

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLIII

2016

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

S U C E A V A

**Fondator
GRIGORE FOIT**

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU - ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. IOAN OPRIȘ - MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. ȘTEFAN PURICI - UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE”, SUCEAVA
PROF. UNIV. DR. NICOLAE URSULESCU - UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”, IAȘI
PROF. UNIV. DR. OVIDIU BOLDURA - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTE, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. SERGHEI PIVOVAROV - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ „IURI FEDCOVICI”, CERNĂUȚI
PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA - UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”, SIBIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

DR. ION MAREȘ - redactor șef
DR. AURA BRĂDĂȚAN - secretar de redacție
DR. DOINA-MARIA CREANGĂ - redactor
DR. MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU - redactor

Tehnoredactare: AURA BRĂDĂȚAN

ORICE CORRESPONDENȚĂ SE VA
ADRESA MUZEULUI BUCOVINEI
STR. ȘTEFAN CEL MARE, NR. 33
COD 720003
SUCEAVA, ROMÂNIA
TEL. 0230/216439

ALL CORRESPONDENCE
WILL BE ADDRESSED TO
BUCOVINA MUSEUM OF SUCEAVA
ȘTEFAN CEL MARE STREET, NO. 33
CODE 720003, ROMANIA
PHONE 004 0230/216439

www.muzeulbucovinei.ro

E-mail: contact@muzeulbucovinei.ro; memoriale@muzeulbucovinei.ro

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936
EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

CUPRINS

STUDII DE ARHEOLOGIE

Ion MAREȘ, <i>Două piese din bronz descoperite la Pătrăuți, județul Suceava</i>	9
Nicolae URSULESCU, <i>Modalități de reconstituire a vieții spirituale a comunităților preistorice cu ajutorul arheologiei experimentale și senzoriale</i>	25
Florentina-Carmen OLENIUC, <i>Date arheozoologice privind un depozit ritualic de astragale de bos taurus, recuperat din nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia – În muchie (Județul Suceava)</i>	33
George Dan HÂNCEANU, <i>Ceramica otomană descoperită la Roman</i>	41
Luiza-Loredana Romaniuc, <i>Câteva date privind evoluția habitatului uman din Udești, jud. Suceava</i>	61

STUDII DE ISTORIE

Ciprian-Petru POPOVICI, <i>Rolul Bisericii Ortodoxe Române din Bucovina în politica austriacă</i>	71
Constantin UNGUREANU, <i>Gimnaziile pentru băieți din sudul Bucovinei (1860-1918)</i>	79
Harieta MARECI SABOL, <i>„Când boala este adusă de mâncare”. Considerații asupra pelagrei în Bucovina</i>	103
Dorel BĂLĂIȚĂ, <i>File din istoria industriei de zahăr din România Jetoanele fabricii de zahăr din Sascut</i>	113
Radu Florian BRUJA, <i>Diplomație în vreme de război. Aproximarea trilaterală dintre România, Croația și Slovacia</i>	123
Daniel HRENCIUC, <i>Deportarea germanilor din Bucovina la muncă forțată în Uniunea Sovietică</i>	137
Mugurel VASILIU, <i>Contribuții la istoria localității Băișești</i>	149

DOCUMENTE ȘI MANUSCRISE

Aura BRĂDĂȚAN, <i>Un manuscris inedit din timpul primului război mondial</i>	153
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>Un document inedit despre intrarea armatei române în Cernăuți (11 noiembrie 1918)</i>	161
Andrei ȘIPERCO, <i>Despre liderii României comuniste a anilor '50 – o relatare din 1979 a lui Ion Vințe, fost adjunct (1952-1953) al Ministrului Afacerilor Interne (securității statului)</i>	169

ISTORIA CULTURII

Ion POPESCU-SIRETEANU, <i>Onomastică păstorească</i>	175
Justinian-Remus COJOCAR, „Candela” - biruința sufletului ortodox în Bucovina Mitropolitului Silvestru Morariu Andrievici	197
Ion FILIPCIUC, <i>Liviu Rebreanu, omagiat la Suceava, cu scăderea notei la purtarea unor școlari</i>	205
Marian OLARU, <i>Contribuții la istoria unei provincii - „Analele Bucovinei”</i>	213

CONSERVARE - RESTAURARE

Gelu ȚICULEANU, <i>Conservarea lemnului arheologic</i>	231
Maria PAPUC, <i>Restaurarea textilelor arheologice – Ansamblul Acoperământ de cap descoperit la Biserica „Sfântul Gheorghe” (Mirăuți) din Suceava</i>	247
Elena Mihaela MARTINEAC, <i>Restaurarea unui anteriu de secol XVI</i>	255
Alexandrina CUȚUI, <i>Restaurarea unui epitaf de început de secol XIX</i>	261

NOTE DE LECTURĂ

Nicolae URSULESCU: József Sándor Sztáncsu, <i>Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, 593 p	267
Ion POPESCU-SIRETEANU: Vasile Diacon, <i>Codrul secular Slătioara, perlă pe Suha bucovineană</i> , Iași, Ed. Pim, 2015, 338 p.	271
Ion FILIPCIUC: <i>Adrian Fochi, un savant în etnologie</i> [Iordan Datcu, <i>Adrian Fochi. Receptarea critică a operei și bibliografie</i> , RCR Editorial, București, 2014, 384 p.]	275
Ion FILIPCIUC: <i>Calafindești, un sat bogat – în cîntece și descîntece</i> [Simion Florea Marian, <i>Folclor din Calafindești</i> , ediție îngrijită de Aura Brădățan, argument de Mircea Tinescu, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2015, 300 p.]	279
Arcadie M. BODALE: <i>O tendință istoriografică?</i>	283

OBITUARIA

Constantin-Emil URSU: <i>In memoriam - Paraschiva-Victoria Batariuc (1948-2016)</i>	299
--	-----

SUMMARY

ARCHAEOLOGY STUDIES

Ion MAREȘ, <i>Two bronze items discovered in Pătrăuți, Suceava county</i>	9
Nicolae URSULESCU, <i>Methods for reconstructing the spiritual life of prehistoric communities using experimental and sensorial archaeology</i>	25
Florentina-Carmen OLENIUC, <i>Archaeozoological data concerning a ritual deposit of astragali of Bos Taurus, recovered from the Precucuteni level of the archaeological site of Baia – În muchie, Suceava county</i>	33
George Dan HÂNCEANU, <i>Ottoman ceramic discovered at Roman</i>	41
Luiza-Loredana Romaniuc, <i>Some data regarding the evolution of the human habitat in Udești, Suceava county</i>	61

HISTORY STUDIES

Ciprian-Petru POPOVICI, <i>The role of the Romanian Orthodox Church from Bukovina in the Austrian politics</i>	71
Constantin UNGUREANU, <i>The boys' gymnasia from Southern Bukovina (1860-1918)</i>	79
Harieta MARECI SABOL, <i>"When the disease is brought by food". Considerations on pellagra in Bukovina</i>	103
Dorel BĂLĂIȚĂ, <i>Pages from the Romanian sugar industry. The Sascut sugar factory tokens</i>	113
Radu-Florian BRUJA, <i>Diplomacy in the Wartime. Trilateral Approach between Romania, Croatia and Slovakia</i>	123
Daniel HRENCIUC, <i>The Deportation of Germans from Bukovina to the Soviet Union, into forced labor</i>	137
Mugurel VASILIU, <i>Contributions to the history of Băișești</i>	149

DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS

Aura BRĂDĂȚAN, <i>An original manuscript of World War I</i>	153
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>An original document about the entry of the Romanian army in Chernivtsi (11th November 1918)</i>	161
Andrei ȘIPERCO, <i>The leaders of communist Romania in the 1950s – a recollection from 1979 by Ion Vințe, former deputy (1952-1953) of the Minister of Internal Affairs (security of the state)</i>	169

STUDIES OF CULTURAL HISTORY

Ion POPESCU-SIRETEANU, <i>Shepherdly anniversary</i>	175
Justinian-Remus COJOCAR, <i>"Candela" - The Victory of The Orthodox Soul in Bukovina Under Archbishop Silvestru Morariu Andrievici's Guidance</i>	197
Ion FILIPCIUC, <i>Liviu Rebreanu, honored in Suceava through lowering the conduct grade for some pupils</i>	205
Marian OLARU, <i>Contributions to the history of the province – "Annals of Bukovina"</i>	213

CONSERVATION – RESTAURATION

Gelu ȚICULEANU, <i>The preservation of archaeological wood</i>	231
Maria PAPUC, <i>The restoration of archaeological textiles – The ensemble Head Cover discovered in The Saint George (Mirăuți) Church, Suceava</i>	247
Elena-Mihaela MARTINEAC, <i>The restoration of a sixteenth-century surplice</i>	255
Alexandrina CUȚUI, <i>The restoration of an early nineteenth-century epitaph</i>	261

READING NOTES

Nicolae URSULESCU: <i>József Sándor Sztáncsuj: The Ariușd cultural group on the territory of Transylvania</i> , MegaPublishing, Cluj-Napoca, 2015, 593 p.	267
Ion POPESCU-SIRETEANU: <i>Vasile Diacon: The Slătioara secular forest, pearl on the bukovinian Suha</i> , Iași, Pim Publishing, 2015, 338 p.	271
Ion FILIPCIUC: <i>Adrian Fochi, a scholar in ethnology</i> [Iordan Datcu, <i>Adrian Fochi. Critical review of the work and bibliography</i> , RCR Editorial, Bucurest, 2014, 384 p.]	275
Ion FILIPCIUC: <i>Calafindești, a village rich in songs and spells</i> [Simion Florea Marian, <i>Folclor din Calafindești</i> , edition supervised by Aura Brădățan, argument by Mircea Tinescu, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2015, 300 p.]	279
Arcadie M. BODALE, <i>A historiographic trend?</i>	283

OBITUARIA

Constantin-Emil URSU: <i>In memoriam - Paraschiva-Victoria Batariuc (1948-2016)</i> ..	299
--	-----

DOUĂ PIESE DIN BRONZ DESCOPERITE LA PĂTRĂUȚI, JUDEȚUL SUCEAVA

Ion MAREȘ

Rezumat: Două piese din bronz, un topor celt și o daltă - străpungător, datate în prima epocă a fierului, Hallstatt A, cultura Gáva-Grănicești-Holíhrady, au fost descoperite întâmplător în pădurea dintre satele Pătrăuți și Lipoveni, județul Suceava. Obiectele sunt importante pentru cunoașterea metalurgiei bronzului din Podișul Sucevei și completează lista cu astfel de descoperiri.

Cuvinte cheie: topor celt, daltă-străpungător, Pătrăuți

Abstract: Two bronze items, a celt ax and a chisel-awl, dating from the First Iron Age, Hallstatt A, Gáva-Grănicești-Holíhrady Culture, have been discovered accidentally in the forest between the villages Pătrăuți and Lipoveni, Suceava county. The objects are important for the knowledge of bronze metallurgy in the Suceava Plateau and they complement the list of such discoveries.

Keywords: celt ax, chisel-awl, Pătrăuți

Locul și contextul descoperirii

Piesele au fost găsite întâmplător de locuitorul Marius Ioan Hatnean din satul Pătrăuți, județul Suceava (care deține un detector de metale), într-o pădure amplasată între satele Pătrăuți și Lipoveni, la coordonatele: GPS: 47; 43; 25,28 latitudine, 26; 12; 20,44 longitudine.

Potrivit datelor transmise de către descoperitor, obiectele au fost găsite la 0,30 m adâncime, fără alte materiale arheologice, izolate, la distanță de circa 500 m între ele¹.

În Podișul Sucevei nu sunt, până acum, descoperiri de depozite de bronzuri sau de culturi din bronz, care să provină din săpături arheologice sistematice. Două topoare celt de tip transilvănean și un tipar de piatră pentru turnat dălți din bronz au fost găsite întâmplător pe suprafața unei așezări aparținând culturii Gáva-Grănicești-Holíhrady de la Siret - *Dealul Ruina*, în acest *sit* fiind efectuate săpături arheologice (MAREȘ, 2015).

Categorii morfo-funcționale

Toporul se încadrează în grupa funcțională a armelor, fiind un celt cu gura concavă, denumit în literatura de specialitate și *celt cu plisc*.

O clasificare morfo-funcțională a acestei categorii tipologice de piese a realizat academicianul Mircea Petrescu-Dâmbovița, cu ani în urmă, împărțind în două variante culturile cu gura concavă după forma secțiunii corpului (rectangulară și ovală), iar după forma gurii și a corpului în subvariante (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1949, p. 272-273). Această clasificare nu a suferit schimbări esențiale în timp, iar încadrarea cronologică a celturilor de acest tip, făcută în acel timp (culturile cu secțiunea rectangulară sunt mai vechi, fiind datate de către autorul citat „din prima fază a ultimei epoci de Bronz, subfaza Uriu-Domănești, iar culturile de secțiune ovală apar în a doua jumătate a primei faze, subfaza Tăuteu-Guruslău și se mențin și în faza a doua a aceleiași epoci, faza Moigrad-Hajdu-Böszörmény” (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1949, p. 272-273), a suferit modificări consistente în timp. Recent, topoarele celt cu gura concavă au fost reanalizate din punct de vedere tipologic și cronologic de către cercetătorul Carol Kacsó (cu prilejul publicării

¹ Descoperitorul a predat obiectele la Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Național Suceava, care, la rândul său, le-a transferat la Muzeul Bucovinei Suceava (proces-verbal nr. 644, din 02.02.2016).

bronzurilor din nordul Transilvaniei, din colecția Ferenc Floth) (KACSÓ, 2007, p. 52 și urm.) și de către alți autori (CIUGUDEAN *et alii*, 2010, p. 16-18).

Topoare celt cu gura concavă au fost găsite într-un număr restrâns în Podișul Sucevei, fiind atribuite grupului Grănicești (IGNAT, 2000, p. 87).

Dalta-străpungător face parte din categoria uneltelor cu dublă funcționalitate, fiind de tip simplu.

Descrierea pieselor

Toporul celt cu gura concavă și plisc (fig. 1) a fost elaborat prin turnarea bronzului într-un tipar bivalv, cu rezervarea găurii verticale pentru coadă.

Secțiunea corpului este ovală, ceea ce îl include în a doua variantă, mai nouă, față de celturile cu secțiunea hexagonală. Buletinele de analize metalografice, de mai jos, redau datele tehnice referitoare la elaborarea pieselor de la Pătrăuți (vezi *infra*).

Dimensiuni: lungimea = 91 mm; lățimea tăișului = 40 mm, diametrul găurii pentru coadă = 24 x 32 mm; adâncimea găurii pentru coadă = 55 mm; greutatea = 155 gr.

Dalta-străpungător

A fost obținută prin forjarea unei bare de bronz realizată prin turnare, un capăt fiind subțiat și ascuțit (tip străpungător), iar celălalt are patru canturi, vârful fiind îngust și rotunjit (tip *poinson*). Pe un cant se observă retasura produsă prin forjarea la cald a barei de bronz. Vârful străpungător este ascuțit și ușor îndoit.

Dimensiuni: lungimea = 94 mm; grosimea 5 mm; greutatea = 15 gr.

Descoperiri de piese similare din Podișul Sucevei

În Podișul Sucevei au fost descoperite trei celturi cu gura concavă câte un exemplar, astfel: Dumbrăveni (jud. Suceava), Ibănești (jud. Botoșani), Văratec (com. Salcea, jud. Suceava) (IGNAT, 2000, p. 72-73, 75, 81, 84, 86-87, fig. 24/45,1; 26/63) și Șcheia - Siliște (IGNĂTESCU, 2013, p. 226, fig. 3/2, 4/2).

Celturile cu gura concavă (cu plisc) au fost descoperite într-un număr mic în Podișul Sucevei, față de cele de tip transilvănean (16 piese) și față de așa zisele celturi hallstattiene (14 piese) (IGNAT, 2000, p. 84).

Dalta - străpungător este unică până acum în arealul amintit.

Încadrarea cronologică și culturală

Toporul celt cu gura concavă sau cu plisc descoperit la Pătrăuți se încadrează în epoca timpurie a fierului, Hallstatt A₁ / Hallstatt B₁, din spațiul culturii Găva-Grănicești-Holihady din Podișul Sucevei.

Exemplarul este similar cu piese din depozitele de bronzuri din seria Cincu-Suseni, din Hallstatt A₁, de la Aluniș (Săplac, Someș-Săplac, com. Benesat, jud. Sălaj) (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 82, pl. 114/1), din seria Jupalnic - Turia (Hallstatt A₂) de la Dezmir, jud. Cluj (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 122-123, pl. 288/11, 12), Dârja, com. Panticeu, jud. Cluj (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 123, pl. 289/8-11, 13, 15, 16), Fânațe, com. Budești, jud. Bistrița Năsăud (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 123, pl., 290/11-12), Prejmer, jud. Brașov (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 123, pl. 292/4), Variaș, jud. Timiș (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 124, pl. 293/4), Zlatna II, jud. Alba sau, posibil, de la Ampoița (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 123, pl. 293/11).

Alte celturi cu gura concavă (cu plisc) provin din depozitele de la Ocna de Mureș I (două exemplare cu secțiunea ovală), de la Vărd (două piese cu secțiunea rectangulară), de la Zărnești (un exemplar cu secțiunea ovală) și *Transilvania* I-IV (un celt cu plisc asimetric) (CIUGUDEAN *et alii*, 2010, p. 16-17, 20-21, 28, 32, pl. VI/1,2, VII/2, VIII/1, XV/2, XVII/1).

Din depozitul de bronzuri de la Lăpuș (jud. Maramureș), descoperit în apropiere de necropola tumulară de la Lăpuș, se află un celt cu gura concavă (KACSÓ, 1981, p. 116, pl. I/1). Alte trei exemplare de acest tip (două cu secțiunea hexagonală și unul cu secțiunea ovală) sunt din

vechea colecție dr. Ferenc Floth din Beclean (214 piese), ajunsă în anul 1907, prin donație, la Muzeul Național din Budapesta (KACSÓ, 2007, p. 7 și urm., fig. 4/1, 8, 10).

Un celt cu gura concavă este consemnat în literatură ca fiind component al unui depozit descoperit întâmplător în anul 1880 la Prelipcea² (în ucraineană Prilipce, în germană Prelipce, sat din raionul Zastavna, regiunea Cernăuți, Ucraina), amplasat pe malul drept al Nistrului. Depozitul cu piese de bronz a fost găsit cu ocazia unor lucrări de nivelare a unui câmp, prin distrugerea unei gropi. Piesele au intrat într-o colecție particulară, apoi au fost dispersate, ajungând la diferite muzee și colecții particulare. Din acest motiv, în literatura arheologică au existat confuzii referitoare la alcătuirea depozitului. Cel care a consemnat descoperirea a fost Frantz von Gutter, conservator al Muzeului din Siret. El a ilustrat un topor de luptă cu disc la ceafă (*Nackenscheibenaxt*) și un celt. De asemenea, a menționat că o cască (piesă de călăreț) se afla la Muzeul din Lemberg (apud ROMSTORFER, 1883, p. 48-49), însă, potrivit istoricului Tadeusz Sulimirski, obiectul nu era la instituția respectivă (apud NESTOR, 1933, p. 129). Dintre piesele depozitului, mai erau la sfârșitul secolului XIX patru sau cinci. Două topoare de luptă (*Streitäxte*) au fost ilustrate de istoricul Raimund Fridrich Kaindl (KAINDL, 1896, pl. II, fig. 13, 14), unul dintre ele, un topor cu disc la muchie și spin (fig. 3/5), figurând în colecțiile Universității din Cernăuți (ajunse la Muzeul Țării / *Landesmuseum*) (KAINDL, 1896, pl. II, fig. 13). În prezent, toporul se află în colecțiile Muzeului Bucovinei din Suceava (fig. 4). Un alt controversat topor cu disc la muchie și spin a fost amintit ca fiind o descoperire întâmplătoare de la Babin (Bucovina) (fig. 3/7). Exemplarul (aflat la Muzeul Lubomirki din Lemberg, a fost considerat ca fiind component al depozitului de la Prelipcea (vezi discuțiile la NESTOR, 1933, p. 129; aici și fotografia toporului, cu inventar 2088 - scris cu alb pe topor, pl. 12/7). Istoricul austriac M. Much a ilustrat două topoare din depozitul de la Prelipcea, un celt cu plisc (fig. 3/2) și un topor de luptă cu gaura la mâner (fig. 3/1), trecându-le cronat cu locul descoperirii Siret (MUCH, 1889, pl. 34/14, 15). Celtul cu plisc a fost ilustrat și de arhitectul K. A. Romstorfer (ROMSTORFER, 1893, p. 49, fig. 2), însă piesa din desenul lui are decor (fig. 3/3). Profesorul Ion Nestor nota că informația privind locul descoperirii Siret, pentru cele două piese ilustrate de M. Much, era falsă (NESTOR, 1933, p. 129). Datele de la M. Much au fost preluate de prof. Alexandru Vulpe, care a menționat că un topor cu gaura la mâner (*Schaftlohex*) și un celt (*Tüllenbeil*) aparțin unui depozit de la Siret, fără a pune sub semnul întrebării locul descoperirii, cu toate că amintește și opinia lui Ion Nestor, potrivit căreia piesele erau de fapt din depozitul de la Prelipcea (VULPE, 1970, p. 58, nr. 264, pl. 17/264, după M. Much). Toporul cu disc și spin a fost inclus de A. Vulpe în tipul Șanț - Dragomirești, varianta Dragomirești. De asemenea, A. Vulpe a ilustrat cinci piese din depozitul de la Prelipcea, imaginile fiind preluate din literatură, între ele fiind inclus un topor ilustrat și separat, cu locul descoperirii Siret, actual pierdut (VULPE, 1970, pl. 89, A, la fig. 3, însă piesa este identică cu nr. 264, văzută invers). Comparând imaginile de la K. A. Romstorfer (ROMSTORFER, 1893, p. 49, fig. 1), remarcăm că toporul publicat de M. Much, cu locul descoperirii Siret, este cel de la Prelipcea. În concluzie, știm cu exactitate că patru piese fac parte din depozitul de la Prelipcea (fig. 3, 4), iar a cincea, un topor cu disc la mâner și spin (fig. 3/7) de la Muzeul din Lvov / Lemberg (inv. 2088) ar putea fi pus la descoperire cu semnul întrebării.

Depozitul de la Prelipcea se datează cu seria depozitelor Uriu-Dragomirești, din bronzul final (BD) și până în Hallstatt A (NESTOR, 1933, p. 129-130; VULPE, 1970, p. 59-60; IGNAT, 2000, p. 98; BEJINARIU, 2007, p. 62-64; LÁSZLÓ *et alii*, 2013, p. 218-220).

Răspândire

Celturi cu gura concavă sau cu plisc, care au un mare areal de răspândire (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1949, p. 271-275; KACSÓ, 2007, p. 52 și urm.) au fost descoperite în Podișul Sucevei în următoarele puncte: Dumbrăveni (jud. Suceava), Șcheia - *Siliște* (IGNĂTESCU, 2013, p. 226, fig. 3/2, 4/2). Văratec (com. Salcea, jud. Suceava), Ibănești (jud. Botoșani) (IGNAT, 2000, p.

² În literatură este menționat incorect Prelipca (IGNAT, 2000, p. 98; IGNĂTESCU, 2013, p. 228), ceea ce produce confuzie cu satul din comuna Salcea, județul Suceava, în realitate fiind două localități diferite, cu nume diferite.

72-73, 75, 81, 84, 86-87, fig. 24/45,1; 26/63), ultimul fiind amplasat în arealul culturii Corlăteni-Chișinău.

Piese de acest tip, împreună cu alte categorii tipologice de obiecte, se găsesc în depozitele seriei Cincu - Suseni și Jupalnic - Turia din Transilvania (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 82, pl. 114/1). Unele exemplare sunt răspândite până în Polonia Mică, precum la Rogów, Opatowiec, pow. Kazimierza Wielka (BLAJER, 2013, pl. 76/1).

O daltă simplă, identică cu piesa de la Pătrăuți, se află în depozitul de bronzuri de la Brâglez (com. Surduc, jud. Sălaj), care se încadrează cronologic cu depozitele seriei Cincu-Suseni, din a doua jumătate a etapei Ha A₁ și prima jumătate a etapei Ha A₂ (BEJINARIU, 2007, p. 40, 63-64, pl. XIII/63). Alte piese se află în depozitul de la Miercurea Ciuc și în depozitul de la Viškovo (Ucraina) (apud BEJINARIU, 2007, p. 40).

Un exemplar din depozitul de bronzuri de la Rogów (Polonia) este datat în Hallstatt B₁ (BLAJER, 2013, 152-153).

Considerații generale

Piesele de bronz găsite la Pătrăuți sunt descoperiri întâmplătoare, izolate (*Einzelfund*), încadrarea lor cronologică fiind posibilă doar prin analogii cu exemplare similare care au datarea sigură.

Rezultatele analizelor macrostructurale demonstrează că aceste piese au fost elaborate de către meșteri profesioniști în metalurgia bronzului.

Toporul celt și dalta-străpungător completează harta cu descoperiri de bronzuri din Podișul Sucevei, fiind încadrate cronologic în prima epocă a fierului, Hallstatt A, cultura Gâva-Grănicești-Holihady.

Piesele au fost produse într-un atelier local, materia primă fiind adusă din Carpații Orientali (cuprul) și din altă zonă (staniul).

Considerăm că piesele sunt depuneri rituale, ofrande aduse de o comunitate hallstattiană timpurie unei divinități protectoare.

Metalurgiștii din eneolitic constituiau o castă bine definită prin reguli și cutume izvorâte din *tainele* unei meserii practicate numai de cei inițiați în metalurgia cuprului (MAREȘ, 2002; 2012 *passim*). Rolul acestora în societatea aceluia timp a fost important. Ei au creat o *industrie a bronzului* cu etapele caracteristice: prospecție, minerit și metalurgie.

Dacă luăm în calcul numai depozitele de bronzuri (prin număr, diversitatea pieselor și greutatea metalului însumat), constatăm că metalurgia bronzului a avut o mare dezvoltare, producătorii fiind meșteri specializați, care formau o castă individualizată.

Metalurgiștii din eneolitic, din epoca bronzului și din prima epocă a fierului au avut un anumit statut social în societatea timpului, însă au lăsat puține urme asupra activității lor (ateliere, cuptoare etc.).

BULETIN DE ANALIZĂ METALOGRAFICĂ

Laboratorul de Restaurare și Conservare, Muzeul Bucovinei, Suceava

Topor celt, Muzeul Bucovinei, Suceava

Analiză efectuată de ing. Ilie Cojocariu, expert restaurator metale.

Considerații tehnologice

Prin studiul macroscopic se pot pune în evidență următoarele aspecte:

- piesa este acoperită cu un strat de patină nobilă, bine conservată, cu aspect de smalt;

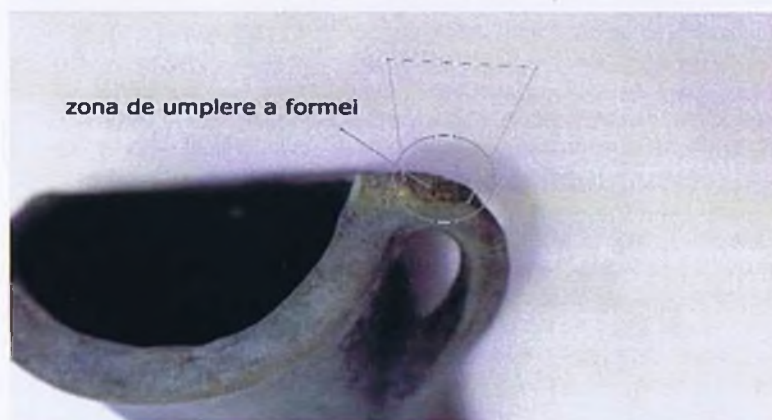
- pe suprafața toporului se conservă bavuri rezultate de la turnare, prezente atât pe corpul piesei, cât și în zona gurii (guler), având drept cauză scurgerile de metal lichid în planul de separație ale tiparelor și în zona de îmbinare a miezului cu capacul formei;
- forma miezului pentru obținerea cavității este tronconică, cu secțiune eliptică; vârful miezului este plan și eliptic;

- pe corpul piesei sunt nervuri decorative obținute prin turnare;

- umplerea formei s-a efectuat prin cavitatea mânerului

Defecte de turnare

- bavurile sunt considerate defecte în atunci când afectează aspectul piesei; în cazul nostru, au un aspect acceptabil și confirmă ipoteza obținerii piesei prin turnare gravitațională într-un tipar complex, bivalv, cu capac de susținere a miezului și cu pâlnie de turnare.(cel puțin 3 componente);

- retasură în zona inelului (verigii); un fragment de zgură sau contragere la solidificare;

• umplerea a fost incompletă în zona buzei tubului de fixare, în partea opusă inelului (verigii), ceea ce confirmă faptul că în timpul turnării această zonă s-a aflat în partea superioară a formei (poziția piesei la turnare). Umplerea incompletă se poate datora unor cauze diverse: *metal insuficient* (această cauză nu este valabilă deoarece partea opusă a piesei este completă), *lipsa unei răsuflători în acea zonă*, *blocarea umplerii* datorată solidificării aliajului topit (și această cauză nu este valabilă deoarece în partea opusă piesa este completă), *înclinarea formei* la turnare astfel încât zona neumplută se afla sub nivelul maxim al pâlniei. Lipsa unei răsuflători și înclinarea formei sunt cele mai plauzibile. Nu se poate pune pe seama unei viteze mici de turnare, piesa fiind de dimensiuni mici; timpul de turnare și de umplere a formei fiind de ordinul secundelor;

• lipsesc aderențele fizice, chimice sau termice; aceste aderențe, în special cele chimice, sunt fragmente de zgură (bazice în cazul aliajelor de cupru), care la temperatura de turnare reacționează cu materialul formei (dacă este acid, de ex. SiO_2), produșii rezultați (au compoziția unor sticle, foarte dure, greu de prelucrat mecanic), rămânând pe suprafață. Concluzia este că forma de turnare (tiparul bivalv complex) a fost confecționat dintr-un material stabil termic la temperaturi înalte, având un caracter chimic preponderent bazic (roci bazice).

• rugozitatea piesei, când are valori mari, este un defect de turnare, care depinde de natura și starea suprafeței interioare a formei de turnare. Cu cât forma este prelucrată mai bine, cu atât aspectul piesei obținute este mai bun, deoarece aliajul topit copie fidel toate detaliile. În cazul nostru, rugozități de turnare se pot observa în zona buzei, zona mai puțin prelucrată ulterior.

Prelucrări ulterioare

În zona tăișului, suprafața piesei este ușor vălurită, semn că aceasta a fost deformată plastic la rece. Scopul principal nu era acela de a lăți tăișul cât de a-l durifica prin ecruisare (bateri la rece). Deformările sunt abia sesizabile, văzute în lumină razantă. Era cunoscut efectul de călire prin bateri. Durificarea a fost urmată de ascuțire prin șlefuire. Se păstrează traseele specifice acestei operațiuni.

Alte prelucrări de natură mecanică se pot observa în zona bavurilor de turnare, care au fost șlefuite parțial.

Produții de coroziune din zona ecruisată sunt deosebit de fragili.

BULETIN DE ANALIZĂ METALOGRAFICĂ

Laboratorul de Restaurare și Conservare, Muzeul Bucovinei Suceava
Daltă de bronz, Muzeul Bucovinei Suceava
Analiză efectuată de ing. Ilie Cojocariu, expert restaurator metale.

În urma studiului macroscopic se observă că piesa este confecționată din bară de bronz cu secțiunea dreptunghiulară, cu dimensiuni de $4 \times 2,5 \text{ mm}^2$ (secțiunea inițială), îndoită și deformată plastic la cald în scopul sudării și ascuțirii. Deoarece secțiunea rotundă a vârfului se păstrează până la aproximativ 3 cm de capătul activ, tragem concluzia că secțiunea rotundă a vârfului a fost obținută ori prin șlefuire ulterioară, ori prin batere în scopul durificării (ecruisare).

Celuilalt capăt i s-a păstrat forma cu secțiune dreptunghiulară, ușor descrescătoare și rotunjită, obținută prin șlefuire (pilire). Despre forma ușor îndoită a vârfului nu se poate afirma cu certitudine dacă este așa din fabricație sau accidental, deoarece ambele forme sunt des utilizate și în prezent, în funcție de scopul dorit.

O analiză metalografică, care să pună în evidență o structură internă bifazică și lipsa unor fisuri în zona îndoiturii, ar certifica forma actuală ca fiind cea dorită în timpul elaborării obiectului (fără fisuri se obține doar prin încălzire la roșu).

În lipsa unei analize chimice cantitative a compoziției aliajului nu știm dacă este bronz sau alamă, ambele elemente, Zn sau Sn, putând fi marcate doar prin microanalize calitative, urmând a se stabili dacă este fie bronz impurificat cu Zn, fie alamă cu conținut de Sn.

Cu certitudine putem afirma că obiectul fost obținut prin prelucrarea unui semifabricat turnat în formă de tijă (bară subțire), deformat ulterior plastic la cald până la dimensiunile menționate mai sus. Această tehnologie este folosită și în prezent. În cazul nostru nu au fost deformări plastice prea mari, deoarece se păstrează și se pot observa porozități specifice de turnare (microincluduziuni de zgură sau gaze), care s-ar fi închis în cazul unor grade de deformare mai mari. Aceste includuziuni se observa atât pe vârf cât și pe mâner, deci tija turnată avea dimensiuni apropiate cu cele ale piesei, iar materialul înlăturat prin pilire sau șlefuire este minim.

BIBLIOGRAFIE

1. BADER Tiberiu,
1978 *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, Editura științifică și enciclopedică, București.
2. BALAGURI E. A., BIDZILIJA V. I., PENJAK S. I.,
1978 *Davni metalurgi Ukrajs'kih Karpat. Istoriko - kraeznavči narisi*, Vidavnicvo Karpati, Ujgorod.
3. BEJINARIU Ioan,
2007 *Depozitul de bronzuri de la Brâglez (comuna Surduc, județul Sălaj)*, Editura Mega, Cluj-Napoca.
4. BLAJER Wojciech,
2013 *Młodsza epoka brązu na ziemiach polskich w świetle badań nad skarbami*, Kraków.
5. CIUGUDEAN Horia, LUCA Sabin Adrian, GEORGESCU Adrian,
2010 *Depozite de bronzuri preistorice din colecția Brukenthal (II)*, Bibliotheca Brukenthal XLVII, Editura ALTIP Alba Iulia, Sibiu.
6. CIUREA Vasile,
1931 *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi)*, în *Natura*, nr. 6-8, p. 3-32 (extras).
7. DERGAČEV Valentin A.,
2011 *Toporî - kel'ty pozdenej bronzy karpato-podunavija, Vipusk 2, kel'ty i serpy nijnego podunavija / Socket axes and sickles from Lower Danube area*, Akademija Nauk Respubliki Moldova. Institut kul'turnogo nasledija centr arheologii, Kișinev.
8. FLORESCU Adrian C.,
1991 *Repertoriul culturii Noua - Coslogeni din România. Așezări și necropole*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, vol. IX, Călărași.
9. GUMĂ Marian,
1993 *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Bibliotheca Thracologica, IV, București.
10. IGNAT Mircea,
1981 *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în *Thraco - Dacica*, II, p. 133-146.
11. IGNAT Mircea,
1993 *Noi descoperiri de piese de bronz din zona Sucevei*, în *Suceava*, XX, p. 375-378.
12. IGNAT Mircea,
2000 *Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă a fierului din Podișul Sucevei*, Editura Universității Suceava.
13. IGNĂTESCU Sorin,

- 2013 *Două obiecte de bronz descoperite la Șcheia - „Siliște”,* în vol. *Semper fidelis in honorem magistri Mircea Ignat* (ed. Bogdan Petru Niculică, Dumitru Boghian), Editura Istros a Muzeului Brăilei, Suceava, p. 225-232.
14. KACSÓ Carol,
1981 *Depozitul de bronzuri de la Lăpuș,* în *Marmatia*, 5-6, 1979-1981, p.115-124.
15. KACSÓ Carol,
2007 *Descoperiri de bronzuri din nordul Transilvaniei (I). Colecția Ferenc Floth,* Sudii și cercetări maramureșene 2, Editura Eurotip, Baia Mare.
16. KACSÓ Carol,
2014 *Topoarele cu disc și spin de la Oarța de Sus și Odești (jud. Maramureș),* în *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dîmbovița - in memoriam* (eds. Victor Spinei, Nicolae Ursulescu, Vasile Cotiugă), Honoraria 11, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 543-558.
17. KACSÓ Carol, *Depozitul de bronzuri de la Poclusa de Beiuș (jud. Bihor),* în *SCIVA*, 67, 2016, 1-2, p. 85-104.
18. KAINDL Raimund Friedrich,
1896 *Geschichte der Bukowina. Dritter Abschnitt. Von den ältesten Zeiten bis zu den Anfängen des Fürstentums Moldau (1342),* Czernowitz.
19. LÁSZLÓ Attila,
1986 *Zu den Beziehungen zwischen der oberen Theißgegend und dem nord-östlichen außerkarpatischen Raum in der älteren Hallstattzeit. Eine neue Gruppe der Gáva-Holihrady Kultur in der Suceava-Höhebene,* în *Hallstattkolloquium Veszprém 1984, Mitteilungen des Archäologischen Institut der UAW, Beiheft 3,* Budapest, p. 149-163, 389-393.
20. LÁSZLÓ Attila,
1994 *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva Holihrady și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei,* București.
21. LÁSZLÓ Attila, MERLAN Vicu, SANDU Ion, SANDU Andrei Victor,
2013 *Un topor de luptă cu disc și spin descoperit în Moldova,* în *Semper fidelis. In honorem magistri Mircea Ignat*, Editura Istros, Suceava, p. 215-224.
22. LEVIŢKI Oleg,
1994 *Cultura hallstattului canelat la răsărit de Carpați,* Bibliotheca Thracologica, VII, București.
23. MAREȘ Ion,
2002 *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României,* Editura Bucovina Istorică, Suceava.
24. MAREȘ Ion,
2012 *Metalurgia aramei în civilizațiile Precucuteni și Cucuteni,* Editura Universității Ștefan cel Mare din Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava.
25. MAREȘ Ion,
2015 *Piese de aramă și bronz din așezarea hallstattiană timpurie de la Siret-Dealul Ruina (jud. Suceava),* în vol. *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dîmbovița - in memoriam* (eds. Victor Spinei, Nicolae Ursulescu, Vasile Cotiugă), Honoraria 11, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 615-637.
26. *Migration in Bronze and Early Iron Age Europe* (ed. Karol Dzięgielewski, Marcin S. Przybyła, Anna Gawlik), *Prace Archeologiczne*, nr. 63, Kraków, 2010.
27. MUNTEANU Roxana,
2010 *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali,* Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XXIV, Editura Constantin Matasă, Piatra-Neamț.
28. NESTOR Ion,
1933 *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien,* 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1933.

29. PETRESCU-DÂMBOVIȚA Mircea,
1949 *Depozitul de bronzuri de la Bârsana (Maramureș)*, în *AISC*, V, 1944-1948, p. 264-281.
30. PETRESCU-DÎMBOVIȚA Mircea,
1964 *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din Moldova*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 251-272.
31. PETRESCU-DÂMBOVIȚA Mircea,
1977 *Depozitele de bronzuri din România*, Editura Academiei Române, București.
32. ROMSTORFER Karl Adolf,
1883 *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission”*, în *Jarhbuch des Landes-Museums*, Cernowitz, p. 45-71.
33. RUSU Mircea,
1966 *Depozitul de bronzuri de la Balșa*, în *Sargeția*, IV, p. 17-24.
34. SMIRNOVA G. I.,
1974 *Complexele de tip Gáva - Holihradý - o comunitate cultural-istorică*, în *SCIVA*, 25, 3, p. 359-380.
35. SMIRNOVA G. I.,
1978 *Kul'turno-istoričeskaja stratigrafija poselenija Magala*, în *Problemy Archeologii*, 2, p. 68-72.
36. SOROCEANU Tudor,
2012 *Die Kupfer- und Bronzedepots der frühen und mittleren Bronzezeit in Rumänien / Depozitele de obiecte din cupru și bronz din România. Epoca timpurie și mijlocie a bronzului*, *Archaeologia Romanica*, Band V, Editura Accent, Cluj-Napoca, Bistrița.
37. URSULESCU Nicolae, ANDRONIC Mugur, HÂU Florin,
1986-1987 *Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval*, în *Suceava*, XIII-XIV, p. 85-101.
38. URSULESCU Nicolae, POPOVICI Dragomir,
1997 *Considérations historiques concernant les fortifications hallstattiennes anciennes à l'est des Carpates*, în vol. *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire / Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice*, *Actes du Colloque International*, septembre 1993 / *Lucrările Colocviului Internațional*, septembrie 1993 (coord. G. Simion), Tulcea, p. 51-65.
39. VASILIEV Valentin,
1986-1987, *Probleme ale cronologiei Hallstattului pe teritoriul României (II)*, în *Sargetia*, 20, p. 64-80.
40. VULPE Alexandru,
1970 *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, în *PBF*, IX, 2.
41. VULPE Alexandru,
1975 *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, în *PBF*, IX, 5.
42. VULPE Alexandru,
1976 *Zu den Anfängen der Kupfer- und Bronzemetallurgie in Rumänien*, în *Les debuts de la metallurgie, IX-e Congrès U.I.S.P.P.*, Colloque XXIII, p. 134-175.
43. VULPE Alexandru,
2015 *Transformări culturale în nord-vestul României la sfârșitul epocii bronzului*, în *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dîmbovița - in memoriam* (eds. Victor Spinei, Nicolae Ursulescu, Vasile Cotiugă), *Honoraria* 11, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 509-523.

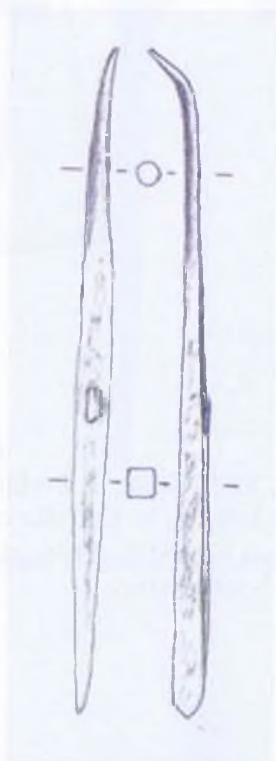
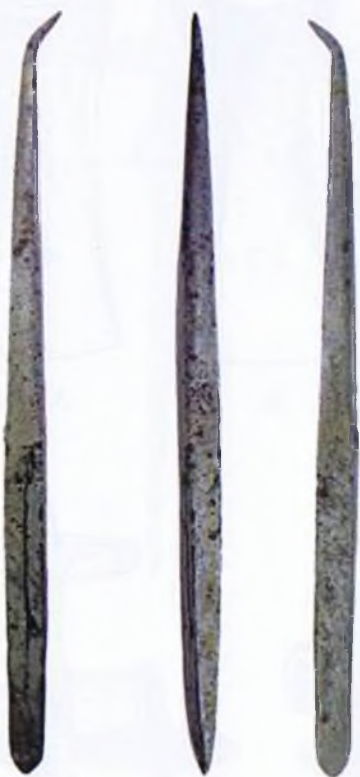
AISC = *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, V, 1944-1948 (1949), Cluj

Fig. 1. Topor celt descoperit la Pătrăuți

Fig. 2. Daltă-străpungător de la Pătrăuți

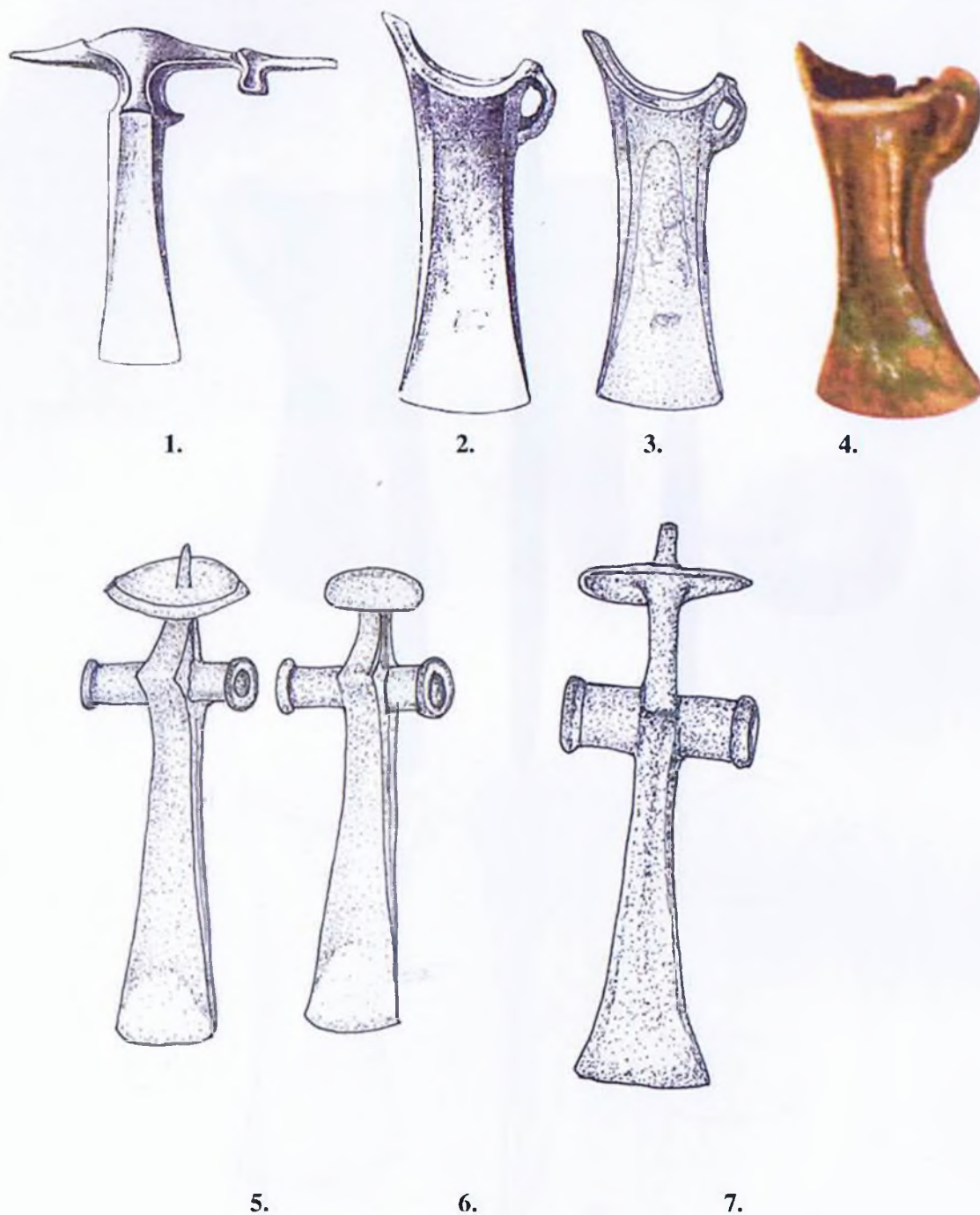
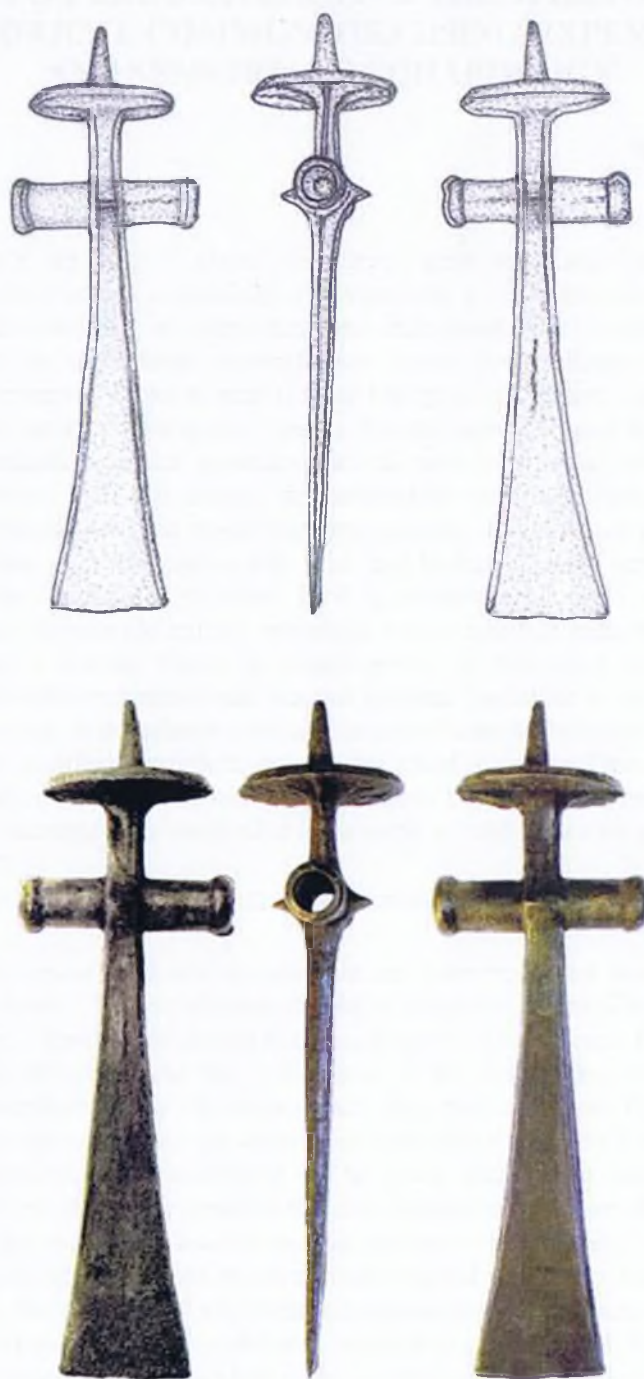

Fig. 1: Preilipcea (după MUCH, 1889, pl. XXXIV/14); 2: Preilipcea (după MUCH, 1889, pl. XXXIV/15); 3: Preilipcea (după ROMSTORFER, 1893, fig.2); 4: Celt din colecția veche a Muzeului Bucovinei (inv. C 147), Preilipcea (?); 5-6: Preilipcea (după KAINDL, 1896, pl. II/13, 14); 7: Babin (presupus a fi de la Preilipcea) (după NESTOR, 1933, pl. 12/7, fotografie).

Fig. 4. Prelipcea (Muzeul Bucovinei, inv. C145)

METHODS FOR RECONSTRUCTING THE SPIRITUAL LIFE OF PREHISTORICAL COMMUNITIES USING EXPERIMENTAL AND SENSORIAL ARCHAEOLOGY

Nicolae URSULESCU*

Rezumat: Dovezile arheologice atestă că aceeași temă religioasă îmbracă forme materiale de manifestare simbolică, diferite atât la comunități contemporane și chiar între structuri de locuire în cadrul aceleiași așezări. Explicația s-ar găsi în comportamentul individual, adică în dorința fiecărui fidel de a-și manifesta devoțiunea față de divinitatea venerată prin forme personalizate. Deoarece esența religiilor preistorice o constituia venerarea forțelor care dirijau întreg ciclul naturii (ceea ce însemna asigurarea mijloacelor de subzistență pentru comunitate și pentru fiecare individ), actul devoțiunii se realiza cel mai bine printr-o integrare profundă a omului în mediul natural, prin intermediul sistemului senzorial (mai ales prin văz și auz). Instaurarea stării de transă, de beatitudine spirituală putea să stimuleze spiritul de creativitate, relevându-i omului preistoric modalități personalizate, novative, de prezentare a devoțiunii sale. Demonstrarea acestei ipoteze se poate realiza atât prin apel la rezultate ale cercetărilor psihanalitice și de istoria religiilor, cât și prin forme de experiment. Până în prezent, arheologia experimentală s-a preocupat mai ales de verificarea unor aspecte ale culturii materiale a comunităților preistorice, enunțând doar teoretic și posibilitatea de aplicare a acestei ramuri a arheologiei și la domeniul spiritual. Pe baza metodelor arheologiei senzoriale și ale celei experimentale, autorul prezintă condițiile în care s-ar fi putut instaura aceea stare de transă, care să conducă la stimularea spiritului de creativitate în domeniul religios, la nașterea ideilor care s-au materializat apoi în diferite artefacte cu caracter ritual și magic. Deci, în domeniul spiritualității, metodele arheologiei experimentale nu vizează reconstituirea proceselor de realizare sau utilizare a unor artefacte sau activități, ci reconstituirea condițiilor de apariție a ideilor care au generat respectivele procese materiale¹.

Cuvinte cheie: preistorie, viață spirituală, reconstituire prin experiment senzorial

Abstract: Archaeological evidence reveals that the same religious theme takes different material forms of symbolic manifestation. The explanation should be sought in an individual's own behaviour, namely the desire of each believer to profess his devotion through personalised means. Considering the fact that the essence of the prehistoric religions was the veneration of the forces that set the nature (ensuring the subsistence means), accomplishing the devotional act was best achieved by profound immersing the individual into natural environment, using the sensory system, and which could lead to a state of trance, that stimulated creativity for personalised manifesting his devotion. Relying on methods provided by sensorial and experimental archaeology, the paper presents the circumstances by which the above-mentioned state of trance could have been achieved, which lead to the stimulation of the religious creativity, the generation of ideas, materialised in various artefacts with ritualistic and magical character. The inference is therefore that with respect to spirituality, the methods of experimental archaeology do not aim to reconstruct the processes by which artefacts or activities were made, used and, respectively, performed, but instead to reconstruct the conditions that lead to the appearance of the ideas which generated their analogous material processes.

Keywords: prehistory, spiritual life, reconstructing by sensorial experiment

Observations on the religious life of prehistoric people reveal that, on a background of common beliefs, there developed an extremely varied range of choices for expressing individual devotion towards deity/deities (URSULESCU 2008, p. 83-106; 2011, p. 197-221).

A random listing of what has passed onto us, via archaeological research, of the spiritual life of prehistoric people, which certainly was much more complex than what we today presume to

* "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Department of Archaeology; n.ursulescu@gmail.com

¹ O variantă a acestei lucrări, în limba română, cu titlul *Impactul interacțiunii cu mediul asupra comportamentului spiritual al omului preistoric*, a apărut în *Memoria Antiquitatis*, 28, 2012, p. 31-38.

know — sanctuary buildings, altars, cult sites, ritual deposits, ritual structures inside houses (clay boxes, monumental plastic art, etc.), ritual scenes, idols, protomes, columns, *stelae*, paintings, symbolic signs (MONAH 1992, p. 189-197; 1997, p. 201-215; BOGHIAN and MIHAI 1987, p. 313-324; CUCOŞ 1973, p. 207-215; 1993, p. 59-80; URSULESCU 2003, p. 5-25; 2004, p. 47-57; URSULESCU, BOGHIAN and COTIUGĂ 2003, p. 27-40; URSULESCU and TENCARIU 2004, p. 129-144; 2006; 2009, p. 87-101; C.-M. LAZAROVICI 2003, 85-96; 2004, 47-64; 2006, 57-92; C.-M. and G. LAZAROVICI 2007; G. LAZAROVICI 2003, p. 57-64.), etc., all, in their turn, spread in a multitude of variants — proves the direct involvement of the supplicant/devotee in searching for a personal form of coming closer to his god(s), of somehow individualising his act of devotion.

The question arises of where does this diversification come from, this need of the prehistoric man to find own means through which he can come into contact with the divine grace? What is the intimate mechanism of birth for this diversification concept and of the concrete actions that put it into practice? A simple answer would make reference to the fervour of creative unrest, of inventiveness, inherent in the vast majority of human beings. But, by inquisitively investigating further we come to face another question: What exactly spurs the emergence of this inventive spirit? Is it a permanent presence, accompanying man at all moments, or does it preponderantly manifests itself only in certain situations?

We believe that the answer to this problem requires an assemblage of explanations, in which an important part is played, in our opinion, by the natural setting at a certain moment and in a certain place. It is the impact of the environment on human senses, upon which it can convey a feeling of unrest or, conversely, of tranquillity propitious to a meditative mental state.

A recent branch of theoretical archaeology, namely *Sensory Archaeology* (CLASSEN 1993; 2005; FELD and BASSO 1996; SMITH 2007), set as its goals specifically to observe and reconstruct the individual or collective sensory input of people, particularly the visual (GIBSON 1979) and auditory one (the branch of *Auditory Archaeology*: REZNIKOFF and DAUVOIS 1988, 238-46; BREGMAN 1994; DEVEREUX 2001; AUGOYARD and TORGUE 2005; SCARRE and LAWSON 2006; MILLS 2005, p. 79-89; 2010, p. 179-195), but also the tactile, olfactory and organoleptic one from a certain environment, and to explain the psychological impact of these experiences on the decisions and concrete actions of an individual or a collectivity (GIBSON 1968; PORTEOUS 1990; HOWES 1991; 2005; HOUSTON and TAUBE 2000, p. 261-294). The senses are the mediators of the interactions between man and the surrounding world, and the sensorial perception of this world is not merely a physiological issue, but it is culturally determined (through the suite of senses as defined by a certain civilisation) and subsequently reflected in the material products of a civilisation.

Naturally, as every branch of theoretical archaeology, *Sensory Archaeology* likewise emerged by enhancing the analytical spirit of research, and for this reason it has strong links to other theoretical structures, of which we especially mention:

- **Behavioural Archaeology** (SCHIFFER 1975, p. 836-848; 1976; 1992; 1995; 1999, p. 166-168; SCHIFFER and MILLER 1999; LaMOTTA and SCHIFFER 2009, p. 14-64), which seeks to study the influence of human behaviour on artefact appearance, by using technology. Sensory Archaeology goes beyond the human behavioural ensemble in order to understand the manner in which the reception of the surrounding stimuli, through the senses, can trigger the intimate mechanism of certain mental options, which subsequently are materialised through a certain behaviour. Therefore, Sensory Archaeology enhances the introspection into the human spiritual universe.

- From **Landscape Archaeology** (ASTON and ROWLEY 1987, p. 77-95; COSGROVE and DANIELS 1988; BENDER 1993; TILLEY 1994; HIRSCH and O'HANLON 1995; UCKO and LAYTON 1999; FLEMING 2006, p. 267-80; BENDER, HAMILTON and TILLEY 2007; THOMAS 2009, 165-186), *Sensory Archaeology* can borrow a series of investigative methods for understanding the environment that surrounds man in a certain area. From this wider array, sensory

archaeology purposely records the visual, sound, and olfactory features of the landscape within which a collectivity currently lives. By determining the changes occurring in the present-day environment as opposed to the paleo-environment, certain redundant factors that currently act upon human senses can be dismissed. By discarding them, the premises are created for replicating the sensory universe of prehistoric man.

Experimental archaeology (ASCHER 1961, p. 793-816; COLES 1979; REYNOLDS 1994; HARDING 1999; MATHIEU 2002; PAARDEKOOPER 2008, 1345-1358; *World Archaeology*, 2008, 1) plays too an important role, among others, in understanding the manners by which the environment spiritually influences man. The reproduction through experimental means of the artefacts, buildings, diet of the prehistoric people offers archaeologists and anthropologists the possibility to not only understand the functionality of the artefacts and past lifestyles, but also to come into sensory contact with items used during ancient times. By employing the methods of investigation of sensory archaeology, the emphasis of research shifts from the simple replication of some material actions to the actual inner experiences of prehistoric people in relation to the surrounding environment (COOK, PAJOT and LEUCHTER 2008, p. 95-104; MILLS 2010).

Just as many of the experimental archaeology studies were especially concerned with reconstructing some concrete, material aspects of the past, so too most of the sensory archaeology research (particularly auditory one) has focused predominantly on the archaeometric aspects of the problem, relying on comparative measurements; we believe that with respect to the issue of the impact of the environment on human spirituality through the senses, the research should focus on reconstructing the entirety, which in a certain situation can induce a state of mental comfort or discomfort.

The first premise, essential for such an undertaking, is that the sensory environment of prehistoric man (and even of the pre-industrial man) was very much different than that of contemporary man, particularly of that from an urban environment, who is subjected to an almost continuous barrage of stress-inducing noise and pollution that preclude him from attaining states of maximum concentration. In these conditions, it is often the case that routine and perfunctory affairs stifle creative impulses.

A second premise is that the sensory environment changes, both with the seasons and throughout the day, according to its main stages (morning, midday, evening, night), each moment having a different impact on the human senses.

Of the above-mentioned timeframes, we believe that a summer evening is the most suited to instilling sensory calm, since this is when:

- from an auditory point of view, a quasi-total silence takes hold of the earth — interrupted only by the monotonous “music” of nature (such as the steadfast and uniform chirping of crickets) — a music somewhat resembling, in terms of tonal range, ancient religious chants (for example those of the Tibetan monks), abetting contemplation and dreams (SCHAFER 1973; 1994; WALLIN, MERKER and BROWN 2000; CROSS, ZUBROW and COWAN 2002, 25-34);
- from a visual point of view, everything is dominated by the diffuse crepuscular light emitted by the night stars (Moon; the Evening Star; the Pole Star; the Big and Little Dipper constellations — all of them venerated by people) and the occasional meteor showers. We can also add here the random presence of fire with its magic attributes of light giver, as steward and gift of the Sun; it too works to instil a state of reverie (BACHELARD 1989);
- from a tactile (haptic) point of view, the pleasant cool of the evening induces a state of comfort after the daytime swelter during summer;
- the picture completes with the multiple and persuasive scents of some exploding nature, in full blossom (exactly during the cool evenings the scent of the flowers is fully brought out to the point of inebriancy). The effect can be heightened by burning aromatic plants, often used by prehistoric populations;

- finally, the involvement of taste can also be considered, but it is not a mandatory element and, especially, it is not provable, though we can presume that prehistoric people were familiar with the pleasures provided by certain saporific beverages.

This conjugated offensive of nature's sensory arsenal on the human senses clearly influences the psychological perception, extricating the mind from everyday worries and clutter, bringing man closer to nature and, through it, to the all-powerful gods that govern the entirety of the world. Man's integration into an environment of high spiritual purity brings him closer to the divine grace, through: **contemplation, meditation, dreaming, leading to stimulated phantasy and inventiveness.**

These spiritual experiences can open new ways for materially expressing/exteriorising human spirituality, as reflected by the variety of manners of venerating divinities and supernatural forces. Just like, for example, the auditory scene, as perceived by humans, changes according to the time and space where it takes place (Bregman 1994), the impact of this scene on individual thinking and behaviour will likewise display a considerable variability that ultimately determines the making of decisions of a material nature, which, even though they subscribe to the collective canon, they seek individual manners of expressing themselves.

Certainly, the issue is whether we possess sufficient evidence for supporting the theoretical framework described above. We believe that such proofs can be offered both directly by archaeology, and indirectly via personal experimentation.

As archaeological evidence in support of the existence of a relationship between sensory perception and spiritual inventiveness among prehistoric people we can bring forth, first of all, the following archaeological situations and structures encountered during field research:

- the grouping of artefacts and structures of a ritual character around the installations for igniting and maintaining fire reveals that the main ceremonies (with command over the human senses) took place particularly in such areas (URSULESCU and TENCARIU 2004, p. 129-144);
- the discovery, in various places and periods, of instruments (usually made of bone), capable of producing musical sounds, that often contributed to enabling and maintaining a trance state in those taking part to such ceremonies (see, for example, the certain mentions for the Antiquity: e.g. Orphic mysteries or Pan's myth);
- caves (the obscurity of which create an arcane, mysterious atmosphere) were used for conducting ritual ceremonies (burials, sacrifices, offerings, mysteries, initiation rites, etc.), as attested by the structures discovered in the caves, dating from during prehistory, Antiquity (e.g. mithraea), as well as early Christianity (catacombs, rock monasteries and churches, etc.).

Beyond such material proofs offered by archaeological discoveries, an important method for studying the relationship between the landscape and human perception consists of direct experimenting conducted by the analyst, who must live in a variety of environmental scenarios in order to self-analyse his own feelings (at different moments of the daily and annual cycles), regularly comparing these feelings with what has already been mentioned in the general literature (philosophy, psychology, psychoanalysis, *belles-lettres*, history, history of religion, anthropology, archaeology, etc.). An important role in providing information on this subject falls upon ethnoarchaeology, having to select that information which is closer (in terms of provenance environment) to the reality of the prehistoric times.

We therefore believe that by carefully observing the stimuli transmitted by the environment and their effect on one's own behaviour, combined with the interpretation of the structures and artefacts discovered in a prehistoric settlement, we can, through complex analyses, understand/reveal the intimate spiritual mechanism that left their mark on the behaviour of the prehistoric man — a behaviour exteriorised in some of the evidence found during archaeological research.

References

ASCHER R.

1961 *Experimental Archaeology*, American Anthropologist, 63, p. 793-816.

ASTON M., ROWLEY T.

1974 *Landscape Archaeology: an Introduction to Fieldwork Techniques on Post-Roman Landscapes*, David and Charles Press, Newton Abbot.

AUGOYARD J. F., TORGUE H. (eds.)

2005 *Sonic experience: a guide to everyday sounds*, McGill-Queen's University Press, Montreal.

BACHELARD G.

1938 *La psychanalyse du feu*, Gallimard, Paris

BENDER B.

1993 *Landscape: Politics and Perspectives*, Berg, Oxford.

BENDER B., HAMILTON S., TILLEY C.

2007 *Stone worlds: narrative and reflexivity in landscape archaeology*, Left Coast Press, Walnut Creek, CA.

BIOGHIAN D., MIHAI C.

1987 *Le complexe de culte et le vase à décor ornithomorphe peint découverts à Buznea (départ. de Iași)*, in: M. Petrescu-Dîmbovița et alii (éds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Université „Al. I. Cuza”, Iași, p. 313-324.

BREGMAN A. S.

1994 *Auditory scene analysis: the perceptual organization of sound*, The MIT Press, London.

CLASSEN C.

1993 *Worlds of Sense. Exploring the Senses in History and Across Cultures*, Routledge, London and New York.

CLASSEN C. (ed.)

2005 *The Book of Touch*, Berg, Oxford and New York.

COLES J. M.

1979 *Experimental Archaeology*, Academic Press, London – New York – Toronto – Sydney – San Francisco.

COOK I. A., PAJOT S. K., LEUCHTER A. F.

2008 *Ancient architectural acoustic resonance patterns and regional brain activity*, Time and Mind, 1, p. 95-104.

COSGROVE D., DANIELS S.

1988 *The Iconography of Landscape*, University Press, Cambridge.

CROSS I., ZUBROW E., COWAN F.

2002 *Musical behaviours and the archaeological record: a preliminary study*, in: J. Mathieu (ed.), *Experimental Archaeology*, BAR International Series 1035, Archaeopress, Oxford, p. 25-34.

CUCOȘ Șt.

1973 *Un complex ritual cucutenian descoperit la Ghelăiești (jud. Neamț)*, SCIV, 24, 2, p. 207-215.

1993 *Complexe rituale cucuteniene de la Ghelăiești, jud. Neamț*, SCIVA, 44, 1, p. 59-80.

DEVEREUX P.

2001 *Stone Age soundtracks: the acoustic archaeology of ancient sites*, Vega Books, London.

FELD S., BASSO K. (eds.)

1996 *Senses of Place*, School of American Research Publications, Santa Fe, New Mexico.

FLEMING A.

- 2006 *Post-processual landscape archaeology: a critique*, *Cambridge Archaeological Journal*, 16, p. 267-280.
- GIBSON J. J.
 1968 *The senses considered as perceptual systems*, George Allen and Unwin, London.
 1979 *The ecological approach to visual perception*, Houghton Mifflin Company, Boston.
- HARDING A. F. (ed.)
 1999 *Experiment and Design. Archaeological Studies in Honour of John Coles*, Oxbow Books, Oxford.
- HIRSCH E., O'HANLON M. (eds.)
 1995 *The Anthropology of Landscape*, University Press, Oxford.
- HOUSTON S., TAUBE K.
 2000 *An Archaeology of the Senses: Perception and Cultural Expression in Ancient Mesoamerica*, *Cambridge Archaeological Journal*, 10, 2, p. 261-294.
- HOWES D. (ed.)
 1991 *The Varieties of Sensory Experience*, University Press, Toronto.
- HOWES D.
 2005 *Empire of the Senses. The Sensual Culture Reader*, Berg, Oxford and New York.
- LaMOTTA V. M., SCHIFFER M. B.
 2009 *Behavioral Archeology: Toward a New Synthesis*, in: I. Hodder (ed.), *Archaeological Theory Today*⁹, Polity Press, Cambridge, p. 14-64.
- LAZAROVICI C.-M.
 2003 *Pre-Writing Signs on Neo-Eneolithic Altars*, in: L. Nikolova (ed.), *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*, I, BAR International Series 1139, Archaeopress, Oxford, p. 85-96.
 2004 *Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni*, *ArhMold*, 25 (2002), p. 47-64.
 2006 *Semne și simboluri în cultura Cucuteni-Tripolie*, in: N. Ursulescu, C.-M. Lazarovici (eds.), *Cucuteni 120 – valori universale*, Sedcom Libris, Iași, p. 57-92.
- LAZAROVICI C.-M., LAZAROVICI Gh.
 2007 *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România*, II (*Epoca cuprului*), Trinitas, Iași.
- LAZAROVICI Gh.
 2003 *Sacred Symbols on Neolithic Cult Objects from the Balkans*, in: L. Nikolova (ed.), *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*, I, BAR International Series 1139, Archaeopress, Oxford, p. 57-64.
- MATHIEU J. (ed.)
 2002 *Experimental Archaeology. Replicating Past Objects, Behaviours and Processes*, BAR International Series 1035, Archaeopress, Oxford.
- MILLS S.
 2005 *Sensing the place: sounds and landscape archaeology*, in: D. W. Bailey, A. Whittle and V. Cummings (eds), *(Un)settling the Neolithic*, Oxbow, Oxford, p. 79-89.
 2010 *The Contribution of Sound to Archaeology*, *Buletinul Muzeului Județean Teleorman*, seria Arheologie, II, p. 179-195.
- MONAH D.
 1992 *Grands thèmes religieux reflétés dans la plastique anthropomorphe Cucuteni-Tripolye*, *MemAnt*, 17, p. 189-197.
 1997 *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA III, Piatra Neamț.
- PAARDEKOOPE R. P.
 2007 *Experimental archaeology*, in: D. M. Pearsall (ed.), *Encyclopedia of Archaeology*, Academic Press, New York, p. 1345-1358.
- PORTEOUS J. D.
 1990 *Landscapes of the mind: worlds of sense and metaphors*, University Press, Toronto.

REYNOLDS P. J.

1994 *Experimental Archaeology. A Perspective for the Future*, University Press, Leiden.

REZNIKOFF I., DAUVOIS M.

1988 *La dimension sonore des grottes ornées*, BSPF, 85, p. 238-46.

ROBERTS B.K.

1987 *Landscape Archaeology*, in: M. Wagstaff (ed.), *Landscape and Culture*, Blackwell, Oxford, p. 77-95.

SCARRE C., LAWSON G. (eds.)

2006 *Archaeoacoustics*, McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge.

SCHAFER R. M.

1973 *The music of the environment*, Universal Edition A.G., Wien.

1994 *The soundscape: our sonic environment and the tuning of the world*, Destiny Books, Rochester, VT.

SCHIFFER M. B.

1975 *Archaeology as behavioral science*, American Anthropologist, 77, p. 836-848.

1976 *Behavioral Archeology*, Academic Press, New York.

1992 *Technological Perspectives on Behavioral Change*, University of Arizona Press, Tucson.

1995 *Behavioral Archaeology: First Principles*, University of Utah Press, Salt Lake City.

1999 *Behavioral archaeology: some clarifications*, American Antiquity, 64, p. 166-168.

SCHIFFER M. B., MILLER A.

1999 *The Material Life of Human Beings: Artifacts, Behavior, and Communication*, Routledge, London.

SMITH M. M.

2007 *Sensory history*, Berg, Oxford.

THOMAS J.

2009 *Archaeologies of Place and Landscape*, in: I. Hodder (ed.), *Archaeological Theory Today*⁹, Polity Press, Cambridge, 165-186.

TILLEY Chr. Y.

1994 *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*, Berg, Oxford.

UCKO P., LAYTON R. (eds.)

1999 *Archaeology and Anthropology of Landscape*. London, Routledge.

URSULESCU N.

2003 *Complessi di culto nella civiltà Precucuteni dell'est di Romania*, Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia, 45 (2002), Università degli Studi di Bari, p. 5-25.

2004 *Santuari e luoghi di culto nel Neolitico della Romania e dell'Italia Meridionale*. In: S. Santelia (a cura di), *Italia e Romania. Storia, Cultura e Civiltà a confronto. Atti del IV Convegno di Studi italo-romeno (Bari, 21-23 ottobre 2002)*, 47-57. Quaderni di "Invigilata lucernis" 21, Edipuglia, Bari.

2008 *La religione della popolazione di Cucuteni*, in: N. Ursulescu, R. Kogălniceanu, C. Crețu (a cura di), *Cucuteni. Tesori di una civiltà preistorica dei Carpazi. Atti del convegno italo-romeno, Roma, 18 ottobre 2007*, Accademia di Romania - Universitatea "Al. I. Cuza", Roma - Iași, p. 83-106.

2011 *Civilizația cucuteniană: credințe religioase sau sistem religios?*, Zargidava, X, p. 197-221.

URSULESCU N., BOGHIAN D., COTIUGĂ V.

2003 *L'autel peint de l'habitat de Târgu Frumos (départ. de Iași) appartenant à la civilisation Précucuteni (Énéolithique Ancien)*, SAA, IX, p. 27-40.

URSULESCU N., TENCARIU F. A.

2004 *Aménagements de culte dans la zone des foyers et des fours de la culture Précucuteni*, MemAnt, 23, p. 129-144.

- 2006 *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, Demiurg, Iași.
- 2009 *Symbolic signs on the ceramics of the Chalcolithic settlement at Isaiia (Iași County, Romania)*, in: S. A. Luca (ed.), *Signs and symbols from Danube Neolithic and Eneolithic*, Brukenthal, Sibiu, p. 87-101.
- WALLIN N. L., MERKER B., BROWN S.
2000 *The origins of music*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA.
World Archaeology, 40, 2008, 1 (*Introduction in Experimental Archaeology*).

ABREVIERI

BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BMA	Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț.
BSPF	Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris.
MemAnt	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.

DATE ARHEOZOOLOGICE REFERITOARE LA UN DEPOZIT DE ASTRAGALE DE *BOS TAURUS* DESCOPERIT ÎN NIVELUL PRECUCUTENI AL SITULUI ARHEOLOGIC BAIA - ÎN MUCHIE (JUDEȚUL SUCEAVA)

Florentina-Carmen OLENIUC

Rezumat: În campania arheologică de săpătură, derulată în anul 2014 în situl Baia - În Muchie (judetul Suceava) s-au descoperit în nivelul I al Culturii Precucuteni (Neolitic) 32 astragale de bovină domestică, având arsură neagră. Analiza arheozoologică a astragalelor de bovină domestică vizează stabilirea vârstei de sacrificare, a sexului și variabilității metrice a oaselor scurte în comparație cu alte situri arheologice de pe teritoriul României, precum și scopul acestei depuneri ritualice.

Cuvinte cheie: astragale, bovină domestică, cultură Precucuteni, Neolitic, depunere rituală, ceremonie

Abstract: During the systematic archaeological campaign that took place in 2014 in the site Baia - În Muchie (Suceava County) has been discovered in level I of Precucuteni Culture (Neolithic) a deposit of 32 astragali belonging to domestic cattle, all burnt. The archaeozoological analysis of the astragali aims to establish the age of slaughtering, the sex, and the osteometric variability of these short bones in comparison with other archaeological sites on the territory of Romania, as well as the purpose of this ritualic deposit.

Key words: astragali, domestic cattle, Precucuteni, Neolithic, ritual deposit

În acest studiu sunt analizate 32 astragale de bovină domestică, care au fost recuperate din situl arheologic Baia - În Muchie, din județul Suceava.

Resturile faunistice au fost găsite la adâncimea de 0,40-0,50 m, în nivelul culturii Precucuteni I. Din totalul celor 154 elemente scheletice atribuite bovinei domestice, 122 au fost determinate ca fiind de origine menajeră, iar restul este reprezentat de un complex faunistic ritualic, un depozit de astragale, cu urme de arsură neagră, provenind de la aceeași specie, care sunt dovada unei ceremonii ritualice, legate de cultul taurului.

Astragalul, parte componentă a labei piciorului, a fost eliminat din alimentația oamenilor preistorici, precum și la actuali, din cauza lipsei de masă musculară și a preponderenței ligamentelor și tendoanelor.

Interpretarea arheozoologică vizează următoarele elemente de studiu: descrierea elementului scheletic și analiza urmelor tafonomice (de măcelărire, de preparare culinară, patologie, prelucrare), stabilirea strategiilor de sacrificare în funcție de vârsta și sex pentru mamiferul domestic cu importanță în paleoeconomia așezărilor preistorice.

Este cunoscut faptul că în perioada neo-eneolitică de pe teritoriul României are loc restructurarea societății omenesti atât în plan socio-economic, cât și spiritual¹.

Săpăturile arheologice, de salvare sau sistematice, au pus în evidență existența unor locuri speciale din cadrul locuințelor sau din așezărilor preistorice, de obiecte folosite în practici de cult², de persoane care se considerau a fi avut puteri supranaturale³, de asemenea desfășurarea unor ceremonii rituale, care asigurau legătura simbolică și indisolubilă cu Divinitatea⁴, pentru obținerea de bunăstare și protecție. Unele ritualuri constau în practicarea de sacrificii pentru inaugurarea locuințelor sau a așezării⁵.

¹ Lazarovici C., *Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni*, în *Arheologia Moldovei*, XXV, 2002, p. 47-67.

² Dumitrescu Vl., *La station prehistorique de Hăbășești*, în *P.A.*, XLIX, 1958, p. 225-230.

³ Dumitrescu H., *Contribuții la originea culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1-4, 1957, p. 53-58.

⁴ Monah D., *Practici rituale în vremea culturii Cucuteni*, în *Credință și cultură în Moldova*, Iași, 1995, 10-18.

⁵ Ursulescu N., *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatică*, 2007, Iași.

Contextul arheologic

Așezarea preistorică Baia a fost descoperită în 1999⁶, fiind cercetată sistematic din 2012⁷. La cercetările arheologice au participat echipe interdisciplinare de restauratori, conservatori din cadrul Muzeului Bucovinei, specialiști din Republica Moldova (Stanislav Țerna) și din Marea Britanie (prof. Martin Jones, Lucy Walker și Liu Xinyi), care au realizat studii de palinologie și de biologie moleculară.

Așezarea este amplasată pe prima terasă inundabilă (la 375 m altitudine) a râului Moldova, între Șomuzul Mocirlos și Șomuzul Mare, ambele fiind drenate de canale. Coordonatele geografice ale așezării sunt: 47°25'5" latitudine nordică și 26°13'8" longitudine estică. În cele trei campanii arheologice de săpătură întreprinse mai recent în situl arheologic Baia s-a decopertat o suprafață de 374,37 m² și s-au trasat câte șase secțiuni și casete (martorul având 0,50 m lățime).

Stratigrafia arheologică a pus în evidență mai multe aspecte culturale: Neolitic (cultura Precucuteni), Epoca Bronzului (cultura Costișa), primele secole după Hristos (Cultura Sântana de Mureș).

Inventarul arheologic preliminar al nivelului Precucutenian cuprinde patru locuințe (două dintre au fost deranjate de cultura Sântana de Mureș, iar două au fost amplasate la suprafață). În cadrul săpăturilor arheologice s-au decopertat și șapte vatre, un cuptor de piatră, numeroase gropi menajere), râșnițe, unelte litice de tip microlit (realizate din silex și obsidian), piese ceramice preponderent din pastă semifină (având cioburi și nisip în compoziție) și depuneri cu caracter cultic. Adâncimea depunerii cu astragalele de bovină domestică este cuprinsă între 0,40 și 0,50 m, iar structura arheologică este următoarea: Baia, 2014, 28, 10.2014, B₁₋₂.

Materiale și metode

După recuperarea cu maximă atenție din nivelul Precucuteni I al sitului studiat, astragalele de *Bos taurus* au fost supuse proceselor de spălare (utilizând detergent, apă caldă, perii moi și pense anatomice, apoi de consolidare și reconstrucție anatomică (întrebuințând penson și lipici) în cadrul Laboratorului de Restaurare și Conservare al Muzeului Bucovinei.

Descrierea anatomică și stabilirea lateralității elementului scheletic, atribuirea taxonomică⁸ și indicarea diferențelor morfologice între speciile aceluiași gen: *Bos primigenius*, precum și cu alte mamifere rumegătoare: cerb actual carpatin⁹ s-au realizat cu ajutorul tratatelor de arheozoologie¹⁰, zootehnie¹¹, compendiilor anatomice¹², precum și a planșelor cu elemente de topografie¹³.

⁶ Andronic M., Niculică B., *O nouă așezare precucuteniană în nordul Moldovei, Suceava, XXIV-XXV*, 2000, 7-9.

⁷ Ursu C. E., Țerna S., *Baia. comuna Baia, jud. Suceava. Punct: În Muchie, CCA, Campania 2013*, 219-223.

⁸ Boessneck J., *Ein Betrag zur Errechnung der Widerristhöhe nach Metapodienmasse bei Rinden*, in Z.F.Tierz.U., Zuchtunghiol, 1956, 68, 1, 75-90.

⁹ Prummel W., *Distinguishing features on postcranial skeletal of cattle - Bos primigenius f. taurus and deer - Cervus elaphus*. Schriften aus der Archaeologisch-Zoologischen Arbeitsgruppe (Schleswig – Kiel, 1988, 12.

¹⁰ Schmid E., *Atlas of animal bones, Prehistorians Archaeologists and Quaternary Geologist*, 1972, Elsevier Publishing Company, Amsterdam.

¹¹ Spătaru C., Spătaru M., *Manual practic de anatomie veterinară - aparatul locomotor*, 2004, Ed. Tehnopress, Iași.

¹² Coțofan V., Palicica R., Enciu V., Hrițcu V., Ganță C., *Anatomia animalelor domestice*, 2000, vol. I, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara.

¹³ Paștea E., Mureșianu E., Constantinescu M., Coțofan V., *Anatomia comparativă și topografică a animalelor domestice*, 1978, Ed. Didactică și Pedagogică, București.

Pentru stabilirea vârstei de sacrificare și sexului¹⁴ specifice bovinei domestice s-au luat în considerare gradul de porozitate al astragalilor¹⁵ și datele metrice preluate de la nivelul pieselor osoase întregi¹⁶. Descrierea aspectelor de patologie, evidente pe astragalele de bovină domestică, s-a realizat cu ajutorul tratatelor de morfopatologie mamaliană¹⁷, iar interpretarea semnelor de măcelărire a fost înlesnită de determinatoare¹⁸. Tipologia și întrebuințarea uneltelor (realizate din astragale de *Bos taurus*) în cadrul comunității preistorice au fost stabilite de tratatul de industrie a materiilor dure de origine animală¹⁹.

Depuneri arheologice și arheozologice cu bovidee de pe teritoriul României

Din perspectiva arheologică, descoperirea unor complexe de cult (cu reprezentări ale zeițărilor feminine) în așezările preistorice românești de la Isaiia și Poduri (Precucuteni), Poduri (Cucuteni A), Traian (Cucuteni A-B), Văleni, Ghelăiești, Mihoveni (Cucuteni B) și în Sabatinovka (aspect Tripolie ucrainean, aflat în teritoriile învecinate) dovedește existența unor credințe și practici de cult similare în sud-estul Europei, legate de cultul fertilității și fecundității, al unității indisolubile (cuplului divin), sau cel al creșterii și înmulțirii turmelor sau sporirii puterii virilice, cel al rodniciei pământului. Ceremoniile rituale au fost realizate în vederea asigurării hranei și traiului, crescătorilor și agricultorilor din neo-eneolitic²⁰.

Modelarea statuetelor zoomorfe, în general de la cornute și mai puțin de la animalele sălbatice, este realizată schematic, grosolan și static la Văleni, Mărgineni, Gura Văii, Viișoara²¹. Statuetele de *Bos primigenius* din nivelul Cucuteni B de la Mihoveni însumează șase piese, fiind redată în stil naturist. Au fost identificate două statuete miniaturale de bovidee, care prezentau caracteristicile masculinității²².

În Cucuteni B, la Ghelăiești, s-au descoperit două protome masive de bovine, realizate îngrijit și naturist²³. În Cucuteni B, vasele zoomorfe piriforme (cu reprezentarea unui cap de taur) s-au găsit la Gura Văii, Văleni și Ghelăiești²⁴. La Mihoveni a fost recuperat un vas crater, decorat cu trei protome de bovidee, iar un fragment de strachină prezenta silueta unui bovideu²⁵. Sanctuarele familiale, identificate la Văleni²⁶ și Poduri, aveau utilitate doar pentru locuință, spre deosebire de

¹⁴ Habermehl K., *Alterbestimmung bei Haus- und Labortieren*, 1975, Ed. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.

¹⁵ Spătaru C., Enciu V., *Anatomia animalelor domestice*, 2007, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara.

¹⁶ Driesch Von den A., *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, în *Bulletin I of Peabody Museum of Archaeology and Ethnology*, Harvard University, 1976.

¹⁷ Baker J., Brothwell D., *Animal disease in archaeology*, 1980, 2nd ed. Academic Press, Londra.

¹⁸ Lauwrier R., *Animals in Roman times in the Dutch eastern river area. Appendix: butchery mark code*, în *Project Oosterlijke Rivierengebied-Nederlandse Oudheden*, 1990, XII, Amesfoort, 118-212.

¹⁹ Beldiman C., *Industria materiilor dure animale în preistoria României*, în *Studii de preistorie*, Suplementum 2, Editura Prouniversitaria, București, 2007, 72-157.

²⁰ Monah D., *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni*, 1997, BMA, III, Piatra Neamț.

²¹ Dumitrescu H., *La station prehistorique de Horodiștea sur le Pruth*, Dacia, IX-X, 1944, 127-163;

²² Batariuc P., Haimovici S., Niculică B., *Plastica zoomorfă cucuteniană de la Mihoveni-Cahla Morii*. „Arheologia Moldovei”, XXIII-XXIV, 2001, Iași, 259-271.

²³ Cucoș S., *Două vase zoomorfe eneolitice*. Carpica, VII, 1975, 76-80.

²⁴ Nițu A., *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, A.M., VII, 1972, 9-96.

²⁵ Ursulescu N., Batariuc P., *Cercetări arheologice de la Mihoveni, județul Suceava*, Suceava, V, 1978, 89-106.

²⁶ Nițu A., *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie*, Arheologia Moldovei, VIII, 1975, 15-119.

cele colective descoperite la Ghelăiești²⁷, Poduri și Buznea²⁸, care erau întrebuințate de întreaga comunitate²⁹.

În situl arheologic Poduri (Cucuteni A), la baza unei locuințe supraetajată, s-au descoperit astragale de *Bos taurus* șlefuite, care au fost folosite la ceremoniile ritului de fundare al locuinței³⁰. Similar ca la Catal Huyuk, în nivelul Cucuteni B din stațiunea preistorică situată pe Dealul Ghindaru, s-au găsit patru crani de bovine, situate lângă vatră. Complexul de cult este legat de practicarea unor ritualuri de sacrificare a taurinelor³¹.

Date anatomo-comparate privind astragalul de *Bos taurus*

Scheletul membrului inferior mamalian este alcătuit din trei componente: stilipod (osul coapsei- femurul), zeugopod (oasele gambei, care sunt reprezentate de tibie și peroneu), precum autopodul (cunoscut sub denumirea de talpa sau laba piciorului)(foto 1). Este cunoscut faptul că autopodul prezintă mai multe tendoane, piele și mai puțină masă musculară și măduvă osoasă, de aceea este mai predispus în a fi utilizat la manufacturarea uneltelor de uz casnic sau la ceremoniile rituale, decât de a fi considerat hrană pentru populațiile preistorice din nordul Moldovei.

În cadrul autopodului deosebim alte trei zone: bazipodul (reprezentat de oasele călcâiului - tarsale), metapodul (metatarsul) și acropodul (scheletul degetelor).

La nivelul bazipodului se găsesc în conexiune anatomică șapte oase scurte (foto 2): calcaneu, maleolar, cuneiform mare, cuneiform mic, scafocuboid (centrotars) , marele sesamoid (metatarsal). Postero-lateral se remarcă, astragalul. Acesta este un os scurt, turtit cranio-caudal și alungit dorso-ventral³².

La astragal (foto 3) se disting două fațete și trei trohleei. Trohleea proximală vine în contact cu tibia, fiind orientată în planul sagital al articulației. Buza sa laterală este mult mai înaltă și alungită decât cea medială. Protuberanța laterală vine în contact cu osul maleolar. Trohleea distală este mai puțin profundă, iar buzele sale formează doi condili, care se articulează cu scafocuboidul. Aceasta este despărțită dorsal și median printr-o adâncitură.

Trohleea plantară este destul de înfundată, având buza laterală mult mai lată decât cea medială. Aceasta este separată de trohleea distală median printr-o depresiune rugoasă și largă, spre deosebire de buza laterală a trohleei proximale care este mult mai înaltă. Există alte două fațete în raport cu calcaneul, situate pe fața laterală (distală și proximală). Fațeta proximală a feței laterale este prevăzută cu un tubercul robust, spre deosebire de restul feței laterale care are aspect scobit, adâncit și rugos. Fața medială are aspectul unui plan înclinat, prezentând la fiecare extremitate câte o suprafață de articulație ligamentară³³.

Interpretarea arheozoologică a complexului de astragale de *Bos taurus*

Depunerea de astragale de bovină domestică, identificată în situl arheologic Baia (județul Suceava), constituie un *unicum* pentru nivelul Precucuteni din Neoliticul românesc și cea de a doua

²⁷ Nițu A., *Reprezentarea bovinei cu decor zoomorf pictat pe ceramica cucuteniană din Modova. „Carpica”, V, 1972 a, 83-90.*

²⁸ Boghian D., Mihai C., *Le complexe de culte et le vases à décor ornithomorphe peints découvertes à Buznea (départ. de Iași)*, BAI, I, 1987, 313-324.

²⁹ Lazarovici Gh., Lazarovici C., *Despre construcțiile de cult neo-eneolitice din sud-estul Europei*, I, în Ursulescu N., *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpătice*, Iași, 2007, 62-74.

³⁰ Bejenaru L., Monah D., Bodi G., *A deposit of astragali at Copper Age tell of Poduri-Dealul Ghindaru, Romania*. Antiquity, LXXXIV, 2010, UK.

³¹ Monah D., Dumitroaia Ghe., Monah F., Preoteasa C., Munteanu R., Nicola D., *Poduri-Dealul Ghindaru. O troie în Subcarpați*. 2003, Ed. Muzeului de Istorie Piatra Neamț, jud. Neamț.

³² Barone R., *Anatomie compare des mammifères domestiques*, TI, Eds. Vigot Freves, 1976, Paris.

³³ Chaix L., Meniel P., *Archaeozoologie. Les animaux et l'archéologie*, 2001, Ed. Errance, Paris.

mențiune arheozoologică de ceremonie rituală, în care se utilizează resturi faunistice de *Bos taurus*, după cea analizată la așezarea preistorică de la Târgu Frumos³⁴. Caracteristicile morfologice și metrice privind resturile faunistice de origine menajeră, recuperate din nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia – În Muchie, au fost publicate în *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, în 2015. Datele arheologice provizorii și rezultatele cercetărilor interdisciplinare (datare C₁₄, analiza pedologică) au fost publicate în volumul Muzeului Petrodava, din Piatra Neamț, în 2014.

Din totalul celor 145 resturi osoase de *Bos taurus*, considerate de origine menajeră, care au fost identificate în nivelul Precucuteni al sitului preistoric Baia din județul Suceava, doar 32 astragale având arsura neagră completă au fost recuperate din complexul arheologic C₁₀.

Din totalul acestora, 22 au fost găsite întregi și zece fragmentare (cinci dintre acestea au fost reatașate anatomic), de aceea analiza arheozoologică va face referire la 27 astragale. Nouăsprezece dintre cele 27 astragale sunt de partea dreaptă, iar opt au lateralitate stânga.

Osteometria astragalelor din complexul arheologic C10

Pentru 15 astragale de bovină domestică s-au preluat măsurători la nivelul lungimii laterale; valoarea maximă a fost de 72,97 mm, iar cea minimă de 62,08 mm. Media a fost stabilită la 67,39 mm. Această valoare obținută de la Baia este ușor mai mică decât cea găsită în situl arheologic Isaiia și respectiv Andrieșeni (respectiv 73 mm), însă mult mai mici față de datele osteometrice de la Târgu Frumos (78 mm) și Mândrișca (77 mm).

Pentru 17 dintre cele 27 astragale s-au măsurat lățimile minime distale. Limita de variație a acestui parametru oscilează între 38,44 mm și 46,64 mm, pentru care s-a stabilit media de 39,83 mm. Această valoare este mult mai mică decât cele găsite în siturile arheologice de la Târgu Frumos (43,87 mm), Isaiia (43,20 mm) și Mândrișca (40,86 mm), însă mult mai mare decât variația osteometrică din Andrieșeni (35 mm) de pe teritoriul României.

Pentru alte trei astragale fragmentare a fost posibilă măsurarea doar a lungimii mediale (care variază între 67,20 mm și 62,73 mm, pentru care s-a calculat media de 65,05 mm). În conformitate cu datele metrice, 23 astragale au provenit de la exemplare femele, iar patru de la indivizi de sex mascul de bovină domestică.

Datele osteometrice comparative preluate de la astragalele întregi de bovină domestică din situl arheologic Baia (nivel Precucuteni) (figura 1) se încadrează în limitele de variabilitate ale aceluiași parametri, care au fost stabiliți în cadrul studiilor arheozoologice întreprinse în așezări preistorice aparținând complexului Precucuteni românesc (fig. 2), în comparație cu aspectele culturale sincrone.

Date tafonomice privind complexul de astragale de *Bos taurus*

Patrusprezece dintre cele 27 astragale de *Bos taurus* prezentau aspecte artrotice, care erau dispuse la nivelul lățimii articulare distale cât și pe suprafețele fațetele laterală și medială. Aceasta atestă exploatarea mamiferului domestic în vederea obținerii preponderente de produse secundare (lapte, piei) și sacrificarea exemplarelor mature de *Bos taurus* la vârsta de 6-8 ani.

În situl arheologic Baia - punct arheologic În Muchie (nivel Precucuteni) s-au identificat patru astragale cu urme de dezarticulare, executate de pe fața dorsală spre cea plantară și oblic (dinspre marginea medială a lățimii articulare distale spre capătul distal al fațetei laterale).

Alte două astragale de bovină domestică prezentau câte o tăietură longitudinală, echidistantă și paralelă cu lungimea laterală și respectiv lungimea medie (iar unul dintre acestea avea suprafața secționată ușor șlefuită). Alte două astragale de *Bos taurus* erau sparte transversal față de axul

³⁴ Coroliuc A., *Studiul anatomo-comparat al materialului arheozoologic provenit din stațiunea precucuteniană de la Târgu Frumos în corelație cu materialele din alte stațiuni neo-eneolitice de pe teritoriul Moldovei Centrale*, 2009, teză de doctorat - Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.

longitudinal al elementului scheletic, incomplet (dinspre fața dorsală, până aproape de fața plantară), chiar deasupra trohleei distale. Patru astragale de bovină domestică erau netezite mediu la nivelul fațetelor laterale (în mod asemănător cu faza Cucuteni B de pe teritoriul României), în comparație cu alt astragal care avea neteziri dorso-plantare. Șlefuirile trohleei plantare cât și a protuberanțelor laterale ale trohleei proximale sau condililor trohleei distale (situat dorsal) au fost identificate și în nivelul Cucuteni A de la Poduri³⁵ și Scânteia³⁶.

Arșicele erau utilizate în practicile magico-rituale la prezicerea viitorului sau secundar ca obiecte gospodărești, la fasonarea vaselor ceramice³⁷.

Atenția arheologilor este captată de recuperarea din sediment a unui astragal fragmentar (reprezentat doar de capătul distal și fața dorsală) cu urmă de dezarticulare completă și precisă, care a fost executată transversal față de axul longitudinal al acestuia. La mijlocul lățimii distale s-a observat o perforare cu contur aproape circular, dar încă neșlefuită.

Remarcăm de asemenea că materialul spongios de pe fața internă a astragalului a fost îndepărtată parțial, ceea ce indică posibila utilizare ca pandantiv al restului osos. Douăzeci și patru de astragale de bovină domestică aveau urme de roaderc de carnivore, două de rozătoare, iar unul prezenta amprente de rădăcini firoase de cereale (*Triticum aestivum*), introduse probabil intenționat în timpul ceremoniilor rituale.

Vestigiile osoase de *Bos taurus*, găsite în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia și arsura neagră evidentă la exteriorul cât și la interiorul fragmentelor de astragal de bovină domestică reprezintă dovada unei practici de cult, în strânsă legătură cu bunăstarea și rodnicia pământului, cu sporirea numerică a turmelor de cornute (în special cele de talie mare).

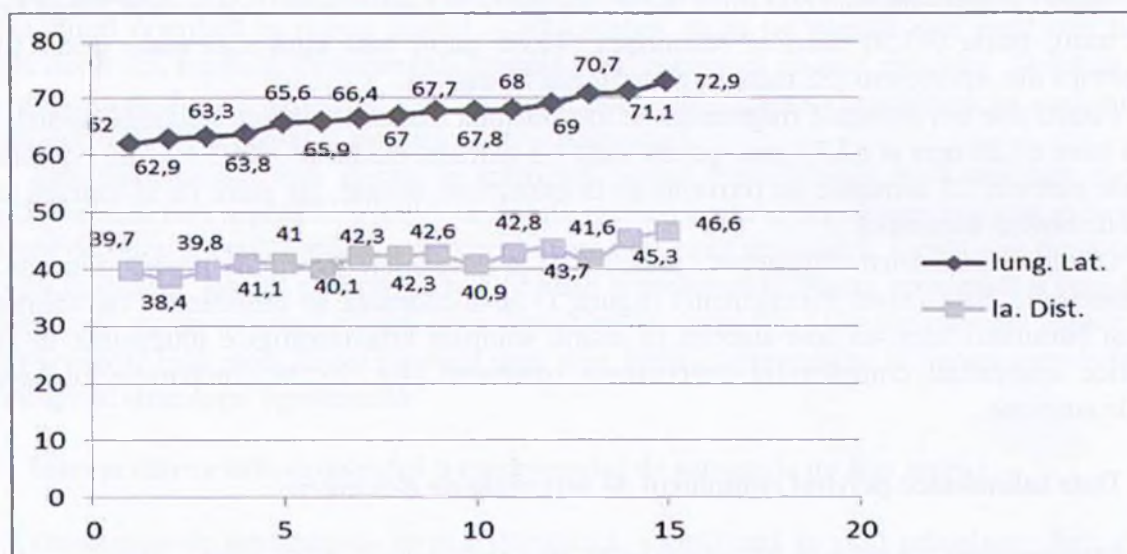

Figura 1. Distribuția datele osteometrice a astragalului de *Bos taurus* în situl Baia

³⁵ Cavaleriu R., Bejenaru L., *Cercetări arheologice privind cultura Cucuteni faza A*, 2009, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași.

³⁶ Mantu C., Știrbu M., Buzgar N., *Considerații privind obiectele din piatră, os și corn de cerb din așezarea cucuteniană de la Scânteia (1985-1990)*, „Arheologia Moldovei”, 1995, XVIII, 129-131.

³⁷ Choyke A., Schibler J., *Prehistoric Bone Tools and Archaeozoological Perspective Research in Central Europe*, 2007, IV, 51-65.

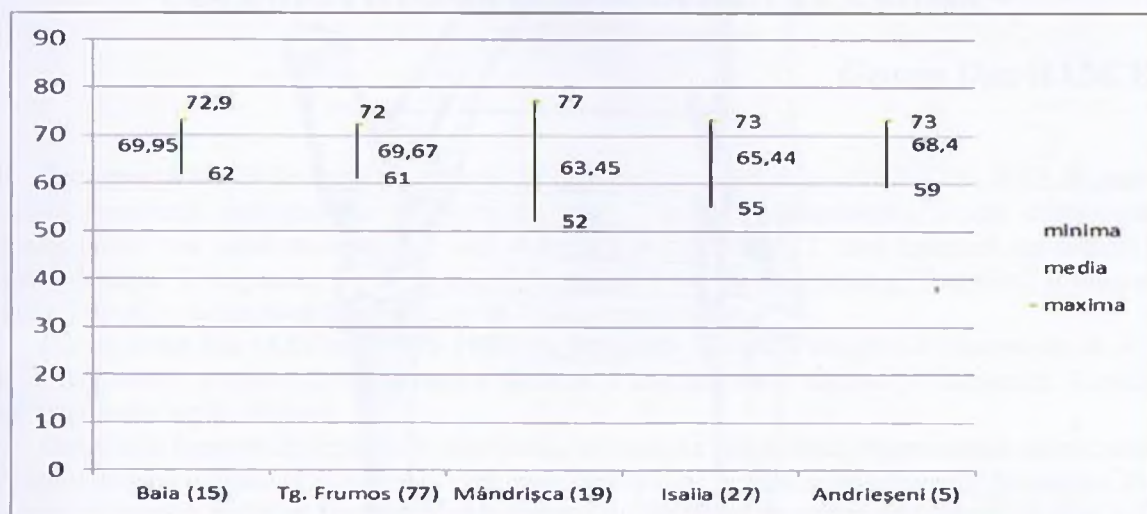

Figura 2. Variabilitatea minimă, maximă și medie a dimensiunilor astragalului în cultura Precucuteni de pe teritoriul României

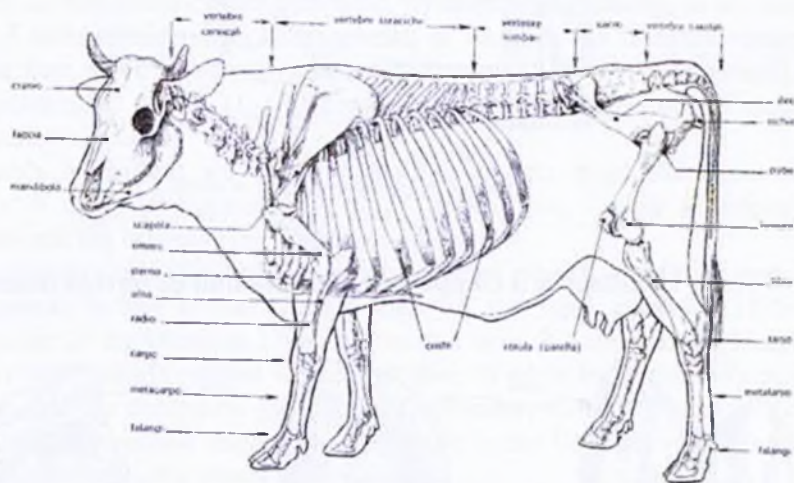

Fig. 5
SCHELETRO DI VACCA

Foto 1. Reprezentarea grafică a tarsului de *Bos taurus* în cadrul scheletului

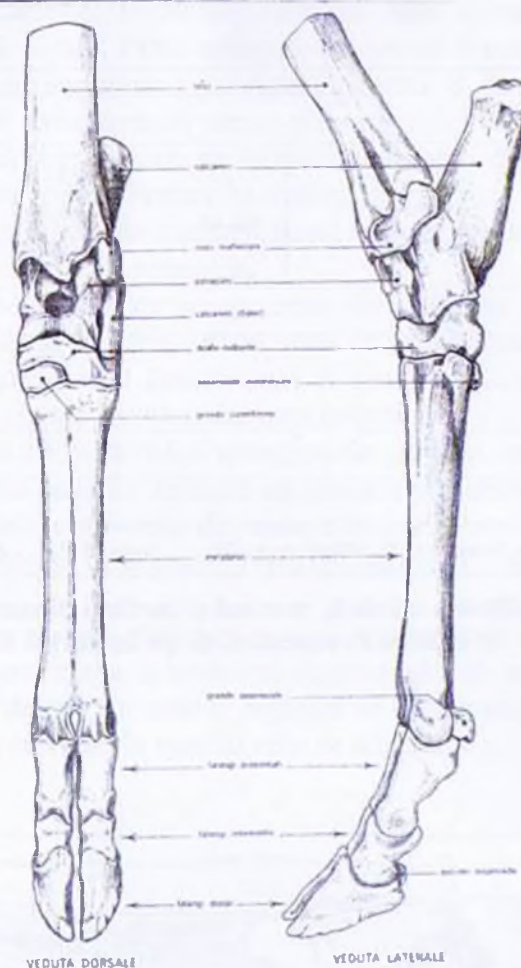

Fig. 378
SCHELETRO DI UN PIEDE SINISTRO DI BOVINO

Foto 2. Localizarea și componența bazipodului de bovină domestică

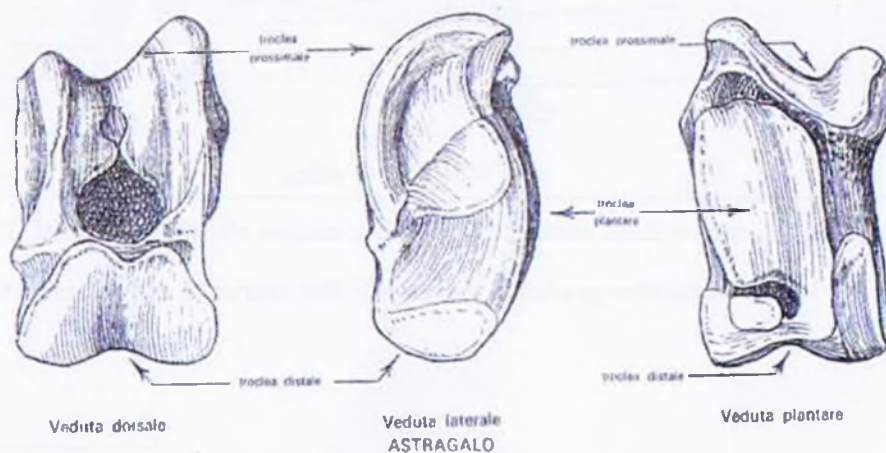

Fig. 391
OSSA DELLA FILA PROSSIMALE DEL TARSO SINISTRO DI BOVINO

Foto 3. Morfologia externă a astragalului de bovină domestică

CERAMICA OTOMANĂ DESCOPERITĂ LA ROMAN

George Dan HÂNCEANU

Rezumat: Cele 28 de fragmente (de la 20 de vase) descoperite în anii 2012 și 2013, în punctul *La Bibliotecă*, reprezintă tipologic șase categorii de vase: 7 boluri (7 fragmente), 5 căni bitronconice (11 fragmente, dintre care șapte de la același vas), 4 farfurii (4 fragmente), 1 cană circulară din faianță tare (1 fragment), 1 capac (1 fragment), 1 vas de apă (1 fragment) 1 vas cu chip uman (1 fragment) și din categoria ceramicii decorative avem două fragmente de la 2 plăci ornamentale.

Din cercetări mai vechi (anii 1970-1990), în depozitele muzeului am găsit 10 fragmente de la 8 vase: 5 căni (6 fragmente), 1 capac (2 fragmente), 1 farfurie (1 fragment) și 1 castron (1 fragment). Aceștia li se adaugă fragmentul de tip *Miletus*.

Decorurile frecvent întâlnite sunt cele florale și vegetale. Majoritatea fragmentelor aparțin celei de-a doua faze a ceramicii Iznik (1525-1535/1555), care corespunde perioadei de apogeu a Imperiului Otoman, din vremea sultanului Soliman Magnificul. Majoritatea au motivele decorative pictate cu albastru cobalt, pe fond alb și mai rar invers. Conform decorurilor și culorilor, ceramica fragmentară găsită la Roman se încadrează *grosso-modo* secolelor XVI – XVIII. Cele mai timpurii sunt fragmentele specifice stilului *Damasc* (excepție fragmentul de tip *Miletus*) iar cele mai târzii aparțin centrului de la Kutahya.

Cuvinte cheie: ceramică otomană, ceramică *Miletus*, Iznik, Kutahya, stilul *Damasc*, monocromie, policromie, albastru cobalt, albastru indigo, roșu tomat.

Abstract: The 28 fragments (belonging to 20 vessels) discovered during the 2012 and 2013 campaigns at the point *La Bibliotecă* can be attributed, typologically speaking, to six categories of vessels: 7 bowls (7 fragments), 5 bitronconic mugs (11 fragments, of which seven from the same vessel), 4 plates (4 fragments), 1 circular cup made of strong faience (1 fragment), 1 lid (1 fragment), 1 water vessel (1 fragment), 1 anthropomorphic vessel (1 fragment) and, from the category of decorative ceramics, 2 fragments from 2 ornamental plates.

In the museum's storerooms we found 10 more fragments (from older excavations, during 1970-1990) from 8 vessels: 5 mugs (6 fragments), 1 lid (2 fragments), 1 plate (1 fragment) and 1 bowl (1 fragment). We can also add the *Miletus*-type fragment.

The most frequently used decorations on this type of vessels are floral and vegetal motifs. The majority of the fragments belong to the second phase of the Iznik ceramic (1525-1535/1555), which corresponds to the apogee of the Ottoman Empire, from the time of Suleiman the Magnificent. Most of the fragments present decorative motifs painted with cobalt blue on white background (rarely the opposite case). Considering the colors and the decorative motifs, the fragmentary ceramic found in Roman belongs to the XVIth-XVIIIth centuries. The earliest fragments are specific to the *Damascus* style (except the *Miletus*-type fragment), and the latest belong to the center from Kutahya.

Keywords: ottoman ceramic, *Miletus* ceramic, Iznik, Kutahya, *Damascus* style, monochromatic, polychromatic, cobalt blue, indigo blue, tomato red

I. ASPECTE GENERALE

Pe parcursul supravegheților arheologice, din 2012 și 2013, efectuate la Biblioteca Municipală *George Radu Melidon* din Roman, am descoperit în curtea interioară și în zona adiacentă imobilului ceramică fragmentară de import, întrucât clădirea de patrimoniu suprapune o parte din târgul medieval. Pentru că nivelurile stratigrafice au fost deranjate de lucrările administrative, materialele arheologice, precum ceramica locală și de import, din secolele XV – XVIII, au fost găsite în amestec.

Spre deosebire de alte situri medievale, unde cercetarea sistematică a permis decopertarea unor suprafețe extinse, iar materialul descoperit a fost pe măsura așteptărilor, în cazul nostru ceramica provine din mici sondaje, executate cu scopul constatării rezistenței solului și adâncimii fundației clădirii amintite. Ca urmare, ceramica este slabă cantitativ și fragmentară. În total, în urma

efectuării mai multor sondaje în exteriorul bibliotecii¹ am strâns un număr de 28 fragmente de ceramică otomană (de la 20 de vase și 2 plăci ornamentale)². Dacă târgul ar fi beneficiat de o cercetare amănunțită, desfășurată pe spații largi, cu siguranță altul ar fi fost rezultatul și nu doar în privința tematicii alese.

Interesul pentru importurile otomane ne-a determinat să verificăm și ceramica medievală din depozitele Muzeului de Istorie din Roman, descoperită în anii 1970-1990³, cu prilejul diverselor lucrări edilitare din Roman (str. Cuza Vodă, Oituz, Elena Doamnă, Nicolae Titulescu). În urma acestor „căutări” în materialul ceramic am „redescoperit” 10 fragmente de import (de la 8 vase), care vor fi descrise la final, după cele din punctul *La Bibliotecă*, iar pentru a le deosebi le-am rezervat planșe cu fotografii și desene distincte de celelalte amintite.

În privința literaturii românești de specialitate, în cel de-al treilea sfert al secolului XX, rarele articole care conțineau ceramică otomană analizau cu rețineri problema evoluției și datării acesteia, inclusiv a atelierelor de producție, datorită neclarității caracteristicilor⁴; arheologii români confruntându-se cu descoperirea ei în centrele medievale moldovenești. Ulterior, au apărut câteva studii⁵, care au permis deslușirea tainelor ceramicii respective, prin accesul la informațiile lucrărilor străine, ce aduceau noutăți și completări în vederea interpretării ei. Întrucât, dificultățile catalogării elegantei ceramici au fost analizate în articole și cărți, pe plan extern și intern (vezi notele bibliografice), nu are rost să mai reluăm toată această problemă.

*

Prezența ceramicii amintite în spațiul medieval românesc se explică prin intensificarea relațiilor politico-economice dintre Țările Române și Imperiul Otoman, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și implicit strânsele legături comerciale dintre negustorii și comercianții ambelor teritorii.

Dacă inițial s-a crezut că cele mai vechi fragmente ceramice otomane, descoperite în spațiul românesc în primele opt decenii ale secolului trecut (precum în târgurile medievale moldovenești de

¹ Pentru detalii vezi Otilia Mircea, G. D. Hânceanu, *Descoperiri arheologice din târgul medieval al Romanului (Punctul La Bibliotecă)*. Catalog de expoziție, Ed. Mușatinia, Roman, 2013, p. 7-24.

² În afara ceramicii semnalate, doar pipele mai sunt de factură otomană. Pentru amănunte vezi G. D. Hânceanu, *Pipe din târgul Romanului*, în *Suceava*, XL, 2013, p. 39-62.

³ La câteva lucrări a efectuat supravegheri arheologul Domnița Hordilă, iar pentru altele, materialele au fost strânse de amatori și donate muzeului.

⁴ Corina Nicolescu, *La faïence ottomane d'Iznik trouvée dans les Pays Roumains*, în *Faenza*, LII, 4-6, 1966, p. 94-102 (în continuare, prescurtat *La faïence ottomane...*); Idem, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI – XVII găsită în Moldova*, în *Arh. Mold.*, V, 1967, p. 287-308 (în continuare, prescurtat *Ceramica otomană de Iznik...*); Idem, *Ceramique ottomane des XV-e et XVII-e siècles dans les Pays Roumaine*, în *SAO*, București, 1967, V-VI, p. 245-252 (în continuare, prescurtat *Ceramique ottomane...*); Al. Andronic, *Ceramica otomană descoperită la Iași*, în *SCIVA*, t. 19, 1968, I, p. 159-168 (în continuare, prescurtat *Ceramica otomană...*); Al. Andronic, Eugenia Neamțu, *Curtea domnească din Iași în lumina recentelor descoperiri arheologice*, în *Omagiu lui P. Constantinescu*, Iași, 1973, p. 251-253.

⁵ Dana Mihai, *Ceramica de Iznik descoperită la Orașul de Floci, jud. Ialomița (I)*, în *CA*, X, 1997, p. 277-290; Niculina Dinu, *Ceramica otomană din sec. XVI-XVIII descoperită la Brăila (I)*, în *Istros*, X, 2000, p. 435-454 (în continuare, prescurtat *Ceramica otomană (I)...*); Idem, *Ceramica otomană descoperită la Brăila (II)*, în *Istros*, XI, 2004, p. 191-217 (în continuare, prescurtat *Ceramica otomană (II)...*); Idem, *Ceramica de import în Timișoara în amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric* (ed. Fl. Drașovean), Ed. Mirton, Timișoara, 2007, p. 127-142 (în continuare, prescurtat *Ceramica...*); Idem, *Ceramica otomană descoperită la Brăila*, în *Vasaria Medievalia* (ed. Gabriela Rădulescu, C. Gaiu), Editura Accent, Bistrița, Cluj-Napoca, 2008, p. 100-103; Idem, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, în *Pontica*, 42, 2009, p. 323-345 (în continuare, prescurtat *Ceramica otomană (I)...*); Idem, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, în *Pontica*, 43, 2010, p. 303-320 (în continuare, prescurtat *Ceramica otomană (II)...*).

la Suceava⁶, Iași⁷, Hârlău⁸), sunt doar de secol XVI⁹, în cercetările din siturile dobrogene (Aegysus/Enisala – Tulcea, Hârșova – Constanța)¹⁰ și muntene (Giurgiu, București, Piuța Petrii)¹¹ s-a găsit ceramică mai veche, din secolul XV, din faza *Miletus*¹². Ulterior, ceramică similară s-a găsit în 1985 la Suceava, pe str. Dragoș Vodă¹³ și în 1992 la Brăila, pe str. Belvedere¹⁴. Această fază se încadrează între 1410 – 1470. De altfel, după 1470 încetează producția respectivei ceramici. Potrivit descoperirilor amintite, ea a pătruns inițial în zona dobrogiană, după care s-a extins în orașele de la sud și est de Carpați¹⁵.

Majoritatea vaselor otomane din târgurile importante ale Moldovei se datează în perioada de apogeu a ceramicii, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și se prelungește până la finalul domniei lui Vasile Lupu. După acest interval, olăria otomană din Moldova este de o calitate artistică mediocră, situație datorată decăderii centrului ceramic de la Iznik, produsele fiind fabricate, inclusiv în secolul al XVIII-lea, la Kutahya¹⁶. În privința ceramicii de Iznik, de la Suceava, Hârlău și Iași, cele mai multe dovezi provin din faza a II-a (circa 1525-1555), dar și din ultimele două etape¹⁷.

II. CATALOGUL DESCOPERIRILOR DIN ROMAN

Ceramica otomană se împarte în două categorii: a) ceramică de uz casnic, cu două subvariante (semifaianță și faianță tare); b) ceramică decorativă, care include plăcile de perete din faianță tare¹⁸. Ceramica de uz casnic și cea decorativă s-a dezvoltat în Korosan, ulterior fiind generalizată și introdusă de turcii selgiucizi în Asia Mică. Atinge apogeul în vremea domniei

⁶ K. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, pl. VIII/2; B. Mitrea et alii, *Șantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamului*, în *SCIV*, VI, 3-4, p. 771, fig. 14; p. 776, fig. 20; Corina Nicolescu, *Ceramique ottomane.....*, în *SAO*, București, 1967, V-VI, p. 245-252.

⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Emilia Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *SCSIași*, VII, 1956, 2, p. 23, 25 (fig. 15/1-5); Al. Andronic, Eugenia Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956-1960*, în *Arh.Mold.*, II – III, 1964, p. 417, 420-421 (fig. 9/1-2); Al. Andronic, Eugenia Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 221 (în continuare, prescurtat *Săpăturile arheologice...*).

⁸ Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik.....*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 291 (fig. 1), 293 (fig. 3-4), 294 (fig. 5).

⁹ Idem, *La faience ottomane.....*, în *Faenza*, LII, 1966, p. 94-102.

¹⁰ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Ceramica din secolul XIV descoperită în așezarea medievală de la Enisala (județul Tulcea)*, în *Peuce*, XI, p. 393-397, 368 (pl. VII); Idem, *Considerații finale asupra locuirii medievale (sec. XIV.XV) de la Aegysus, jud. Tulcea*, în *Materiale (A XVII-a sesiune anuală de rapoarte, Ploiești, 1983, partea a II-a)*, București, 1993, p. 439-454; Idem, *Necropola medievală de la Enisala, jud. Tulcea (1967-1968)*, în *Materiale (A XVII-a sesiune anuală de rapoarte, Ploiești, 1983, partea a II-a)*, București, 1993, p. 455-468; Dana Mihai, *op. cit.*, în *CA*, X, 1997, p. 277, inclusiv nota 7; Niculina Dinu, *Ceramica otomană (I).....*, în *Pontica*, 42, 2009, p. 323-345.

¹¹ D. Căpățână, Cristina Harhoiu, V. Vrabie, „*Cetatea din insulă*” – Giurgiu, în *Materiale (A XIV-a sesiune anuală de rapoarte)*, Tulcea, 1980, p. 537-544 (în continuare, prescurtat „*Cetatea din insulă*”.....); D. Căpățână, *Cercetări arheologice la cetatea medievală de la Giurgiu*, în *SMIM*, 16, 1983, p. 164-167; P. I. Panait, *Un depozit de faianță de Iznik la curtea domnească din București*, în *RM*, 1, 1994, p. 26-29; Dana Mihai, *op. cit.*, în *CA*, X, 1997, p. 277-278, inclusiv nota 7.

¹² Dana Mihai, *op. cit.*, în *CA*, X, 1997, p. 277, inclusiv nota 4.

¹³ Paraschiva-Victoria Batariuc, Niculina Dinu, *Vase tip Miletus descoperite la Suceava, strada Dragoș Vodă*, în *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei* (ed. D. Țicu, I. Căndea), Ed. Istros, Brăila, 2008, p. 755-767.

¹⁴ Niculina Dinu, *Ceramica de tip Milet descoperită la Brăila*, în *Arh.Mold.*, XXIX, 2006, p. 167-169 (în continuare, prescurtat *Ceramica de tip Milet...*).

¹⁵ Dana Mihai, *op. cit.*, în *CA*, X, 1997, p. 278.

¹⁶ Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik...*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 289.

¹⁷ *Ibidem*, p. 290.

¹⁸ Al. Andronic, *Ceramica otomană.....*, în *SCIVA*, t. 19, 1968, 1, p. 159.

sultanului Soliman Magnificul. Conform evoluției sale, se observă două mari perioade: prima, denumită selgiucidă (secolele XII – XIV), iar a doua, denumită otomană (secolele XIV – XIX)¹⁹.

Ceramica fragmentară de la Roman este neîntregibilă, situație care ne-a determinat să ne limităm la o descriere a motivelor ornamentale și să încercăm unele încadrări tipologice și cronologice. Cele 28 de fragmente de la 20 de vase și 2 plăci decorative corespund, majoritatea, primei categorii menționate, fiind o semifaiantă de uz casnic (o singură toartă este din faianță tare) și doar cele două fragmente de plăci aparțin celei de-a doua categorii.

Potrivit caracteristicilor (pastă, mod de fabricare, aspect, decoruri), ceramica este în mare parte de tip *Iznik*, prezentă în multe așezări medievale românești, semnalate pe parcursul articolului.

Întrucât, ceramica otomană a fost adusă în arealul românesc de emisarii Porții, dar și de negustorii turci, cea de la Roman poate să se încadreze, *grosso-modo*, în secolele XVI – XVIII. În catalogul descoperirilor ne-am bazat pe cronologia²⁰ fazelor ceramicii Iznik. Multe fragmente aparțin stilului *Damasc*, caracterizat prin culoarea albastră, în nuanțe variate, datat între 1535-1545²¹, altele stilului *Rodos*, care se distinge îndeosebi prin folosirea nuanței roșii, ce apare în decorurile ceramicii după jumătatea secolului al XVI-lea. Deși culoarea roșie indică îndeosebi sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul veacului următor, ultimul stil menționat a dominat ceramica otomană aproape un secol (după jumătatea secolului al XVI-lea și până la jumătatea secolului al XVII-lea), până la momentul decăderii centrului de producție de la Iznik²². De altfel, stilul *Rodos* este sinonim cu perioada de apogeu a ceramicii de Iznik, între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea²³ fabricându-se o ceramică policromă, în care predomină culorile albastru și roșu.

În depozitele Muzeului de Istorie din Roman am găsit și un fragment de ceramică *Miletus*, motiv pentru care am dorit să-l facem cunoscut:

A. CERAMICĂ DE MILET

Acum mai bine de o jumătate de secol în urmă, în anul 1963, cu prilejul unei campanii de cercetări a vestigiilor Cetății Mușatine din Roman, printre fragmentele ceramice s-a găsit și unul de import, care potrivit caracteristicilor face parte din categoria ceramicii de tip *Miletus*. A fost denumită astfel după locul unde a fost identificată prima oară (Milet), la începutul secolului XX²⁴. Considerată ceramică de factură otomană, cu influențe selgiucide, ea a circulat în secolul al XV-lea și aparține intervalului de tranziție spre ceramica otomană din secolele XVI – XVII, produsă la Iznik și Kutahya.

Fragmentul de castron (inv. 7.147) de la Roman este lucrat la roată, din argilă roșie, cu aspect grosier, acoperit prin interior cu angobă albă, iar la exterior are un rest de smălțuire verde (pl. III/2b). Decorul pictat este cu motive stilizate, geometrice (linii drepte, ondulate), florale și vegetale (flori și frunze), executat în culorile negru și violet (pl. III/2a; VI/11). Din fragmentul păstrat (dimensiuni reduse) nu rezultă dacă s-a folosit tehnica *cuerda seca*. Descoperire: Roman/1963 – *Cetatea Mușatină*. Datare: potrivit culorilor (îndeosebi violetul), fragmentul este datat în secolul al XV-lea. Întrucât Cetatea Mușatină a funcționat până la finalul domniei lui Alexandru cel Bun,

¹⁹ *Ibidem*, p. 160, inclusiv notele 5-7.

²⁰ În cazul ceramicii vom utiliza periodizarea lui A. Lane, unde fazele au intervale mai scurte, precise (vezi A. Lane, *Later Islamic Pottery. Persia, Syria, Egypt, Turkey*, Faber and Faber, Londra, 1957, p. 47-61; Idem, *The ottoman Pottery of Iznik*, în AO, II, 1957, p. 259-271), iar pentru plăcile decorative cea propusă de T. Öz, considerată de specialiști mai potrivită pentru acest segment ceramic (consultă T. Öz, *Turkish Ceramics*, Ed. Turkish Press, Broadcasting and Tourist Departement, Istanbul, 1961, p. 5-42).

²¹ Niculina Dinu, *Ceramica.....*, în *Timișoara în amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric* (ed. Fl. Drașovean), Ed. Mirton, Timișoara, 2007, p. 135, inclusiv nota 2.

²² *Ibidem*, p. 135.

²³ Idem, *Ceramica otomană (I)...*, în *Pontica*, 42, 2009, p. 328.

²⁴ Idem, *Ceramica de tip Milet.....*, în *Arh.Mold.*, XXIX, 2006, p. 167, inclusiv notele 1-2.

fragmentul poate fi din primul sfert al secolului amintit. De altfel, obiectul se numără printre primele fragmente de import din Roman, oraș datat documentar la 1392.

B. CERAMICĂ²⁵ DE IZNIK ȘI KUTAHYA

1. FARFURII²⁶

Asemenea altor târguri medievale din Moldova și la Roman s-au găsit fragmente de la farfurii, 4 exemplare (2 părți componente de la corpuri și 2 funduri):

I.a. Fragment de farfurie din caolin, de culoare alb-gălbuie. Păstrat din corpul vasului, fragmentul are fondul alb-gălbui, iar la interior are rămasă o jumătate dintr-o frunză de ferigă, de culoare albastru cobalt (pl. I/1; VI/1). Smalțul este transparent, sticlos. Descoperire: Roman/2012, Sj.7A, -0,60 m - 0,80 m adâncime. Dimensiuni: L – 45 mm; LA – 34 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

I.b. Fragment de la fundul unei farfurii, din caolin, de culoare albă. La interior, pe un fond alb-gălbui se observă forma unei flori, cu tulpina și frunzele de un verde deschis, iar floarea, cu petale mici, a fost pictată cu albastru, însă culoarea s-a păstrat doar pe marginile petalelor. Floarea este mică și poate fi o albăstrea. Conform analogiilor, aceste flori erau reprezentate câte trei pe o tulpină și puteau însoți alte flori, redată central și de dimensiuni mai mari, de regulă lalele (pl. I/1; VI/2). Întrucât smalțul este mat, a închis și culoarea verde a frunzelor. Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □3, -1 m adâncime. Dimensiuni: L – 37 mm; LA – 45 mm; GR – 6 mm. Atelier și datare: Iznik, *Cornul de Aur* (jumătatea secolului al XVI-lea).

I.c. Fund fragmentar din caolin, de culoare albă. La interior are un decor floral, din care s-au păstrat doar tulpina și frunzele lungi și subțiri, de un verde crud. Pentru că florile nu s-au păstrat, datorită stării fragmentare a vasului, credem că sunt lalele sau zambile (pl. I/1; VI/3), potrivit formei frunzelor. Smalțul este transparent și sticlos. Descoperire: Roman/2013, S.IV, 1 m adâncime. Dimensiuni: L – 17 mm; LA – 32 mm; GR – 3 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Rodos* (a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea).

I.d. Fragment de corp, din caolin, de culoare albicios-gălbuie. Pe interior are un decor floral, din care s-a păstrat o floare cu șase petale alungite, de un roșu tomat, iar frunzele de un verde crud (pl. I/1; VI/4). Smalțul este sticlos, transparent. Descoperire: Roman/2013, S.IV – la stradă, -0,60 m - 0,80 m adâncime. Dimensiuni: L – 45mm; LA – 65 mm; GR – 6 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Rodos* (sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea).

Un număr mare de farfurii, cu o diversitate aparte s-au găsit la Curtea Domnească din Iași²⁷.

2. BOLURI (FILIGENE)

Bolurile erau folosite ca cești de cafea, fără toartă (numite *filigene*). Cele 7 fragmente sunt de la 3 suporturi inelare, 3 părți componente de la corpuri și 1 buză:

2.a. Fragmentul de buză este din caolin, de culoare albă. Mic și subțire, fragmentul nu este evazat și are un decor vegetal, format din vrejuri, situat între două benzi circulare. Pe fond alb, decorul a fost executat cu o nuanță de albastru-negru (pl. II/1; V/1). Smalțul alb este transparent. Descoperire: Roman/2012, Cas.4, □1, -0,60 m adâncime. Dimensiuni: L – 10 mm; LA – 21 mm; GR – 3 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

2.b. Fragment de suport inelar din caolin, de culoare albă. Singurul decor păstrat este la exterior, la legătura dintre suport și corpul vasului, unde sunt trasate două linii circulare de culoare

²⁵ Prescurtările folosite în catalog: Cas – casetă; S – secțiune; Sj – sondaj; B – bordei; Loc. – locuință; Gr – groapă; L – lungime; LA – lățime; GR – grosime; H – înălțime; D – diametru, □ – carou.

²⁶ Toate categoriile tipologice sunt în fotografii ordonate pe rânduri, de la stânga spre dreapta.

²⁷ Al. Andronic, Eugenia Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice.....*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 227-230 (fig. 33-35); Idem, *La résidence princière de Jassy*, în *Dacia*, XIV, 1970, p. 367 (fig. 19), 372 (fig. 22), 373 (fig. 23).

albastră-neagră, una mai groasă decât cealaltă (pl. II/1). Smălțul este sticlos. Descoperire: Roman/2012, Cas.1, -0,40 m adâncime. Dimensiuni: L – 21 mm; LA – 30 mm; GR – 3 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

2.c. Fragment similar, dintr-un alt vas, care diferă doar la dimensiuni (pl. II/1). Descoperire: Roman/2012, Cas.1, -0,40 m adâncime. Dimensiuni: L – 20 mm; LA – 37 mm; GR – 3 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

2.d. Fragment de suport inelar din caolin, de culoare albă. La descoperire fragmentul a fost secționat și ulterior lipit. Motivul ornamental este constituit din două linii circulare, trasate la exteriorul suportului, cu o nuanță albastră-neagră. Cercurile se continuă și pe corp, fiind întretăiate de o rețea neregulată de meandre, de culoarea cobaltului (pl. II/1; V/3). Smălțul este sticlos, transparent. Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □5, -0,80 m adâncime. Dimensiuni: L – 21 mm; LA – 50 mm; GR – 3 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

2.e. Fragment de corp din caolin, de culoare albă. Pe un fond alb sunt trasate două linii cu violet de mangan, iar între ele se păstrează o parte dintr-o frunză de un albastru cobalt (pl. II/1). Descoperire: Roman/2013, Cas.2 a S.II, -0,80 m-1 m adâncime. Dimensiuni: L – 32 mm; LA – 28 mm; GR – 3 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

2.f. Fragment din caolin, de culoare alb-gălbui. Din corpul vasului, fragmentul are un decor format din flori și frunze mici, albastre (albăstrele ?) pe fond alb (pl. II/1). Peste decor a fost aplicat un smălț alb, transparent. Descoperire: Roman/2012, Cas.1, -0,40 m adâncime. Dimensiuni: L – 15 mm; LA – 25 mm; GR – 3 mm. Atelier și datare: Iznik, *Cornul de Aur* (jumătatea secolului al XVI-lea). 2.g. Fragment de corp din caolin, de culoare albă. Spre deosebire de celelalte fragmente, acesta este ornamentat pe ambele părți. La exterior are pictat pe fond alb o floare conturată cu negru, petalele cu albastru, iar miezul cu verde crud (pl. II/1a; V/2a). La interior sunt pictate alte două flori, din care s-au păstrat doar tulpinele lungi cu frunzele de un verde crud. Posibil ca florile, după forma frunzelor, să fie lalele (pl. II/1b; V/2b). Smălțul este transparent, sticlos. Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □1, -0,60 m adâncime. Dimensiuni: L – 30 mm; LA – 19 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Rodos* (a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea).

Nu excludem posibilitatea ca buza (2.a) să facă parte, alături de unul dintre cele două suporturi (2.b-c), dintr-un singur vas (deși au marcaje diferite, cele două casete sunt apropiate). În privința datării, un bol similar, celui de la nr. 2.d, l-am remarcat printre descoperirile din centrul vechi al Timișoarei²⁸, unde este atribuit stilului *Damasc* (1535-1545). În privința decorului, acesta este întâlnit încă din secolul al XV-lea pe ceramica de la Suceava²⁹ și Cetatea Albă³⁰. Cel mai timpuriu fragment de bol este buza cu decoruri vegetale (2.a), motivele și culorile aduc cu cele de pe fragmentul de farfurie descoperit la Vác – Pesta (Ungaria)³¹, datat la circa 1520. Tot în centrul istoric al Timișoarei³² am găsit o analogie pentru fragmentul de la nr. 2.g, care permite o datare mai târzie comparativ cu cel anterior, după mijlocul secolului al XVI-lea. Aceași datare este susținută și de alte fragmente cu decoruri asemănătoare³³. Celelalte fragmentele de boluri-filigene de la

²⁸ Niculina Dinu, *Ceramica.....*, în *Timișoara în amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric* (ed. Fl. Drașovean), Ed. Mirton, Timișoara, 2007, p. 133 (fig. 80/1.a), 135, inclusiv notele 1-2.

²⁹ E. I. Emandi, *Civilizația medieval-urbană. Un depozit de marfă din vremea lui Ștefan cel Mare, descoperit la Suceava*, în *Hierarus*, IX, 1994, p. 259-261 (fig. 17).

³⁰ I. Căndea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă – punctul Citadelă (1997-1998)*, în *Istros*, IX, 1999, p. 233, 307 (pl. 50/3).

³¹ G. Kovács, *Iznik Pottery in Hungarian Archaeological Research*, în *Turkish Flowers. Studies on Ottoman Art in Hungary* (ed. Ibolya Gerelyes), Hungarian National Museum, Budapest, 2005, p. 74 (fig. 6).

³² Niculina Dinu, *Ceramica.....*, în *Timișoara în amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric* (ed. Fl. Drașovean), Ed. Mirton, Timișoara, 2007, p. 133 (fig. 80/2), 135.

³³ D. Căpățână, Cristina Harhoiu, V. Vrabie, „*Cetatea din insulă*”....., în *Materiale (A XIV-a sesiune anuală de rapoarte)*, Tulcea, 1980, p. 543 (fig. 12).

Roman (2.a-c, e) pot fi datate, pe baza analogiilor (decoruri, culori)³⁴, între primul și al doilea sfert al secolului al XVI-lea (1520-1545). În privința formelor și anumitor decoruri (îndeosebi liniile circulare de pe suport), fragmentele au asemănări cu cele din inventarele siturilor de la Brăila³⁵, Timișoara³⁶ și Cetatea Albă³⁷.

Creșterea consumului de cafea din secolul al XVIII-lea a dus la o intensificare a producției de cești în cadrul atelierelor de la Kutahya, care redevenise principalul centru de fabricare a veselei otomane, așa cum era înainte Iznik³⁸. Cât au funcționat atelierelor de la Iznik, producția de la Kutahya a trecut în plan secund (doar cești și vase mici), iar după jumătatea secolului al XVII-lea (decăderea Iznik-ului) își recapătă locul principal de furnizor de vase pentru Imperiul Otoman, doar că se observă o calitate proastă a produselor, din cauza întrebuiințării substanțelor slabe, care au afectat aspectul decorurilor, smalțul, pasta și implicit rezistența recipientelor în timp³⁹.

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pe parcursul veacului următor la Kutahya s-au produs îndeosebi cești mici, farfurioare, boluri, ulcioare, căni și candelă⁴⁰.

3. CĂNI BITRONCONICE

Fragmente din componența a 4 exemplare (3 părți componente de corpuri și 1 toartă):

3.a. Fragment din caolin, de culoare alb-gălbuie. Obiectul face parte din corpul vasului, iar la exterior are un fond albastru închis, iar decorul vegetal este cu alb (pl. I/1). Smalțul este transparent, sticlos. Descoperire: Roman/2012, Cas.4, □1, -0,60 m adâncime. Dimensiuni: L – 20 mm; LA – 31 mm; GR – 4 mm. Atelier și date: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

3.b. Fragment din caolin, de culoare alb-gălbuie. Face parte din corpul vasului, iar la exterior are urma unei dungii de un albastru cobalt, trasă pe fond alb (pl. I/1). Fragmentul este acoperit de un smalț albicios, în mare parte deteriorat. Descoperire: Roman/2012, Cas.1, -0,40m adâncime. Dimensiuni: L – 25 mm; LA – 22 mm; GR – 4 mm. Atelier și date: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

3.c. Fragment de toartă din caolin, cu aspect grosier, de culoare albă. Pe laterale, la legătura cu corpul, toarta are dungii pe verticală de culoare albastră-neagră, suprapuse pe alocuri de un roșu închis (tomat). Pe toartă sunt trasate dungii orizontale de culoare albastră închisă (pl. I/1; VI/6). Smalțul este transparent, sticlos. Descoperire: Roman/2012, Sj.5, -0,80m adâncime. Dimensiuni: L – 21mm; LA – 11 mm; GR – 10 mm. Atelier și date: Iznik, stilul *Rodos* (roșul tomat indică o dată între 1570-1580). Torți similare am găsit în siturile de la Târgușor-*Ester* (jud. Constanța)⁴¹, Buda (Ungaria)⁴² și în colecția particulară George Saliting⁴³, din componența Galeriei Naționale din Londra; în ultimul caz menționat fiind datate mai larg, între 1560-1590.

³⁴ Dana Mihai, *op.cit.*, în CA, X, 1997, p. 282, pl. II/5-6.

³⁵ Niculina Dinu, *Ceramica otomană (II).....*, în Istros, XI, 2004, p. 215 (fig. 5/1-5); I. Căndea, C. Croitoru, *Noi mărturii arheologice din vatra medievală a orașului Brăila (sec. XIV-XVIII)*, în *România în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei* (ed. D. Țicu, I. Căndea), Ed. Istros, Brăila, 2008, p. 822, 833 (pl. XI/b).

³⁶ Daniela Tănase, Niculina Dinu, *Faianță și porțelan din epoca otomană descoperite în Timișoara, străzile Lucian Blaga, Enrico Caruso și Radu Negru (campania 2014)*, în SCIVA, t. 66, 2015, 1-2, p. 75 (fig. 2/7a-b, 8a-b, 13a-c).

³⁷ I. Căndea, *op.cit.*, în Istros, IX, 1999, p. 233, 276 (pl. 19/5-7).

³⁸ Niculina Dinu, *Ceramica otomană (I).....*, în Pontica, 42, 2009, p. 324, inclusiv nota 6.

³⁹ *Ibidem*, p. 324 (inclusiv nota 7), 329-330.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 324.

⁴¹ Idem, *Ceramica otomană (II).....*, în Pontica, 43, 2010, p. 315 (pl. 1/2-4).

⁴² G. Kovács, *op.cit.*, în *Turkish Flowers. Studies on Ottoman Art in Hungary* (ed. Ibolya Gerelyes), Hungarian National Museum, Budapest, 2005, p. 71 (fig. 2).

⁴³ T. Stanley, *Iznik Ceramics between Asia and Europe, 1470s – 1550s* în *Arts of Asia*, XLI, no. 6, 2011, p. 131 (fig. 21).

3.d. Fragment din corpul vasului, lucrat din caolin, alb la interior și albastru închis (indigo) la exterior. Pe fondul indigo, care se întâlnește mai rar (de regulă folosit la plăcile ornamentale), se află trasat un medalion sub formă de frunză, conturat cu negru. Interiorul medalionului este alb, iar pe acest fond sunt pictate trei fructe roșii, nuanță închisă (posibil fructe de pădure, anterior coacerii), dispuse triunghiular (decor „trei în unu”), numit *cintamani* (*çintemani* sau *chintemani*) (pl. I/1; VI/5). Simbolul este chinezesc (budist) și a fost preluat în arta turcească, cu motivul central organizat în formă triunghiulară. Smaltul de pe vas este plumbifer și oferă strălucire culorilor. Un decor identic am regăsit pe un ulcior islamic, din colecția Muzeului Metropolitan de Artă (New York), unde registrul este împărțit în două, fiind separat prin intermediul a trei șiruri orizontale cu frunze verzi, dispuse pe buză, la legătura gâtului cu corpul și la delimitarea corpului de fundul circular (datat între 1570-1580). Altă asemănare, de această dată la fundalul indigo, întâlnim la o cană de la Suceava⁴⁴. Analogia privind fructele de pădure și alte fragmente cu motivul *cintamani*⁴⁵ sugerează o încadrare *grosso-modo* a fragmentului de la Roman, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai aproape de intervalul anilor 1570-1580. Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □4, - 0,80m-1m adâncime. Dimensiuni: L – 45 mm; LA – 45 mm; GR – 6 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (1570-1580).

La finalul descrierii cănilor am lăsat cele 7 fragmente din componența unei căni policrome:

3.e.1. Fragment de corp, din caolin, de culoare albă. Decorul executat sub smalt este compus dintr-un model floral și vegetal făcut cu albastru-închis (indigo), violet de mangan și turcoaz ca peruzeaua. Motivul vegetal este o frunză de palmier, situată la baza locului de prindere al torții, care are în stânga un rest dintr-o floare roșie, din care s-au păstrat doi boboci, care se regăsesc și pe alte fragmente din componența vasului (c.5-e.7) (pl. II/2; V/4). Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □3, - 0,80m adâncime. Dimensiuni: L – 50 mm; LA – 60 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (circa 1570-1573).

3.e.2. Fragment de la legătura gâtului cu corpul, din caolin, de culoare albă. Decorul executat sub smalt este compus din două benzi circulare cu motive meandrice, care delimitează ornamentele de pe gât de cele situate pe corp. Pe alocuri se observă resturi de la frunzele florilor, pictate cu turcoaz (pl. II/2; V/5). Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □3, -0,80 m adâncime. Dimensiuni: L – 35 mm; LA – 31 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (circa 1570-1573).

3.e.3. Fragment din aceeași zonă, care diferă doar ca dimensiuni (pl. II/2; V/6). Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □3, -0,80m adâncime. Dimensiuni: L – 28 mm; LA – 27 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (circa 1570-1573).

3.e.4. Fragment din același loc, cu dimensiuni diferite (pl. II/2; V/7). Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □3, -0,80 m adâncime. Dimensiuni: L – 28 mm; LA – 18 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (circa 1570-1573).

3.e.5. Fragment de la legătura gâtului cu corpul, din caolin alb. Decorul executat sub smalt este compus din două benzi circulare cu motive meandrice, care delimitează ornamentele de pe gât de cele situate pe corp. În partea inferioară, pe corp, are trei flori, dispuse în șir, care sunt boboci de la o floare roșie (culoare cu aspect tomat), însoțite de frunze de un verde crud (pl. II/2; V/8). Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □4, -0,80 m-1m adâncime. Dimensiuni: L – 51 mm; LA – 31 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (circa 1570-1573).

3.e.6. Fragment din corpul vasului, din caolin, de culoare albă. Are pictat sub smalt trei boboci poziționați în șir vertical (pl. II/2; V/9). Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □3, -0,80 m adâncime. Dimensiuni: L – 40 mm; LA – 40 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (circa 1570-1573).

3.e.7. Fragment din corpul vasului, cu dimensiuni diferite, ornamentul fiind compus dintr-un boboc și câteva frunze (pl. II/2; V/10). Descoperire: Roman/2013, Cas.6, □3, -0,80 m adâncime.

⁴⁴ Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik.....*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 292 (fig. 2).

⁴⁵ Dana Mihai, *op.cit.*, în CA, X, 1997, p. 285 (pl. IV/6).

Dimensiuni: L – 23 mm; LA – 32 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (circa 1570-1573).

Recipientul de la Roman avea o formă tipic orientală, cu corpul bitronconic, prevăzut cu o toartă, gâtul înalt cilindric, ușor evazat spre gură și fundul inelar. Părțile păstrate sunt de la îmbinarea gâtului cu corpul, iar decorul indică o delimitare a motivelor ornamentale dispuse pe gât, de cele situate pe corp, asemenea cării de la Curtea domnească din Suceava⁴⁶. În cazul nostru, motivele florale și vegetale de pe gât erau despărțite de celelalte prin intermediul a două benzi circulare, care conțin un decor meandric (linii, valuri), acoperit pe alocuri de un albastru-indigo. Smalțul este transparent, sticlos, deteriorat pe alocuri. Două din cele trei elemente decorative fundamentale stilului *Rodos* (motivele florale, vegetale și arabescurile persane), le regăsim pe fragmentele cării de la Roman: motivele vegetale (palmete) și florale, adică bobocii de floare, de culoare roșie (aspect tomat), ultima nuanță fiind introdusă în decorare după jumătatea secolului al XVI-lea⁴⁷. Practic sunt punctate toate motivele de bază ale stilului menționat, caracteristic ultimei faze Iznik (lipsește doar arabescuri persane), trăsături care sugerează încadrarea recipientului fragmentar de *La Bibliotecă* în stilul și faza amintită.

4. CANĂ (HANAP)

În cadrul supravegheților am găsit un singur fragment din faianță tare⁴⁸, de la o cană, de formă circulară:

4.a. Toarta păstrată este de dimensiuni mari și a fost lucrată din caolin alb. Cu aspect semicircular, toarta este simplă, nedecorată, pătrată în secțiune, acoperită cu un smalț alb, transparent. Doar la baza superioară, pe interior, are o urmă de albastru cobalt, probabil de la fondul cării (pl. I/2; VI/10). O toartă similară, doar că este ornamentată, s-a găsit în curtea Bisericii Sf. Sava din Iași⁴⁹ și aparține unei căni decorată cu solzi de pește, datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel de exemplare sunt numeroase în spațiul turcesc⁵⁰, fiind decorate cu motive florale (îndeosebi lalele), vegetale ori zoomorfe (precum căprioare, iepuri), iar culorile întâlnite sunt albastru, verde crud și roșu tomat. Alteleori, torțile sunt pătrate, nu doar în secțiune, iar recipientele au corpul cilindric (cu siguranță și cel de la Roman avea la fel), mai largi în partea inferioară și cu tendință de îngustare spre zona superioară (numite *hanap*), cu profil de pocal și având aspectul unor căni (halbe) săsești medievale. Majoritatea sunt datate între anii 1570-1580, dar și mai devreme, începând cu 1550. Probabil și toarta de la Roman se încadrează intervalului restrâns amintit. Descoperire: Roman/2013, Cas. 6, □5, -1,20 m-1,40 m adâncime. Dimensiuni: L – 95 mm; LA – 15 mm; GR – 15 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Rodos* (1570-1580).

5. CAPAC

5.a. Un singur fragment de capac, din caolin, de culoare albă. La interior se observă urmele de la roată, iar la exterior are un decor cu alb pe fond albastru indigo, dispus în jurul butonului, rupt din vechime (pl. III/1). Smalțul este plumbifer și oferă strălucire culorilor. Din păcate nu se observă foarte bine ornamentul datorită depunerilor succesive din sol. Descoperire: Roman/2012, Cas. 1, -0,40 m adâncime. Dimensiuni: L – 40 mm; LA – 22 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, *stilul Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

⁴⁶ Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik.....*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 291-292 (fig. 2).

⁴⁷ Niculina Dinu, *Ceramica.....*, în *Timișoara în amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric* (ed. Fl. Drașovean), Ed. Miron, Timișoara, 2007, p. 135.

⁴⁸ Este singurul fragment din faianță tare, restul (exceptând ceramica decorativă) este semifaianță.

⁴⁹ Al. Andronic, *Ceramica otomană.....*, în *SCIVA*, t. 19, 1968, 1, p. 161-163 (fig. 1/3, 6).

⁵⁰ S. Satir, *A current evaluation of the traditional Iznik Tiles and Ceramics. In the Scop of the Development Process and Techniques of Turkish Tiles and Ceramics* în *DD*, vol. II, no. 3, 2007, p. 8 (Picture 8), 11 (Picture 11); T. Stanley, *op.cit.* în *Arts of Asia*, XLI, no. 6, 2011, p. 131 (fig. 20).

Un exemplar apropiat, întreg, doar cu butonul de prindere rupt, a fost descoperit la Curtea domnească din Hârlău⁵¹ și este datat spre mijlocul secolului al XVI-lea.

6. VAS DE APĂ

6.a. Un fragment din fundul și corpul vasului, din caolin, de culoare albicios-gălbui. De dimensiuni foarte mari (poate un lighean?), vasul are fundul inelar, iar pe corp, la exterior, are câteva șiruri adâncite, dispuse vertical, care separă corpul în felii egale (pl. I/2; VI/9). Obiectul a fost acoperit cu o angobă galbenă. Descoperire: Roman/2013, S.IV – la stradă, -0,40 m-0,80 m adâncime. Dimensiuni: L – 73 mm; LA – 125 mm; GR – 4 mm-7 mm. Atelier și datare: Kutahya, secol XVIII. În lipsa unor motive decorative am încadrat vasul pe baza asocierii modelului „feliat”, de la exterior, cu unul similar, de pe un bol de la Târgușor-Ester (jud. Constanța)⁵².

7. VAS CU CHIP UMAN

7.a. Un singur fragment din corpul unui vas, din caolin, de culoare albă. Interesant de semnalat că la exterior este redat cu o linie, de nuanță albastră închisă, profilul unei fețe umane. Din cauza spărturii fragmentului nu avem alte detalii, doar că în interiorul profilului se observă pete galbene (ce pot simboliza pielea) și două puncte albastre (unul mai slab vizibil), care nu pot fi ochii, întrucât imaginea este din profil, iar dispunea lor este spre nas (poate sunt lacrimi) (pl. III/1; VI/7). Smaltul este transparent. Descoperire: Roman/2013, S.I, □4, -1 m adâncime. Dimensiuni: L – 25 mm; LA – 12 mm; GR – 5 mm. Atelier și datare: Kutahya (prima jumătate a secolului al XVII-lea).

Atribuim acest fragment, în lipsa altor analogii, atelierului de la Kutahya, întrucât după decăderea centrului de la Iznik (jumătatea secolului al XVII-lea) ceramica otomană continuă să fie produsă la Kutahya. De asemenea, din secolul al XVII-lea încep să apară pe vase figuri umane, dar și reprezentări zoomorfe, bărci și vase⁵³. Se produceau servicii de masă, farfurii, cești și cafetiere. Desenul devine subțire, fiind trasat cu negru, în combinații cu roșu, galben, verde și albastru, culorile nemaifiind strălucitoare.

Deosebită este utilizarea culorii galbene, mai rar întâlnită, fiind întrebuințată după terminarea stilului *Rodos*, asociată mai mult centrului de la Kutahya. Fragmentul de la Roman, care are în componența decorului culoarea amintită, a fost fabricat aproximativ după jumătatea secolului al XVII-lea.

C. CERAMICĂ DECORATIVĂ DE IZNIK

1. PLĂCI⁵⁴

1.a. Fragment dintr-o placă decorativă din pastă tare, caolin alb, cu aspect lucios la exterior, comparativ cu fragmentul următor. Obiectul are o grosime mai mare și este pictat cu o culoare verde închis (pl. III/1). Smaltul transparent, sticlos, îi conferă strălucire. Descoperire: Roman/2012, Cas.5, □3, -1 m adâncime. Dimensiuni: L – 35 mm; LA – 25 mm; GR – 10 mm. Atelier și datare: Iznik (1550-1607). Fragmente similare întâlnim la Bursa Green Mosque⁵⁵.

1.b. Fragment dintr-o placă decorativă din pastă tare, caolin alb, cu aspect zgrunțuros la exterior, evidențiat prin decor. Motivele folosite sunt florale și vegetale, din care s-a păstrat o jumătate de floare cu roșu închis și o parte dintr-o frunză de un verde crud (pl. III/1; VI/8). Fondul este alb, iar smaltul este transparent. Descoperire: Roman/2013, S.IV, -0,60m adâncime.

⁵¹ Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik*..., în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 292-293 (fig. 4).

⁵² Niculina Dinu, *Ceramica otomană (II)*..., în *Pontica*, 43, 2010, p. 316 (pl. 2/10a-b).

⁵³ Idem, *Ceramica otomană (I)*..., în *Istros*, X, 2000, p. 450-452, inclusiv notele 77-80.

⁵⁴ Am utilizat periodizarea propusă de T. Öz, considerată mai adecvată pentru ceramica ornamentală.

⁵⁵ G. Öney, *Ceramic tiles in Islamic architecture*, Ada Press Publishers, Istanbul, 1987, p. 36; I. Yardimci, *The Glazed Tile Techniques of the Seljuk and Beylik Periods* în *JLAS*, vol. 3, no. 1, p. 50 (fig. 11).

Dimensiuni: L – 23 mm; LA – 20 mm; GR – 7 mm. Nu are o grosime similară celor de la Suceava și Iași (10-15 mm)⁵⁶. Atelier și datare: Iznik (1710-1765).

Asemănări cu o placă găsită în 1997 la Cetatea Albă⁵⁷, pe care se regăsește același decor și are o grosime apropiată. Respectiva placă ornamentală are o datare largă, în secolele XVII – XVIII.

*

Menționăm la începutul acestui articol că depozitele Muzeului de Istorie din Roman conțin ceramică otomană inedită, adunată cu ocazia diverselor lucrări administrative efectuate în oraș, în anii 1970-1990 (la poștă, spitale, școli, bănci și magazine). Din multitudinea și melanjul materialului medieval am identificat un număr de 10 fragmente, care provin de la 8 vase: 5 căni, 1 farfurie, 1 castron și 1 capac. Am preferat să le facem cunoscute și exemplifica grafic separat, pentru a le deosebi și nu crea o confuzie între fragmentele găsite în trecut și cele recente, descrise anterior.

1. CĂNI⁵⁸

Reprezentate prin intermediul a 6 fragmente (două de la același vas; 2 buze, 3 gâturi, 1 corp), reprezentând cinci exemplare:

1.a. Buză cu gât din caolin, de culoare albă (inv. 14.864/1). La exterior dispune de un decor floral pictat cu alb (se distinge o lălea, frunze și o parte dintr-o altă floare) pe un fond albastru cobalt (pl. IV/2; VII/3). Smălțul aplicat ulterior a fost plumbifer (pe alocuri are pete galbene). Descoperire: Roman/1970, str. Cuza Vodă – Școala nr.5 (Al. I. Cuza), S.II, Gr.1, -2 m adâncime. Dimensiuni: L – 57 mm; LA – 32 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

1.b. O buză din caolin, de culoare albă. La exterior are la gură o bandă lată orizontală, iar pe corp se observă o lălea stilizată geometric și o altă floare chiar în spărtură vasului. Decorul este pictat cu albastru pe fond alb (pl. IV/2; VII/5). Bolul era utilizat pentru servirea cafelei. Smălț transparent. Descoperire: Roman/1986, str. Cuza Vodă (lucrări conductă). Dimensiuni: L – 28 mm; LA – 39 mm; GR – 2 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

1.c. Fragmente de la gât, din caolin, de culoare albă (inv. 14.864/2a-b). Cele două fragmente provin din zona de legătură a gâtului cu corpul. La exterior are un fundal de un albastru indigo, pe care s-au pictat petale de panseluțe albe, al căror mijloc este în violet de mangan, iar întreg conturul este cu negru (pl. IV/2; VII/4a-b). Smălțul este sticlos, transparent. Descoperire: Roman/1970, str. Cuza Vodă – Școala nr.5 (Al. I. Cuza), S.II, Gr.1, -2 m adâncime. Dimensiuni: L – 35 mm; LA – 65 mm; GR – 3 mm-6 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

1.d. Gât din caolin, de culoare albă (inv. 14.864/3). La exterior are pictat, pe un decor albastru indigo (ilizibil), trei lălele închise, conturate cu negru, colorate cu violet de mangan (pl. IV/2; VII/8). Smălțul este mat, motiv pentru care inclusiv fundalul s-a schimbat la culoare. Descoperire: Roman/1970, str. Cuza Vodă – Școala nr.5 (Al. I. Cuza), S.II, Gr.1, -2 m adâncime. Dimensiuni: L – 28 mm; LA – 13 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

1.e. Corp din caolin, de culoare albă (inv. 14.864/4). La exterior are pe un fond albastru deschis un motiv *cintamani*, format din trei cercuri albe, conturate cu negru, care la rândul lor conțin alte trei cercuri mici roșii. Ornamentul poate fi interpretat și ca petalele unei flori ori ca niște ochi, însă dispunerea sa, în triunghi, amintește de motivul menționat (pl. IV/2; VII/1). Smălțul este sticlos, transparent. Descoperire: Roman/1970, str. Cuza Vodă – Școala nr.5 (Al. I. Cuza), S.II,

⁵⁶ Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik.....*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 296; Al. Andronic, *Ceramica otomană.....*, în *SCIVA*, t. 19, 1968, 1, p. 166.

⁵⁷ I. Cădea, *op. cit.*, în *Istros*, IX, 1999, p. 233, 279 (pl. 22/1).

⁵⁸ Toate categoriile tipologice sunt în fotografiile ordonate pe rânduri, de la stânga spre dreapta.

Gr.1, -2 m adâncime. Dimensiuni: L – 20 mm; LA – 35 mm; GR – 3 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Rodos* (sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea).

2. FARFURIE

În descoperirile mai vechi, din Roman, s-a găsit un singur fragment de farfurie:

2.a. Buză din caolin, de culoare albicios-gălbui. Pe marginea interioară are pe cant o linie albastră deschisă, după care, spre interior, până la gâtul farfuriei, dispune de un decor format din linii împletite pe orizontală, iar în interiorul fiecărei bucle se află două perechi de câte trei puncte, dispunerea lor fiind ca un motiv *cintamani* (pl. IV/2; VII/6). Întreg decorul este pictat în albastru închis. Smalțul este sticlos, transparent. Descoperire: Roman/1986, str. Cuza Vodă (lucrări conductă). Dimensiuni: L – 32 mm; LA – 41 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (prima jumătate a secolului al XVI-lea).

3. CASTRON

Descoperit un singur fragment:

3.a. Fund din caolin, de culoare albă (inv. 14.862). Fragmentul are și o parte din corp, iar fundul este inelar. La exterior are pictat pe corp două flori, una cu trei boboci albaștri și conturați cu negru, iar cealaltă are mijlocul albastru iar petalele sunt verzi, conturate cu negru. În interior găsim un buchet de trei flori cu câte șase petale albastre (albăstrele), iar mijlocul este de un roșu tomat. Frunzele lor sunt verzi, iar tot conturul este negru. Alături de ele se află un alt decor floral (ilizibil), din care se distinge conturul unor flori cu mult roșu tomat adăugat (pl. IV/1a-b; VII/7a-b). Smalțul este sticlos, transparent. Descoperire: Roman/1970, str. Cuza Vodă – Școala nr.5 (Al. I. Cuza), S.II, Gr.1, -2 m adâncime. Dimensiuni: L – 40 mm; LA – 40 mm; GR – 10 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Rodos* (a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea).

4. CAPAC

S-au găsit 2 fragmente de la același exemplar:

4.a. Fragmente din caolin, de culoare albă (inv. 14.863). Prevăzut cu prag de pliere pentru gura unui vas, capacul are la exterior, pe un fundal albastru indigo, un decor floral constituit din lalele albe, conturate cu negru, și garoafe de un albastru cobalt (pl. IV/2; VII/2a-d). Smalțul este sticlos, transparent. Descoperire: Roman/1970, str. Cuza Vodă – Școala nr.5 (Al. I. Cuza), S.II, Gr.1, -2m adâncime. Dimensiuni: L – 17 mm; D – circa 75 mm-80 mm; GR – 4 mm. Atelier și datare: Iznik, stilul *Damasc* (1535-1545). Fragmentele seamănă cu un exemplar de la Târgușor-Ester⁵⁹, ornamentat tot cu lalele.

***

Cele 28 de fragmente (de la 20 de vase), descoperite în anii 2012 și 2013 în punctul *La Bibliotecă*, reprezintă tipologic șase categorii de vase: 7 boluri (7 fragmente), 5 căni bitronconice (11 fragmente, dintre care șapte de la același vas), 4 farfurii (4 fragmente), 1 cană circulară din faianță tare (1 fragment), 1 capac (1 fragment), 1 vas de apă (1 fragment), 1 vas cu chip uman (1 fragment) și din categoria ceramicii decorative avem 2 fragmente de la 2 plăci ornamentale.

În depozitele muzeului am găsit 10 fragmente de la 8 vase, care reprezintă tipologic cinci categorii de recipiente: 5 căni (6 fragmente), 1 capac (2 fragmente), 1 farfurie (1 fragment) și 1 castron (1 fragment). Aceștia li se adaugă fragmentul de tip *Miletus*.

Decorurile frecvent întâlnite sunt cele florale și vegetale. Majoritatea fragmentelor aparțin celei de-a doua faze a ceramicii Iznik (1525-1535/1555), care corespunde perioadei de apogeu a Imperiului Otoman, din vremea sultanului Soliman Magnificul. Majoritatea au motivele decorative făcute cu albastru de cobalt, pe fond alb și mai rar invers. Conform periodizării, ceramica fragmentară găsită la Roman se încadrează secolelor XVI – XVIII. Cele mai timpurii sunt fragmentele specifice stilului *Damasc* iar cele mai târzii aparțin centrului de la Kutahya.

⁵⁹ Niculina Dinu, *Ceramica otomană (II)*..., în *Pontica*, 43, 2010, p. 315 (pl. 1/9).

CERAMICA OTOMANĂ DESCOPERITĂ LA ROMAN

În total am descris și analizat un număr total de 39 fragmente⁶⁰ (28 din descoperiri recente, din punctul *La Bibliotecă* și 11 din descoperiri mai vechi, aflate în depozitele muzeului): 28 fragmente de la 20 de vase și 2 plăci ornamentale, produse la Iznik și Kutahya, 10 fragmente de la 8 vase de Iznik și Kutahya și 1 fragment de la un vas de tip *Miletus*.

Numărul redus al fragmentelor ceramicii otomane se datorează cercetării la scară redusă a târgului Roman. Posibil, ca viitoarele intervenții în sol, datorate lucrărilor administrative, să aducă noi fragmente ceramice, de la vasele produse în atelierele de la Iznik și Kutahya.

ABREVIERI REVISTE

AO – *Ars Orientalis*. Smithsonian Institution, Washington, USA.

Arh.Mold. – *Arheologia Moldovei*, Iași, România.

Arts of Asia – *Arts of Asia*, Wanchai, Hong Kong, China.

CA – *Cercetări Arheologice*, București, România.

Dacia – *Dacia*, București, România.

DD – *Design Discourse*, University of Chicago, USA.

Faenza – *Faenza*. Bollettino del Museo Internazionale delle Ceramiche in Faenza, Italia.

Hierasus – *Hierasus*, Botoșani, România.

Istros – *Istros*, Brăila, România.

JLAS – *Journal of Literature and Art Studies*. David Publishing Company, New York, USA.

Materiale – *Materiale și cercetări arheologice*, București, România.

Peuce – *Peuce*, Tulcea, România.

Pontica – *Pontica*, Constanța, România.

RM – *Revista Muzeelor*, București, România.

SAO – *Studia et Acta Orientalia*. Societatea de Științe Istorice și Filologice și Asociația de Studii Orientale, București, România.

SCIV(A) – *Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)*, București, România.

SCSIași – *Studii și cercetări științifice Iași*, România.

SMIM – *Studii și materiale de istorie medie*, Cluj-Napoca, România.

Suceava – *Suceava*, România.

⁶⁰ O parte dintre ele au fost reprezentate prin desen, efectuat de muzeograful Muzeului de Istorie din Roman, desenatorul Dan Spătariu, căruia îi mulțumesc pentru fidelitatea redării lor.

1

2

**PLANȘA I: 1, fragmente de farfurii (rândul de sus), fragmente de căni (rândul de jos);
2, toartă de cană (hanap) din faianță tare și fundul unui vas de apă.
Ceramică otomană de Iznik și Kutahya din secolele XVI – XVIII (Roman/2012, 2013)**

CERAMICA OTOMANĂ DESCOPERITĂ LA ROMAN

PLANȘA II: 1, boluri (filigene) fragmentare (1a-b, bol pictat pe ambele părți); 2, fragmente dintr-o cană. Ceramică otomană de Iznik, din secolul XVI (Roman/2012, 2013).

2a-b

PLANȘA III: 1, fragment de capac, vas fragmentar cu chip uman și două fragmente de plăci ornamentale (una verde, iar alta cu motive florale și vegetale). Ceramică otomană de Iznik și Kutahya din secolele XVI – XVIII (Roman/2013); 2a-b, fragment de castron cu decor geometric interior, pictat în negru și violet pe angobă albă. Ceramică otomană de tip *Miletus* din secolul XV (Cetatea Mușatină a Romanului/1963)

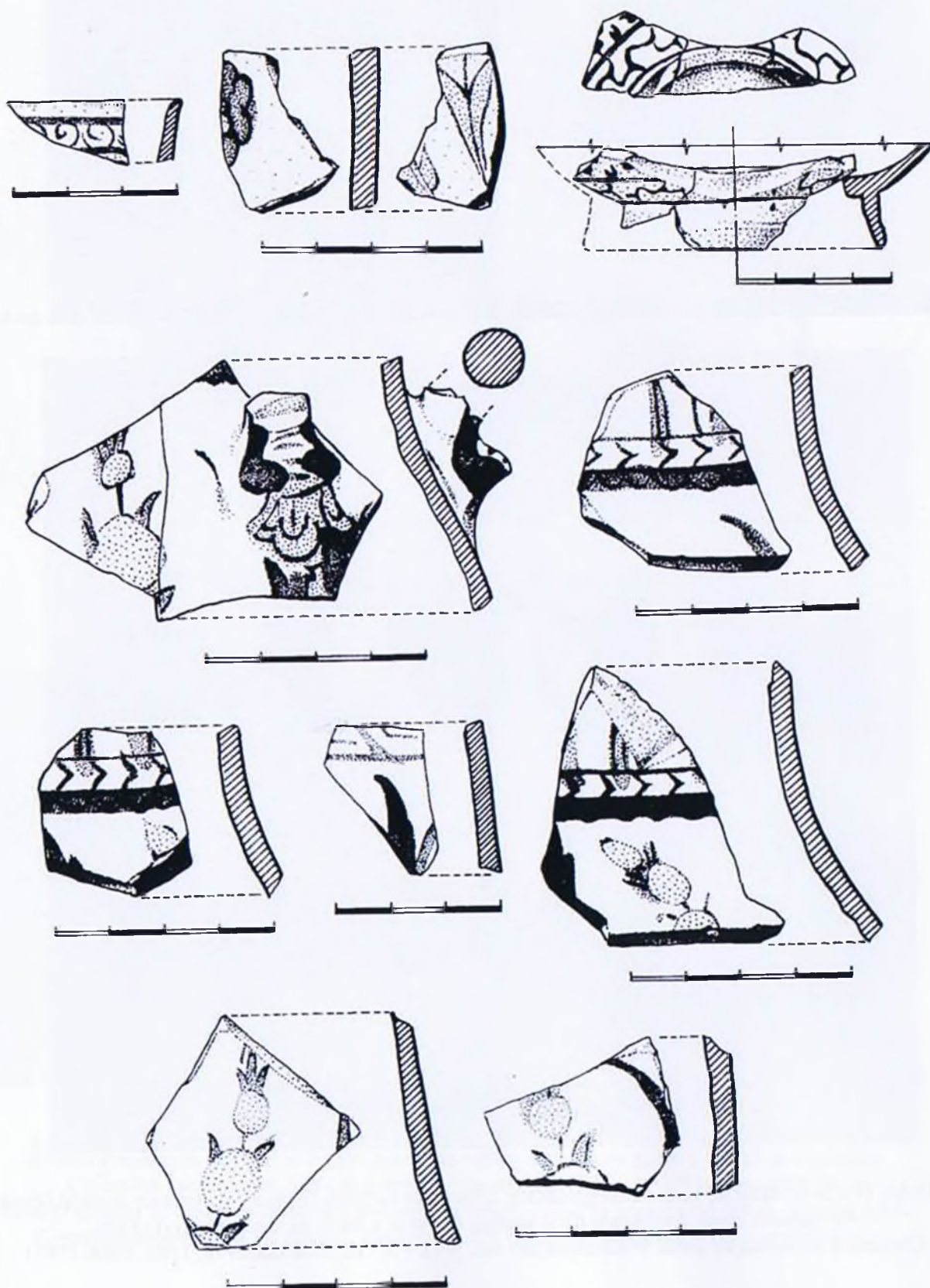
1a-b

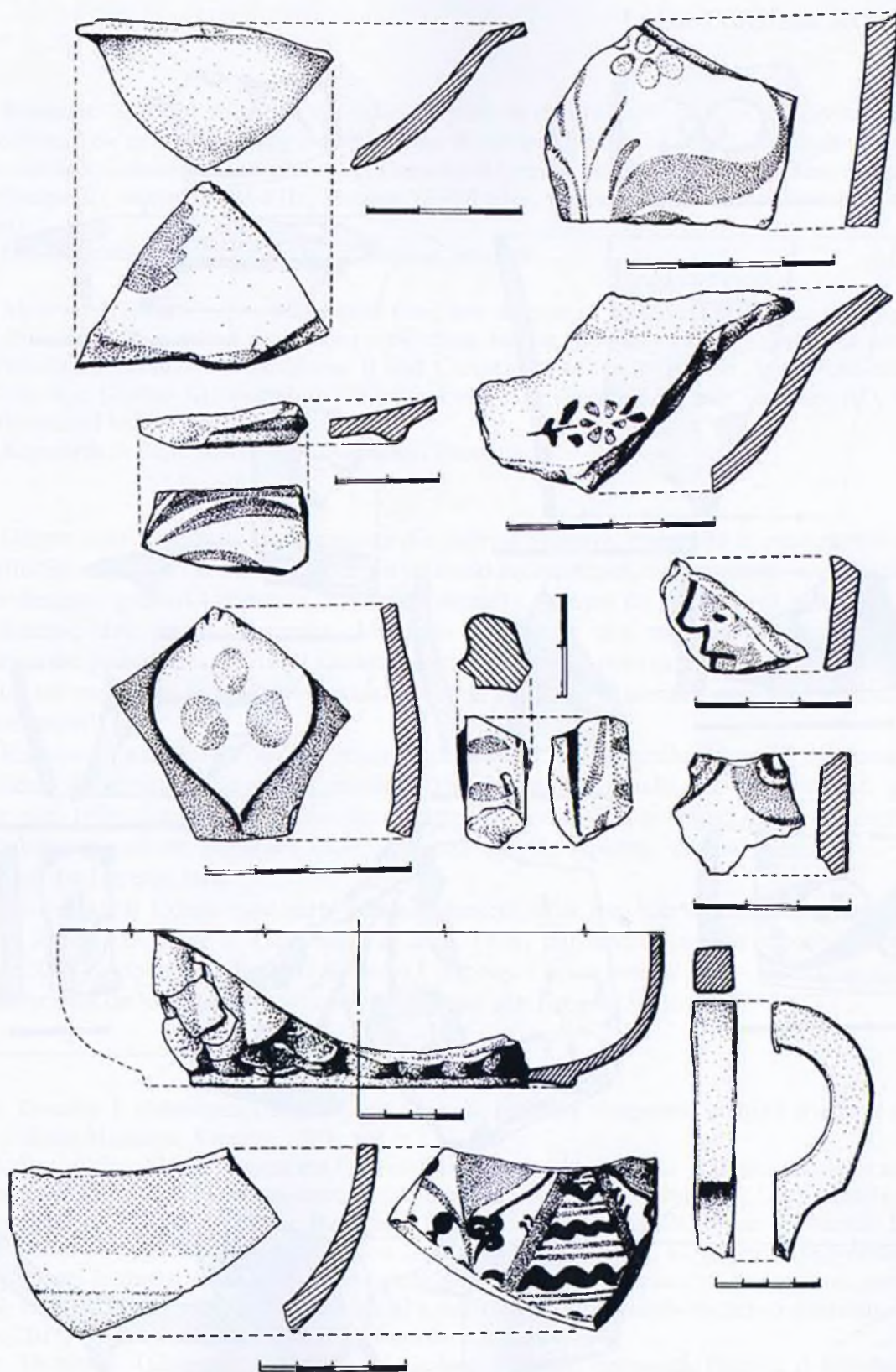
2

PLANȘA IV: 1a-b, fund de castron fragmentar; 2, buză de farfurie (prima), fragmente de căni (rândul din mijloc), două fragmente de la același capac și o buză de cană (ultimul rând). Ceramică otomană de Iznik și Kutahya din sec. XVI – XVIII (Roman/1970, 1986, 1989, 1997)

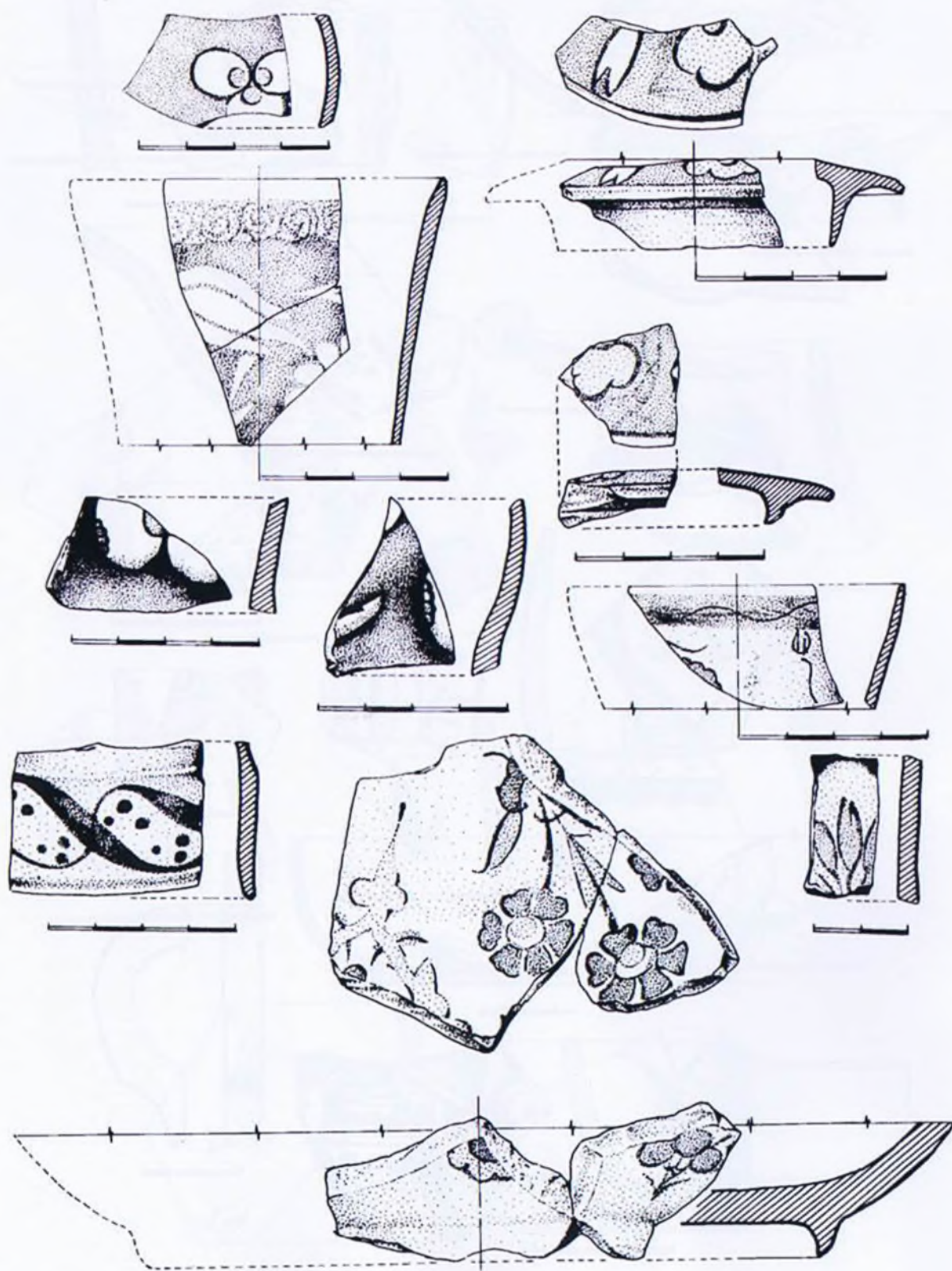

CÂTEVA DATE PRIVIND EVOLUȚIA HABITATULUI UMAN DIN UDEȘTI, JUD. SUCEAVA

Luiza-Loredana ROMANIUC

Rezumat: Articolul propune o succintă incursiune în trecutul unei vechi așezări din această parte de țară, Bucovina. Cele mai vechi descoperiri referitoare la locuirile umane din zona Udești sunt din paleoliticul superior, eneolitic (culturile Precucuteni II și Cucuteni A), epoca bronzului (cultura Noua), a doua epocă a fierului (Latène II); secolele II-III d.Hr., secolele VI-VII d.Hr., perioada feudală (a doua jumătate a secolului al XV-lea).

Cuvinte cheie: Udești, arheologie, paleolitic, eneolitic

Abstract: This article proposes a brief foray into the past of an ancient settlement in this part of the country, Bucovina. The earliest discoveries concerning human habitation in the Udești area are from the Upper Paleolithic, Eneolithic (Precucuteni II and Cucuteni A cultures), Bronze Age (Noua culture), the second Iron Age (Latène II); second and third centuries AD, sixth and seventh centuries AD, the feudal period (the second half of the fifteenth century).

Keywords: Udești, archeology, Paleolithic, Eneolithic

Despre satul Udești, o veche așezare din județul Suceava, pomenită în prezent mai mult prin personalitățile culturale care s-au născut, au trăit sau au creat aici, s-a exprimat succint, clocvent și cu mare dragoste preotul Udișteanu, în anii de demult: „Udeștii de pe Suceavă este satul mai mult decât frumos, din ținutul Suceava, Moldova de Nord, din mândra Bucovină. Așezat pe fermecătoarele plaiuri de sub Piscul Oadeci, aproape de râul Suceava, din vremuri uitate de istorie, el este un sat românesc de reală importanță istorică, culturală și socială, cum nu sunt multe în țara părinților noștri!”¹

Faimos cu adevărat a devenit acest sat îndeosebi prin paginile de proză compusă cu mare talent literar de scriitorul Eusebiu Camilar, a cărui casă memorială este deschisă aici publicului vizitator din 1976. La renumele satului a contribuit an de an și organizarea în acest spațiu a Festivalului național de literatură (poezie, proză scurtă, reportaj, critică literară), cu numeroși participanți din întreaga țară.²

Despre satul Udești s-au scris până în prezent doar trei lucrări mai importante: prima, a preotului Arhim. Dionisie I. Udișteanu, în anul 1970, dar tipărită relativ recent, *Udeștii de pe Suceavă*, 2005³, a doua - publicată de Valeriu Cimpoeș, *Cartea satului meu - Udeștii de pe Suceavă*, 1996,⁴ iar a treia de Ion Marțolea - *Udești, o comună din Țara de Sus*, 1986⁵.

---

¹ Arhim. Dionisie I. Udișteanu, *Udeștii de pe Suceavă*, Colecție recuperată, îngrijită și editată de Mircea Motrici, Editura Mușatinii, Suceava, 2005, p. 9.

² Începând cu ediția a XVII-a, denumirea Festivalul literar „Eusebiu Camilar – Magda Isanos” a manifestării a fost înlocuită cu cea de Festivalul-concurs de literatură „Rezonanțe Udeștene”, Organizatorii (Consiliul Județean Suceava, Centrul Cultural Bucovina, Societatea Scriitorilor Bucovineni, Muzeul Bucovinei, Primăria Udești ș.a.) precizează că manifestarea „își propune să descopere, să sprijine și să promoveze noi și autentice talente în rândul creatorilor din literatura de astăzi și se desfășoară pe trei secțiuni: poezie, proză scurtă și reportaj literar”. Cf. <http://www.crainou.ro/2015/03/18/festivalul-concurs-de-literatura-rezonante-udestene-2015>, accesat la data de 28.12.2015, ora 20.

³ Arhim. Dionisie I. Udișteanu, *Udeștii de pe Suceavă*, Colecție recuperată, îngrijită și editată de Mircea Motrici, Editura Mușatinii, Suceava, 2005, 249 p.

⁴ Valeriu Cimpoeș, *Cartea satului meu - Udeștii de pe Suceavă*, Editura Semne, București, 1996, 236 p.

⁵ Ion Marțolea, *Udești, o comună din Țara de Sus*, Editura Litera, București, 1986, 240 p.

De un real folos științific privind cunoașterea trecutului satului Udești sunt și cele câteva studii și articole de specialitate publicate în reviste periodice de Mircea D. Matei și Al. Rădulescu⁶, Nicolae Ursulescu și Mihai Camilar⁷, Sergiu Haimovici și Leonid Cărpuş⁸, Maria Bitiri⁹, cu referire la descoperirile arheologice din zonă, deosebit de importante pentru istoria acestor locuri.

Localitatea Udești a fost menționată prima dată la 24 septembrie 1468, într-un document prin care domnitorul Ștefan cel Mare îi întărea boierului Șteful Cernătescul, printre alte sate cumpărate, și „seliștea unde a fost tătarul Petir și Poiana...”¹⁰.

O altă menționare documentară a satului Udești se află într-un hrisov din 18 noiembrie 1616, când boierul Radu Mihnea întărea portarului Cetății Suceava, Dumitrașco Duca, satul Uidești, care poate fi Udești, dar și cătunul Uidești, aflat în vecinătatea Udeștiului de astăzi, vatra satului care dă numele comunei. Scriitorul udeștean Eusebiu Camilar, în opera literară *Prăpădul Slobodei*¹¹, afirmă însă că satul Udești a fost întemeiat abia în timpul Bucovinei istorice, dar această presupunere poate avea caracter de ficțiune literară, nefiind adevărată.

Numele satului Udești a devenit de-a lungul timpului cunoscut și datorită personalităților culturale care s-au născut aici: poetul Gavril Rotică (1881-1952)¹², fondatorul comunității române din Montreal (Canada) Vasile Rotari (1886-1937), lingvistul și academicianul Haralambie Mihăescu (1907-1985)¹³, scriitorul Eusebiu Camilar (1910-1965)¹⁴, muzicianul și profesorul de la Universitatea de Artă „George Enescu” din Iași Silviu Varvaroi (1935-2006), scriitorul și ziaristul Constantin Ștefuriuc (1946-1994)¹⁵, publicistul Mircea Motrici (1953-2007)¹⁶ ș.a.

De asemenea, la renumele satului contribuie și obiectivele turistice (muzee și monumente istorice): Casa memorială „Eusebiu Camilar”¹⁷, Casa memorială „Mircea Motrici”¹⁸, Capela „Înălțarea Domnului”¹⁹.

Pentru istoria veche a satului, relevant este *situl* arheologic „La Cănepiște”, descoperit la cca 500 m de clădirile fostului grajd CAP și investigat de specialiștii arheologi (Octav Monoranu,

⁶ Mircea D. Matei, Al. Rădulescu *Șantierul arheologic Udești (județul Suceava)*, în „Studii și materiale. Istorie”, III, Muzeul Suceava, 1973, p. 265-289.

⁷ Nicolae Ursulescu, Mihai Camilar, *Un opaiț roman descoperit la Plăvălari (com. Udești, jud. Suceava)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean”, VIII, 1981, p. 553-556.

⁸ Sergiu Haimovici, Leonid Cărpuş, *Studiul paleo-faunei din așezarea prefeudală de la Udești (județul Suceava)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean”, 1982, p. 497-504.

⁹ Maria Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Udești și specificul ei cultural*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, tom. 32, Editura Academiei R.S.R., București, 1981, p. 333-345.

¹⁰ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. II, întocmit de L. Șimanschi, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1976, p. 226 (în continuare prescurtăm DRH, A. Moldova, II).

¹¹ Eusebiu Camilar, *Prăpădul Slobodei*, Iași, 1943, p. 12.

¹² Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. II, Editura Princeps Edit Iași, Suceava, 2004, p. 323.

¹³ *Ibidem*, p. 55-56.

¹⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 181.

¹⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 472.

¹⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 90-91.

¹⁷ Aura Brădățan, Casa memorială „Eusebiu Camilar” din Udești, Editura Terra Design, Gura Humorului, 2013. Clădirea este menționată în *Lista Monumentelor Istorice* întocmită de Ministerul Culturii și Cultelor, în vigoare din 16 iulie 2004, actualizată în 2010, la nr. 487, cod SV-III-m-B-05687.

¹⁸ Casa memorială „Mircea Motrici” a fost inaugurată la doi ani de la moartea ziaristului, în mai 2009, la Udești, în casa părintească.

¹⁹ A fost construită între anii 1925 și 1936 pe locul unde s-a aflat fosta biserică de lemn a satului, după cum a afirmat preotul Mihai Fodor.

Mircea D. Matei, Emil Ioan Emandi)²⁰ de-a lungul timpului, care cuprinde o așezare și o necropolă medievală - secolul al XV-lea, precum și o așezare din secolele VI-VII.²¹

În prezent, localitatea Udești este centrul comunei, una dintre cele mai vechi așezări românești (protoromâne) de la răsărit de Carpații Orientali. Cea mai mare parte a suprafeței comunei este situată în Bucovina, iar cealaltă parte, cu satele Rus-Mănăstioara, Racova și Știrbăț, în fostul Regat.²²

Amplasarea geografică și relieful

Din punct de vedere geografic, satul Udești este amplasat în Podișul Sucevei, în culoarul numit Valea Sucevei, în albia majoră și pe terasele din jur, la 12 km depărtare de municipiul Suceava și „la o depărtare de 3 km de malul drept al râului Suceava, la intrarea sa în România”.²³

Se învecinează la est cu comunele Fântânele și Liteni, la sud, tot cu Liteni și comuna Vulturești, la vest cu Bosanci, iar la nord cu comunele Salcea și Verești.²⁴

Între aceste limite se găsesc cele 11 sate care alcătuiesc în prezent comuna Udești: Chilișeni, Luncușoara, Mănăstioara, Plăvălari, Poeni, Racova, Reuseni, Rus-Mănăstioara, Securiceni, Știrbăț și Udești (reședința comunei)²⁵. Principala arteră de circulație care o străbate este drumul județean 208A, Suceava-Pășcani. Legătura între satul de centru - Udești și Verești, de peste apa Sucevei, se face printr-o arteră de numai 4 km, până la gara Verești.

Înălțimile cele mai mari din comuna Udești sunt: Piscul Udeștilor, Oadeci din aceeași culme (Oadeci) și Dealul Cetății (Cetățuia) dintre Udești și Verești. Primele înălțimi fiind neîmpădurite, se pot observa de la mari îndepărtări.

Teritoriul satului este de 11,04 km², fiind compus din vatra satului - 600 hectare, pământ agricol (cernoziom) - 1200 hectare, iar restul - pășuni și fânețe, terenuri necultivabile.²⁶

Din punct de vedere morfologic, relieful comunei Udești se prezintă sub forma unor interfluvii colinare, mărginite la nord de valea râului Suceava. Culoarul din vale, în zona comunei Udești, are altitudinea cuprinsă între 250-300 m.

Partea cea mai joasă aparține teraselor de luncă și are altitudinea de 250-255 m. Pantele sunt mici, iar fragmentarea orizontală și cea verticală în valea Sucevei oferă condiții dintre cele mai bune pentru căile de comunicație, construcții, agricultură, creșterea animalelor și meșteșuguri.

Vechiul sat Udești²⁷, de obârșie dacică, făcea parte în trecut din moșia Mitropoliei Moldovei și Sucevei este așezat în apropierea dealului Oadeci, aproape de râul Suceava și de orașul Suceava. Numit în trecut și Uidești, poate fi confundat cu satul Uidești din apropierea orașului Fălticeni, lângă râul Moldova. Pentru a le diferenția, primul a fost numit în documente *Udești de pe Suceavă*²⁸. Se compune din „mai multe crânguri sau cotune care poartă nume deosebite”: *Poiana*

²⁰ Informație preluată de la dr. Ion Mareș, arheolog, căruia îi mulțumim.

²¹ În *Lista Monumentelor Istorice*, la nr. 107, SV-I-s-B-05441, *sit arheologic*, nr. 108, SV-I-m-B-05441.01, *așezare*, nr. 109, SV-I-m-B-05441.02, *necropolă*, nr. 110, SV-I-m-B-05441.03, *așezare*.

²² *Harta Bucovinei și a României întregite*, 1928, Colecția „prof. Mihai Cărașu”, Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian” din Suceava, 1/VI-7.

²³ Grigorovitză, Em., *Dicționarul geografic al Bucovinei*, tipărit prin îngrijirea domnului George Ioan Lahovari, secretarul general al Societății Geografice, membru de onoare al Academiei Române, Atelierele grafice Socec & Co., București, 1908, p. 231.

²⁴ https://ro.wikipedia.org/wiki/Comuna_Ude%C8%99ti,_Suceava, accesat la 30 decembrie 2015.

²⁵ <http://www.primariaudesti.ro>, accesat la data de 30 decembrie 2015.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, partea a 2-a, A. *Unități simple (Localități și moșii)*, B. *Unități complexe*, Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philipide” Iași, Editura Academiei Române, București, 1992, p. 1241.

²⁸ Arhim. Dionisie I. Udișteanu, *op. cit.* p. 21.

Silionului, Poiana dintre Ruși, După grădini, La vie. Piscul Oadeci, dealul făcut celebru de scriitorul Eusebiu Camilar, este compus din Căpreni, Călinești, Brezeni și vatra satului.

Evoluția locuirii umane. Descoperiri arheologice

Primele atestări privind locuirea în aceste teritorii încep de la descoperirile făcute de cercetătorii Nicolae Beldiceanu²⁹ și Grigore Buțureanu³⁰, considerați a fi cei dintâi arheologi români, care au investigat aici o importantă așezare neolitică (satul Știrbăț³¹, punctul numit Zelik, în apropierea Udeștiului).

La aceste cercetări s-au adăugat și cele întreprinse de profesorul Vasile Ciurea³² din Fălticeni, care, în anul 1930, a efectuat trei sondaje arheologice, la 1,40 m adâncime, în punctul *Zelik* și a descoperit unelte de piatră șlefuite și câțiva idoli, fapt care a demonstrat că localitatea Știrbăț este o așezare preistorică din Moldova.³³

Și în colecțiile Casei memoriale *Eusebiu Camilar* din Udești se păstrează câteva materiale arheologice - fragmente ceramice, adunate de scriitor din zonă.

Cea mai veche urmă de locuire umană din Udești se află în locul numit *Poiana*, unde au fost făcute descoperiri din palcoliticul superior, cu ocazia săpăturilor arheologice din anii 1970-1972 de arheologul Maria Bitiri-Ciortescu³⁴. Materialele arheologice aparțin *gravettianului* și constau din peste 3.330 de piese din silex (nuclee, gratoare, străpungătoare, lame, așchii, vârfuri etc.).³⁵

Și pe teritoriul satului Udești au fost făcute câteva descoperiri arheologice foarte importante, care demonstrează că localitatea aceasta este și mai veche decât cele menționate mai sus.

La ieșirea din satul Rus-Mănăstioara spre Udești, în partea dreaptă a șoselei, în locul denumit „Podul Rusului” sau „Podul Popii”, se află o importantă stațiune arheologică, unde au fost efectuate săpături în anii 1967 și 1969 de către profesorul Mircea Ignat de la Muzeul de Istorie din Suceava. În urma acestor cercetări au fost documentate următoarele urme de locuire: *eneolitic*, cultura Precucuteni II; *a doua epocă a fierului* (Latene II); *secolele II-III d.Hr.*; *secolele VI-VII*

²⁹ Nicolae Beldiceanu (26.X.1844, Preutești, jud. Suceava – 2.II.1896, Iași), subprefect al județului Suceava, comisar de poliție la Fălticeni, scriitor, profesor de istorie și arheolog, considerat, la vremea sa, de specialiștii germani, singurul competent în România în materie de arheologie. A descoperit vestigiile culturii de la Cucuteni și s-a afirmat ca specialist în această cultură. A scris poezie, dar și o dramă istorică, *Dorman*. A publicat și studii de arheologie, printre care lucrarea *Antichitățile de la Cucuteni*, Iași, 1885. Cf. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, p. 95-96.

³⁰ Arheologul român Grigore C. Buțureanu (1855-1907), profesor de istorie la Școala Normală de fete din Iași (1881), a fost unul dintre primii cercetători ai antichității aparținând civilizației de tip Cucuteni. A scris lucrarea *Notiță asupra săpăturilor și cercetărilor făcute la Cucuteni* (1889), a susținut comunicări științifice în cadrul Congresului Internațional de Antropologie și Arheologie preistorică de la Paris (1889); <http://www.cimec.ro/Arheologie/arheologia-moldovei/institutul-de-arheologie-iasi-in-cautarea-timpului-trecut.pdf>, accesat în data de 30 decembrie, 2015, ora 21.

³¹ O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, Editura Universul S.A., București, 1937, p. 509.

³² Vasile Ciurea (1883, Fălticeni - 1973, Fălticeni), profesor, publicist, fondator al primului muzeu regional din România organizat științific și director timp de 30 ani, arheolog, naturalist, autor de manuale, editor de reviste muzeale, numismat, prefect al județului Baia, 1937-1939, primar la Fălticeni; Aura Brădățan, *Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian”. Istoric. Contribuția la cultura română*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2013, p. 214.

³³ Ion Marțolea, *op. cit.*, p. 25.

³⁴ Maria Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Udești și specificul ei cultural*, în *SCIVA*, 32, 1981, p. 333-345.

³⁵ Materialele arheologice descoperite se păstrează în colecțiile Muzeului Bucovinei Suceava; informație preluată de la dr. Ion Mareș, arheolog, căruia îi mulțumim.

d.Hr.³⁶ Toate materialele arheologice descoperite (vase din lut, unelte din silex și piatră, obiecte din os, fier etc.) se află în prezent la Muzeul Bucovinei din Suceava.³⁷

Autorul Valeriu Cimpoeș, în monografia amintită, scrie că „Așezarea satului Udești este foarte veche. O săliște locuită a existat aici din timpuri preistorice, chiar din epoca pietrei cioplite. Există urme arheologice. În afara unor obiecte din piatră cioplită și din cremene s-au găsit în mai multe locuri bucăți de zgură rezultată din reducerea minereului de fier, sau bucățele de metal neintrate încă în procesul de producție. S-au găsit și podoabe din bronz.”³⁸ Tot acest autor menționează că „Primele săpături arheologice de care se știe au fost făcute de austrieci, pe *Oadeci*. N-am găsit nici o însemnare scrisă, deși trebuie să existe din moment ce sondajele arheologilor austrieci sunt pomenite în tradiția orală a satului.”³⁹

În 1941, după intrarea României în cel de-al doilea război mondial, armata a săpat la marginea satului un șanț antitanc, folosind niște excavatoare puternice. Acest șanț începea din zona numită *Piciorul Brezei* și continua până în punctul *Câniștiște*, dincolo de pâraul care se varsă în râul Suceava. Săpăturile „au scos la iveală urme de locuințe străvechi, bordeie și un cimitir. Din pricina războiului n-au fost întreprinse cercetări sistematice și nu s-a făcut nici o apreciere calificată asupra descoperirilor rezultate din săparea șanțului antitanc, astăzi astupat.”⁴⁰ *Câniștiște* a devenit cel mai cunoscut punct arheologic din satul Udești.

Mai târziu, după al doilea război mondial, în anii 1965-1967 și 1969-1970, au fost făcute săpături arheologice, în zona *Câniștiște*, coordonate de profesorul Mircea D. Matei, arheolog din București. În urma acestor cercetări ample, au rezultat importante descoperiri din următoarele perioade istorice⁴¹: *neolitic*, câteva fragmente ceramice atipice; *epoca bronzului*, un cosor de silex⁴²; *a doua epocă a fierului*, secolele I-II d.Hr., o groapă menajeră cu fragmente ceramice dacice; *perioada prefeudală*, secolele VI-VII d.Hr., locuințe adâncite (bordeie) și gropi cu resturi menajere; o fibulă din bronz „cu piciorul întors pe dedesubt” și un cercel din argint; trei monede din aur, emise în Imperiul Bizantin, în prima jumătate a secolului al VII-lea d.Hr.; *perioada feudală*, a doua jumătate a secolului al XV-lea, locuințe, piese din fier (seceri, coase etc.) și o monedă din argint de la Matei Corvin, din 1476.

Săpăturile arheologice efectuate la *Câniștiște* - *Cornul Ariei* au fost continuate de arheologul Alexandru Rădulescu, descoperindu-se un cimitir feudal⁴³ din secolele XV-XVII, cu 60 de morminte, datate după monezile găsite, majoritatea emise în Ungaria. Într-o locuință prefeudală (sec. al VII-lea) au fost găsite trei monede din aur, emise în Imperiul Bizantin, în prima jumătate a secolului al VII-lea d.Hr. Locuința în care au fost găsite monezile avea dimensiuni mari, cu două camere, fapt care l-a determinat pe autorul descoperirilor, arheologul Alexandru Rădulescu, să afirme că aici ar fi fost reședința unui cneaz.⁴⁴

³⁶ Mircea Ignat, *Șantierul arheologic de la Rus-Mănăstioara. Cercetările din anii 1967 și 1969*, în „Studii și materiale. Istorie”, III, Muzeul Suceava, 1973, p. 227-228.

³⁷ Informație preluată de la dr. Ion Mareș, arheolog, căruia îi mulțumim.

³⁸ Valeriu Cimpoeș, *op. cit.*, p. 10.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 10-11.

⁴¹ Mircea D. Matei, Al. Rădulescu, *Șantierul arheologic Udești (județul Suceava)*, în „Studii și materiale. Istorie”, III, Muzeul Suceava, 1973, p. 265-289.

⁴² Autorii descoperirii susțin că această piesă este „un vârf de seceră de silex”, cf. Mircea D. Matei, Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 269, figura 2. Potrivit părerii dr. Ion Mareș, arheolog, această piesă este un cosor de silex, caracteristic pentru cultura Noua din perioada bronzului târziu.

⁴³ Osemintele descoperite atunci au fost depozitate la Muzeul de Istorie din Suceava, până în anul 2008, când, prin grija arheologului Ion Mareș, au fost reînchinate în Udești, lângă capela Cimitirului Vechi.

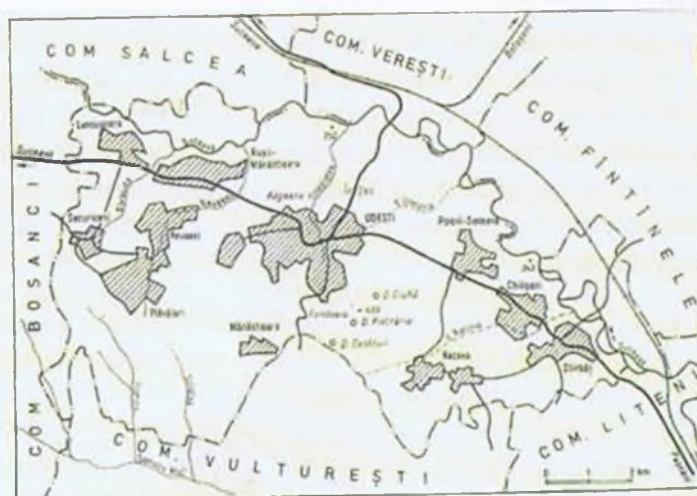
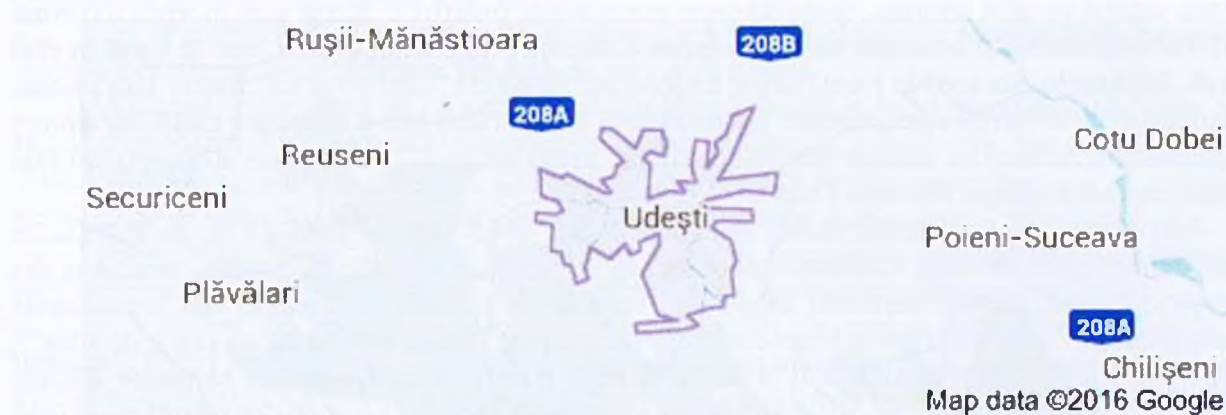
⁴⁴ Alexandru Rădulescu, *Casa cnezială de la Udești*, în „Magazin Istoric”, Anul XI, nr. 11(128) noiembrie 1977, p. 49.

CÂTEVA DATE PRIVIND EVOLUȚIA HABITATULUI UMAN DIN UDEȘTI, ...

În apropierea Udeștiului, în satul Plăvălari, au fost descoperite locuiri din secolul al IV-lea d.Hr., cultura Sântana de Mureș, în punctele: Scursura, Dealul Fâstâc, Grădina lui Bolohan Ion, Dealul Albu și Dealul Toloaca.⁴⁵ O foarte importantă piesă, unicat în județul Suceava, este un opaiț roman din lut, de tip „lucerna”, descoperit întâmplător în zona satului Plăvălari, care s-a aflat multă vreme în colecția Școlii Generale din localitate și care în prezent se află la Muzeul Bucovinei din Suceava.⁴⁶ După părerea profesorului Nicolae Ursulescu, care a publicat piesa⁴⁷, aceasta ar fi din secolele III-IV d. Hr.

În concluzie, prin toate aceste descoperiri arheologice se documentează faptul că în satul Udești cu împrejurimile sale se află urme foarte vechi de locuire.

Harta localității Udești (după I. Marțolea, *op. cit.*, p. 11.)

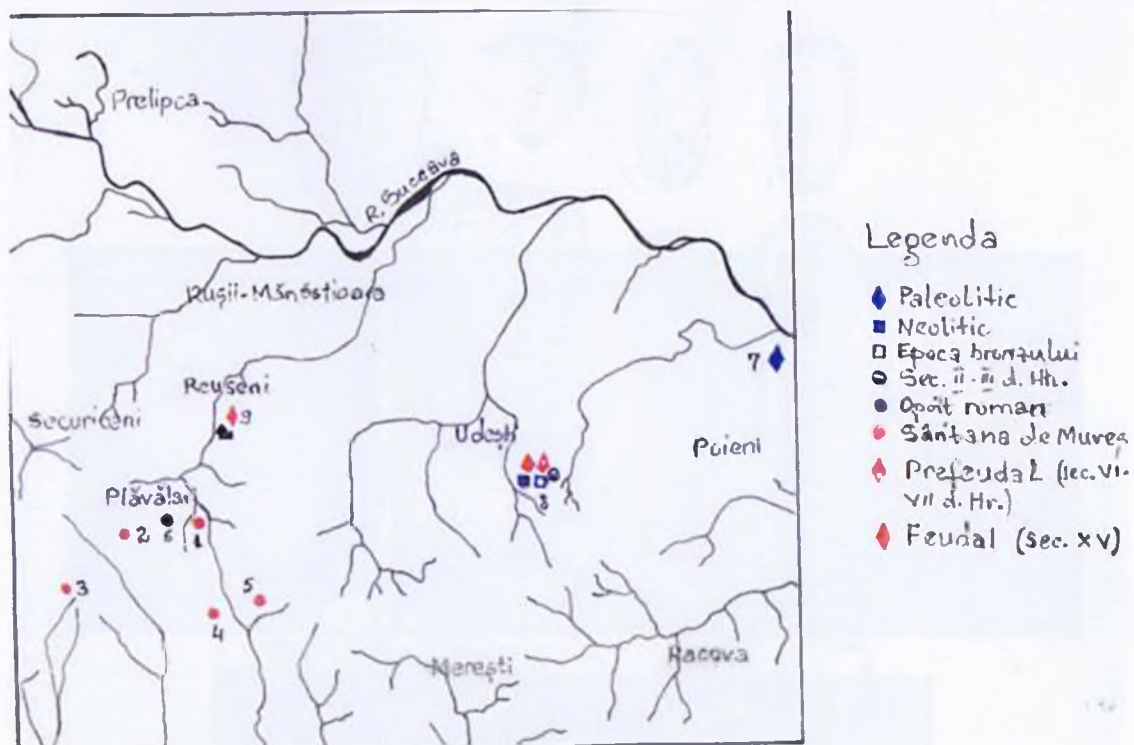
⁴⁵ Nicolae Ursulescu, Mihai Camilar, *Un opaiț roman descoperit la Plăvălari (com. Udești, jud. Suceava)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean”, VIII, 1981, p. 553-556.

⁴⁶ Informație preluată de la dr. Ion Mareș, arheolog, căruia îi mulțumim.

⁴⁷ Nicolae Ursulescu, Mihai Camilar, *op. cit.*, p. 553.

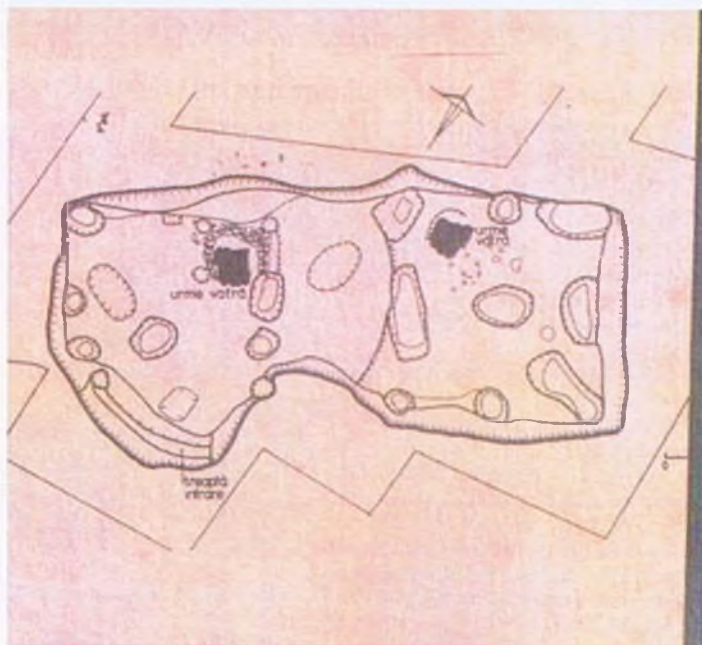

CÂTEVA DATE PRIVIND EVOLUȚIA HABITATULUI UMAN DIN UDEȘTI, ...

Harta descoperirilor arheologice din Udești:

1. „Grădina lui Bolohan Ion”; 2. „Dealul Toloaca”; 3. „Dealul Albu”; 4. „Dealul Fâstic”; 5. „Scursura”; 6. Plăvălari; 7. Poieni; 8. „Cânepiște” (fostul CAP); 9. Reușeni

Planul aşezării din sec. VI-VII d.Hr. de la Udești - Cânepiște.
(după „Magazin Istoric”, Anul XI, nr. 11(128) noiembrie 1977, p. 49.)

Piese de silex din paleoliticul superior, descoperite la Udești – Poiana (după Maria Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Udești și specificul ei cultural*, în SCIVA, 32, 1981, p. 334, fig. 1.)

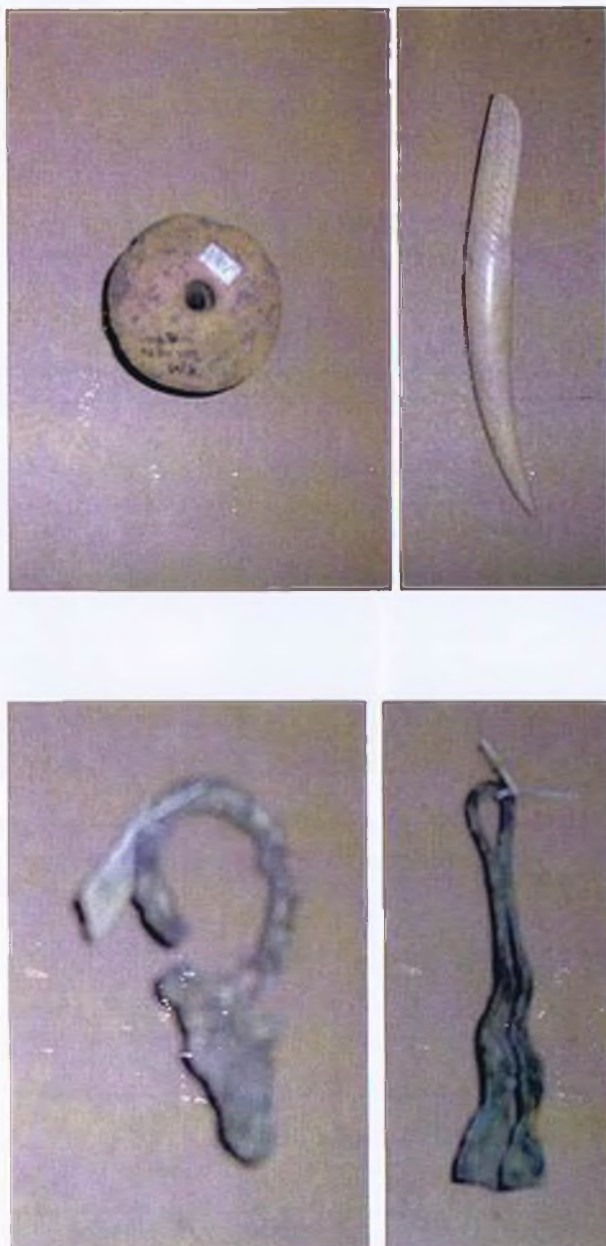
Monede bizantine de aur, sec. VII d.Hr., descoperite la Udești - Cănipiște (ppliant, Complexul Muzeal Bucovina, *Tezaur*, 2002, p. 6.)

Vase-borcan, sec. VI-VII d.Hr., descoperite la Udești - Cânepiște și Rus - Mănăstioara, aflate la Muzeul Bucovinei Suceava

Piese arheologice (fusaiolă din lut, ac din os, cerceș din bronz și pensetă din bronz, sec. VI-VII d.Hr.), descoperite la Udești - Cânepiște și Rus - Mănăstioara, aflate la Muzeul Bucovinei Suceava

ROLUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DIN BUCOVINA ÎN POLITICA AUSTRIACĂ

Ciprian-Petru POPOVICI

Rezumat: Acest articol ne reamintește o parte din problemele cu care s-a confruntat Biserica Ortodoxă Română din Bucovina în perioada ocupației austriece. Prin măsurile luate în intervalul 1774-1918 de autoritățile de la Viena s-a urmărit eliminarea oricărui sentiment național și slavizarea acestui teritoriu, pentru a crea cetățeni docili și fără identitate națională.

Cuvinte cheie: Daniil Vlahovici, ortodoxism internațional, convertire, Eugenie Hacman, ruteni

Abstract: This article reminds us some of the problems faced by the Romanian Orthodox Church from Bukovina during the Austrian occupation. Through the measures taken between 1774-1918 in Vienna, the authorities aimed to eliminate any national feeling from this territory and to create docile citizens, without a national identity.

Keywords: Daniil Vlahovici, international orthodoxy, conversion, Eugenie Hacman, Ruthenian

Un rol foarte important în existența și evoluția poporului român l-a avut și biserica ortodoxă. Evident că acest lucru s-a întâmplat și pe acest teritoriu care, începând cu anul 1774, s-a numit Bucovina.

După alipirea acestui teritoriu din nordul Moldovei Imperiului Habsburgic, autoritățile austriece au încercat prin orice mijloace să discrediteze biserica ortodoxă care avea o înrâurire deosebită asupra locuitorilor acestei zone, unde „preoții nu trebuiau să se îngrijească numai de fidelitatea bisericească a enoriașilor încredințați ci și de o atitudine de cetățeni-patrioți de nădejde a acestor enoriași.”¹

Chiar din primii ani după anexare cercurile politice de la Viena au încercat să introducă forțat cultul catolic în Bucovina. Astfel, la 9 martie 1780, nunțiul papal la Viena, Joseph Garampi, îi scria baronului Puchler: „De la un timp oarecare s-a anunțat de la Leopold că un mare număr de țărani greco-catolici emigrează continuu din Galiția și trec în Bucovina, unde, nefiind decât biserici schismatice, ei toți apelează în cele divine la preoții țării, și prin aceasta devin în realitate schismatici, fără să-și dea seama.”²

Conferința de la Viena din 4-17 aprilie 1780 a dezbătut problema religioasă din Bucovina și a propus ridicarea unor biserici greco-catolice la Succava, Siret, Cernăuți, Sadagura, Vijnița și Câmpulung Moldovenesc.

Toate aceste evenimente se petreceau în timpul domniei Mariei Theresa (1740-1780) când Consiliul Aulic de Război din Viena a apreciat aceste planuri ca fiind irealizabile, atât din punct de vedere al realităților interne, cât și internaționale, la care s-ar fi opus cu siguranță Rusia.

¹ E. Zollner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. a VIII-a, traducere de A. Armbruster, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 400-401.

² D. Onciulescu, *O încercare de catolicizare a Bucovinei (cu anexe documentare)*, Editura Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1939, p. 61.

Odată cu Iosif al II-lea, pozițiile Vienei s-au modificat în legătură cu problema religioasă: „Libertatea religioasă o înțeleg eu astfel că aş primi serviciile fiecăruia, fără privire la credința religioasă.”³

În primii ani după preluarea coroanei imperial de către Iosif al II-lea, situația bisericii ortodoxe din Bucovina era următoarea: număr de parohii 239, familii enoriași 26731, număr de biserici 247, număr de preoți 296.⁴

Au fost luate măsuri de autoritățile de la Viena pentru desfacerea legăturilor bisericii ortodoxe din Bucovina față de cea din Moldova prin ordin împărătesc. Pentru a împiedica orice relație cu frații de la est de Carpați, le-a fost interzis bucovinenilor de a mai aduce cărți bisericești de dincolo de Cordon, astfel că Dosoftei Herescu a fost nevoit să aducă cele necesare de la Orăștie.⁵

Pentru că biserica ortodoxă nu accepta ca o biserică să fie smulsă din vechile sale legături mitropolitane, guvernul imperial, prin diploma din 5 iulie 1783, obliga noua dieceză bucovineană să se supună în cele dogmatice și spiritual mitropolitului sârbesc de la Karlowitz⁶, Moise Putnic.

În acel moment, în țară se găseau 10 mănăstiri și 13 schituri. Mai ales ctitoriile domnești aveau în stăpânirea lor numeroase moșii, păduri și munți, care cuprindeau mai bine de jumătate din arealul Bucovinei.

Această bogăție a bisericii de pe meleagurile noastre a atras atenția autorităților austriece care, prin decretul din 29 aprilie 1786, a hotărât constituirea fondului religios prin secularizarea averilor mănăstirești. Pentru a reduce numărul mănăstirilor și schiturilor se instituiră, sub conducerea vicarului Meletic și a baronului Vasile Balș, comisii însărcinate cu întocmirea de inventare pentru fiecare obiectiv bisericesc.

Astfel a fost redus numărul parohiilor de la 239 la 186, iar 49 de preoți ajunseseră supranumerari, în timp ce alții 36 au fost trecuți la pensie ca impropriei pentru slujba bisericească.

Chiar dacă unii au contestat această reformă, alții au considerat-o necesară având în vedere și persoanele care populau mănăstirile până la acea dată. Astfel, 80% din călugări erau greci, ruși, bulgari, sârbi, slovaci, oameni fără nici o cultură teologică, care duceau o viață destrăbălată.⁷

În urma schimbărilor produse, preotul a fost obligat să îndeplinească și funcțiile ofițerului stării civile, la fel ca în Austria: el avea grijă de condica nou-născuților, morților, ținea evidența asupra căsătoriilor și divorțurilor, evidența copiilor buni de școală și tinerilor ajunși la vârsta de recrutare, etc. Deoarece nu erau salariați pentru aceste servicii, au primit 44 iugăre sau 24 fălci de pământ, scutite de contribuții, dări și prestații de orice natură.⁸ Cei aflați în parohie erau obligați să presteze 2 zile de clacă pe an și să plătească 20 de cruceri creștari. Fruntașii plăteau suma de 1 florin și 8 cruceri, mijlocașii 34 cruceri iar codașii 17 cruceri. Dascălii și pălimarii erau scutiți.

Generalul Enzenberg, guvernatorul Bucovinei, dorea o reformă radicală a bisericii de aici. După numeroase discuții în contradictoriu și după intervenția împăratului Iosif al II-lea, au mai rămas numai mănăstirile Putna, Sucevița și Dragomirna cu câte un sobor de maxim 25 de călugări. A fost instituită și o leafă anuală pentru fiecare călugăr de 210 florini, pentru egumeni de 460 de florini, iar pentru că era insuficientă a fost sporită progresiv până în 1905.

Unii dintre egumeni au fugit în Moldova împreună cu o parte din averile mișcătoare ale mănăstirilor. Astfel a fost cazul fostului stareț al Dragomirnei, cruditul Paisie Veliciovski, care s-a retras încă din 1775 cu școala sa la mănăstirea Neamț. Pe lângă acesta au plecat mulți reprezentanți ai bisericii, dintre care amintim pe fiul preotului din Vicovul de Sus, Gherasim Clipa, refugiat la

³ Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Editura Hurmuzachi, Suceava, 1998, p. 84.

⁴ Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993, p. 41.

⁵ Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2003, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁸ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 45.

mănăstirea Slatina; un alt caz a fost cel al lui Meletie Brandaburul, ajuns apoi episcop de Roman, iar în 1844 mitropolit al Moldovei și Sucevei.⁹

După aceste reforme bisericești înfăptuite de austriecci, un izvod consemnează că un număr de 6937 bărbați, femei și copii au fugit în Moldova și numai 111 au făcut drumul invers.¹⁰

Un episod concludent în ceea ce privește modul în care înțelegeau autoritățile austriece să pună în aplicare planul de secularizare îl reprezintă și domeniul episcopal de la Cozmeni. Pentru a menaja bănuielele episcopului Dosoftei, generalul Enzenberg l-a făcut să creadă că dorește să arendeze acest domeniu contra unei sume anuale de 8000 de florini. Chiar dacă a fost încheiat un hrisov, domeniul Cozmeni a trecut sub administrarea statului austriac, care a înființat acolo o stațiune de remontă.

Regulamentul din 1786 mai prevedea și întreținerea școlilor din banii fondului bisericesc, promițându-se că învățământul se va face „numai în limbile română și germană”,¹¹ dar „vor mai fi necesare și limbile latină și greacă, a căror introducere este în legătură cu un liceu, care să exercite asupra sentimentelor locuitorilor provinciei o impresie foarte bună și mai ales asupra tuturor moldovenilor”.¹²

O lovitură puternică au primit românismul și ortodoxismul în Bucovina în anul 1815 când, prin ordonanță imperială, școlile din localitățile în care funcționau biserici catolice au fost declarate școli confesionale romano-catolice și au fost trecute sub autoritatea Consistoriului romano-catolic din Lemberg. Tot acum, ca o reacție împotriva elementului românesc, Anton de Marki a fost înlocuit de ungurul Aloisiu de Beothy în funcția de inspector al școlilor din Bucovina.

Toate aceste evenimente se petreceau în vremea când episcop era Daniil Vlahovici, care inițial fusese chemat aici și investit conducător al școlii clericale de la Sf. Ilie de lângă Suceava. Ioan Budai-Deleanu îl caracterizează astfel pe înlocuitorul fostului episcop Dosoftei Herescu: „Cunoștințele lui nu erau deloc mai largi decât ale unui popă de sat, fiindcă demnitatea de episcop l-a făcut numai mai îngâmfat, nu însă și mai cuminte”.¹³

Doar în perioada conducerii sale a reușit iosefinismul să pună stăpânire deplină pe biserica din Bucovina, atrăgând de partea sa preoțimea de aici, dezvoltându-se principiul funcționarismului în rândurile clerului autohton.

Cât timp a ocupat această demnitate în conducerea eparhiei a domnit corupția, făcându-se negoț cu demnitățile și beneficiile bisericești. Chiar și cei fără pregătirea cerută puteau complete cu bani calificarea care li se cerea, astfel că Ioan Budai-Deleanu exclamă: „O, tu, nenorocită Bucovină! În general se poate susține cu mâna pe conștiință că legile cele mai bune și mai blânde ale guvernului austriac nu servesc în țară la promovarea binelui, ci la obșteasca prăpădenie și apăsare a locuitorilor”.¹⁴

Din momentul în care Bucovina a fost alipită Imperiului Habsburgic, acest teritoriu a început să se confrunte cu o problemă, și anume cea ruteană. A devenit un fenomen periculos începând cu perioada în care destinele credincioșilor de aici au fost conduse de Daniil Vlahovici. Pentru noul episcop nu limba, ci legea era dătătoare de ton. După vederile sale ortodoxismul era lucrul principal, iar limba, în care se propovăduia credința, era irelevantă. Clerul avea meritul de a spori numărul credincioșilor, fie și prin adoptarea limbii pribegilor galițieni. Sporul acesta îmbogățea veniturile preotului și-l ridica în ochii șefului său duhovnicesc, mai ales că primea și decorații.

De la începutul noii situații a țării clerul romano-catolic și cel greco-catolic a fost pus într-o situație privilegiată față de cel ortodox, căpătând o amploare deosebită sub noua conducere

⁹ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a, vol. II, Editura Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, București, 1908, p. 246.

¹⁰ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 44.

¹¹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 239.

¹² Isidor Onciul, *Fondul Religionar Ortodox Român*, Cernăuți, 1891, p. 132-135.

¹³ Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2003, p. 30.

¹⁴ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 67.

bisericească. Pentru a reliefa mai bine acest fapt amintim că pentru bisericile catolice au fost luate clopotele de la unele biserici ortodoxe de pe lângă mănăstirile desființate, așa cum a fost cazul la Voroneț și Moldovița în anul 1811.

Chiar și preoții ortodocși erau stimulați spre convertirea la unire cu biserica romano-catolică. Această stare a fost consemnată într-o scrisoare a lui Ioniță Botezat, învățător în Suceava, adresată episcopului ortodox al Bucovinei. Sperând în obținerea unui post de dascăl în oricare parohie, fiul său, Samuil, a abordat chestiunea într-o discuție cu pedagogul său, Panchievici, încercând să clarifice perspectivele pe care le putea avea. Profesorul l-a sfătuit astfel: „De vei lua lege catolică, apoi degrabă vei fi așezat (...). Văzând el atâta gonire asupra legii grecești și înțelegând di unii și alții aceasta cum că, care nu s-a face catolic, nu să pute așeza în slujba dascălească”¹⁵, a plecat în Moldova.

Această situație gravă în care se afla comunitatea ortodoxă din Bucovina este cel mai bine scoasă în evidență de o statistic realizată de guvernul austriac. Astfel, dacă în 1774 nu era nici un locuitor de religie catolică, în 1816 numărul lor ajunge la 10284, pentru ca în 1842 să urce la 27645 romano-catolici și 7717 greco-catolici.

Dacă în perioada lui Daniil Vlahovici învățământul subordonat bisericii a înregistrat un recul evident, urmașul acestuia, Isaia Baloșescu, a încercat, pe cât posibil, să remedieze situația.

Astfel, dintr-o circulară a episcopului Bucovinei din anul 1823 aflăm că erau „vreo 27 preficelnice școli în țară” care erau întreținute din banii fondului bisericesc și care funcționau pe lângă biserici. Învățătorii care predau în aceste școli erau preoți. Isaia Baloșescu considera, pe drept cuvânt, că numărul școlilor era prea mic, astfel că poruncește: „cu puterea slujbei se cere să se aducă aminte poporanilor noștri, cum că ei, după sfintele porunci și după emonie, sunt îndatorați să-și trimită copiii la școală”¹⁶.

Una dintre cele mai mari realizări ale românilor bucovineni a fost înființarea seminarului și institutului teologic din Cernăuți, în 1827 și 1828. Institutul preconizat era conceput de episcopi după modelul academiei putnene, la care autorul își făcuse studiile.

Seminarul și institutul teologic din Cernăuți au exercitat o mare influență în cadrul eforturilor generale pentru emanciparea culturală a românilor din Bucovina. La fel ca în majoritatea universităților europene și aici studiile se făceau în limbile latină, greacă, ebraică și germană. Doar profesorii patrioți au propagat limba română în cadrul orelor de cântare bisericească și a slujbelor din biserică.

Institutul teologic din Cernăuți a luat ființă în locul fostei școli clericale din oraș. În legătură cu fosta școală, aceasta era frecventată de 30 de bursieri. În fiecare an se primeau câte zece candidați cu o bursă anuală de 66 de florini. La primirea în acea școală se ținea cont de contribuțiile pe care le puteau face candidații. Astfel, cine putea da un cal sau vreo 20 de galbeni, devenea bursier chiar dacă nu știa a citi și a scrie¹⁷. În momentul în care trebuiau să susțină examene publice în fiecare semestru în prezența unui comisar desemnat de guvern, pentru câțiva florini, elevii primeau de la profesori, înainte de examen, toate întrebările.

Treptat, după înființarea institutului, prestigiul acestuia a crescut, încât orașul Cernăuți a devenit un important centru de întâlnire și pregătire a viitorilor preoți și pentru numeroși tineri din Moldova și Transilvania.

În scopul colaborării tot mai bune, mitropolitul Moldovei Veniamin Costache a înființat în 1828, cu cheltuiala Mitropoliei de la Iași, la mănăstirea Sfântul Gheorghe din Suceava prima școală de cântăreți bisericești din Bucovina¹⁸.

¹⁵ Suceava. *File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388-1918*, vol. I, București, 1989, p. 636.

¹⁶ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), Editura Academiei Române, București, 1993, p. 331.

¹⁷ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 77.

¹⁸ Ion Caproșu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava - Biserica Sf. Ioan cel Nou*, Iași, 1980, p. 46.

În cadrul acestor școli, dar și a societății bucovinene în general, domnea o atmosferă apăsătoare. Despre această stare aflăm de la I. G. Sbiera: „...era o amorțală întreagă printre români: oamenii deveneau sfioși și fricoși; nimeni, în afară de câteva abateri onorabile, nu cuteza să riște să spună sau să scrie ceva ce simțea și ceca ce i se sbătea în inimă. Tăceau chitic, atât de tare îi apăsa și îi teroriza despotismul politic și ultramandatar de pe atunci”¹⁹.

La jumătatea secolului al XIX-lea, din veniturile fondului bisericesc se întreținea o școală de dascăli, seminarul și institutul teologic, gimnaziile din Cernăuți și Suceava, școlile normale din capitala Bucovinei și Siret, salariile pentru profesorii Aron Pumnul și Vasile Ianovici, 3 catiheti, 55 de învățători de la școlile triviale și se întreținea un pension pentru profesorii săraci sau vădulele fără nici un mijloc de existență²⁰.

În privința acestui fond bisericesc exista o mare problemă în acele timpuri, legată de administrarea acestuia, care căzuse în mâini străine de interesul național. Alături de alte probleme care trebuiau rezolvate de reprezentanții românilor, proprietățile și veniturile rezultate de aici se doreau a fi folosite în folosul emancipării culturale a populației.

Tot pe tărâm religios, alături de clericii ortodocși români, frații Hurmuzachi, Aron Pumnul și alți intelectuali au formulat dezideratul unirii religioase a tuturor românilor din imperiu încă din 1848. Deși în timpul revoluției episcopul Bucovinei Eugenie Hacman a fost nevoit să accepte unele idei contrare părerilor sale, după suspendarea Constituției din 4 martie 1849 a urmat o perioadă foarte dificilă pentru pașoptiști.

Ca măsuri de represalii, episcopul a îndepărtat din capital pe unii preoți patrioți, „gonind toate capacitățile bisericești, prin munți”²¹. A devenit „marele agent al politicii austriece”²² și s-a declarat „proprietar și cel puțin unicul reprezentant al fondului religios”²³.

Până în 1860, Eugenie Hacman a condus ca un despot absolut încercând „să readucă sub jug o nație, care credea că se eliberase de el pentru totdeauna”²⁴.

El considera biserica o instituție numai a clerului și nu voia să îngăduie mirenilor nici o ingerință asupra treburilor bisericești sub pretextul că amestecul laicilor în cele presupus divine ar fi contra canoanelor bisericii ortodoxe²⁵.

Hacman slujea cu fidelitate ortodoxismul internațional și funcționarismul clerical habsburgic, abandonând idealurile naționale ale propriilor săi credincioși, făcând pact de înțelegere cu coloniștii și imigranții străini: „Noi, bucovinenii, nu sîntem cu toții români, ci o parte a confrăților noștri religioși sînt ruteni. De am voi să alegem între Carlowitz și Alba Iulia nu ne-am putea învoi între noi; unii s-ar trage încolo, alții încoace”²⁶.

Chiar dacă a recurs la multe măsuri îndreptate împotriva clerului autohton, episcopul a răspândit și zvonul că preoțimea română din Bucovina ar nutria idei iredentiste și că trimite adrese omagiale principelui Carol de Hohenzollern.

De la Ion Nistor avem informația că în 1866, când Austria era în război cu Prusia, jurnalul „Wiener Abendpost” primea mereu corespondențe tendențioase din Bucovina, în care preoții

¹⁹ I. G. Sbiera, *Mișcări literare la românii din Bucovina*, Oradea Mare, 1890, p. 5.

²⁰ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), Editura Academiei Române, București, 1993, p. 459.

²¹ *Ibidem*, p. 460.

²² Nicolae Iorga, *Românismul în trecutul Bucovinei*, Publicațiile Mitropoliei Bucovinei, București, 1938, p. 90.

²³ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), Editura Academiei Române, București, 1993, p. 460.

²⁴ *Ibidem*, p. 460.

²⁵ Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2003, p. 67.

²⁶ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), Editura Academiei Române, București, 1993, p. 461.

români erau bănuți că întrețin legături suspecte cu Principatele Unite și că așteaptă chiar o invazie din această parte²⁷.

Tot din același an 1866 avem mărturia uni călător, de la care aflăm că „cea mai mare parte din cler și învățători umblau smeriți, cu fața în jos, obosiți de nedreptățile suferite și cuprinși de o disperare nespasă”²⁸.

Toată această situație nu putea trece neobservată și de mitropolitul ortodox al Ardealului, Andrei Șaguna. El critică politica lui Hacman, spunând că bucovinenii dacă vor urma calea acestuia „atunci biserica bucovineană, în loc să iasă din starea abnormă de până atunci, tot mai afund se va încurca într-o stare și mai abnormă și va da hrană inamicilor ortodoxiei, care se bucură de abnormitatea ce vine din partea ierarhică”²⁹.

După ce Hacman a împiedicat unirea religioasă cu Ardealul a reușit subordonarea episcopilor sârbești din Dalmația mitropoliei din Cernăuți, ceea ce însemna un mare sprijin moral pentru rutenii din arhidieceza bucovineană. Între alte măsuri luate de Eugenie Hacman se numără și oprirea preoților de a merge la teatrul românesc, dezaprobarea preoților „care turbură și amăgesc poporul prin nesocotite planuri naționale”³⁰; dușmănia sa față de literele latine, pe care le socotea „papistașe” și „daco-române” și prin urmare pierzătoare de suflet³¹; favorizarea limbii rutene în catedrală, care la 1866 și 1867 condusesse la proteste și demonstrații din partea românilor³².

De la George Sion aflăm de atmosfera care domnea în a doua jumătate a secolului XIX în cadrul institutului teologic din Cernăuți, de care nu era străin și Eugenie Hacman: „Dar paralizia sau regresul culturii românești provine mai cu seamă de la apatia sau lipsa de energie și de lipsa de educație a corpului didactic de acolo. Într-adevăr se observa că profesorii, deși în majoritatea sunt Români, totuși cu atât de puțină mândrie națională sau sunt atât de circumspecți și fricoși de a se afișa că sunt Români, încât adeseori evită a vorbi românește chiar în familiile lor; (...) De aceea foarte des se observă că profesorii și studenții români în convorbirile lor familiale, vorbesc mai mult limba germană, ca și cum s-ar teme sau s-ar rușina a vorbi limba strămoșilor lor”³³.

Această perioadă extrem de dificilă pe care a traversat-o Bucovina cât timp a fost păstorită de Eugenie Hacman până la moartea acestuia, survenită în anul 1873, a însemnat izolarea populației locale față de confrății săi, slăbirea capacității lor de rezistență și lupta împotriva politicii imperiale de deznaționalizare, fapt agravat și prin instituirea dualismului austro-ungar în 1867.

Nici în perioada de după Hacman nu au încetat acțiunile cu iz antinațional din partea autorităților, iar una dintre probleme a cunoscut chiar o acutizare, și anume cea ruteană. Succesele noilor veniți pe teritoriul Bucovinei, sprijinite de stăpânire și de slăbiciunea oamenilor noștri, cresc mereu. Vrând să fie pe placul autorităților austriece, clericii ortodocși sunt concilianți, astfel că rutenii ajung să-și folosească limba în biserică acolo unde au ajuns să fie majoritari.

Și, pentru că o dată cu trecerea timpului ambițiile lor devin tot mai pregnante, în 1891 apare broșura de propagandă a lui S. Daskiewicz, intitulată „Situația rutenilor greco-orientali din arhidieceza Bucovinei”. Aici se găseau înșirate doleanțele ucrainenilor pe terenul bisericesc, culminând cu admiterea clericilor proprii la administrarea arhidiecezei pe picior de egalitate cu clericii români și cu folosirea limbii ucrainene deopotrivă cu cea română în corespondența oficială. Ca și cu alte ocazii, și în această broșură propagandiștii ucraineni nu se sfiau a-i denunța pe români ca irendentiști și dușmani declarați ai statului austriac.

Ofensiva elementului rutean în Bucovina a continuat și prin aducerea de icoane străine de acest teritoriu, care au ajuns să inunde iarmaroacele. Înștiințat de acest fenomen, mitropolitul

²⁷ Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2003, p. 79.

²⁸ *Ibidem*, p. 91.

²⁹ I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, ediția a II-a, Sibiu, 1911, p. 265.

³⁰ Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2003, p. 99.

³¹ *Ibidem*, p. 99.

³² *Ibidem*, p. 100.

³³ George Sion, *Notițe despre Bucovina*, București, 1882, p. 35-36.

Silvestru Morariu Andrievici l-a însărcinat pe pictorul Bucevschi să execute peste 10000 de exemplare de icoane cu chipurile Maicii Domnului și lui Iisus Hristos.

După moartea acestui mitropolit, lupta a continuat sub conducerea urmașului său, Arcadie Ciupercovici, cu conducătorul ucrainenilor Ștefan Smal-Stocki, susținut de guvernatorul Bucovinei. Noul conducător al bisericii din Bucovina era un om slab care a făcut numeroase concesii elementului rutean. Un exemplu în acest sens îl constituie decretul din 19 ianuarie 1899 când au fost numiți asesori consistoriali Gheorghe Hanicki și Artemon Manastyrski.

Deoarece pretențiile ucrainenilor creșteau exponențial, românii au încercat să se opună prin convocarea congresului bisericesc întrerupt în 1892 de guvernatorul Pace, dar, urmașul acestuia, Bourguignon, se grăbi să obțină abrogarea lui prin decretul imperial din 5 iulie 1899. Cu ocazia recepției din 18 august 1899, acest guvernator i-a acuzat pe români de iredentism și neloialitate, încercând astfel să discrediteze clerul român în fața cercurilor conducătoare de la Viena.

În timpul ultimului mitropolit al Bucovinei și Dalmației, Vladimir Repta, guvernatorul Alesani i-a cerut acestuia un referat asupra broșurilor de propagandă ucraineană care se răspândeau în Ducat de către societatea „Prosvita” din Liov. Aceste broșuri cuprindeau exagerări și inexactități precum că ucrainenii ar fi cel mai numeros popor din Bucovina.

În sprijinul unor astfel de afirmații aveau recensământul realizat de autorități în anul 1910. Astfel, din 794924 de locuitori, 273924 erau români, 305101 ucraineni, iar 216474 evrei, germani și maghiari. Recensământul nu a fost făcut după originea etnică ci după limba de conversație. În acest caz, mase compacte de români, care în comunele mixte se înțelegeau cu vecinii lor în limba ucraineană, erau trecuți în tabele ca ucraineni³⁴.

Singurii care ar fi putut stăvili asaltul rutenilor asupra Bucovinei ar fi fost deputații români din Dietă și din Parlament, dar aceștia se dușmăneau prea tare unii pe alții pentru a putea face front comun.

Chiar și în presa românească din acele timpuri nu existau vederi comune în ceea ce privește această luptă. Un exemplu edificator îl reprezintă Aurel Onciul, adept al curentului țărănist-democrat, care susținea în organul său de presă „Privitorul” pretențiile ucrainenilor.

Ca o concluzie la cele prezentate, trebuie remarcat că autoritățile austriece urmăreau ca prin slavizarea Bucovinei să înlăture orice năzuință de gravitare înspre Moldova și, mai apoi spre România, iar prin catolicizare, populația ruteană trebuia scoasă de sub influența Rusiei.

³⁴ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 352.

GIMNAZIILE PENTRU BĂIEȚI DIN SUDUL BUCOVINEI (1860-1918)

Constantin UNGUREANU

Rezumat: La sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, în partea de sud a Bucovinei (în teritoriul actual al județului Suceava) au funcționat 5 licee pentru băieți, oficial numite gimnazii. La gimnaziile din Suceava și Rădăuți au existat clase germane și clase paralele germano-române, în Câmpulung au activat clase bilingve germano-române, iar la gimnaziile din Siret și Gura Humorului s-a predat doar în limba germană. Gimnaziul din Suceava era susținut de către Fondul Bisericesc din Bucovina, celelalte 4 școli erau instituții de stat. În anul școlar 1912/1913, în aceste 5 gimnazii existau 29 de clase germane, cu 1.479 de elevi, dintre care 1.269 (85,8%) erau germani și evrei, și 17 clase germano-române, frecventate de 880 de elevi, 799 (90,8%) fiind de naționalitate română. În toate cele 5 gimnazii învățau atunci 2.359 de elevi, inclusiv 1.338 (56,7%) vorbitori de germană, 899 (38,1%) români, 57 polonezi, 48 ucraineni, iar după confesiuni, 937 (39,7%) erau ortodocși, 857 (36,3%) mozaici, 413 (17,5%) catolici, 133 (5,6%) evanghelici.

Cuvinte cheie: Bucovina, Suceava, Rădăuți, Siret, Câmpulung, Fondul Bisericesc, clase paralele, corp didactic, gimnazii, ortodocși, români

Abstract: At the end of the nineteenth century - early twentieth century, in the southern part of Bukovina (in the current territory of Suceava county) worked five high schools for boys, officially called gymnasiums. At the gymnasiums of Suceava and Rădăuți there were German classes and parallel German-Romanian classes, in Câmpulung activated bilingual German-Romanian classes, and at the gymnasiums in Siret and Gura Humorului the teaching was only in German. The gymnasium from Suceava was supported by the Church Fund of Bukovina, the other four schools were institutions of the state. In the school year 1912/1913, in these five gymnasiums there were 29 German classes with 1,479 students, of which 1,269 (85.8%) were German and Hebrew, and 17 German-Romanian classes, attended by 880 students, 799 (90.8%) being of Romanian nationality. In all five gymnasiums learned at the time 2,359 students, including 1,338 (56.7%) of German speakers, 899 (38.1%) Romanian, 57 Poles, 48 Ukrainians, and according to confession, 937 (39.7%) were Orthodox, 857 (36.3%) Mosaics, 413 (17.5%) Catholics, 133 (5.6%) Evangelicals.

Keywords: Bucovina, Suceava, Rădăuți, Siret, Câmpulung, the Church Fund, parallel classes, teaching staff, gymnasiums, Orthodox, Romanians

Școlile secundare pentru băieți din Bucovina

Până la mijlocul sec. al XIX-lea, în Monarhia Habsburgică au existat gimnazii cu 6 clase, o mare importanță fiind acordată studierii limbilor clasice, latină și greacă. Revoluția din 1848 a contribuit și la reorganizarea învățământului secundar, fiind create gimnazii inferioare și superioare, cu câte 4 clase fiecare. În Monarhia Habsburgică, școlile secundare pentru băieți se numeau gimnazii cu cele două trepte: „*Untergymnasium*” (cursul inferior cu 4 clase, echivalent cu denumirea de gimnaziu în prezent) și „*Obergymnasium*” (cursul superior mai întâi cu 2, apoi cu 4 clase, echivalent cu clasele de liceu în prezent). Termenul de „*Lyzeum*” se utiliza atunci în limba germană numai pentru liceele de fete.

Primul gimnaziu din Bucovina s-a deschis la 16 decembrie 1808, la Cernăuți. Până în anul 1848, la această instituție nu a activat nici un învățător român, cu excepția celor care au predat religia ortodoxă. În 1849, Gimnaziul din Cernăuți a devenit superior, de 8 clase. Această școală secundară a cunoscut o dezvoltare deosebită în perioada 1859-1887, cât timp director al instituției a fost profesorul Stefan Wolf. Până în 1914 la acest gimnaziu au activat în total 299 de cadre didactice, inclusiv mai mulți profesori români, care au predat în principal limba și literatura română sau religia ortodoxă.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea s-au mai deschis gimnaziile pentru băieți în orașele Suceava și Rădăuți, precum și un gimnaziu, cu predare parțială în ucraineană, la Cernăuți. Abia la începutul sec. XX a crescut mai rapid numărul de școli secundare, fiind deschise noi gimnazii, în principalele localități urbane din Bucovina, cu predare în germană sau parțial și în limbile română sau ucraineană.

Autoritățile școlare din Bucovina au urmărit scopul de a păstra echilibrul între români și ucraineni, inclusiv în domeniul învățământului secundar. În ajunul declanșării războiului, în Bucovina funcționau 4 gimnazii germane (în Cernăuți, Siret, Storojineț și Gura Humorului), 4 gimnazii mixte germano-române (în Cernăuți, Suceava, Rădăuți și Câmpulung), două germano-rutene (Cernăuți și Coțmani), două cu instruire în ucraineană (Vijnița și Vașcăuți) și un gimnaziu germano-polon (în Cernăuți). În anul școlar 1913/14, în Bucovina activau 13 gimnazii pentru băieți, care erau frecventate de 6.108 elevi. După limba maternă, 3.136 (51,3%) de elevi erau vorbitori de germană, 1.393 (22,8%) ruteni, 1.268 (20,8%) români, 292 (4,8%) polonezi și 19 de alte naționalități, iar după confesiuni, cei mai mulți elevi erau mozaici (2.422 – 39,6%) și ortodocși (2.107 – 34,5%), urmași de romano-catolici (815 – 13,3%), greco-catolici (510 – 8,3%) și protestanți (218 – 3,6%)¹.

Deși limba germană încă era dominantă în gimnaziile pentru băieți, totuși marea majoritate a elevilor de naționalitate română și ucraineană învățau în clase sau secții paralele, în care aproape toți elevii și profesorii erau români, respectiv ucraineni. În anul școlar 1912/13, în patru gimnazii germano-române din Bucovina existau 25 de clase paralele române sau germano-române, în care învățau 1.209 elevi, inclusiv 1.126 (93,1%) români, 69 germani și evrei, 5 ruteni, 3 polonezi. Tot atunci, ucrainenii dispuneau de 22 de clase rutene sau germano-rutene la patru gimnazii, care erau frecventate de 1.482 de elevi, dintre care, după limba maternă, 1.411 (95,2%) erau ucraineni, 48 germani, 21 polonezi. Astfel, în anul școlar 1912/13, din totalul de 1.290 de elevi români de la 13 gimnazii din Bucovina, 1.126 (87,3% din total) erau concentrați în 25 de clase naționale, iar din 1.490 vorbitori de ucraineană, 1.411 (94,7%) studiau în 22 de clase cu instruire parțială în ucraineană².

Gimnaziul Superior Ortodox din Suceava (1860-1918)

În timpul revoluției din anul 1848, dar și în anii ulteriori, românii bucovineni au revendicat deschiderea unui gimnaziu la Suceava, la care instruirea să se realizeze și în limba română. În perioada septembrie 1857 – iunie 1859, reprezentanți ai primăriei orașului Suceava au negociat cu guvernul provincial condițiile înființării și întreținerii unui gimnaziu. Autoritățile de la Viena au susținut inițiativele de deschidere a unui gimnaziu la Suceava, dar au menționat că, dotația anuală de peste 5.000 de florini pentru salarizarea corpului didactic nu putea fi asigurată din bugetul statului. De aceea s-a înaintat propunerea creării unui gimnaziu cu caracter ortodox, profesorii căruia să fie în primul rând de religie ortodoxă, iar cheltuielile pentru întreținerea școlii să fie suportate de Fondul Bisericesc. Pentru asigurarea gimnaziului cu cadre didactice, urma în fiecare an să plece la studii la Universitatea din Viena câte doi absolvenți de gimnaziu, care să fie asigurați cu burse de către Fondul Bisericesc.

La 30 iunie 1860, Ministerul Învățământului a emis decretul de creare a Gimnaziului din Suceava, care stipula următoarele: 1). Începând cu anul școlar 1860/1861, se deschid primele două clase de gimnaziu greco-oriental în orașul Suceava; 2). pentru pregătirea profesorilor ortodocși la Universitatea din Viena se vor crea bursele necesare în valoare de 500 de florini anual; 3). limba română va fi introdusă ca limbă de instruire în cele 4 clase inferioare, la un număr mai mare sau mai

¹ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, Chișinău, 2016, p. 146.

² *Ibidem*, p. 147.

mic de obiecte, imediat după ce profesorii vor cunoaște pe deplin ambele limbi, germana și româna, și după ce vor fi întocmite și manualele didactice în română³.

Prin ordinul ministerial din 7 august 1860, Dr. Josef Marek era numit director provizoriu al noii instituții din Suceava. Guvernul provincial, prin ordinul din 23 august 1860, l-a numit pe Constantin Morariu învățător de religie ortodoxă și română la Gimnaziul din Suceava. Inaugurarea festivă a școlii a avut loc la 4 septembrie 1860. În primele două clase s-au înscris 79 de elevi (34 români, 30 germani, 7 polonezi, 5 evrei și 3 armeni)⁴. Din anul școlar 1865/66, Gimnaziul din Suceava a devenit complet, cu 8 clase. La 29 ianuarie 1862, Teoctist Blajevici a fost numit comisar episcopal pentru Gimnaziul din Suceava. El avea obligația să se preocupe de cultivarea normelor moral-religioase a elevilor; să aibă cunoștință despre toate cărțile didactice; să îndrume pe catihetul gimnaziului în chestiunile școlare și bisericești; să informeze episcopul, la sfârșitul fiecărui an școlar, despre situația școlară a elevilor⁵.

La Gimnaziul din Suceava, româna era obiect obligatoriu pentru toți elevii, iar germana se predă câte 3 ore pe săptămână în fiecare clasă. Din anul școlar 1861/62, numărul orelor de română a fost mărit la 3 ore pe săptămână⁶. În rest, programul de învățământ era similar ca la alte gimnazii de stat. Prin ordinul Guvernământului Bucovinei din 7 februarie 1866, Constantin Morariu urma să predea româna și în clasele superioare ale Gimnaziului din Suceava⁷.

La 22 aprilie 1870 director al Gimnaziului din Suceava era numit Johann Limberger, originar din Galiția. El a condus această instituție timp de 13 ani, până în 1883. În această perioadă s-a produs românizarea treptată a corpului didactic și s-a trecut la înființarea primelor clase paralele românești. În anul școlar 1870/71, din 15 profesori de la gimnaziu, numai doi erau români, iar în anul de învățământ 1883/84 deja 14 profesori erau români și numai trei de alte etnii⁸.

Elevii de la acest gimnaziu aveau de la 24 până la 27 de ore pe săptămână. Ei aveau cele mai multe ore de limbă latină, greaca se studia din clasa a III-a, câte 4 sau 5 lecții săptămânal, iar pentru germană erau prevăzute câte 4 ore, în primele două clase, și câte 3 ore, în celelalte clase. În fiecare an școlar, elevii studiau câte 3 ore de geografie și istorie, câte 3 ore de matematică, iar pentru limba română inițial au fost rezervate câte 2 ore, apoi câte 3 ore pe săptămână⁹. La Gimnaziul din Suceava s-au studiat mai multe obiecte, precum desenul, limbile italiană, franceză și engleză, stenografia sau gimnastica, ca discipline facultative. La 22 septembrie 1881 directorul gimnaziului raporta că, la orele de gimnastică s-au înscris 151, iar la cele de limbă franceză – 84 de elevi¹⁰.

În 1883, directorul Johann Limberger s-a pensionat. Mai bine de un an, funcția de director a fost substituită de profesorul Ieronim Muntean. La 8 octombrie 1884, Ștefan Dracinschi era numit director, el fiind primul conducător de etnie română al Gimnaziului din Suceava, până în august 1895. Toți directorii ulteriori ai acestui gimnaziu au fost de asemenea români: Ștefan Repta (1895-1906), Constantin Cosovici (1907-1910) și Constantin Procopovici (1910-1918)¹¹.

³ Constantin Morariu, *Die Gymnasien der Bucovina*, în „Romänische Revue”, an. V, Wien 1889, p. 470-471; Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului Ștefan cel Mare din Suceava, 1860-1935*, Suceava 1935, p. 21-22.

⁴ Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului ...*, p. 24, 125.

⁵ Ligia-Maria Fodor, *Învățământul multinațional secundar în Ducatul Bucovinei (1861-1918). Gimnaziul Superior Greco-Oriental din Suceava*, în „Analele Bucovinei”, nr.1/2010, p. 78.

⁶ Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului ...*, p. 26-27.

⁷ Ligia-Maria Fodor, *Învățământul secundar în Bucovina (1861-1918)*, București: Ed. Etnologică, 2014, p. 116.

⁸ Constantin Ungureanu, *Gimnaziul Ortodox din Suceava (1860-1918)*, în *Crezul istoriei. In honorem prof. univ. dr. Mihai Iacobescu la 75 de ani*, coord. Ștefan Purici, Dumitru Vitcu, Iași: Editura Junimea, 2013, p. 535.

⁹ Ligia-Maria Fodor, *Învățământul multinațional secundar în Ducatul Bucovinei ...*, p. 82-83.

¹⁰ Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului ...*, p. 44.

¹¹ *Ibidem*, p. 45, 128.

Deși la Gimnaziul din Suceava învățau mai puțin de 20 de elevi ucraineni, în anii '70 ai sec. al XIX-lea, dar și în deceniile următoare, s-a revendicat de mai multe ori introducerea limbii rutene ca obiect de studiu. Prima încercare a avut loc în anul școlar 1870/71, dar directorul a raportat atunci că, numai 19 elevi s-au anunțat să frecventeze orele de rutenă. Consiliul Școlar provincial a adoptat la 26 martie 1874 o altă decizie de înființare a cursului facultativ de limbă rutenă la liceul din Suceava, fiind alocate 2 ore pe săptămână. La acest curs, inaugurat la 14 octombrie 1874, s-au înscris 39 de elevi, dintre care 12 ucraineni, 5 evrei, 4 germani, restul români. Aceste cursuri s-au ținut la Gimnaziul din Suceava timp de 10 ani, până în 1884¹².

La 31 mai 1891 Consiliul școlar i-a cerut directorului Gimnaziului din Suceava să introducă din nou cursurile de ucraineană. În afară de 13 elevi ucraineni, pentru acest curs s-au înscris 28 de elevi, din care 18 români. Încercarea de reintroducere a orelor de ucraineană a nemulțumit pe românii din orașul și districtul Suceava. Mai mulți elevi și-au retras cererile, rămânând înscriși pentru cursul respectiv doar 26 de elevi. Din cauza numărului mic de elevi, Consiliul școlar a emis în septembrie 1893 un ordin de renunțare la studierea limbii ucrainene la Gimnaziul din Suceava¹³.

La 8 februarie 1899, Consiliul școlar din nou a comunicat direcției Gimnaziului din Suceava despre intenția de introducere a limbii ucrainene ca obiect relativ obligatoriu. Însă, pentru cursul respectiv s-au înscris numai 14 elevi, iar după câteva lecții cursul a fost suspendat, fiindcă rămăsese numai 5 elevi¹⁴. Ulterior autoritățile nu au mai încercat să introducă ore de ucraineană la Gimnaziul din Suceava. Astfel, românii din zona Sucevei au reușit să reziste în fața presiunilor autorităților școlare, salvând gimnaziul de la o eventuală înstrăinare și mai accentuată.

În anii 1863 și 1864 au revenit la Suceava primii bursieri români (Dimitrie Isopescul, Ștefan Nosievici și Ieronim Muntean), care au studiat la Viena cu sprijinul Fondului Bisericesc¹⁵. Treptat, corpul didactic s-a consolidat datorită angajării mai multor tineri români. La Gimnaziul din Suceava s-au angajat profesorii Ștefan Repta, frații Samuil și Dimitrie Isopescul, Ștefan Dracinschi, Vasile Bumbac, Ștefan Ștefureac, Gherasim Buliga, Animpodist Dașchievici, Constantin Cosovici, Constantin Procopovici, Simion Florea Marian.

La începutul sec. al XX-lea, Gimnaziul din Suceava a dispus de un corp didactic remarcabil, constituit din multe personalități bine cunoscute în Bucovina. În 1906, bunăoară, la Gimnaziul din Suceava activau 10 profesori titulari și 15 suplinitori, toți de etnie română. Era un corp didactic select, din care mai târziu au ieșit 3 profesori universitari (Ion Nistor, Victor Morariu și Alexandru Leșan) și 10 directori de școli¹⁶. Însă, deja în anii următori mai mulți profesori s-au transferat la alte școli, iar din cauza măririi numărului de secții școlare (de la 16 la 25), au fost primiți alți profesori titulari și suplinitori noi. În 1911, corpul didactic al Gimnaziului din Suceava era constituit din 21 de profesori titulari (inclusiv 17 români) și 17 profesori suplinitori, dintre care 9 români și 8 de alte etnii. În perioada 1860-1918, la Gimnaziul din Suceava au activat în total 173 de cadre didactice, mai mult de jumătate fiind români. Gimnaziul a fost condus de 6 directori, dintre care 4 români. În diferite perioade, la acest gimnaziu au activat 29 de doctori în științe, inclusiv mulți români bucovineni¹⁷.

În primăvara anului 1876, reprezentanți ai românilor din Suceava și Cernăuți, a comunității armenilor din Suceava, a mai multor comune din zona Sucevei, s-au adresat către Dieta Bucovinei cu rugămintea să intervină pe lângă autorități în favoarea introducerii românei ca limbă de instruire

¹² *Ibidem*, p. 37, 39, 41.

¹³ Constantin Ungureanu, *Gimnaziul Ortodox din Suceava ...*, p. 537.

¹⁴ Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului ...*, p. 75-77, 110-111.

¹⁵ *Ibidem*, p. 127.

¹⁶ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, Chișinău, 2016, p. 69-70.

¹⁷ Ligia-Maria Fodor, *Învățământul multinațional secundar în Ducatul Bucovinei ...*, p. 92-96.

la Gimnaziul din Suceava. În ședința din 12 aprilie 1876, Dieta din Cernăuți a dezbătut și a susținut această inițiativă, adresând propunerea respectivă guvernului provincial¹⁸.

Direcția gimnaziului a întocmit la 25 august 1876 un raport, din care rezulta că, corpul didactic nu era suficient de consolidat pentru o reorganizare radicală a instituției. În ce privește manualele didactice, în afară de manualele pentru religia ortodoxă și *Lepturarele* lui Aron Pumnul, mai exista o traducere a istoriei naturale după autorul Pokorny, dar fără zoologie, precum și unele manuale mai vechi de botanică și mineralogie tipărite cu litere chirilice, care erau deja depășite de timp și nu mai erau utilizate în învățământ¹⁹. În ședința din 28 februarie 1877, Consiliul Școlar provincial a decis să fie divizate pentru început doar primele două clase, fiind create secții separate germane și române. În secțiile românești trebuiau să activeze doar profesori, care posedau ambele limbi. La 21 aprilie 1877, directorul Johann Limberger a întocmit un nou raport, din care se putea constata că el practic nu susținea crearea unor secții românești, deoarece, în viziunea sa, elevii români ar fi întâmpinat mari greutăți în clasele superioare. Majoritatea corpului didactic a Gimnaziului din Suceava, însă, susținea crearea unor secții românești în clasele inferioare²⁰.

După câțiva ani de negocieri, Ministerul Cultelor și Învățământului a decis la 23 februarie 1881, ca în clasele I-a și a II-a a Gimnaziului din Suceava să fie create secții paralele române. La 7 iunie 1881 a fost emis un nou ordin ministerial, care dispunea crearea secțiilor paralele românești la acest gimnaziu începând cu clasa I-a din anul școlar 1881/82. Clasa I-a românească a fost inaugurată la 1 septembrie 1881 cu 47 de elevi. În română s-au studiat obiectele de latină, religie, română, matematică, geografie și științele naturii, pentru celelalte obiecte (limba germană și istoria) s-a menținut instruirea în germană. La 1 septembrie 1882 s-a deschis a doua secție românească²¹.

Ministerul Cultelor și Învățământului a emis la 30 iunie 1883 ordinul de deschidere a secției românești în clasa a III-a, iar prin ordinul ministerial din 2 august 1884 s-a dispus înființarea clasei a IV-a române. Din cauza lipsei manualelor în română, în aceste clase s-a admis instruirea în română doar la obiectele de religie, română, matematică și științele naturii. Pentru celelalte obiecte s-a decis predarea în germană, până vor fi elaborate manualele școlare corespunzătoare în română. Secțiile paralele românești s-au confruntat cu dificultăți, legate de lipsa manualelor școlare în română și a secțiilor românești în clasele superioare. După ce în 1884/85 a fost deschisă secția română în clasa a IV-a, în anul următor absolvenții acestei secții și-au continuat studiile în clasa a V-a în germană. Din această cauză a scăzut numărul elevilor, care frecventau secțiile românești. Situația cea mai dificilă s-a consemnat în anii 1886/87 - 1891/92, când cele 4 secții au fost frecventate anual de cca. 100 de elevi²².

Slaba dezvoltare a învățământului primar și sărăcia populației de la țară erau alte cauze, care determinau starea precară a secțiilor românești de la Gimnaziul din Suceava. În anul școlar 1881/82 în toată Bucovina au existat 201 școli primare, dintre care numai 46 cu limba română de instruire. În 1891/92, în Bucovina au funcționat 307 școli primare, inclusiv 101 românești. Toate școlile românești se aflau la sate. În orașe, inclusiv la Suceava, școlile primare erau germane sau mixte. Situația era foarte precară mai ales în districtele Siret și Suceava, populate compact de români. Școlile primare din aceste două districte au fost frecventate în 1880 de numai 711 elevi români. Peste 14 ani, în 1894, încă nu erau școli în 40 de sate din Bucovina, inclusiv în câte 12 din districtele Siret și Suceava, 5 – din Câmpulung. În aceste sate locuiau atunci 4.692 de copii de vârstă școlară, cei mai mulți în districtele Câmpulung (1.495), Suceava (1.154) și Siret (819)²³.

¹⁸ Constantin Morariu, *Die Gymnasien der Bucovina ...*, p. 475.

¹⁹ Ligia-Maria Fodor, *Învățământul secundar în Bucovina (1861-1918)*, p. 107.

²⁰ *Ibidem*, p. 106-107.

²¹ Eusebic Popovici, *Din istoricul Liceului ...*, p. 57-60.

²² Iorgu Toma, „Școala Română”, *societate culturală în Suceava*, Suceava: „Școala Română”, 1908, p. 54.

²³ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, p. 62, 187.

Cât timp învățământul primar în română era slab dezvoltat, secțiile române de la Gimnaziul din Suceava riscau să fie închise din cauza lipsei de elevi. Pentru a schimba în bine această situație, la 14 septembrie 1883 s-a constituit la Suceava *Societatea „Școala Română”*, scopul căreia era „de a lucra pentru înaintarea învățământului la populațiunea românească din Bucovina”. „Școala Română” a susținut financiar pe elevii săraci, oferindu-le burse, cărți și cazare; a acordat premii celor mai activi învățători și profesori; a organizat cursuri pregătitoare pentru elevii, care doreau să fie admiși la Gimnaziul din Suceava; a sprijinit financiar tipărirea manualelor școlare în limba română; a înființat și a susținut un internat pentru băieți la Suceava; a creat o tipografie și o librărie românească la Suceava. Până în 1910 „Școala Română” a oferit burse la 234 de elevi și eleve de la Școala Normală din Cernăuți. În perioada 1884-1895, „Școala Română” a cheltuit în acest scop peste 10.000 de coroane²⁴.

În perioada 1886-1895 *Societatea* a acordat premii în sumă de 864 de coroane pentru învățătorii, care au reușit să pregătească și să înscrie la secțiile române ale Gimnaziului din Suceava cei mai mulți elevi. În perioada 1896-1908 s-au organizat cursuri pregătitoare pentru elevii, care doreau să învețe la Gimnaziul din Suceava. Cursurile au fost conduse de învățătorii Andrei Pașcan și Eugen Botezat, fiind frecventate anual de 31-47 de elevi, în total de 490 de elevi²⁵.

„Școala Română” a acordat diferite ajutoare pentru elevii săraci de la Gimnaziul din Suceava. În perioada 1883-1905, doar pentru îmbrăcămintea, alimentarea și cazarea unor elevi săraci s-au cheltuit între 500 și 2.000 de coroane pe an, suma totală ajungând la aproape 25.000 de coroane. *Societatea* a plătit cca. 8.500 de coroane pentru întreținerea unei biblioteci școlare, cca. 8.000 de coroane pentru plata diferitor taxe școlare²⁶. În 1906 a fost deschis Internatul pentru băieți români ortodocși „Vasile Cocârlă”, unde erau cazați anual câte 50 de elevi de la Gimnaziul din Suceava, pentru întreținerea căruia se cheltuia anual cca. 10.000 coroane. Internatul a purtat numele lui Vasile Cocârlă, care a donat averea sa în sumă de 40.134 coroane pentru „Școala Română”²⁷.

În ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea, s-au remarcat mai mulți profesori români de la Gimnaziul din Suceava, care au elaborat și au tradus manuale școlare în limba română. Pentru aprobarea manualelor românești s-a creat la Cernăuți o comisie, compusă din 7 membri, care în 1884-1890 a fost condusă de Miron Călinescu, apoi de Vladimir Repta și Dionisie Simionovici. Comisia era împuternicită să verifice manuscrisele autorilor și să facă propuneri corespunzătoare, iar aprobarea definitivă era luată de către minister²⁸.

În 1881 era tipărit *Manualul de aritmetică*, elaborat de Samuil Isopescul. În anii următori el a mai publicat trei manuale de istorie universală, care au fost introduse în clasele a II-IV române de la Gimnaziul din Suceava până în 1895. Samuil Isopescul a tradus și din germană manuale de geografie, care au fost introduse la Gimnaziul din Suceava până în anul 1891. Profesorul Ștefan Ștefureac a elaborat, în anii 1885-1890, trei manuale de limbă română pentru clasele inferioare gimnaziale. El a înaintat în 1889 către minister și vol. IV al manualului de română, dar acesta a fost restituit autorului pentru corectare și a rămas nepublicat. Mai târziu, cartea a apărut într-o variantă prelucrată de Gherasim Buliga la Viena în anul 1899. Constantin Cosovici a publicat în traducere română trei manuale de aritmetică, geometrie și fizică. Animpodist Dașchievici a tradus în română *Zoologia ilustrată*, iar Constantin Procopovici – *Mineralogia ilustrată*. În anii următori s-au tipărit *Carte de cetire germană* pentru clasele I-a și a II-a de Gherasim Buliga. Lazăr Vicol a tradus manuale de limbă latină. Eusebie Popovici a elaborat sau a tradus manuale de limbă latină și

²⁴ Iorgu Toma, „Școala Română”, *societate culturală în Suceava*, p. 42, 49.

²⁵ *Ibidem*, p. 50-52.

²⁶ *Ibidem*, p. 58-60.

²⁷ George Tofan, *Douăzeci și cinci de ani de activitate culturală. Jubileul „Școalei române” (1883-1908)*, în *Viața Românească*, anul IV, nr. 1/1909, p. 118.

²⁸ I.V. Goraș, *Învățământul românesc din ținutul Sucevei, 1775-1918*, București, 1975, p. 149-150.

română. În anii 1899-1901 au apărut la Suceava, în ediția a II-a, manualele de istorie universală, elaborate de Samuil Isopescu²⁹.

„Școala Română” a avut o contribuție importantă la elaborarea și publicarea manualelor în română, cheltuind în acest scop 17.000 de coroane. Contribuții importante la realizarea manualelor școlare au avut de asemenea Fondul Bisericesc și *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*. Publicarea manualelor școlare în română și îmbunătățirea învățământului primar au contribuit la consolidarea secțiilor românești de la Gimnaziul din Suceava. Dacă în anul școlar 1889/90 cele patru clase românești au fost frecventate doar de 90 de elevi, atunci în perioada 1894/95 – 1901/02 în aceste secții au învățat anual aproape câte 200 de elevi³⁰.

În primii ani de activitate a Gimnaziului din Suceava, numărul elevilor a crescut constant, în anul școlar 1869/70 fiind depășită cifra de 300 de elevi. Cei mai mulți elevi erau români și germani. În ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea a crescut semnificativ numărul elevilor de la Gimnaziul din Suceava (de la 324 în 1880, la 546 în anul școlar 1899/1900). În aceeași perioadă numărul elevilor români a crescut de la numai 131, la peste 300³¹. În anul școlar 1890/91 la Gimnaziul din Suceava și-au făcut studiile 430 de elevi, inclusiv 178 ortodocși, 163 mozaici, 64 romano-catolici, 15 armeni ortodocși, 6 evanghelici, 4 greco-catolici. După limba maternă, 212 erau germani, 166 români, 28 poloni, 13 ucraineni, 10 armeni. Peste un deceniu, în 1902/03, la Gimnaziul din Suceava au învățat deja 620 de elevi (323 de români, 260 vorbitori de germană, 27 polonezi și 10 de alte etnii)³².

În perioada 1908-1914, la Gimnaziul din Suceava s-a depășit frecvent cifra de 900 de elevi. Numărul maximal de elevi s-a consemnat în anul școlar 1910/11, când la acest gimnaziu s-au înscris 1.032 de elevi. În 1866 s-au susținut primele examene de bacalaureat. Cei mai mulți absolvenți (120) s-au înregistrat în vara anului 1914, când elevilor mobilizați li s-a înlesnit absolvirea studiilor. În perioada 1866-1914, acest gimnaziu a fost absolvit de 1.514 elevi³³.

Pe parcursul activității sale, Gimnaziul Ortodox din Suceava a fost susținut financiar de Fondul Bisericesc Ortodox din Bucovina, care a plătit salarii și indemnizații suplimentare profesorilor, a întreținut localul școlii, a susținut cei mai săraci elevi. Cheltuielile totale ale Fondului Bisericesc pentru Gimnaziul din Suceava au fost destul de semnificative pentru acele timpuri. Doar în perioada 1864-1885 s-a oferit Gimnaziului din Suceava peste 445 mii de florini³⁴. În 1875, bunăoară, Fondul Bisericesc a cheltuit pentru acest gimnaziu suma de 23.730 florini, inclusiv 11.700 florini pentru salariile cadrelor didactice, 1.950 – pentru suplimente de activitate, 4.800 – pentru burse și diverse susțineri ale elevilor, 2.710 florini – pentru remunerări³⁵.

Cheltuielile pentru întreținerea instituției și pentru salarizarea corpului didactic au crescut de la 25.547 florini în 1891, la 43.900 florini în 1899³⁶. Cea mai mare parte a cheltuielilor erau destinate pentru plata salariilor și a unor suplimente. În 1897, Fondul Bisericesc a cheltuit pentru Gimnaziul din Suceava 33.700 florini, inclusiv 22.350 de florini pentru salariul corpului didactic și 4.025 florini pentru suplimentele de activitate a profesorilor³⁷. Profesorii titulari aveau atunci un salariu anual de 1.000 florini, la care se adăugau suplimente de activitate, iar directorul mai primea și suma de 300 de florini pentru locuință. Profesorii suplینitori dispuneau de o remunerare anuală de 600 de florini. În anul 1893, de exemplu, 13 profesori titulari de la Gimnaziul din Suceava au avut

²⁹ Iorgu Toma, „Școala Română”, *societate culturală în Suceava*, p. 65-67.

³⁰ George Tofan, *Douăzeci și cinci de ani de activitate culturală ...*, p. 116.

³¹ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 77, 237.

³² Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți (ASRC), fond 211, inv. 1, dosar 3366, f. 22; dosar 6487, f. 56-57.

³³ Ligia-Maria Fodor, *Învățământul multinațional secundar în Ducatul Bucovinei ...*, p. 88, 91-92.

³⁴ Constantin Morariu, *Die Gymnasien der Bucovina*, în „Romänische Revue”, an. V, Wien 1889, p. 477.

³⁵ ASRC, fond 228, inv. 1, dosar 751, f. 4-4 verso.

³⁶ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 3728, f. 3; dosar 4892, f. 40; dosar 6054, f. 56.

³⁷ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 4892, f. 7.

venituri de la 1.250 până la 2.100 de florini, iar profesorii suplinitori au fost remunerați cu câte 600 de florini³⁸.

Construcția unei clădiri noi pentru gimnaziu de asemenea a fost suportată, în cea mai mare parte, de Fondul Bisericesc din Bucovina. Încă în anul 1862, comunitatea locală din Suceava solicita ca Fondul Bisericesc să acorde un împrumut în valoare de 40.000 florini pentru construirea unui local școlar nou pentru Gimnaziul din Suceava. Noul edificiu al liceului sucevean a fost finisat abia în vara anului 1895 și a fost inaugurat oficial la 19 noiembrie același an. Interiorul clădirii cuprindea 16 săli de clase de diferite dimensiuni, o sală de gimnastică, o aulă cu aproximativ 150 de locuri, două biblioteci, trei cabinete didactice, două laboratoare, o cancelarie pentru profesori și alta pentru director, dar fără o racordare la rețeaua de apă potabilă și canalizare³⁹.

Costurile inițiale pentru construcția acestei clădiri au fost estimate la 108.000 florini. Primăria orașului urma să ofere terenul necesar pentru clădire și suma de 15.000 de florini, statul să contribuie cu 15.000 de florini, iar restul sumei de 78.000 de florini să fie suportată de Fondul Bisericesc⁴⁰. În realitate, doar în anul 1893, Fondul Bisericesc a cheltuit pentru construcția acestei clădiri suma de 50.000 de florini. În urma cutremurului din 7 octombrie 1908, clădirea gimnaziului a fost avariata, iar direcția școlii a solicitat construirea unui nou edificiu școlar⁴¹. În anii următori s-a cerut de mai multe ori mutarea gimnaziului într-un nou local, dar, din lipse de finanțe, s-au făcut doar unele reparații, iar școala a continuat să funcționeze în aceeași clădire.

În 1900, pentru acest gimnaziu s-a cheltuit suma de 93.654 coroane, 65.160 coroane constituind salariile profesorilor⁴². Până în 1909, aceste costuri s-au ridicat la 126.600 de coroane. În 1912, Fondul Bisericesc a cheltuit pentru acest gimnaziu suma de 137.000 coroane, inclusiv 90.788 de coroane pentru salarii, 37.162 de coroane pentru remunerări și ajutoare materiale, 6.263 de coroane pentru costuri de regie⁴³. În ianuarie 1909, la Gimnaziul din Suceava activau 9 profesori, 6 învățători titulari, 18 învățători suplinitori, un învățător auxiliar și servitorul școlii. Corpul didactic a avut în luna respectivă un salariu brut total de 8.816,04 coroane. Cele mai mari salarii (peste 300 de coroane) au avut directorul Constantin Cosovici, profesorii Constantin Procopovici, Animpodist Dașchievici, Josef Wolf, Severin Procopovici, Emanuil Antonovici și Arsenie Comoroșan, învățătorii titulari Emanuil Isopescu și Orest Tarangul⁴⁴.

După mai multe revendicări ale profesorilor și a societăților culturale românești, Consiliul Școlar provincial a decis la 1 august 1902 formarea unei secții paralele pentru clasa a V-a la Gimnaziul din Suceava. În septembrie 1903 s-a format o secție româno-germană și în clasa a VI-a, iar în anii următori s-au deschis secții paralele în clasele a VII-a și a VIII-a⁴⁵. În secțiile paralele româno-germane din clasele superioare ale gimnaziului, doar religia ortodoxă, româna și latina se predau în română, restul obiectelor (germana, istoria, matematica, limba greacă, științele naturii) au continuat să fie predate în germană. Autoritățile școlare nu au acceptat cel puțin instruirea limbii greacă prin intermediul limbii române.

Consiliul Școlar provincial a comunicat direcției școlii din Suceava că, ar fi de acord să aplice instruirea limbii eline prin intermediul limbii române în clasele superioare ale gimnaziului, dar cu condiția ca altă materie să se predea în germană.

Deschiderea secțiilor paralele românești a contribuit la creșterea rapidă a numărului de elevi români de la Gimnaziul din Suceava. În anul școlar 1904/05, în clasele germane își făceau studiile

³⁸ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 3728, f. 16-17.

³⁹ Ligia-Maria Fodor, *Învățământul multinațional secundar în Ducatul Bucovinei ...*, p. 89.

⁴⁰ Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului ...*, p. 82.

⁴¹ Ligia-Maria Fodor, *Învățământul secundar în Bucovina (1861-1918)*, p. 110.

⁴² ASRC, fond 228, inv. 1, dosar 1032, f. 6.

⁴³ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 10118, f. 8; dosar 10987, f. 3; dosar 12673, f. 8.

⁴⁴ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 80-81.

⁴⁵ Constantin Ungureanu, *Gimnaziul Ortodox din Suceava ...*, p. 549.

415 elevi, dintre care 257 de vorbitori de germană și 124 de români, iar în clasele paralele române erau 217 elevi, inclusiv 215 români. În anul școlar 1912/13, în clasele germane au fost înscriși 462 de elevi, dintre care 404 vorbitori de germană, iar clasele paralele române erau frecventate de 456 de elevi, inclusiv 448 de români (vezi tabelul nr. 1).

În 1913/14, la filiala germano-română a Gimnaziului din Suceava au studiat 435 de elevi, inclusiv 429 români, 420 fiind ortodocși⁴⁶.

În 1913, la Gimnaziul din Suceava studiau 446 de elevi români, cei mai mulți fiind din districtele Suceava (264), Gura Humorului (111) și Rădăuți (35). După locul de baștină, cei mai mulți elevi români erau din orașul Suceava (56) și din satele Pătrăuți (22), Mitocul Dragomirnei și Stupca (câte 17), Șcheia (16), Uidești (13), Bălăceana, Ipotești și Stroiești (câte 12) etc⁴⁷.

În timpul războiului, Gimnaziul din Suceava a activat cu anumite întreruperi. În timpul primei ocupații rusești a Sucevei, școala a fost condusă de Orest Tarangul. Anul școlar 1915/16 a decurs fără întreruperi, de la 22 septembrie 1915 până la 19 iunie 1916. Din cauza războiului, numărul elevilor s-a micșorat de la 913 (în 1914/15), la 736 (în 1915/16). În anul școlar 1914/15, doar la filiala germano-română s-au înscris 446 de elevi, inclusiv 443 români⁴⁸.

În perioada 6 februarie - 20 iulie 1917 s-au organizat doar cursuri particulare în română, conduse de Victor Morariu, apoi de Gheorghe Palamarcu. La adunarea de încheiere a cursurilor, la 19 iulie 1917, a participat și profesorul Ștefan Ciobanu din Basarabia, care venise în Bucovina pentru a se informa de organizarea școlară. La 2 februarie 1918, în Suceava a intrat armata română, dar a staționat doar o lună, până la 8 martie 1918. Trupele austriece au revenit în Suceava la 10 martie 1918. Mai mulți intelectuali, inclusiv profesori de la gimnaziu, au fost arestați, fiind învinuiți de trădare față de Austria. Alți profesori ai gimnaziului, în timpul războiului s-au refugiat în România, unde au pledat pentru unirea Bucovinei cu România⁴⁹.

Gimnaziul din Suceava și-a reluat activitatea în mai 1918, fiind frecventat de 489 de elevi (184 evrei, 177 români, 112 germani, 12 polonezi, 2 ucraineni și 2 armeni)⁵⁰. Din cauza numărului mic de elevi români, secția română a activat doar în clasele inferioare. La sfârșitul anului școlar 1917/18, în cursul inferior al secției române studiau doar 83 de elevi; în cursul inferior al secției germane erau 201 elevi, iar în cursul superior s-a studiat doar în germană⁵¹.

Evenimentele din toamna anului 1918 au schimbat radical și soarta Gimnaziului Ortodox din Suceava. După concedierea lui Constantin Procopovici, director al școlii a devenit Vasile Burduhos. La 26 noiembrie 1918 el raporta că, la Liceul Ortodox din Suceava învățau 450 de elevi, dintre care, după limba maternă, 313 erau vorbitori de germană, 115 români, 10 polonezi, 8 ruteni și 4 armeni⁵². La 2 ianuarie 1919, Gimnaziul Superior Greco-Oriental devenea oficial Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava. Totodată, s-a trecut treptat la instruirea în limba română și a crescut numărul elevilor români, începând astfel o nouă etapă istorică pentru Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Gimnaziul Superior de Stat din Rădăuți (1872-1918)

La momentul adoptării noii legi a învățământului din Austria, în 1869, în Bucovina existau doar două gimnazii pentru băieți (în Cernăuți și Suceava), precum și Școala Reală Superioară Ortodoxă din Cernăuți. Lipsa unei școli secundare se resimțea mai ales în zona Rădăuțului, unde existau sate mari românești, dar și mulți locuitori de etnie germană, maghiară, evreiască. De aceea,

⁴⁶ ASRC, fond 211, inv. 2, dosar 1907, f. 41.

⁴⁷ George Tofan, *În ce măsură alimentează satele noastre școlile secundare din țară*, în „Școala”, anul IV, nr. 7-8/1913, p. 183-186.

⁴⁸ ASRC, fond 211, inv. 2, dosar 1907, f. 71.

⁴⁹ Victor Morariu, *Liceul din Suceava în timpul războiului mondial 1914-1918*, în „Anuarul Liceului Ștefan cel Mare 1921/22”, p. 8-11.

⁵⁰ Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului ...*, p. 119-121, 126.

⁵¹ Victor Morariu, *Liceul din Suceava în timpul războiului mondial 1914-1918*, p. 11-12.

⁵² ASRC, fond 213, inv. 3, dosar 2, f. 23.

reprezentanții orașului și districtului Rădăuți au revendicat înființarea unui gimnaziu la Rădăuți, remarcându-se în mod deosebit prefectii districtului, Mihai Pitei și Orest Renei de Herșeni.

La 22 februarie 1871, consiliul local al orașului Rădăuți a adoptat o adresare către baronul Felix Pino, președintele Bucovinei, prin care se cerea înființarea unui gimnaziu la Rădăuți. Demersul s-a bucurat de succes și deja la 15 august 1871 a fost emis un ordin imperial, prin care se aproba crearea unui gimnaziu real de stat inferior în Rădăuți⁵³. Ordinul ministerial din 22 august 1871 preciza că, primăria orașului Rădăuți trebuia să pună la dispoziție o clădire corespunzătoare pentru gimnaziu, să întrețină edificiul școlii, să aibă grijă de iluminarea și încălzirea clădirii școlare, să procure mobilier și să remunereze un servitor⁵⁴. La 21 aprilie 1872 s-a încheiat contractul cu Ministerul Agriculturii privind închirierea edificiului fostului spital al hergheliei din oraș, până în 1890. Comunitatea locală a alocat suma de 5.000 de florini pentru lucrările de amenajare a clădirii respective⁵⁵.

Inaugurarea oficială a Gimnaziului din Rădăuți s-a produs la 1 octombrie 1872. În primul an de studiu au învățat 75 de elevi (43 germani, 14 polonezi, 12 români și 6 ruteni). În anul școlar 1875/76, Gimnaziul din Rădăuți și-a completat toate cele patru clase inferioare. Atunci acest gimnaziu era frecventat de 132 de elevi. În următorii 5 ani, însă, numărul elevilor de la această școală a stagnat din cauză că nu au fost deschise și clase gimnaziale superioare⁵⁶.

În primii ani de funcționare, Gimnaziul din Rădăuți a activat ca o școală secundară reală, cu predarea obligatorie a desenului în toate cele patru clase și a limbii franceze, din clasa a III-a. În primele două clase, elevii aveau săptămânal câte 8 ore de latină. Începând cu clasa a III-a, elevii aveau numai câte 6 ore de latină, în schimb trebuiau să învețe câte 6 ore de greacă, respectiv câte 5 ore de franceză. Acest program școlar s-a păstrat până în 1878/79⁵⁷.

La 30 iunie 1878 a fost emis un ordin ministerial de transformare a 19 gimnazii reale (inclusiv Gimnaziul din Rădăuți) în gimnazii clasice. Începând cu anul școlar 1878/79, toți elevii de la această școală secundară au fost obligați să învețe limba greacă, iar franceza s-a predat doar ca obiect facultativ. În 1877, directorul gimnaziului avea un salariu de 2.000 de florini anual, iar 6 învățători aveau în total 6.125 de florini. Directorul mai primea un adaos de activitate de 140 florini, iar cei 6 învățători – câte 200 de florini fiecare, în total 1.340 de florini⁵⁸.

Autoritățile centrale au susținut solicitările de deschidere a claselor superioare la acest gimnaziu, dar cu condiția ca costurile suplimentare să nu fie suportate de stat. La 30 ianuarie 1879, consiliul local a adoptat o decizie de finanțare parțială a claselor superioare. La 15 iulie 1880, Dieta Bucovinei a hotărât să acorde anual statului suma de 3.000 de florini, pentru a susține un gimnaziu superior la Rădăuți, dar cu condiția ca și în clasele superioare ale gimnaziului, româna să fie predată ca obiect obligatoriu pentru elevii români. La 12 septembrie 1880, orașul Rădăuți a fost vizitat de împăratul Franz Josef I. El a sprijinit înființarea claselor superioare la Gimnaziul din Rădăuți, iar deja la 18 octombrie 1880 a fost emis un ordin împărătesc de completare a gimnaziului cu clase superioare⁵⁹.

⁵³ Constantin Morariu, *Die Gymnasien der Bucovina* ..., p. 478-479.

⁵⁴ Emanoil Isopescu, *Anuarul I al Liceului de Stat Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți pe anul școlar 1921-1922*, Cernăuți 1923, p. 22.

⁵⁵ Petru Bejenaru, *Compendiu istoriografic al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți*, Iași 1997, p. 20.

⁵⁶ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 238.

⁵⁷ Gabriel von Mor, *Historisch-statistischer Rückblick auf das erste Vierteljahrhundert des Bestandes des Staatsgymnasiums in Radautz*, în „XVIII Jahresbericht des k.k. Staats-Ober-Gymnasiums in Radautz für das Schuljahr 1897-1898”, p. 6.

⁵⁸ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 1273, f. 47.

⁵⁹ Gabriel von Mor, *Geschichte der Gründung und Erweiterung des k.k. Gymnasiums in Radautz*, în „XVII Jahresbericht des k.k. Staats-Ober-Gymnasiums in Radautz für das Schuljahr 1896-1897”, p. 18-19.

Începând cu anul școlar 1884/85, Gimnaziul din Rădăuți a funcționat cu 8 clase complete. La 31 august 1883, profesorul Heinrich Klauser a fost numit director al Gimnaziului din Rădăuți. Noul director a reușit să amelioreze starea mai multor cabinete școlare, a adus mobilier nou, a completat biblioteca școlară. Grație eforturilor directorului Heinrich Klauser, la 2 februarie 1884 s-a creat *Societatea pentru susținerea elevilor săraci vrednici de la Gimnaziul din Rădăuți*. Pe parcursul anilor 1885-1896, această asociație a susținut elevii cu 5.008 florini⁶⁰.

La Gimnaziul Superior din Rădăuți, elevii aveau cele mai multe ore de limbă latină și greacă. În toate clasele elevii învățau istoria, geografia, matematica, religia. Gimnastica s-a introdus ca obiect opțional în anul școlar 1882/83, dar abia din 1909 s-a predat în mod obligatoriu pentru toate clasele, câte 2 ore săptămânal. Din anul 1903/04 s-a predat engleza ca obiect facultativ. În anul școlar 1900/01 s-a introdus și ucraineana ca obiect opțional, dar din cauza lipsei de elevi, acest curs a fost desființat în 1908/09⁶¹. În ultimii ani de stăpânire austriacă, la Gimnaziul din Rădăuți era în vigoare un orar școlar, din care reiese că elevii aveau cele mai multe ore de limbi clasice. În toate clasele se predau săptămânal 49 ore de latină, 28 de greacă, 26 de germană. Limba română era obiect obligatoriu doar pentru elevii români. În toate cele 8 clase erau predate 244 de ore pe săptămână⁶².

Din primul an școlar, limba română a fost predată ca obiect opțional și pentru elevii, care nu erau de naționalitate română. Totuși, acest curs de română a fost frecventat în medie doar de cca. 20-30 elevi de alte naționalități. În anul școlar 1894/95, de exemplu, 305 elevi au frecventat orele de gimnastică, 114 au învățat muzica, 45 - franceza, 30 - româna, 22 - stenografia și 16 - desenul⁶³. Peste un deceniu, în 1906/07, 48 de elevi de etnie română au studiat româna ca obiect relativ obligatoriu, 40 de elevi de alte naționalități au învățat româna ca obiect opțional⁶⁴.

În ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, a crescut rapid numărul elevilor de la Gimnaziul din Rădăuți. Dacă în 1890 această școală secundară era frecventată de 235 de elevi, atunci peste 10 ani erau deja 428 de elevi. Deși mai ales clasele inferioare erau supraaglomerate, abia în anul școlar 1892/93, când în clasa I-a erau 89 de elevi, a fost deschisă o secție paralelă. În următorii ani au mai fost formate două secții paralele pentru clasele inferioare.

Majoritatea profesorilor de la Gimnaziul din Rădăuți au fost germani, evrei, polonezi, care erau vorbitori de germană. Români erau doar profesorii, care predau limba română și religia ortodoxă, și foarte rar, care să predea și alte obiecte. În perioada 1872-1914, Gimnaziul din Rădăuți a avut trei directori, toți germani. Ernst Rudolf Neubauer a fost director al gimnaziului din 1872 până în aprilie 1883. Profesorul Heinrich Klauser s-a aflat în fruntea acestei instituții de învățământ aproape 12 ani, din august 1883 până în 1895. Gabriel von Mor a preluat conducerea Gimnaziului din Rădăuți la 3 martie 1895 și a condus această școală secundară până la declanșarea războiului.

În primii 25 de ani de activitate, la Gimnaziul din Rădăuți au activat 3 directori, 29 de profesori și învățători titulari, 16 învățători suplinitori și 9 învățători alăturați, în total 57 de cadre didactice. Din aceștia, 13 au activat peste 10 ani, iar 2 profesori - mai mult de 20 de ani. Din 45 de profesori și învățători titulari și suplinitori, care au activat în anii 1872-1897, doar 14 erau originari din Bucovina. În această perioadă, la Gimnaziul din Rădăuți au predat doar câțiva profesori și învățători români, printre care Ioan Chelariu, Ilie Carauș, Ioan Procopovici, Eugen Maximovici, Constantin Procopovici, Severin Procopovici⁶⁵. În 1914, la instituția principală a școlii activau 12 profesori titulari, dintre care jumătate din diferite localități bucovinene, și 7 învățători suplinitori,

⁶⁰ Gabriel von Mor, *Geschichte der Gründung und Erweiterung ...*, 50-51.

⁶¹ Emanoil Isopescu, *Anuarul I al Liceului de Stat Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți ...*, p. 25.

⁶² Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 94-95.

⁶³ Gabriel von Mor, *Geschichte der Gründung und Erweiterung ...*, 77.

⁶⁴ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 8531, f. 15.

⁶⁵ Gabriel von Mor, *Geschichte der Gründung und Erweiterung ...*, 55-64.

toți originari din Bucovina. La instituția principală a gimnaziului activau atunci 26 de cadre didactice, inclusiv doar 4 români⁶⁶.

După înființarea claselor superioare, numărul elevilor de la Gimnaziul din Rădăuți a depășit cifra de 200. În perioada 1895-1900, dar și în ultimii ani din ajunul războiului, la acest gimnaziu au învățat anual mai mult de 400 de elevi. Marca majoritate a elevilor de la acest gimnaziu au fost vorbitori de germană. În ultimul deceniu dinaintea războiului, circa jumătate din elevii școlii erau evrei, vorbitori de germană. Anual își făceau studiile la acest gimnaziu și cca. 50-60 de elevi români. Doar în perioada 1895-1901, s-au înscris în fiecare an cca. 75-80 de elevi români (vezi tabelul nr. 2).

În perioada 1872-1896, la începutul semestrului II au fost înscriși anual în total 4.748 de elevi, dintre care, după limba maternă, 2.771 (58,4%) erau germani, 1.171 (24,7%) români, 475 (10%) polonezi, 281 ruteni. Numărul elevilor după confesiuni s-a repartizat astfel: 1.538 (32,4%) romano-catolici, 1.362 (28,7%) mozaici, 1.345 (28,3%) ortodocși, 253 evanghelici, 197 greco-catolici, 28 armeni ortodocși, 25 armeni catolici. Din totalul elevilor, 27,7% erau fii de funcționari, 20,1% - de comercianți, 17,3% - din familii de proprietari, 15,8% - de meseriași, 12% erau fii de preoți, 3,9% - din familii de militari, 3,2% - din alte pături sociale⁶⁷.

Din 1885, la Gimnaziul din Rădăuți s-au susținut examene de maturitate. În perioada 1885-1896, la aceste examene s-au înscris 376 de candidați, 332 susținând examenele de maturitate. În primii ani, printre absolvenți erau și mulți elevi români. Numai în anii 1885, 1887 și 1888, examenele de maturitate au fost susținute de 46 de elevi, dintre care 20 de români. În decursul anilor 1885-1900, gimnaziul rădăuțean a fost absolvit de 73 de elevi români⁶⁸.

În anul școlar 1890/91, la Gimnaziul din Rădăuți au învățat 243 de elevi, 208 fiind din diferite localități bucovinene. După limba maternă, 141 erau germani, 56 români, 25 polonezi, 17 ruteni, iar după confesiuni, 78 erau mozaici, 71 romano-catolici, 68 ortodocși, 16 evanghelici, 9 greco-catolici. Peste 5 ani, în anul școlar 1895/96, Gimnaziul din Rădăuți era frecventat de 406 elevi, cei mai mulți fiind vorbitori de germană (281), urmați de români (77), polonezi și ucraineni (câte 23)⁶⁹.

Către anul școlar 1884/85, elevilor de la Gimnaziul din Rădăuți se acordau 12 burse pe an. Deja în următorii ani au mai fost înființate trei burse din partea *Societății pentru susținerea elevilor săraci vrednici de la Gimnaziul din Rădăuți*. Până în 1895, numărul burselor acordate de această societate a ajuns la 7 pe an. În total, în anul școlar 1895/96, elevii de la Gimnaziul din Rădăuți au obținut 26 de burse în valoare totală de 1.633 de florini și 13 crăiței⁷⁰.

La începutul sec. al XX-lea, la Gimnaziul din Rădăuți a crescut și mai mult ponderea elevilor, vorbitori de germană. În anul școlar 1913/14, în clasele germane învățau 410 elevi, dintre care 228 (55,6%) erau evrei, 152 (37,1%) etnici germani, numai 24 români, iar după confesiuni, 228 erau mozaici, 109 romano-catolici, 40 protestanți, 28 ortodocși și 5 greco-catolici. În perioada 1872-1914, la Gimnaziul din Rădăuți s-au înscris în total 12.676 de elevi (în medie circa 300 de elevi pe an), dintre care 5.445 (43%) au fost evrei, 3.783 (29,8%) etnici germani, 2.234 (17,6%) români, 704 (5,5%) polonezi, 438 (3,5%) ruteni, iar după confesiuni, 5.445 (43%) au fost mozaici, 3.477 (27,4%) romano-catolici, 2.564 (20,2%) ortodocși, 780 (6,1%) protestanți, 300 (2,4%) greco-catolici, 76 armeni catolici, 42 armeni ortodocși⁷¹.

Edificiul Gimnaziului din Rădăuți a fost pus la dispoziția orașului până la 1 mai 1890, dar de la 1 mai 1875 autoritățile locale trebuiau să plătească anual pentru chirie suma de 620 de florini.

⁶⁶ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 97-98.

⁶⁷ Gabriel von Mor, *Geschichte der Gründung und Erweiterung ...*, p. 79-81.

⁶⁸ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 99-100.

⁶⁹ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 3366, f. 22; dosar 4118, f. 29-30.

⁷⁰ Gabriel von Mor, *Geschichte der Gründung und Erweiterung ...*, p. 47-49.

⁷¹ Emanoil Isopescu, *Anuarul I al Liceului de Stat Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți ...*, p. 72-73.

După expirarea contractului de închiriere cu Ministerul Agriculturii, clădirea Gimnaziului din Rădăuți a fost răscumpărată de Fondul Bisericesc la prețul de 47.600 florini. Deoarece primăria Rădăuțului nu dispunea de suma necesară pentru procurarea localului respectiv, până în 1895 a plătit anual Fondului Bisericesc pentru chirie suma de 1000 florini, apoi – de 1.700 florini⁷².

La începutul anilor '90, autoritățile locale au amenajat câteva cabinete noi, pentru a înființa secții paralele. În acest scop au fost utilizate cele două edificii din curtea clădirii principale. La 6 aprilie 1892, consiliul local a consimțit ca sala de gimnastică să fie mutată în edificiul sud-estic din curte. În vara anului 1895, în al doilea edificiu din curtea școlii a fost amenajată o sală de desen și un cabinet nou. Primăria orașului, însă, nu a dispus de surse financiare suficiente, pentru a efectua reparații capitale la edificiul gimnaziului. Abia în primăvara anului 1914 guvernul a decis să acorde suma de 80.000 de coroane în acest scop, dar izbucnirea războiului a zădărnicit realizarea acestor reparații⁷³.

Pe parcurs s-a îmbunătățit și baza materială a Gimnaziului din Rădăuți. Pe lângă biblioteca școlară, la gimnaziu au fost create cabinete de fizică, științele naturii și matematică. Biblioteca școlară cuprindea o secție pentru corpul didactic și alta pentru elevi. Secția de zoologie a primit în 1892 o colecție valoroasă de fluturi de la profesorul Alfred Pawlitschek, iar cabinetul de fizică a obținut în 1889 un număr mare de aparate de la fosta Școală reală din Siret.

În 1895 au fost create cabinete noi de matematică și arheologie. Pentru bibliotecă și cabinetele școlare era responsabil un custode, de regulă profesorul, care preda obiectul respectiv. În 1899, biblioteca școlii dispunea de 1.623 de volume. Marea majoritate a cărților erau în germană, dar erau și volume în română ale autorilor Dimitrie Cantemir, Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Nicolae Bălcescu, George Coșbuc. În bibliotecă mai exista literatură didactică, manuale școlare, ziare și reviste. În 1914, biblioteca profesorilor avea 3.708 volume, iar cea a elevilor – 1.744. Tot atunci mai exista o colecție de cărți Sosnovici (1.035 volume), biblioteca Asociației de ajutorare a gimnaziștilor (1.549 volume) și o colecție de programe (9.163 de exemplare)⁷⁴.

Până în 1910, elevii români de la Gimnaziul din Rădăuți au studiat toate obiectele în germană, cu excepția orelor de română și religie ortodoxă. Românii din zona Rădăuțului au revendicat și învățământ secundar în limba maternă. Primul pas în această direcție s-a realizat în 1900, când s-a constituit *Societatea Internatul de băieți români ortodocși din Rădăuți*. În iulie 1902, societatea respectivă a procurat în apropiere de gimnaziu un teren la prețul de 7.300 de coroane. Fondul Bisericesc a donat în 1904 un alt teren, pe care s-a construit, în vara anului 1905, un internat pentru băieți români, inaugurat la 1 septembrie cu peste 30 de elevi⁷⁵.

După deschiderea acestui internat, reprezentanții românilor au revendicat crearea la Gimnaziul din Rădăuți a unor clase paralele cu instruire în română. Consiliul Școlar provincial, în ședința din 14 mai 1909, a susținut aceste revendicări. La începutul anului 1910, comitetul internatului de băieți români a decis să lărgească clădirea edificiului, pentru a adăposti și clasele paralele românești.

Ministerul de resort a decis, la 4 iulie 1910, deschiderea claselor paralele române, începând cu 1 septembrie 1910. Primii doi profesori ai secției române au fost Vasile Cârdeiu și Calistrat Șotropa, iar în octombrie au mai venit Leonida Bodnarescul, care a devenit diriginte, și Emanoil Isopescul. La începutul anului școlar 1910/11, în clasa pregătitoare și în clasa I-a s-au înscris 153 de elevi, iar la sfârșitul anului școlar au rămas 115, toți români ortodocși. Deși toți elevii din secția

⁷² *Ibidem*, p. 34-35.

⁷³ Constantin Ungureanu, *Gimnaziul de Stat din Rădăuți (1872-1918)*, în „Analele Bucovinei”, 1/2013, p. 127-128.

⁷⁴ Ștefănița-Mihaela Ungureanu, *Evoluția învățământului la Rădăuți. Manuale școlare din biblioteca Gimnaziului de Stat Cezaro-Crăiesc*, în „Analele Bucovinei”, 1/2002, p. 42-43.

⁷⁵ Emanoil Isopescu, *Anuarul I al Liceului de Stat Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți ...*, p. 40.

paralelă a Gimnaziului din Rădăuți erau români, doar o parte din obiecte (limbile română și latină, matematica și religia ortodoxă) au fost predate în română. Totodată, orele de germană au fost mărite până la 8 pe săptămână, în clasa pregătitoare, și 6 pe săptămână, în clasele I-a și a II-a, urmând ca din clasa a III-a să se învețe câte 4 ore săptămânal⁷⁶.

În vara anului 1911, *Societatea Internatul de băieți români ortodocși din Rădăuți* a construit un nou edificiu, care cuprindea 2 clase, sala de gimnastică și capela școlară. În anul școlar 1913/14 existau câte două secții paralele pentru clasele I-III și o singură secție în clasa IV-a. În septembrie 1913, în 4 clase gimnaziale și în clasa pregătitoare a filialei româno-germane a Gimnaziului din Rădăuți erau înscriși 236 de elevi, toți români ortodocși⁷⁷. În 1913, la secția românească a gimnaziului învățau 33 de copii din orașul Rădăuți, 31 din Horodnicul de Sus, 17 din Horodnicul de Jos, 11 din Frătăuții Vechi, 10 din Bilca, câte 8 - de la Sucevița și Volcineț, câte 7 - de la Gălănești și Volovăț, câte 6 - de la Costișa și Vicovul de Sus⁷⁸.

La 10 aprilie 1914, prin ordin ministerial, s-a decis transformarea claselor paralele în Secția româno-germană a Gimnaziului de Stat din Rădăuți. Tot atunci s-a dispus crearea treptată a claselor superioare, din anul școlar 1914/15. Secția românească a gimnaziului a stabilit legături cu românii din afara Bucovinei, fiind vizitată de profesori și elevi ai Școlii Normale „Vasile Lupu” din Iași și ai Gimnaziului din Huși, de profesorii ardeleni Onisifor Ghibu și Iuliu Maior⁷⁹.

Dirigintele Leonida Bodnareșcul a înființat și o bibliotecă școlară, donând în acest scop propria sa bibliotecă. În 1914, biblioteca profesorilor de la secția româno-germană a gimnaziului dispunea de 728 de volume, iar biblioteca elevilor - 505. În cadrul secției exista și o *Biblioteca pauperum*, cu manuale și volume de literatură didactică, pe care elevii le puteau împrumuta pentru un an de zile. Din 210 elevi înscriși atunci la școală, 184 au solicitat 1.334 de volume, iar de la *Biblioteca pauperum*, 206 elevi au împrumutat 616 cărți didactice⁸⁰.

În anul școlar 1913/14, la secția româno-germană a Gimnaziului din Rădăuți învățau 215 elevi, inclusiv 10 fete. În clasa pregătitoare erau 25 de elevi. La această secție activau dirigintele Leonida Bodnareșcul, profesorii titulari Emanuil Isopescul, Nicolae Bucaciuc, Dimitrie Repta și Teodor Zub, învățătorii suplینitori Teodor Huțan, Alexandru Candrea, George Lupu și Sergie Șutu. Învățător la clasa pregătitoare era Mihai Vicol, iar George Urma preda lecțiile de gimnastică⁸¹.

În timpul războiului, Gimnaziul din Rădăuți a funcționat cu întreruperi, în anii 1914-1916. În noiembrie 1914, directorul Gabriel von Mor s-a pensionat. La 4 decembrie 1914, Ioan Chelariu era numit director al gimnaziului. În timpul primei ocupații a orașului Rădăuți, cel mai mult a suferit edificiul principal al gimnaziului, unde a staționat armata rusă. Procesul de învățământ a fost reluat la 8 aprilie 1915 și a continuat pe parcursul verii. În 1914 și 1915, mai mulți profesori și elevi din clasele superioare au fost mobilizați pe front. Anul școlar 1915/16 a început la 16 septembrie și au fost ținute lecții până la 19 iunie 1916. În 1915, la instituția principală au învățat 417 elevi, iar în 1916 - 363 de elevi. În clasele românești au învățat 137 de elevi, în 1915, și 152, în 1916⁸². După altă sursă, în 1914/15, clasele germane ale Gimnaziului din Rădăuți au fost frecventate de 417 de elevi, majoritatea fiind vorbitori de germană (371), urmați de români (31), ruteni (13) și poloni (12). La filiala româno-germană au învățat 128 de elevi, toți români ortodocși⁸³.

A doua ocupație rusească a orașului Rădăuți a urmat de la 20 iunie 1916 până la 5 august 1917. Cursurile la secția română au fost reluate abia la 8 mai 1918, sub conducerea lui Dimitrie

⁷⁶ *Ibidem*, p. 44.

⁷⁷ ASRC, fond 211, inv. I, dosar 12949, f. 31.

⁷⁸ George Tofan, *În ce măsură alimentează satele noastre școlile secundare din țară ...*, p. 181-182.

⁷⁹ Petru Bejenaru, *Compendiu istoriografic al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți*, p. 23.

⁸⁰ Ștefănița-Mihaela Ungureanu, *Evoluția învățământului la Rădăuți ...*, p. 43.

⁸¹ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 254.

⁸² Emanoil Isopescu, *Anuarul I al Liceului de Stat Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți ...*, p. 73.

⁸³ ASRC, fond 211, inv. I, dosar 14538, f. 62-63, 75.

Vasilovici. La sfârșitul anului școlar 1917/18, secția româno-germană a fost frecventată de 86 de elevi, toți fiind români ortodocși din Bucovina. Anul școlar s-a încheiat la 22 septembrie. Atunci s-au organizat și primele examene de absolvire de la secția română a Gimnaziului din Rădăuți⁸⁴.

Anul școlar 1918/19 a început la 15 octombrie 1918, în ambele secții ale gimnaziului. Potrivit raportului din 25 decembrie 1918, filiala româno-germană a Gimnaziului din Rădăuți era frecventată de 172 de elevi, toți români ortodocși. În clasele germane s-au înscris 430 de elevi (280 mozaici, 92 romano-catolici, 36 protestanți, 12 ortodocși, 7 greco-catolici). După limba maternă, 406 erau vorbitori de germană, 10 români, 7 polonezi, 5 ruteni, un ceh și un ungur⁸⁵.

După unire a fost reorganizat și Gimnaziul din Rădăuți. La 16 iunie 1919, secția română este declarată independentă, devenind oficial „Liceul Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți”, în frunte cu directorul Emanoil Isopescu. În anul școlar 1919/20, clasele române au devenit clase principale, iar cele germane au fost transformate în paralele, trecându-se la lichidarea treptată a acestora. Deja în anul 1922, la liceul din Rădăuți existau 12 secții românești și numai 6 germane.

Gimnaziul Superior de Stat „Franz Josef” din Siret (1899-1918)

La începutul anului 1898 a fost creat un comitet pentru înființarea unui gimnaziu în orașul Siret. O delegație, formată din reprezentanți ai orașului și districtului Siret, a plecat la Viena, unde s-a întâlnit cu împăratul Franz Josef. Delegația a obținut aprobarea de la suveranul austriac, care a donat și o sumă importantă pentru construcția localului viitoarei școli. Edificiul gimnaziului a fost construit în anii 1898-1899⁸⁶. Împăratul Franz Josef a dispus, prin rezoluția din 31 august 1898, înființarea unui gimnaziu de stat la Siret, cu limba germană de instruire, acceptând ca această școală să îi poarte numele, cu denumirea oficială de Gimnaziul de Stat Inferior „Franz Josef” din Siret⁸⁷. Inaugurarea oficială a gimnaziului a avut loc la 9 septembrie 1899.

În primul an școlar, la acest gimnaziu au activat 7 cadre didactice și s-au înscris 115 elevi, dintre care 10 români. În următorii ani a fost deschisă câte o nouă clasă, iar numărul elevilor a crescut constant, depășind în anul școlar 1904/05 cifra de 300 de școlari (vezi tabelul nr. 3). Profesorul de matematică Anton Paul a fost director al Gimnaziului din Siret mai bine de 10 ani, până în 1910.

Programul de învățământ la această școală secundară a fost asemănător ca la alte gimnazii clasice. Toate obiectele erau predate în germană, o atenție deosebită fiind acordată limbilor clasice. În română se predă doar lecțiile de religie ortodoxă, și opțional pentru elevii români, limba și literatura română. Limbile română și ucraineană au început să fie predate ca obiect relativ obligatoriu, din anul școlar 1905/06. Lecțiile de gimnastică s-au predat doar după finalizarea sălii de gimnastică, din anul 1903. Limba franceză s-a studiat ca obiect neobligatoriu, începând cu anul școlar 1905/06⁸⁸.

În 1900 a fost înființat un internat pentru elevii evrei. Căchetul Petru Popescu a înființat în 1902 un internat pentru elevii români, fiind susținut de Societatea „Școala Română”. În același an s-a deschis un internat și pentru elevii de naționalitate ucraineană. Directori la internatul român au fost Toader Olar (1902-1905) și Petru Popescu (1905-1914). Grație patronajului împăratului austriac, în 1903 s-a construit pentru Gimnaziul din Siret o sală de sport și patru ateliere școlare⁸⁹.

Chiar din primul an școlar, la Gimnaziul din Siret s-a înființat o bibliotecă pentru corpul didactic și pentru elevi. Până în anul școlar 1906/07, prin donații și achiziții, în biblioteca

⁸⁴ Constantin Ungureanu, *Gimnaziul de Stat din Rădăuți (1872-1918)*, p. 133.

⁸⁵ ASRC, fond 213, inv. 3, dosar 2, f. 9, 20-21.

⁸⁶ Franz Pieszczech, *Din istoria Liceului „Lațcu Vodă” din Siret*, Siret 2005, p. 15.

⁸⁷ *I. Jahresbericht des k.k. Franz Josef Staatsgymnasiums in Sereth. ... Schuljahres 1906/07*, Sereth 1907, p. 55.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 56.

⁸⁹ Franz Pieszczech, *op. cit.*, p. 16, 24.

învățătorilor s-au acumulat 1.495 de volume, 340 broșuri, 389 de planșe și 1.293 de programe școlare. Biblioteca elevilor dispunea atunci de 861 de cărți și 93 de broșuri. La gimnaziu mai existau cabinete școlare pentru geografie și istorie, științele naturii, fizică și desen, care erau înzestrate cu diferite materiale didactice, utilaje și aparate școlare, necesare pentru procesul de instruire⁹⁰.

În ultimii ani de stăpânire austriacă, elevii de la acest gimnaziu aveau în total 214 ore pe săptămână în toate cele 8 clase. Elevii de naționalitate română și ucraineană mai învățau suplimentar câte 2 ore de limbă maternă, în fiecare clasă. În toți anii de învățământ, elevii aveau cele mai multe ore de limbă latină, greacă și germană, precum și de matematică⁹¹. În afară de obiectele obligatorii, elevii au studiat și unele obiecte în mod facultativ. În anul școlar 1913/14, de exemplu, 107 elevi din toate clasele au frecventat cursurile de desen; stenografia au învățat 55 de elevi; lecțiile de muzică au fost frecventate de 50 de elevi; la muzica bisericească catolică s-au înscris 25, iar la cea ortodoxă – 43 de elevi din toate clasele. Limba franceză a fost studiată doar de 34 elevi, la lecțiile de limbă română s-au înscris numai 14 elevi, iar rutenii au învățat 25 de elevi⁹².

În ajunul declanșării războiului, românii și rutenii din zona Siretului au revendicat înființarea unor secții paralele române, respectiv ucrainene, la Gimnaziul din Siret. Astfel, la 23 octombrie 1910 a avut loc, în casa națională a ucrainenilor din Cernăuți, o adunare populară, unde s-a cerut inclusiv înființarea unui curs pregătitor pentru elevii ucraineni de la Gimnaziul din Siret, cu perspectiva înființării unei secții paralele ucrainene la această școală secundară⁹³.

Reprezentanții românilor s-au pronunțat împotriva creării unei secții paralele ucrainene la Gimnaziul din Siret. Într-o adresare se arăta că, în decursul a 6 ani (din 1906 până în 1912) la acest gimnaziu au învățat numai 230 de elevi ruteni, adică în medie mai puțin de 40 de elevi pe an. În aceeași perioadă, Gimnaziul din Siret a fost frecventat de peste 300 de elevi români⁹⁴. La rândul lor, românii au cerut deschiderea unei secții românești la acest gimnaziu. La 16 octombrie 1912, mai mulți deputați români din Dieta Bucovinei, au cerut printr-o interpelare, ca în cea mai scurtă vreme să se activeze la Gimnaziul din Siret clase paralele cu limba de predare românească⁹⁵. Totuși, până la izbucnirea războiului, Gimnaziul din Siret au rămas o instituție cu instruire doar în limba germană.

La Gimnaziul din Siret, marea majoritate a profesorilor și învățătorilor au fost de naționalitate germană, mulți sosiți din alte provincii austriece. În decursul anilor 1899-1919, Gimnaziul din Siret a avut 6 directori și 71 de profesori. Directori ai acestei școli au fost Anton Paul (1899-1910), Josef Jenko (1910-1911), Hermann Rump (1912-1914), Michael Babor (1914-1915), Romuald Würzer (1915-1916) și din nou Michael Babor (din 1918 până în 1921)⁹⁶.

Pe parcursul existenței Gimnaziului din Siret, limba română a fost predată de profesorii Orest Dlužanski, Lazăr Vicol, Eusebiu Sorocean, Alexie Procopovici, Aurelian Moldovan, Liviu Marian și Leontie Teodor. Limba ucraineană a fost predată numai de doi profesori de la acest gimnaziu: Wladimir Dombrowski și Silvester Jariczewski⁹⁷. În anul școlar 1913/14, la acest gimnaziu activau 14 profesori și învățători titulari, dintre care 7 din Bucovina, 5 din Galiția, precum și 5 învățători suplinitori, toți fiind din Bucovina⁹⁸.

⁹⁰ I. Jahresbericht des k.k. Franz Josef Staatsgymnasiums in Sereth ..., p. 50-53.

⁹¹ VIII. Jahresbericht des k.k. Franz Josef Staatsgymnasiums in Sereth. ... Schuljahres 1913/1914, Sereth 1914, p. 62.

⁹² Ibidem, p. 101.

⁹³ Bukowinaer Post, Czernowitz, nr. 2605 (27 octombrie 1910), p. 3-4.

⁹⁴ Gazeta Mazililor și Răzeșilor bucovineni, An II, nr. 11, 7 noiembrie 1912, p. 167.

⁹⁵ Stenographische Protokollen des Bukowiner Landtages 1912, 2. Session, anexa 198.

⁹⁶ Franz Pieszczoeh, op. cit., p. 141.

⁹⁷ Constantin Ungureanu, Gimnaziile din Bucovina ..., p. 167.

⁹⁸ Constantin Ungureanu, Școlile secundare din Bucovina ..., p. 116-117.

În anul școlar 1903/04 numărul elevilor de la acest gimnaziu a depășit cifra de 300, iar în continuare s-a păstrat relativ stabil. Pe parcursul existenței gimnaziului german din Siret, marea majoritate a elevilor au fost vorbitori de limbă germană, de confesiune mozaică. Din 1905, la acest gimnaziu au învățat anual mai mult de 180 de elevi de naționalitate evrei, ei reprezentând cca. 53-55% din totalul elevilor. Anual au învățat la această instituție școlară și cca. 50 de elevi români, iar numărul elevilor ucraineni ajungea la 35-40 în fiecare an (vezi tabelul nr. 3).

În anul școlar 1906/07, când se înființa a 8 clasă superioară, numărul elevilor ajungea la 342. După limba maternă, 235 (68,7%) erau germani, 52 (15,2%) români, 41 (12%) ruteni și 14 polonezi, iar după confesiuni, cei mai mulți erau mozaici (189), urmați de ortodocși (82), romano-catolici (35), evanghelici (17), greco-catolici (13) și armeni catolici (6)⁹⁹. După locul de naștere, 85 erau din Siret, 213 din alte localități bucovinene, 32 din Galiția, 9 din România. Cei mai mulți elevi aveau vârste cuprinse între 14 și 19 ani, dar 17 elevi erau mai în vârstă de 22 de ani. În același an școlar, 17 elevi au primit burse în sumă totală de 2.440 de coroane¹⁰⁰.

Chiar din momentul înființării Gimnaziului din Siret, s-a creat și o asociație pentru susținerea elevilor săraci de la această școală. În perioada 1899-1907, această asociație a acordat elevilor săraci ajutoare materiale în sumă totală de 656 coroane și a distribuit manuale școlare în valoare de 3.982 de coroane. Începând cu anul școlar 1900/01, anual mai mult de 10 elevi au beneficiat de diferite burse. În primii 8 ani școlari, 98 de elevi au obținut burse în valoare totală de 12.980 de coroane¹⁰¹.

La sfârșitul anului școlar 1913/14, la Gimnaziul de Stat din Siret învățau 364 de elevi. După limba maternă, 267 erau germani, 50 români, 32 ucraineni, 11 polonezi, iar după confesiuni, 187 mozaici, 81 ortodocși, 54 romano-catolici, 30 protestanți, 11 greco-catolici și un armean catolic¹⁰². În semestrul I al anului școlar 1913/14, numai 86 de elevi au plătit taxă de școlarizare. În același an școlar, 23 de elevi au obținut burse diferite în sumă totală de 3.278 de coroane¹⁰³.

Majoritatea elevilor români de la Gimnaziul din Siret erau originari din orașul și districtul Siret. Astfel, în 1913 studiau la acest gimnaziu 46 de elevi români, 42 fiind din districtul Siret, cei mai mulți din Tereblecea (12), orașul Siret (8), din satele Mușenița și Oprișeni (câte 5)¹⁰⁴.

În timpul războiului, învățământul la Gimnaziul din Siret s-a desfășurat cu întreruperi. Anul școlar 1914/15 s-a început cu întârziere și a fost întrerupt din cauza primei invazii rusești. Următorul an școlar s-a desfășurat în condiții mai bune, dar cursurile școlare au fost finisate în grabă, la 16 iunie 1916. Rușii au ocupat orașul Siret, iar linia frontului s-a stabilit la sud de oraș. În decembrie 1917 soldații ruși au incendiat clădirea școlii. În februarie 1918, în oraș au revenit autoritățile austriece, dar procesul de învățământ la gimnaziu nu a fost reluat din cauza clădirii distruse¹⁰⁵.

Elevii au revenit la Gimnaziul din Siret abia la începutul anului 1919, dar au învățat în clădirea școlii primare de băieți din oraș. Anul școlar 1918/19 s-a încheiat la 31 iulie 1919, când s-au susținut și ultimele examene de absolvire la gimnaziul german din Siret. Pe parcursul a 20 de ani de existență, gimnaziul german din Siret a dat 12 promoții cu un total de 336 de elevi¹⁰⁶.

La începutul anului școlar 1919/20, procesul de învățământ la gimnaziul din Siret a fost sistat, iar în scurt timp școala a fost reorganizată. La 19 noiembrie 1919 a fost emisă o ordonanță, prin care se dispunea transformarea gimnaziului german din Siret într-un liceu românesc, cu numele

⁹⁹ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 8531, f. 12.

¹⁰⁰ I. *Jahresbericht des k.k. Franz Josef Staatsgymnasiums in Sereth* ..., p. 63-66.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 54.

¹⁰² ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 14538, fila 38.

¹⁰³ VIII. *Jahresbericht des k.k. Franz Josef Staatsgymnasiums in Sereth* ..., p. 100-101.

¹⁰⁴ George Tofan, *În ce măsură alimentează satele noastre școlile secundare* ..., p. 183.

¹⁰⁵ Constantin Ungureanu, *Gimnaziile din Bucovina* ..., p. 168.

¹⁰⁶ Franz Pieszczech, *op. cit.*, p. 16, 19-23.

oficial „Liceul de Stat din Siret”. Astfel, după 20 de ani de existență a gimnaziului german din Siret, se producea românizarea acestei școli secundare, situată într-un oraș din partea centrală a Bucovinei, unde majoritatea populației era de naționalitate română.

Gimnaziul de Stat germano-român din Câmpulung (1907-1918)

La începutul sec. XX funcționau în Bucovina 5 gimnazii pentru băieți, dintre care două la Cernăuți și câte unul la Rădăuți, Siret și Suceava. Toate orașele respective erau situate în partea de est a provinciei, unde și populația era mai densă. În situația cea mai dezavantajoasă erau locuitorii din zona muntoasă a sud-vestului Bucovinei, în special cei din districtul Câmpulung Moldovenesc, care locuiau la distanță foarte mare de orașele Suceava, Cernăuți sau Rădăuți. Din această cauză, puțini părinți din această parte a Bucovinei î-și permiteau să-și trimită copiii la studii într-o școală secundară. De aceea, înființarea unei școli secundare era foarte necesară pentru ridicarea nivelului de cultură a populației locale și pentru stimularea copiilor de a frecventa școlile primare din zonă.

Încă în 1899, locuitorii din zona Câmpulung și Vatra Dornei s-au adresat către autorități cu rugămintea de a fi deschis un gimnaziu în orașul Câmpulung. De asemenea, reprezentanții românilor bucovineni în Dieta Bucovinei și în Parlamentul austriac au solicitat să fie înființat un gimnaziu cu limba română de instruire la Câmpulung. Discuțiile și negocierile privind înființarea unui gimnaziu la Câmpulung au continuat câțiva ani, până în 1907. Inițial, atât românii din această parte a Bucovinei, cât și deputații din Dieta provincială, au revendicat să fie deschis la Câmpulung un gimnaziu doar cu limba română de predare. Autoritățile școlare austriece, însă, au aprobat înființarea unui gimnaziu utracvist la Câmpulung, adică cu predarea obiectelor parțial în română, parțial în germană. Această decizie era motivată prin faptul că, în sud-vestul Bucovinei locuiau și mulți etnici germani, precum și evrei vorbitori de limbă germană, care de asemenea aveau nevoie de o școală secundară.

Decretul împărătesc de înființare a unui gimnaziu de stat bilingv la Câmpulung a fost emis la 27 septembrie 1907, precizându-se că școala urma să fie deschisă deja în anul școlar 1907/08, cel târziu în luna octombrie. Gimnaziul de stat din Câmpulung urma să fie organizat conform planului de învățământ a claselor germano-române de la Gimnaziul nr. III din Cernăuți¹⁰⁷.

O contribuție importantă la deschiderea acestei școli secundare a avut-o și contele Franz Bellegarde, care a fost căpitan al districtului Câmpulung în anii 1904-1907 și deputat în Parlamentul austriac din partea districtului electoral rural Câmpulung și Dorna, în perioada 1907-1910. Deputatul Franz Bellegarde a stat mai toată vara anului 1907 la Viena și a intervenit pe la diferite autorități imperiale, pentru a fi soluționată favorabil problema înființării unui gimnaziu la Câmpulung¹⁰⁸.

Prin ordinul ministerial din 2 octombrie 1907, profesorului Daniel Verenca i s-a încredințat conducerea provizorie a gimnaziului. În primul an școlar 1907/08, la Gimnaziul din Câmpulung au activat profesorii Modest Sorocean și Dimitrie Logigan. Religia pentru elevii ortodocși, catolici și mozaici a fost predată de parohul Nicolae Țurcan, respectiv cooperatorul Leonhard Haschler și rabinul Mischel Wolf. Învățătorul Spiridon Mercheș a predat muzica, iar profesorul de la școala specială Ioan Ștefureac a avut lecții de desen¹⁰⁹.

În 1907 s-au înscris 97 de elevi la Gimnaziul din Câmpulung, dintre care 92 au promovat în clasa următoare. Din totalul elevilor, 72 erau români ortodocși și 20 vorbitori de limbă germană (inclusiv 11 mozaici, 8 romano-catolici și un elev evanghelic)¹¹⁰. În anii următori s-au deschis

¹⁰⁷ Ioan Bilețchi, *Scurtă privire istorică de la deschiderea liceului până astăzi*, în *Liceul de Stat „Dragoș Vodă” din Câmpulungul Bucovinei. Anuarul I pe anul școlar 1920-21*, Câmpulungul Bucovinei 1921, p. 3.

¹⁰⁸ George Tofan, *Școlile secundare*, în „Viața Românească”, an II, nr. 10, Iași 1907, p. 92.

¹⁰⁹ Ioan Bilețchi, *Scurtă privire istorică de la deschiderea liceului până astăzi*, p. 3-4.

¹¹⁰ *Statistisches Jahrbuch des Herzogtums Bukowina für das Jahr 1907*, în „Mittheilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina”, XV Jg., Czernowitz 1908, p. 57-58.

succesiv câte o nouă clasă, astfel că în anul școlar 1912/13 existau deja 6 clase germano-române, frecventate de 245 de elevi. Circa 70% din elevi erau români ortodocși și aproximativ 30% de germani și evrei.

Marea majoritate a elevilor români erau originari din districtele Câmpulung sau Gura Humorului. În 1913, de exemplu, din 183 de elevi români, înscriși la acest gimnaziu, 134 erau din districtul Câmpulung, 42 din districtul vecin Gura Humorului și doar 7 din alte sate mai îndepărtate. Cei mai mulți elevi erau din orașul Câmpulung (56), din satele apropiate Fundul Moldovii și Sadova (câte 15), din orașul Vatra Dornei (10), din satele Dorna Candrenilor (7), Arbore (6)¹¹¹.

În 1909 s-a înființat o clasă pregătitoare pentru elevii de naționalitate română, condusă de învățătorul Temistocle Prelici. Odată cu înființarea unor clase noi, s-a completat și corpul didactic al gimnaziului cu noi profesori și învățători. Pe parcursul funcționării Gimnaziului de stat din Câmpulung, aproape toți profesorii și învățătorii de la această școală au fost de naționalitate română. Doar învățătorii, care predau religia pentru elevii catolici sau mozaici, erau evident germani sau evrei. Totuși, ca și la alte gimnazii germano-române din Bucovina, elevii au studiat în limba română doar orele de română, limba latină, matematică și religie ortodoxă, restul obiectelor fiind predate în limba germană, dar tot de profesori români. La sfârșitul anului școlar 1913/14, director al Gimnaziului din Câmpulung era în continuare Daniel Verenca, iar corpul didactic era format din 9 profesori titulari și 5 învățători suplinitori. Învățător la clasa pregătitoare era Dionisie Sorocean¹¹².

În timpul războiului, Gimnaziul din Câmpulung a funcționat cu mai multe întreruperi. Mai mulți profesori și elevi din clasele superioare au fost mobilizați pe front, iar o parte din profesori s-au refugiat în România. Încă în octombrie 1914, profesorii Vasile Greciuc și Dimitrie Logigan au trecut granița în Vechiul Regat, iar în primăvara anului 1915 s-au mai refugiat în România Ioan Forgaci, Alexandru Bocănețu, Mihai Ieșan și Dimitrie Marmeliuc¹¹³.

În primul an de război, cursurile au început la 16 noiembrie 1914 și au fost sistate la 2 ianuarie 1915, apoi au fost reluate la 15 aprilie și au continuat pe parcursul întregii veri. În anul școlar 1914/15 a fost deschisă clasa a VIII-a și au fost susținute primele examene de maturitate de la acest gimnaziu. Atunci școala secundară din Câmpulung a fost absolvită de 23 de elevi¹¹⁴. La sfârșitul anului școlar 1914/15, Gimnaziul din Câmpulung a fost frecventat de 164 de elevi, inclusiv 106 ortodocși, 45 mozaici, 11 romano-catolici. După limba maternă, 106 elevi erau români, 55 germani. Doar 40 de elevi de la acest gimnaziu au plătit taxe școlare, iar pentru manualele școlare s-a achitat suma de 486 coroane. În primul semestru, 13 elevi au beneficiat de burse în valoare de 750 de coroane, iar în semestrul al doilea s-au acordat numai 5 burse (200 de coroane)¹¹⁵.

Anul școlar 1915/16 s-a desfășurat fără mari întreruperi, de la 16 septembrie 1915 până la 22 iunie 1916. Cea mai mare problemă era lipsa numărului necesar de cadre didactice. La 16 februarie 1916 s-a concediat directorul gimnaziului Daniel Verenca. La 17 martie 1916, conducător provizoriu al școlii a devenit profesorul Ioan Bilețchi. Gimnaziul din Câmpulung a fost frecventat atunci de 168 de elevi, inclusiv 101 români, 49 evrei, 13 germani, 4 polonezi¹¹⁶.

A doua ocupație rusească a orașul Câmpulung a durat de la 22 iunie 1916 până la 2 august 1917. În această perioadă, în edificiul școlii au fost cazați soldați ruși, iar ulterior clădirea a fost transformată în spital militar. După retragerea armatei ruse, învățământul a fost reluat abia în

¹¹¹ George Tofan, *În ce măsură alimentează satele noastre școlile secundare din țară ...*, p. 176-177.

¹¹² Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 254-255.

¹¹³ Ioan Bilețchi, *op.cit.*, p. 6; *Arhiva Națională București*, fond microfilme Austria, inv. 903, rola 10, pachet XXXIV, p. 615-616.

¹¹⁴ Valerian Lazăr, *Istoricul Liceului „Dragoș-Vodă” Câmpulung-Moldovenesc*, în *Liceul „Dragoș Vodă” Câmpulung Moldovenesc. Sărbătoarea semicentenarului 1907-1957*, Câmpulung 1957, p. 21-22.

¹¹⁵ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 14538, fila 68.

¹¹⁶ Ioan Bilețchi, *op. cit.*, p. 7, 11.

decembrie. La 7 noiembrie 1917, conducerea gimnaziului a fost preluată de Leonida Bodnarescul. Deoarece la Câmpulung mai erau doar trei profesori, temporar au activat la acest gimnaziu mai mulți profesori români de la gimnaziile din Rădăuți, Cernăuți sau Suceava. În anul școlar 1917/18, la Gimnaziul din Câmpulung au învățat numai 138 de elevi, inclusiv 64 români, 41 germani și 33 evrei, iar în anul următor – 135, dintre care 79 români, 31 evrei, 24 germani și un polonez¹¹⁷.

La 20 septembrie 1918, Ioan Bilețchi a preluat din nou conducerea Gimnaziului din Câmpulung, iar anul școlar 1918/19 a debutat la începutul lunii octombrie. Însă, deja la 28 octombrie cursurile școlare au fost întrerupte din cauza epidemiei de gripă spaniolă. După unirea Bucovinei cu România, la Gimnaziul din Câmpulung s-au întors mai mulți profesori, care în timpul războiului au fost mobilizați ori s-au refugiat în România. În anul școlar 1917/18, la Gimnaziul din Câmpulung au învățat numai 138 de elevi, inclusiv 64 români, 41 germani și 33 evrei, iar în anul următor – 135, dintre care 79 români, 31 evrei, 24 germani și un polonez¹¹⁸. Tot atunci au avut loc și ultimele examene de absolvire de la gimnaziul austriac din Câmpulung. Până în 1919, această instituție școlară a fost absolvită de 79 de elevi¹¹⁹.

Secretariatul pentru instrucțiunea publică a Bucovinei a emis la 17 decembrie 1918 o ordonanță, prin care la Gimnaziul din Câmpulung se introducea predarea tuturor obiectelor în limba română, iar limba germană devenea doar unul din obiectele studiate. Directorul Ioan Bilețchi raporta, la 22 decembrie 1918 că, la Gimnaziul din Câmpulung erau înscriși 138 de elevi, dintre care 78 ortodocși, 32 mozaici, 25 romano-catolici și 3 evanghelici. După limba maternă, 78 de elevi erau români, 59 vorbitori de germană și un polonez¹²⁰. La 28 ianuarie 1919, corpul didactic a propus schimbarea denumirii Gimnaziului de stat din Câmpulung în Liceul „Dragoș Vodă”. Această solicitare a fost aprobată, prin ordonanța din 5 martie 1919¹²¹. La această școală, însă, au continuat să învețe și elevi de alte naționalități. Astfel, în anul școlar 1919/20, liceul din Câmpulung a fost frecventat de 200 de elevi, inclusiv 130 români, 45 evrei și 25 de germani, iar corpul didactic a fost constituit din 20 de persoane, dintre care 18 români, un german și un evreu¹²². Astfel, după 11 ani de existență a Gimnaziului de stat germano-român, pentru românii din zona Câmpulungului începea o nouă etapă, de existență a Liceului „Dragoș Vodă” cu limba română de instruire.

Gimnaziul Real de Stat din Gura Humorului (1908-1918)

În 1908 s-a deschis un gimnaziu cu profil realist în orașul Gura Humorului din sudul Bucovinei. Acest gimnaziu de stat cu limba germană de instruire s-a creat prin decretul împărațesc din 31 august 1908 și ordinul Consiliului Școlar al Bucovinei din 26 septembrie 1908. În comparație cu gimnaziile clasice, la acest gimnaziu realist se acorda o mai mare atenție învățării limbilor moderne, în special franceză și engleză, fiind studiate mai puține ore de limbile latină și greacă. La 17 septembrie 1908, director al acestui gimnaziu a fost numit Franz Olszewski, profesor la Gimnaziul nr. II din Cernăuți¹²³.

Conform ordinului Dietei Bucovinei din 10 august 1908, gimnaziul urma să fie susținut de către stat, dar comunitatea din Gura Humorului se obliga inițial să asigure un local provizoriu pentru această instituție școlară, până în 1912; să întrețină clădirea și să suporte cheltuielile de încălzire, luminare și canalizare a localului școlar provizoriu; să construiască un local școlar nou cu

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 11.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 27.

¹²⁰ ASRC, fond 213, inv. 3, dosar 2, fila 11.

¹²¹ Valerian Lazăr, *op. cit.*, p. 24; Ioan Bilețchi, *op. cit.*, p. 14.

¹²² *Statistica învățământului public și particular din România ...*, p. 378, 380, 416, 418.

¹²³ *Anuarul Liceului „Principele Carol” din Gurahumorului 1908-1923 întocmit de direcțiunea Liceului, Gurahumorului 1923*, p. 3.

condiția acordării unei subvenții din fondurile statului în valoare de 200.000 de coroane, pe parcursul anilor 1910-1919¹²⁴.

În primii ani de funcționare, Gimnaziul Real de Stat din Gura Humorului a fost adăpostit în case particulare. Începând cu 1910, gimnaziul a funcționat într-o clădire, care fusese construită de primărie pentru școala primară de fete din oraș. Deși primăria orașului obținuse o parte din subvenția promisă din partea statului, până la izbucnirea războiului nu au fost demarate lucrările pentru construcția unui local școlar corespunzător.

După înființarea gimnaziului, în 1908, la această școală s-a deschis succesiv câte o clasă nouă, astfel că din anul școlar 1915/16, Gimnaziul Real din Gura Humorului a devenit complet, cu 8 clase. Numărul elevilor de la această școală secundară a crescut constant, de la 82 în primul an de învățământ, la 256, în anul școlar 1912/13. Aproape toți elevii de la acest gimnaziu erau vorbitori de limbă germană, de confesiune mozaică, romano-catolică sau protestantă. Astfel, în anul școlar 1912/13, din totalul de 256 de elevi, 123 erau mozaici, 97 romano-catolici, 33 protestanți și numai 3 ortodocși, iar după limba maternă, 241 erau germani, 8 polonezi, 6 români și un rutean (vezi tabelul nr. 5). La sfârșitul anului școlar 1913/14, gimnaziul respectiv era frecventat de 281 de elevi, inclusiv 36 de fete, iar în clasa pregătitoare învățau 30 de elevi. Director al școlii era în continuare profesorul Franz Olszewski. La această instituție școlară activau atunci 6 profesori titulari, 8 învățători provizorii, un învățător pentru clasa pregătitoare.

În timpul războiului, Gimnaziul Real din Gura Humorului a activat cu dificultate și cu mai multe întreruperi. O parte din profesori și din elevi s-au refugiat în această perioadă la Viena, unde și-au continuat studiile. În anul școlar 1914/15, la acest gimnaziu au studiat 251 de elevi, inclusiv 136 mozaici, 73 romano-catolici, 31 evanghelici, 9 ortodocși și doi greco-catolici. Marea majoritate a elevilor erau vorbitori de germană (231), urmați de 9 romani, 9 polonezi și doi ruteni. 92 de elevi de la această școală au achitat taxe școlare (1.620 de coroane în semestrul I și 1.635 coroane – în semestrul II), 154 elevi fiind scutiți de taxe, iar 5 – doar parțial. Tot atunci, elevii au plătit 536 de coroane pentru manualele școlare, iar un elev a beneficiat de bursă școlară în valoare de 150 coroane¹²⁵.

Deși se afla într-un district din sudul Bucovinei, unde marea majoritate a populației era românească, Gimnaziul Real din Gura Humorului a fost frecventat de un număr foarte mic de români. Din cauza instruirii doar în limba germană la această școală, românii din acest district au fost nevoiți să-și continue studiile secundare la alte gimnazii din orașele Suceava, Câmpulung sau Rădăuți, unde o parte din materii erau predate în limba română. Evident, această situație nu avea cum să persiste și după unirea Bucovinei cu România. La 23 iunie 1919, Secretariatul general pentru Instrucția publică a emis un ordin de sistare a clasei pregătitoare și a clasei I-a de la acest liceu, urmând ca în anii următori să fie desființate și celelalte clase cu limba germană de instruire. La Gura Humorului a fost înființat un liceu real particular român, care, prin ordinul ministerial din 13 iulie 1920, era transformat într-un liceu român de stat. Director al liceului era numit Ambrosie Gribovici. De la 1 septembrie 1920, în toate clasele liceului era introdusă limba română ca obiect obligatoriu¹²⁶.

În anul școlar 1919/20, Liceul din Gura Humorului a fost frecventat de 111 elevi, dintre care 55 evrei, 48 germani, 4 polonezi și numai 4 români. Deja în anul școlar următor, la acest liceu au studiat 118 elevi, inclusiv 49 evrei, 37 germani, 28 români și 4 polonezi. După confesiuni, 49 elevi erau mozaici, 29 romano-catolici, 27 ortodocși și 11 evanghelici. Treptat s-a modificat și componența etnică a corpului didactic de la acest liceu. În anul școlar 1920/21, la Liceul din Gura Humorului au activat 16 cadre didactice, dintre care 6 germani, 5 evrei, 4 români și un rutean¹²⁷.

¹²⁴ Ligia-Maria Fodor, *Sistemul de învățământ secundar în Bucovina (1861-1918) ...*, p. 417.

¹²⁵ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 14538, fila 34.

¹²⁶ *Anuarul Liceului „Principele Carol” din Gurahumorului 1908-1923 ...*, p. 4.

¹²⁷ *Statistica învățământului public și particular din România ...*, p. 378, 380, 416, 418.

Concluzii

La sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, în partea de sud a Bucovinei (în teritoriul actual al județului Suceava) au funcționat 5 licee pentru băieți, oficial numite gimnazii, dintre care trei germano-române și două cu instruirea în germană. În 1860 s-a deschis Gimnaziul greco-ortodox din Suceava, iar în 1872 și-a început activitatea Gimnaziul de Stat din Rădăuți. La începutul sec. XX s-au deschis alte trei gimnazii pentru băieți în orașele Siret (1899), Câmpulung (1907) și Gura Humorului (1908). La Gimnaziul Ortodox din Suceava, clase paralele germano-române s-au deschis mai întâi în clasele inferioare (în anii 1881-1884), iar abia după anul 1902, și în clasele superioare. La Gimnaziul Superior de Stat din Rădăuți, clase paralele germano-române s-au deschis abia începând cu anul școlar 1910/1911. La Gimnaziul din Câmpulung au funcționat doar clase bilingve germano-române, iar la gimnaziile din Siret și Gura Humorului s-a predat doar în limba germană.

Gimnaziul din Suceava a fost susținut de către Fondul Bisericesc Ortodox din Bucovina, celelalte 4 școli erau instituții de stat. În anul școlar 1912/1913, în aceste 5 gimnazii existau 29 de clase germane (câte 8 în Suceava, Rădăuți și Siret, și 5 – în Gura Humorului), cu un contingent de 1.479 de elevi. După limba maternă, 1.269 (85,8%) de elevi erau germani, urmați de 100 (6,8%) de români, 56 polonezi și 43 ucraineni. Mai mult de jumătate din elevii din clasele germane erau mozaici (810 – 54,8%), urmați de catolici (381 – 25,8%), ortodocși (147 – 9,9%) și evanghelici (129 – 8,7%).

În trei gimnazii mixte activau 17 clase germano-române (8, respectiv 3 paralele la școlile din Suceava și Rădăuți, precum și 6 clase bilingve în Câmpulung), frecventate de 880 de elevi. Marea majoritate a elevilor (799 sau 90,8% din total) erau de naționalitate română, iar 69 (7,8%) erau vorbitori de limbă germană. După confesiuni, 790 (89,8%) de elevi ai claselor germano-române erau ortodocși, 47 – mozaici, 32 – catolici, 3 – evanghelici. În clasele paralele de la gimnaziile din Suceava și Rădăuți, aproape toți elevii erau români, iar în clasele bilingve de la Gimnaziul din Câmpulung, mai puțin de 30% din elevi erau germani și evrei. În clasele germano-române de la cele trei gimnazii, deși aproape toți profesorii și marea majoritate a elevilor erau români, doar o parte din obiecte se predau în română, iar altele în germană, acest sistem de învățământ fiind numit atunci *utractivism*.

La sfârșitul stăpânirii austriece, în 5 gimnazii pentru băieți din partea de sud a Bucovinei învățau 2.359 de elevi, inclusiv 1.338 (56,7%) vorbitori de germană, 899 (38,1%) români, 57 polonezi, 48 ucraineni, iar după confesiuni, 937 (39,7%) erau ortodocși, 857 (36,3%) mozaici, 413 (17,5%) catolici, 133 (5,6%) evanghelici. Astfel, deși majoritatea locuitorilor din partea de sud a Bucovinei erau de naționalitate română, în școlile secundare pentru băieți din principalele orașe din acest spațiu, peste 50% din elevi erau germani și evrei, elevii români constituind doar cca. 38% din total.

Elevii de la gimnaziile din sudul Bucovinei¹²⁸

Tabelul nr. 1. Elevii de la Gimnaziul Ortodox din Suceava (1875-1913)

anul școlar	filiala	Nr. clase	total elevi	după limba maternă				după confesiuni			
				germani	români	ruteni	poloni	catolici	ortodocși	evang.	mozaici
1875	g / rm	8	258	115	104	19	14	56	109	10	77
1880	g / rm	8	324	134	131	16	32	70	150	8	94
1884/85	g / rm	8/4	392	157	196	10	21	58	199	5	123
1889/90	g / rm	8/4	390	190	148	16	29	70	158	4	146
1894/95	g / rm	8/4	558	228	281	13	29	74	291	10	172
1899/00	g / rm	8/4	546	206	298	8	22	87	297	7	149
1904/05	germ	8	415	257	124	5	24	96	123	6	190
	român	4	217	-	215	-	1	4	211	-	2
1909/10	germ	8	434	364	33	8	26	109	39	26	257
	român	8	433	2	425	-	1	1	424	1	-
1910/11	germ	8	458	388	33	6	28	125	40	29	261
	român	8	481	1	476	-	-	3	468	-	-
1911/12	germ	8	480	408	28	9	32	135	38	35	268
	român	8	470	4	458	1	-	6	452	1	1
1912/13	germ	8	462	404	16	5	32	124	24	37	272
	român	8	456	1	448	2	-	8	439	1	1

Tabelul nr. 2. Elevii de la Gimnaziul din Rădăuți (1872-1913)

anul școlar	filiala	Nr. clase	total elevi	după limba maternă				după confesiuni			
				germani	români	ruteni	poloni	catolici	ortodocși	evang.	mozaici
1872/73	germ	1	75	43	12	6	14	47	15	1	11
1874/75	germ	3	114	68	29	6	9	51	32	3	28
1879/80	germ	4	137	67	52	5	11	58	48	7	23
1884/85	germ	8	191	97	64	8	19	75	64	9	43
1889/90	germ	8	235	138	57	17	21	82	69	14	69
1894/95	germ	8	396	271	72	22	27	127	85	22	161
1899/00	germ	8	428	316	75	16	19	127	88	17	194
1904/05	germ	8	371	296	57	6	11	84	61	21	203
1909/10	germ	8	402	338	50	2	11	99	62	25	215
1910/11	germ	8	430	367	51	1	10	107	57	30	233
	g/rom	1	92	-	92	-	-	-	92	-	-
1911/12	germ	8	415	366	44	2	2	102	50	37	222
	g/rom	2	144	-	144	-	-	-	144	-	-
1912/13	germ	8	408	365	34	2	5	97	42	38	227
	g/rom	3	179	-	179	-	-	-	179	-	-

¹²⁸ Statistici selectate din diferite numere ale revistei *Oesterreichische Statistik* și publicate în lucrarea: Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, p. 237-241.

Tabelul nr. 3. Elevii de la Gimnaziul de Stat „Franz Josef” din Siret (1899-1913)

anul școlar	Nr. clase	total elevi	după limba maternă				după confesiuni			
			germani	români	ruteni	poloni	catolici	ortodocși	evang	mozaici
1899/00	1	97	71	14	6	4	24	18	10	45
1904/05	6	304	209	51	27	16	70	64	17	153
1909/10	8	341	234	51	43	10	54	88	16	181
1910/11	8	363	257	50	42	11	66	83	19	192
1911/12	8	336	251	40	33	12	70	69	23	172
1912/13	8	353	259	44	35	11	63	78	21	188

Tabelul nr. 4. Elevii de la Gimnaziul germano-român din Câmpulung (1907-1913)

anul școlar	Nr. clase	total elevi	după limba maternă				după confesiuni			
			germani	români	ruteni	poloni	catolici	ortodocși	evang	mozaici
1907/08	1	91	20	71	-	-	8	72	1	10
1908/09	2	155	43	109	3	-	20	110	2	23
1909/10	3	222	66	152	4	-	29	152	1	40
1910/11	4	246	72	169	4	1	30	169	-	47
1911/12	5	244	67	171	4	1	30	171	2	41
1912/13	6	245	68	172	3	1	24	172	3	46

Tabelul nr. 5. Elevii de la Gimnaziul Real de Stat din Gura-Humorului (1908-1913)

anul școlar	Nr. clase	total elevi	după limba maternă				după confesiuni			
			germani	români	ruteni	poloni	catolici	ortodocși	evang	mozaici
1908/09	1	82	78	2	-	2	25	1	13	43
1909/10	2	140	127	4	1	8	48	3	22	67
1910/11	3	203	191	4	1	7	72	3	29	99
1911/12	4	255	237	7	1	10	91	4	41	119
1912/13	5	256	241	6	1	8	97	3	33	123

„CÂND BOALA ESTE ADUSĂ DE MÂNCARE”. CONSIDERAȚII ASUPRA PELAGREI ÎN BUCOVINA

Harieta MARECI SABOL

Rezumat: Secolul al XIX-lea a reprezentat o perioadă mai puțin fastă pentru starea de sănătate a locuitorilor Bucovinei, fenomenelor meteorologice extreme și foametei alăturându-li-se bolile, multe dintre ele atât de necruțătoare. Afectați, precauți sau ignoranți, oamenii s-au obișnuit să le deslușească înțelesul, punându-le pe seama disfuncțiilor biologice, sociale ori culturale și adeseori identificându-le cu rezultatele concrete ale păcatului și neascultării. Unii dintre ei aveau să descopere că mâncarea nu înseamnă doar binecuvântare și că, în anumite condiții, ea poate deveni inamicul sănătății, aducând cu sine mizerie și moarte. În intervalul 1880-1910, un mare număr de persoane, în majoritate adulți, au căzut victime pelagrei sau „ciumei aduse de mălai”, așa cum fusese denumită atunci. O altfel de medicină era chemată să-și afirme capacitatea de a îngriji eficient trupurile, susținând moralul bolnavului, ajutându-l și învățându-l să evite consecințele nefaste ale exceselor sale.

Cuvinte cheie: boală, Bucovina, pelagra, sărăcie, alimentație, porumb

Abstract: The 19th Century was a less auspicious period for the health of the Bukowina's inhabitants, as the extreme weather and hunger were joined by the diseases, many of them so ruthless. Affected, cautious or ignorant, people were accustomed to discern their meaning, putting them on account of the biological, social or cultural dysfunctions, and often identifying them with the concrete results of sin and disobedience. Some of them had to discover that food was not just a blessing, and that under certain conditions it could become the enemy of health, bringing with it misery and death. Between 1880 and 1910, a large number of people, mostly adults, were victims of pellagra or the "plague of corn" as it was called then. A different medicine was asked to assert its ability to effectively care for body, supporting the patient's spirit, helping and teaching how to avoid the damaging consequences of the excesses.

Keywords: disease, Bucovina, pellagra, poverty, nutrition, corn

Prezente pretutindeni și afectând toate straturile sociale, bolile au împărtășit cu oamenii un itinerariu lung și plin de evenimente. Fiind percepute acut, distinct sau în relație cu alți factori, ele au dictat câteva schimbări semnificative și în ritmul de dezvoltare al Bucovinei. De fapt, întreg secolul al XIX-lea și prima decadă a celui următor au reprezentat pentru provincia imperială o unitate de timp în care, din punct de vedere epidemiologic, manifestările unor molime devastatoare s-au împletit atât cu progresele sanitației și medicalizării cât și cu păstrarea unor sensibilități culturale tradiționale.

Amenințarea contaminării cu boli necruțătoare a confruntat permanent monarhia austriacă, impunând administrațiilor provinciale urgentarea consolidării și eficientizării aparatului sanitar. Bucovina însăși era considerată vulnerabilă în fața valurilor epidemice extinse dinspre Moldova, Imperiul Otoman sau Rusia, putând deveni, oricând, „o poartă de intrare pentru morburile ucigașe”.¹ Nu întâmplător, una dintre denumirile ei se lega de cordonul militar-sanitar impus de austrieci la granița noii lor achiziții teritoriale, pentru a împiedica (prin intermediul „stațiunilor de carantină” de la Boian, Bosanci, Sinăuți și Băiașești) pătrunderea și răspândirea înspăimântătoarelor molime. De asemenea, medicul înrolat în slujba statului cumula atribuțiile specifice profesiei cu îndatoririle „poliției medicale”, între acestea numărându-se „grija pentru puritatea aerului și

¹Friedrich Presl, *Die öffentliche Gesundheitspflege in Österreich seit dem Jahre 1848. Statist. Monatsschrift*, 1898, vol. III, p. 392.

salubritatea terenurilor destinate locuințelor, pentru igiena alimentelor și băuturilor, a îmbrăcămintei, pentru educația fizică, măsuri pentru intervenția în cazurile de moarte clinică și de prevenire a bolilor contagioase și a epizootiilor, organizarea medicală și a personalul medical etc.”²

Numai că măsurile de prevenție au fost inutile în cazul dezlănțuirii naturii, a anomaliilor climatice urmate de foamete și apoi de episoade epidemice dramatice precum cele de holeră, tifos, scarlatină și difterie. Trecând prin mai multe experiențe înfricoșătoare, în timpul cărora mii de oameni își pierduseră viețile, administrația provincială avertiza, inclusiv la sfârșitul veacului al XIX-lea, asupra pericolului reprezentat de „dușmanul nemicitor și aducător de moarte, holera asiatică”, care amenința, „din partea Rusiei, țara și Împărăția”.³ De cele mai multe ori însă boala nu a ținut cont de frontiere, ca izbucnind din interior, așa cum observa și medicul militar din Cernăuți, Carl Hampeis. Potrivit *Schiței sale medicale și topografice*, tulburările „gastro-nervoase” și ale sistemului limfatic (de felul febrei tifoide, a tifosului și chiar holerei sezoniere) erau cauzate, deopotrivă, de diferențele de temperatură – în special, primăvara și toamna – și de spațiile de locuit, „mizere”, „suprapopulate” și „poluate”; la toate acestea se adăugau dieta dezechilibrată și consumul excesiv de alcool.⁴ În astfel de condiții, apariția bolii era o chestiune de timp, fapt confirmat de pelagra a cărei manifestare în Bucovina se leagă, exclusiv, de mediul rural, de sărăcie, mizerie și ignoranță.

Dar ce era și cum se manifesta această „urâcioasa boală” care „își întinde rețeaua prin satele Bucovinei, ca și prin satele altor țări”, după cum scria Gheorghe Manolescu în ziarul cernăuțean „Deșteptarea”, în numărul de joi, 5/18 august 1904. Pentru mai mult de un secol, medicii au făcut eforturi să înțeleagă mecanismele maladiei, căutându-i cauzele infecțioase sau genetice. Pusă pe seama „transmiterii unui microb” de la om la animal, a „încrustării” prafului în piele, a razelor solare sau apei contaminate⁵, pelagra a stârnit în lumea medicală discuții aprinse, cele mai veridice opinii punând afecțiunea în relație cu o alimentație constând aproape „exclusiv” și „abuziv”⁶ în mămăligă sau produse din făină de porumb. De aici au rezultat și cele două teorii majore: cea maidică și cea toxică (sau zeitoxică).⁸ Susținătorii celei dintâi credeau că pelagra este provocată de o „dietă monotonă”, pe bază de porumb, un aliment care nu putea fi „asimilat de organele digestive ale omului, deopotrivă cu celelalte cereale”.⁹ Descoperirea vitaminelor, în 1922, și apoi a rolului niacinei (cunoscută drept vitamina B3 sau PP pentru *pellagra preventis*) avea să confirme câteva dintre presupunerile circumscrise acestei teorii, definind pelagra ca afecțiune nutrițională sau „prototip al bolii sociale” generate de deficitul de substanțe nutritive vitale pentru organism.¹⁰ La rândul lor, partizanii teoriei toxice afirmau că boala de datorează consumului de porumb contaminat cu ciuperci și mucegaiuri ca *Penicillium glaucum*¹¹, *Aspergillus niger* sau *Aspergillus glaucus*.¹²

²Marquard Josef von Kotz, *Die Gesundheits-Polizey des österreichischen Kaiserstaates, nach den bestehenden gesetzlichen Anordnungen, öffentlichen Staats-Anstalten, wissenschaftlichen und praktischen Bemerkungen*, Wien, 1822.

³„Gazeta Bucovinei”, Cernăuți, an. II, nr. 60, 30 iulie 1892.

⁴Carl Hampeis, *Medizinische Topographische Skizze der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung des Jahres 1844*, in „Österreichische Medizinische Zeitschrift”, 1846, 57 Band, apud Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina sub dominația habsburgică*, ms., Biblioteca Bucovinei „I.G. Sbiera”, fond Bucovina, inv. 253.528, f. 43.

⁵Monica Ginnaio, *Pellagra in Late Nineteenth Century Italy: Effects of a Deficiency Disease*, „Population”, 2011, vol. 66, nr. 3-4, p. 586.

⁶Jacob Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, vol. I, București, 1901, p. 195.

⁷Teorie conform căreia porumbul, un aliment sărac în materii hrănitoare, mai ales în substanțe azotate, ar cauza pelagra, indiferent dacă e sănătos sau alterat, cf. *Enciclopedia medica italiana*, Firenze, 1984, vol. 11, p. 1379.

⁸Teorie ce pune pelagra pe seama micotoxinelor (mucegaiurilor) din porumbul stricat, cf. *Ibidem*.

⁹Jacob Felix, *op. cit.*, p. 196.

¹⁰Savvoulas Savvidou, *Pellagra: A Non-Eradicated Old Disease*, „Clinics and Practice”, 2014, nr. 4, p. 637.

¹¹*Mamaliga — eine Krankheitsursache*, „Bukowinaer Post”, 23 November 1893, p. 4.

Potrivit medicului și antropologului Cesare Lombroso, pelagra nu ar fi fost cauzată de sărăcie (care explica predilecția pentru porumbul la îndemână, dar fără aport nutritiv), ci mai degrabă de un virus specific porumbului alterat; evident, acest virus ar fi avut o acțiune devastatoare într-un trup epuizat și neglijat, de aici și legătura dintre „pelagră” și „sărăcie”, fără însă a constitui o relație cauză-efect. Eliminarea din alimentație a porumbului mușcărit ar fi condus la reducerea numărului de bolnavi și, ulterior, la extincția bolii.¹³

Severitatea manifestărilor clinice a determinat identificarea ei cu „boala celor 4 D” – dermatită, diaree, demență și deces.¹⁴ Potrivit descrierilor din epocă, evoluția standard a bolii presupunea parcurgerea a patru stadii distincte. Primului dintre acestea îi erau specifice simptomele dermatologice: pielea bolnavului devenea „anormal de fotosensibilă”, iar în părțile corpului expuse la soare apăreau erupții cutanate, edeme și înroșiri, însoțite de o senzație de încălzire și prurit; după formarea pustulelor și a crustelor urma o descuamare intensă, apoi vindecarea leziunilor. Episod după episod, pielea era din ce în ce mai fragilă și puternic pigmentată, creând confuzie prin asemănările cu lepra și sifilisul secundar. Unii dintre bolnavi nu acuzau glosite, stomatite sau gingivite, beneficiind de o alimentație diversificată în timpul sezonului cald; totuși, simptomele reapăreau către sfârșitul iernii. Faza a doua se caracteriza prin tulburări digestive, care puteau apărea concomitent cu leziunile pielii, persoanele afectate acuzând anorexie, stări de vomă, dureri abdominale, constipație severă alternând cu diaree și pierdere în greutate. La începutul secolului trecut, medicii italieni descopereau că astfel de manifestări clinice erau reclamate de bolnavii cronici sau de cei a căror hrană o constituia, pentru mai mult de opt luni, exclusiv, porumbul. Cel de-al treilea stadiu putea varia în timp, pacienții cu tulburări neurologice și psihiatrice contractând pelagra de cel puțin doi ani. Aceștia acuzau oboseala persistentă, crampe, dificultăți la mers, tremur, pierderea sensibilității la extremitățile membrelor, dureri de cap și amețeli. Ultima fază debuta cu iritabilitate, apatie, ipohondrie, agitație nocturnă, toate aceste simptome evoluând către pierderea memoriei și a direcției, confuzie mentală și insomnie; pacienții aveau halucinații, manii de tot felul, stări melancolice care le induceau dorința de a-și părăsi domiciliul. În aceeași perioadă, s-a demonstrat că tot pe seama pelagrei puteau fi puse demența, depresia, mutismul absolut, anxietatea și isteria care predispuneau la sinucidere.¹⁵

Preluând informațiile din domeniul medical, Manolescu aducea în spațiul public discuția despre boala „cauzată de răul întocmit contact social”, descriind pe înțelesul tuturor simptomele specifice „stadiilor” acesteia: „Pelagra se manifestă la început – în stadiul intermitent – prin slăbirea generală a organismului cu un început de roșeață pe toate părțile corpului cari sunt expuse soarelui; slăbirea este însoțită totdeauna de: dureri de cap, amețeli, oboseală continuă, desgust de muncă și rezervă de societate. Aceste simptome toamna dispar, ca să revie iarăși primăvara, din ce în ce mai accentuate. După câțiva ani de suferință, bolnavul intră în stadiul al II-lea – remitent – care începe cu înroșirea desăvârșită a tuturor părților văzute de soare, o furnicăre prin tot corpul, însoțită de frig; pielea începe a se jupui în coji – de unde și țărani îi spun jupuială¹⁶ – apoi devine vânăta. Brună, subțire și foarte dureroasă. Când boala pune stăpânire cu totul pe nefericitul suferind, începe stadiul al III-lea – continuu – cu o abrutizare generală, diaree, crampe, delir, melancolie și în fine mania care-l determină să se sinucidă singur prin înec sau ștreang (se spânzură) dacă mai înainte de această manie, Dumnezeu nu-i ia zilele”.¹⁷ Cu toate că „armele științei” nu reușiseră, la acel moment, să dezlege misterul bolii, „izbind într-o confuzie babilonică”, pentru autor rămânea o certitudine faptul că „pelagra face victime numai în masele muncitorimei, care este nesuficient și

¹² Jacob Felix, *op. cit.*, p. 197.

¹³ Monica Ginnaio, *op. cit.*

¹⁴ Devinder Mohan Thappa, *Pellagra and skin*, "International Journal of Dermatology", 2002, vol. 41, nr. 8, p. 476.

¹⁵ Monica Ginnaio, *op. cit.*, pp. 588-589.

¹⁶ Numele pelagrei provine din italiană, în dialectul lombard „pella agra” însemnând „piele aspră, cu iritații și crăpături dureroase”

¹⁷ Gheorghe Manolescu, *Pelagra*, „Deșteptarea”, Cernăuți, nr. 61, 5/18 August 1904, p. 2.

rău hrănită, în urma muncii continue, în care se cheltuiește multă putere dinamică, pe care muncitorul înconștient o substituie prin alcool, care cu drept cuvânt stimulează organismul și încordează mușchii pentru moment, dar rolul său nu este decât de a distruge totdeauna țesăturile celulare, a predispune pe abusiv la diferite boli și a pune stomachul în neactivitate, prin lipsa de foame și indigestiune – boli de care se plâng toți alcoolicii – deci foame cronică, e cauză directă a pelagrei și-și face loc odată cu alcoolul”.¹⁸

Urmărind istoricul pelagrei în Bucovina, doctorul Ioan Volcinschi credea că boala ar fi fost aproape necunoscută înainte de cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, chiar dacă, potrivit lui Iacob Felix, porumbul ar fi intrat aici în cultură în anul 1786.¹⁹ Nu știm dacă savantul-călător Baltazar Haquet se referea fiertura de mei sau la cea din făină de porumb ca la „singurul fel” de mâncare gătit de bucovineni, dar știm că acesta nu reprezenta un impediment pentru localnici, ei fiind „sănătoși și mai puternici decât molii din marile orașe europene, cu mesele lor bine garnisite și unde, datorită numeroaselor feluri de mâncare, se ivesc tot felul de boli”.²⁰ Numai că după o sută de ani de la această afirmație, Dimitrie Dan recunoștea că alimentul de bază, cel puțin pentru țăranii din Straja, îl reprezenta mămăliga.²¹ Din nefericire, alimentația deficitară, consumul excesiv de porumb combinat cu alți factori favorizanți avea să conducă la contactarea unei grave boli, „parcă anume creată pentru țăran, după chipul vieții sale mizere”.²²

Potrivit lui Volcinschi, primele cazuri de pelagră ar fi fost semnalate în jurul anului 1884, în mod sporadic, în districtele Suceava, Gura Humorului, Rădăuți, Siret, Cernăuți și Coțmani (Cosmeni).²³ La rândul său, doctorul Neagoe din București ar fi identificat, încă din 1866, patru bolnavi de pelagră internați în „azilul și spitalul alienaților din Cernăuți”, afecțiunea fiind una dintre consecințele „relei recolte de porumb din anii 1865-1866”.²⁴ Legătura cauzală între porumb și boală era una logică și pentru medicii din Bucovina, ambele teorii găsindu-și partizani în rândurile lor.

Alături de rapoartele și statisticile oficiale, întocmite la solicitarea autorităților, publicații precum „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, „Bukowinaer Post”, „Bukowinaer Rundschau”, „Bukowinaer Landwirtschaftliche Blätter”, „Die Wahrheit”, „Patria”, „Deșteptarea”, „Glasul Bucovinei” și „Revista politică” au început să publice note, știri și informații despre pelagră, reflectând prin însuși saltul îngrijorător al numărului de bolnavi cu „o deosebită gravitate clinică”. Citând statistica lui Presl, Friedrich Prinzing scria că în Bucovina, în anul 1887 se înregistraseră 8 cazuri, în 1900 – 27, iar în 1903 peste 400, „numai în districtul Suceava”.²⁵ Având acces la date de pe întreg teritoriul provinciei, referentul sanitar provincial, doctorul Basil Kluczenko constata că, față de anul 1899, numărul bolnavilor de pelagră crescuse între anii 1900-1903 cu 275%.²⁶ În anul 1905 erau semnalate 1.056 cazuri, cu 479 mai multe decât în anul anterior²⁷, adică 1% din populația

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Iacob Felix, *op. cit.*, p. 185.

²⁰ Baltazar Haquet, *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788-1789)*, ediție Radu Grogorovici, Rădăuți, Ed. Septentrion, 2002, p. 69.

²¹ Dimitrie Dan, *Comuna Straja și locuitorii ei. Studiu istoric, topographic și folkloric. Cu 9 ilustrațiuni, portretul autorului și o hartă a comunei*, Cernăuți, 1897, p. 58.

²² Constantin Bărbulescu, *România medicilor. Medici, țăranii și igiena rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Ed. Humanitas, 2015, p. 192.

²³ Octavian Lupu, *Combaterea pelagrei în Bucovina sub stăpânire habsburgică la începutul secolului al XX-lea. Un precursor al medicinei sociale: Dr. Ion Volcinschi*, în Constantin Brătescu, *Din tradițiile medicinei și ale educației sanitare*, București, Ed. Medicală, 1978; Octavian Lupu, *Sozial medizin im alten Österreich. Die Bekämpfung der Pellagra in der Bukowina zu Beginn dieses Jahrhunderts*, „Österreichische Osthefte”, 1971, vol. 13, nr. 4, pp. 343-348.

²⁴ Gheorghe Manolescu, *op. cit.*; Ioan Neagoe, *Studiu asupra pelagrei*, „Publicațiunile Fondului Vasile Adamachi”, București, nr. 5, 1900.

²⁵ Friedrich Prinzing, *Handbuch der medizinischen Statistik*, Jena, 1906, p. 396.

²⁶ Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina*, f. 110.

²⁷ *Die Pellagra in der Bukowina*, „Bukowinaer Rundschau”, 23 august 1906, p. 3.

Bucovinei, după cum declara la „Congresul medicilor și naturaliștilor” de la Meran, doctorul Ștefanovici.²⁸ În 1906, numărul bolnavilor ajunsese la 2.266, pentru ca în raportul din 1909, Kluczenko să amintească de 1.250 bolnavi.²⁹ Privită în ansamblu, situația din Bucovina era una extrem de gravă, Jászi notând că majoritatea satelor erau „infectate cu pelagră”³⁰; de asemenea, având în vedere răspândirea bolii, George M. Niles plasa Bucovina pe un loc secund în imperiul austriac, după Tirol, avansând procentul de 2,9% din populație ca suferind de această maladie.³¹ Nu întâmplător, în 1910, doctorul O.G. (probabil Octavian Gheorghian) scria, în termeni ultimativi, următoarele: „Dușmanii cei mai mari ai poporului nostru sunt rachiul și pelagra. Aceștia decimează sate întregi și dacă va merge tot așa, atunci nu va mai dura mult, când spitalele nu vor mai putea cuprinde numărul celor bolnavi”.³²

Din punctul de vedere al răspândirii, datele statistice indicau o rată mai mare a pelagrei în districtele Suceava, Gura Humorului și Cernăuți și mai redusă în Vijnița, Siret și Câmpulung. Cum distribuția era relativ uniformă, ipoteza vulnerabilității locuitorilor din zonele de munte – ca urmare a achiziționării de porumb ieftin și de proastă calitate sau a depozitării acestuia în condiții improprie³³ – era infirmată de cifre. Potrivit periodicului „Die Wahrheit”, în comunitățile din zonele montane, incidența bolii era mai redusă, ca urmare a „gradului de prosperitate”; puținele cazuri proveneau din „medii extrem de precare”, o excepție constituind-o cei câțiva „compatrioți bogați”.³⁴ Chiar și așa, drama consumată, în august 1907, în micul oraș de la poalele Rarăului, deschidea o anchetă și un șir lung de întrebări referitoare la cei 33 de bolnavi de pelagră „declarați oficial” de către medicul câmpulungean Kobrynski.³⁵ Identificarea zonei de proveniență a celor 374 pacienți diagnosticați cu pelagră și internați la Spitalul de boli mintale din Cernăuți în perioada 1894-1907 arăta că majoritatea o formau cei din districtul Cernăuți (143), din Siret, Coțmani, Storojineț și Rădăuți (între 30 și 35) și din Zastavna (23); numărul celor din districtele Gura Humorului, Suceava, Vășcăuți și Vijnița varia între 15 și 17; 8 erau din suburbiile Cernăuților (Horecea și Roșa) și numai 5 din districtul Câmpulung.³⁶

În primul deceniu al secolului al XX-lea devenise o certitudine faptul că boala lovea exclusiv populația rurală și mai ales pe țăranii „din clasa muncitoare, care vecinic este în supra muncă și sub consum igienic”.³⁷ În consecință, medicii erau cei chemați să găsească cele mai eficiente remedii, alertând, în cazul vizitelor regulate, autoritățile locale și făcând, în măsura posibilităților, profilaxia pelagrei. Anchetele întreprinse de doctorii W. Philipowicz (Filipovici), Basil Kluczenko și Ioan Volcinschi subliniau legătura între pauperizare, „subalimentarea populației satelor, în special, în ceea ce privește proteinele și grăsimile”, consumul de alcool și restricțiile impuse în perioada posturilor religioase.³⁸ Analizând situația materială a bolnavilor de pelagră, Kluczenko descoperea că dintr-un total de 1.250 de bolnavi cu pelagră, 21% nu aveau în proprietate

²⁸ Octavian Lupu, *op. cit.*

²⁹ Basil Kluczenko, *Die Bekämpfung der Pellagra in der Bukowina im Jahre 1909*, „Bukowinaer Post”, 8 ianuarie 1911, p. 4.

³⁰ Oscar Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, 1929, p. 232.

³¹ George M. Niles, *Pellagra*, Philadelphia & London, 1916, p. 20.

³² *Curățenia casei și a trupului omenesc – povești pentru popor date de Dr. O. G.*, „Calendar pe 1911”, Cernăuți, 1910, p. 54.

³³ Constantin Bărbulescu, *op. cit.*, p. 210.

³⁴ *Der Erbfeind der Bukowiner Bauern*, „Die Wahrheit”, 8 februarie 1908, p. 26.

³⁵ *Pellagraenquette*, „Bukowinaer Post”, 1 august 1907, p. 2; *Pellagraenquette*, „Bukowinaer Post”, 6 august 1907, p. 3.

³⁶ *Pellagröse Geistesranke*, „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 10 iunie 1908, p. 4.

³⁷ Gheorghe Manolescu, *op. cit.*

³⁸ Dr. W. Philipowicz, *Beobachtungen über das Vorkommen von Pellagra in der Bukowina*, „Wiener medicinischen Blättern”, 1885, nr. 14-15; B. Kluczenko, *Pellagra in der Bukowina*, „Das österreichische Sanitätswesen”, 1898; Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 111.

nici măcar un ar, 47% posedau până la 100 ari și numai 2% dispuneau de suprafețe mai mari de 200 ari.³⁹

Suprafața avută în proprietate	Numărul bolnavilor diagnosticați cu pelagră	
	Absolut	%
Nici un teren	269	21
Mai puțin de 15 ari	357	29
15-50 ari	324	26
51-80 ari	140	11
81-100 ari	90	7
100-200 ari	50	4
Mai mult de 200 ari	20	2

O altă analiză întreprinsă de doctorul Kluczenko arăta că majoritatea victimelor erau femei; astfel, dintr-un total de 2.266 bolnavi înregistrați în anul 1906, 866 (38, 8%) erau bărbați, iar 1.361 (61,2%) femei.⁴⁰ Motivul pentru această diferență îl putea oferi particularitățile culturale și biologice ale populației provinciei, fiind cunoscut faptul că femeia era nu doar soție și mamă, dar și lucrător activ al pământului. Țărancile erau, de regulă, mai puțin instruite decât bărbații, rolul lor în comunitate și adeseori în familie fiind unul secund. Lucrând în timpul gravidității și chiar atunci când alăptau, fără însă a-și putea asigura necesarul de substanțe nutritive din alimentație, ele erau mult mai predispuse la îmbătrânire precoce și îmbolnăvire. Descoperirile medicale din a doua jumătate a secolului trecut au demonstrat că atunci când dieta femeilor aflate la vârsta reproductivă nu conține valori suficiente ale niacinei sau triptofanului, nivelul ridicat al estrogenului din organism favorizează riscul dezvoltării pelagrei.⁴¹

În ceea ce privește afectarea grupelor de vârstă, cea mai vulnerabilă s-a dovedit a fi cea cuprinsă între 21 și 60 de ani, medicii identificând legătura dintre vârsta adultă și cele mai ridicate necesități energetice; aceasta era perioada când bărbații deveneau „capi ai familiei”, având în grija lor pe copii și pe neputincioșii părinți bătrâni. Așadar, cauza principală a îmbolnăvirii celor care aparțineau amintitei grupe de vârstă o reprezenta insuficiența niacinei corelată cu volumul de muncă prestată și necesarul energetic vital. Deloc întâmplător, unul dintre cei mai cunoscuți epidemiologi ai epocii, doctorul Victor Babeș vedea începutul pelagrei „acolo unde țăranul nu mai este în stare să dea corpului prin hrană ceea ce pierde prin muncă”.⁴²

De asemenea, s-a constatat că numărul copiilor bolnavi nu era unul foarte mare, ca urmare a dorinței familiilor de a proteja tânăra generație care trebuia să le preia îndatoririle, să asigure viitorul lor și să le poarte de grijă bătrânilor. Fără îndoială, femeile dădeau întâietate copiilor lor atunci când era vorba de hrană, în timp ce sugarii erau protejați împotriva bolii prin laptele matern.⁴³ În nota inserată în ziarul „Bukowinaer Post” din 15 aprilie 1906, se estima că, la nivelul anului 1903, din cele 6.685 cazuri de deces în rândul copiilor cu vârsta cuprinsă între 0 și un an, doar 12 erau consecința pelagrei (spre deosebire de 612 provocate de tuberculoză).⁴⁴ Totuși, răspândirea pelagrei în rândul celor mici nu poate fi înțeleasă pe deplin căci, oare câți dintre adulți puteau să anunțe, deschis, boala propriilor copii, știind că aceasta le va aduce stigmatul de „părinți răi”? De asemenea, în cazul manifestărilor clinice evidente ale bolii, acești copii puteau fi spitalizați? În egală măsură astfel de întrebări puteau fi ridicate în privința bătrânilor. Potrivit statisticilor furnizate de doctorul Kluczenko, doar câțiva bolnavi de pelagră aparțineau categoriei de vârstă de peste 70 de ani. Cunoscută fiind speranța de viață în perioada 1880-1910, oare câte familii

³⁹Basil Kluczenko, *Die Bekämpfung der Pellagra in der Bukowina im Jahre 1909 (III)*, „Bukowinaer Post”, 15 ianuarie 1911, p. 4.

⁴⁰*Der Erbfeind der Bukowiner Bauern*, „Die Wahrheit”, 8 februarie 1908, p. 25.

⁴¹Monica Ginnaio, *op. cit.*, p. 590.

⁴²Victor Babeș, *Pelagra*, București, Ed. Cartea Românească, s.a., p. 5.

⁴³Monica Ginnaio, *op. cit.*, pp. 594-595.

⁴⁴„Bukowinaer Post”, 15 aprilie 1906, p. 2.

„CÂND BOALA ESTE ADUSĂ DE MÂNCARE”...

își făceau griji pentru bătrânii lor bolnavi de pelagră, solicitând ajutor și tratament, în condițiile în care spitalizarea rămânea, totuși, un „lux” pentru mulți dintre locuitorii Bucovinei. Iată cum se prezenta, în 1909⁴⁵, situația bolnavilor de pelagră înregistrați și raportați de amintitul referent sanitar al provinciei:

Vârsta	Numărul bolnavilor de pelagră			
	Bărbați	Femei	Total	
			Cifre absolute	%
1-10 ani	6	19	25	2
11-20 ani	17	36	53	4
21-30 ani	8	169	177	14
31-40 ani	39	295	334	27
41-50 ani	68	294	362	19
51-60 ani	86	147	233	4
61-70 ani	29	25	54	29
Peste 70 ani	6	6	12	1
Total	259	991	1250	100

Dincolo de aceste date, e aproape imposibil de aflat numărul real al bolnavilor de pelagră în Bucovina, boala având o evoluție lungă, întinsă uneori pe un interval de peste un deceniu, cu o evoluție fatală în 3-4 ani. În pofida sărăciei extreme care făcea imposibilă schimbarea regimului alimentar, multe dintre victime își ascundeau simptomele. Ce se știe însă este că numărul pelagroșilor a crescut constant la începutul secolului al XX-lea, boala fiind percepută ca o amenințare majoră la adresa populației, deci și a statului. Înmulțirea cazurilor nu poate fi pusă neapărat pe seama unei mai bune organizări a sistemului sanitar rural, care putea depista și raporta mai ușor cazurile de îmbolnăvire; de pildă, în 1889, în coloanele „Revistei politice” se pune la îndoială utilitatea unui medic în lumea satului: „Sau poate vom trimite în fiecare comună rurală câte un medic, îndatorind comuna, ca să-l susție? Ei bine, sermană comună! Primariului dai, scriitorului dai, revisorului dai, bir plătesci, de unde să mai susții și pe medic?”⁴⁶ Mai degrabă era vorba de conștientizarea pericolului bolii și în general prin schimbarea atitudinii față de alimentație, așa cum concluzionează același autor cernăuțean: „Căci dacă vom ajunge să perim de foame, atunci medical e de prisos, căci putem muri și fără medic”.⁴⁷ Potrivit raportului lui Kluczenko, bolnavii de pelagră își „duceau boala pe picioare”, uneori și zece ani; totuși, majoritatea intra în atenția medicilor încă din primii 4 ani, așa cum o arată și următoarele cifre.⁴⁸

Durata bolii	Numărul de bolnavi	
	Absolut	%
1 an	150	12
2 ani	304	25
3	266	22
4	223	19
5	137	10
6	61	5
7	39	3
8	19	1
9	6	1
10 și mai mult	25	2

⁴⁵Basil Kluczenko, *Die Bekämpfung der Pellagra in der Bukowina im Jahre 1909* (II), „Bukowinaer Post”, 8 ianuarie 1911, p. 4.

⁴⁶Facultatea de medicină la universitatea din Cernăuți, „Revista Politică”, an IV, nr. 21, 1 November 1889, p. 1.

⁴⁷*Ibidem*.

⁴⁸Basil Kluczenko, *op. cit.*, p. 5.

Cum cronicizarea pelagrei afecta, printre altele, sistemul nervos, degenerând în așa-numita „manie” sau „demență pelagroasă”⁴⁹, bolnavii își trăiau ultimele zile într-un degradant spectacol al mizeriei fizice și psihice. Unii dintre ei încercau să scape de povara bolii, curmându-și viețile într-un chip înfricoșător, așa cum o arată periodicele vremii, la rubrica „Nenorociri”: „Nastasta Cbrapko din Berhometh pe Prut, în vârstă de 47 de ani, suferind de pelagra, aflată fiind într-o stare de tulburare, s-a aruncat într-o fântână, trupul ei fiind descoperit, a doua zi”⁵⁰; „Jwon Guzik de 40 de ani, din Caliceanca”⁵¹ și „Simion Mikailo din Ciudin”⁵² au fost găsiți morți în propriile case. Pentru a evita asemenea drame, soluția cea mai potrivită, în măsura posibilităților, era internarea în spitalul de boli mintale din Cernăuți, unicul de acest fel din Bucovina. Se apreciază că în anii 1894-1907 au fost spitalizați 374 pelagroși provenind din 149 localități; dintre aceștia, 70 (reprezentând 18,7%) și-au pierdut viața⁵³, între ei numărându-se Jwon Popeiduk Jurkowicz din Coțmani, în vârstă de 57 de ani, care, potrivit ziarului „Bukowinaer Post”, s-a spânzurat între crengile unui copac din însăși curtea spitalului.⁵⁴ Dacă în 1902 fuseseră internate 52 persoane diagnosticate cu pelagră⁵⁵, în intervalul 1907-1908 numărul acestora a ajuns la 270, adică 18,4% din totalul pacienților instituționalizați.⁵⁶

Așadar, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, cel puțin la nivel declarativ, pelagra reprezenta și în Bucovina o problemă căreia statul, prin reprezentanții săi, trebuia să-i afle rezolvarea. După ce în noiembrie 1903, Guvernul țării reglementa importul de porumb din România și Rusia⁵⁷, câteva luni mai târziu, autoritățile solicitau o mai strictă supravegherea comercializării acestuia, astfel încât „păpușoiul stricat și alimentele stricate și stricăcioase sănătății să fie oprite de a fi puse în vânzare”. Orice „contravențiune” trebuia adusă „imediat la cunoștința judecătoriei competente, pentru ca aceasta să pedepsească pe contravenienți”.⁵⁸ Tot în 1904, doctorul Ioan Volcinski stabilea ca măsuri de prevenire și combatere a pelagrei: „ridicarea nivelului agriculturii și intensificării producției agricole; promovarea industriei, în deosebi a aceleia care are legături cu agricultura; promovarea industriei casnice, prin care săteanul va putea să realizeze unele venituri, în condiții ușoare în cursul lunilor lungi de iarnă; ameliorarea modului de trai al populației rurale prin o mai bună educare a femeilor și fetelor cu privire la prepararea mâncărilor și în special a pâinii; ușurarea și scurtarea posturilor; gospodăriile mici care nu au posibilitatea de a ține vaci să fie ajutate a crește capre și porci; combaterea alcoolismului prin desființarea cârciumelor; controlul cel mai sever al importului de porumb și înființarea de uscătorii, după o metodă italiană apreciată atunci; înființarea de antrepozite de porumb în regiunile cu bolnavi numeroși, având menirea de a desface porumb uscat, și al schimba pe cel alterat contra porumb bun; un control conștiincios al tuturor debitelor de porumb și făină cât și distrugerea porumbului alterat; o cât mai bună informare a sătenilor printr-o propagandă corespunzătoare; evitarea plasării lucrătorilor agricoli în regiuni cu pelagră”.⁵⁹

⁴⁹ D.A. Gregor, *Beitrage zur Kenntnis der pellagrossen Geistesstorungen*, "Jahrbücher für Psychiatrie", 1907, p. 309.

⁵⁰ *Unglücksfälle*, "Bukowinaer Rundschau", 13 aprilie 1899, p. 3.

⁵¹ "Bukowinaer Rundschau", 23 iunie 1900, p. 3.

⁵² "Czernowiter Allgemeine Zeitung", 25 iunie 1913, p. 5.

⁵³ *Pellagröse Geistesranke*, "Bukowinaer Post", 14 iunie 1908, p. 5.

⁵⁴ *Selbstmord*, "Bukowinaer Post", 10 august 1899, p. 5.

⁵⁵ Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 110.

⁵⁶ "Bukowinaer Post", 14 iunie 1908, p. 5.

⁵⁷ *Sanitätsgesetze und Verordnungen. Erlaß der Bukowinaer k.k. Landesregierung vom 4 November 1903*, Z. 26509, "Das oesterreichische Sanitätswesen", Wien, 1903, p. 476.

⁵⁸ *Contra pelagrei*, „Deșteptarea”, Cernăuți, nr. 71, 9/22 septembrie 1904, p. 3.

⁵⁹ *Sanitätsrat Prof. Dr. I. Ritter von Volcinski über Ursachen und Massnahmen gegen Pellagra in der Bukowina. Auseinem Gutachten des k.k. Landessanitätsrates für die Bukowina*, "Das oesterreichische Sanitätswesen", Wien, 1904, apud Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 112-113.

Dar măsurile de natură preventive trebuiau însoțite de cele de natură curativă. Altfel spus, eforturile pentru a împiedica extinderea bolii trebuiau combinate cu cele de a depista și a trata bolnavii, iar medicii știau că cel mai bun remediu împotriva pelagrei era alimentația, în spitale aceasta având un rol terapeutic la fel de important ca medicația.⁶⁰ La începutul anilor 1900, doctorul Phillippowicz, directorul spitalului de stat din Cernăuți, cerea sprijin pentru supravegherea eficientă a cazurilor de pelagră, prin adoptarea unor modele care își dovediseră eficacitatea în alte provincii ale imperiului, ca de pildă în Tirolul de Sud.⁶¹ Totuși, nu spitalele reprezentau soluția, ci instituțiile curative, în care țăranii puteau fi vindecați, hrăniți și învățați cum să-și schimbe cutumele alimentare. La 15 decembrie 1904, presa consemna reuniunea forului de conducere al provinciei – sub președinția guvernatorului Ritter von Bleyleben – în cadrul căreia se discutaseră măsurile de luptă împotriva pelagrei. În primele luni ale anului următor s-a constituit un comitet special, care trebuia să identifice cele mai vulnerabile comunități și să estimeze suma alocată în vederea întreprinderii unor acțiuni concrete de ajutorare a bolnavilor.⁶² Cu banii primiți de la Ministerul de Interne de la Viena (15.000 coroane provenite din fondurile pentru combaterea epidemiilor și bolilor sociale) și de Dieta Țării (5.000 coroane) au fost deschise 4 cantine în Rarancea și Vășcăuți (din districtul Cernăuți), în Volovăț (districtul Rădăuți) și Tișăuți (districtul Suceava), deserving, timp de aproape 5 luni (în jur de 150 zile, din aprilie până în octombrie), un număr de 186 bolnavi de pelagră.⁶³ Înființate în case particulare sau în imobile puse la dispoziție de către autoritățile locale, cantinele (așa-numitele „ospătării”) și brutăriile erau administrate de un comitet local în fruntea căruia se aflau primarii (Rarancea și Volovăț) sau preoții (Tișăuți și Vășcăuți).

Cantina din Rarancea – descrisă de doctorul Rudnik în „Wiener klinischen Wochenschrift” – se afla situată la 10 minute distanță de „cancelaria locală”, într-o clădire „arătoasă”, compartimentată, cu două camere spațioase și luminoase pentru servit masa, la care se adăugau „o bucătărie utilată”, un antreu, o cămară și o pivniță pentru depozitarea lemnului. Așezământul avea fântână, un coteț și două anexe pentru animale și o mică grădină în care se cultivau legume. Personalul cantinei era format dintr-o „gospodină șefă”, o bucătăreasă și un „ajutor” al acesteia, două femei de serviciu și un brutar, iar de înscrisurile zilnice se ocupa un supraveghetor. Programul zilnic de distribuire a meselor era dimineța, de la 5.00 la 7.00, și la prânz, de la 12.00 la 14.00. Cu excepția zilelor de post, carnea făcea parte din meniu cel puțin de cinci ori pe săptămână. Porumbul era complet exclus din alimentație, la fel după cum erau interzise fumatul și consumul de băuturi alcoolice. Micul dejun consta în o jumătate de litru de lapte „călduț” și 250 gr pâine, iar masa de prânz în 500 gr. supă, 200 gr. carne cu 300 gr. legume, 400 gr. pâine și un desert de 350 gr. Se consuma carne de vită, porc și oaie și mai rar de pui, alături de orez, cartofi, mazăre, varză și murături și de sosuri de ceapă, usturoi sau gem de prune.⁶⁴ În afară de alimente, în cantină erau distribuite tincturile de chinină, Amara și Ferrata (pe bază de sulfat de fier).⁶⁵ Controlul medical se făcea la fiecare 14 zile, fiind obligatoriu la înscrierea la cantină. În urma programului s-a constatat că în 38% dintre cazuri ameliorarea stării de sănătate era „remarcabilă”, în timp ce 58% dintre bolnavii care frecventau cantinele își „îmbunătățiseră starea de sănătate”, „crescând în greutate cu până la 19 kilograme”.⁶⁶

O dare de seamă asupra activității și costurilor în primele patru cantine destinate bolnavilor de pelagră de pe teritoriul Bucovinei, în anul 1904, era publicată în coloanele ziarului „Bukowinaer Post”, din 8 mai 1906.⁶⁷

⁶⁰ Constantin Bărbulescu, *op. cit.*, p. 214.

⁶¹ „Bukowinaer Post”, 19 februarie 1905, p. 1.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Bekämpfung der Pellagra in der Bukowina*, „Bukowinaer Rundschau”, 6 mai 1906, p. 4.

⁶⁴ *Die Speiseanstalt für Pellagröse in Raraneze*, „Bukowinaer Rundschau”, 11 februarie 1906, p. 2.

⁶⁵ François Xavier Swediaur, *A comprehensive treatise upon the symptoms, consequences, nature, and treatment of venereal, or syphilitic, diseases*, Oxford, 1819, p. 7.

⁶⁶ Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 115.

⁶⁷ „Bukowinaer Post”, 8 mai 1906, p. 1.

	Rarancea	Văscăuți	Volovăț	Tișăuți
Buget (coroane)	4.640	2.460	6.840	5.800
Chirie și lucrări de întreținere	578,30	180,62	1400	1.586,64
Costuri cu personalul	1.064,04	44	1.260	414
Costul de achiziție al merindelor și lemnului de foc	2.732,66	544,08	3.539,77	3.228,01
Porții totale, administrate zilnic	5.787	1.522	6.535	5.005
Costul mediu al unei porții zilnice (în helleri)	77,3	18,1	100	108
Data deschiderii cantinei	15 aprilie	31 august	1 mai	3 mai
Ziua închiderii cantinei	30 septembrie	30 septembrie	30 septembrie	30 septembrie
Numărul de zile de funcționare	169	31	153	151

Încrederea în succesul unei asemenea întreprinderi a făcut ca, în anul 1906, suma alocată „luptei împotriva pelagrei” să crească la 40.000 coroane, în 1907 la 41.844 coroane, pentru ca în 1908 să ajungă la 54.000 coroane.⁶⁸ De asemenea, învățătorii și preoții erau încurajați să-i învețe pe membrii comunității cum și ce să gătească, care dintre alimente sunt sănătoase și de ce are nevoie organismul pentru a funcționa optim.⁶⁹ Dar, așa cum observa și deputatul Florea Lupu, pe lângă bani și sfaturi – evident, necesare și eficiente – era nevoie de o bază legislativă largă care să permită o „asanare a vieții materiale și sub aspectul alimentației țăranilor”, cu alte cuvinte o sistematică acțiune de redresare a statutului lor social. Modelul exista, căci Tirolul beneficia de o asemenea lege încă din februarie 1904.⁷⁰ Inițiativele locale, extinse în întreaga Bucovina erau utile, dar numai legea putea face ca lupta de combatere a pelagrei să meargă „un pas înainte”: „Această boală atât de răspândită, care în fiecare an cere atâtea jertfe, se va putea înlătura cu succes numai atunci, dacă i-om tăia rădăcina, adică, dacă nutrirea cu păpușoiu se va micșora cât mai mult și în fine se va înlocui cu alte fructe. Cu înlăturarea păpușoiului se va nimici și pelagra, care se naște numai din întrebuintarea păpușoiului ca hrană. Aceasta însă se poate face numai prin o muncă colosală, la care trebuie să se angajeze toți factorii competenți, mai ales preoții și învățătorii, cari vor trebui să lumineze poporul despre urmările triste ale acestei boli. Și posturile prea lungi, pe care le ține țăranimea promovează această primejdioasă boală, din care cauză forurile bisericești sunt rugate să grijească pentru o reformă a lor”.⁷¹

Abia la 1 ianuarie 1911, legea cerută de mai mulți deputați și medici bucovineni avea să fie promulgată pentru Bucovina. Ea prevedea un control mai eficace a păstrării porumbului și a comerțului cu acesta, organizarea de uscătorii și magazine corespunzătoare, înlocuirea mămăligii cu pâine, întocmirea de statistici mai corecte în vederea educării populației în chestiuni legate de igienă și pentru promovarea industrializării satelor, constituirea unei comisii și a unui fond special în vederea combaterii pelagrei și nu în ultimul rând încurajarea stabilirii medicilor în mediul rural. Multe dintre propunerile doctorului Volcinschi se regăseau în această lege. Din păcate, aceeași lege avea să fie – după cum scria doctorul Lupu – „condamnată a rămâne neaplicată”.⁷² Neîndoindu-se, numărul bolnavilor de pelagră a rămas mare și în anii premergători Primului Război Mondial, maladia dispărând din tabloul nosologic al României odată cu asanarea marilor focare de sărăcie rurală, adică târziu, în secolul al XX-lea.⁷³ Persista însă amintirea unor vremuri grele ca și aceea a medicilor angajați în lupta cu boala, sărăcia și prejudecățile.

⁶⁸ *Die Pellagra bekämpfung*, "Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 9 octombrie 1907, p. 2.

⁶⁹ "Bukowinaer Landwirtschaftliche Blätter", 1 decembrie 1907, p. 2.

⁷⁰ *Die Bekämpfung der Pellagrakrankheit*, "Czernowitzer Allgemeine Zeitung", 28 ianuarie 1910, p. 2.

⁷¹ *Legea despre combaterea pelagrei*, „Patria”, an V, nr. 8/1910, p. 3.

⁷² Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 117.

⁷³ Constantin Bărbulescu, *op. cit.*, p. 216.

FILE DIN ISTORIA INDUSTRIEI DE ZAHĂR DIN ROMÂNIA. JETOANELE FABRICII DE ZAHĂR DIN SASCUT

Dorel BĂLĂIȚĂ

Rezumat: Prima fabrică de zahăr din Moldova s-a înființat la Sascut în 1875. Un an mai târziu se construiește fabrica de zahăr de la Chitila. Cele două societăți fac față cu greu importurilor de zahăr. Statul român sprijină industria autohtonă de zahăr prin o serie de avantaje acordate prin legi speciale. Cu toate acestea fabrica din Sascut intră în faliment de câteva ori, iar în 1885 este vândută lui Jacques Menahem Elias, care o va moderniza. În 1899 fabrica de la Sascut este preluată de Société Générale de Sucreries et Raffineries en Roumanie, care a construit și fabrica de zahăr de la Roman. Aceasta emite jetoane similare pentru cele două societăți, care vor circula până prin 1918 sau cel târziu 1923, când ambele fabrici sunt preluate de Societatea „Danubiana” S.A.R. Jetoanele au pe avers stema României din perioada 1881-1921. În prezent fabrica de zahăr de la Sascut nu mai există, fiind demolată în anul 2006.

Cuvinte cheie: zahăr, Sascut, Danubiana, jetoane, Roman, Jacques Menachem Elias, Société Générale de Sucreries et Raffineries en Roumanie

Abstract: The first sugar factory in Moldova was opened in Sascut in 1875. One year later the sugar factory in Chitila was being opened. The two companies can hardly compete with the sugar imports. The Romanian state supports the local sugar industry, granting the companies a series of special laws. Still, the factory from Sascut goes bankrupt a few times and in 1885 it is sold to Jacques Menahem Elias, who will modernize it. In 1899 the factory from Sascut is absorbed by Société Générale de Sucreries et Raffineries en Roumanie, which also built the sugar factory from Roman. The society issued similar tokens for both factories. These tokens were in use until 1918, or at the latest 1923, when both factories are absorbed by the “Danubiana” S.A.R. Society. On the obverse of these tokens is the 1881-1921 coat of arms of Romania. The Sascut factory was demolished in 2006.

Keywords: sugar, Sascut, Danubiana, tokens, Roman, Jacques Menachem Elias, Société Générale de Sucreries et Raffineries en Roumanie

În 1873, Guvernul României condus de Lascăr Catargiu adoptă primele măsuri protecționiste pentru industria autohtonă. Astfel, la 29 martie/10 aprilie a fost adoptată *Legea pentru încurajarea industriei zahărului*, prin care oricine dorea să înființeze o fabrică de zahăr era scutit de orice impozit și taxe comunale pe 20 de ani, beneficia de scutiri de taxe vamale pentru utilajele importate, dar și scutiri de taxa de timbru pe acțiunile emise de societățile constituite în acest scop¹.

În baza acestei legi se înființează două fabrici de zahăr: una la Sascut, plasa Răcăciuni, județul Putna - în 1875, și cealaltă la Chitila (județul Ilfov) în 1876. Construirea, de către Strussberg a căii ferate Roman - Mărășești - Tecuci a constituit un element de bază pentru înființarea unei fabrici de zahăr la Sascut.

În anul 1875, Societatea Zaharina Română, cu sediul la Paris, strada Quai de Grenelle 15, pe un teren de 10 ha cumpărat de la proprietarul moșiei de atunci Maria de Sgardelli cu 10.000 lei, act transcris la Tribunalul Putna cu nr.654/1875, pune bazele primei fabrici de zahăr din Moldova². Acest teren, situat în fața gării din Sascut și la o distanță de 4 km de albia Siretului, era împărțit în două loturi, unul de 2,1 ha și unul de 7,9 ha. Lotul de 2,1 ha este situat în partea stângă spre Adjud, din fața gării de la marginea drumului care duce la Sascut Sat (105 metri spre Adjud și 200 metri în adâncime spre Sascut Sat), și lotul doi de la marginea aceluiași drum, 395 metri spre Bacău și 200 metri în adâncime spre Pâncești sau Sascut Sat, Fabrica putea prelucra până la 150 tone de sfeclă pe zi. În 1876 apare pe piață primul zahăr românesc. Prima campanie a fabricii a fost dezastruoasă,

¹ N. Popescu Arcadian - *Industrializarea României. Studiu evolutiv-istoric, economic și juridic*, București, 1936, ed. a II-a, p.114.

² https://ro.wikipedia.org/wiki/Sascut,_Bacău (14.09.2015).

datorită nestrăngerii la timp a recoltei, cât și datorită lipsei de experiență a conducerii. Deficitul primului an de exploatare a fost de 230.000 franci³. În primii ani de funcționare fabrica avea o secție de zahăr brut, o rafinărie și o distilerie⁴. În 1877 este angajat ca director un fabricant de zahăr cu experiență (circa 30 ani) din Bordeaux, Rykonski⁵. Acesta ia o serie de măsuri menite în principal să asigure materia primă pentru funcționarea fabricii. În 1877 fabrica deținea și o uzină mică de gaze, cu trei cazane ce utilizau cărbunii drept combustibil, și o cale ferată proprie. O parte din profitul obținut în 1878 a fost reinvestit pentru pregătirea viitoarelor campanii și pentru construirea a 16 case pentru muncitori, casa directorului și alte case pentru delegați oficiali superiori⁶.

În anul 1881, producția ambelor fabrici românești era de numai 600.000 kg zahăr, față de necesitățile consumului intern, care erau de 15 milioane kg. Cele două fabrici nu vor face față concurenței zahărului de import și vor ajunge curând în pragul falimentului. Sunt salvate pentru scurt timp de o nouă lege specială, adoptată în 1882⁷, care le acordă noi avantaje: o primă de 16 bani/kg de zahăr produs în țară (în condițiile în care prețul mediu de vânzare al kilogramului de zahăr în 1882 era de 1,20 lei), precum și câte 250.000 lei pentru compensarea pagubelor suportate de cele două fabrici autohtone⁸. Mai târziu se introduce și o taxă de 35 bani/kg de zahăr importat.

În anul 1881, Societatea „Zaharina” din România își autorizează fabrica de zahăr de la Sascut prin Decret Regal și intră în faliment în anul 1884⁹, neputând supraviețui importului de zahăr, care se bucură de prime de export acordate de statele străine. În 1885, lichidatorii vând fabrica de zahăr cu teren și instalații și dreptul de a trage apă lui Jacques Menachem Elias¹⁰ pentru 250.000 lei. Prin măsurile luate și modul cum a condus fabrica de zahăr din Sascut, Jacques M. Elias ajunge să fie considerat „întemeietorul industriei zahărului din România”¹¹.

³ Monografia *Fondatorul liceului tehnologic*, Jacques M. Elias, <http://www.liceul-elias.ro/istoric.html> (10.03.2016).

⁴ Aida Dumitrița Samoilă - *Monografia fabricii de zahăr Sascut - 1875-1948*, Ed. Casei Corpului Didactic Bacău, 2013, p. 23.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 24.

⁷ „Un gheșeft liberal”, în ziarul *Epoca*, seria 2, 04, nr. 668, 27 ianuarie 1898, p. 1.

⁸ Victor Axenciuc - *Formarea sistemului industrial modern în România: etapa 1859-1914 - demarajul industrializării*, Ed. Academiei Române, București, 2008, p. 191.

⁹ Volker Wollmann - *Patrimoniu preindustrial și industrial în România*, Ed. Honterus, Sibiu, 2012, p. 283.

¹⁰ Jacques Menachem Elias (n. 1844, București - d. 14 mai 1923, București) a fost un bancher, moșier și industriaș român de origine evreiască, ales post-mortem (1993) membru al Academiei Române. A fost un important om de afaceri, a fost proprietar de fabrici de zahăr, bancher (fiind președintele și acționarul Băncii Generale Române) și industriaș. În cei aproape 80 de ani de viață, a reușit să strângă o mare avere, deținând moșii de mii de hectare, ferme agricole, imobile în țară și în străinătate (9 imobile la Viena spre exemplu, precum și la Berlin, Roma și Paris), 2 hoteluri din București (Continental și Patria), 2 mine de mercur în Dalmația, fabrici și milioane de lei în acțiuni la New York, Bruxelles, Londra, Praga, Belgrad, Viena, Berlin etc. Jacques Menachem Elias a încetat din viață la data de 14 mai 1923, în municipiul București. La înmormântarea sa a participat întreg guvernul român din acele timpuri. Prin testamentul său redactat la 2/15 decembrie 1914, cum nu avea nici ascendenți și nici descendenți în viață, el a desemnat ca legatar universal Academia Română, căreia i-a lăsat toată averea mobilă și imobilă „oriunde s-ar afla această avere, în țară și în străinătate” (evaluată pe atunci la 1 miliard de lei). Conform dorinței sale, Academia Română a înființat o fundație de cultură națională și de asistență publică numită Fundația Familiei Menachem H. Elias, întreaga avere urmând să fie consacrată promovării culturii din România, alinării boalelor săracilor noștri, încurajării elementelor valoroase, sprijinirii cauzelor nobile. Și aceasta fără deosebire de origine, pentru toți cei care merită să fie ajutați. Fundația a fost denumită după tatăl său. (https://ro.wikipedia.org/wiki/Jacques_M._Elias, 12.02.2016)

¹¹ Primul rege al României, Carol I, îl aprecia și i-a acordat „bancherului și întemeietorului industriei zahărului în România”, Jacques M. Elias, numeroase titluri și medalii, în anii 1889, 1891, 1904, 1909 și 1913, Cavaler și Ofițer al „Ordinului Steaua României”, „Medalia Meritului Comercial și Industrial” etc.

Foto 1. Amplasamentul fostei Fabrici de zahar din Sascut¹²

Fabrica a dat avânt agriculturii locale, țăranii începând să cultive pe suprafețe mai mari sfecla de zahăr¹³, materia prima a fabricii, dar și dezvoltării Sascutului. S-au construit case pentru lucrători. S-a construit un șir de magazine situate la drumul principal. S-a ridicat școala primară, s-a adus un doctor pentru fabrică, dar care a deservit și populația Sascutului.

În aprilie 1887 intra în vigoare prima lege de încurajare industrială, intitulată „măsuri generale spre a veni în ajutorul industriei naționale”¹⁴. Astfel, oricărei persoane care înființa o fabrică i se acordau o serie de avantaje timp de 15 ani: „scutire de orice impozit către stat, județ sau comună; intrarea liberă a mașinilor și părților de mașini și accesoriilor importante servind nevoilor industriale; intrarea liberă a materiilor prime necesare fabricației, în cazul când n-ar exista suficiente în țară; reducerea tarifelor de transport pe căile ferate și anume: 35% tarif pentru materiile prime din țară și 45% pentru produsele fabricate; dreptul de obține în deplină proprietate pe 90 de ani teren din proprietățile statului; dreptul de prioritate al fabricilor indigene pentru furniturile statului, județelor sau comunelor”¹⁵. În aceste condiții industria românească a luat o dezvoltare considerabilă. În urma acestor avantaje se înființează noi fabrici de zahăr, la Mărășești, Ripiceni (județul Botoșani), Brânceni (județul Teleorman), și-și măresc capacităților de producție cele existente.

¹² Imagine satelitară obținută cu ajutorul programului Google Earth (6.05.2016).

¹³ Producția de sfeclă de zahăr cultivată în zona Sascut a fost în 1876 de 2 milioane kg și a ajuns în 1877 la 10 milioane kg - cf. Monografia „Fondatorul liceului tehnologic, Jacques M. Elias”, <http://www.liceul-elias.ro/istoric.html> (10.03.2016).

¹⁴ ****Enciclopedia României*, vol. III, *Economia națională. Cadre și producție*, București, 1938, p. 191.

¹⁵ *Ibidem*, p. 191-192.

În 1888, la fabrica din Sascut s-a construit pentru prima dată coșul de tiraj al fabricii și noi locuințe pentru muncitori.

În anul 1899 Jacques M.Elias îl împuternicește pe fratele său Abraham M. Elias la consulatul Belgiei să promită în numele lui că va închiria pe 90 ani fabrică de zahăr Sascut (cu 23 ha teren și toate instalațiile), în schimbul a 2.300 de acțiuni la purtător dintr-un total de 18.000 acțiuni, trustului belgian „La compagne internationale de sucreries belges”. Fabrica a fost preluată de către acest trust, care a adus îmbunătățiri substanțiale procesului tehnologic, ajungându-se la dublarea cantității de sfeclă de zahăr prelucrată. S-a construit prima uzina electrică (în 1900) ale cărei utilaje, după ce au fost reabilitate și completate în 1926 au funcționat până la demolarea fabricii. În același an fabrica a fost preluată de firma “Société Générale de Sucreries et Raffineries en Roumanie”, societate anonimă belgiană cu sediul la Bruxelles. Aceeași societate belgiană a construit în 1899 fabrica de zahăr de la Roman pe un teren de 90 ha. În 1906, cele două fabrici de la Sascut și Roman produceau împreună 12690 tone de zahăr și aveau ca administrator pe Raymond Raeymachers și director general pe Jules Lesuisse¹⁶.

Deoarece bugetul țării era îngreunat de sprijinul acordat producătorilor autohtoni de zahăr, în 1901 se introduce o taxă de 16 bani/kg pentru zahărul exportat¹⁷, desființându-se indirect prima acordată în 1882. Consecința a fost ca în 1903 producția de zahăr s-a redus cu 40%¹⁸. În 1906 se modifică taxele de export și se dau garanții fabricilor existente că nu se vor mai acorda nici un fel de avantaje până în 1914 pentru înființarea de noi fabrici de zahăr. În 1910, producția autohtonă de zahăr întrecea nevoile pieței interne iar România exporta circa 8 milioane de kg zahăr în Turcia și Bulgaria.

Primul război mondial a afectat consistent industria de zahăr din țara noastră. Culturile de sfeclă de zahăr nu au mai fost înființate integral, practic o treime din însămânțările din toamna anului 1916 n-au mai fost realizate, iar o parte din recolta aceluiși an nu a mai fost strânsă¹⁹, acest fapt ducând la o gravă criză de materie primă pentru fabricile de zahăr. O parte din muncitorii din fabrică dar și dintre țărani care aveau culturi de sfeclă au fost mobilizați. La toate acestea se adaugă și luptele duse pe frontul Putna-Siret în iulie-august 1917, ceea ce a făcut ca agricultorii să nu-și mai poată lucra pământurile, dar au fost afectate și căile de comunicație și așezările umane.

Producția de zahăr ajunsese în 1919-1920 la 17,5% din producția obținută în 1913-1914, iar în 1921-1922 s-a ajuns la 44% din producția din 1914²⁰. În septembrie 1923 se înființează Oficiul de vânzare a zahărului, organism având ca scop cumpărarea, vinderea, importarea și rafinarea zahărului necesar consumului intern. Oficiul era condus de un comitet format din câte un reprezentant al fiecărei fabrici de zahăr din țară. Fiecare fabrică trebuia să încheie separat contracte cu Oficiul prin care se obligau să-i pună la dispoziție întreaga producție de zahăr, vânzarea și distribuirea făcându-se exclusiv prin intermediul acestui Oficiu. Acesta stabilea anual și cota de producție a fiecărei din cele 12 fabrici de zahăr.

Pe 23 mai 1923 Societatea Anonimă Română „Danubiana”²¹, cu sediul central la București, răscumpără fabricile de zahăr de la Sascut și Roman²² de la vechiul proprietar Société Générale de Sucreries et Raffineries en Roumanie. Prin cele trei fabrici de zahăr deținute (Sascut, Roman și Giurgiu), „Danubiana” devine cel mai mare producător de zahăr din România. Societatea dispunea de terenuri în suprafață de 925.200 m. p., pe care erau construite cele trei fabrici dar și culturile de sfeclă de zahăr. Numărul de angajați era de circa 4550 de lucrători iar capacitatea de prelucrare era

¹⁶ Frédéric Damé - Bucurest en 1906, Ed. Soccec & Cie, București, 1907, p. 596.

¹⁷ *Bucureștii, Anuarul ilustrat al capitalei pe 1910*, Tipografia Horia Carp și Marinescu, București, p. 181.

¹⁸ Aida Dumitrița Samoilă, *op. cit.*, p. 26.

¹⁹ *Ibidem*, p. 30.

²⁰ *Ibidem*, p. 33.

²¹ Societatea Anonimă Română „Danubiana” a fost fondată la 29 iulie 1914 și deținea fabrica de zahăr de la Giurgiu.

²² Fabrica de zahăr din Roman era cea mai importantă fabrică a societății „Danubiana”. În 1928, în timpul campaniei avea 2250 angajați și o capacitate de prelucrare de 200 de vagoane sfeclă pe zi.

de 4.300 tone sfeclă pe zi. Capacitatea de producție anuală era de 55.000 tone zahăr, cam o treime din producția totală a țării²³.

Jacques Menachem Elias

Foto 2: Jacques Menachem Elias - întemeietorul industriei zahărului din România

În 1923, când fabrica de zahăr de la Sascut intră în componența societății „Danubiana”, aceasta ocupa o suprafață de 201.200 m.p. constituită din terenul ocupat de instalațiile și anexele fabricii dar și din teren cultivat cu sfeclă de zahăr. Fabrica avea o forță motrice de 925 cai-putere și 679 de angajați. Capacitatea de prelucrare era de 70 de vagoane sfeclă în 24 de ore. Uzina dispunea de locuințe pentru personalul tehnic și administrativ²⁴. În anul 1927 s-a construit prima uzină de apă, fabrica utilizând numai apă captată.

Din 1930, fabrica trece în proprietatea unei societăți italiene, care o va exploata până în 1941. În 1938 se construiește centrala nouă de forță, prin instalarea unui cazan Borsyng de 23 atmosfere, făcându-se și electrificarea fabricii în proporție de 30%. Naționalizată în 1948²⁵, fabrica de zahăr din Sascut va rămâne în proprietatea statului și va beneficia de o serie de îmbunătățiri care au avut ca obiectiv mărirea capacității de prelucrare și creșterea productivității.

²³ *Industria zahărului în România*, în *Almanahul Argus* 1928, p. 346.

²⁴ *Ibidem*, p. 347.

²⁵ La momentul naționalizării, Fabrica de Zahăr din Sascut avea un număr de 240 de angajați, dintre care 59 funcționari și 25 tehnicieni, și o forță instalată totală de 2.890 HP (cf. Bogdan Dogaru - *Naționalizarea în județul Putna*, în *Revista MILCOVIA*, Seria a III-a, an III, Nr. 6-7, Ed. Terra, Focșani, 2008, p. 49).

Pe 13 octombrie 1998, fabrica și-a încetat activitatea de producție din cauza unei avarii tehnice la hornul cu var²⁶ după ce timp de mai mulți ani, după 1989, a funcționat cu mari pierderi datorită importului masiv de zahăr și concurenței neloiale.

Din iunie 2003 Academia Română, prin Fundația M. H. Elias²⁷ este noul proprietar al fabricii de zahăr din Sascut. Potrivit deciziei judecătorești, se restituie în natură Fundației Elias peste 20 ha de teren, construcțiile ridicate anterior naționalizării, mijloacele fixe și obiectele de inventar existente la acea vreme.

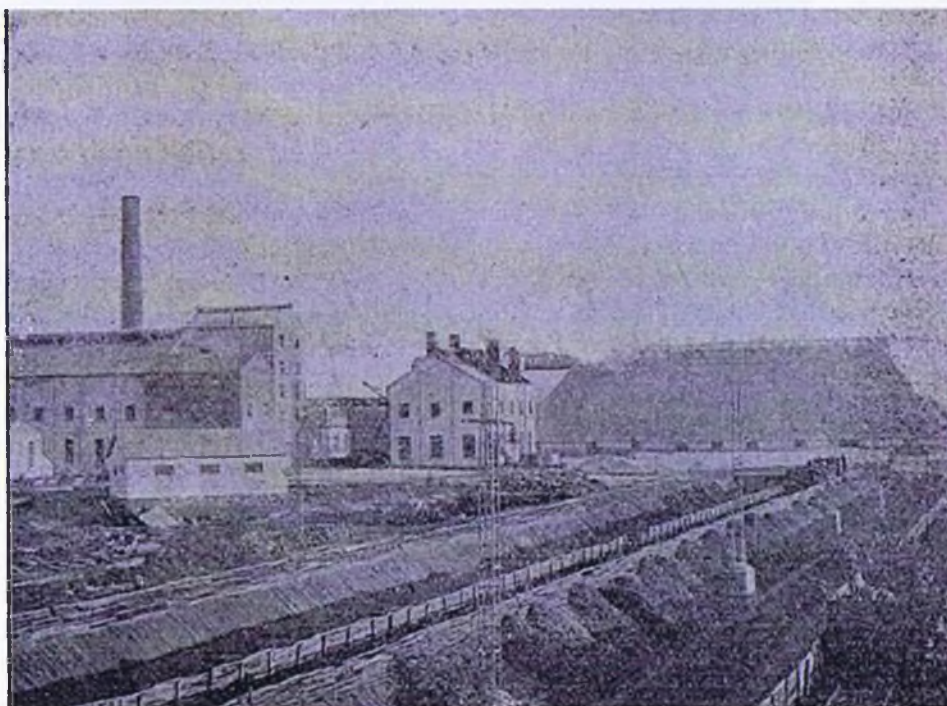

Foto 3: Fabrica de zahăr Sascut-1928²⁸

²⁶ Două strunguri montate în 1875, chiar în anul înființării fabricii, puteau fi folosite în ultimele zile de existență a fabricii, după ce au suferit unele modificări necesare la începutul secolului trecut. De asemenea, centrala electrică montată în 1900 și construită de Compania Generală de Electricitate Română, era încă în stare de funcționare, uimindu-i pe toți specialiștii care au văzut-o. Există zvonuri cum că o echipă de la Muzeul Tehnicii din Berlin ar fi dorit să o cumpere, însă, din varii motive, tranzacția nu a mai fost perfectată.

²⁷ La 14 mai 1923 Jacques M. Elias moare și lasă prin testament pentru scopuri culturale și naționale aproape 1 miliard de lei, numind Academia Română „legatar universal”. Dorește ca pe frontispiciul instituțiilor ce se vor crea cu averea lui să apară numele tatălui său, Menachem. Jacques Elias este unul dintre cei mai mari filantropi ai României din toate timpurile. De numele lui sunt legate Spitalul Elias, Hotelul Continental și cinematograful Patria din București, 9 blocuri la Viena, 2 mine de mercur în Dalmația, 1302 ha la Putna, 324 ha la Balotești, ferma Podul Văleni din Prahova, sute de milioane de lei în bunuri publice și acțiuni la Viena, Berlin, Londra, Praga, Bruxelles, Washington sau Belgrad și multe altele. După 1990 din averea lui Jacques Elias s-au făcut Casa științei și tehnicii din Iași, refacerea Casei oamenilor de știință din București, a Ateneului Român și a Bibliotecii Centrale Universitare, grav afectate de evenimentele din decembrie 1989, informatizarea Bibliotecii Academiei Române, construirea și dotarea liceului din Sascut, complexe socio-culturale în cinci comune, reconstrucția multor așezări afectate de calamități naturale. De asemenea, s-au acordat ajutoare importante pentru Muzeul Satului din București, după incendiul din 2002, s-au dotat mai multe localități cu cabinete medicale, s-a acordat sprijin unor cămine de copii, bătrâni și handicapați, se asigură subvenționarea constantă a activităților Academiei Române, modernizarea Spitalului Elias, a Societății Române de Radiodifuziune, a BCU, acordarea sediului și dotarea Centrului Cultural Român de la Viena, acordarea a zeci de burse la Viena pentru profesori, studenți și elevi și multe altele. (cf. <http://talusa1946.forumculture.net/t1747-eliasv> - 21.02.2016).

²⁸ Imaginea este preluată din *Almanahul Argus 1929*, București, p. 308.

În 2006 s-a obținut aviz de mediu (solicitat de Academia Română) pentru demolarea fabricii de zahăr, iar din aceasta nu au mai rămas decât amintirile. Printre acestea se numără și cele două jetoane pe care vi le prezentăm mai jos. Ambele piese sunt din alamă și au pe una din fețe (avers) într-un cerc perlat exterior o stemă foarte asemănătoare cu stema României între anii 1881²⁹ - 1921.

Față de aceasta, stemei de pe jetoanele analizate îi lipsește pavilionul de purpură căptușit cu hermină, cu ciucuri și franjuri de aur, prins într-o coroană închisă.

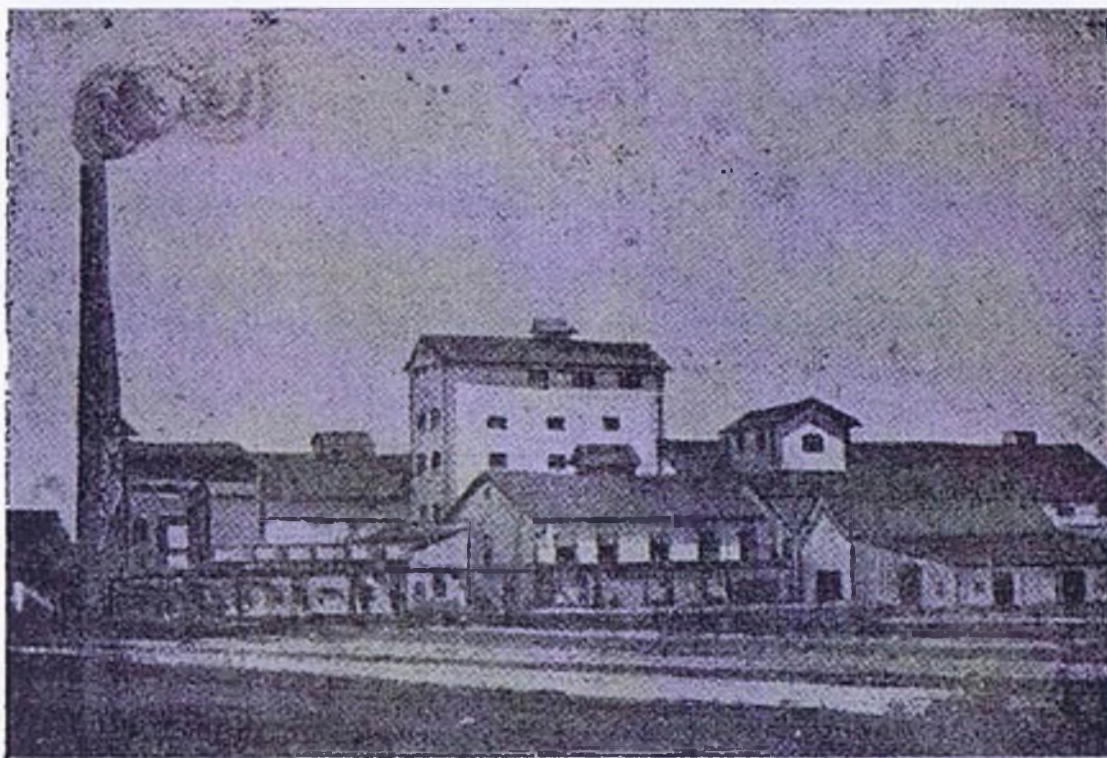

Foto 4: Fabrica de zahăr „Danubiana” Sasut - 1943³⁰

²⁹ „Ultima schimbare oficială a stemei petrecută în secolul al XIX-lea datează din 1872. Atunci, prin legea publicată la 11 martie, noua compoziție heraldică, proiect al lui Ștefan D. Grecianu, arăta astfel: scut sfertuit, având în cartierele unu și patru câmp albastru, iar în doi și trei roșu. În cartierul unu este reprezentată acvila de aur, cruciată și încoronată cu același metal, având în gheara stângă sceptrul, iar în cea dreaptă spada. În partea superioară a cantonului, în dreapta se află un soare de aur. În cartierul doi a fost reprezentat un cap de bour având o stea în șase colțuri între coarne și o semilună la crai nou în partea superioară stângă, ambele de aur. În cartierul trei a fost introdusă stema Olteniei: un leu încoronat, de aur, ieșind dintr-o coroană și ținând între labe o stea în șase colțuri, de asemenea de aur. Cartierul patru a fost rezervat ținutului Mării: doi delfini afrontați de aur. După 1878 aceștia vor desemna Dobrogea. Peste cele patru cartiere se află emblema scartelată a familiei domnitoare. Scutul e timbrat de o coroană închisă și este susținut de către doi lei ce au coada trecută printre picioare – simbol al Daciei. În partea inferioară se regăsește o panglică albastră cu deviza familiei domnitoare scrisă în aur: „NIHIL SINE DEO”. Toate aceste elemente sunt plasate sub un pavilion de purpură căptușit cu hermină, cu ciucuri și franjuri de aur, prins într-o coroană închisă. Această stemă va rămâne în vigoare, legal, până în 1921. Prin uz, însă, după proclamarea Regatului în 1881, coroana superioară este înlocuită cu cea de oțel a României, leii sunt reprezentați cu coada în sus, iar sub panglica devizei apare ordinul „Steaua României”.

În urma desăvârșirii Marii Uniri, la sfârșitul Primului Război Mondial, prin ratificarea și recunoașterea internațională a actelor de unire ale Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, a apărut necesitatea ca această nouă realitate politică să fie reflectată și în stema de stat. În 1921 o comisie heraldică special instituită a adoptat și propus spre adoptare forurilor legiuitoare, o nouă reprezentare a stemei de stat, pe baza modelelor propuse de heraldicii József Sebestyén și Paul Gore” (https://ro.wikipedia.org/wiki/Heraldica_României - 16.02.2016).

³⁰ Imaginea este preluată din *Monografia Județului Putna*, Focșani, 1943, p. 119.

Cealaltă față (reversul) are în interiorul unui cerc perlat exterior, în partea de jos inscripția: SASCUT, iar în centru valoarea nominală. Se cunosc două valori nominale: „1” și „1/2”. Jetonul cu valoarea nominală de „1/2” are diametrul de 20 mm și se regăsește în catalogul Schäffer³¹ la poziția SAS-1³². Piesa cu valoarea nominală „1”, semnalată pentru prima dată în *Buletinul Societății Numismatice Române*³³, are diametrul de 24 mm și este menționată în catalogul Schäffer la poziția SAS-2³⁴.

Jetoanele emise la Sascut de fabrica de zahăr sunt foarte asemănătoare cu jetoanele emise de către fabrica de zahăr de la Roman³⁵. Singura deosebire este că pe fața cu nominalul este trecut „Roman”³⁶ (localitatea unde se afla fabrica de zahăr). Această coincidență este explicată de un episod din istoria celor două societăți. Fabrica de zahăr din Roman a fost construită în anul 1899, cu capital belgian de către Société Générale de Sucreries et Raffineries en Roumanie.

Aceeași firmă deținea în acea vreme și fabrica de zahăr de la Sascut. Ținând cont și de faptul că pe aversul jetoanelor apare o stemă a României din perioada 1881-1921 putem trage concluzia că jetoanele au fost emise de către Société Générale de Sucreries et Raffineries en Roumanie după construirea fabricii de la Roman deci după 1899 și au fost utilizate probabil până în 1921, sau cel mai târziu până la preluarea celor două fabrici de către S.A.R. Danubiana în 1923.

Foto 5: Jeton „1/2 SASCUT”³⁷, Ø22 mm, SAS-1

³¹ Erwin Schäffer - *România, jetoane, semne valorice și mărci*, Guttonbrun, f.e., 2012.

³² *Ibidem*, p. 190.

³³ Erwin Schäffer, Raoul-Marius Șeptilici, Milan Ilici - *Jetoane românești inedite ori mai puțin cunoscute* (IV), în *Buletinul Societății Numismatice Române*, vol. XCII-XCVII, 1998-2003, București, p. 231, poz. 721.

³⁴ Schäffer - *op.cit.*, p. 190.

³⁵ *Ibidem*, p. 186.

³⁶ „Acest jeton este uneori considerat a fi proba monedei de „1 român” din cadrul reformei monetare intenționate pentru anul 1860, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

³⁷ Sursa imaginii jetonului 1/2 Sascut este site-ul <http://www.romaniancoins.org/>. Mulțumim celor doi administratori ai site-ului, Adrian și Mario Homușescu, pentru permisiunea de a face publică această imagine. Piesa se află într-o colecție particulară.

Foto 6: Jeton „1 SASCUT”³⁸, Ø24 mm, SAS-2

Foto 7: Jeton „1 ROMAN”, alama, 24mm, RMN-2³⁹

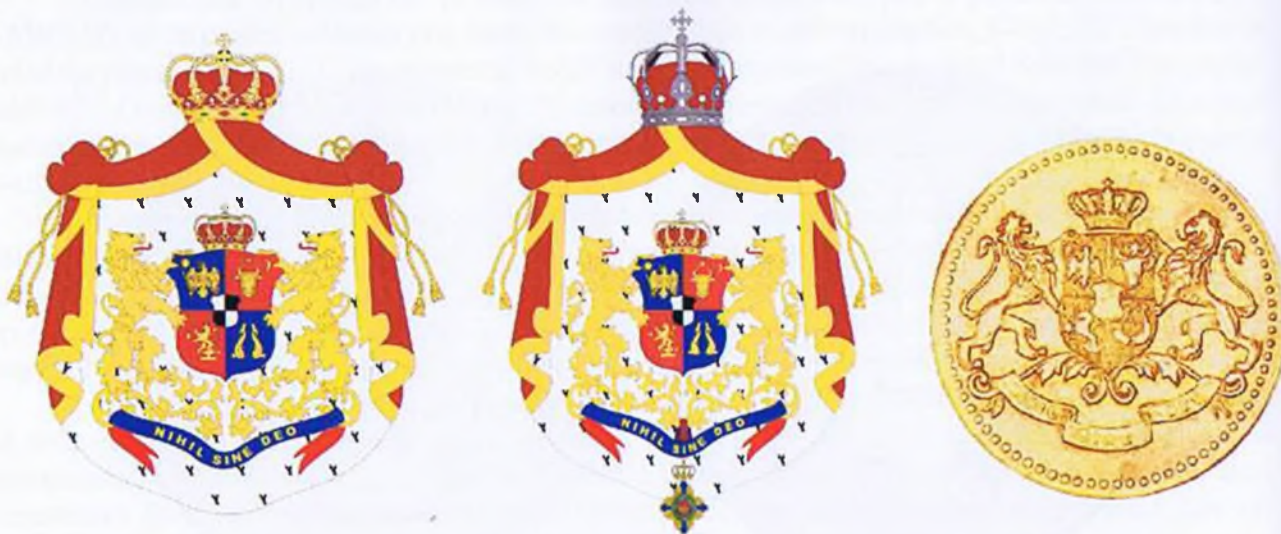
Totuși, între jetoanele emise la Sascut și Roman mai există o mică deosebire la cifra „1” de pe revers, dar nu atât de importantă încât să schimbe concluzia de mai sus.

---

³⁸ Piesa se află într-o colecție particulară.

³⁹ Schäffer, *op. cit.*, p. 186.

Foto 8: Stema României 1872 (stânga), stema României 1881 (centru) și stema stilizată de pe jetoanele Roman-Sascut (dreapta)

Utilitatea acestor jetoane ne scapă, putem face doar supoziții. Valoarea nominală poate face referire la, de exemplu, cantitatea (kilograme sau tone) de zahăr sau bonificația de sămânță de sfeclă⁴⁰, ori borhot sau melasă pe care o putea primi posesorul jetonului. Este posibil ca astfel de jetoane să fi primit cultivatorii de sfeclă de zahăr în schimbul unei anumite cantități de sfeclă predate la fabrică, urmând ca ulterior acestea să fie convertite în zahăr, sămânță, borhot sau melasă. La fel de posibil este ca astfel de pseudomonede să fi primit angajații în contul unei părți din remunerația cuvenită pentru munca depusă și cu ajutorul cărora puteau să-și procure zahăr de la magazia sau cantina fabricii. Nu am descoperit până acum (situație de altfel comună pentru majoritatea jetoanelor cunoscute de la diverse entități economice) vreo dovadă scrisă⁴¹ emisă de firma în cauză care să ateste existența, tirajul și modul de întrebuințare a acestor jetoane.

⁴⁰ Într-o anumită perioadă, pentru sfecla predată la fabrică de către cultivatorii care aveau contract, se primea o bonificație de sămânță, însă nu mai mult decât sămânța necesară pentru cultivarea suprafețelor de teren pentru care existau contracte (cf. Aida Dumitrița Samoilă, *op. cit.*, p. 38).

⁴¹ Arhiva fabricii, ținută la sediul central din București, a fost distrusă în mare parte în urma unui incendiu în cursul anului 1944 (cf. Aida Dumitrița Samoilă, *op. cit.*, p. 41).

DIPLOMAȚIE ÎN VREME DE RĂZBOI. APROPIEREA TRILATERALĂ DINTRE ROMÂNIA, CROAȚIA ȘI SLOVACIA

Radu Florian BRUJA

Rezumat: Al doilea război mondial a oferit alături de mari desfășurări militare și o adevărată luptă în plan diplomatic. Toate statele implicate își modelau interesele în funcție de situația fronturilor și de mărimea sau importanța lor politică și militară. Statele mici, aliate cu Reich-lui, urmăreau cu atenție evoluțiile militare pentru a-și stabili agenda de priorități în trasarea intereselor proprii. În acest context România, Slovacia și ulterior Croația aveau să contureze un proiect de alianță care urmărea recuperarea teritoriile obținute de Ungaria în urma celor două arbitraje de la Viena și a prăbușirii Iugoslaviei. El a fost gândit inițial ca un proiect politic în cadrul Axei. În ciuda colaborării dintre aceste trei țări, acest proiect a fost blocat de presiunea făcută de Budapesta la Berlin și Roma. Aproximarea din punct de vedere politic dintre România, Slovacia și Croația nu a reușit să depășească aceste obstacole. În schimb pentru anii 1941-1943 cooperarea pe plan cultural sau economic s-a bucurat de mai mult succes. Schimbarea strategiei care lăsa loc unei colaborări în plan propagandistic celei politice a prelungit viața proiectului politic.

Cauza eșecului final în realizarea alianței are origini multiple. Ungaria a avertizat Berlinul și Roma că cele trei țări doreau să creeze o Mică Antantă în cadrul Axei, ceea ce ar părea un paradox. Față de această apropiere Roma a luat o atitudine fără echivoc. La Berlin chestiunea a trezit mai greu interesul, dar a fost suficient pentru ca inițiativa să fie blocată. Eșecul acestei apropieri s-a datorat intereselor Romei și Berlinului care urmăreau să aibă liniște în regiunea dunăreană pentru a se concentra pe propriile proiecte.

Cuvinte cheie: al doilea război mondial, alianță, Mica Antantă, propagandă, Ungaria, Axă

Abstract: The Second World War has also given, besides large military deployments, a real diplomatic battle. All the countries involved in the war, carved out their interests depending on the fronts situation and their political or military size and importance. Small countries, allied with the Reich, were watching carefully the military evolutions in order to establish their own agenda in accordance with their own priorities and interests. In this context, Romania, Slovakia and, subsequently, Croatia would shape an alliance project seeking to recover the territories obtained by Hungary as a result of the two Vienna awards and the collapse of Yugoslavia. This project was originally created as a political project within the Axis. Despite the collaboration between these countries, this project was stopped by the pressure exerted by Budapest in Berlin and Rome. The political rapprochement between Romania, Slovakia and Croatia has failed to overcome these obstacles. On the other hand, between 1941 and 1943 the cultural and economic cooperation was more successful. Changing the strategy which built more room for the political propaganda has prolonged the life of this political project.

The reason for the final failure to create this alliance has multiple origins. Hungary has warned Berlin and Rome against the intention of the three countries to create a Little Entente within the Axis, which would have seem a paradox. Against this rapprochement, Rome took an unequivocal attitude. In Berlin, this issue took longer to arouse an interest, but it was enough for the initiative to be blocked. The failure of this rapprochement was due to Rome and Berlin's interests, which aimed at having peace in the Danube area in order for them to be able to focus on their own projects.

Keywords: the Second World War, alliance, Little Entente, propaganda, Hungary, Axis

Introducere

În timp ce România a fost una din țările beneficiare ale tratatelor de la Paris-Versailles, sistemul politic internațional din perioada interbelică nu le-a permis croaților și slovacilor să își formeze propriile state. În acest sistem, Mica Înțelegere reprezenta o triplă alianță cu scopul menținerii *status-quo*-ului central european din care făceau parte România, Cehoslovacia și Iugoslavia. Odată cu schimbarea acestui echilibru, România s-a apropiat de sfera de influență germană în toamna anului 1940. Prăbușirea frontierelor României mari în iunie și august 1940 a fost

consecință indirectă a înfrângerii Franței și a distrugerii sistemului politic internațional din perioada interbelică. După cel de al doilea acord de la Viena din 30 august, România a realizat că singura soluție pentru a se salva din fața intențiilor agresive ale Uniunii Sovietice era participarea alături de Germania la noul sistem politic dominat de aceasta. Aproximativ de Germania nazistă a favorizat și strângerea legăturilor cu Slovacia. Republica slovacă s-a născut cu iluzia independenței și a devenit un satelit al Berlinului după semnarea Tratatului de protecție cu Germania din 23 martie 1939. Ea fusese deja victima ascensiunii Ungariei, beneficiara unui avantajos acord teritorial semnat, sub patronaj germano-italian tot la Viena, în noiembrie 1938. Relațiile diplomatice româno-slovace s-au stabilit în septembrie 1939, prin deschiderea misiunilor diplomatice la București și Bratislava. Ivan Milecz a devenit reprezentantul oficial al Slovaciei acreditat la București. Din partea României a fost acreditat la Bratislava Constantin (Dinu) Hiott iar din mai 1940 Nicolae Lahovary¹. Dar apropierea dintre acestea nu s-a făcut până în momentul în care România nu s-a integrat în sfera de influență germană și a semnat adeziunea la Axă. Din noiembrie 1940 cele două au devenit semnatare ale Pactului tripartit, moment în care cele două țări au devenit oficial aliate. Dar această alianță ascundea o mare problemă. Cele două țări au devenit partenere oficiale cu Ungaria, țară care fusese favorizată de Reich în urma celor două acorduri de la Viena.

În primăvara anului 1941 cele două partenere au asistat la campania militară germană împotriva Iugoslaviei. Prăbușirea vechiului aliat al Cehoslovaciei și României din Mica Antantă interbelică a dus la apariția statului croat pe harta Europei. Croația și-a proclamat independența în aprilie 1941 tot sub influența Axei. Participanta alături de Germania la campania din Iugoslavia, Ungaria a fost din nou beneficiara unei mărimi teritoriale care includea și regiuni din Croația. De aceea la București și la Bratislava s-a tras semnalul că Zagrebul ar putea deveni un partener apropiat în campania anti-maghiară. Încă din 15 aprilie, Croația a fost recunoscută de Slovacia și între cele două s-au stabilit relații diplomatice. Trei zile mai târziu, președintele Tiso îl primea în audiență pe noul ministru al României la Bratislava, Gheorghe Elefterescu care va deveni un susținător al triplei colaborări². La rândul său, statul român a recunoscut independența Croației la 6 mai 1941 și a luat decizia de a stabili cât mai repede relații diplomatice cu Zagrebul. La 1 iunie 1941, sossea în capitala Croației, ministrul României, Dimitrie Buzdugan, iar la București era acreditat Branko Benzon³.

Pactul tripartit a devenit instrumentul politic pe care Germania l-a folosit pentru a obține colaborarea militară la aventura nazistă. Obediența de la care se aștepta Hitler din partea aliaților săi era mascată de formula propagandistică a „Noi Ordini”. În Pactul tripartit au fost invitați partenerii Germaniei, adversari iremediabili sau aliați întâmplători la aceeași politică: Ungaria, România, Slovacia din 1940 apoi Finlanda, Bulgaria, Croația în 1941. Ce însemna „Noua Ordine” scăpa înțelegerii conducătorilor acestor țări. Motivul pentru care au aderat la această fantasmă este sugestiv explicat de diplomatul român Grigore Gafencu: „Ostilitatea și gelozia care dezbină țările din Sud-Est, dorința unora de a profita de pe urma nenorocirii altora, pentru a acapara în detrimentul vecinului, fie și cu prețul propriei independențe, o parte cât mai importantă posibil, teama de a vedea un adversar mai norocos devenind favoritul puterii cuceritoare îi îndemna pe toți să rivalizeze în zelul de a intra în grațiile d-lui Hitler”. Oricum era mai bine în acel moment să fi „auxiliar provizoriu” al ordinii naziste decât „să riști să îi devii victimă”⁴. Astfel, în cadrul Axei, între România, Slovacia și din 1941 și Croația s-au stabilit o serie de legături care aveau un numitor

¹ Radu Florian Bruja, *Establishment of Romanian-Slovakian Diplomatic Relations in 1939* în „Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives. Section History”, Arhipelag XXI, 2014.

² František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *Slovenská republika 1939-1945. Chronologia najdôležitejších udalostí*, Bratislava, Historický ústav SAV, 2007, p. 59-60.

³ Florin Anghel, *Diplomația clandestină. Eșecul proiectului noii Mici Înțelegeri 1941-1943*, în „Istoria: contribuții în căutarea unui nou mesaj. Profesorului Ion Stanciu la împlinirea vârstei de 60 de ani”, coord. Iulian Oncescu și Silviu Miloșiu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p. 252.

⁴ Grigore Gafencu, *Preliminariile războiului din Est. De la Acordul de la Moscova (21 august 1939) până la ostilitățile din Rusia (22 iunie 1941)*, coord. Laurențiu Constantiniu, București, Editura Curtea Veche, 2011, p. 399.

comun: Ungaria. Studiul de față își propune să analizeze modul cum au colaborat cele trei țări, obiectivele comune, dar și motivele pentru care încercarea de a crea o mică alianță în cadrul Axei a eșuat. Pentru a înțelege cauzele eșecului am avut în vedere reacția Ungariei față de „mică Antantă” și poziția Germaniei și Italiei.

„Mihai Antonescu visează la o nouă Mică Antantă”

Încă din primăvara anului 1941 s-au semnalat primele contacte dintre România, Slovacia și Croația pentru semnarea unor acte care să le apropie pe baza unor obiective comune. Această apropiere era o reacție necesară după ce Budapesta a elaborat un program de intenții prin care dorea să i se confere primatul în problemele de ordine și securitate în bazinul Dunării și sud-estul Europei. Diplomația maghiară a înaintat la Berlin un document în care solicita sprijinul pentru acest plan.

O primă problemă care a preocupat diplomația românească a fost necesitatea unei frontiere comune cu Croația și Slovacia. Problema a fost discutată în cadrul întrunirilor româno-slovace și româno-croate. O frontieră comună între România și Slovacia se putea reface prin Rutenia Carpatică. Acest teritoriu a fost ocupat de armata ungară, cu largul concurs al Germaniei în martie 1939, la doar câteva zile după proclamarea independenței Slovaciei. Ivan Milecz i-a sugerat în mai multe rânduri lui Mihai Antonescu pe parcursul lui 1941 că Bratislava era interesată de un proiect de frontieră comună care să faciliteze planurile anti-maghiare ale celor două țări. Iar premierul slovac Vojtech Tuka i-a spus lui Milecz că aștepta ca România să dețină inițiativa deoarece era singura țară care ar fi putut ajuta Slovacia împotriva Ungariei, în afara evident a Reich-ului⁵.

Guvernul de la Bratislava a încurajat parte română să își deschidă colaborarea și în direcția Croației⁶. Românii și slovacii se refereau la Croația deoarece autoritățile de la Zagreb erau interesate, la rândul lor, de strângerea legăturilor cu Bratislava și Bucureștiul pentru a înconjura Ungaria. Pretențiile ungare asupra Banatului sârbesc a captat interesele strategico-regionale de la București. Astfel, o graniță comună între România și Croația devenea o necesitate. Această idee era enunțată într-un raport confidențial la 14 iunie 1941 de către ministrul de Externe al României, Mihai Antonescu, pentru diplomatul român de la Zagreb: „unul dintre primele obiective ar trebui să fie crearea unei frontiere comune, prin evitarea atribuirii Banatului sârbesc Ungariei, fapt ce ar putea ridica o barieră, putând limita în mod considerabil posibilitățile de dezvoltare a relațiilor româno-croate”⁷. Declanșarea războiului împotriva U.R.S.S. a anulat pentru moment problema frontierelor celor trei țări iar ideea unei granițe comune a căzut.

După declanșarea campaniei militare împotriva Uniunii Sovietice ministrul de Externe al României, Mihai Antonescu a elaborat un nou plan pentru contracararea ambițiilor maghiare. El se gândea la crearea unui parteneriat triplu româno-slovaco-croat. La data de 3 iulie 1941, Mihai Antonescu l-a primit pe Ivan Milecz într-o audiență, vorbindu-i de identitatea de interese și de nevoia strănerii legăturilor româno-slovace. În speranța exprimată de Antonescu că cele două țări își vor crea o „legătură spirituală” care să o completeze pe cea diplomatică, ministrul român vorbea despre necesitatea unui schimb de vizite politice la vârf. A doua zi, noul ministru plenipotențiar al României la Bratislava, Gheorghe Elefterescu a fost informat asupra detaliilor întrevederii Antonescu - Milecz. Câteva zile mai târziu, Elefterescu raporta la București că slovacii erau interesați de o colaborare strânsă și că vizita lui Ion Antonescu ar fi bine primită dar că aceștia se arătau sceptici în ceea ce privește o colaborare tripartită între Croația, România și Slovacia⁸. Ei considerau că un astfel de parteneriat trebuia să aibă girul Berlinului.

La 9 iulie 1941 Mihai Antonescu l-a primit din nou pe ministrul Slovaciei la București, Ivan Milecz, la Guvern pentru a reitera necesitatea strănerii legăturilor cu Slovacia și în continuare cu Croația. Discuția a avut în vedere depășirea dificultăților care nu au permis strângerea colaborării până în acel moment. Conform notei redactate s-au pus bazele unei viitoare colaborări prin

⁵ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 255.

⁶ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuarea A.M.A.E.), Fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 272.

⁷ Loc. cit., p. 253.

⁸ Petre Otu, *Relații militare româno-slovace (1940-1944) în Structuri politice în secolul XX*, coord. Constantin Hlihor, București, Editura Curtea Veche, 2000, p. 371-372.

schimbul de vizite ale unor personalități din diverse domenii de activitate. Milecz a remis o invitație pentru Ion Antonescu de a vizita Slovacia în calitate oficială. El a declarat că „Slovacia este o țară mică pe lângă România dar că într-adevăr identitatea de structură și respectul pentru România o apropie foarte mult de noi”⁹. Discuția din 9 iulie a pus bazele principale ale colaborării româno-slovace fiind atinse problemele raporturilor diplomatice dintre cele două țări: propaganda comună prin presă, vizite reciproce care urmau să fie pregătite, relațiile economice, îndepărtarea dificultăților care au fost înregistrate până în acel moment, crearea unei societăți culturale care să pregătească un acord comun¹⁰.

Cum ostilitățile militare decurgeau încurajator în vara anului 1941 și se aștepta un final fericit până la sfârșitul anului diplomația românească se pregătea pentru ofensiva diplomatică în vederea recuperării Transilvaniei. Dar inițiativele diplomatice românești nu s-au bucurat de rezultatele scontate. Ministrul României la Zagreb, D. Buzdugan, a luat legătura cu factorii de decizie croați în vederea adoptării unei poziții comune în problema Ungariei. Buzdugan a primit în 14 iulie 1941 instrucțiuni de la Ministerul Afacerilor Externe. Aceleași demersuri le-a inițiat și Gheorghe Elefterescu la Bratislava. Dar recomandările venite din capitala Slovaciei îi sugerau lui Ivan Milecz să fie prudent și să aștepte o ocazie favorabilă¹¹. Mihai Antonescu nu s-a descurajat. Ministrul român de Externe a luat în serios acțiunea și a făcut noi demersuri diplomatice pentru a-i antrena pe miniștrii plenipotențieri ai României în acest proiect. La 17 iulie, el s-a adresat Legațiilor României de la Bratislava și Zagreb fără echivoc: „în ceea ce privește relațiile cu Slovacia și Croația, trecem la o acțiune directă fiindcă intrăm într-o fază nouă a problemei Sud-Estului european”¹².

În ciuda declarațiilor de intenții asupra intensificării relațiilor româno-slovace acestea nu s-au dezvoltat din cauza unei vădite prudențe explicată de îngrijorarea produsă la Budapesta. Ungurii au aflat că între cele trei țări care înconjurau Ungaria s-au stabilit o serie de înțelegeri care îi privea. Diplomația maghiară a căutat să compromită aceste relații prin diferite tertipuri. La 16 septembrie 1941, în cadrul unei conferințe la Auswärtiges Amt ziaristul suedez Arvid Fredborg, bun cunosător al limbii maghiare, a întrebat care era sensul negocierilor dintre Slovacia, Croația și România. Reprezentantul Germaniei a declarat că abia atunci a auzit de așa ceva. Punctul de vedere oficial al Auswärtiges Amt a fost că aceste informații erau zvonuri, fără nici un suport real. Dar știrea a făcut senzație odată ce a fost publicată într-un cunoscut cotidian suedez, cu titlul *Slovacii, croații și românii separați de unguri*¹³.

Maghiarii s-au plâns la Berlin că înțelegerile tripartite au ca scop refacerea Micii Antante. Diplomatul maghiar la Bratislava a protestat personal contra articolelor apărute în presa din Slovacia în care se făceau referiri la vizite comune în țări aliate și în care Ungaria era prezentată ca dușman comun al croato-româno-slovacilor¹⁴. Germania nu s-a arătat încântată de aceste proiecte deoarece se temea că tensionarea relațiilor din bazinul Dunării ar putea avea efecte negative asupra războiului antisovietic. Germanii s-au interesat tot timpul de adâncirea relațiilor dintre București, Bratislava și Zagreb și mai ales urmăreau cu atenție să nu se realizeze vreun acord trilateral cu caracter politic. De aceea presiunile germane la Bratislava au impus multă precauție. Dar Reich-ul a preferat să menajeze România deoarece contribuția acesteia la războiul din est era cea mai importantă. Berlinul a preferat să facă presiuni la Bratislava, țara cea mai vulnerabilă și moderată, pentru a nu forța nota. Și Croația a fost menajată deoarece era percepută ca zonă de influență

⁹ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 316-317.

¹⁰ Loc. cit., vol. 15, f. 29-30.

¹¹ Loc. cit., vol. 11, f. 343.

¹² Apud Florin Anghel, *op. cit.*, p. 254.

¹³ Dagmar Čierna-Lantayová, *Medzinárodné a vnútropolitické factory slovensko-mad'arského vzt'ahu v období 1939-1945, în Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislostiach*, Bratislava, Editura Ivančková kol., 2012, p. 172.

¹⁴ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. IV, f. 98.

italiană. Dacă Germania prefera România din cauza bunei înțelegeri dintre Hitler și Antonescu și aprecia contribuția țării la efortul militar comun, ungurii se temeau tocmai de această relație personală și au făcut presiuni la Bratislava și Zagreb.

Ivan Milec l-a abordat și pe Branko Benzon, colegul său de la București în problema amintită. El aducea în discuție problema minorităților aflate în teritoriile ocupate de Ungaria și că acestea au fost cedate fără respectarea principiilor etnice, cu concursul Germaniei. Dar completa că în această problemă trebuia așteptat sfârșitul războiului. Benzon a replicat că nu înțelege de ce maghiarii nu au trebuit să aștepte sfârșitul războiului dar croații, românii și slovaci da. El critica politica maghiară și considera că aceștia nu vor putea obține tot ce doreau, mai ales când propunerile lor în politica externă contraziceau, credea Benzon, principiile primare ale național-socialismului. El l-a abordat și pe ministrul Reich-ului la București, Manfred von Killinger în această problemă. Germanul însă i-a vorbit de superioritatea administrației maghiare în Transilvania. Benzon i-a spus că nici românii, nici croații și nici slovaci nu sunt mulțumiți cu situația existentă și că administrația maghiară nu respectă principiile etnice¹⁵.

Politica externă a Slovaciei era monitorizată de la Berlin. Germanii nu permiteau o încordare a raporturilor politice dintre micii parteneri ai Axei. Maghiarii și-au făcut un obicei de a înainta plângeri la Berlin asupra atitudinii românilor, slovacilor și croaților, temându-se că Ungaria ar putea fi înconjurată de foștii aliați ai Miciei Înțelegeri, redefiniți în cadrul Pactului Tripartit. Când în toamna anului 1941, Tiso i-a declarat lui Elefterescu că o colaborare e binevenită și că excludea o apropiere de Ungaria, cercurile budapestane au reacționat din nou. Ele au căutat să contracareze colaborarea la Berlin, Bratislava și Zagreb dar nu și la București¹⁶. O altă cale de a împiedica apropierea a reprezentat-o declarațiile de prietenie a Budapestei față de slovaci. În schimb, ungurii nu erau atât de îngrijorați față de apropierea croato-slovacă, țări considerate prea slabe și prea dependente de Germania. Chiar revendicările lor teritoriale erau considerate mai mici. Astfel, și la București autoritățile au recomandat moderația în declarațiile de apropiere, mai ales că diplomația română știa că slovaci nu aveau încredere în unguri¹⁷. Ungurii au încercat să se folosească și de o apropiere diplomatică dintre Budapesta și Sofia. România cedase partea de sud a Dobregii către Bulgaria și considera că raporturile cu această țară intraseră în normal. Dar animozitatea bulgaro-română persista și Budapesta a încercat să profite de această adversitate. Tema a fost reluată și în discuția dintre Milecz și Mihai Antonescu la 2 februarie 1942. Raportul trimis la Bratislava de diplomatul slovac amintește de demersurile lui Antonescu în Germania și de faptul că Berlinul a recomandat ca țările implicate să fie mai moderate în solicitările lor. Dar Antonescu i-a amintit lui Milecz și de apropierea bulgaro-maghiară care era asemănătoare cu cea româno-slovacă¹⁸.

De aceea au existat diferențe între declarațiile de intenții și acțiunile propriu-zise ale slovacilor. Ivan Milecz a întreținut bune relații și cu reprezentanții Zagrebului în România. Diplomații croați au devenit o bună sursă de informare pentru Ministerul de Externe de la București asupra stării de spirit al slovacilor. Astfel, Benzon a aflat de la Milecz despre neîncrederea Slovaciei în capacitatea celor trei țări de a-și rezolva problemele fără sprijinul german. Milecz i-a declarat omologului său croat că el considera că „sistemul de la Versailles a fost lichidat pentru că era nedrept”. Reprezentantul diplomației Slovaciei se plânga însă doar de atitudinea maghiarilor față de modul cum erau tratați conaționalii săi în Ungaria. Dar nu era convins că „nemții ar întreprinde ceva împotriva maghiarilor. Nu cred – continua el – că România ar putea să facă ceva împotriva maghiarilor pentru că aceasta nu ar permite-o Germania”. El îi mai mărturisea că Manfred von Killinger, diplomatul german acreditat la București, unde venise tocmai de la Bratislava, i-ar fi spus că Germania a făcut presiuni la Budapesta și la București pe această temă concluzionând că „se

¹⁵ Dagmar Čierna-Lantayová, *op. cit.*, p. 174.

¹⁶ Gheorghe Zbucă, *Problema maghiară în relațiile bilaterale: tentativa de refacere a Miciei Înțelegeri și de stabilire a unei granițe comune*, în *Structuri politice în secolul XX*, coord. Constantin Hlihor, București, Editura Curtea Veche, 2000, p. 394.

¹⁷ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 441-442.

¹⁸ Dagmar Čierna-Lantayová, *op. cit.*, p. 174-175.

înșeală cei ce cred că ar putea singuri să-și rezolve disputa”¹⁹. Cu alt prilej, Milecz îi mărturisea lui Benzon neîncrederea în germani de a rezolva problema maghiară în alți termeni: „pentru că germanii până acum au arătat că nu-și țin promisiunile și că vor cel mai mult să folosească România în război”²⁰. Și în mediile diplomatice apăreau semnale despre ezitățile slovacilor. Ministrul slovac la Berlin îl evita pe omologul său român, Raoul Bossy. Acesta a sesizat temerile colegului său slovac, Matuș Cernak. Diplomatul român i-a reproșat că nu se întrevădeau prea des așa cum o făcea cu Benzon, reprezentantul Croației ajuns la Berlin după încetarea misiunii la București. Invocând o boală, Cernak i-a mărturisit că Germania nu e de acord cu o „Petite Entente”. Bossy nota că diplomatul slovac „e foarte prudent și rezervat. Îmi face impresia omului care s-a fript cu ciorbă și suflă și în iaurt”²¹. Altă dată scria că Cernak „pare cam descurajat de pozițiunea atât de bună la Berlin a ungarilor, care „obțin tot ce vor”. El crede că li se va da și Banatul de vest”²².

Mihai Antonescu a revenit asupra subiectului precizând că „cea mai bună metodă este aceea a unor simple acorduri de ordine morală și spirituală ca să întrețină opiniile publice, pregătind momentele hotărâtoare”²³. În instrucțiunile date în octombrie 1941 Ministerul de Externe român îi solicita lui Elefterescu să se intereseze dacă prudența de care dădeau dovadă slovacii se datora presiunilor de la Berlin sau era un act al guvernului de la Bratislava. Ministerul român îl asigura pe diplomatul său că din discuțiile cu Manfred von Killinger acesta nu se opunea unei astfel de apropieri tripartite și că Germania nu confunda înțelegerile româno-croato-slovace cu Mica Antantă. Deși răspunsul diplomației germane nu a fost încurajator Killinger i-a declarat lui Antonescu că Berlinul „nu va lua „act” de această apropiere”²⁴.

La 21 octombrie 1941 Ivan Milecz a fost primit din nou de Mihai Antonescu. Diplomatul slovac și-a exprimat dorința de a merge la Bratislava pentru a discuta cu membrii guvernului asupra modului cum e privită Ungaria în România și a primi instrucțiuni pentru a poziție comună. Cu ocazia acestei audiențe, Milecz și-a exprimat deschis sentimentele antimaghiare și și-a arătat disponibilitatea de a găsi căile pentru o colaborare deschisă în plan politic împotriva Ungariei. A readus în discuție și posibilitatea colaborării cu Croația în aceeași direcție. La finalul audienței cei doi și-au exprimat speranța că după război se vor reface alianțele regionale iar România va avea un cuvânt greu de spus²⁵.

Dacă germanii au menajat Bucureștiul în această chestiune au continuat să exercite presiuni la Bratislava pentru a nu grăbi apropierea și a avea liniște atât dinspre Bratislava și București, cât și dinspre Budapesta, în condițiile în care războiul nu era încheiat. În octombrie 1941 circulau zvonuri că vizita lui Horthy la Hitler a urmărit și alte rapturi teritoriale pe seama Slovaciei. De aceea, Mihai Antonescu îi cerea lui Elefterescu să stabilească noi contacte cu oficialii slovaci pentru a întocmi un program comun de acțiune împotriva uneltirilor maghiare. Zvonul era folosit ca un argument concret al necesității apropierii dintre cele două țări. În acest scop, Ion C. Marinescu, ministrul Economiei Naționale, care urma să viziteze Slovacia în noiembrie, primise și însărcinări diplomatice, pe lângă cele economice, „tocmai pentru ca să arătăm din partea noastră un accent mai greu asupra acestei direcțiuni pe care o dorim comună”. Marinescu a primit instrucțiuni pentru a discuta problemele politice care frământau atât Bucureștiul cât și Bratislava. În România era privită cu teamă apropierea bulgaro-maghiară și de aceea devenise acută problema apropierii de Croația și Slovacia. Românii doreau să își convingă partenerii că nu se putea pune temei pe promisiunile maghiare privind statutul minorităților din Ungaria. Mai mult Bucureștiul considera că apropierea

¹⁹ Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p. 400.

²⁰ *Ibidem*, p. 398.

²¹ Raoul Bossy, *Jurnal (2 noiembrie 1940 - 9 iulie 1969)*, ediție de Ion Mamina, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 66.

²² *Ibidem*, p. 75.

²³ Petre Otu, *Relații militare româno-slovace. 1939-1944. Mihai Antonescu visează o altă Mică Antantă*, în „Magazin Istoric”, februarie 1997, p. 42.

²⁴ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 481.

²⁵ *Loc. cit.*, f. 505-506.

Slovaciei de Croația era mai puțin relevantă decât cea de România deoarece statul croat se afla sub influența Italiei. Nici Ungaria nu se temea de o strângere a legăturilor croato-slovace în schimb făcea tot ce îi stătea în putere să le țină pe acestea departe de România. Antonescu avertiza că era în interesul Slovaciei să stabilească relații clare cu România dacă nu dorea „să riște într-o bună zi să rămână izolată”. Politicianul român explica natura acestor relații prin nevoia de a stabili pași concreți pe viitor pregătind un proiect comun care să fie adus în atenția politicii internaționale doar atunci când se va ivi momentul prielnic. Pentru aceasta trebuiau evitate manifestațiile publice și propaganda fățișă, colaborarea rezumându-se la „o concertare serioasă și o stabilire loială de acțiune comună, stabilind etapele programului politic unitar”²⁶.

Dacă slovacii au oscilat în 1941 față de colaborarea tripartită, la Zagreb ideea a prins. Liderul croat, Ante Pavelić, i-a declarat lui Dimitrie Buzdugan, în noiembrie 1941 că „interesele țărilor noastre sunt identice și avem un vrăjmaș comun. Ura noastră împotriva lui este chiar mai veche decât a voastră”²⁷. Chestionat de maghiari, Ante Pavelić a avut o replică foarte promptă: „Da, există o Mică Înțelegere, dar nu noi am creat-o ci dvs. ungurii, prin atitudinea pe care o aveți față de țările noastre”²⁸. La rândul său, Branko Benzon declara, citându-l pe liderul croat că „Mica Înțelegere nu se pregătește nici la Zagreb, nici la București, nici la Bratislava, ci la Budapesta, din cauza prigoanei contra celor trei naționalități megieșe”²⁹.

În noiembrie 1941 Germania și-a invitat partenerii la serbările prilejuite de trecerea primului an de la crearea Pactului Tripartit. Această vizită a fost considerată de Mihai Antonescu ca o oportunitate pentru strângerea legăturilor dintre cele trei țări. Cu acest prilej conducători, miniștrii și diplomați din Axă s-au întâlnit la Berlin. Aici au putut avea întrevederi atât cu Hitler cât și cu șefii diplomației Reich-ului. Ocazia a fost folosită și pentru întâlniri între politicieni din țările aflate sub dominația sau influența Germaniei. Pentru Mihai Antonescu a fost un bun prilej de a-i întâlni pe delegații croați și slovaci.

În timpul vizitei mareșalului Ion Antonescu la Hitler, l-a interpellat pe problema românilor din Transilvania și l-a întrebat dacă România vrea să strângă relațiile cu state vecine amintind de Croația și Slovacia. Hitler a fost destul de rezervat și a spus că nu se putea pune problema frontierelor europene în acel moment³⁰. Campania din U.R.S.S. nu se terminase și venirea iernii puna mari probleme armatelor aliate. Problema strângerii legăturilor cu Slovacia și Croația a ținut deschisă și agenda politică a lui Mihai Antonescu. El a ținut să îi precizeze lui Adolf Hitler în cadrul audienței din 27 noiembrie 1941 că Hitler ar putea determina Ungaria să aibă o politică mai tolerantă în problema minorităților. „I-am vorbit apoi Führerului cancelar de necesitatea de a împiedica Ungaria să facă acte potrivnice rosturilor de mâine prin asocierea Croației și Slovaciei la o ordine spirituală comună, fără tendințe de agresiune sau intonațiune banală a Micii Antante”³¹. La aluzia făcută în noiembrie în timpul audienței la Hitler relativă la o astfel de mică înțelegere, cancelarul german s-a arătat rezervat. El i-a răspuns lui Antonescu că finalizarea războiului în est era prioritară fără ca să îi dea vreo sugestie pentru viitor³². Liderul german nu era interesat de apropierea româno-slovaco-croată de ceea ce el a fost tranșant, crezând că cei doreau anularea rezolvarea problemelor teritoriale cu Ungaria cât mai curând. Führer-ul s-a pronunțat în mai multe rânduri foarte voalat la modul cum va arăta harta politică după război. Și Vojtech Tuka a folosit audiența la Hitler din noiembrie 1941 pentru a reitera buna colaborare româno-slovacă și lipsa oricărei încrederi în promisiunile maghiare. De asemenea, premierul slovac a primit toate

²⁶ Loc. cit., f. 481-484.

²⁷ Apud Florin Anghel, *op. cit.*, p. 253.

²⁸ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 379.

²⁹ Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 75.

³⁰ *Ibidem*, p. 91.

³¹ A.M.A.E., Fond 71 Al doilea război mondial. Vol. 300, f. 399; vezi și *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, volumul I, ediție de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, București, Editura Cozia, 1991, doc. 32, p. 149.

³² Eugen Preda, „Săritura de pisică”, București, Editura Militară, 1976, p. 97.

asigurările de la von Ribbentrop că la Berlin apropierea croato-româno-slovacă nu era văzută cu ochi răi dar că manifestările fățișe anti-maghiare trebuiau să înceteze. Germanii nu susțineau această apropiere dar declarau că nu i se opun atât timp cât nu capătă nuanțe care să semene cu Mica Înțelegeră³³. Dar Ribbentrop nu și-a ascuns tonul amenințător când i-a vorbit lui Tuka despre aceste raporturi: „relațiile slovaco-române nu se pot aștepta la formule și manifestări aprobatoare pentru ca să nu se interpreteze din nou politica de apropiere dintre România și Slovacia ca noua Mică Antantă”³⁴.

După aceste vizite, la 27 noiembrie 1941 Mihai Antonescu a avut o întrevedere cu V. Tuka la Berlin, reluând discuțiile în problema cooperării pe un front comun anti-maghiar. Tuka știa direct de la Ribbentrop că Germania nu agrea această inițiativă iar Killinger l-a avertizat personal pe Mihai Antonescu de acest lucru. Aceasta nu i-a împiedicat să discute problema. Mai mult, poziția germanilor nu era unanimă. Probabil că aceștia nu și-au imaginat că în interiorul Axei ar putea să existe o colaborare care să nu reflecte interesele Berlinului și problema i-a surprins. În schimb, influentul ministru al Propagandei, Goebbels i-ar fi sugerat că nu avea nimic împotriva unei apropieri militare româno-slovace³⁵. Anul 1941 se încheia fără să se fi realizat nimic concret. Dar ideea unei apropieri trilaterale a ținut agenda politică de la București, Bratislava și Zagreb deschisă. Reacția Budapestei și poziția Berlinului au blocat însă inițiativa.

Anii 1942-1943 au impus schimbarea strategiei

După eșecul creării unei alianțe politice, Mihai Antonescu a căutat să aducă în prim plan o nouă tactică. El avea în vedere o strângere a colaborării în plan cultural. Această inițiativă avea un scop propagandistic, de informare a opiniei publice internaționale asupra drepturilor românilor din Transilvania. Cum și ungurii erau la fel de convinși de drepturile lor asupra Transilvaniei, Mihai Antonescu a căutat să câștige opinia publică din Croația și Slovacia, state care aveau revendicări similare.

Din punct de vedere cultural anii 1942-1943 au reprezentat momentul de vârf al colaborării cu partenerii croați și slovaci. Între România, Slovacia și Croația s-au semnat mai multe acte bilaterale care făceau din colaborarea dintre cele două țări o realitate. În ianuarie 1942, M. Antonescu și-a anunțat dorința de a-i îl întâlni pe premierii Vojtech Tuka și Mladen Lorković pentru a negocia un acord cultural³⁶. O ofensivă culturală care ascundea una diplomatică stătea la baza acestor acorduri. Mihai Antonescu a înțeles că războiul se va prelungi mult timp iar sorții acestuia nu mai erau clari. În aceste condiții era nevoie de o nouă strategie de colaborare pe linia anti-maghiară. El a încetat să mai vorbească de relații politice spre a nu da semnale la Budapesta și Berlin că și-ar dori refacerea Micii Antante. Iar ofensiva diplomatică a trecut pe tărâm cultural. M. Antonescu urmărea să declanșeze o mare campanie care să justifice pretențiile asupra Transilvaniei. Documentele care prezentau punctul de vedere românesc trebuiau puse pe masa de lucru a învingătorilor în război, indiferent cine ar fi fost aceștia. Popularizarea problemei românești în rândul statelor europene și lobby-ul făcut în mediile diplomatice au căpătat prioritate în strategia românească. Croația și Slovacia nu au fost uitate. Ele reprezentau pentru guvernul de la București două excelente piste spre Italia, respectiv Germania. Apoi colaborarea avea în vedere conturarea unor aspecte comune în lupta împotriva Ungariei. De aceea trebuia făcut totul pentru a populariza imaginea României și drepturile ei asupra Transilvaniei în opinia publică a celor doi parteneri.

În același timp, din 1942 raporturile României cu Germania s-au îmbunătățit semnificativ. Cum războiul pe frontul de est continua, contribuția României a crescut considerabil depășind Ungaria. Aportul economic și militar pe care România îl aducea la efortul de război au făcut ca decidenții Externelor de la București să readucă în discuție problema cooperării cu Croația și

³³ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. II, f. 574.

³⁴ Petre Otu, *Relații militare româno-slovace. 1939-1944...*, p. 42.

³⁵ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. IV, f. 9-10. vezi și Petre Otu, *Relații militare româno-slovace (1940-1944)*, p. 372-373.

³⁶ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. IV, f. 9-10. vezi și Dagmar Čierna-Lantayová, *op. cit.*, p. 175.

Slovacia. Într-un *Pro Memoriu* din februarie 1942, ministrul român al Afacerilor Străine îl înștiința pe Joachim von Ribbentrop asupra naturii acestor raporturi și îi cerea să își precizeze poziția față de situația creată de apropierea dintre București, Bratislava și Zagreb. Antonescu declara că aceste legături nu au caracter politic și nu urmăresc refacerea Micii Înțelegeri. România se arăta interesată de „ideea unității europene și a unei federațiuni europene mult mai vaste” dar apropierea dintre cele trei state era firească din cauza poziției revizioniste maghiare. Antonescu îi declara ministrului german că înțelege poziția Berlinului față de oportunitatea vizitelor lui Tuka și Lorkovič la București dar îl întreba dacă apropierea dintre Ungaria și Bulgaria concretizată prin vizite similare și manifestații publice de prietenie nu se înscriau în aceeași linie care le fusese refuzată românilor, slovacilor și croaților. El concluziona că apropierea dintre cele trei state era în interesul Germaniei, nu are nici un scop agresiv și respecta tratatele internaționale semnate. În schimb, încurajarea prieteniei bulgaro-maghiare avea susținere din partea italienilor. Mihai Antonescu i-a propus lui Ribbentrop să patroneze tripla apropiere dintre cei trei parteneri din Axă și dorea să afle un răspuns din partea diplomației germane. La rândul său, Ion Antonescu i-a atras atenția direct lui Hitler în februarie 1942 că apropierea României de Croația și Slovacia era una culturală. Deși această apropiere a fost primită cu neîncredere la Berlin și Roma „apropierea cu tendințe vădite politice și militare a Ungariei și Bulgariei” nu a trezit suspiciuni în capitalele celor două puteri ale Axei³⁷.

În februarie 1943 Mihai Antonescu își exprima regretul că în relațiile româno-slovace s-a produs o răceală. El i-a mărturisit că nu înțelege de ce Germania privea cu neîncredere spre înțelegerea tripartită. Cei doi au căzut de acord că Ungaria a făcut demersuri la Berlin și Roma arătând că această apropiere seamănă cu Mica Înțelegere. Milecz a informat Bratislava că România a rămas prietena Slovaciei și recomanda ca relațiile dintre cele două să se dezvolte pe mai multe planuri. Slovacia se aștepta ca România să fie inițiatoarea acestei dezvoltări. Milecz i-a declarat lui Antonescu că și Tuka regreta că relațiile nu fuseseră foarte apropiate dar că Berlinul blama aceste relații. Milecz era de părere că doar cu acceptul germanilor s-ar putea realiza o colaborare regională³⁸.

Opera propagandistică desfășurată între cele trei capitale a fost semnificativă. Propaganda românească din perioada 1941-1943 în Slovacia și Croația a crescut substanțial. La Radio Bratislava și Radio Zagreb a fost introdusă emisiunea *Ora României*, iar la București *Ora Slovaciei* și *Ora Croației*. Presa din cele două state publica zilnic buletine informaționale despre România. *Ora României* de la Radio Bratislava și Radio Zagreb a avut rolul promovării imaginii României în opinia publică din cele două țări partenere. De asemenea au existat și schimburi interculturale și vizite comune între cele trei țări. De exemplu, Tido J. Gašpar, șeful Propagandei slovace, a vizitat România, în fruntea unei delegații de scriitori din Slovacia și Croația. Legațiile celor două țări au oferit un dineu în prezența reprezentanților presei și a unor nume majore ale literaturii române³⁹. La rândul lor, românii au vizitat Slovacia, pentru un traseu care a cuprins Bratislava, Banská Bystrica și localități de la poalele Munților Tatra. Aceste vizite reciproce, care i-au cuprins și pe croați au avut un uriaș impact în mass-media.

În jurul catedrei de limba română de la Universitățile din Bratislava și Zagreb s-a organizat un alt tip de promovare a imaginii reciproce și de strângere a legăturilor culturale. Personalități precum dirijorul George Georgescu de la Filarmonica Națională, pianistul Dinu Lipatti, scriitorul Liviu Rebreanu, istoricii Victor Papacostea și Ioan Lupaș au vizitat Slovacia și Croația⁴⁰. De precizat este faptul că ministrul României la Zagreb i-a oferit lui Ante Pavelić ordinul *Carol I*, iar Mareșalul Ion Antonescu primea ordinul *Coroana Regelui Zvonimir* la 25 august 1942. Același ordin îl primea și ministrul român de Externe, Mihai Antonescu la 26 ianuarie 1943⁴¹. Și câteva

³⁷ Antonescu - Hitler. *Correspondență și întâlniri inedite...*, doc. 39, p. 171.

³⁸ Dagmar Čierna-Lantayová, *op. cit.*, p. 175-176.

³⁹ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare S.A.N.I.C. Fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă, dosar 601, f. 435.

⁴⁰ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 258.

⁴¹ *Ibidem*, p. 260

personalități culturale românești care au vizitat Slovacia în acești ani au fost decorate de slovaci cu ordinul *Pribina*. Zilele naționale ale Slovaciei și Croației au fost serbate cu mult fast. Iar ziua națională a României a devenit prilej de sărbătoare la Bratislava și Zagreb. Și problema minorității croate și slovace era avută în vedere. Acordurile culturale semnate de cele două țări au îmbunătățit statutul minorităților din România. Acest gest era un semnal tras cum că croații, românii și slovaci din Ungaria nu beneficiază de un statut similar.

Însă războiul continua cu mai multă înverșunare, devenind mondial. Odată recuperate Basarabia și Bucovina războiul din est și-a pierdut din popularitate în sânul societății românești. Transilvania revenise ca principală temă de discuție. De aceea Mihai Antonescu a dat directive presei românești să abordeze problema și mai ales statutul românilor din teritoriul cedat. Reacția Budapestei a fost pe măsură. Astfel deși pe front trupele maghiare erau aliatele celor române, slovace sau croate în plan intern „disputa dușmănoasă lua forme tot mai înverșunate”⁴². În contextul bătăliilor din vara anului 1942 cele trei țări și-au mărit contribuția la efortul militar comun. Această contribuție trebuia să fie în ochii Reich-ului o garanție pentru obținerea revendicărilor politice la finele războiului. Iar potențialul demografic, militar, economic, fără a uita factorul cheie – petrolul – i-a adus României un avantaj nu numai în fața Croației sau Slovaciei ci și a Ungariei. Însă în toate aceste țări s-a pus problema menținerii în spatele frontului a unor importante rezerve militare pentru o eventuală confruntare finală între acestea și Ungaria.

De aceea, sugestia lui Geobbels a avut ecou. Atât România cât și partenerii săi erau conștienți că la finalul războiului, problemele teritoriale cu Ungaria ar putea fi rezolvate doar cu ajutorul armatelor celor trei țări. Secretarul Ministerului Afacerilor Externe de la București, Gheorghe Davidescu informa la 21 aprilie 1942 că în urma unei întrevederi cu Ivan Milecz, diplomatul slovac l-a întrebat dacă România dorea ca la sfârșitul războiului să rezolve problema Transilvaniei „prin orice mijloace”. Davidescu a replicat că România nu dorea rezolvarea „prin orice mijloace” dar că „toți factorii determinanți își vor da seama de imposibilitatea menținerii actualei frontiere”. Milecz a ezitat să dea o replică mulțumindu-se să condamne absurditatea actului prin care 400.000 de slovaci, 110.000 croați și 1.600.000 de români rămăneau sub dominația maghiară⁴³.

Deja în Axă se iscaseră dispute asupra contribuției militare pe frontul de est. Fiecare participant la război înțelegea să își păstreze pe propriul teritoriu un important efectiv militar. În acest context, generalul Ferdinand Čatloš, șeful armatei slovace, a inițiat, alături de atașatul român la Bratislava, un plan militar de cooperare împotriva Ungariei. Cele două părți sperau să instige Ungaria la o acțiune militară prin care să ocupe un teritoriu slovac. Răspunsul ar fi fost un atac combinat româno-slovac care să ducă la ocuparea Budapestei și la dictarea unei păci care să avantajeze România și Slovacia⁴⁴. Croația, de asemenea, era luată în calcul.

Astfel, și relațiile militare dintre cele trei parteneri au devenit mai strânse. În februarie 1942, o delegație militară română, condusă de generalul Mihail Racoviță a fost invitată la serbarea pîmci promoției a Școlii Superioare de Război din Slovacia. O lună mai târziu, o delegație slovacă condusă de generalul Josef Turanek⁴⁵, a venit în România. Acestui schimb de vizite i s-a dat o importanță foarte mare. Dar vizita delegației militare slovace în România a ascuns o contradicție a relațiilor româno-slovace. Ivan Milecz nu a participat la întâmpinarea ofițerilor slovaci. Generalul Čatloš s-a arătat foarte indignat și i-a cerut lui Elefterescu să se intereseze discret care a fost motivul lipsei diplomatului slovac. Oficial, Gheorghe Davidescu a precizat că Milecz era bolnav. La 14 martie, de

⁴² Este adevărat că Ion Gheorghe era un adversar declarat al lui Mihai Antonescu și nu aprecia nici o inițiativă a acestuia, Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu (Calea României spre Statul satelit)*, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1996, p. 199.

⁴³ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 171-173.

⁴⁴ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 255-256.

⁴⁵ Generalul era căsătorit cu o româncă din Orăștie, Petre Otu, *Relații militare româno-slovace. 1939-1944...*, p. 42; vezi și Petre Otu, *Relații militare româno-slovace (1940-1944)...*, p. 373-374.

ziua independenței Slovaciei, Ivan Milecz a fost invitat să țină o conferință la radio dar nu s-a prezentat. Abia atunci Elefterescu a aflat din surse din Ministerul de Externe de la Bratislava că i s-a cerut lui Milecz să minimalizeze importanța vizitei militare pentru a menaja Budapesta. La rândul său, Manfred von Killinger, fără să i-a contact cu ofițerii slovaci, i-a sugerat lui Milecz să aibă această atitudine pentru a nu se spune „că domnia sa a protejat schimbul de vizite”. Killinger se interesa dacă „politica de încercuire a Ungariei” era o realitate”. Milecz a mai mărturisit că von Killinger i-a declarat cu sinceritate că nu a putut să întâlnească pe delegații militari slovaci veniți în vizită în capitala României deoarece nu voia să dea nici un semnal la Budapesta cum că Germania ar fi girat „politica de încercuire” a Ungariei. Răspunsul lui Milecz a fost unul atât pe gustul germanilor cât și al românilor: „relațiunile Slovaciei, României și Croației cu Germania sunt atât de pline de încredere și de puternice încât cele trei țări nu au nevoie de o politică de încercuire față de Ungaria pentru a-și dobândi drepturile lor”⁴⁶.

Reacția Budapestei a fost promptă. Șeful Marelui Stat Major al Armatei Ungare a întreprins o vizită la Sofia. El urmărea strângerea legăturilor dintre Ungaria și Bulgaria ca pe o încercare a Budapestei de ieșire din încercuire și în același timp de potolire a Bucureștiului⁴⁷. Conturarea unei adevărate alianțe militare anti-maghiare în cadrul Axei a trezit reacția Budapestei care a protestat vehement la Berlin și la Roma. Berlinul și-a exprimat indignarea dar destul de discret. Mai degrabă problema agasa diplomația germană. O dovedește un gest făcut de șeful secției politice a Ministerului de Externe german. Un memoriu înaintat de Bossy șefului aceste secții, Woermann, a primit un răspuns uluitor: „Vedeți unde-l pun? Să nu credeți că-l voi citi vreodată! De altfel am primit ieri un document asemănător de la ambasadorul ungur, Stojáy. Nu vă supărați deci, căci nu l-am citit nici pe acela!”⁴⁸. În schimb Roma s-a manifestat vehement. Cercurile Legației italiene erau sigure că vizita generalului Turanek în România, preconizată vizită a mareșalului Kwarterniç, vice-șeful statului croat, în România erau semnale evidente ale unei alianțe tripartite „în contra expansiunii maghiare”⁴⁹. Italienii considerau strângerea legăturilor croato-româno-slovace ca un pact anti-maghiar și în „detrimentul politicii de expansiune italiană în sud-estul Europei”⁵⁰. Este drept că slovaci și italienii se disprețuiau și că aceste presiuni nu influențau decisiv raporturile cu România. Dar italienii aveau propriile țeluri. Pe lângă faptul că îi susținuseră pe unguri cu mult înainte ca în Germania să se instaureze regimul național-socialist, Roma avea interese în Croația pe care o considerau în sfera lor de influență și nu dorea o apropiere a acesteia de România sau Slovacia. Unele efecte s-au simțit. În decembrie 1942, lt. col. C. Ștefănescu, atașatul militar de la Bratislava era informat că la presiuni externe, Croația era pe cale să renunțe la postul de atașat militar la Bratislava și București. O săptămână mai târziu, ministrul croat de Externe, Mladen Lorković, îl înștiința pe Ion Antonescu că țara sa nu dorea să renunțe la colaborarea și la postul de atașat militar mai ales că „România reprezenta o putere militară atât de apreciabilă”⁵¹.

Este bine cunoscut că punctul de convergență în politica externă româno-croato-slovacă l-a reprezentat anti-maghiarismul, totuși, o alianță politico-militară nu a putut fi construită doar pe acest fapt. Cu o Slovacie controlată de Reich și cu o Croație în care interesele italiene și germane primau în fața celor naționale, o nouă Mică Înțelegere, oricât de firească ar fi părut, era greu de realizat. Proiectul politico-militar a avut un caracter ofensiv și a fost pregătit cu scopul de a recâștiga teritoriile care au fost alipite Ungariei. „Dacă Slovacia – direct controlată de germani – a fost obligată să păstreze o rezervă în ceea ce privește o posibilă nouă Mică Înțelegere, Croația a colaborat atâta vreme cât i-au permis interesele italiene, apoi germane, ceea ce ne duce la concluzia că guvernele de la Bratislava și Zagreb, deși juridic independente și suverane, de facto erau limitate

⁴⁶ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 171-173.

⁴⁷ Petre Otu, *Relații militare româno-slovace. 1939-1944...*, p. 42-43.

⁴⁸ Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu (Calea României spre Statul satelit)*, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1996, p. 210.

⁴⁹ S.A.N.I.C., Fond Ministerul de Interne, Direcția Generală a Poliției, 107/1942, f. 10.

⁵⁰ Loc. cit., f. 11.

⁵¹ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 256.

drastic în ceea ce privește deciziile”⁵². După bătălia de la Stalingrad și începutul refluxului german din Uniunea Sovietică la București s-a tras un semnal de alarmă asupra viitorului. În aceste condiții, relațiile cu mici aliați din Axă trebuiau reevaluate.

Ungaria, ecourile internaționale și prăbușirea proiectului

Față de apropierea dintre Croația, România și Slovacia și încercarea lor de a izola Ungaria presa maghiară a luat atitudine. Propaganda ei a devenit extrem de agresivă. Ungaria se simțea amenințată și a încercat să blocheze această inițiativă prin intermediul Romei și Berlinului. Astfel, gazeta clujeană „Kellet Ujsag” scria că „în timp ce ungurii dau noi dovezi de europenism, de pe liziera nordică a Carpaților răsună glasul de sirenă al forțelor anti-europene. Spiritul distrugător și plin de ură al Miciei Antante n-a dispărut nici astăzi și luăm la cunoștință că aceste valori anti-europene există și astăzi, ca și cum cătușele Versailles-ului și Trianon-ului n-ar fi fost zdrobite de pumnul de fier al forțelor ce vor să construiască noua Europă”. Propaganda maghiară combătea o eventuală apropiere dintre țările care pierduseră teritorii în favoarea Budapestei și, în condițiile dificile din noiembrie 1942 când situația de pe frontul de est era neclară, încerca să atragă atenția Germaniei asupra unor posibile defecțiuni. Criticând un articol din „Slovenska Pravda”, gazeta maghiară mai notă că „frumoasele zile de la Aranjuez ale regimului și metodelor lui Brătianu, Beneș, Titulescu și Masaryk sunt file de mult rupte din calendarul Europei. Este o gravă lipsă de cuviință ca însușindu-vă avantajele noii Europe să se facă propagandă pentru interesele a tot ceea ce reprezintă acești domni”⁵³. Aceeași gazetă revenea asupra subiectului în ianuarie 1943, în momentul în care se contura dezastrul bătăliilor de pe Volga și Don amintind că „cele trei state trianonice s-au prăbușit și s-au fărâmițat în clipa în care le-a atins prima adiere a timpurilor schimbate. O comunicare telefonică de la Berlin a fost de ajuns pentru ca să suprimă Republica Cehoslovacă și să pună pe fugă pe Beneș. România Mare s-a redus fără nici o împotrivire într-o Românie mai mică, în clipa în care a înțeles dorința marilor puteri vecine. Iar Iugoslavia s-a rupt în două bucăți de îndată ce s-au apropiat de frontierele sale avangărzile germane”⁵⁴. În aceeași perioadă și „Pester Lloyd” publica în articolul *Cine prepară Ungariei un nou Trianon* următorul comentariu: „Membrii acestei clici, cu aceleași metode, activează din nou. Până și persoanele sunt în bună parte identice; emigrația cehoslovacă în frunte cu Beneș, exponenții sârbi care țin și astăzi în spiritul lui Titulescu zidurile Miciei Antante de odinioară. Nu s-a schimbat decât teatrul de activitate, pe vremuri la Paris, astăzi la Londra”⁵⁵.

Propaganda maghiară și-a atins scopul. Mediile diplomatice au devenit mai atente la aceste inițiative iar ecoul internațional nu s-a lăsat așteptat. Încă din 1941 au început să apară zvonuri despre o posibilă colaborare care a provocau senzație în mediile diplomatice ale Axei. Diplomații italieni au reacționat primii vorbind de „spiritul Miciei Antante” sub o formă nouă din relațiile româno-croato-slovace”. Imediat, un demers similar l-a făcut diplomația Ungariei. Diplomația germană, sesizată în acest caz, a luat hotărârea să blocheze proiectul politic din cadrul Axei: „această colaborare nu trebuie să fie o restaurare a Miciei Antante și trebuie să fie limitată la raporturi economice și culturale”⁵⁶. Și reprezentantul Vaticanului la Bratislava, monseniorul Angelo Roncalli l-a avertizat pe diplomatul maghiar că relațiile tripartite sunt foarte active. El remarcă apropierea dintre Elefterescu și atașatul de presă croat cu care ținea permanent legătura⁵⁷.

Și minoritatea germană din Slovacia a luat atitudine. „Grenzbote” era un oficios al germanilor slovaci inspirat de Berlin. De multe ori în paginile acestei gazete apăreau articole care nu erau dictate de interesele Bratislavei. De exemplu, în iulie 1942 a apărut un articol intitulat *Politica de defăimare* în care gazetarii de la „Grenzbote” criticau apropierea româno-slovacă.

⁵² Ibidem, p. 259.

⁵³ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1276, f. 157.

⁵⁴ Loc. cit., f. 177.

⁵⁵ Loc. cit., f. 186.

⁵⁶ Dagmar Čierna-Lantayová, *op. cit.*, p. 172.

⁵⁷ Petr Kubík, *Slovensko-talianske vzťahy 1939-1945*, Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, p. 136.

Articolul se dorea a fi un avertisment dat „statelor din Sud - Estul Europei lipsite în cea mai mare parte de înțelegere pentru timpurile noi”, atrăgând atenția că „nici un stat nu este creat pentru veșnicie”. Elefterescu a trimis la București o notă diplomatică citând din gazeta de limbă germană: „va veni timpul când astfel de neînțelegeri vor fi aplanate într-un chip în care puterea conducătorului din Europa îl va socoti drept. Cei care încearcă însă azi în mod egoist să lichideze o veche ceartă comit o crimă față de interesul comun al Europei și își micșorează posibilitatea participării la noua Europă. Comunitatea europeană nu admite în primul rând nici un fel de fărâmițare în formațiuni de triumphiuri sau patrolatere. Mica Înțelegere este tot atât de moartă ca și Societatea Națiunilor sau rușinosul *Diktat de la Versailles* (subl. n.)”⁵⁸.

De la Legația Franței regimului de la Vichy acreditată la București s-au scurs alte informații despre solidaritatea româno-croato-slovacă. Francezii credeau că această prietenie vizibilă în declarațiile publice ascundea și acorduri politice care „n-au fost încă mărturisite”. Aproximarea dintre cele trei țări era justificată în opinia francezilor de „pofta de cucerire și dominație a celor de la Budapesta”. Mai mult, francezii considerau că apropierea dintre ele avea „un caracter defensiv” și nu depășea convențiile și acordurile semnate cu Axa⁵⁹. Iar opinia publică franceză era convinsă că în spatele acestor relații de prietenie se ascund și acorduri militare secrete. La rândul lui secretarul Legației germane la București, Gerhard Stelzer considera că „noul front politic româno-croato-slovac n-are decât un caracter platonice ca și înțelegerea ungaro-bulgară”⁶⁰. Dar acesta urmărea cu mare atenție raporturile de prietenie ale Bucureștiului cu Croația și Slovacia⁶¹. Stelzer a fost înștiințat în timpul audienței la Mihai Antonescu din 12 iulie 1941 că legăturile româno-croato-slovace sunt de natură culturală, au menirea de a apropia cele trei popoare și nu contravin înțelegerilor internaționale din cadrul Axei. Diplomatul german era rugat să îl înștiințeze pe Ribbentrop de acest lucru⁶². Și în tabăra Alianților s-a aflat despre aceste contacte. La 10 aprilie 1942, agenția TASS răspândea informația că în urma vizitei delegației militare slovace la București s-a semnat un tratat militar secret între această țară și România care era îndreptat împotriva Ungariei. Și din Cairo se transmiteau în aceeași zi din aprilie 1942, știri despre existența unei alianțe militare secrete între România, Croația și Slovacia. Evident, unele dintre aceste afirmații erau simple zvonuri răspândite de Alianți pentru a crea disensiuni în tabăra Axei⁶³.

Vara anului 1943 a fost decisivă pentru eșecul final al proiectului înțelegerii croato-româno-slovace. Eșecul ultimelor acțiuni ofensive germane și preluarea inițiativei strategice de către Alianți au fost semnalul clar că Germania nu va câștiga războiului. De aceea, diplomația românească a renunțat treptat la relațiile cu Croația și Slovacia. Mihai Antonescu a pregătit un alt plan și care avea în vedere o alianță mai mare, care includea și Italia și pregătea ieșirea României din război. Pentru aceasta era necesară strângerea relațiilor cu unele state neutre ca Elveția, Portugalia și Spania pentru a sonda prin intermediul poziția Alianților față de problemele europene generale. România urmărea încheierea unei largi înțelegeri între statele europene dar dorea să știe care era punctul de vedere al Germaniei față de situația generală⁶⁴. Acțiunile diplomatice ale României încercau să găsească aliați în problema maghiară și în afara Axei dar Mihai Antonescu era conștient că nici o țară nu va risca să precizeze un punct de vedere fără să țină cont de supremația continentală a Germaniei încă existentă în acel moment. De aceea demersul lui Mihai Antonescu trebuia să aibă girul Berlinului. Modul cum a fost menajat Ribbentrop în documentele redactate de șeful diplomației române nu ascundea o evidentă rezervă a României față de poziția germană dar lăsa să se înțeleagă că Bucureștiul e capabil să facă tot ce îi stă în putință în problema Transilvaniei chiar dacă aceste acțiuni puteau să irite partea germană.

⁵⁸ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 13, f. 21-22.

⁵⁹ S.A.N.I.C. Fond Ministerul de Interne, Direcția Generală a Poliției, 28/1942, f. 7.

⁶⁰ Loc. cit., f. 13.

⁶¹ A.M.A.E., Fond 71 Slovacia, vol. 13, f. 197.

⁶² Loc. cit., vol. 15, f. 476.

⁶³ Loc. cit., vol. 13, f. 197.

⁶⁴ Loc. cit., vol. 12, f. 55-59.

Proiectul comun cu Croația și Slovacia și-a pierdut din însemnătatea în toamna anului 1943, la București fiind tot mai vizibil că Germania pierdea războiul și că pentru România prioritatea devenea ieșirea din Axă pe baza negocierilor secrete cu Aliații. Croația și Slovacia erau din ce în ce mai dependente de Germania ceea ce a făcut ca Bucureștiul să caute alte soluții pentru problema Transilvaniei. Cele două țări nu erau recunoscute de Aliați care pregăteau guverne din exil pentru refacerea Cehoslovaciei și Iugoslaviei. De aceea Mihai Antonescu a renunțat la proiect. Conform opiniei fostului ministru de Externe român, Mihail Sturdza, proiectul lui Mihai Antonescu de negociere a unui acord tripartit între România, Croația și Slovacia făcea parte dintr-un plan mai mare care privea crearea pentru României a unei situații cât mai bune la finalul războiului. Negocierile secrete de ieșire din război demarate de Antonescu după dezastrul de la Stalingrad ar fi avut ca bază de plecare un efort comun cu bulgarii, croații și slovaci⁶⁵. Cert este că un astfel de plan nu era considerat la București o variantă în condițiile înfrângerii Germaniei ci al victoriei acesteia. De aceea, proiectul unei Mici Înțelegeri în cadrul Axei a fost abandonat.

Concluzii

Al doilea război mondial a oferit alături de mari desfășurări militare și o adevărată luptă în plan diplomatic. Nu doar marile puteri își modelau interesele în funcție de situația fronturilor. Statele mici, aliați de conjunctură a Reich-lui, urmăreau cu atenție evoluțiile militare pentru a-și stabili agenda de priorități în trasarea intereselor proprii. Evoluția frontului a stat la baza hotărârilor diplomatice atât la nivel înalt cât și la nivelul statelor mai mici. Astfel în contextul expansiunii naziste, Slovacia, România și din 1941 Croația, s-au găsit, în mod deliberat sau forțat, parteneri ai Axei. În cadrul acestei mari alianțe avea să se contureze și proiectul unei noi Mici Înțelegeri, gândit de titularul Externelor de la București, Mihai Antonescu. Noua alianță urmărea recuperarea teritoriile obținute de Ungaria în urma celor două arbitraje de la Viena și a prăbușirii Iugoslaviei fără a veni în contradicție cu interesele Berlinului. Miza acestui demers pentru România era Transilvania. În ciuda colaborării strălucite dintre aceste trei țări, Mica Înțelegere nu avea să se înfăptuiască datorită presiunii făcute de Budapesta la Berlin și Roma. Aproximarea din punct de vedere politic dintre România, Slovacia și Croația nu a reușit să depășească numeroasele obstacole. Nici din punct de vedere militar nu a fost posibilă încheierea unui acord. Doar cooperarea pe plan cultural sau economic s-a bucurat de succes.

Cauza eșecului în realizarea alianței are originea la Budapesta, Berlin și Roma. Diplomația Budapestei urmărea să blocheze această apropiere de care se temea. Ungurii au avertizat Berlinul că cele trei țări doreau să creeze o Mică Antantă în cadru Axei, ceea ce ar părea un paradox. Față de această apropiere Roma a luat o atitudine fără echivoc. Diplomații români aflaseră din surse italiene că și Roma făcea presiuni la Bratislava și Zagreb pentru a împiedica apropierea trilaterală. Este drept că slovaci și italienii se disprețuiau iar croații intrau direct în sfera de influență a Romei care nu dorea o apropiere tripartită în cadrul Axei. În schimb, Berlinul nu s-a pronunțat foarte clar deoarece nu dorea să își strice relațiile cu Bucureștiul sau cu Budapesta. De aceea, reacția germană a fost mai discretă. Eșecul acestei apropieri s-a datorat intereselor Romei și Berlinului care urmăreau să aibă liniște în regiunea dunăreană pentru a se concentra pe propriile proiecte. Locul Germaniei în această ecuație este unul secundar până în toamna anului 1943. Nici Bratislava sau Zagrebul nu sunt străine de eșecul inițiativei. Ezităările lor ca și presiunile făcute de Italia și Germania le-au împiedicat să se manifeste mai ferm. Dar Bucureștiul a fost cel care a avut ultimul cuvânt. Odată cu pierderea inițiativei strategice pe front și cu prăbușirea regimului lui Mussolini în Italia planul unei asemenea alianțe nu mai era viabil. Diplomația românească a demarat alte inițiative pentru rezolvarea problemei Transilvaniei. Negocierile secrete cu reprezentanții Aliaților care au însoțit anii 1943-1944 au anulat definitiv acest proiect.

⁶⁵ Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Alba Iulia - Paris, Editura Fronde, 1994, p. 246.

DEPORTAREA GERMANILOR DIN BUCOVINA LA MUNCĂ FORȚATĂ ÎN UNIUNEA SOVIETICĂ

Daniel HRENCIUC

Rezumat: La 6 ianuarie 2017, se împlinesc 72 de ani de la deportarea germanilor din România în Uniunea Sovietică, o cifră importantă și relevantă de la comemorarea unui eveniment istoric dramatic din viața comunității germanilor din România, care îndeamnă la noi analize, cercetări și reevaluări în spiritul respectului deplin față de adevărului istoric. Deportarea germanilor la muncă forțată în Uniunea Sovietică (Donbas, Urali) reprezintă un capitol terifiant din istoria uneia dintre cele mai importante comunități etno-confesionale care a trăit vreodată în spațiul românesc - Vechiul Regat, Basarabia, Transilvania, Banat, Bucovina, Crișana, Maramureș - cu o contribuție deosebită la cultura și civilizația acestuia. La 70 de ani de la deportarea germanilor în Uniunea Sovietică, numărul supraviețuitorilor este unul extrem de scăzut. Cu toate acestea, actualitatea acestei teme - precum și a demersului aferent - se impun de la sine, dintr-o perspectivă tranșantă, recuperatorie, care urmărește în mod clar și relevant, prezentarea adevărului istoric sine ira et studio.

Cuvinte cheie: România, Bucovina, deportare, germani, Uniunea Sovietică

Abstract: On the 6th of January, 2017, was celebrated the 72th anniversary of the deportation of Germans from Romania/Bukowina to the Soviet Union, an important and relevant figure to commemorate a historically dramatic event for the German community in Romania, which calls for new analysis, research and revaluations in the spirit of full respect for the historical truth. The deportation of Germans to forced labor in the Soviet Union (Donbas, the Urals) is a terrifying chapter history of one of the most important ethno-confessional community that ever lived in the Romanian - Old Kingdom, Bessarabia, Transylvania, Banat, Bukovina Crisana, Maramures - with a special contribution to its culture and civilization. 70 years after the deportation of Germans in the Soviet Union, the number of survivors is extremely low. However, the timeliness of this issue - and the associated approach - imposed by itself, from a categorical perspective, aims at a clear and relevant presentation of the historical truth sine ira et studio.

Keywords: Romania, Bukowina, deportation of Germans, Soviet Union

La 23 august 1944 regimul mareșalului Ion Antonescu a fost înlăturat și constituit un guvern condus de către generalul Constantin Sănătescu¹, ministru de externe fiind Grigore Niculescu-Buzești. Noul guvern avea sprijinul celor patru partide reunite în Blocul Național Democratic (P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular)². Regele Mihai I de Hohenzollern și-a recăpătat drepturile suspendate în timpul regimului antonescian, iar partidele politice și-au redobândit baza legală a activității lor³. Încă din noaptea de 23/24 august 1944 a fost adoptat decretul lege de amnistie generală, politică, militară și agrară a tuturor infracțiunilor făcute de la 1 decembrie 1918 și decretul - lege de desființare pe întreg teritoriul României a lagărelor de concentrare și eliberarea imediată a tuturor persoanelor închise pentru activitate antifascistă, democratică⁴. Constituția din 1923 a fost - parțial - repusă în acțiune, iar partidele politice și-au

¹ Constantin Sănătescu, *Jurnal*, cu o prefață de Simona Ghițescu Sănătescu, București, Editura Humanitas, 1993, p. 163.

² Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), București, fond Documentar, dosar 2557, f. 185.

³ Marcel Dumitru-Ciucă, *Introducere*, în *Guvernarea Constantin Sănătescu, Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri (august 1944-noiembrie 1944)*, cd. critică de Marcel Dumitru-Ciucă, vol. I, Editura Saeculum I. O. București, 2011, p. 5.

⁴ Corneliu Crăciun, *Supușii germani în România anilor 1944-1947*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2008, p. 7.

putut relua activitatea⁵. După 23 august 1944, germanii din România s-au aflat într-o stare de vulnerabilitate totală față de abuzurile sovieticilor manifestate prin intermediul autorităților române girate în acțiunile lor, necondiționat, de către Comisia Aliată/Sovietică de Control⁶. Cu toate că, oficial, lagărele de concentrare au fost desființate, inițial, în aceste sinistre locații au început să fie internați cetățeni români de etnie germană și maghiară care colaboraseră cu naziștii, legionari, iar bunurile acestora au fost trecute în proprietatea statului român⁷. La 24 august 1944, Adolf Hitler a ordonat Grupului de Armate "Ucraina Sud" să introducă în luptă toate capacitățile militare de care dispune pentru „menținerea liniștii, Siguranței și ordinii în România și pentru respingerea marii ofensive a sovieticilor”⁸. Ordinul lui Adolf Hitler avea în vedere pe lângă tehnica Wehrmachtului și capacitățile „forurilor germane civile și de partid și ale restului germanilor din Grupul Etnic...”⁹. Imediat după declanșarea operațiunilor politice și militare de la 23 august 1944 au început acțiunile de reținere ale supușilor germani din România¹⁰. În seara zilei de 23 august 1944, Manfred von Killinger, aflat în audiență la regele Mihai I, a ținut să-i reproșeze acestuia faptul că Germania nu-i va permite României o schimbare de direcție în politica sa externă¹¹. Regele Mihai i-a răspuns oficialului german că ”împotriva trupelor germane din România și împotriva cetățenilor Reichului din România, guvernul român nu va întreprinde, desigur, nimic”¹².

baza acestei asigurări venite din partea regelui Mihai, generalul Alfred Gerstenberg s-a deplasat în noaptea de 23–24 august 1944 la Ploiești, asigurând la rândul lui autoritățile române că nu va întreprinde nimic împotriva României. Însă, în dimineața zilei de 24 august 1944, Gerstenberg în fruntea trupelor sale a atacat Bucureștiul, determinând reacția fermă a trupelor române¹³. Trupele militare germane au fost încercuite, dezarmate și arestate¹⁴. Începând cu 25 august 1944 a fost emis un ordin telefonic (nr. 43. 599) de către Inspectoratul General al Jandarmeriei, adresat Inspectoratelor județene prin care trebuia să se treacă la arestarea liderilor Grupului Etnic German și ai maghiarilor, întocmindu-se liste cu toți civilii germani, supuși străini sau membri ai Grupului Etnic German de la 16 ani în sus (inclusiv femeile)¹⁵.

Operațiunea trebuia finalizată foarte rapid, iar cei considerați „periculoși” trebuiau să fie triați și internați în lagăre pe care jandarmii aveau datoria să le amenajeze¹⁶. Persoanele considerate periculoase trebuiau arestate în două ore, iar orice militar german îmbrăcat în haine civile trebuia de asemenea reținut¹⁷. La începutul lunii septembrie 1944, o parte dintre germani au fost transferați din

⁵ *Relațiile internaționale reflectate în dezbaterile Parlamentului României*. Volumul al II-lea, *Senatul, 1864–2010*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, lucrare elaborată sub redacția lui Stelian Neagoe, 2011, p. 416-417.

⁶ Corneliu Crăciun, *Etnicii germani în România anilor 1945–1947*, Editura Primus, Oradea, 2010, p. 20.

⁷ Mircea Rusnac, *Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică (1945)*. Cu referire specială la Banat, p. 2. <http://istoriabanutului.wordpress.com/2009/06/17/>.

⁸ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 7.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), București, fond *Colecția Gabanyi Anneli Ute*, dosar 123, f. 139.

¹¹ Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 167.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Corneliu Crăciun, *La Est de Wehrmacht. Prizonieri și evadați germani în România 23 august 1944–1948*, Oradea, Editura Primus, 2011, p. 8 și urm.

¹⁵ Dumitru Șandru, *Evadări din centrele de internare 1944–1948*, I, în „Arhivele Totalitarismului”, III, nr. 2/1995, p. 40.

¹⁶ Hannelore Baier, *Germanii din România 1944–1956*. Culegere de documente de arhivă întocmită de Hannelore Baier, Sibiu, Editura Honterus, 2005, p. 10–11.

¹⁷ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 și țărănimea germană din România*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2009, p. 47.

lagărele improvizate în lagărul de concentrare de la Târgu Jiu¹⁸. Internarea germanilor a fost efectuată începând cu 6 septembrie 1944.

La 11 septembrie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei a transmis inspectoratelor județene ordinul circular 44. 146 prin care se aduceau completări ordinului din 27 august 1944: era cerută reverificarea datelor personale ale tuturor germanilor ce fuseseră lăsați la domiciliu, aceștia având obligația de a se prezenta pentru verificare în termen de două ore. Germanii identificați drept membri ai organizațiilor militare germane („Waffen SS”, „Organizația Todt”¹⁹) au fost trimiși în lagărele de prizonieri. Alte categorii de germani au fost trimise în lagărele de la Caracal și Slobozia în vederea „defascizării”²⁰. Persoanele considerate periculoase trebuiau să fie internate în lagărul de la Târgu Jiu împreună cu cei din lagărele improvizate²¹. Din rândurile Grupului Etnic German trebuiau arestați Andreas Schmidt și principalii săi colaboratori²², toți conducătorii etnici germani care-și manifestaseră sentimentele antiromânești²³, tinerii germani care fuseseră înrolați în SS sau în armata regulată²⁴.

Germanii din România²⁵, dintre care 74% erau trăitori în mediul rural²⁶, au fost deportați în Uniunea Sovietică prin intermediul Comisiei Aliate de Control²⁷. Comisia Aliată de Control a avut un rol malefic în primul rând pentru că, sub acoperirea sa, economia românească a fost spoliată de materiale, mașini, unelte, alte resurse sub diverse pretexte. Specialiștii sovietici, în majoritatea lor militari, au profitat de poziția lor și implicit de situația României pentru a prelua cantități de materiale, produse și, mai târziu, au deportat persoane la muncă în URSS²⁸. La 27 august 1944, MAI a emis ordinul nr. 12 500 prin care toate inspectoratele de jandarmi trebuiau să procedeze neîntârziat la demararea măsurilor de identificare, înregistrare (reținere în anumite cazuri) și internare a civililor supuși străini, în vârstă de cel puțin 16 ani, bărbați și femei²⁹.

La 12 septembrie 1944, România a semnat Armistițiul cu Uniunea Sovietică, Statele Unite ale Americii și Marea Britanică³⁰, prin care era stabilit în mod oficial faptul că România a ieșit din alianța cu Germania, trupele române luptând împotriva Axei începând cu 24 august 1944³¹. Nemulțumite de măsurile adoptate de către autoritățile române în vederea internării etnicilor germani, sovieticii au ordonat noi arestări. În principal, au fost arestați la presiunea Uniunii

¹⁸ Johann Steiner, Doina Magheți, *Mormintele tac. Relatări de la cea mai sângeroasă graniță a Europei*, cuvânt înainte de Bogdan Murgescu, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 45–63 și urm.

¹⁹ Valeriu Florin Dobrinescu, Ioan Pătroiu, Gheorghe Nicolescu, *Relațiile militare româno-germane 1939–1944. Documente*, Editat de Fundația General Ștefan Gușă, București, Editura Europa Nova, 2000, doc nr. 80, p. 133–138.

²⁰ Mioara Anton, *Germanii*, în Octavian Roske (coord.), *România 1945–1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*, Vol. II, F-O, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012, p. 135.

²¹ Dumitru Șandru, *Evadări din centrele de internare 1944–1948*, p. 41.

²² ANIC, fond Ministerul Culturii și Artelor. Direcția Studii, vol. 1/1932, f. 44.

²³ Alin Spânu, *Istoria Serviciilor de Informații/Contrainformații românești în perioada 1919–1945*, prefată de Gh. Buzatu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, p. 580.

²⁴ Dumitru Șandru, *Reforma agrară*, p. 47.

²⁵ Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, *România 1945–1989. Enciclopedia regimului comunist. Instituții de partid, de stat, obștești și cooperatiste*, București, 2012, p. 175 și urm.

²⁶ Hannelore Baier, *op. cit.*, p. 10.

²⁷ ACNSAS fond Documentar dosar 11695, f. 1.

²⁸ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale (DJANS), Suceava, fond Prefectura județului Rădăuși, dosar 93/1944, f. 4.

²⁹ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 29.

³⁰ A se vedea textul integral al Armistițiului în *Guvernarea Constantin Sănătescu, Anexă*, p. 395–398.

³¹ *Relațiile internaționale reflectate în dezbaterile Parlamentului României 1862–2010*, lucrare elaborată sub redacția lui Stelian Neagoe, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, Volumul I, Adunarea Deputaților, 2010, p. 358–359.

Sovietice cetățenii români de etnie germană³². Arestarea etnicilor germani s-a efectuat sub presiunea directă a Moscovei prin complicitatea directă și implicită a liderilor comuniști români³³.

În fața abuzurilor tot mai numeroase ale sovieticilor pe teritoriul românesc, autoritățile române au emis Ordinul General 984. 200/30 septembrie 1944, prin care toate cererile Armatei Roșii în România trebuiau făcute prin intermediul guvernului român și aprobate în Comisia Sovietică de Armistițiu din București prezidată de către generalul N. P. Vinogradov. Ofițerii și soldații români erau făcuți direct și în cel mai înalt grad responsabili față de apărarea bunurilor statului de către soldații sovietici³⁴. Pentru verificarea aplicării condițiilor armistițiului, a fost creată o Comisie de Control a Aplicării Armistițiului cu sediul în București, str. Gogu Constantinescu nr. 13³⁵. Această Comisie a delegat în fiecare oraș al României ofițeri împuterniciți ajutați de un număr de 5–7 persoane.

Deportarea celor aproximativ 75.000 de persoane (70.000 de pe teritoriul României, iar 5.000 din partea de nord a Transilvaniei) în Uniunea Sovietică reprezintă, în opinia noastră, cel mai dramatic capitol din istoria germanilor din România. Deportarea în sine, reprezintă cea mai drastică pedeapsă prevăzută de legislația internațională, care se poate aplica unui individ, sau unui grup uman în cazul săvârșirii unor fapte deosebit de grav față de statul a cărei cetățenie o posedă³⁶. În cazul de față, vina celor deportați era reprezentat doar de etnia lor germană, o măsură de răzbunare împotriva nazismului, aplicată în grup, tuturor germanilor, indiferent dacă au avut sau nu de a face cu nazismul³⁷. Această măsură a fost aplicată comunităților germane din statele intrate sub control sovietic, Stalin afirmând în mod explicit că în acest fel, se dorea „stârpirea cuibarelor hitleriste”.³⁸ Modul în care a fost pregătită și realizată deportarea germanilor în Uniunea Sovietică reprezintă, din perspectiva rațiunii umane și a experienței prezentului, un capitol profund inuman și descalificat pentru un regimul politic sovietic, pentru umanitate în general. Această metodă sovietică a deportării etnicilor germani în URSS pentru a presta muncă forțată în condiții extrem de dificile, umilitoare, inumană, a fost aplicată de către Armata Roșie în toate statele intrate sub controlul său, locuite de etnici germani³⁹. Uniunea Sovietică a făcut presiuni puternice asupra României pentru internarea *urgentă* a supușilor săi germani⁴⁰, potrivit celor expuse și recunoscute de către liderul comunist Lucrețiu Pătrășcanu în ședința Consiliului de Miniștri din 15 – 16 septembrie 1944⁴¹. În acest scop, au fost amenajate lagăre la Târgu Jiu, Slobozia și Mogoșoaia.

Potrivit documentelor cercetate, soțiile supușilor germani internați „puteau rămâne în libertate dacă aveau o altă origine etnică decât aceea a soților lor, însă cu domiciliul obligatoriu, sau puteau să-și urmeze partenerii în lagărele indicate mai sus”⁴². Presiunea U.R.S.S.-ului asupra României era maximă, ea nu admitea nici un fel de obiecții din partea autorităților române, Lucrețiu

³² Dumitru Șandru, *Deportarea germanilor din România în Uniunea Sovietică, Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică 1945*, Culegere de documente de arhivă întocmită de Hannelore Baier, Sibiu, Editura Honterus, Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994, p. 7.

³³ Hannelore Baier, *op. cit.*, p. 11.

³⁴ DJANS fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 93/1944, f. 5.

³⁵ *Ibidem*, f. 6. La 26 septembrie 1944,

³⁶ Silvia Colfescu, *Cuvânt înainte* în Olga Pfeiffer Cunesco, *O călătorie gratuită. Români în gulagul sovietic*, București, Editura Vremea, 2003, p. 7.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Hannelore Baier, *op. cit.*, p. 10.

³⁹ Elena Mannova (coord.) *Scurtă istorie a Slovaciei*, traducere din limba slovacă de Eva Mârza, Radu Mârza, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 374; 376.

⁴⁰ Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944–1947*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 32 și urmt.

⁴¹ Marin Radu Mocanu (coord.) *România – marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*, vol. I, București, Arhivele Naționale din România, 1994, doc. nr. 173, p. 293; idem, doc. nr. 181, p. 297–314.

⁴² Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 30.

DEPORTAREA GERMANILOR DIN BUCOVINA LA MUNCĂ FORȚATĂ...

Pătrășcanu avertizând: „țin să atrag atențiunea onoratului nostru guvern să fie foarte prudent în ce privește măsurile de luat împotriva germanilor, să nu se lase impresia unei complicități a aparatului român, care este vechiul aparat al dictaturii care a făcut alianța cu Germania, căci România va plăti foarte scump acest lucru, de aceea dl. general Aldea să nu aibă anumite rezerve cu acești oameni. Rușii sunt foarte susceptibili”⁴³.

Spectrul deportării în Uniunea Sovietică a planat imediat după 23 august 1944, asupra tuturor etnicilor germani din România, provocând panica și groaza în rândurile acestora. Rapoartele, informările și notele serviciilor speciale consemnau groaza cetățenilor români de etnie germană față de deportarea în Uniunea Sovietică, unii preferând să se sinucidă pentru a scăpa de plecarea în lagărele sovietice...⁴⁴ Moartea pentru etnicii germani din România devenise preferabilă deportărilor în Uniunea Sovietică. Alții, au intrat într-o profundă depresie...⁴⁵ Această presiune psihologică constantă s-a menținut la nivelul comunităților germane din România, până târziu la nivelul anilor '50. La 18 septembrie 1944, Ordinul Direcției Generale a Poliției prevedea arestarea și trimiterea supușilor germani în lagărul de la Târgu Jiu (polonii, cehii, slovaci erau exceptați însă li se stabilea domiciliu obligatoriu)⁴⁶. Copii împărțeau soarta părinților internați⁴⁷. Anumite categorii de supuși germani precum specialiștii în diverse domenii, cei aflați în relații speciale cu societatea românească, guvernantele, erau exceptați de la măsura internării în lagăre, însă li se fixa domiciliu obligatoriu. Aceste măsuri restrictive n-au mulțumit însă, Uniunea Sovietică. V. P. Vinogradov, în calitate sa oficială de locuitor al președintelui Comisiei Aliate de Control, a protestat față de modul etichetat drept „defectuos și nesincer”, în care partea română înțelegea să aplice clauzele Convenției de Armistițiu⁴⁸. Vinogradov a declarat în acest sens următoarele: „supușii maghiari și germani, care trăiesc pe teritoriul României, până acum n-au fost toți internați, iar cei internați, sunt întreținuți în condițiuni ce le permit cu impunitate zilnic să părăsească lagărul, să întrețină legături cu aderenții mișcării lor și să primească pachete fără nici un control. Astfel de condițiuni au favorizat dezertare unor internați”⁴⁹. În acest context, reacția oficialului sovietic, a determinat Direcția Generală a Poliției să elaboreze la 3 noiembrie 1944, un nou ordin, prin care au fost anulate toate excepțiile stabilite anterior. În acest sens, Direcția Generală a Poliției a solicitat structurilor din subordine să-i fie comunicate telefonic date precise despre persoanele care, din motive medicale, n-au putut fi internate în lagărul de la Târgu Jiu. Trei zile mai târziu, au fost anulate și măsurile de exceptare a apatrizilor de origine germană și maghiară⁵⁰. Ulterior, la 19 noiembrie 1944 un alt ordin, stabilea ca supușii etnici germani să fie internați la Mogoșoaia Veche, județul Ialomița⁵¹. Ordinul nr. 031 din 6 ianuarie 1945 a Comisiei Aliate de Control pentru România, adresată Președintelui Consiliului de Miniștri al României (Nicolae Rădescu), solicita ca între 10–20 ianuarie 1945 să fie „mobilizați pentru muncă toți locuitorii germani apti de muncă, indiferent de cetățenie”⁵². Pregătirile pentru mobilizare – întocmirea tabelelor nominale cu germani, respective organizarea operațiunii – iar mai apoi acțiunile de ridicare, adunarea în centre și transportul în URSS s-au efectuat de organele locale și regionale ale Poliției și Jandarmeriei în baza ordinelor emise de Ministerul Afacerilor Interne al României, respectiv Subsecretariatul de Stat al Poliției, Direcția Generală a Poliției și

⁴³ *Guvernarea Constantin Sănătescu*, doc. 4, p. 91.

⁴⁴ ACNSAS fond *Documentar* dosar 3960, f. 5. *Nota DGP 379 din 9 ianuarie 1945*.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁶ ACNSAS fond *Documentar* dosar 3960, f. 7;12.

⁴⁷ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁸ Pavel Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941–1944)*, vol. II, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2007, p. 181.

⁴⁹ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 33.

⁵⁰ Dumitru Șandru, *Evadări din centrele de internare 1944–1948*, p. 41.

⁵¹ Corneliu Crăciun, *op. cit.*, p. 34.

⁵² ACNSAS fond *Documentar* dosar 3960, f. 83.

Jandarmeria⁵³. La 9 ianuarie 1945, C. I. C. Brătianu i-a adresat lui Nicolae Rădescu un memoriu de protest împotriva trimiterii germanilor la muncă în URSS: „Cererea semnată de vicepreședintele Comisiunii Aliate de Armistițiu de a trimite în Rusia la muncă pe toți cetățenii români de origine germană – bărbații de la 16 ani la 45, femeile de la 18–30 ani, neexceptându-se decât acelea cu copii de un an-constituie o flagrantă atingere a suveranității noastre naționale. Noi nu putem face instrumente de executare a unor măsuri împotriva unei întregi categorii de cetățeni români, în totalitatea ei, indiferent de originea lor etnică și fără a deosebi dacă se găsesc sau nu printre ei criminali de război. Ca unul care am protestat, la timpul său, împotriva măsurilor luate în privința evreilor sau chiar a țiganilor pe temeiuri asemănătoare, nu pot să nu ridic și acum același protest, când e vorba de a ridica un număr mare de cetățeni români care, deși de origine germană, locuiesc de mai multe secole pe pământul nostru. Ei reprezintă un element însemnat al producției agricole și industrial în Ardeal, iar deportarea lor în masă în Rusia ar crea un gol pe care nu-l putem împlini, mai cu seamă azi când ni se cere intensificarea la maximum a întregului efort de producție al țării. Aceste cereri sunt în contrazicere și cu condițiunile armistițiului de la 12 septembrie 1944 și cu declarațiile făcute cu acest prilej de Guvernul sovietic, că nu înțelege a face deportări de populație pentru muncă în Rusia, zvon să-l răspândească atunci propaganda hitleristă. Noi nu putem, cu populația noastră redusă, să reparăm dezastrele făcute de armatele germane în Rusia. De altfel, avem în Germania un număr de cetățeni români, rămași prizonieri de război, asupra cărora se vor răzbuna cu siguranță hitleriștii și pe care nu-l putem expune la excesele lor. La aceste cereri de deportări se mai adaugă și numărul mare de prizonieri români, luați după 23 august 1944, care, se găsesc de fapt, transferați în Rusia. Generalul Rădescu nu poate lua singur răspunderea în fața istoriei a unei asemenea acțiuni, care aduce România în cea mai grea situație, atât din punct de vedere al dreptului internațional, cât și al executării însăși a armistițiului încheiat cu Națiunile Unite. Orice altă soluțiune e preferabilă creării unui precedent atât de periculos. În orice caz, chestiunea trebuie adusă din nou în discuțiunea Consiliului de Miniștri și membrii Guvernului să-și dea asentimentul scris la cererea formulată de reprezentantul Comandamentului Sovietic. Deoarece însă, aceasta a subscris-o în calitate sa de Vicepreședinte al Comisiunii Aliate, trebuie ca într-o chestiune de o atât de excepțională gravitate și importanță, cererea să fie semnată și de reprezentanții celorlalte două mari puteri aliate, care împreună au garantat executarea armistițiului. Numai în aceste condițiuni Guvernul român va putea să se găsească acoperit față de obligațiile sale de drept internațional și de răspunderea sa într-un stat suveran și independent, în înțelesul pe care vor să i-l dea Marile Puteri alături de care ne aflăm astăzi în lupta împotriva dușmanului comun”⁵⁴.

La rândul lor, liderii germanilor din România, Hans Otto Roth și Rudolf Brandsch, au intervenit pe lângă generalul Nicolae Rădescu- președintele Consiliului de Miniștri - însă acesta le-a explicat că măsura deportării fusese impusă de către Moscova⁵⁵. Crucea Roșie a intervenit și ea

⁵³ Silviu B. Moldovan, *Emigrarea în masă a populației de origine germană din județul Timiș, între propagandă și tendință firească. O sinteză informativă din 1980*, în Gh. Buzatu, Stela Cheptea (coord.) *Convergențe istorice și geopolitice. Omagiu profesorului Horia Dumitrescu*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 429.

⁵⁴ Marin Radu Mocanu (coord.), *România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, vol II, 1995, doc. nr. 54, p. 154–155. Un număr de 13,2 milioane de germane s-au refugiat sau au fost alungați din teritoriile Europei Răsăritene, Europei Centrale și Europei de Sud între 1944–1945, apud Christian Hartmann, *Operațiunea Barbarossa. Războiul german din Răsărit 1941–1945*, București, Editura All, 2012, p. 131; Ion Calafeteanu, *Deportările din România (1951–1952). Un punct de vedere al Exilului*, în vol. *Omagiu istoricului Stelian Neagoe*, București, Editura Institutului de Științe Politice și de Relații Internaționale, 2003, p. 200. Potrivit datelor culese de către generalul Nicolae Rădescu și Brutus Coste, cifra germanilor din România deportați în Uniunea Sovietică, s-ar fi ridicat la 107.000 persoane după cum urmează: deportați în ianuarie 1945–69 300; deportați după această dată 37.700. În sprijinul acestora, precum și românii deportați în URSS, Comitetul Național Român a redactat și înaintat la 19 octombrie 1951, un Memoriu înaintat la Washington autorităților americane.

⁵⁵ Mircea Rusnac, *op. cit.*, p. 3.

DEPORTAREA GERMANILOR DIN BUCOVINA LA MUNCĂ FORȚATĂ...

Încercând să obțină măcar diminuarea deportărilor. Însuși generalul Nicolae Rădescu a protestat la 13 ianuarie 1945 împotriva măsurii deportării în Uniunea Sovietică a cetățenilor români de etnie germană reușind - scrie Mircea Rusnac - să obțină exceptarea de la deportare a unui număr de 11 924 de persoane (muncitori industriali calificați, femei căsătorite cu români, călugărițe, călugări ș.a)⁵⁶. La 22 ianuarie 1945, I. Constantinescu, președintele Crucii Roșii din România, a revenit pe lângă guvernul român sugerând nouă categorii de persoane care trebuiau exceptați de la deportare, însă autoritățile sovietice au refuzat⁵⁷.

În această problemă, s-a implicat însuși regele Mihai I al României care i-a transmis la 24 ianuarie 1945 un lung memoriu lui Franklin Delano Roosevelt, președintele S.U.A., atingând și situația germanilor amenințați de pericolul deportării în U.R.S.S.⁵⁸. Din păcate, S.U.A. și Marea Britanie n-au avut o poziție oficială, tranșantă în această problemă, iar Winston Churchill a fost chiar dezamăgitor prin poziția sa⁵⁹.

În februarie 1945, familiile germanilor deportați au adresat un memoriu guvernului român în care arătau că la: „11 ianuarie 1945 au fost ridicați fără cercetări de acte, fără control medical, minori de 17 ani, fete tinere, care niciodată nu au părăsit casa părintească, bărbați până la 45 de ani și chiar mai în vârstă, ofițeri și militari sub drapel. Mulți dintre ei erau școlari, studenți, intelectuali, neobișnuiți cu munca brută fizică. S-au ridicat bolnavi și convalescenți. Lovindu-ne crunt, luându-ne copiii crescuți cu trudă și sacrificii în lungi ani de muncă cinstită, luându-ne frații, soțiile sau copii Fără Ca Ei SĂ AIBĂ VREO VINĂ, luându-ne singura mângâiere de a fi cu toții împreună din cei ce au supraviețuit bombardamentelor, sau nu au căzut în luptă jertfă pentru patrie. Marea majoritate au fost oameni absolut pașnici, care nu au făcut nici o politică, nu au fost înscrși în grupul etnic, deci nu au fost legionari, hitleriști și fasciști. Dimpotrivă, ei ca și noi ne-am desolidarizat complet de aceste ideologii străine, și aceasta pentru că ne-am asimilat și încadrat complet în viața românească. Bunicii și părinții celor ridicați și chiar ei, au luat parte activă măcar la unul din războaiele României, unii au fost decorați, răniți, sau au murit în aceste războaie, ca acum urmașii lor, nepoții și copii lor să fie duși în țară străină la muncă grea și forțată, fără a avea vreo Vină de nici un fel”⁶⁰.

Acest memoriu n-a avut însă nici un efect asupra autorităților române sau sovietice. Ulterior, destinul germanilor bucovineni a fost unul dureros: la 19 februarie 1945, Comisia Aliată de Control (dominată de Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste-URSS) a solicitat României (adresa nr. A/192) să se „mobilizeze toți germanii care s-au sustras de la măsurile de ridicare din trecut și organizarea lor pe batalioane sau colonii de lucru în interiorul țării”⁶¹. Conferința Interaliată de la Postdam (17 iulie – 2 august 1945) a legitimat acest tip de politică inițiată de către URSS prin voința lui I.V. Stalin. Deportăți, discriminați, urmăriți, arestați, anchetați, închiși și marginalizați, numai fiindcă erau de origine etnică germană, germanii repatriați din Uniunea Sovietică și-au reluat după experiență terifiantă activitatea specifică comunităților cărora le aparțineau din Republica Populară/Socialistă România⁶².

Drama germanilor deportați nu s-a oprit însă odată cu revenirea în România, ei fiind internați în lagăre de muncă forțată organizate în interiorul țării. Din dispoziția autorităților sovietice, fenomenul deportărilor la munca forțată în URSS nu era recunoscut. Cei care s-au reîntors de la muncă forțată în URSS n-au primit nici un document în acest sens. În felul acesta, tabuizarea acestui subiect a reprezentat o crudă realitate, esacamotată chiar și în spațiul public occidental. Regretatul istoric orădean Corneliu Crăciun, autor a două volume semnificative asupra temei de

⁵⁶ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ ACNSAS fond *Documentar* dosar 3960, f. 12.

⁶⁰ *România. Viața politică în documente 1945*, București, Arhivele Naționale, 1994, doc. nr. 26, p. 159–162.

⁶¹ Silviu B. Moldovan, *op. cit.*, p. 429.

⁶² Lavinia Betca, Cristina Deac, Florin Răzvan-Mihai, Ilarion Țiu, *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în Uniunea Sovietică*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 25.

față, introduce inspirat termenul de *inocentizare* în egală măsură a sovieticilor cât și a occidentalilor, în problema germană⁶³. Germanii din România sau devenit după 23 august 1944, extrem de vulnerabili, în primul rând datorită originii lor etnice, fiind condamnați la cea mai dură formă de pedepsă prevăzută de către dreptul internațional: deportarea⁶⁴.

Asimilând orice etnic german cu nazismul, sovieticii au organizat, întreținut și coordonat o adevărată prigoană identitară asupra acestora, legitimând astfel, abuzurile, confiscările ilegale de bunuri, umilințele, asasinatele, maltrătarile și violențele fizice. Am identificat situații în care cetățeni români de o altă origine etnică decât germană, au fost ridicați și deportați numai fiindcă numele lor sugera o oarecare ascendență germană. Inițial, etnicii germani au fost internați în lagăre locale, aflate formal sub jurisdicția autorităților române, în realitate, autoritățile sovietice aveau dreptul de ridica **oricând** și pe **oricine**.

În toamna anului 1944 autoritățile române făceau deja distincție între etnicii maghiari și germani, aceștia din urmă fiind depozitați suplimentar de o serie de drepturi, în timp ce maghiarii erau tratați drept egali în drepturi cu majoritatea românească. Ținând cont de nenumăratele abuzuri săvârșite de către militarii Armatei Roșii în România după 23 august 1944, a fost nevoie de intervenția ministrului Afacerilor Interne pe lângă Comisia Aliată de Control, la 24 ianuarie 1945, pentru ca soldații sovietici să respecte instrucțiunile privitoare ridicarea germanilor pentru munca forțată în U.R.S.S. Același ordin circular, consemna poziția intransigentă a generalului Nicolae Rădescu, care nu a admis exceptarea de la deportare a foștilor supuși germani, posesori ai cetățeniei române⁶⁵. Ulterior, în baza altor ordine emise de MAI, în „detașamente de muncă obligatorie” au fost încadrați etnicii germani care „au părăsit țara odată cu trupele germano-maghiare” sau au fost în trupele SS și care se reîntorc în țară⁶⁶. Organizarea pe batalioane sau companii de muncă a revenit în sarcina Comandamentului General al Teritoriului, care, la nivelul județelor, acționa prin intermediul Cercurile Teritoriale⁶⁷. Poliția și Jandarmeria a întocmit și transmis tabele cu etnicii germani mobilizabili având vârsta cuprinsă între 17–45 ani bărbații și 18–30 de ani femeile. Ordinul nr. 79.842 din 28 februarie 1945 al Comandamentului Teritorial de pe lângă Statul Major adresat cercurilor teritoriale prevedea „încadrarea bărbaților mobilizabili între 17–45 de ani în formațiuni de muncă și să utilizeze detașamentele ce ar fi fost create în vederea executării lucrărilor de căi ferate, drumuri, poduri ș.a.”⁶⁸.

Aceste detașamente au fost plasate în subordinea directă a Marelui Stat Major. În vederea organizării și valorificării forței de muncă a femeilor de etnie germană, Comandamentul General al Teritoriului a elaborat și transmis către cercurile teritoriale județene ordinul nr. 706 033 prin care formațiunile de muncă ale femeilor erau puse la dispoziția prefecturilor în vederea executării unor munci diverse. Istoricul Dumitru Șandru, cel mai avizat specialist român al problemei, consemnează faptul că nu există nici un document care să menționeze existența vreunei formațiuni de muncă compusă exclusiv din femei de origine etnică germană⁶⁹. Există însă suficiente mențiuni documentare, relative la programul unei zile de muncă (8–10 ore), plata pentru activitățile prestate în acest regim (conform cursului zilei cu reținerea sumelor aferente cheltuielilor de întreținere și

⁶³ Corneliu Crăciun, *Supușii germani în România anilor 1945–1947*, Editura Primus, Oradea, 2010, p. 9.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 6.

⁶⁶ La 6 martie 1945 au fost numit guvernul Petru Groza, un instrument important în operațiunea de sovietizare a României.

⁶⁷ La 10 ianuarie 1945 - scrie istoricul Dumitru Șandru - un număr de 5419 cetățeni români de etnie germană erau deja mobilizați în armata română (1119 dintre aceștia se aflau pe front, 2850 erau cuprinși în detașamentele interioare de muncă, 1000 grupați în cinci batalioane de lucru pentru refacerea și întreținerea căilor ferate și a drumurilor, iar 450 în batalioane de drumuri), *apud* Dumitru Șandru, *Etnicii germani și detașamentele de muncă forțată din România 1944–1946*, în „Arhivele Totalitarismului”, III, 1/1995, p. 26–27. ACNSAS fond Documentar dosar 3960, f. 12. *Jurnalul DGP din 10 ianuarie 1945*.

⁶⁸ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 27.

⁶⁹ *Ibidem*.

hrană), tipul de prestații (muncă la întreținerea drumurilor, în spitale, fabrici, agricultură ș.a.)⁷⁰. Urmare a revenirilor la statutul cetățenilor români de etnie germană care nu fuseseră deportați, instituțiile implicate și abilitate în această problemă au fost constant utilizate până când toți minoritarii germani ar fi fost încadrați în detașamentele de muncă⁷¹.

La sfârșitul lunii octombrie 1945 erau identificați și nominalizați alți etnici germani, exceptați inițial, care se calificau acum pentru a fi incluși în batalioanele de muncă⁷². Era vorba (alături de șase persoane de etnie germană din orașele aparținătoare județului Botoșani și patru din județul Baia) de 24 din Suceava, 32 în orașele Câmpulung și Gura Humorului, reveniți în țară după 23 august 1944. La 23 octombrie 1945, Poliția orașului Rădăuți a transmis Inspectoratului Regional de Poliție Iași, tabele nominale cuprinzând 87 de bărbați și 55 de femei, persoane revenite din Germania, cu mențiunea că încă nu primise instrucțiuni pentru a-i trimite la munca forțată, nedispunând nici de resurse materiale pentru întreținerea acestora⁷³. Sașii și șvabii erau foarte speriați în septembrie 1946 că vor fi deportați în Delta și Basarabia⁷⁴.

Ofițerii și funcționarii Direcției Generale a Poliției și cei ai Siguranței raportau superiorilor despre dorința puternică a germanilor de emigra în patria – mamă, „de a pleca în Heimatul lor”⁷⁵. În acest sens, Ivoneac Elias, s-a adresat în scris Consulatului URSS din Iași⁷⁶. La 13 noiembrie 1945 Inspectoratul de Poliție al Moldovei de Nord Iași, Biroul Special a transmis către Direcțiunea Generală a Poliției, Direcțiua Poliției de Siguranță, Biroul Special, tabele nominale cuprinzând datele cerute de către aceasta, urmare a ordinului nr. 30311/13 noiembrie 1945. Este vorba de tabele nominale cu cetățeni români de etnie germană ridicați și duși la muncă în URSS, tabele nominale cu cetățeni români de altă etnie decât germană ridicați și trimiși la muncă în U.R.S.S., tabele nominale cu cetățeni români de etnie germană ridicați și trimiși la muncă în U.R.S.S. și readuși în țară.

La 23 martie 1947, Primăria comunei Baineț a întocmit un tabel al persoanelor ridicate și trimise în U.R.S.S. conform ordinului 35091/1947 al Comisiei Aliate de Control. În acest tabel figurau Seibel Josif ridicat din Vășcăuți, la 2 noiembrie 1944. În dreptul său în tabel a fost înscrisă mențiunea că a fost presupus a fi german, deși el era rutean. A fost deportat în URSS, Regiunea Ciuboscaia, lagărul nr. 902⁷⁷. Cazul lui Schmidt Josif era asemănător celui a lui Seibel. Schmidt Josef a fost arestat în localitatea Baineț la 21 ianuarie 1945.

Și în cazul lui autoritățile au înscris mențiunea presupus german, însă el era polon. Schmidt a fost deportat în URSS, Kubandik Zarod, Kreuliki nr. 1901, Regiunea Ciuboscaia. Schmidt Ecaterina și Timmerman Cazimir au fost de asemenea arestați și deportați în U.R.S.S.⁷⁸. Foit Teresia, originară din comuna Mănăstioara, presupusă germană, a fost deportată și ea în URSS. Alături de aceasta a fost deportat și Seibel Ioan, de religie reformată, presupus german⁷⁹. În 1947, Foit Teresia era localizată în Moscova, în timp ce în dreptul lui Seibel Ioan era trecută mențiunea *necunoscut*⁸⁰. Un alt tabel, consemna deportații din Siret în URSS. Printre cetățenii români de altă etnie, figurau câțiva de origine etnică germană: Hoffman Carl, ridicat în ianuarie 1945, deportat în

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ ACNSAS fond *Documentar*, dosar 11701, f. 367; Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940–1948)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 324.

⁷² ACNSAS fond *Documentar*, dosar 3196, f. 120. *Ordinul nr. 33. 334 din 10 octombrie 1945* către Inspectoratul General al Jandameriei privind mobilizarea germanilor după planul stabilit anterior și la datele convenite, *ibidem*, f. 173, planul folosirii germanilor la muncă în Iași, Livezeni, Câmpulung, București Nord ș.a. 200 de bărbați germani erau trimiși să lucreze la Căile Ferate.

⁷³ Dumitru Șandru, *Etnicii germani și detașamentele de muncă forțată din România 1944–1946*, p. 33.

⁷⁴ ACNSAS fond *Documentar*, dosar 11701, f. 61.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 364. Informații sunt date conform rapoartelor și a diverselor informări, 21 ianuarie 1948.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ DJANS fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 117/1947, f. 5.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 17.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 18.

Regiunea Ciuboscaia, lagărul nr. 902, Willibald Miller (Negostina, Siret) consemnat în Moscova, corespondența fiind expediată pe adresa Crucii Roșii, căsuța poștală nr. 1902, Breitenfeld Iacob, localizat în același loc cu Willibald Miller, Nargang Eduard, idem, Siltzer Victor, idem, Siltzer Paul, Hofmann Anghela, deportată în Cicalov, lagărul nr. 1901⁸¹.

Din orașul Rădăuți au fost deportați în URSS, Franz Witowski, ridicat la 20 ianuarie 1945, de profesie maistru croitor la Cercul Teritorial Rădăuți. La 29 martie 1947, Franz Witowski a fost localizat în Mednogorsk, regiunea Cikolow, URSS⁸². Franz Witowski, de confesiune romano-catolică, s-a născut la 19 martie 1911, în localitatea Brodina, județul Rădăuți⁸³. Constanța Leopoldina Erwina Beck, a fost ridicată din orașul Rădăuți la 15 ianuarie 1945. La 29 aprilie 1947, era localizată în Moscova, Crucea Roșie, cutia poștală nr. 260/1901⁸⁴. Kottisch Paula a fost ridicată și trimisă în URSS la 15 ianuarie 1945. La 29 martie 1947, Kottisch Paula a fost localizată în Mednogorsk, regiunea Cikolow, URSS⁸⁵. Kottisch Paula, fiica lui Heinrich și al Claudiei (născută Dwornicki), s-a născut la 5 aprilie 1928, fiind de religie romano-catolică⁸⁶. Frischmann Rudolf, a fost ridicat la 15 ianuarie 1945 din Rădăuți, fiind deportat în URSS. La 29 martie 1947, el a fost localizat în Mednogorsk, regiunea Cikolow, URSS⁸⁷. Zitta Adelheid Rehak, a fost ridicată la 15 ianuarie 1945 din Rădăuți, fiind deportată în URSS⁸⁸. Laurențiu Martin Skalski, a fost ridicat la 15 ianuarie 1945 din Rădăuți, fiind deportat în URSS. La 29 martie 1947, el a fost localizat în Mednogorsk, regiunea Cikolow, URSS⁸⁹. Kruckel Ludwig Emil, a fost ridicat la 15 ianuarie 1945 din Rădăuți, fiind deportat în URSS. La 29 martie 1947, el a fost localizat în Mednogorsk, regiunea Cikolow, Poșta Răchiteanca, Lagărul nr. 1901, U.R.S.S.⁹⁰.

Jucovschi Ferdinand din Suceava a revenit din U.R.S.S. la 31 octombrie 1945⁹¹. La 13 decembrie 1945 a fost emis ordinul nr. 33.414 S cu referire directă germanii din Basarabia și din nordul Bucovinei, iar la 12 ianuarie 1946, DGP a venit cu instrucțiuni precise relativ la organizarea lagărului de la Oradea⁹². Conform unui Referat al Direcției Centrelor de Internare din Direcția Generală a Poliției din 10 ianuarie 1946, au fost înființate „detașamente de muncă compuse din cetățeni români de origine germană” în Roșiorii de Vede (Teleorman), Valea Homorod (Brașov), Boju și Stana (Cluj) etc., în care au fost „strânși” 2561 bărbați și 2106 femei, în total 4667 persoane. Conform unui alt raport asupra situației numerice „a mobilizării la muncă de folos obștesc a cetățenilor români de origine germană, în interiorul țării”, la 25 martie 1946, într-un total de 261 detașamente mari sau locuri individuale de muncă se aflau mobilizate 6336 persoane.

Ordinul nr. 10.727 din 26 ianuarie 1946 cu mențiunea SECRET. URGENT trimis de legiunea de jandarmi Câmpulung Moldovenesc către postul de jandarmi Iacobeni aduce informații prețioase asupra normelor de muncă ale germanilor internați: 75% din contravaloarea muncii prestate se vărsa în contul Ministerului Afacerilor Interne⁹³. Sumele rămase erau infime în raport cu standardului de trai. Astfel de „mobilizări” și internări la munci obligatorii ale etnicilor germani, în multe cazuri pentru simplul motiv că „posedă originea etnică germană”, s-au efectuat până la finele anului 1948. (Decretul nr. 6 „pentru înființarea unităților de muncă” a fost emis de Prezidiul MAN

⁸¹ *Ibidem*, f. 19.

⁸² *Ibidem*, f. 33.

⁸³ *Ibidem*, f. 34.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 43.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 50.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 52.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 53.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 61.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 66.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 69.

⁹¹ ANIC fond DGP dosar 34/1945, f. 9.

⁹² Marian Olaru, *Sfârșitul unui posibil Eden. Despre sfârșitul unui model de cultură și civilizație: Bucovina (partea de sud), 1944–1947*, în vol. p. 259.

⁹³ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 324.

DEPORTAREA GERMANILOR DIN BUCOVINA LA MUNCĂ FORȚATĂ...

În ianuarie 1950, ridicările fiind efectuate în baza unor ordine emise de MAI)⁹⁴. La 26 ianuarie 1946 în gara Rădăuți a sosit un transport de 20 de vagoane pentru ridicarea a 500 de etnici germani pentru a fi trimiși în lagărul de la Oradea (printre ei bătrâni, copii reveniți din Germania în România). Inspectoratul Suceava a făcut demersuri la forurile superioare pentru a amâna plecarea acestora, pentru a nu le afecta sănătatea.

După 19 februarie 1945 când Comisia Aliată de Control a dispus prin adresa nr. A 192/1945, încadrarea germanilor care s-au sustras de la deportarea în Uniunea Sovietică în detașamente de muncă, autoritățile române, prin jandarmerie și poliție, s-au preocupat de identificarea cetățenilor români etnici germani din fiecare localitate în parte. La 18 ianuarie 1945 a fost emis ordinul nr. 21619 prin care era introdus un control riguros al deplasării germanilor dintr-o localitate în alta. Împuterniciții guvernului generalului Nicolae Rădescu au supravegheat - la solicitarea părții sovietice - formarea batalioanelor de muncă constituite din etnici germani trimiși în Uniunea Sovietică⁹⁵.

Întrucât un anumit număr de germani au fost exceptați de la deportare, Cabinetul Ministerului de Interne a revenit la 30 martie 1945 cu ordinul nr. 278 și a solicitat inspectoratelor județene de poliție verificarea cu rigurozitate de către comisii mixte a tuturor persoanelor exceptate⁹⁶. Teohari Georgescu, în calitate de ministru de interne, a solicitat personal, la 5 mai 1945, printr-un ordin confidențial, reverificarea tabelelor și a criteriilor de exceptare⁹⁷.

Ulterior, prin noi ordine și adrese s-a revenit și insistat asupra acestei probleme. La 22 mai 1946 lagărele de muncă forțată au fost în mod oficial desființate, fără însă ca această măsură să aibă un raport direct proporțional cu numărul celor internați⁹⁸. Erau eliberate doar persoanele asupra cărora nu mai plana nici o suspiciune de ordin politic, dacă nu erau apti pentru munca de folos obștesc. La 17 iunie 1946, Inspectoratul General al Jandarmeriei anunța că Direcția Generală a Poliției transmisese ordinul circular nr. 1749/1946 semnat de Avram Bunaciu, secretar general al Departamentului de Interne, prin care erau anulate ca ilegale toate exceptările sau scutirile de la munca de folos obștesc pentru caz de boală acordate de cercurile teritoriale sau comisiile medicale ce funcționaseră pe lângă inspectoratele de poliție. În viitor, orice scutire era acordată de către Serviciul Detașamentelor de Muncă din cadrul Direcției Generale a Poliției.⁹⁹ Fără a fi imediat internați, germanii exceptați de la munca forțată au fost identificați și chestionați asupra împrejurărilor în care au reușit să evite deportarea. În pofida anunțurilor oficiale, lagărele de muncă forțată au funcționat (și) pe tot parcursul anului 1947.

Date statistice credibile privind rata mortalității, respectiv reîntoarcerea în țară a celor deportați în ianuarie 1945 există, despre cei circa 30.000 sași deportați din Transilvania. Dintre aceștia 2.643 au murit în Uniunea Sovietică, rata mortalității fiind de 10%, iar alte 2 procente dintre cei ridicați au decedat în cursul repatrierii sau imediat după întoarcere. Dintre cei deportați, 74,7% s-au întors în România, 25% au fost duși în Germania, restul în Austria și 7% au rămas în URSS.¹⁰⁰ Istoricul Silviu B. Moldovan menționează un număr de 69.332 de germani care au fost deportate din România în Uniunea Sovietică (dintre acestea 35.690 bărbați și 32.742 femei), la care s-au adăugat 5.324 persoane din regiunea nord-vestică aflată sub administrație maghiară: 74,4% s-au repatriat în România, 25% au plecat în Germania, 0,3% în Austria, iar alte persoane s-au stabilit în URSS¹⁰¹. Revenirea în țară a celor deportați reprezintă un alt capitol al dramei germanilor din România.

La 15 iunie 1945, prefectul județului Câmpulung Moldovenesc solicita Ministerului de Interne instrucțiuni cu privire la germanii care se repatriaseră în 1940, care reveniseră în localitățile

⁹⁴ *Raportul Tismăneanu*, p. 545.

⁹⁵ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 27.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 29.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 42.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 44.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ Silviu B. Moldovan, *op. cit.*, p. 591.

de domiciliu și nemaifiind cetățeni români erau lipsiți de mijloacele de trai aferente¹⁰². La 22 iunie 1945 prefectul a revenit cu o adresă în care arăta că un număr de 86 de persoane se înapoiaseră din Germania și Cehoslovacia unde plecaseră benevol în toamna anului 1940, fiind retrimiși de către autoritățile sovietice, americane și britanice.

Urmare a acestei situații, prefectul solicita comandamentelor militare aliate ca pe viitor „să nu mai trimită în România familii emigrate în 1940, iar poliției de frontieră să nu mai admită intrarea lor în țară”¹⁰³. Situația creată în urma revenirii germanilor este descrisă într-un raport al Prefecturii Câmpulung Moldovenesc din 29 octombrie 1945, ca fiind caracterizată prin faptul că locuințele germanilor intraseră în patrimoniul statului român, persoanele revenite fiind înghesuite în spații strâmte și neigienice, lipsa alimentelor făcând imposibilă aprovizionarea lor. În același text, se mai arăta că alimentele „nu ajung și pentru germanii reveniți, care trăiesc în mare mizerie, cu toate că, după împrejurări, li se mai împart și ajutoare”. Aceștia nu puteau fi folosiți pentru munci, fiind bătrâni, copii și infirmi, iar apropierea iernii crea probleme suplimentare autorităților județului¹⁰⁴.

Dramatismul deportării populației germane din Bucovina este descris în numeroase documente, corespondență oficială sau privată. La 26 ianuarie 1946, preotul Anton Trifa, administrator al bunurilor Episcopiei Romano-Catolice de Iași și delegat al acesteia pentru păstoria credincioșilor romano-catolici din Bucovina de Sud cu Episcopia de Iași, scria „Jale mare e pe aici cu chestia deportării germanilor. Totul e secret și numai după ceva vreme am putut prinde ce se pregătește. Multă lume și-au petrecut Sfintele Sărbători în închisori, în mizerie, jale, frică și plânsete. Pericolul n-a trecut încă. Ba e chiar mai mare ca oricând. Mai sunt persoane închise de 6 săptămâni. Mulți s-au umplut de boli. De ce au mai fost aduși în țară? Ca de aici să fie târâți cine știe unde, pe ce meleaguri străine?”

Astă seară a fost pe aici, ministru Vântu și am discutat puțin cu el și l-am rugat să intervină ca acești nenorociți să rămână pe loc și să numai fie nevoiți a pleca iarăși pe drumul lagărelor. Sunt deocamdată ai nimănui și nimeni nu se ocupă de situația lor. Toate ar trece cum ar trece și existența lor și-ar câștiga-o ei în țara lor, dar să aibă măcar liniște să se lăsați în pace. Doamne, oare nimeni nu îndrăznește, oare nimeni nu se găsește care să intervină, care să pună un cuvânt bunși pentru ei în această țară deosebit de ospitalieră, pentru acei care cândva cu fost locuitori ai acesteia și pe cari numai situația războiului nefericit i-a nenorocit, i-a făcut cerșetori, i-a distrus sufletește și fizicește? O parte din germanii reîntorși sunt deja îmbarcați în vagoane, aici la Rădăuți, iar restul vor fi îmbarcați zilele următoare.

Deci toți aceia care au plecat în Germania în 1940, trebuie să plece pe vremea asta de iarnă. Jale mare e și ți se rupe inima că nu poți ajuta mai mult! Plânsete, bocete, lipsă de alimente, haine, încălțăminte, copii mici, nesiguranță ș.a. Excelență trebuie să închei scrisoarea, căci sunt foarte amărât de situația cu credincioșii mei. Afară e ger grozav și poliția strânge mereu pe acești nenorociți și goi. E mare încercare pentru cei buni și credincioși. Mă apucă durerile de cap și nu-mi pot găsi liniștea!”¹⁰⁵ Reîntoarcerea germanilor deportați din Uniunea Sovietică în România s-a făcut începând cu anul 1948, procesul durând până în 1955. Unii și-au întemeiat familii în deportare, alții au făcut copii, au înființat cu acordul autorităților sovietice formații artistice, desfășurând activități în timpul sărbătorilor oficiale comuniste. Întoarcerea din Uniunea Sovietică s-a făcut prin punctul de frontieră Sighetul Marmăției¹⁰⁶. De aici, au primit foi gratuite pentru a ajunge în localitățile de domiciliu. Reintegrarea în societate s-a făcut fără prea mare dificultate, unii dintre cei deportați fiind chiar avantajați de cunoașterea limbii ruse. Experiența deportării în Uniunea Sovietică a fost pentru toți una traumatizantă, care și-a pus amprenta în mod iremediabil asupra destinului lor.

¹⁰² Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 164.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 165.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Ioan Șmit, *Două secole de istorie a Parohiei romano-catolice din Rădăuți*, Caracal, Editura Hoffman, 2013, p. 112.

¹⁰⁶ Lavinia Betea, Cristina Deac, Florin Răzvan – Mihai, Ilarion Țiu, *op. cit.*, p. 24–25.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA LOCALITĂȚII BĂIȘEȘTI

Mugurel VASILIU

Rezumat: Autorul prezintă în acest articol câteva date privind atestarea documentară a localității Băișești, județul Suceava.

Cuvinte cheie: Bucovina, Băișești, atestare documentară

Abstract: The author presents a study connected to the official recognition of Băișești.

Keywords: Bucovina, Băișești, official recognition

La 10/21 iulie 1774, a fost semnat tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi între Austria și Rusia, în urma căruia nordul Moldovei numită ulterior Bucovina a fost ocupat de Imperiul Austriac, odată cu ea fiind încorporată și fosta comună *Baiaseștii*.

Istoricul Artur Gorovei scria că pe la hotarul dintre Valea Seacă și Băișești unii fugari treceau granița în Bucovina, ei fiind adesea adăpostiți la familia Pantasi din Băișești, aflată „(...) lângă vama de la Cornu-Luncii, iar alții la Panaite Moldoveanu, arendașul moșiei mănăstirii Slatina, Valea Seacă, în hotar cu Băișeștii”¹.

Localitatea Băișești, situată la granița Bucovinei, este atestată documentar la 15 septembrie 1499 <7007>, printr-un hrisov redactat la Suceava.

Redăm în continuare acest act important pentru istoria locului:

„Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, întărește lui Giurgiu Gumelnic stăpânirea peste a treia parte din partea lui Oană Băeșescu, din satele Băeșești, Mălini, ținutul Sucevei, cu o moară pe Toplița, la vadul Todireștilor. Partea din Băeșești a cumpărat-o cu 300 zloți tătărăști de la Gurban, fiul lui Oană Băeșescu, de la nepoata sa de soră Nastea fiica Anușcâi preoteasa popii Mihul din Baia, de la nepoții de frate ai Nastei, Mircea și Stana, copii lui Giurgiu Udob și de la nepoata de frate a lui Giurgiu Gurban, Nastea fiica lui Costea cu fiul său Dragotă, toți nepoții lui Oană Băeșescu. Partea din Mălini pe apa Moldovei, cu moară pe Toplița, a cumpărat-o cu o 100 de zloți tătărăști de la același Giurgiu, de la nepoata sa de soră Nasta și de la nepoții ei de frate Mircea și Stana. Aceste părți din cele două sate le stăpânește Oană, bunicul vânzătorilor, cu privilegiu de la Alexandru cel Bun. Hotarul părți din Băișești: malul Toplița, Toplița Mică, livada lui Pricopie, livada lui Tulici, drumul care merge la Baia, casa lui Ștefan. Credința Domnului, a fiului său Bogdan și a boierilor: Duma pârcălab, Boldur Vornic, Hărman, Șteful, Duma Brudur, Toader și Negrilă pârcălabi de Hotin, Eremie și Dragoș pârcălabi de Neamț, Șandru pârcălab de Cetatea Albă, Luca Arbore portar de Suceava, Clănău spătar, Isac Vistier, Dușma postelnic, Mohilă ciașnic, Frunțaș stolnic, Petrică comis. Tăutu logofăt a atârnat pecetea domnului. A scris Matei”².

Istoria localității Băișești a avut o evoluție sinuoasă, în funcție de evenimentele ce s-au desfășurat într-o anumită perioadă de timp. Similitudinea de nume între satul stăpânit și boierul stăpân demonstrează păstrarea unor tradiții locale de obște în funcție de evenimentele la care a fost martoră. Dacă un boier întemeia un sat sau își avea curțile într-un sat care era proprietatea sa, el

¹ Artur Gorovei, *Folticenii cercetări istorice asupra orașului*, Institutul de arte grafice „M. Saidman”, Fălticeni, 1938, p. 135.

² *Din Tezaurul documentar Suceava: catalog de documente 1393-1849*, Editura Direcției Generale a Arhivelor Statului, Suceava, 1981, p. 51-52. Originalul slavon pe pergament (40,1 x 58 cm) sigiliu atârnat, pierdut, cu o traducere germană, cu o dată de an greșită: „1592 (7100)” de la sfârșitul sec. XVIII-lea, de Jonatan Mickenhauser, *Homor*, p. 90-92, nr. V: text slavon, I. Bogdan, *Documente lui Ștefan cel Mare*, II, p. 134-138, nr. LXXIV; text slavon și tradus; *D.R.H.*, A, Moldova, III, p. 419-422.

dădea numele său aceluia sat. Din documentul de mai sus, rezultă că numele satului provine de la întemeietorul lui, boierul *Oană Băeșescu*. Împărțirea satului între proprietari, însemna că supușii trebuiau să presteze dijma și să efectueze zilele de clacă, în funcție de cerințele din partea în care se afla casa țaranului³. Din acest document rezultă că vechimea satului Băieșți este mai veche decât datarea documentară, posibil din secolele XII-XIII, înainte de stabilirea hotarelor satelor în perioada medievală⁴.

De-a lungul timpului, denumirea satului a suferit diferite modificări de topică, de exemplu, în timpul stăpânirii austriece satul s-a numit: *Bajaschestj* (1776), *Paischeste* (1783), 1797 (*Bajaschesztie*), *Boiașăști* (1869), *Butsești* (1780), *Băcășești* (1871), *Bajaseștie*, (1899), *Băieștii* (1896), iar după 1918, *Băieștii* (1926), denumire ce s-a păstrat până după cel de-al Doilea Război Mondial. La fel, moșia Stăniliești era numită în germană *Szellinestj* (în 1887 aici era un punct vamal ce se păstrează și astăzi), ce a aparținut de comuna Băieșți⁵.

Există toponime păstrate pentru părți din localitate. Astfel, în perioada medievală, jumătate din sat era numit *Baiașesci* și reprezenta distanța de la școala din sat până la Brăiești, iar *Stăniliești* era denumirea moșiei din partea de jos a satului, de la școala din Băieșți la vama de la Cornu-Luncii⁶, fiind despărțite de Șomuz⁷.

Numele de persoane au o semnificație aparte și poartă o întregă istorie. Unele au vechime și au dat numele unor locuri și invers, precum *Baiașeti*, denumire care poate proveni de la numele vechiului proprietar Oană Băeșescu. Existența în localitate a unor familii cu nume de rezonanță slavă (care păstrează sufixele „iuc”, „schi” etc.) atestă pe urmașii celor care au migrat în Bucovina în timpul stăpânirii austriece, atrași în zonă prin acordarea unor facilități economice care i-au motivat să vină, precum familiile: Camciuc, Sacaliuc, Sauciuc, Iurenuc, Popovici, Harșoschi.

Istoricul Nicolae Iorga menționează că atestarea documentară a orașului Baia este din secolul al XIII-lea⁸. El scrie că populația satelor din Sasca și Băieșți, „poartă pecetea amestecului cu sașii”⁹, ceea ce înseamnă că la întemeierea satului Băieșți și-au adus contribuția o parte a locuitorilor din Baia. Învățătorii Ana Niculăiasa și Mihai Niculăiasa menționează un drum vechi ce venea de la Baia prin Cornu-Luncii, Botești și care se îndrepta spre orașul Suceava¹⁰.

Mihai Racoviță, domnul Țării Moldovei, întărea la 29 octombrie 1704 <7213>, Mănăstirii Humor partea de jos a satului Băieșți. În document sunt menționate și hotarele moșiei Humor: apa Moldovei, satul Stăniliești și pâraiele Șomuzeu și Toplița¹¹. Documentul este redactat în limba română, cu alfabet chirilic, pe hârtie difolio, cu filigran, cu pecetea domnească aplicată, desprinsă, urmată de semnătura marelui logofăt Gheorghe Hermeziu.

În perioada anilor 1772-1773, cătunul *Băiașeștii* făcea parte din Ocolul Siretului de Sus. În sat erau 10 case, cu oameni, din care erau „(...) 2 mazili, 2 ȱgani, 2 ȱitari din Câmpulung, 2 femei sărace, 1 nevolnic și trei birnici... și părți din sat precum Corlătești cu 11 case, locuite de 11 familii de panȱiri isprăvnicești, și Corlăȱeștii Gorii cu 9 case în care locuiau 2 mazili, 4 argaȱi ai

³ Henri H. Stahl, *Contribuȱii la studiul satele devălmășe*, vol. I, București, Editura Cartea Românească, 1958, p. 234.

⁴ Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Editura Facla, Timișoara, 1973, p. 13.

⁵ Ana Niculăiasa, Mihai Niculăiasa, *Istoria localităȱilor din zona sud-estică a judeȱului Suceava în date și cifre*, Editura Litera, 1976, p. 7.

⁶ Iurenuc Ioan, *Dicȱionar toponimic al comunei Cornu-Luncii*, Suceava, 2013, p. 12.

⁷ Toront sau puhoi de apă, care se umfla în timpul ploilor, ce despărȱea în trecut Bucovina și Imperiul Austro-Ungar de Regat, canalizat în timpul comunismului.

⁸ Vasile Neamȱu, *Istoria orașului medieval Baia*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1992, p. 68.

⁹ Nicolae Iorga, *România cum era până la 1918, Moldova și Dobrogea*, vol. II, București, 1940, p. 47.

¹⁰ Ana Niculăiasa, Mihai Niculăiasa, *Din istoricul comunelor Rădășeni și Horodniceni*, Editura București, 1979, p. 109.

¹¹ Benonia Jităreanu, *Documente voievodale (secolele XV-XIX)*, colecȱia Muzeului Bucovinei, Editura Karl A. Romstorfer, 2012, p. 39.

lor și trei femei sărace" ¹².

După înglobarea Bucovinei la Imperiul Habsburgic, satul a făcut parte pe rând din districtele Moldova, Suceava, Gura Humorului, Ocolul Șomuzul. La acea dată, comuna rurală *Băișești* ¹³ era împărțită în două: jumătate din sat o reprezenta moșia *Băișești* ¹³ și era în proprietatea Mănăstirii Humor, iar cealaltă jumătate era în proprietatea mazălului Gherghil (numele de *Gerghel apare și în Cronica școlii Băișești*). Alți foști moșieri sunt boierul Nicolaie Stoiescu ctitorul vechii biserici din sat, Eufrosîna Pantasi de Panură proprietăreașă cum este numită în *Cronica școlii* ¹⁴ și Alfred Calmuțchi notar din Gura-Humorului.

Într-un document din 1874 este amintită granița (*zastava*) de la *Baiășești*, când un vameș punea viza de intrare în Bucovina unui anume Petre Grămadă ¹⁵. *Granița (hranița)* dintre Austria și Moldova era pe râul Moldova, dinspre comuna Mălini, împărțea în două actuala comună Cornuluncii și continua până la granița Moldovei cu Rusia. Lângă moșia Stăniliești se afla moșia Mănăstirii Humor. Satul avea 16 locuitori, din care 13 români de religie greco-ortodoxă ¹⁶. Delegatul Mănăstirii Humor, la 5 ianuarie 1782, declara în fața comisiei austriece că lăcașul de cult „*posedă jumătate din sat*” ¹⁷.

Începând cu anul 1787 au fost introduse în Bucovina pecetea ¹⁸ satești, care, la început, aveau legenda în limba latină. Pecetea comunei Băișești conținea, pe lângă an, numele satului „1797 *Bajaschesztic*” și un desen simbolic, efigia reprezentând o barză cu un șarpe în cioc, fiind redate elemente din fauna localității.

Localitatea Băișești a avut și în timpul stăpânirii austriece pecetea proprie, cu care erau autentificate înscrisurile, în conformitate cu legislația vremii ceea ce demonstrează indubitabil importanța localității încă din perioada medievală.

Fig. 1 Pecetea comunei Băișești, 1797 *Bajaschesztic*

Din anul 1879, pecetea apărea fără efigie, avea mărimea de 25/22 mm și era confecționată din alamă. Cea mai veche pecete din Bucovina este cea din localitatea Fundu Moldovei și datează din anul 1783. Nevoia acută de forță de muncă a dus la încurajarea colonizărilor pe moșiile din Bucovina. Astfel, partea de sud a satului Băișești a fost colonizată cu oameni aduși din părțile Turdei, iar partea de nord a fost colonizată cu cetățeni din zona Galiției. În partea de nord a satului

¹² Academia Șt. RSR., *Moldova în epoca feudalismului*, Vol. VIII, I, Chișinău, 1975, p. 345.

¹³ Alte lucrări de referință studiate (Vezi Arhivele Statului, Suceava) denumesc satul *Baiășești* sau *Baiășeștii*.

¹⁴ Documentul din timpul Imperiului Austro-Ungar se găsește în arhiva școlii din Băișești.

¹⁵ *Din tezaurul documentar sucevean, catalog de documente, 1939-1849*, Editura Direcției Generale a Arhivelor Statului, Suceava, 1981, p. 625.

¹⁶ George Ioan Lohovari, *op. cit.*, p. 7 (Aceleași date le găsim și în *Cronica școlii*, p. 54).

¹⁷ Ana Niculăiasa, Mihai Niculăiasa, *op. cit.*, p. 8.

¹⁸ N. Grămadă, *Vechile pecetei satești bucovinene. 1783-1900*, în „Codrii Cosminului”, vol. X, 1936-1939, Cernăuți, 1940, p. 221.

se întâlnesc nume de familii de bejenari ardeleni: Târnovan, Bistricean, Vodă, Aldea, Vultur, Cioban și Cora (denumiți *jiosăni*), iar în partea de sus a localității se află nume de familii precum Malinovschi, Camciuc, Custrin, Serediuc, Popovici, Iureniuc, Harșovschi, Sacaliuc, Gagea (aduși de vechii proprietari de moșii) numiți și *susăni*. Adesea, bejenarii erau cunoscuți după porecele lor și erau scutiți de biruri față de visterie și față de comunitate. Emigranții români veneau cu care, turme și vite. Primii coloniști veniți din Transilvania în Băișești sunt menționați în 1899, după cum notează învățătorul și directorul de școală din sat Leon Vasilovici: „...În satul Băișeștii vin imigranți Români din Transilvania”¹⁹. Aceștia s-au stabilit în sat datorită unor avantaje economice oferite de imperiul Austro-Ungar.

O formațiune politică importantă din Bucovina a fost Partidul Național Român, înființat la 19 octombrie 1908, sub numele de Partidul Creștin Social Român, al cărui conducător era Iancu Flondor, iar vicepreședinți erau Aurel Onciul și Dionisie Bejan. În anul 1908, acest partid avea în satul Băișești 221 de alegători și cinci delegați. La data de 1 octombrie 1908, a sosit la Băișești deputatul românilor din districtul Gura-Humorului, Aurel Onciul. Sătenii din Băișești, simpatizanți ai partidului, „l-au primit foarte frumos de locuitorii comunei, a fost făcută chiar o poartă triumfală la podul de lângă Carol Hoțul. S-au slobozit și sacalușurile”²⁰.

În anul 1999, într-un cadru festiv, localitatea Băișești a aniversat 500 de ani de atestare documentară.

Fig. 2 Medalie, 500 de ani de la atestarea documentară a localității Băișești, 1499-1999

Fig. 1. Harta Bucovinei înainte de 1775, unde este menționată și localitatea Băișești

¹⁹ Vasiliu Mugurel, *Monografia satului Băișești*, Editura George Tofan, Suceavă, p. 54.

²⁰ Arhiva școlii Băișești, *Cronica școlii Băișești*, p. 121.

UN MANUSCRIS INEDIT DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Aura BRĂDĂȚAN

Rezumat: Prezentăm *in extenso* un document inedit, aflat în Colecția de manuscrise din Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian” din Suceava. Sunt câteva pagini deosebit de emoționante, scrise în vreme de război, pe front, de Roman Negru, soldat despre care nu se știe dacă a supraviețuit ororilor războiului, originar din localitatea Bilca, județul Suceava.

Cuvinte cheie: primul război mondial, manuscris inedit, Bilca, Bucovina

Abstract: We present *in extenso* a new document, found in the manuscript collection of the Memorial-documentary Collection “Simion Florea Marian” from Suceava. There are some particularly touching pages, written in wartime, on the frontline, by Roman Negru, a soldier native of the town Bilca, Suceava County; it is not known whether he survived the horrors of war.

Keywords: WWI, original manuscript, Bilca, Bukovina

Manuscris inedit, nr. inv. 425, trei file mari (5 pagini scrise), cerneală neagră:

Onorată tipografie!

În decursul acestui resboi am compus un cântec în versuri și mă adresez respectuos către D-voastră de a-l pune sub tipari într-o cârtică cum sânt de ecsemplu cu titlu: adunați de soldații bucovineni etc.”...

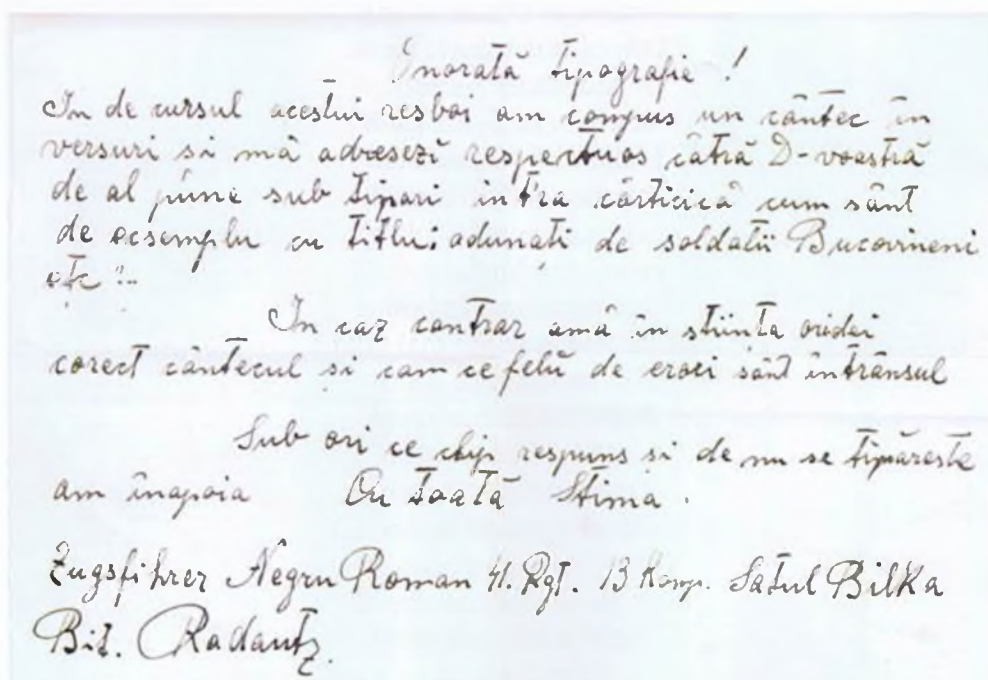
În caz contrar a mă înștiința ori de-i corect cântecul și cam ce felu de erori sânt într-însul.

Sub orice chip respuns și de nu se tipărește a-m înapoia.

Cu toată stima.

Zugsfihrer Negru Roman

41 Rgt 13 Komp. Satul Bilka Bis Radautz.

Onorată Tipografie!
În decursul acestui resboi am compus un cântec în versuri și mă adresez respectuos către D-voastră de a-l pune sub tipari într-o cârtică cum sânt de ecsemplu cu titlu: adunați de soldații Bucovineni etc.”...
În caz contrar amă în știința oridei corect cântecul și cam ce felu de erori sânt într-însul
Sub ori ce chip respuns și de nu se tipărește am înapoia   *On Toată Stima.*
Zugsfihrer Negru Roman 41. Rgt. 13 Komp. Satul Bilka Bis Radautz.

Cântec compus din necazurile mele care li-am tras în Resboi

I

Frunză verde de secară
Sub o tufă de vioară
Trăgea cătană să moară
Nu poate muri de milă
Căci n-are lumină-n mână
Nici o pânză pe obraz
Și nici groapă de sălași.

II

Nici popă cu crucea
Nici maică-sa cu gura
Surorile lor cânta
Dar sânt în Bucovina
Floriceică din ilaz
Vai Doamne câte-am mai tras.

III

Frunză verde solzi de pește
În anu patrusprezece
Grea poruncă am căpătat
Să ieșim cu toții din sat
Să lăsăm părinții plângând
Și la gară să pornim.

IV

Frunză verde cucuruz
Era-n luna lui August.
Vornicu pe tren ni-au pus.
Până-n Cernautz am ajuns.
Aici dac-am sosit
Mânduru mi l-au svârlit
Manduru-i o haină sură
Îm tremură dinți-n gură.

V

Până când l-am îmbrăcat
D[oa]ne mult am mai oftat
Căci nu știam ce pățesc
Pe drumu care pornesc
Într-a cincilea zi joi
Of amar și vai de noi
Era noaptea pe la doi.

VI

Frunză verde măgerean
Vine dl căpitan

Și el strigă *tacscapral*
Fertic machăn de plecat
Rusu-n țiară s-au băgat
Dară iute ne gătam
Și spre gară că porneam.

VII

Frunză verde ca iarba
Mulți țivili mai alerga
Și pe noi flori arunca
Și din grai așa grăia.
Știm că nu vom mai videa
Că Rusu-i o fiară rea
Prin țiară Galiția
Că-n Galiția îs jidani
Doamne ca niște țigani.

VIII

Frunză verde cucuruz
De la Cernăuți în sus
Neamțu tot pe munți ni-au dus
În Haliczî când am ajuns.
Aici joi ne coboream
Și la drum iară porneam
Marșăluiam 9 zile
Și poruncă aspră vine
Să facem cu toții *șfarmline*
Și cu tăți ne întindeam
Într-o pădure intram
Într-o pădure de brazi
Uitasărăm de-ai mei frați.

IX

Frunză verde de secară
Leșiam din pădure-afară
Dară noi ficii români
Făceam hura pe păgâni
Și așa au fost *Salitii*
Și din *decung* isgoniții
Căci pușcam aspru pe ei
Pica ca niște porcei.

X

Apoi înapoi ne-am tras
Într-o padure de brazi
Să ne hodinim puțin
Căci eram sdrobiți de drum.
Era noaptea pe la doi ceas
Dușmanu roată ni-au dat
Și de foc s-au apucat.

XI

Eram noi cam somnoroși
Cum eram culcați pe jos.
Frunză verde maracine
Vinca gloanțele păgâne
Fluierau pe la urechi
De gândiai că-s niște șerpi.

XII

Frunză verde ca iarba
Care cum se pominea
Mâna pe pușcă punca
Și pușca o slobozia
Kămrădul să-l pușca
Căci nu știa ce făcea
Somnoros precum era.

XIII

Frunză verde de trifoi
Câte-am mai tras în resboi
Of amar și vai de noi
Marșaluiam zi și noapte
Cu *tornistăru* pe spate
Când hodineam câte-o țiră
Numai cu pușca pe mână
C-așa-i prin țeară străină.

XIV

C-au ajuns o vreme acum
Să mergem cu toții în fum
Nu-i numai fum ci și foc
Unde cad ficiori pe loc
În țara jiduvilor
De gloanțele rușilor
Frunză verde ca iarba
Rusule, nație rea.

XV

Mi-ai pustiit moșia
Pe mama și pe tata
Că i-am lasat suspinând
Și-am vinit la tren curând
Frunză verde de smochine
Mă luptai 2 ani de zile
Ca să pun mâna pe tine
Dar tu fiară nesățioasă
Mi-ai pus betșug în oasă.

XVI

Cât am fugit după tine
Fără apă fără pâne

Trandafir bătut de roauă
Lângă biserică noauă
M-au rupt betesugu-n doauă
Era la doi după ameză
Veniseră un *Stabarz*
Masura când mi-o puneă
45 era.

XVII

Mică țidulă-mi făcea
Și cu ea mă trimetea
Să mă duc la *farl von plaz*
Unde-s doctori adunați
Marșăluiaș pe-o carare
Cu *tornistăru*-n spinare
Aice dac-am ajuns
Tornistaru jos l-am pus.

XVIII

Doctorii m-au vizitat
Și la spital m-au mânat
Frunză verde de alun
Am pornit încet pe drum.
Marșăluiaș un dărab
Dar eram foarte bolnav.
Trebuie să hodinesc
Apoi iară să pornesc.
Mai mergeam cât mai mergeam
Apoi la pământ cădeam.

XIX

Cădeam la pământ îndată
Peste-o grămadă de piatră
Frunză verde de bujor.
Vinisără un motor
Frunză verde trandafir
Era doi domni afiziri
Frunză verde ca iarba
Motoru pe loc opra.
Și la mine ei privea
Și din grai așa grăia
Ești pușcat pîntr-un picior
Ori di-ai tăi parinți ți-i dor.

XX

Frunză verde cucuruz
Eu îndată li-am respuns.
De pușcat nu sînt pușcat
Dară sînt foarte bolnav.
De tifus de boală rea
Puțini mai scapă de ea.

Frunză verde de trifoi
Câte-am mai tras în resboi
Of amar și vai de noi.

XXI

Eram ficior de români
Făceam hura pe pagâni
Ne duceam cu miile
Și vineam cu sutele
Căci ne luptam zi și noapte
Până ne trânteam pe spate
Căci Rusia-i mare țiară
Câtă iarbă pe hotară.

XXII

Căci mâncarea am gătat-o
Și și *Pzemislu* ne-au luat-o
Dară nu-i nici un păcat
Căci noi ne-am luptat cu drag
Pentru țiară și-nparat
Și înapoi l-am luat
Pentru țiară noastră bună
Undi-au fost pâne destulă
Dar acum-i punțutea
Căci trebuie a mânca.

XXIII

Frunză verde mărăcine
Acum nu mai are cine
A mai lucra pentru pâne
Că sântem cu toții afară
Toți înprăștiați prin țiară
Pământurile stau așa
Căci n-are cine lucra
C-au ramas numai femeii
Cu pruncuții muțiței
De mâncat ei ar mânca
Dar n-are cine lucra.

XXIV

Căci tatăl lor nu-i acasă
Poate acuma-i numai oasă
Dară ei nici nu-s simțiți
Că de tată-s mântuiți
Iar mama lor tot oftează
Pământurile lucrează
Așa mai rău cum se poate
Căci gândește că s-a-ntoarce
Din acest resboi mare
Cari n-au mai fost pe sub soare.

XXV

Și încă așa n-a fi cine va trăi
Cum este aiest deodată
Care sună lumea toată.
Florică din fereastră
Mai e cineva pe-acasă
Mai este câte-on moșneag
Care șede-n cur pe prag
Și-ș pune la pipă jar.

XXVI

Of ce cin și ce suspin
Pe noi tinire de-acum
C-am născut în zile grele
Și-n necaz și-n mare jele
Pentru fapte și păcate
D-zeu draguți ne bate
De biserică uitam
Școlile le părăscam
Iar de crăsmă nu uitam
De parinți nu ascultam
Dar acuma nu mai cred
De amu care *n gifect*
Căci nu pune mâna la piept
Și gândește cumplit
Noi de acestea n-am gândit
Cât avem de suferit
Maică norocelu meu
Mi li-ai facut așa rău
Caci maică l-ai sămănat
Primăvara pri-nsărat
Pe coastă pe jocuri
De mă pasc tot mielușei
Pe coasta cu florile
De mă culeg fetele
Fetele din al meu sat
Cu numele porumbac
Numele mi-l iscălesc
Căci am să mai năcăjesc
În acest resboi mare
Care zace sub picioare!

Fine.

*Zugsführer Negru Roman
41 Inf Rgt 13 Kompanie
Feldpost 26*

425

Cândec conșus din Acapuniile mele case
Frunză verde de secară
Sub o lufă de vioră
Frațea cătănă să moară
Am poartă murii de milă
Căci mare lumină mână
Aici e pânză pe obras.
Si nici grădă de Salaci

Aici popă cu cucu
Aici măicăsa cu yura
Surorile lor cântă
Dar sânt în Bucovina
Floricea din ilaz

Vai doamne ceteam mai tras
Frunză verde solzi de peste
In anu patruzpezece
Grea paruncă am căsătorit
Să iesim cu latii din sat
Să lasăm părintii plângând
Si la gară să pămim

Frunză verde cucuruz
Jere'n luna lui August
Dănicu pe tren nian pus.
Până Cernăuți am ajuns
Aici decam sosit

Măndurii milam svărlit
Măndurii o haină sură
Im tremură din tin gură

Până când lam în brăcat

Pe oburmu care porne
Intra cincelea zi poi
Et amar și vai de mai
Era noaptea pe la doi

Frunză verde măgarean
Vine d.l. căpitan
Si iel striga făc caporal
Fertic machan de plecat
Rusu'n fiară sau băgat
Dacă inte ne gătem
Si spre gară că pornim

Frunză verde ca iarba
Moslui tivrit mai alerga
Si pe noi florii atunci
Si din grai esa graia.
Stim că nu vom mai videa
Ca Rusii o fiară rea
Prin Fiara Galitia
Cân Galitia e jidani
Doamne ca niste țigani

Frunză verde cucuruz
Dela Cernăuți în sus.
Heamtu tot pe muntii mian
In Halici când am ajuns.
Aici poi ne coboram

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE INTRAREA ARMATEI ROMÂNE ÎN CERNĂUȚI (11 NOIEMBRIE 1918)

Mihai-Aurelian CĂRUNTU

Rezumat: Această lucrare se bazează pe un document inedit, depistat în Arhivele Militare Române, care prezintă intrarea trupelor române în Cernăuți, sub comanda generalului Iacob Zadik, la data de 11 noiembrie 1918. Autorul face și o scurtă trecere în revistă a evenimentelor care s-au succedat cu rapiditate în toamna aceluiași an și au dus la schimbarea destinului istoric al Bucovinei.

Cuvinte cheie: Bucovina, Cernăuți, Iacob Zadik

Abstract: This short study is based on a new document, found in the Romanian Military Archives, which presents the entry of the Romanian troops in Chernivtsi, under General Iacob Zadik on 11th November 1918. The author makes a brief review of the events that rapidly succeeded in the autumn of that year and resulted in changing the historic destiny of Bukovina.

Keyword: Bukovina, Chernivtsi, Iacob Zadik

În toamna anului 1918, ca urmare a înfrângerilor decisive suferite de trupele Puterilor Centrale, Imperiul Habsburgic își trăia ultimele zile. La 27 octombrie, în sala Palatului Național din Cernăuți, s-au întrunit deputații români întorși de la Viena, foștii deputați din Dieta Bucovinei și primarii români din întreaga provincie. Adunarea reprezentanților aleși ai românilor bucovineni s-a proclamat Constituantă, adoptând o Moțiune prin care se hotăra: „Unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent”¹. Autoritățile austriece, în frunte cu guvernatorul Josef Graf von Etzdorf, au căutat să împiedice prin toate mijloacele pe care le mai aveau la dispoziție realizarea acestui deziderat, care venea în contradicție cu planurile de supraviețuire a dublei monarhii într-o formă în care românii erau excluși. După Manifestul Împăratului Carol al IV-lea din 17 octombrie 1918, prin care se încerca salvarea monarhiei bicefale prin constituirea unui stat federativ² și refacerea Poloniei, Bucovina a rămas izolată de Austria, dar: aparatul administrativ de aici „a funcționat mai departe în virtutea inerției”³. La întâlnirea ce a avut loc la 28 octombrie cu o delegație condusă de Iancu Flondor, contele Etzdorf a refuzat să predea puterea Consiliului Național Român, pe motiv că „stă neclintit pe poziția statului federal austriac, în sensul manifestului imperial [...]”⁴.

Cernăuții au cunoscut, între 2 și 3 noiembrie, datorită destrămării Regimentului de infanterie Nr. 41 și Regimentului de vânători Nr. 22, după cum recunoaște însuși Etzdorf, „o zi de groază și o noapte de coșmar”⁵. Mai pentru mult de atât, în data de 5 noiembrie 1918, administrația provinciei a fost predată lui Aurel Onciul (autoîntitulat „comisar național român”) și Omelian Popowicz din partea ucrainenilor, care, în adunarea din 3 noiembrie de la Cernăuți, au revendicat aproximativ două treimi din teritoriul Bucovinei⁶. În aceste condiții, dispunând de trupele conduse de Wilhelm de Habsburg, ucrainenii au ocupat, la 6 noiembrie 1918, edificiile publice și au devastat Palatul

¹ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei – 28 noiembrie 1918. Studii și documente*, București, 1928, p. 37.

² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Succava (în continuare ANS), Colecția de documente, Pachetul XXVIII, doc. nr. 8.

³ Brast Tarangul, *Amintiri*, mss., Muzeul Bucovinei, p. 46.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Colecția microfilme Austria, rola 119, c. 173-175. Vezi și Aurel C. Onciul, *Raportul lui Josef Graf von Etzdorf privind Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, An V, Nr. 1/1998.

⁵ *Ibidem*, p. 202.

⁶ Teodor Balan, *Bucovina în războiul mondial*, în „Codrul Cosminului”, Anul V, 1929-1930, Cernăuți, 1930, p. 97.

Național din Cernăuți⁷. Jafurile legionarilor ucraineni și a trupelor Puterilor Centrale în retragere, anarhia provocată de disoluția fostelor autorități administrative, nesocotirea voinței reprezentanților românilor, au determinat Consiliul Național, dar și o seamă de localități din sudul Bucovinei (Suceava, Câmpulung, Gura Humorului), să solicite ajutorul guvernului de la Iași⁸.

Cu misiunea de a informa despre situația de aici și pentru a solicita intervenția armatei române a fost trimis, la 2 și 5 noiembrie, dr. Vasile Bodnărescu, dar guvernul Marghiloman nu a promis decât un ajutor în arme⁹. O misiune asemănătoare a îndeplinit dr. Octavian Gheorghian, care s-a oferit să predea generalului Zadik, aflat la Burdujeni, cererea Comitetului Național din Cernăuți. Însoțit de sublocotenentul Aurel Popescu a reușit să treacă, în ziua de 8 noiembrie, linia de demarcație de la Adâncata păzită de legionarii ucraineni, trecând în mare viteză cu un automobil la fereastra căruia agita un steag bicolor galben-albastru¹⁰. Acțiunile lui Vasile Bodnărescu și Octavian Gheorghian au zădărnicit încercările lui Aurel Onciul, care a venit personal la Suceava și Iași, de a opri, sau cel puțin limita, intervenția armatei române. Efectele nefaste ale loviturii de stat efectuată de Rada Ucraineană, care a preluat conducerea Bucovinei, au putut fi înlăturate doar prin intrarea trupelor române în „Țara Fagilor”.

În dimineața zilei de 6 noiembrie trupele române intrau în Suceava¹¹. Ministru de externe Constantin Arion constata: „Guvernul (Marghiloman-n.n.) moare fiindcă a luat Bucovina. E cel mai frumos sfârșit ce se putea spera”¹². România nu a trimis trupe în Bucovina decât după ce a primit asentimentul Aliatilor prin telegrama din 6 noiembrie¹³. La 23 octombrie 1918 (st. v.) Ministerul de Război a emis Ordinul de Operații Nr. 1, prin care Divizia 8, condusă de generalul Iacob Zadik, din cadrul Corpului 4 Armată, comandat de generalul Nicolae Petala, împreună cu detașamentele de grăniceri și jandarmi locali urma să treacă granița, să ocupe Ițcanii și Suceava, și să înainteze spre Cernăuți¹⁴. Armata română nu era pregătită de campanie, dar: „Cu acești ostași, puțini la număr, rău îmbrăcați și neîndestulător hrăniți, a trebuit să facem primul pas pentru realipirea la patria mună a scumpei ci fiică Bucovina”¹⁵. Divizia, cu efective incomplete, avea în componența sa trei detașamente principale, fiecare având o direcție de înaintare. Inițial s-au numit „Dorohoi”, „Botoșani”, și „Fălticeni”, după locul de plecare, apoi, în aceeași ordine, au devenit „Dragoș”, „Alexandru cel Bun” și „Suceava”. Ele erau conduse de col. Dumitru Gheorghiu (Comandantul Regimentului 37 Infanterie), col. Victor Tomoroveanu și col. Dumitru Rotaru (comandantul Reg. 16 Infanterie). În rezerva operațiunilor a fost detașată Brigada 16 Infanterie, comandată de generalul Aristide Lecca, ce trebuia să însoțească detașamentul „Dragoș” și Brigada 14 Infanterie, condusă de generalul Ion Neculcea, care urma să fie alături de detașamentul „Suceava”¹⁶.

Mișcarea trupelor a început la data de 26 octombrie/8 noiembrie 1918, cele trei detașamente înaintând fără a întâlni o rezistență notabilă. Peste două zile trupele române au ajuns în apropierea orașului Cernăuți, pe care l-au înconjurat. La 9 noiembrie era lansată o Proclamație din avion, semnată de generalul Zadik, care a avut un impact deosebit asupra populației din Cernăuți, în care se preciza că, armata a intrat în Bucovina la cererea Consiliului Național și din Înaltul ordin al regelui Ferdinand, „pentru a ocroti viața, avutul și libertatea locuitorilor de orîșice neam și credință

⁷ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 40.

⁸ Vezi Alexandru Marghiloman, *Note politice. 1897-1924*, vol. IV, București, 1927, Anexa XVI.

⁹ Vezi Teodor Balan, *Rolul lui Vasile Bodnărescu în preajma Unirii*, Cernăuți, 1938, p. 17. Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 109.

¹⁰ Dr. Octavian Gheorghian, în „Făt-Frumos”, Anul IV, Nr. 5, 1929, p. 12.

¹¹ Vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *Zorile Unirii la Suceava*, Suceava, 2008, *passim*.

¹² Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 122.

¹³ Vezi 1918 la români. *Desăvârșirea unității național - statale a poporului român. Documente externe. 1916-1918*, vol. II, București, 1983, Doc. 392.

¹⁴ Arhivele Militare Române, Fond 2271, d. 344, f. 14.

¹⁵ În cinstea ostașilor Diviziei 8-a. 1918 – 11 noiembrie 1919, București, 1920, p. 17-18.

¹⁶ Marin C. Stănescu, *Armata română și Unirea Basarabiei și Bucovinei cu România. 1917-1919*, Constanța, 1999, p. 182-183.

împotriva bandelor de criminali care au început opera lor de distrugere în frumoasa noastră țară”¹⁷. În consecință, grupurile ucrainene înarmate au părăsit în grabă capitala Bucovinei. Un detașament de ostași bănățeni, în frunte cu Ilie Lazăr, s-au pus la dispoziția Consiliului Național Român și au constituit, până la sosirea trupelor române, singura forță capabilă să mențină ordinea în oraș. În aceste condiții era preluată conducerea instituțiilor din mâna fostei administrații și a fost arborat peste tot tricolorul. Primul steag românesc pe turnul Primăriei a fost ridicat de maramureșeanul Ilie Lazăr¹⁸. La această acțiune, desfășurată în ziua de 10 noiembrie, a mai participat baronul Nicu Flondor, împreună cu sublocotenentii bucovineni Jemna, Nicoară, Brădătan și un grup de studenți. Urmându-se acest exemplu și alte edificii au fost împodobite cu steaguri naționale. Luni, 11 noiembrie, numeroși locuitori au ocupat din nou piața principală, pentru a asista la sosirea trupelor române. După cum remarcă un martor ocular, aceștia erau intelectuali, elevi, studenți, militari și doar doi țărani din Boian¹⁹.

Către prânz și-a făcut apariția prima patrulă, din cadrul detașamentului „Dragoș”, având misiunea de recunoaștere, alcătuită din locotenentul Traian Petrescu, sublocotenentul Nițescu și șase ostași²⁰. În jurul orei 14, s-au oprit în fața Palatului Național trei automobile, din care au coborât, în uralele mulțimii, generalul Iacob Zadik, locotenent-colonelul Constantin Rovinaru și ofițeri din suita lor. De aici, solii României au fost conduși în sala de recepție, unde erau așteptați de Iancu Flondor, președintele Consiliului Național. Detașamentul „Dragoș”, format din 10 plutoane, a intrat în Cernăuți în jurul orei 14, ocupând posturile polițienești. Detașamentul „Alexandru cel Bun” a traversat capitala Bucovinei, trecând la nord de Prut, unde a preluat controlul asupra podurilor de peste Prut și a gărilor Jucica și Mahala. Detașamentul „Suceava” a rămas pe un aliniament la sud-vest de Cernăuți²¹. Spre seară, regimentul 29 Infanterie „Dragoș”, în frunte cu colonelul Dumitru Gheorghiu, a intrat triumfal în piața principală, fiind întâmpinați cu flori și cântece patriotice. Un cortegiu impresionant, format din locuitori, ofițeri și foști soldați din armata austro-ungară, în fruntea căruia era slt. Radu Dan cu un drapel tricolor, dar și legionari polonezi purtând drapelul țării lor, au străbătut străzile Cernăuților până la Palatul Mitropolitan, unde au fost salutați din balcon de generalul Zadik.

Manuscrisul pe care îl reproducem în continuare, respectând ortografia originală, nu este semnat, dar a fost redactat, fără îndoială, de un participant direct la aceste evenimente. Cel mai probabil, acesta este scriitorul Constantin (Stănică) Berariu²², șeful Biroului presei Consiliului Național, autor al poeziei „Salut Armatei Române”²³, care a fost un răspuns inspirat la Proclamația militară semnată de generalul Zadik lansată din avion la 9 noiembrie.

***

Intrarea armatei române în Cernăuți

Se zvonise că armata română se apropie de Cernăuți. Vineri, în 26 Octomvrie făcu un avion român un zbor deasupra orașului aruncând proclamația d-lui general Zadic, comandantul diviziei 8-a Regale Române, prin care se făcu cunoscut, că Maiestatea Sa Regele României, la rugămintea Comitetului național din Bucovina, a dat ordin armatei să intre în Bucovina și să susțină ordinea

¹⁷ ANS, *loc. cit.*, Pachetul XIV, doc. 5; Ion Nistor, *Zece ani de la Unirea Bucovinei*, Cernăuți, 1928, p. 41.

¹⁸ Ilie Lazăr, *Amintiri*, eds. Romulus Rusan, București, 2000, p. 53-55; vezi și fotografia din Anexă.

¹⁹ N. Teaciu-Albu, *Din vremea Unirii celei Mari (note zilnice)*, în Ion I. Nistor, *Amintiri bucovinene din vremea Unirii*, Iași, 2000, p. 243.

²⁰ Vezi „Glasul Bucovinei”, Nr. 7 din 12 noiembrie 1918 și „Monitorul Bucovinei”, fascicola 3 din 17 decembrie 1918.

²¹ *Zece ani de la Unirea Bucovinei. 1918-1928*, Cernăuți, 1928, p. 43.

²² Vezi Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Suceava, 2004, p. 103.

²³ În Anexă este reprodus textul poeziei care a fost înmănat celor care au participat la primirea armatei române.

periclitată. Proclamația produse entusiasm la români și satisfacție la celelalte națiuni cari așteptau cu dor sfârșitul stărilor de anarhice. Numai bandele prădătoare ale legionarilor ucraini deveniră nervoase, neplăcut surprinse de vestea proclamației. Sâmbătă noaptea părăsiră aceste bande capitala țerii și se retraseră dincolo de Prut. Duminică se aștepta intrarea armatei române. Stradele și piețele erau îndesite de lume, febrilă în așteptare. Abia spre seară sosi vestea, că intrarea se va face abia Luni înainte de amiazi. Trupele române se opriseră peste noapte în satele învecinate Ceahor și Corovia și Mihalcea.

Luni orașul avea un aspect festiv, arborate fiind pe multe edificii steaguri tricolore. Lume multă entusiastă se adunase de dimineață mai ales pe piața principală înaintea palatului național român și edificiului municipal. Ofițeri de onoare și persoane de distincție d-nii Dr. V. Bodnărescu, Dr. Georgian și Dr. Nicu Flondor plecară spre întâmpinarea armatei la Ceahor și Corovia.

Către ameză sosiră câteva patrulă române viu aclamate. Puțin în urmă sosiră automobilele, ce aduseră pre dl. general Zadic, însoțit de șeful statului major al diviziei, dl. colonel Rovinaru, însoțiți de domnii trimiși spre întâmpinare. Lumea îi primi cu frenetice aclamațiuni de „Trăiască Regele”, „trăiască România mare”, „trăiască armata”. Doamnele și domnișoarele îi întâmpinară cu ploi de flori și buchete.

Dl. general Zadic, însoțit de dl. colonel Rovinaru, fu condus în sala de recepție din palatul național, unde îi aștepta Consiliul național român, în frunte cu marele naționalist, președintele Consiliului dl. Dr. Iancu Flondor. Urmără indiscrețibile clipe de cea mai mare înălțare sufletească.

Abia putându-se stăpâni de emoțiune, pe când cei de față lăcrimau, dl. Iancu Flondor rosti următorul discurs:

„Domnule general!

Ca președinte al Comitetului național am datorință să bineventez (sic!) falnica oaste Română la intrarea ei în capitala Bucovinei, acestei țeri, ce păstrează în sînul ei sfintele moaște ale marelui nostru Domn Ștefan.

Suntem pe cale să întregim cară moștenirea lui – România mare – sufletul lui nemuritor e în mijlocul nostru. Resimt un sfânt fior, ce trece prin inimele noastre. Dară nu e dat ființei omenești de a fixa în grai viu o astfel de simțire. Numai o rugăciune, care se înalță la ceriuri fără cuvinte îi poate corespunde întru câtva.

Domnule general!

Dați-mi voie să Vă bineventez așa cum o fac doi frați iubitori, cari după o lungă și dureroasă despărțire se întâlnesc spre a nu se mai despărți – niciodată!

O fac deschizând brațele mele și stringându-Vă la piept.

(urmează cele mai înduioșătoare clipe, în care dl. Flondor și dl. general Zadic se cuprind și se sărută cu ardoare)

Domnilor!

Acum să mulțumim din adâncul inimelor noastre celui mai mare și mai bun Român al veacului nostru:

Maiestatea Sa, Regele nostru Ferdinand să trăiască!

Strigăte de un indescriptibil entusiasm urmară, ear corul mixt al ”Armoniei” execută prea frumos Imnul Regal român. Tot timpul cât s-a cântat Imnul Regal publicul asistent plîngea de dor și bucurie iar unii se îmbrățișau și se sărutau.

Dl. general Zadic, viu emoționat răspunse:

„Onorați cetățeni ai Bucovinei!”

În urma dorinței Comitetului național bucovinean, Maiestatea Sa Regele și Țara României au răspuns chemării și au adus ajutorul Armatei Române, pentru-ca liniștea acestei țeri să nu fie turburată. Sosind în Cernăuți, capitala Bucovinei, aduc salutul cu iubire frățască și cel de mamă, al României libere către țara Bucovinei.

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE INTRAREA ARMATEI ROMÂNE ÎN CERNĂUȚI...

În aceste momente gândul meu se înalță către D-zeu și-i adresează mulțumirile că a scos sfânta dreptate la suprafață.

Pentru despărțirea Bucovinei a trebuit să curgă sânge și să cadă un cap de Domn, pentru revenirea la matcă n-a curs nici un pic de sânge, ci s-a făcut prin voința nestrămutată a inimelor românești.

Să strigăm cu toții:

Trăiască România mare!

Trăiască Bucovina!

Trăiască Regele Ferdinand I !

Râdeau sufletele de bucurie la auzul accesor drăgăstoase cuvinte și părea că nu vor să încete[ze] aclamațiile pline de frenesie.

Corul „Armoniei” execută noul imn „Salut armatei române” o nouă compoziție a d-lui Constantin Sandru, dirigentul „Armoniei”, făcută la textul recent al cunoscutului poet bucovinean Constantin Beraru.

Urmă prezentarea membrilor Consiliului național, al ofițerilor de onoare și al d-lui C. Berariu, șeful biroului presei, nou creat pe lângă guvernul Bucovinei.

Între nesfârșite strigăte de „să trăiască”, dl. general Zadic și dl. colonel Rovinaru pleacă, însoțiți fiind de domnii de onoare, la palatul arhiepiscopesc – un monument grandios de arhitectură – unde la invitarea I.P.S. Sale Mitropolitului Vladimir Repta dl. general împreună cu statul său major au primit cartier.

Imediat după această primire înălțătoare s-a expediat către Maiestatea Sa Regele Ferdinand la Iași următoarea depeșă:

„Maiestății Sale Regelui României, Iași.

Astăzi la orele unsprezece din zi intrând falnica Armată a Regatului României în capitala Cernăuți, întâmpinată de entuziasmul general, aducem Maiestății Voastre, plini de credință și iubire, omagiile Bucovinei eliberate.

Trăiască Regele României mari!

Consiliul național din Bucovina
Iancu Flondor”.

Jos în piață foia lumea și primia cu flori și urale armata română, ce își făcea intrarea.

Corul „Armoniei” coborâse pe peronul edificiului municipal și însoția intrarea armatei cu executarea Imnului Regal român. Purcese apoi însoțit de imensă lume, la palatul arhiepiscopesc, unde prin mai multe ore se făcură ovațiuni d-lui general Zadic – care însoțit de dl. colonel Rovinaru, P.S. Sa vicarul arhiepiscopiei Vorobchievici, și de mai multe persoane de distincție își făcuseră apariția pe marele balcon. Neîncetat răsunau strigătele „Trăiască România mare”, „Trăiască Regele”, „Trăiască Regina” ș.a. întrerupte fiind aclamațiunile numai de scurte alocuțiuni și de cântece naționale executate de corul „Armoniei”. Mai în urmă se întinse pe piața principală o horă grandioasă. Entusiastele manifestații încetară abia la sosirea serii.

O zi memorabilă va fi înscrisă în istoria României mari!

Arhivele Militare Române, Fond 2271, d. 344, f. 285-289.

Generalul Iacob Zadik

Ilie Lazăr

Generalul Zadik purtat în brațe de românii bucovineni (11 noiembrie 1918)

Poezia „Salut armatei române!” adusă cu prilejul intrării trupelor române în Cernăuți

DESPRE LIDERII ROMÂNIEI COMUNISTE A ANILOR '50 – O RELATARE DIN 1979 A LUI ION VINȚE, FOST ADJUNCT (1952-1953) AL MINISTRULUI AFACERILOR INTERNE (SECURITĂȚII STATULUI)

Andrei ȘIPERCO¹

Rezumat: Ion Vințe prezintă frânturi din diverse discuții pe care le-a avut cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, dar și amănunte despre întâmplări la care a fost martor ocular, care privesc pe multe personalități marcante din conducerea de partid și de stat, dintre care amintim pe Alexandru Moghioroș, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Pintilie (Pantiușa). Fostul adjunct al ministrului Afacerilor Interne (Securității Statului) amintește, printre altele, și de verificările interne de partid de la sfârșitul anilor '40, și de presiunea exercitată de Ana Pauker, sub influența proceselor și epurărilor din celelalte state comuniste europene, pentru a se identifica vinovați și la vârful P.C.R.

Cuvinte cheie: Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, verificările interne de partid

Abstract: The paper presents the recollection of Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Gheorghe Pintilie (Pantiușa), Alexandru Moghioroș and Ion Gheorghe Maurer given by Ion Vincze, former deputy minister of internal affairs (1952 – 1953). It is also worth mentioning the political purges and trials in Bulgaria, Hungary, and Czechoslovakia, which puts pressure on the Romanian communist party leadership to discover similar culpabilities at the very top of the party and in the state administration.

Keywords: Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, party internal verification

Relatarea lui Ion Vințe a fost consemnată de Alexandru Șiperco (1920-1998), fost ilegalist, scriitor, vicepreședinte al Comitetului pentru Cultură Fizică și Sport de pe lângă Consiliul de Miniștri (1949-1957), președinte (1953-1959) și vicepreședinte (1970-1998) al Comitetului Olimpic Român, redactor-șef al Editurii Politice (1958-1970), membru (1955-1998) și vicepreședinte (1982-1986) al Comitetului Internațional Olimpic.

Cuvintele marcate cu caractere italice reprezintă fie lămuriri suplimentare aduse de Ion Vințe, pe care Alexandru Șiperco le-a inserat în text în timpul interviului, fie sublinieri care îi aparțin lui Alexandru Șiperco, introduse ulterior în textul interviului;

Cuvintele care îi aparțin lui Alexandru Șiperco au fost marcate cu caractere îngroșate;

Cuvintele puse între paranteze drepte au fost adăugate pentru o mai bună înțelegere a textului.

Vințe² – 20.VI.1979

Consilierii nu spuneau niciodată „Așa să faceți!”. Ei spuneau „La noi se face așa...”. Dar nimic nu mișca fără ei. Nici o propunere, nici o măsură nu era luată în considerare fără întrebarea: „Cu consilierii ai vorbit? Ce au spus?”. Și numai în caz afirmativ se aproba. Absolut totul mergea în

¹ Prof. univ. dr., Departamentul Studii Culturale, Secția Studii Europene, Facultatea de Litere, Universitatea din București; consilier relații III, Institutul Diplomatic Român.

² Ion Vințe (1910-1996), acuzator public pe lângă Tribunalul Poporului (iulie 1945); reprezentant politic (decembrie 1946) și ministru plenipotențiar în Ungaria (noiembrie 1947-mai 1948); ministru al Silviculturii (aprilie 1948) și al Industriei Alimentare (noiembrie 1949-decembrie 1950); șef al Secției militare a C.C. al P.M.R. (1951-1952); adjunct al ministrului Afacerilor Interne și comandant al Trupelor de securitate (27 mai 1952); general-maior de securitate la 28 mai 1952; adjunct al ministrului Securității Statului și comandant al Trupelor de securitate (septembrie 1952-septembrie 1953); președinte al Asociației de Cultură Fizică și Sport „Dinamo” (iunie 1953); membru supleant al C.C. al P.M.R. (februarie 1948-decembrie 1955); membru (decembrie 1955-iunie 1960) și vicepreședinte al Colegiului Central de Partid (iunie 1960-august 1969); vicepreședinte al Consiliului Național al Oamenilor Muncii Români de Naționalitate Maghiară (1971, 1977).

copie la Moscova. Alexei Mihailovici avea legătură directă cu Moscova și comunica câte trei-patru ore pe zi, absolut totul, tot ce mișca, tot ce se făcea, tot ce se hotăra.

Bucicovschi era consilierul lui Vințe, când [acesta] răspundea de trupe și de grăniceri. Era unul din cei doi [consilieri]. „O bestie” – brutal, teroriza. Am intrat în conflict cu el, l-am reclamat lui Pantiușă³, acesta a promis că va discuta, și a vorbit cu marele șef al consilierilor, Alexei Mihailovici. A fost o ședință cu Alexei Mihailovici, Pantiușă și Bucicovschi. Am pus pe masă tot ce am avut să-i reproșez. Multe! El s-a apărat spunând că el n-a dat ordine, ci doar a explicat cum e la ci. L-au scos din muncă și l-au trimis acasă.

Pantiușă – foarte deștept. Absolut incult, dar cu multă experiență și inteligent, isteț.

Gheorghiu⁴ îl cultiva, era așezat Pantiușă la el la masă etc.

Când a fost povestea cu Levente⁵, înainte ca acesta să fie eliberat (**probabil când a ajuns la Teohari**⁶), Gheorghiu l-a chemat la telefon pe Vințe și i-a cerut părerea despre el. Vințe a spus că n-a lucrat cu el și că doar o singură chestiune, la verificare, atârna de el. Fuga lui de la Statistică, pe fereastră, când au venit să-l aresteze (**Comisia de verificare, probabil, nu putea acredita ideea că**

³ Gheorghe Pintilie (Pantelci Bodnarenko, zis Pantiușă) (1902-1977), a fost principalul reprezentant al sovieticilor în structura de securitate a României de jure; general-locotenent de securitate la 30 august 1948; membru al C.C. al P.M.R. (iunie 1948-decembrie 1955); șef al serviciului 1 (paza sediilor și demnitarilor) din C.C. al P.C.R. (august 1944); subșef al Secției a V-a Servicii din cadrul Comandamentului General al F.L.P. (septembrie 1944); director general al D.G.S.P. (august 1948) și al D.G.S.S. (martie 1951); membru al Comisiei de partid care i-a cercetat pe „spanioli”, în 1950; adjunct (septembrie 1949-septembrie 1952, septembrie 1953) și prim-adjunct al ministrului Afacerilor Interne (eliberat la 20 ianuarie 1961); adjunct al ministrului Securității Statului (septembrie 1952-septembrie 1953); adjunct al ministrului Afacerilor Interne (1961); la 18 ianuarie 1963, desărcinat din funcția de adjunct al ministrului Afacerilor Interne și trecut în rezervă.

⁴ Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901-1965), i se spunea Ghiță; membru al C.C. al P.M.R. și al Biroului Politic (octombrie 1945-martie 1965); prim-secretar al C.C. al P.M.R. (octombrie 1945-aprilie 1954, octombrie 1955-martie 1965); ministru secretar de Stat la Departamentul Comunicațiilor (noiembrie 1944-februarie 1945) și la Departamentul Comunicațiilor și Lucrărilor Publice (martie 1945-noiembrie 1946); președinte al Consiliului Superior al Economiei Naționale (noiembrie 1945-iulie 1948); ministru secretar de Stat la M.E.N. (noiembrie 1946); ministru al Industriei și Comerțului (decembrie 1947); președinte al Comisiei de Redresare Economică și Stabilizare Monetară (aprilie-iulie 1948); președinte al C.S.P. (iulie 1948-aprilie 1949); primul vicepreședinte (aprilie 1948-iunie 1952) și președinte (iunie 1952-octombrie 1955) al Consiliului de Miniștri; membru al Prezidiului M.Ad.N. (octombrie 1955-martie 1961); președinte al Consiliului de Stat (martie 1961-martie 1965).

⁵ Mihai Levente (1915-1986), înainte de 23 august 1944 a fost referent la Institutul Central de Statistică; membru supleant (iunie 1960-iulie 1965) și membru al C.C. al P.C.R. (iulie 1965-noiembrie 1979); membru în C.C. al Uniunii Patrioților și responsabil cu organizațiile din Capitală (1944); secretar general al Prefecturii Poliției Capitalei (aprilie 1945), al Departamentului Industriei și Comerțului (aprilie 1946), al Subsecretariatului de Stat pentru Aprovizionarea Armatei și Populației Civile (noiembrie 1946), al Ministerului Cooperației (decembrie 1946), al M.E.N. (aprilie 1947) și al Ministerului Agriculturii (mai 1948); instructor al C.C. al P.C.R. în 1949; membru în Comitetul pentru Învățământul Superior (octombrie 1951-ianuarie 1953); rector al Institutului Agronomic „Nicolae Bălcescu” (1955); A fost arestat și condamnat în legătură cu procesul Patrășcanu. Reabilitat, ministru al Comerțului Interior (aprilie 1962-martie 1968, revocat); secretar al Consiliului Național al F.U.S. (1969, 1971); ambasador în Liban (octombrie 1972-1978), Iordania, cu reședința la Beirut (ianuarie 1973-iunie 1974) și Kuwait, cu reședința la Beirut (ianuarie 1973-iulie 1974); director la Direcția Generală de Statistică.

⁶ Teohari Georgescu (1908-1976), i se spunea Teo; în perioada 1931-1940 a făcut parte, cu intermitențe, din Biroul Politic și Secretariatul C.C. al P.C.R.; subsecretar de Stat pentru Administrație la Departamentul Afacerilor Interne (noiembrie 1944-martie 1945); ministru secretar de Stat la Departamentul Afacerilor Interne (martie 1945) și ministru al Afacerilor Interne (decembrie 1947-mai 1952, desărcinat); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (martie 1950-mai 1952, desărcinat); membru al C.C. al P.M.R. (octombrie 1945-mai 1952); membru al Biroului Politic și secretar al C.C. al P.M.R. (octombrie 1945-mai 1952); membru în Biroul Organizatoric al C.C. al P.M.R. (ianuarie 1950); membru supleant al C.C. al P.C.R. (iulie 1972-noiembrie 1974); director al Întreprinderii Poligrafice „13 Decembrie” București (1953-1972).

un funcționar înalt al lui Antonescu⁷, un burghez, putea să prevină un comunist că a venit să-l aresteze Siguranța burgheză?).

Gheorghiu l-a ținut trei sferturi de oră tot întrebându-l, ba așa, ba pe dincolo. (Voia probabil, să se asigure despre forța verificărilor, adică despre forța Anei.⁸)

Discuțiile duse împreună cu Moghioroș⁹, cu Ana Pauker, la verificări, în 1949.

Ana: „Mai sus”.

Eu: „Unde – unde?”.

Ana: „Mai sus, mai sus. Uite bulgarii!”.

Moghioroș nu înțelegea: „Pe undeva greșim.”

„Mai sus!”

Șari¹⁰ o admira.

Pe coridor: „Ei, cum merge pe la voi?”

– Merge, merge.

– Nu se poate, trebuie să găsiți ceva fire de pătrundere, ceva elemente dușmănoase, până

SUS.

Acasă la Ana, la o masă, Maurer¹¹ pilit.

„Nu ai dreptate, Ana, lucrurile altfel s-au petrecut, a existat partid. Tu habar n-ai. Intelectualii în bloc s-au detașat cu nemții.” (Era puțin pilit).

Ana: „Poți să-mi spui ce vrei, și dacă vrei... du-te în p.m!”.

(N-am prins tot firul discuției.)

Ghiță: „Ai băut, măi, nu mai bea, nu-i de tine băutura!”.

A și plecat!

Așa Gheorghiu avea încredere în Maurer! Ca dușman al Anei.

Mezincescu¹² – îl deșeționează pe Gheorghiu.

⁷ Ion Antonescu (1882-1946), președinte al Consiliului de Miniștri și Conducător al Statului (4 septembrie 1940-23 august 1944). Anchetat în U.R.S.S., judecat de Tribunalul Poporului și condamnat la moarte. A fost executat la 1 iunie 1946, la închisoarea Jilava.

⁸ Ana Pauker (1894-1960), membru al C.C. al P.M.R., al Biroului Politic și secretar al C.C. al P.M.R. (octombrie 1945-mai 1952); membru în Biroul Organizatoric al C.C. al P.M.R. (ianuarie 1950); ministru al Afacerilor Străine (noiembrie 1947) și al Afacerilor Externe (aprilie 1948-iunie 1952); președinte de onoare al U.F.D.R. (februarie 1948, iunie 1950); al doilea vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (aprilie 1949-septembrie 1952).

⁹ Alexandru Moghioroș (1911-1969), i se spunea Șoni; membru al C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-octombrie 1969); membru al Biroului Politic (februarie 1948-decembrie 1968); secretar al C.C. al P.C.R. (1948-1954, 1965-1968); membru al Biroului Organizatoric al C.C. al P.C.R. (ianuarie 1950); reprezentant al P.C.R. în județele Hunedoara (1944) și Mureș (1945); membru al Prezidiului M.Ad.N. (aprilie 1948-aprilie 1954); președinte al C.S.C.P.A. (februarie 1950-februarie 1951); șef al Secției Internaționale a C.C. al P.M.R. (1952); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (aprilie-august 1954, martie 1957-iulie 1965); prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (august 1954-martie 1957).

¹⁰ Charlotta (Șari) Gruia, combatantă în Rezistența Franceză – FTP-MOI; referent și ulterior inspector la Comisia de Control a C.C. al P.C.R./P.M.R. (1949-1966); a condus secția care i-a cercetat pe foștii luptători în Spania și în Rezistența Franceză. Căsătorită cu Ștefan Gruia. Primul ei soț, Joseph Boczov (Ferenz Wolf), inginer chimist, voluntar în Războiul Civil din Spania, luptător în Rezistența Franceză, a fost prins și executat la 21 februarie 1944.

¹¹ Ion Gheorghe Maurer (1902-2000), membru supleant (decembrie 1955-iunie 1960) și membru al C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-decembrie 1955, iunie 1960-noiembrie 1974); membru al C.P.Ex. (iunie 1960-noiembrie 1974); membru al Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. (iulie 1965-noiembrie 1974); secretar general al Departamentului Comunicațiilor (noiembrie 1944); subsecretar de Stat la Departamentul Comunicațiilor și Lucrărilor Publice (martie 1945) și la M.E.N. (noiembrie 1946); ministru subsecretar de Stat la Departamentul Industriei și Comerțului (decembrie 1947); adjunct al ministrului Industriei (aprilie-octombrie 1948); director al Institutului de Cercetări Juridice al Academiei (1957); vicepreședinte al Biroului M.Ad.N. (martie-decembrie 1957); ministru al Afacerilor Externe (iulie 1957-ianuarie 1958); președinte al Prezidiului M.Ad.N. (ianuarie 1958-martie 1961); vicepreședinte al Consiliului de Stat (martie 1961-august 1965); președinte al Consiliului de Miniștri (martie 1961-martie 1974, pensie); primul președinte de onoare al A.D.I.R.I. (martie 1966); membru titular al Academiei (iulie 1955).

Medrea¹³ (de la Colegiul de partid, comisia '67-'68, a fost prezent în 1967-1968, cu reabilitarea lui Pătrășcanu. El venea întâi să povestească, dar apoi i s-a interzis să mai vorbească.

Guină¹⁴ a fost de față atunci, în 1967-1968.

(Nu trebuie uitată influența și atmosfera sovietică – și metodele sovietice. Comisa a pornit pe dezvoltarea rolului sovieticilor, un timp, apoi s-a retezat! Nu avem voie să ne băgăm la sovietici).

A doua comisie cu Ana.

Pârvulescu¹⁵, Borilă¹⁶, Apostol¹⁷ – listă aprobată de Biroul Politic + doi oameni de răspundere.

(Vințe a participat peste tot ca organizator. În fața acestei comisii nu s-au atins problemele de statut ale Anei, Franța, Komintern, readucerea ei la Moscova din închisoare. Nici membrii comisiei n-au vrut).

Exponentă a stalinismului și a lui Beria¹⁸, după Congresul XX¹⁹. Ea a refuzat să discute.

¹² Eduard Mezincescu (1909-), secretar al C.C. al Apărării Patriotice (1944-1947); șef de secție la Institutul Chimico-Farmaceutic, București (1945); comisar al guvernului pe lângă Liga Operelor Sociale, cu grad de subsecretar de stat (martie 1945-1946); secretar general al Comitetului central de Ajutor al Regiunilor Lovite de Secetă (martie 1947); ministru plenipotențiar în Centrala M.A.E. (decembrie 1947); secretar general al M.A.E. (mai 1948); ministru al Artelor și Informațiilor (august 1948); ministru al Artelor (mai 1949); președinte al Comitetului pentru Artă (iulie 1950-septembrie 1952, eliberat); vicepreședinte al S.R.S.C. (1952-1956); vicepreședinte al I.R.R.C.S. (1955); secretar general (1955-1956) și adjunct al ministrului Afacerilor Externe (1956-septembrie 1966); ambasador în Suedia (septembrie 1966-ianuarie 1973), Danemarca, cu reședința la Stockholm (noiembrie 1966-iulie 1967) și Norvegia, cu reședința la Stockholm (noiembrie 1966-iunie 1976).

¹³ Ion Medrea, membru al Colegiului Central de Partid în anii 60-70.

¹⁴ Nicolae Guină (1911-1999), membru al C.C. al P.C.R. (decembrie 1955-noiembrie 1979); membru al Comisiei Centrale de Revizie (noiembrie 1979-noiembrie 1984); activist la Secția „Organe Conducătoare de Partid, Sindicate și U.T.M.” a C.C. al P.M.R. (1951); ambasador în Iugoslavia (mai 1954-februarie 1959); U.R.S.S. (iulie 1960-ianuarie 1966) și Mongolia, cu reședința la Moscova (septembrie 1960-noiembrie 1964); șef de Secție la C.C. al P.C.R. (mai 1971).

¹⁵ Constantin Pârvulescu (1895-1992), i se spunea Costică; după 4 aprilie 1944, membru în conducerea operativă a P.C.R. și secretar general interimar al P.C.R.; membru al C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-iunie 1960); membru al Comisiei Centrale de Revizie (iunie 1960-noiembrie 1979); membru al Biroului Politic (mai 1952-iunie 1960); președinte al Comisiei Centrale de Control a C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-decembrie 1955); președinte al Colegiului Central de Partid (decembrie 1955-iunie 1960); președinte al Comisiei Centrale de Revizie (iunie 1960-august 1969); membru al Prezidiului (aprilie 1948-ianuarie 1953) și președinte al Biroului M.Ad.N. (martie 1957); director al Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.M.R. (1953-1958). Semnatar al „Scrisorii celor șase” (martie 1989).

¹⁶ Petre Borilă (1906-1973), general-maior și general-locotenent (1948); adjunct al ministrului Apărării Naționale și șef al D.S.P.A. (februarie 1949-martie 1950); ministru al Construcțiilor (martie 1950); președinte al C.C.St. (martie 1951); ministru al Industriei Alimentare (octombrie 1953-octombrie 1955); vicepreședinte (august 1954-octombrie 1955, martie 1957-martie 1965) și prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (octombrie 1955-martie 1957); membru al C.C. al P.C.R. (februarie 1948-august 1969); membru în Biroul Organizatoric al C.C. al P.M.R. (ianuarie 1950); membru al Biroului Politic și al CPEx (mai 1952-august 1969).

¹⁷ Gheorghe Apostol (1913-2010), președinte al C.G.M. (ianuarie 1945-iunie 1952); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (mai 1952-aprilie 1954); ministru al Agriculturii și Silviculturii (noiembrie 1953-aprilie 1954); președinte al C.C.S. (octombrie 1955-martie 1961); prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (martie 1961-decembrie 1967); președinte al U.G.S.R. (decembrie 1967-august 1969); director general al D.G.R.S. (august 1969-martie 1975, destituit); ambasador în Argentina (aprilie 1977-mai 1983), Uruguay, cu reședința la Buenos Aires (iunie 1981-1988) și Brazilia (septembrie 1983-august 1988); membru al C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-august 1969), al Biroului Politic (februarie 1948-august 1969) și al Prezidiului Permanent (iulie 1965-august 1969); membru al Biroului organizatoric al C.C. al P.M.R. (ianuarie 1950); secretar al C.C. al P.M.R. (mai 1952); prim-secretar al C.C. al P.M.R. (aprilie 1954-octombrie 1955). Semnatar al „Scrisorii celor șase” (martie 1989).

¹⁸ Lavrenti Pavlovici Beria (1899-1953), șef al N.K.V.D. (1938-1946); membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.U.S. (1946); viceprim-ministru (din 1941). După moartea lui Stalin, prim-ministru adjunct și șef al Ministerului de Interne; arestat în iunie 1953; judecat și executat în decembrie 1953.

¹⁹ La Congresul al XX-lea al P.C.U.S. (14-25 februarie 1945), Nichita Hrușciiov a prezentat Raportul secret în care erau demascate cultul personalității lui Stalin și crimele ordonate de către acesta.

Ea: „Vreau să cunosc statutul meu. Sunt sau nu membră de partid? Nu mi-a comunicat nimeni dacă sunt sau nu exclusă. Nu stau de vorbă până n-am lămurit statutul meu”. N-a atacat pe nimeni.

I se răspundea: „Lasă, că o să lămurim”.

Atunci pe ce bază se discuta?

Platforma comisiei cu devierea de dreapta. Să recunoască că a greșit, că a acționat de pe poziție fracționistă.

Asta după ce a ieșit Teohari din închisoare. Imediat după asta! Teohari declară, în autojustificare, că era atașat lui Gheorghiu, dar Ana permanent îi spunea: „Ești ministru de Interne – ce va spune Moscova?” – și ca atare a cedat în orientarea generală a activității, neinformare, izolare a lui Gheorghiu.

Multe lucruri pune pe seama lui Pantiușa, că mergea la Ana etc. L-au chemat pe Pantiușa.

El: „Eu primeam corespondență de la Moscova, și era corespondența adresată lui Gheorghiu”.

Ana: „De la cine?”.

El: „E pentru Gheorghiu!”.

Ana: „Desfă plicul, vezi, și lipește-l la loc”.

[El:] „Am desfăcut și am pus la loc, și l-am dat lui Gheorghiu”.

(Pantiușa a fost scos prin 60 și...)

(Ana venea la anchetă la sediu și la casa de oaspeți.)

Am căutat declarațiile lui Teohari, de 150 pagini, în care susținea: că Ana îl intimidă, că Moscova ne va trage la răspundere, că ești răspunzător față de Moscova, că poate să te coste capul.

(Gheorghiu n-a avut curajul să-l scoată pe Pantiușa înainte de 1960 și ceva.)

Ronea²⁰ a fost mâna dreaptă a lui Pârvulescu, până la venirea mea, în 1957.

Nu știu de Ronea, cu procesele.

Am intrat o singură dată la procesul Pătrășcanu²¹.

Am văzut stenogramele trucate de sovietici.

Gheorghiu s-a ferit în toate cazurile. Eu n-am încredere în Securitate, e o problemă de partid. Suntem în calitate de oameni care cunoaștem multe. Hai să-i judecăm. Gheorghiu se ferea. Deși de trei-patru ori i s-a propus. S-ar fi constatat că Foriș²² era în afara partidului.

Mai era Ioșca²³.

Drăghici²⁴ a servit cu tot devotamentul pe sovietici. Drăghici, în prima perioadă, a fost mai aproape de Ana decât de oricine. Gheorghiu făcea comparații față de mine: „Băiat bun, devotat, dar e prost. Uite-l pe Nicu²⁵ – tânăr, iute, ager...”. A și fost promovat mai repede ca Drăghici.

²⁰ Ronea Gheorghe, soția lui Petre Gheorghe (1907-1943), șef al organizației P.C.R. București; secretar al Comitetului Județean P.C.R. Ilfov; executat pentru spionaj și tentativă de sabotaj, în 1943. Ronea, fostă ilegalistă, a lucrat la Comisia de Control a C.C. al P.C.R. în anii 50.

²¹ Lucrețiu Pătrășcanu a fost reținut la 28 aprilie 1948 și cercetat 17 luni de o comisie de partid; din octombrie 1949, cercetat de S.S.I. și de un organ de anchetă condus de Petea Petrescu (Goncearuc), iar de la sfârșitul anului 1950 și până în primăvara anului 1954, anchetat la M.A.I., inițial de grupul de anchetă condus de Mișu Dulgheru, până în vara anului 1952, ulterior de grupul de anchetă condus de Ion Șoltuțiu. Procesul său a fost judecat în perioada 6-13 aprilie, sentința a fost pronunțată la 14 aprilie și în noaptea de 16/17 aprilie 1954 a fost executat.

²² Ștefan Foriș (1892-1946), secretar general al P.C.R. din anul 1940, a fost înlăturat de la șefia partidului la 4 aprilie 1944. Asasinat de Gheorghe Pintilie (Pantiușa) sau de grupul Neciu-Gheorghe „Bulgaru”.

²³ Iosif Chișinevschi (1905-1963), i se spunea Ioșca, principalul ideolog al partidului, l-a susținut pe Gheorghiu-Dej în acțiunea de eliminare a grupării Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, în 1952; înlăturat din conducerea partidului în 1957, împreună cu Miron Constantinescu, membru al Biroului Politic și ministru al Învățământului și Culturii, pentru încercarea de subminare a poziției lui Dej; a fost membru al C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-iunie 1957); membru al Biroului Politic (februarie 1948-iunie 1957); membru al Biroului Organizatoric al C.C. al P.C.R. (ianuarie 1950); secretar cu Propaganda și Cultura al C.C. al P.C.R. (mai 1952; decembrie 1955-iunie 1957); vicepreședinte (martie 1950) și prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (august 1954-octombrie 1955).

Drăghici vedea că sunt atotputernici consilierii. Marea prietenie între Pantiușa și Gheorghiu. Era nelipsit aici, la Gheorghiu. Era cca mai proeminentă figură a rușilor (prima eminentă cenușie).

Pe Bodnăraș²⁶ nu l-a înghițit niciodată. Reciproc.

Bodnăraș era la Apărare Națională, cu consimțământul rușilor!

Buciov²⁷ știe ce s-a întâmplat cu grupul lui Pantiușa.

²⁴ Alexandru Drăghici (1913-1993), acuzator public pe lângă Curtea Specială pentru Judecarea Criminalilor de Război (februarie 1945) și pe lângă Tribunalul Poporului (aprilie 1945); prim-secretar al organizației P.M.R. a Orașului București (1949); general-maior în M.A.I. la 30 decembrie 1950 și adjunct al ministrului Afacerilor Interne și șef al Direcției Generale Politice din D.G.S.P.; ministru al Afacerilor Interne (mai-septembrie 1952, septembrie 1953-iulie 1965); ministru al Securității Statului (septembrie 1952-septembrie 1953); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (martie 1961-iulie 1965, decembrie 1967-aprilie 1968, revocat); general-locotenent la 2 octombrie 1952 și general-colonel la 20 august 1955; degradat la gradul de soldat la 14 noiembrie 1968; membru supleant (octombrie 1945) și membru al C.C. al P.C.R. (februarie 1948-aprilie 1968, exclus); membru al Biroului Organizatoric al C.C. al P.M.R. (ianuarie 1950); membru supleant (aprilie 1953) și membru al Biroului Politic al C.C. al P.M.R. (decembrie 1955-aprilie 1968); membru al Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. (iulie 1965-aprilie 1968, exclus); secretar al C.C. al P.C.R. (iulie 1965-decembrie 1967).

²⁵ Nicolae Ceaușescu (1918-1989), i se spunea Nicu; general-maior la 18 martie 1950; general-locotenent la 2 octombrie 1952; membru supleant (februarie 1948-mai 1952) și membru al C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-februarie 1948, mai 1952-decembrie 1989); membru al Biroului Politic și al C.P.Ex. (decembrie 1955-decembrie 1989); secretar al C.C. al P.C.R. (1954-1965); șef al Secției Organizatorice a C.C. al P.C.R. (1955-1965); prim-secretar al C.C. al P.C.R. (martie 1965); secretar general al C.C. al P.C.R. (iulie 1965); secretar general al P.C.R. (august 1969-decembrie 1989); secretar al C.C. al U.T.M. (1944-1945); prim-secretar al Regionalelor de Partid Dobrogea și Oltenia (1946-1948); secretar general al Ministerului Agriculturii (mai 1948); adjunct al ministrului Agriculturii (februarie 1949-martie 1950); adjunct al ministrului Apărării Naționale și șef al D.S.P.A. (martie 1950-1954); membru al Prezidiului M.Ad.N. și președinte al Comisiei de Afaceri Externe a M.Ad.N. (mai 1950-octombrie 1955); președinte al Consiliului de Stat (decembrie 1967-decembrie 1989); președinte al R. S. România (martie 1974-decembrie 1989); președinte al Consiliului Național al F.U.S. (noiembrie 1968), al F.D.U.S. (1969), al C.S.D.E.S. (mai 1973) și al Consiliului Național al Oamenilor Muncii (iulie 1977); președinte de onoare al Academiei de Științe Sociale și Politice (1970) și al Academiei R. S. România (iulie 1985-decembrie 1989).

²⁶ Emil Bodnăraș („Spătaru”, „Felix”, „inginerul Ceaușu”) (1904-1976), a făcut parte din conducerea provizorie operativă a P.C.R. din aprilie 1944, după înlăturarea lui Ștefan Foriș; comandant al Gărzilor Patriotice (august 1944); secretar general (martie 1945) și subsecretar de stat la P.C.M. (noiembrie 1946); ministru al Apărării Naționale (decembrie 1947) și ministru al Forțelor Armate (februarie 1950-octombrie 1955); general-colonel la 30 decembrie 1948; general de armată la 2 octombrie 1951; vicepreședinte (august 1954-octombrie 1955, martie 1957-decembrie 1967) și prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (octombrie 1955-martie 1957); ministru al Transporturilor și Telecomunicațiilor (martie 1957-aprilie 1959); vicepreședinte al Consiliului de Stat (decembrie 1967-ianuarie 1976); membru al C.C. al P.C.R. (aprilie 1944-1976); membru al Biroului Politic și al C.P.Ex. (februarie 1948-1976); membru al Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. (iulie 1965-noiembrie 1974).

²⁷ Valeriu (Valerian) Buciov (1910-1981), în 1930, încorporat soldat la Regimentul 12 Dorobanți din Bârlad; în 1931 dezertează și fuge în U.R.S.S.; retrimis în țară pentru activitate informativă, având numele conspirative Valerian Petrov și Valerov, este arestat și condamnat, în 1932, la 15 ani de muncă silnică; deținut în închisorile Ocele Mari, Doftana, Caransebeș, Aiud și Târgu Jiu; gardă de corp în serviciile Comandamentului General al F.L.P.; șeful serviciului I (organizare) din compartimentul de pază a sediilor demnitarilor P.C.R. și adjunct al șefului acestui compartiment (septembrie 1944); responsabil al Serviciului securității a C.C. al P.M.R. (1945-1949). Vezi Arhivele Naționale ale României, Colecția 53, Dosar B/253, Vol. I și II. Colonel, locțiitor al șefului Direcției a IX-a, M.A.I. (1956); șef de secție la UNCAP (1971).

ONOMASTICĂ PĂSTOREASCĂ

Ion POPESCU-SIRETEANU

Rezumat: În studiul *Onomastică păstorească*, am avut în vedere nume proprii de origine păstorească din toate dialectele limbii române.

Cuvinte cheie: Antroponim, cale, cărare, cășare, clenic, entopic, toponim

Abstract: In the study of Pastor's onomastics, we considered the proper names of pastoral origin of all dialects of Romanian language.

Keywords: anthroponym, path, footpath, clenic, entopic, toponym

Oierit și văcărit

Nu putem separa oieritul de creșterea vitelor mari; le analizăm lingvistic împreună, pentru că acestea nu se despart decât în cazuri excepționale.

V. Ioniță, **Nume**, 161 scrie că „«Fata de maior» din folclorul românesc nu este un motiv străin de mediul păstoresc, iar **maior** (cu sensul din baladă), **măier** (mai marele păstorilor), se înrudesc etimologic și, evident, istorico-social”. Și în nota 125: „Evident, **maior** este o inovație modernă, o etimologie populară, a unui inițial **măier**”.

Prin toponimie se atestă intensitatea păstoritului (Ioniță, **Nume**, 157).

Unele dintre numele topice își au originea în termeni păstorești considerați ca fiind moșteniți din fondul lexical autohton. Fără nici o îndoială că și în lumea dacică unii dintre aceștia erau și toponime, deci denumeau și locuri ca nume proprii, iar alții ca entopice.

Am avut în plan un capitol intitulat **Toponimie păstorească**, dar mi-am dat seama că materialul care s-ar încadra în acest capitol este atât de bogat, încât poate constitui materia unei cărți de proporții, de aceea prezint aici, numai o schiță a numelor topice de origine pastorală.

Informații cu privire la existența unor termeni păstorești în toponimie, am prezentat în cuprinsul monografiei **Termeni păstorești** (vezi **strungă, stână...**).

O bună parte a toponimiei românești este de origine păstorească, adică se explică prin păstorit.

Pentru realizarea acestui capitol, am folosit lucrările incluse în **Bibliografie**, cu precizarea că, pentru dialectul dacoromân, am prezentat doar o mică parte a numelor topice, dar din lucrarea lui Th. Capidan, **Toponymie**, am fișat toate numele care se referă la păstorit.

Cum au remarcat Hasdeu, Petrovici, Iordan ș.a., oronimele și hidronimele din părțile muntoase au origine antroponimică. Unele au suf. **-ota**.

Sunt și nume proprii la baza cărora stau apelative care aparțin și păstoritului, precum **câine**.

Pentru frecvența numelor proprii **Cioban, Mocan, Păcurar, Ungurean** în județele țării, vezi T. Oancă, în **SCO**, II, 1996, nr. 2, p. 91-98.

Prevăd elaborarea unei teze de doctorat în care să fie prezentate numele topice și antroponimele de origine păstorească.

Adăpoi „numire de loc pe moșia satului Costești”; „loc unde se adapă vitele” (**DD**, I, 69).

Ar. **Amiridzu** (**miridzu, mirindzu, miriz**), „loc de popas pentru oi”.

Mr. **Mirizu-vecliu**, nume de loc în Huma.

Mr. **Mirindzu-mari**, în Oșani.

Ar. **Amirizlu-atsel-grosu**, în Perivoli.

Ar. **Tu-miridzu** și **La-miridzu** nume de păduri în Nevesca și, respectiv, în Paticina (Capidan, **Toponymie**, 47).

Ar. **Amondzelos**, numele unui munte la sud de Salamvria, în nordul satului Clinova. Vezi **Muntsel**. Din lat. **a/ad** și **mondzelos** (cu pronunție grecească), ar. **mundzelu** din **muntselu** din lat. **monticellus** „munte mic”, în dacoromână **muncel** (Capidan, **Toponymie**, 48).

Arcaciul, „vale, pe stânga pâraului Vătăvoaia, în nord estul satului Lețcani, al cărui sens geografic este de «vale scurtă, folosită ca adăpost iarna de târla ciobanilor»” (Obreja, **Iași**, 14).

Argestru „loc populat cu argele, adică amenajări pastorale semiîngropate” (Petru Țăranu, în „Limba română”, Chișinău, 1998, nr. 3, p. 69)

Ar. **Aruncu** (**Arungu**, **Rungu**, **Runcu**) loc în care au fost tăiați arborii spre a se face loc de păscătoare. Este numele unui sat de lângă Târcol (=Tricala); nume de loc în Vlahoclisura; **Arunga** nume de vale aproape de Băiasa. **Dzeana-dela-arungu** este numele unei coline de lângă Samarina. **La-runcu** nume de pădure în Gopeș. **La-rungu** nume de pădure în Vlahoclisura. **Tu-arungu**, nume de pădure în regiunea Konitza. **Calea-dela-rungu**, nume de loc în Vlahoclisura. **Paleorungu**, nume de loc în Epir. Din **runcu** (lat. **runcus**), pădure transformată în pășune (Capidan, **Toponymie**, 50).

Ar. **Astână**, nume de colină lângă Laca. Din **a** (lat. **ad**) și **stână**. Cuvântul **stână** nu mai circulă ca apelativ în aromână (Capidan, **Toponymie**, 51).

Bacia, vârf de munte (Iancu-Stănescu, **Valca Argeșului**, 19).

Baciu, râu, în bazinul superior al Argeșului (Iancu-Stănescu, **Valca Argeșului**, 51).

Baciu. Nume de munte în Făgăraș (Comănescu, 101).

Baciul, antroponim cu atestări în Moldova din 1488 și în Țara Românească din 1550.

De la **Baciu** s-a format numele de sat **Băcești**, cu atestare, în Moldova, din 1467 (**DERS**, 9).

Balmuș, nume de familie frecvent (**Recensămintele**, II, *pass*).

Balmușu, pârau, afluent al pâraului Cracăul Negru, în satul Cracăul Negru, jud. Neamț și parte de sat (**NALR. MB. D.**, 237).

Balta Oaiei, în jud. Tulcea (**MDGR**, IV, 521).

Barbântă, nume de familie în Vadul Isac, ținutul Greceni (**Recensămintele**, II, 216).

Ar. **Barū**, nume al unui vârf de munte care separă valea râului Aspropotamo de regiunea Siracu și Caliarli. Din alb. **bari** „le berger”? (Capidan, **Toponymie**, 54).

Băceanu, nume de pârau, și **Băceni**, nume de loc; se pot explica printr-un antroponim **Baciu**, atestat în Banat (Ioniță, **Nume**, 158).

Băcioaia, pădure în Podișul Central Moldovenesc, în estul satului Schitu-Duca (Obreja, **Iași**, 19).

Hidronimul **Băcița**, nume de pârau cu izvorul în muntele Țarcu (Banat) (Ioniță, **Nume**, 158).

Bădac, nume de familie în Grozești, ținutul Orhei (**Recensămintele**, II, 443).

Bădău, în Micăsasa, din apelativul **bădău** „un lemn cu care se sfarnă cașul” (Frățilă, **Studii**, 52).

Bărbăcuți, delișor, în satul Mitocul, com. Șipotele, jud. Iași (**MDGR**, I, 322).

Ar. **Bărru** „brâu”, „centură”, **Bărru-mare** (= centură mare), nume de pădure de lângă Pleasa (Albania). Din **bărnu**, cu **-rn->-rr-**, cuvânt autohton în limba română. Cf. alb. **bres** (Capidan, **Toponymie**, 54).

Mr. **Bătșilin**, nume de loc aproape de Cupa, în Meglen. Din **bătșolă** (bg. **bačilo**) „bergerie”/„stână”. Și: **Bătșiliști**, nume de loc în Huma – Meglen, unde a existat o stână. Din **bătșol'ă** (bg. **bačilo**) „stână”, cu suf. **-iști**: **Bătșol'a-Ghiului**, nume de loc în Oșani – Meglen (Capidan, I, **Toponymie**, 54).

Ar. **La Bâra**, nume de loc în Florlu (Caragiani, II, 219).

În Banat sunt hidronimele **Bârcașu** și **Bârceru**. Se explică prin **bârcaș** și **bârcer**. „**Bârcerul** este cel cu oi mai puține”. **Barc de oi** înseamnă „botei, turmă de 10-30 de oi”. În nota 126, V. Ioniță citează: „Stăpânii care au păcurari ăia-s băcioni, și care nu au păcurari, care au dat oile în păzit, ăia-s bârcași” (Petrovici, **Texte dialectale**, p. 16) (Ioniță, **Nume**, 161).

- Bârcer** este un sin. al lui **bârcaș**. Este cunoscut și numele de familie **Bârcă**.
Bârsu, Bârsa, Bârsan, Bârsana ș. a. (Comănescu, 98).
Bâtca Strugarului (ALRR.Trans. Date), în Corbu, jud. Harghita, p. 79.
Bâtca Zavoarele, nume de loc în Tazlău, jud. Neamț (Matasă, 62).
Berbecărie „pășune cu pietre care seamănă cu o turmă de berbeci”, în satul Sebiș, jud. Bistrița-Năsăud. „Cârd de berbeci după ce au fost aleși dintre oi, și locul pe care pășunează” (DA) (Janitssek, SMO, 132).
Berbece, apelativ, atestat în Moldova la 1443, 1528 ș. urm., iar în Țara Românească la 1520 (DERS, 16).
Berbeciu, nume de familie în Zărnești, ținutul Greceni (Recensămintele, II, 219).
Berbecul, deal împădurit, pe Coasta Iașilor, în sudul satului Doroșcani, com. Popești (Obreja, Iași, 23).
Berbecul, astronim simplu (Nedelcuț, 137).
Berbeniță, apelativ în Moldova, 1466; antroponim în Moldova, 1578, 1579; fântână în Moldova, 1456 (DERS, 16).
Bivolari, „sat numit și **Cotul Bradului**”, „al cărui nume este legat de ocupația locuitorilor ce creșteau astfel de animale” (Obreja, Iași, 23).
Bivolăria, deal în sud-estul satului Homița, com. Cristești, Podișul Sucevei (Obreja, Iași, 24).
Boiștea (Stânca), deal în nordul satului Costuleni. Arc sensul „staniște, loc de odihnă sau de păscut al vitelor, similar **văcăriei**” (Obreja, Iași, 28). Vezi **Boiștea**, Epure, **Trotuș**.
Boar, Buar, antroponim, Țara Românească, 1596, toponim, sat **Buari**, 1519, 1529 (DERS, 24).
Boldăgă, nume de loc în Dăbâca, jud. Cluj, aproape de cetatea lui Gelu (Păcurariu, Istoria Bis. Române, vol. 1, 205).
Bordeiul Mieilor, pe muntele Păpușa, în nordul jud. Argeș (Comănescu, 98).
Bou, antroponim, în Moldova 1487: **Boul** în Țara Românească 1528; toponim, munte în Țara Românească 1470, în Moldova 1546.
Boușor, pârau în Țara Românească 1528 (DERS, 21).
Boul, Bou-Bătrân, Boura, Boureni și alt **Boureni, Bourul** (Obreja, Iași, 31-32).
Boii, astronim simplu (Nedelcuț, 137).
Boii-Carului, Boul-de-Cea, Boul-de-Hăis, astronime compuse (Nedelcuț, 156).
Brânză, antroponim, Țara Românească 1574; Moldova 1576; toponim, Moldova, 1490; Țara Românească, 1560 (DERS, 23-24).
Brânză Roșie, deal în Câmpia Moldovei la nord de satul Focuri (Obreja, Iași, 34).
Brânzeșov, nume de loc la 1568, în „Columna lui Traian”, 1877, p. 577. La numele Brânzeș a fost adăugat suf slav **-ov**.
Bucenel, parte de hotar în Bjeloše – Serbia (Dragomir, Vlahii, 59).
Bucium, sat, azi cartier al orașului Iași. Vine de la numele **Bucium**, boier în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare. Sat atestat în 1467 (DRH, 86) (Obreja, Iași, 35); „Aici este casa pictorului Th. Pallady”. Sate în jurul Abrudului (GS, II, 27).
Bucium, antroponim, Moldova, 1456, 1464, 1459 ș.a.; toponim, sat **Buciumi**, Moldova, 1503; **Buciumeni**, Moldova, 1424, 1428; **Buciumeni**, Țara Românească, 1551 și **Buciumaș, Buciumiș** (DERS, 25-26). La aromâni, Butșini. La Butșini nume de loc lângă Perivoli, Butșumu; Butșumiști nume de munte lângă Avdela (Capidan, Toponymie, 58).
Bucur, Bucura. Vezi Ioniță, Nume, 162, 163-165. Ov. Densusianu, Opere, I, 473, a observat că nume precum **Bucur/Bucura** „este răspândit cu deosebire printre ciobani”. Dar lingvistul crede că numele „a fost desigur adus la nordul Dunării de păstori veniți de la sud și care au pătruns până în Carpații noștri”. Din cauza aceasta, crede Ovid Densusianu că „Bucur apare ca nume de păstor”. La albanezi **bukurë** are sensul „frumos”, **bukuri** „frumusețe”, iar **bukuroñ** înseamnă „înfrumusețez”. Din albaneză cuvântul a intrat în română, mai întâi ca adjectiv (idem,

471). Și în română sensul vechi a fost cel de „frumos”, **Bucur** fiind sinonim cu **Mușat**. V. Ioniță, în **Nume**, 162-164, crede că nume precum **Bucuru**, **Bucura**, **București** (pârâu), **Valea Bucurului** „păstrează amintirea unor păstori cu acest nume”. Sintagma **asta-i gură bucură** păstrează sensul „frumos, frumoasă”. Este citat I. I. Russu, **Elemente**, 144, care afirmă că „identitatea **bucura** alb. **bukurë** este evidentă, deși sensurile diferă ca urmare a unei evoluții lungi separate a celor două idiomuri”.

Bucuru este munte în Țarcu, **Bucuroasa Mare**, **Bucuroasa Mică**, **Bucurosu**, **Bucurușu**, **Bucuroșu** sunt nume de locuri, iar **Valea Bucurului** este curs de apă. Acestea sunt nume date de păstori.

Budac, nume de familie în Chiperești, ținutul Orhei (**Recensămintele**, II, 470).

Budacea și **Budace**, nume de familie în Șcheia, ținutul Roman (**Recensămintele**, II, 262).

Budăi (și **Budăiul**) nume topice în jud. Iași (Obreja, **Iași**, 35).

Budău, nume de familie în multe sate din Moldova (**Recensămintele**, II, 294, 295).

Buhalnița, pârâu și sat, la 1612 se numea **Buhaiul** și apoi **Buhainți** (Obreja, **Iași**, 36).

Buhăieni, deal și sat, com. Andrieșeni (Obreja, **Iași**, 36).

Bulzul, munte în com. Căineni, jud. Vâlcea, ostrov al Oltului în satul Călimănești. Toponim prezent și în alte județe (Marinoiu, **Toponimia**, 69).

Bulsu, **Bulzu**, numeroase informații în Popescu-Sireteanu, **Vechi nume românești**, Iași, Casa de editură Demiurg, 2009, p. 42.

Buor „bornă de proprietate”, Moldova, 1488, 1490; toponim, sat **Buora**, Țara Românească, 1571; antroponim, **Buore**, Țara Românească, 1480-1482 (**DEERS**, 28).

Buorean, antroponim, Moldova, 1454 ș. urm.; toponim, Moldova, **Buoreani**, 1581.

Buorel, antroponim, Moldova, 1570, pârâu, Țara Românească, 1483 (**DEERS**, 28).

Burduh, antroponim, Țara Românească, 1561 (**DEERS**, 28).

Burdujoaia, baltă pe șesul Siretului la est de satul Hălăucești. Din numele de familie **Burduja** (Obreja, **Iași**, 37).

Cal: **Balta Calului**, Țara Românească, 1543 (**DEERS**, 31).

Cal: **Dealul Calului** în Păltinoasa; **Fântâna Calului** în Săsărm; **Izvorul Cailor** în Munții Rodnei; **Măgura Calului** în Munții Rodnei; **Piciorul Calului** în Munții Rodnei; **Poiana Calului** în Gledin, Monor, Bistrița Bârgăului (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Ar. **cale** (pl. **căliuri**). **Cutsucale** (din gr. **kovτός** „boiteux” și rom. **cale**) este numele unui drum din Grebena la Sanmarina. Alte nume: **Calea-dila-Comanu**; **Calea-dila-Icunitsă**; **Calea-dila-Pundică**; **Calea-dila-Staviñeri**, în Băiasa; **Calea-dila-Mirizu**; **Calea-dila-Sâmtu** în Gopeș (Macedonia); **Calea Mitalarañlor**; **Calea Nicolarañlor**; **Calea Timorañlor**. Din lat. **callis**, **-em** (Capidan, **Toponymie**, 59). Prin **cale** se explică numele topic slav **Dračvykali** dintr-un document de la Ștefan Dușan. Prin **cale mare** este explicat numele topic **Călmărutsă** – un mic râu din Săracu, care se varsă în Valea Mare (idem, **ibidem**, p. 59).

Calea-Laptelui, astronim compus (Nedelcuț, 156).

Calu, localitate în județul Neamț (Matasă).

Calul, **Iapa**. „Toponimele **Calul** și **Iapa** amintesc de locuri de crescut și pășunat caii” (M. Ciubotaru, **Oronimia**, 49).

Calul, munte în hotarul satului Poiana Mărului, județul Suceava.

Calul, astronim simplu (Nedelcuț, 137).

Capra, astronim simplu (Nedelcuț, 137).

Ar. **Capra**, numele unui sat albanez din arondismentul Gora. Din rom. **capra** „chèvre”.

Ar. **Caprăra**, pisc înalt în Cacarditsa din Pind. Din **căprar**, acesta din lat. **caprarius**, **-um**, cu suf. local **-a** (Capidan, **Rom. nom.**, 158).

Ar. **Căpreádză**, în numele de loc **Căpreadza-al-K'iaferu**, **Căpreadza-al-Batși**, lângă Căndrova – Macedonia. Din **căprăreatsă** (lat. **capraricia**), loc unde se odihnesc caprele (Capidan, **Toponymie**, 60).

Capră, toponim, Moldova, 1425 (**DERS**, 32).

Cașin „râu ce izvorăște din Munții Vrancei, vf. **Zboina Neagră** (1348 m), trece prin comunele M-reca Cașin și Cașin și se varsă în râul Trotuș în municipiul Onești, fiind afluent drept al acestuia. Râul Cașin a creat de-a lungul vremilor o minunată și pitorească vale: Valea Cașinului” (Epure, **Trotuș**, 90).

Catun. Două nume de sate în Istria (Croatia).

Căcărează, antroponim, Moldova, 1487, 1570 (**DERS**, 33).

Căcărează, nume de familie în Bilăuți, ținutul Hotin (**Recensămintele**, II, 173).

Căcărăzeni, deal în Coasta Iașilor, la vest de satul Banu (Obreja, **Iași**, 41).

Căcărăzeni, nume vechi al satului **Banu**, com. Dumești, pe coasta dealului **Căcărăzâni**, în dreapta văii Bahluiului. Satul **Căcărăzani** a fost atestat în sec. al XVII-lea (1619) (Obreja, **Iași**, 18-19). Numele satului vine de la un **Căcărază** (v. Gonța, **Persoane**). În Gonța, **Locuri**, 50, se numește **Căcărădzeni**. În documente moldovenești, la 1487, găsim numele **Giurgea Căcărează**, slugă domnească, stăpân peste satul Nămisnici pe Bahlui (Gonța, **Persoane**, 249). Apelativul **căcăradză** are sensul „excrement al oilor, caprelor, iepurilor”.

Căcărează, deal pe care era satul Găidariu în com. Dealul Nou, jud. Bacău (**MDGR**).

Căciulă, nume de familie în Săcele (**GS**, V, 47; **DOR**, 232).

Căldarea Micilor și Căldarea Mioarelor sunt căldări pe Valea Caprii, pe Transfăgărășan (Comănescu, 98).

Ar. **Călive**, stâni, în numele de locuri **La-călive** aproape de/lângă Perivoli, în Pind. **Călivele-al-Badralexi**; **Călive-pășa**, nume de loc în Albania; **Călivili-mări**, nume de sat lângă Livădzi, în Macedonia; **Călivile-di-Pășina**.

Ar. **Călivari**, numele unui cătun în Albania. Din **călivă**, cu suf. **-ari** (Capidan, **Toponymie**, 59).

Căprăceață, munte, Țara Românească, 1500.

Căprăria, deal în Podișul Central Moldovenesc, la vest de satul Dolhești.

Căprăria, deal în Coasta Iașilor, în sudul satului Sinești.

Căprăria, loc sub dealul Cătălina, com. Cotnari; „a fost o rezervație naturală de cervidee” (Obreja, **Iași**, 41).

Căprian, teren agricol și pădure în nord-estul satului Dumbrava. „Numele i se trage de la un locuitor cu numele **Căprian**”, acesta explicabil printr-un antroponim **Capră**, cu suf. **-ean**. Vezi și numele **Mănăstirii Căpriana** din Basarabia (Vezi și Epure, **Trotuș**, 91).

Căpriana, deal în Podișul Sucevei, la vest de satul Uda, com. Tătăruși (Obreja, **Iași**, 41).

Căprița, deal în Coasta Iașilor în cartierul Bucium (Obreja, **Iași**, 41).

Ar. **Cărăre**, în **Cararea-l-Lampi** nume al unui vechi cătun românesc situat pe muntele Tomor, în Albania. Din lat. **cararia**, **-am** (Capidan, **Toponymie**, 60).

Cărarea vitelor, nume topic în Enciu (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Cărările Fătăciunii, nume topic în satul Marga, jud. Caraș-Severin; vezi **Fătăciune** (**DTB**, II, 24).

Căsuța, deal împădurit, în Coasta Iașilor, la sud de satul Horlești.

Căsuța Mare, pârâu (Obreja, **Iași**, 42).

Ar. **Cășare**, în numele de loc **Cășarea-di-Katră** = Stâna de piatră, nume de munte lângă Avdela. Și: **La Cășaria-al-Tuvală**, nume de munte lângă Avdela; **La Cășaria-din-Pădzi**, nume de loc lângă Perivoli; **Ncășaretsi**, nume de loc lângă Aminciu. Din lat. **casearia**, **-am**. Se găsește și în toponima dacoromânească.

Ar. **Cășăriști**, loc unde sunt stâni, nume de loc lângă Perivoli. **La-cășăriște**, nume de munte lângă Avdela. Derivă din **cășare** cu suf. **-iște**. Vezi **Cășare**, **Cășarlu**.

Ar. **Cășarlu** „fabricant de brânză”. Nume de colină lângă Băiasa. Din **cășar** (lat. **casearius**) (Capidan, **Toponymie**, 61).

Cășarie, loc de vânat lângă Titești – Vâlcea; cabană păstorească pe Lotru; loc unde se face caș; impozit pe caș; cășărit. Doc. din 1530: „să le fie cășăria din munții Vâlcii” (Marinoiu, 74).

Cășerie „impozit pe caș; cașerit în Țara Românească, 1498 ș. urm.” (DERS, 36).

Cătun, antroponim, în Țara Românească, 1533; toponim, sat, Țara Românească, 1581 (DERS, 37).

Ar. **Cătuna**, nume de loc în regiunea Libohova – Albania. **La Cătun**, nume de sat albanez locuit cândva de păstori aromâni. Este același cu cuvântul dacoromân **Cătun** a cărui origine rămâne obscură, probabil autohtonă.

Ar. **Cătunet**, nume al unui sat aromânesc din Albania, părăsit. Din rom. **cătun** „sat” și suf. -et (din lat. -etum).

Ar. **Cătuniști**, loc unde altădată a fost un sat, în Meglen. Din **cătun** „sat” și suf. -iști (Capidan, **Toponymie**, 62).

Câine, toponim, pârau în Țara Românească, 1529, 1535; loc în Țara Românească, 1535; lac în Țara Românească, 1579 (DERS, 45).

Ar. **Câmpuri**, numele unui loc central în Aminciu. Este pluralul lui **câmp**. Din lat. **campus**, -um (Capidan, **Toponymie**, 60).

Ar. **Cândali**, în **La Cândali**, numele unui drum la Avdela (Capidan, **Toponymie**, 60).

Cârlan, antroponim, Țara Românească, 1599; toponim, sat, Moldova, 1429, 1470 (DERS, 46).

Cârlanu, munte în com. Bogdănești (Ionescu, **Dicționar Suceava**, 69).

Ar. **Cârlidze**, nume de pădure în **Leșnitsa**. Și la dacoromâni **Cârligi** (Capidan, **Toponymie**, 60).

Cârlig, antroponim, Țara Românească, 1484, 1495; toponim, loc, Țara Românească, 1389, Moldova, 1497.

Cârligătura, toponim, ținut, Moldova, 1426 ș. urm. (DERS, 46).

Celnicu, numele unui deal de lângă Anina, „evocă una din cele mai vechi instituții păstorești care a existat și la păstoriile din stânga Dunării, nu numai la cei sudici” (DDA, 432). **Celnicul** se afla în fruntea unei **fălcarii**, organizație de tip patriarhal și era investit, printre altele, cu autoritate juridică, sau, în caz de conflicte, cu puteri militare (Ioniță, **Nume**, 158, după Capidan, **Macedoromânii**, Buc., 1942, p. 71). Și în continuare: „Contrar părerii lui Th. Capidan, care credea că **celnicatul** a fost preluat de români de la slavi, A. Sacerdoțeanu socotește că **celnicatul** reprezintă o instituție românească foarte veche, legată de ocupația crescătorilor de vite și că, chiar dacă admitem derivarea numelui din v. slv. **Čelo** „frunte”, el însuși – după Mladenov – de origine latină – totuși apariția lui trebuie așezată în vremea simbiozei slavo-române. **Celnicatul** apare și la sârbi (în secolul XIV-XV), însă în toate cazurile când îl întâlnim aici, mențiunile se referă la valahi, ceea ce dovedește că «el a apărut numai în zona ocupată de acești slavi, dar locuită de slavoromâni»” (Ioniță, **Nume**, 158-159, după A. Sacerdoțeanu, **Pocelnicul, o instituție românească medievală**, în „Analele Universității București”, seria științe sociale, București, XV, 1960, p. 53). În legătură cu informația prezentată de Sacerdoțeanu, V. Ioniță, **op. cit.**, 159, scrie: „**Celnicul** a cărei amintire s-a păstrat în toponimie va fi fost, înainte de a deveni toponim, numele unei persoane, uitată cu timpul, dar despre care s-a știut, multă vreme, că dealul și împrejurimile i-au aparținut. Nu întâmplător, în aceeași zonă, mai spre sud, se află numele de loc **Fălcarea** < **fălcare** a cărui înțeles și însemnătate le-am amintit mai înainte. **Fălcare** este sinonim cu **băcie**, cu un sens mai larg, nu numai cu cel înregistrat în dicționarele actuale, precum și cu **fară** „neam; trib” cuvânt din lumea păstorilor valahi din Balcani” (Ioniță, **Nume**, 159) (vezi **fară**, p. 159). Vezi **fălcare**.

Cetatea **Smedereva** are numele explicabil prin sărbătoarea păstorească Sănmedru/Sâmedru (Dragomir, **Vlahii**, 35).

Chiag, poreclă în Pătrăuți, jud. Suceava (NALR. **MB. Date**, 105).

Ar. **Chiatra** scris **Katra** (Capidan, **Toponymie**, 67-68).

Chicera, munte în Găujani, com. Boișoara; munte în satul Greblești, com. Căineni; pârau în satul Titești, com. Perișani; înălțime în satul Clocotici, com. Racovița. Toponim răspândit în Loviștea. Ca apelativ, are sensurile „brumă pe copaci”, „deal mic și stâncoș, culme cu pante repezi”.

Apelativ vechi, probabil autohton, întâlnit „în toate părțile pe unde au pătruns păstorii români” (Drăganu, **Românii**, 198); alb. **kikel**, probabil ilir (Marinoiu, 75-76). La aromâni **kičeră** „vârf” (DDA, 707).

Chiceră, antroponim, Moldova 1581, 1582, 1588; toponim, localitate, Moldova, 1468 ș. urm. (DERS, 40).

Chicioru Cășăriei, nume topic în Tazlău, județul Neamț (Matasă, 63).

Chiciorul Văcăriei, în satul Calu (Matasă, 43).

Cioban, antroponim, Țara Românească, 1538, 1581; toponim, loc, Țara Românească, 1598; sat, Țara Românească, 1502 (DERS, 42).

Ciobanul, deal în Câmpia Moldovei, în vestul satului Liteni, com. Belcești (Obreja, Iași, 46).

Cioban, nume de familie în mai multe sate din Țara Oltului, 1601-1650 (Urbaniile, I).

Ciobanul, astronim simplu (Nedeleuț, 137).

Ciobanul-cu-oile, astronim compus (Nedeleuț, 157).

Ciobănița sau **Pietrosu**, pârâu în Liteni, afluent al Șomuzului Mic (Ionescu, **Dicționar Suceava**, 72).

Ciubanca și **Shubanca/Schubanca**, numele unui iobag, în Popescu-Sireteanu, **Vechi nume românești**, 2009, p. 71.

Ciuca. În **Ciucă**, munte. În **Ciuca dzânăției** nume topic în Cerneși (Capidan, **Toponymie**, 113). La **Ciucă**, nume topic în satul românesc grecizat Hrisovița din Epir (Caragiani, II, 10).

Ciuca, vârf de munte în Milingi (Caragiani, II, 49).

Ciúla, nume de sat în Hațeg, an 1444 (**Izvoare**, Hațeg, 1989, doc. nr. 98, p. 121).

Ciulu (**Șúlu**) „cu urechile mici”, poreclă în Șcheia (județul Iași) (**NALR. MB, Date**, 104).

Ciurda, pârâu, afluent al Stavnicului pe teritoriul satului Slobozia, com. Voinești (Obreja, Iași, 50).

Ciobánoglu, nume de familie în Aminciu (Caragiani, II, 184).

Ar. **Ciovanu**, **Ciovarna** n. fam. în Aminciu (Caragiani, II, 184).

Ciomag, antroponim, Țara Românească, 1591; toponim, moșie, Țara Românească, 1571 (DERS, 43).

Ciongorovo, munte în Sestrimo. „S-ar putea să provină, cu suf. bg. -ovo, de la numele de persoană **Ciungure** (<**ciung**, DDA, 451) (Popescu – Balkanski, 84).

Ciubăr, apelativ, 1509 (DERS, 43).

Clopot. Vezi **MDGR**, II, 256.

Coadă Vacii în M. Călimani (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Coarnele Caprei, deal, pădure (numită și **Dumbrava caprei**) și sat (Obreja, Iași, 51).

Coasta Plaiului, „costișă situată deasupra satului **Boiștea Răzeșească**, la interferența dintre Comuna Săcut și Comuna Căiuți” (Epure, **Trotuș**, 95).

Coastele Boilor, loc în care a fost pășune, în nord-estul Transilvaniei (Gr. Rusu, în **SMO**, 159).

Coasta Hotinului, nume de loc în s. Șieut, județul Bistrița-Năsăud (**ALRR. Trans. Date**, 54).

Cobilița-Ciobanului și **Coromâsla-Ciobanului**, astronime compuse (Nedeleuț, 157). **Cobilița Ciobanului** este constelația numită și **Coromâslă**, **Cruce**, **Fata Mare**, **Lebădă**. Aceasta „răsare și apune odată cu **Ciobanul** „Vega”. Se zice că **Ciobanul** are gălețile două în **Cobilița** și una în mână. Iar stelei din mijlocul **Crucii**, numită **Alberico** în astronomie, țărani îi zic **Fântâna** sau **Fântâna din Răscruci**, de ea fiind răzimată **Cobilița Ciobanului**. „Prin jud. Tecuci se povestește că niște păgâni au întâlnit o fată care se întorcea spre casa ei cu coafele pline cu lapte, puse-n cobiliță. Păgânii, cum au văzut-o, au năzuit la dânsa. Atunci laptele din cobiliță s-a vărsat; el este dâra albă de pe cer, care se cheamă **Calea Laptelui**. Cobilița fetei cu laptele se vede pe aproape” (Pamfile, **Cerul**).

Cocioabă, antroponim, Țara Românească; **Cociob**, 1592 (DERS, 49).

Cociorvă. „Numele unei constelațiuni, formată din trei stele în triunghi, numită și **Coliba** ori **Casa cu ograda** sau **Curtea** (steaua Gemma fiind casa, iar celelalte stele din cerc împrejmuirea” (DA sub **cociorvă**).

Ar. **Códru** „pădure”, nume de loc în Perivoli. **Codru-mare**, numele unui cătun aproape de Turia în Pind. Nume în Meglen. **Codru-Tșomu**, nume de loc în Gopeș – Macedonia. Și altele (Capidan, **Toponymie**, 63).

Ar. **Coferíta**, nume de loc în Epir. Vine din ar. **cufărita**; ar. verbul **cufuri**–**cofări** (Capidan, **Toponymie**, 63).

Coliba, astronim simplu (Nedelcuț, 137).

Colibă, Țara Românească, 1538-1544 (**DERS**, 51).

Colibaș, Țara Românească, 1596 (**DERS**, 51).

Colibele, **Coliba lui Șel**, **Coliba lui Marian**, nume topice în Banat (Ioniță, **Nume**, 168).

Comarnic, sat, Țara Românească, 1501; munte Țara Românească, 1505 ș.a. (**DERS**, 51).

Comarnic, nume topic în Maramureș (Dunăre, **Civilizație**, 13).

Comarnicu, munte în hotarul com. Boișoara; colibă pentru ciobani; atestare din 1501, cu hrisov de la Radu cel Mare (Marinoiu, 82-83).

Corlată, sat, Moldova, 1499; Țara Românească, 1535 ș. urm. (**DERS**, 54).

Corlate (**corlăce**) nume de loc în Târlișua, județul Bistrița-Năsăud (**ALRR. Trans. Date**, 15).

Corlate, deal în valea lui Ion, județul Neamț (Matasă, 58).

Cornul-Caprei și **Coarnele-Caprei**, astronime compuse (Nedelcuț, 157).

Coșar, „stână” – loc în Țara Românească, 1573 (**DERS**, 56).

Coteș, antroponim, Moldova, 1471; toponim, Moldova, 1471, și Țara Românească, 1586 (**DERS**, 56).

Cracu Stânii, nume topic în Gura Văii, jud. Mehedinți, citat de Rodica Suflețel, în „Philologica”, I, 104.

Cuciul, pârau în Făgăraș și **Cuciulata** (în **DRH. B**, I, 1372, p. 15). „... un **Cucilla** sau **Cuciula** a întemeiat **Cuciulata**. Acest nume, care îl aflăm la mai multe sate românești din Ardeal, era obișnuit și în cetățile Dalmației” (Bena, **Încercare**, 203).

Cujba, vârf de munte, în nordul județul Gorj (Radu Sp. Popescu, **Graiul**, 124).

Cujbă, nume de familie în Comănești, ținutul Bacău (**Recensămintele**, II, 317).

Culmea Cârlanului „culme în N-V satului Pralea”, nume format din **culme** și **cârlan**, acesta cu etimologie necunoscută (Epure, **Trotuș**, 97). I. P.-S.: probabil un antroponim **Cârlan**.

Culmea Mioarei „culme spre satul Boiștea, în dreptul Pârâului Balcuta”. Din **culme** și **mioară** (Epure, **Trotuș**, 98). Probabil **Mioarei** este un antroponim.

Culmea Strungii, nume topic în Corbii de Piatră, jud. Argeș (Comănescu, 33).

Cupă „cupă” Țara Românească, 1559-1568, Moldova, 1509, 1560 (**DERS**, 61).

Mr. **Cupa** nume de sat românesc în Meglen – Macedonia. **Cupa-veacl'i**, nume de loc în Cupa (Capidan, **Toponymie**, 65). Din lat. **cuppa**.

Ar. **Cutár**, adăpost pentru oi. **Cutarlu-di-katră** adăpost de piatră, lângă Perivoli. **La-Cutar**, nume de loc în regiunea Konitsa, în Pind. Din bg. **kotara** (Capidan, **Toponymie**, 67).

Dealul Berbecăriei, în sudul Podișului Moldovenesc și în nordul satului Ciortești, „loc unde se creșteau berbecii” (Obreja, **Iași**, 23).

Dealul Calului, în Păltinoasa (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Dealul Calului, în Coasta Iașilor și **Dealul Cailor**, în Câmpia Moldovei, la sud de satul Larga-Movileni (Obreja, **Iași**, 40).

Dealul Caprei, în Podișul Central Moldovenesc, la nord de satul Trestiana, com. Schitu-Duca (Obreja, **Iași**, 40).

Dealul Cârlanului, deal lângă satul Mihăiești (Ionescu, **Dicționar Suceava**, 69). Se explică printr-un antroponim **Cârlan**.

Dealul Dorului este locul unde se despărțeau de cei ce-i petreceau, în drumul lor spre oi, oierii din Poiana și Jina (**LIGC**, II, (1926), 199).

Dealul Hodorului, nume topic în nord-estul Transilvaniei (Gr. Rusu, în **SMO**, 160). Probabil de la **Hodor**, nume de persoană. **Pârâul Hodorului** vine din Dealul Hodorului (p. 174).

Dealul Iepii, în satul Calu, județului Neamț (Matasă, 44).

Dealul Oilor (vezi Obreja, Iași, 164). **Dealul-Oii**, nume topic în Muntenia (**LIGC**, II, 229); **Dealul Oiști**, în satul Ciurea, jud. Iași (**NALR. MB. Date**, 178).

Dealul Stânii, în sud-vestul com. Cașin. „Numele vine de la pârâul cu același nume pe care, de obicei, se fac stâni” (Epure, **Trotuș**, 103).

Același, **Dealul Stânii**, în Cașin, județul Bacău (**NALR. MB. Date**, 393).

Dealul Vacii, în vestul satului Drăgănești, com. Andrieșeni (Obreja, Iași, 242).

Deasupra Staurului, nume topic, pășune în Glogoveț. Din **staur** (Frățilă, **Studii**, 77).

Ar. **Delișiu**, nume de loc (Capidan, **Toponymie**, 69). Îl comparăm cu **delișor** „colină mică”.

Din Lăptărie, nume de cărare în hotarul satului Mănăstirea Humorului (Gramadă, **Indice**).

Dosu Brânzi, pădure în satul Poiana Largului, județul Neamț (**NALR. MB. Date**, 244).

Dosul Grajdului, în Munții Rodnei (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Dosul Miorarului, nume de munte, pe Râul Doamnei (Comănescu, 98).

Drum, antroponim, Moldova, 1473, Țara Românească, 1565, Moldova, 1598; toponim, Moldova, 1446, Țara Românească 1505 (**DEERS**, 71).

Ar. **drum** (Capidan, **Toponymie**, 71).

Drumul Mocanilor, „drum în partea vestică a satului [Buciumi], ce face legătura între Cașin și Buciumi (cășinenii sunt numiți **mocani**). Probabil că drumul se continuă pe la Gutinaș, Bogdana, Negoiești, Heltiu și Boiștea, spre Sascut” (Epure, **Trotuș**, 108).

Drumu Pădurii Turmii, „Probabil era drumul pe care umblau turmele de oi”, în nord-estul Transilvaniei (Gr. Rusu, în **SMO**, 162).

Dulăul, astronim simplu (Nedelcuț, 137).

Dumbrava Caprei. Vezi **Coarnele Caprei**.

Dzeană, antroponim, Moldova, 1491; toponim, sat, Moldova, 1462 (**DEERS**, 73).

Ar. **Dzeană** „deal, colină”. **Dzeana** este nume de colină. **Dzeana-dila-Arungu**, **Dzeana-dila-Almake**, **Dzeana-dila-codru**, ~ **-dila-crutse**, ~ **-dila-Greclu** ș.a. **Pi dzeană**, nume de loc în Nevesca. **Pisti-dzeană**, nume de colină în Gopeș-Macedonia. Din lat. **gena**, **-am** (Capidan, **Toponymie**, 72).

Dzimiță, nume topic care pare a fi compus „din **dze** și **amiază**; ca denumire toponimică ea se explică prin aceea că a fost dată unui loc, unui deal, unde păstorii se odihneau cu vitele la amiază” (Densusianu, **Graiul**, 67).

Fața Plaiului, teren în com. Boișoara, ar. **plaiu**, sb. **plaj**, ucr. **plaj** (Marinoiu, 93).

Fața Sfântului Ilie, munte în Titești, com. Perișani; aici se făceau nedei (Marinoiu, 95).

Fața Stânei, loc în Gura Văii, județul Bacău (Epure, **Trotuș**, 110).

„**Fălcare** este sinonim cu **băcie**, cu un sens mai larg, nu numai cu cel înregistrat în dicționarele actuale” (Ioniță, **Nume**, 159). La aromâni, cuvântul **fălcare** este general. „Acest cuvânt care înseamnă «o grupare pastorală chiar de câteva zeci de familii, pusă sub protecția și conducerea unui **celnic**», e foarte viu la aromânii oieri. Sub raportul economic și social, atari grupări se impuneau cel puțin pentru semestrul de iarnă sau pentru cel de vară”. În gr. **φαλκαρ**. Din lat. ***falcaria** (**DDA**).

Fătăciune înseamnă „locul unde fată oile” (Scriban), sin. cu **fătătoare** (**DA**, **CADE**, Șăineanu, **DEX**). Ca nume topic, **Fătăciune** a fost atestat în Țara Românească la 1527, 1545 (**DTRO**, III, **DEERS**). Informații preluate din Bolocan, **Dicționar entopic**, I.

Fătăciunea, pârâu, satul Boatca, com. Dagâta. De la „loc unde fată oile” (Obreja, Iași, 82).

Fânaț, pârâu, în Moldova, 1469 (**DEERS**, 80).

Fântâna din Stăuină, nume topic în Mihalț (Frățilă, **Studii**, 85).

Ar. **Fântână** (Capidan, **Toponymie**, 73-74).

Fântânile Strechești „grup de cinci izvoare apropiate care se găsesc în partea de N-E a satului Boiște, aproape de **Plai**. Au fost amenajate de locuitorul cu numele de **Streche**” (Epure, **Trotuș**, 113).

Fedeleş, în Moldova, 1401; în Țara Românească, 1583 (**DERS**, 79).

Fedeleşeni, sat, com. Strunga, cu atestări din 1426. De la numele de persoană **Fedeleş**.

Fedeleşul, pârâu, afluent al pâr. Cacăina în satul Cârlig, com. Popricani (Obreja, **Iași**, 82).

Floc „fir de păr”, antroponim, **Floca**, Țara Românească, 1509, 1532; târg, **Floci**, Țara Românească, 1467, Moldova, 1597 (**DERS**, 81).

Floca, Gheorghe Floca, aromân, fost comandant în oștire venețiană din Peloponez și Grecia Continentală (Caragiani, I, 81).

Fluieraș, nume topic în Carpații Nordici (Drăganu, **Românii**, 396). Și nume de familie **Fluieraș**.

Fundu Văii Strugariului, **Fața Strugariului** și **Poiana Strugariului**, nume topice în Poiana Ilvei (**ALRR. Trans.**, **Date**, 21).

Călbează, **Gălbează**, în Țara Românească (1521) (**DERS**, 33). Antroponim în Țara Românească, 1569 (**DERS**, 89).

Gălbăzeni, sat în județul Neamț.

Gălbeaza, colină în județul Buzău (**MDGR**, III, 482).

Găleată, toponim, Țara Românească, 1519.

Gălețea, Țara Românească, 1535-1546 (**DERS**, 89).

Gârla Vacii, peșteră pe Valea Sohodolului (Radu Sp. Popescu, **Graiul**, 130).

Gârlă „mic curs de apă; braț al unui râu”; Moldova, 1455, 1458; Țara Românească, 1490, 1511; antroponim, Moldova, 1572, Țara Românească, 1574; toponim, Moldova, 1448, Țara Românească, 1511 (**DERS**, 92).

Giamalău este numele muntelui Giumalău (Bucovina).

Grădina Vițelor, în Uriu (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Grindul-Oaiei, grind, în jud. Tulcea (**MDGR**, IV, 521).

Groapa lui Urdă, teren arabil al unui om cu numele **Urdă** (Frățilă, **Studii**, 105).

Gropul Stânei, în Băcești, pe cursul superior al Bârladului (M. Ciubotaru, **Oronimia**, 93).

Groapa Gălbezei, în Valea lui Ion, județul Neamț (Matasă, 58).

Grunj, Țara Românească, 1579 (**DERS**, 100).

Ar. **Gura** și **Guritsa** (Capidan, **Toponymie**, 81).

Gura Boului, în Piatra (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Hârtești, sat în jud. Argeș, atestat la 1632 (**DRH. B.**, XXIII, p. 707).

Hodăile, pe Valea Superioară a râului Șieu (Janitssek, **SMO**, 121-122).

Hodăi, în satul Șieuț, județul Bistrița-Năsăud (**ALRR. Trans. Date**, 54).

Hóituri „teritoriu pentru fânațe de sub pădure”, în zona Rodna, la 7 km de satul Șant (Dunăre, **Civilizație**, 99).

Iapa, localitate în județul Neamț (Matasă).

Iapa Albă, nume topic în Maieru (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Ar. **Ied**, în **La-ied**, nume de colină în Aminciu-Pind. Din lat. **haedus**,-um (Capidan, **Toponymie**, 83).

Iedu, pădure în Boișoara. **Stâna lui Edu**, 1524. Din lat. **haedus** „ied” (Marinoiu, 106-107).

Iezii, astronim simplu (Nedelcuț, 137).

Iezii-Caprei, astronim compus (Nedelcuț, 157).

În Dosu Fătăciunii, nume de loc în Bichigiu (Giuglea, **Cuvinte**, 339).

În Deal la Ocoale, „poiană în care se aflau ocoale pentru vite”, în Bogdana (Epure, **Trotuș**, 120).

În Staur, pășune (Frățilă, **Studii**, 110).

În Stăuină, pășune (Frățilă, **Studii**, 110).

Întărcătoarea, în Mănăstirea Cașin, „de-a lungul albiei Cașinului la confluența cu pâraul Zboina” (Epure, **Trotuș**, 122).

În Zăcătoare „locul unde stau vitele la amiază”, în Valea Lungă și **În Zăcătoare**, în Bucerdea Grănoasă (Frățilă, **Studii**, 112).

Jintiță, antroponim, în Țara Românească, 1580 (**DERS**, 116).

Joiana, nume topic în Dobric (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Juncă, antroponim, în Țara Românească, 1598 (**DERS**, 119).

Ar. **Lacatun**, nume de loc în Tomor – munte în Albania. Compus din **la** și **cătun**.

Ar. **Lacătun**, nume de sat românească în Albania. Din **la-cătun** (Capidan, **Toponymie**, 85).

La Ciunga, o parte de munte în Milingi (Caragiani, II, 49).

Lajano-ovce (= Laiano-ovțe) = oaia neagră, nume topic în Galiția (Capidan, **Rom. nom.**, 156).

La Lână, locul unde pâraul Tăbăcăria se varsă în râul Siret (Ionescu, **Dicționar Suceava**, 183).

La Nidiéni, deal în s. Voinești, județul Iași (**NALR. MB.**, **Date**, 183).

La Odaie. În Cotu lui Briceag, „pășune în sudul satului Curița unde se află odăi ale locuitorilor satului” (Epure, **Trotuș**, 131).

Lapte, loc în Țara Românească, 1517 (**DERS**, 121).

La Saivan, platou pe Valea Bughii (Comănescu, 98).

La Târla lui Artenea Breazu, pășune în Capu Creangului, pe Valea Superioară a râului Șieu (Janitssek, **SMO**, 122).

La Târle, nume topic pe Valea Năvrăpului (Comănescu, 98).

Luceafărul-Ciobanilor, astronim compus (Nedelcuț, 157).

Lunca Baciului. „Aici a locuit un baci și avea o târlă în acest loc”, în satul Sebiș, județul Bistrița-Năsăud (Janitssek, **SMO**, 137).

Maieru. Aromânii nordici spun **măiereasă** în loc de **mireasă**, iar în sud **nveastă** (Ioniță, **Nume**, 159), de fapt **nveastă nouă**. Cuvântul are origine necunoscută (**DDA**, 777). „Eventualitatea ca termenul să provină din **mireasă**, cu epenteza lui -ă- este puțin probabilă. Cuvântul ar putea să fie perechea motională a lui **măier** sau **maier**, neglosat de dicționare (nici de cele privitoare la dialectele românești sud-dunărene și nici de cele ale dialectului dacoromân)”. Vuia, în **Tipuri**, 110, a înregistrat cuvântul cu sensul „țărani mai înstăriți, cu oi mai multe, din Valea Streiului, care plăteau arenda și stabileau aruncul, contribuția ficcăruia pentru cheltuielile muntelui”.

În zona de păstorit a Banatului sunt nume de locuri precum **Măieru**, **Măierușu**, **Cracu Măierului**, **Fruntea Măierului**, numele de familie **Maier**.

V. Ioniță, **Nume**, 160, nu acceptă explicația cuvântului **maier** prin germ. **Meier** sau magh. **májor**. Autorul spune mai departe: „nu cunoaștem cazul unui alt săsism care să fi dezvoltat o atât de bogată serie derivativă și o răspândire până în sudul Banatului, până chiar dincolo de Dunăre, la aromâni”. Ca fomă, **măier** se aseamănă cu **oier**, **bircer**, **căier**, **sărcier**, **brucer** ș.a. „încât modificarea lat. **maior** s-a putut datora analogiei, sau poate fi o acomodare ulterioară” (idem, **ibidem**, 161).

Ar. **Mas**, pl. **masuri**. Loc în care se odihnesc oile noaptea; loc în **Tșerneși** (Cerneși) – Pind. **La-Mas-apili** nume de izvor în zona Konitza **La-duauli-masuri**, nume de loc în Selia – Macedonia. Din lat. **mansum** (din **manere**) (Capidan, **Toponymie**, 88).

Mr. **Matșcați**, nume de loc în Oșani. Este pl. de la **mătșcat**, adj. (pentru **mătșucat**), derivat al lui **măciucă** (lat. ***matteuca**).

Ar. **Matșuca**, nume de loc. din lat. ***matteuca**.

Ar. **Mătșutși**, sat românesc situat în Călarli. Este pl. lui **măciucă** (Capidan, **Toponymie**, 88).

Ar. **Mándra** „stână”, nume de loc pe dreapta râului Arta în Epir. **Mandra-Hodža**, nume de loc în Aminciu. În sec. al V-lea a fost menționat toponimul **Paulimandra** (Philippide, **OR**, I, 470) (Capidan, **Toponymie**, 88).

Mânz, antroponim în Moldova, 1443, 1444, 1446, 1448; toponim, sat în Moldova, 1400 (fals, sec. al XVI-lea), 1552, 1579, Țara Românească, 1482-1496, 1511 (**DEBS**, 144).

Mânzat, antroponim, Moldova, 1489; toponim, sat, Moldova, 1434, 1436, 1489 (**DEBS**, 144).

Ar. **Mândzî**, nume de loc de iernat pentru păstori, aproape de Doliani în Macedonia. Din **mândzu** (Capidan, **Toponymie**, 88).

Mârlari (**DRH. B**, III, 392).

Mârliasa, în Bărbătenii de Sus (Suciu, I).

Mârleanu, sat în com. Gâldăul; insulă în Dunăre, județul Ialomița; deal în județul Constanța, în satul Mârleanu; înălțime, loc în județul Constanța (**MDGR**, IV, 366-367).

Mârleanu, toponim, loc (**DOR**, 445).

Micilă, nume de persoană sau poreclă la 1829 (în „**Studii Vâlcene**”, VI, 1983, 160).

Mioara, pârau în Valea Lotrului (Marinoiu, 120-121). Poate fi explicat prin apelativul **mioară** sau printr-un antroponim.

Mioarele, nume topic în Ciocănești, județul Argeș (Iancu-Stănescu, **Valca Argeșului**, 19).

Mioraru, nume de munte în Făgăraș, unde pasc oile corbenilor (Comănescu, 101).

Mirăuț, munte și curs de apă pe Valea Lotrului. Probabil de la numele unor păstori (Marinoiu, 121). Din **Mirău**, nume de persoană, cu suf. dim. **-uț**. **Mire** era numele unui vlah din Serbia la 1348. Nume: **Mireul**, în sec. al XVII-lea, și **Mireț**, cojocar (**DOR**, 445). Biserica **Mirăuți** din Suceava; **Mirăuță** și **Mireuță**, nume de fam. contemporane.

Mire. În apropierea muntelui Gugu se află muntele **Mirele** pe care, într-o vreme, erau stânile mai multor oieri. Se poate aminti și numele satului **Myraya**, cu atestare din 1468 (Suciu, II, 374); astăzi numele **Miraia** este parte de hotar. Th. Capidan, **Rom. nom.**, 177, spune că la aromâni se numesc **mire** „locurile de pășunat cu iarbă deasă”, de unde V. Ioniță deduce că a existat un apelativ ***mire** cu care erau numite pășunile „bune” și „frumoase”. La aromâni, după **DDA**, 804, **mire**, pl. **miradz**, are sensul „izlaz”, care ar veni din tc. **mer'â** „păturage”. În nordul Serbiei este un sat numit **Miratoval** (**Miratovalce**) cu nume explicabil prin **mira**, **mirat**. V. Ioniță, **Nume**, 165, presupune că **mirat** va fi însemnat „bogat în mire (= pășune deasă)”, cu suf. **-at(ă)**, ca în **Ierbata**.

Mocani, parte a localității Fălcu, populată de oieri brețcani (**NALR. MB**. Date, 322).

Moghilița, sat amintit la 1335 într-un document de la Ștefan Dușan, rege sârb. Satul a fost întărit mănăstirii Treskavac din apropierea orașului Prilep. Tot aici sunt siliștea pustie **Pitici**, cu câmp și pădure, și siliștea **Valcea** (Vlăja) așezată pe Milutin la sud de Skoplje (Dragomir, **Vlahii**, 27).

Momârlan. V. Ioniță, în **Nume**, 201, vorbește, între altele, de „necomplicatul **momârlan** (cf. **Moma** în Apuseni; **Mumuieți** n. top. în Banat etc.)”.

Mórlea, nume feminin atestat la 1680, 1688, 1726 (Pașca, **Nume**, 284). Al. Graur îl compară cu țig. **morlo** „asasinat” (**BL**, II, 174). Oricine poate vedea la ce soluții absurde se ajunge când fantezia etimologică nu este înfrânată.

Mormântul Ciobanului în satul Calu (Matasă, 43).

Movila-Oaiei, movilă și cătun, în jud. Buzău (**MDGR**, IV, 521).

Mrljane, sat în insula Pasman din Adriatica, din rom. **mârlan**. Un vlah **Mrljan** a fost menționat în evul mediu (Dragomir, **Vlahii**, 108 și 194).

Muchea Fruntea Oii în Masivul Cozia, la nord-est de Mănăstirea Stânișoara.

Ar. **Muntșel**, nume de munte situat în fața satului aromân Nijopole, lângă Bituli (Bitolia). Este același nume topic și în toponimia românească din nordul Dunării. Vezi și ar. **Amondzelos** (Capidan, **Toponymie**, 92).

Ar. **Murdziș**, nume de loc. din ar. **murdziș** (din **murg**).

Ar. **Murgána**, nume de munte (2124 m) la Arghirocastru. Din **murg**, cu suf. **-an**.

Ar. **Múrğaș**, vezi **Murgu**.

Ar. **Múrgu**. Cuvântul se găsește, ca și formele **Murga** și **Murgaș**, în nume de locuri în Bulgaria (Capidan, **Toponymie**, 92).

Ar. **Mureșî**, sat românesc din Grecia (Caragiani, I, 165).

Murg, apelativ, în Țara Românească, 1511, 1533; antroponim, în Moldova, 1487, 1528; toponim, sat în Moldova, 1462, 1466 și **Murgoci**, în Țara Românească, 1440 (**DERS**, 149, 150).

Murgaș, nume de deal, la nord de Sofia, păstrat de la vlahii trăitori aici în evul mediu. Nume citat și de Iordan, **Toponimia**, 14, nota 2 (Dragomir, **Vlahii**, 14), vezi și Iordan, în județele Argeș, Dolj, Gorj, Vâlcea.

Ar. **Murizu**, nume de munte în Șipsca – Albania. Pentru etimologie, vezi **Mirizu** (Capidan, **Toponymie**, 92).

Mutătoarea de la Bold; Mutătoarea de la Plaiul Oilor; Mutătoarea de la Toaca; Izvorul Mutătorii, pe Valea Bughii (Comănescu, 98).

Nedei, munte în Valea Lotrului; sărbătoare păstorească. Cuvânt atestat documentar la anul 1490 în Moldova și la 1520 în Țara Românească. Pentru **nedeie**, vezi Marinoiu, 127-128 și nota 2.

Nedeiu, „loc mai așezat, în stânga Văii Limpezi, în apropierea drumurilor ce duc la Lingina și la Slivaș; după tradiție, aici se făceau **nedei**; acum se fac jos în sat”. De la **nedeie**. Din Cinciș și Valea Ploștii, județul Hunedoara (Homorodean, în **SMO**, 102).

Nimăși, teren arabil în Mircești, jud. Iași (**NALR. M.B.**, **Date**, 204).

Noaten, în Țara Românească, 1528, 1529, 1535 (**DERS**, 156).

Ar. **Ndzăr**, nume de munte în Samarina în Pind (Capidan, **Toponymie**, 94).

Oaia, vâlcea, com. Albești, jud. Olt (**MDGR**), IV, 521. Și Iordan, **Toponimia**, 372).

Obcina Strungii și Poiana Strungii, în satul Iapa – Neamț (Matasă, 45).

Obcina Tunzăriei (Tundzăriei) parte din muntele **Tundzăria**, în com. Broșteni (Ionescu, **Dictionar Suceava**, 364).

Ocolul, astronim simplu (Nedelcuț, 137).

Odaia, pâraie, dealuri (Obreja, **Iași**, 163-164).

Odaie, nume de locuri (**MDGR**, IV, 543 ș. urm.).

Odăile; La Odăi; Dealu Odăii. Nume topice în Banat (Ioniță, **Nume**, 168).

Oile, astronim simplu (Nedelcuț, 137).

Oile-Ciobanului, astronim compus (Nedelcuț, 158).

Oița, pârau afluent al Nicolinei, com. Ciurea, jud. Iași.

Oița, deal în Coasta Iașilor, satul Curături, com. Ciurea (Obreja, **Iași**, 164).

Oița, pârau în com. Tătăruși (Ionescu, **Dictionar Suceava**).

Oița, munte și poiană, în com. Fundu Moldovei, an. 1697 (Ștefanelli, **Documente**, 17 și 18).

Oiejdea, nume de localitate în județul Alba (Iordan, **Toponimia**, 75, 131). Vezi și Suciu, II, 12, unde se înregistrează și forma **Oieșdea**. Vezi și numele maghiarizat **Wojasd, Wojosd** „Uoiești”.

Ar. **Paliocatunon**, nume de loc în Pind într-o vale laterală față de Aspropotam (Capidan, **Toponymie**, 96).

Parău Stauoia (pe hartă **Stavoina**), în Straja, jud. Suceava (**NALR. MB. Date**, 37).

Parău la Târla lui Alexa, nume dat după numele unui stăpân de târlă în Ruștior, județul Bistrița-Năsăud (Janitsek, **SMO**, 130).

Parău Târlilor, în Ruștior, județul Bistrița-Năsăud (Janitsek, **SMO**, 130).

Ar. **Pașunci**, nume de sat bulgăresc situat la sud de Târn, lângă Bănișor. Din rom. **pășune** (Capidan, **Toponymie**, 98).

Ar. **Patul'a**, nume de loc în Tesalia, aproape de râul Salamvria. Din rom. **pătul'ă** (Capidan, **Toponymie**, 98).

Păcurar, antroponim, în Moldova, 1505, 1529; toponim, în Țara Românească, 1579 (**DERS**, 170).

Păcurari, deal în Coasta Moldavă, satul Cotnari.

Păcurari, fost sat, azi cartier al orașului Iași.

Păcurarul, pârau, com. Cotnari (Obreja, **Iași**, 169-170).

- Păcuraru**, pășune (Comănescu, 98).
- Părăul Oilor**, în satul Plugari, județul Iași (NALR. M.B., Date, 190).
- Pășunea Căilii**, pășune a satului Caila, în nord-estul Transilvaniei (Gr. Rusu, SMO, 171).
- Pârâu Brândzăriu**, în satul Găinești, Fălticeni (NALR. MB., Date, 97).
- Pârâu Cocârla**, în Valea lui Ion, județul Neamț (Matasă, 58).
- Pârâu Cocârla**, în satul Căndești, județul Neamț (Matasă, 56).
- Pârâu Iepii**, menționat în anul 1481, în satul Iapa, județul Neamț (Matasă, 45).
- Pârâu Oilor** (Obreja, Iași, 164).
- Pârâu și poienile Oiștei**, în satul Nechid (Matasă, 47).
- Pârâu stâniei** în Cașin, județul Bacău (NALR. M.B., Date, 393) și în localitatea Pralea, județul Bacău (ibidem, 391).
- Pârâu Stânei**, com. Butea.
- Pârâu Stânei**, com. Voinești. Dealul Stânei, în sudul satului Voinești (Obreja, Iași, 212).
- Pârâu Zavoarelor**, în Tazlău, județul Neamț (Matasă, 62).
- Pârcei**, în Țara Românească, 1501, 1503 (DERS, 181).
- Ar. **Pârciu**, nume de familie în Tiști (Caragiani, II, 196).
- Perce**. Regional, cuvântul circulă cu sensul „bărbat sau copil care muncește la stână fără să aibă atribuții speciale”, cu etimologie nesigură, comparat cu **nicipercea** (MDA). Vasile Ioniță, în **Nume**, 161-162, înregistrează numele topice **Percea**, **Cotu Perciului**, **Curmătura Perciului**. Prezența cuvântului ca toponim este dovadă că a avut, în zonă, oarecare circulație. Acest cuvânt a fost semnalat de Hasdeu din localitatea Globu – Craiovei, cu sensul prezentat în **DLR** și preluat în **MDA**. Fără etimologie. Îl apropiem de **pârcei**.
- Perechile-de-Boi**, astronim compus (Nedelcuț, 158).
- Peștera Laptelui**. În Peștera Laptelui este o piatră albă care, sfărâmată, se dă vitelor, cu sare și apă, spre a le veni lapte („Studii Vâlcene”, VI, 1983, 160). Costea Marinoiu, 133, precizează că **Peștera Laptelui** se află în Valea Lotrului.
- Piatra Sterpariului**, nume topic aproape de satul Ciocănești, județul Suceava (Marian, **Legende istorice**, 128).
- Piciorul Bourii**, în Bucovina.
- Picioru Bulzii**, pădure de brad. **Bulza** este nume de persoană și poreclă în Sebeș, județul Bistrița-Năsăud (Janitsek, SMO, 138).
- Piciorul Caprei**, nume topic în Munții Rodnei (Dunăre, **Civilizație**, 120).
- Piciorul Stânișoarei**, nume topic în Munții Rodnei (Dunăre, **Civilizație**, 120).
- Piciorul Țapului**, nume topic în Munții Rodnei (Dunăre, **Civilizație**, 120).
- Piscul Berbecilor**, nume topic pe Muntele Păpușa (Comănescu, 98).
- Piscul Mioarelor**, picior pe muntele Găinașul Mare (Comănescu, 98).
- Plai**, apelativ, în Țara Românească, 1514 ș.a. și toponim, în Țara Românească, 1504 ș.a. (DERS, 182).
- Plai și Plaiul, Plaiului** (Grămadă, II, **Indice**, 662, 663).
- Plaiul Arșiței, Plaiul Cailor, Plaiul Runcului** (Grămadă, I, 142).
- Plăișor**, loc, în Țara Românească, 1558 (DERS, 183).
- „Toponimul **Plai** desemnează o formă de relief caracteristică pentru viața pastorală și este foarte des întâlnit în arealul subcarpatic, «deoarece județul Argeș este considerat, în privința vieții pastorale, al doilea după Mărginimea Sibiului»” (Ion Moise, **Toponimie argeșeană**, p. 8, citat de Comănescu, p. 98) și **Plaiul ăl Mare**, munte pe Râul Doamnei; **Plai** în Pârâiești (Comănescu, 98).
- Ar. **Plaicúki**, nume al unei pășuni în Siracu. Cuvântul poate fi de origine albaneză, din **plai** și **kug** „roșu” (Capidan, **Toponymie**, 99).
- Ar. **Plaiu**, nume al unui versant, loc în regiunea Konitza. **Plaiu-fărâncosu**, nume de munte în Șipsca – Albania. Și în România. Din lat. ***plagium** (Capidan, **Toponymie**, 99).
- Plaiul Ars**, în zona M-rii Cașin, munte împădurit (Epure, **Trotuș**, 151).

- Plaiul Bulzului**, în jud. Gorj, pe unde trecea un important drum al sării.
- Plaiul Cosminei**, în Negoiești, „munte împădurit, în sudul satului” (Epure, **Trotuș**, 151).
- Plaiul Doamnei**, munte în Maramureș, lângă Prislop.
- Plaiul Frumos**, în hotarul M-rii Cașin (Epure, **Trotuș**, 151).
- Plaiul Oii**, creastă în sudul Făgărașilor (**Nucșoara**, 10).
- Plăcintă**, antroponim, în Țara Românească, 1589; toponim, sat în Moldova, 1495 (**DERS**, 183).
- Plăișorul**, munte pe Lotru (Marinoiu, 138).
- Ploaie**, toponim, oraș, Ploiești, Țara Românească, 1597 (**DERS**, 183).
- Pociovaliște**, munte. Se mai numește **Trecătoarea oilor la Robești**. Din sl. **pociovaliște**, probabil cu sensurile „zăcatoarea vitelor la amiaz”, „loc de odihnă”, „loc de popas” (Marinoiu, 138-139).
- Poiana Boilor**, în munții Călimani și **Poiana Boului**, în Susenii Bârgăului, Munții Rodnei (Dunăre, **Civilizație**, 120).
- Poiana Cirezilor**, în Munții Călimani (Dunăre, **Civilizație**, 120).
- Poiana Stânii**, „poiană în estul satului Popeni, peste Căiuțul Mare” (Epure, **Trotuș**, 158).
- Poiana Vițlăriei**, în Tazlău (Matasă, 62).
- Poiana Vițelor**, în Prundu Bârgăului (Dunăre, **Civilizație**, 120).
- Poiană**, apelativ, în Moldova, 1409, 1468 și Țara Românească, 1499, 1510; antroponim, în Moldova, 1458, Țara Românească; toponim, în Moldova, 1400, sat în Țara Românească, 1429 (**DERS**, 181).
- Ar. **Poiani**, nume de sat românesc așezat în vechea Apolonie – Albania, lângă Fieri. Din sl. **poljana** (Capidan, **Toponymie**, 100).
- Poienița Cârlanului**, loc de arătură pe valea superioară a râului Șicu (Janitsek, **SMO**, 125).
- Ar. **Politșoare**, nume de loc în Aminciu – Pind. Din **politsă** și suf. dim. **-oară**. Și: **pulitsă** (Capidan, **Toponymie**, 100).
- Porc**, antroponim, în Moldova, 1421, 1440, 1445 ș.a., în Țara Românească, 1538; toponim, în Țara Românească, 1496; în Moldova, 1588 (**DERS**, 190).
- Porcar**, antroponim, în Moldova, 1473; în Țara Românească, 1579; toponim, în Țara Românească, 1515 (**DERS**, 190).
- Porcaria**, pădure în satul Calu, județul Neamț (Matasă, 43).
- Pripas și Pripașar** (**DERS**, 194).
- Mr. **Prour** „numele unei mahalale în Nânta” (Capidan, III, 236).
- Ar. **Pulitsă**, în numele **Mpulitsă**, nume de loc în Aminciu – Pind. Este și nume al unui mare platou în nord-estul localității Aminciu. Din bg. **polica** (Capidan, **Toponymie**, 100).
- Putină**, antroponim, în Țara Românească, 1571 (**DERS**, 197).
- Putinei**, în Țara Românească, 1580 (**DERS**, 197).
- Răvaș**, în Țara Românească, 1587, 1588 (**DERS**, 200).
- Răzeș**, în Moldova, 1588, 1600 (**DERS**, 200).
- Râtul Taurului**, nume topic în Coldău (Dunăre, **Civilizație**, 119).
- Râtu Taurului**, fânațuri. „Fânul de aici era folosit pentru întreținerea taurilor”, în satul Voivozi, județul Bihor (M. Oros, în **SMO**, 194).
- Ar. **Reskitsu**, nume al unui loc de pășune în Cornu – Pind (Capidan, **Toponymie**, 101).
- Ar. **Rucutină**, numele unui sat românesc din Albania, dispărut, prezent în unele cântece populare aromâne. Din ar. **rocut/arocut**; vezi și vb. **arucutescu** „a rostogoli” (Capidan, **Toponymie**, 101).
- Runc**, antroponim, în Țara Românească, 1492, 1526; toponim, pârau în Moldova 1473, 1515 și sat în Țara Românească 1486, 1492, 1503 (**DERS**, 205).
- Runcul-Stânelor**, vârf de munte în jud. Bacău (**MDGR**, V, 296).
- Ar. **Sadu**, numele unei pășuni situată pe versantul meridional al unui munte lângă Siracu. Din bg. **sad** (Capidan, **Toponymie**, 101).

Sain „gri” în Țara Românească, <1575-1576> (DERS, 208).

Sare, în Țara Românească, 1594 (DERS, 207).

Mr. Sărin „nume de loc în Huma” (Capidan, III, 157, s.v. **sari**).

Ar. **Satșișta**, numele unui mare sat românesc, pe muntele Neaguș – Macedonia. A fost fondat de păstori români. La începutul sec. al XX-lea numele se pronunța **Satșișta** și **Șatișta**. Din rom. **sat**, cu suf. **-iște**, ca **seliște** (Capidan, **Toponymie**, 102).

Sălaș „demeure”, în Țara Românească, 1559 și în Moldova, 1583; toponim, în Țara Românească, 1559 (DERS, 208).

Sălaș, vezi **Ioniță**, **Nume**, 166-168.

Ar. **Scapitu**, nume de loc în regiunea Konitza. Și **Scapite** și **Scapitu-mari**, nume de locuri lângă Oșani – Meglen. Din arom. **scapitu** (dacorom. **scapăt**), derivat al lui **ascăpitare** (din lat. **excapito**, **-are**) cu sensul „culcatul soarelui” (Capidan, **Toponymie**, 103).

Schelă „douane”, „vamă”, în Țara Românească, 1597 (DERS, 210).

Schiler, în Țara Românească, <1482, 1496> (DERS, 210).

Scutar „păstor”, apelativ, în Moldova, 1595, 1598 (DERS, 211).

Ar. **Scutina**, munte în apropiere de com. Selia (Iotta, **Amintiri**, 20).

Secătură „teren defrișat”, în Țara Românească, 1558 și în Moldova, 1586 (DERS, 212).

Seci, apelativ, în Țara Românească, 1501, 1506, și toponim, în Țara Românească, 1585 (DERS, 212).

Seliște, **Săliște** ș. a., vezi **Ioniță**, **Nume**, 179-180.

Ar. **Seliști**, nume de cătun românesc în Albania. Și nume al unui loc în Călarli (Capidan, **Toponymie**, 104).

Siliște „loc de sat”, apelativ în Moldova, 1435, 1443 ș. a.; în Țara Românească, <1477-1482>; antroponim Selișteanu Pătru în Moldova, 1491; toponim, în Țara Românească, 1374, 1385, 1387 ș.a.; în Moldova, 1456.

Siliștioara, nume topic, sat în Țara Românească, 1545 ș.a. (DERS, 213-214).

Ar. **Sirîni**, loc unde se dă sare la oi. Numele este mai răspândit (Capidan, **Toponymie**, 105).

Ar. **Stâne**, stână; nume de loc în Aminci, în Muntele Tomor din Albania. Alte nume: **Stane-tu-câmpu**, **Stane-tu-groapă**, în Căndrova – Macedonia; **La Stane-al-Caranica**.

Ar. **Stanile**, nume de loc în regiunea muntoasă Kratovo – Bulgaria.

Ar. **Stanișor**, nume de sat. Din **stane** cu suf. **-ișor** (Capidan, **Toponymie**, 106).

Staniște, în Motocești, „teren arabil”; „loc stabil în comparație cu alte terenuri care au suferit alunecări; loc unde se odihneau vitele la amiază” (Epure, **Trotuș**, 162).

Staniștea, deal, în nordul satului Cristești, pe Moldova, „loc unde se odihnesc vitele la amiază” (Obreja, **Iași**, 210).

Staniștea, deal, în Arbore, jud. Suceava (Grămadă, I, 138).

Staniștea Vacilor, în nord-estul Transilvaniei; pășune. Cuvântul **staniște** este viu în zonă (Gr. Rusu, **SMO**, 177).

Stauoina, „pe hartă stavoina” în Straja (NALR. **MB. Date**, 37).

Stauri, „aici au fost stauri” (**staur** din lat. **stabulum**), în satul Voivozi, județul Bihor (M. Oros, **SMO**, 194).

Stănișoara, deal în Lăpuș, M. Apuseni (GS, II, 66).

Stăuin, pășune în Sâncel; **Stăuină**, pășune în Biia; **Stăuina Mare**, teren arabil în Mihalt și **Stăuina Mică**, teren arabil în Mihalt (Frățilă, **Studii**, 152, 153).

Stăulini, „pădure și pășune” în Cinciș. După apelativul **stăulină**, din **staul**, cu suf. **-ină** (Homorodean, în **SMO**, 106).

Stâna, munte în Ighiu, M. Apuseni (GS, II, 66).

Stâna Bătrână, munte în jud. Buzău (MDGR, IV, 134).

Stâna de Vale, nume topic în jud. Bihor.

Stâna Bobeicii, în Motocești, loc pe dealul cu același nume, unde se fac stâni (Epure, Trotuș, 162).

Stâna Ciutenilor din satul Ciuta (Ioniță, Nume, 167).

Stâna Comarnicelor, nume de stână în muntele Vânturarița (Mara N. Popp, Ciobănia, 168).

Stâna Iezenilor, a celor din satul Iaz (Ioniță, Nume, 167).

Stâna lui Condei, „poiană în sudul satului Heltiu, unde își avea stână Condei, locuitor al satului Blidari” (Epure, Trotuș, 162).

Stâna Mare, munte în Boișoara. În Munții Retezat: **Stâna Scorotii**. În Munții Sibiului **Stâna Șerbotei**, **Stâna Laiota**, oronim: „Mănăileasa și Stâna Mare”, în Țara Românească, 1451 (după DERS, 221-222) (Marinoiu, 165).

Stâna veche, în Viișoara, „loc în nord-estul satului unde era o poiană (acum plantație) în care se făcea stână” (Epure, Trotuș, 162).

Stâna Vetrila, nume topic în Vrancea (Diaconu, Păstoritul, 9).

Stână, apelativ, în Țara Românească, 1560 ș. urm.; toponim, munte, în Țara Românească, 1451 ș. urm.

Stânișoară, Moldova, 1583 (DERS, 222).

O puternică prezență are în toponimie termenul **stână**, cu determinanți de multe ori.

Pârăul Stânii, pe Râul Târgului; **Muchea Stânii**, pe Valea Argeșului; **Stâna** din Capul Piscului de la Mesteacănu, pe valea Buda; **Stâna Oilor**, pe valea Topologului; **Stâna Mare**, munte pe Topolog; **Stâna din Coastă**, pe valea Topologului; **Pârăul Stânii**, pe Valea Bratiei; **Valea Stânii**, pe valea Năvrăpului; **Plaiul Stânii**, pe Valea Bughii; **Izvorul Stânii** (Comănescu, 98).

„**Stână**, **Stânceică**, **Stăuină**, **Storiște** sunt nume întâlnite în special în locurile unde se produce un păstorit în masă. Se precizează astfel suprafețele întrebuintate la pășunat. Locurile indicate se află pe aceeași culme. Ele se succed în această ordine. **Stâna** reprezintă construcția destinată prelucrării laptelui (...). **Storiștea** este spațiul exterior unde oile așteaptă pentru a fi mulse. Pe storiște, primăvara și iarna animalelor li se dă hrană: fân și otavă. De aceea locul se îngrașă. După mai mulți ani storiștea este părăsită de ciobani din pricina gunoierului, și se caută alta. Acum storiștea se înierbează rapid și locul se numește **stăuină**. Stâna, storiștea, stăuina în totalitate se numesc **stânceică**. Stânceici sunt la Stâncești, Corbșori, Corbi, Slatina” (Comănescu, 100).

Stânișoara, munte în Valea Oltului și mănăstire în Munții Coziei (Marinoiu, 165-166).

O legendă despre această mănăstire, în **Basme, legende, snoave**, p. 47-49, de Dumitrașcu.

Steaua-Ciobanului, astronim compus (Nedelcuț, 158).

Ar. **Stearpă**, în numele **La-stearpa**. Din **sterp** (Capidan, Toponymie, 106).

Sterp, adj., în Țara Românească, 1548; antroponim, în Țara Românească, 1567, 1586 (DERS, 221).

Sterpar, munte lângă satul Ciocănești, județul Suceava (Marian, Legende istorice, 128).

Sterpu, munte pe Lotru. Apelativul a devenit antroponim dintr-un supranume: „**Dumitru Sterpu** și **Pătru**, ei amândoi au vândut” (1586). **Bate vântu ca un șerpe/De la badiu de la sterpe** (din Racovița). Are etimologie nesigură. La aromâni **sterpu** (Marinoiu, 164-165).

Stevie (Steyi), o parte a Giumalăului, loc de pășunat oile (Bucovina).

Stijena, nume de sat în Peninsula Balcanică (Dragomir, **Vlahii și morlacii**, 105).

Struga, nume de sat în Albania (Caragiani, II, 255).

Strúgäs'a, nume de vale în Cornereva (NALR. Banat. Date, 46).

Strugu, nume topic în Răstolița, jud. Mureș (ALRR. Trans. Date, 56).

Strunga, nume de localitate pe muntele Tomor în Albania, unde au fost mai multe familii de aromâni. Cuvântul nu se mai folosește în dialect, fiind înlocuit cu cutar (Capidan, **Rom. nom.**, 157).

Strungi, munte în Maramureș (Latiș, Păstoritul, 92).

Strunga, pârâu și sat atestat la 1411 (Obreja, Iași, 214).

Strungă, apelativ, în Moldova 1401, sat, în Moldova 1401,<1475-1476>, 1579 (DERS, 224).

Ar. **Strúnga**, loc unde se mulg oile. Nume de loc în muntele Toémor – Albania, unde sunt multe aşezări de păstori aromâni.

La-strungă – o parte a satului Cruşuva.

Originea cuvântului românesc nu este clară. Şi în alte limbi balcanice este acest cuvânt (Capidan, **Toponymie**, 107).

Strunga Mică, potecă din Țara Românească spre Bran, menţionată în documente din 1832 (Constantinescu Mirceşti, 29).

Strunga de Piatră, nume topic pe Valea Argeşului în zona de munte (Comănescu, 98).

Strungean, nume de familie în nordul judeţului Argeş (Comănescu, 103) din **Strungă**, pl. **Strungi**.

Ar. **sturdză**, nume al unei păşuni în Aminciu (Capidan, **Toponymie**, 107).

Suhatul, pârau şi deal (Obreja, Iaşi, 215).

Suhatul de la Scânteiasca; Suhatul de la Pisc; Suhatul Marmureni; Suhatul Pietrariei ş.a. (M. Ciubotaru, **Oronime**, 152).

Surlar, în Moldova, 1495, 1528; în Țara Românească, 1581 (**DEERS**, 226).

Şaua Urdele, 1245 m; este cea mai înaltă din țară (Marinoiu, 179).

Şerbota, culme pe Valea Lotrului şi munte în zona Boişoara. În Munţii Sibiului sunt: **Şerbota Mare şi Mică, Vârful Şerboţii, Stâna Şerboţii, Cascada Şerbota**. Sunt multe nume de persoane în -otă: **Albotă, Balotă, Calotă, Dobrotă, Dragotă** (Marinoiu, 169).

Şmirli, nume de familie în Avela (Caragiani, II, 43).

Şură, în Moldova, 1551 (**DEERS**, 233).

Şutu, nume de familie la fărşeroţii din Albania (Caragiani) II, 245, 260 şi Şutu (II, 283).

Tabla Boilor, în Arcalia (Dunăre, **Civilizație**, 120).

Taistră, în Moldova, 1579, 1587; sat, în Țara Românească, <1578-1579>, 1599 (**DEERS**, 234). Şi **traistă**, p. 238.

Taor, Taore şi Taorska, nume de sate româneşti în Peninsula Balcanică (Dragomir, **Vlahii şi morlacii**, 105).

Tarlev, nume românesc rusificat în Basarabia. Nume al unui fost prim-ministru al Republicii Moldova. Din **Tărlă**.

Tărure (Marinoiu, 173-174). Probabil: **întră răure > tră rure > tărure**.

Tâmbăr „manta”, în Țara Românească, 1579 (**DEERS**, 236).

Ar. **Târcol**, nume pe care păstorii aromâni l-au dat satului Tricala din Tesalia (Capidan, **Toponymie**, 110).

Tirlogh (= **Târlog**), nume de familie, 1668 (**Urbariile**, II, 418, 419). Din **tărlă**.

Tomnaticu, munte în Broşteni (Ionescu, **Dicționar Suceava**, 361).

Mr. **Țorliști**, nume de loc în Meglen (Capidan, III, 296).

Trecătoarea Oilor la Robești, vezi **Pociovaliște**.

Ar. **Tșor**, din **tsitșor** „picior”, în numele de munte **Tșorlu-atsel-lungu**, aproape de Veria – Macedonia. **Tșorlu-di-tu-mesi**, nume de fântână lângă Băiasa. **Tșorul**, nume de sat din Bulgaria. Din lat. **petiolus**, -um (Capidan, **Toponymie**, 114).

Ar. **Tșucă** (Capidan, **Toponymie**, 114-115).

Ar. **Tșumáglu**. Nume de loc lângă Aminciu. Din tc. **çomak** (Capidan, **Toponymie**, 115).

Tunzăria (**Tundzăria**), munte între com. Broşteni, Şaru Dornei şi Dorna (Ionescu, **Dicționar Suceava**, 364).

Turăşte şi Turaşti, nume de localitate în Albania (Capidan, **DR**, IV 1, 333).

Ar. **Turăşti**, nume de loc situat între două vârfuri ale muntelui Tomor – Albania, lângă Durazzo. Din **turişte** (Capidan, **Toponymie**, 112).

Țapu, nume de familie la aromâni (Caragiani, I, 148).

Țapul, munte, 1647, doc. de la Vasile Lupu, în Balan, **Documente**, II, p. 124-125. Muntele este în zona Câmpulungului Rusesc (Grămadă, II, 112).

- Caparici** (citește **Țaparici**), nume topic în nordul Serbiei medievale (Dragomir, **Vlahii**, 56).
- Țapul**, astronim simplu (Nedelcuț, 137).
- Țarcu**, nume topic aromânesc în Creta (Caragiani, I, 268).
- Țarcul**, astronim simplu (Nedelcuț, 137).
- Urda și Urdele**, munte și vârf de munte în județul Gorj (Radu Sp. Popescu, **Graiul**, 155).
- Urda Mică și Urda Mare**, nume de munți în hotarul satului Berzasca, județul Caraș-Severin (NALR. Banat, **Date**, 18).
- Urdar** „cioban care face urdă”, în Țara Românească <1593>], 1594.
- Urdă**, în Țara Românească <1593> (**DERS**, 247).
- Urdea**, nume de munte în Făgăraș, în com. Nucșoara (Comănescu, 101; **Nucșoara**, 82).
- Urdele**, munte și curs de apă în Valea Lotrului (Marinoiu, 179).
- Urdina**, loc în Bulgaria sud-vestică, în munții din apropierea Sofiei (Drăganu, **Românii**, 616).
- Vadul Oilor și Vadul Cailor** erau la Dunărea de Jos (Vuia, II, 177).
- Vakarel**, nume de sat mare la răsărit de Sofia, păstrat de la Vlahii trăitori acolo în evul mediu (Dragomir, **Vlahii**, 14).
- Ar. **Vale**. Acest cuvânt, cu determinanți, denumește o seamă de nume topice precum: **Valea-mari**, nume consemnat de autori străini ca **Valmari**; **Valea-di-căpreți**, **Valea-a-murgului**; **Valea-nel'lor** ș.a. Din lat. **vallis**, -em (Capidan, **Toponymie**, 116 și 117).
- Valea Nelepcei**, la 1709 în satul Bădeuți, jud. Suceava (Grămadă, I, 145).
- Valea Oilor**, pârau pe stânga Siretului, satul Oțeleni, județul Neamț; **Valea Oilor**, sat, comuna Bălțați, pe pâraul cu același nume (Obreja, **Iași**, 243). **Valea uăilor**, pârau în Săcuieni, jud. Cluj (**ALRR. Trans. Date**, 71).
- Valea Stânii**, nume topic în com. Tițești, județul Argeș (Iancu-Stănescu, **Valea Argeșului**, 19).
- Valea Strugariului**, curs de apă în Giurgești, com. Bulzești de Sus, jud. Hunedoara (**ALRR. Trans. Date**, 128).
- Ar. **Vartșobani**, nume de loc în Asimochori în vârful Muntelui Golii, unde se află mormântul unui păstor valah. Din alb. **varr** „mormânt” și **tșoban** (Capidan, **Toponymie**, 118).
- Văcar**, în Țara Românească, 1581, 1582; antroponim în Țara Românească, 1519, 1555; sat în Țara Românească, 1582 ș. urm. (**DERS**, 256). Constelație din Emisfera Boreală, situată în apropierea Carului Mare (Blănaru, 422).
- Văcăreață**, toponim în Țara Românească, 1587 (**DERS**, 256).
- Văcărel**, nume topic în Balcani, în apropierea de orașul Sofia (Weigand, **Rumänen und Aromunen**, 40).
- Văcarul-cu-Sapte-Boi**, astronim compus (Nedelcuț, 158).
- Văcăria**, deal în Podișul Central Moldovenesc, la vest de satul Hilița, com. Costuleni. Are sensul „ocol îngrădit pentru vite” (Obreja, **Iași**, 243).
- Văcăriște**, în Breaza, Țibleş (Dunăre, **Civilizație**, 120).
- Văratica**, sat subordonat orașului Brezoi; „locul la munte unde se petrece vara cu oile”. Atestat 1537: „la Vărateci o livade” (**DRH.B.**, V, 63). Și: în Argeș, Câmpulung (Iordan, 134)(Marinoiu, 187, 188).
- Văraticul**, munte în Broșteni și deal în Dolhești (Ionescu, **Dicționar Suceava**, 373).
- Ar. **Văcărești**, în numele **La-văcărești**, nume de loc în Furca – Pind (Capidan, **Toponymie**, 116).
- Vârful Strungii**, deal și culme la poalele Munților Făgăraș, lângă satul Nucșoara (**Nucșoara**, 10, 41); **Vârful Strungii**, nume topic în com. Nucșoara (Comănescu, 98).
- Vârful Târla Radului**, în satul Calu, județul Neamț (Matasă, 44).
- Vițel**, cu atestare din anul 1499 în Țara Românească, nume de loc **Vițelu** și în Moldova la 1583 ca nume de sat **Vițel** (**DERS**, 262).
- Vițel**, în Țara Românească 1499 ș. urm. (**DERS**, 262).

Ar. **Vlah** este nume topic în toată Peninsula Balcanică, iar Th. Capidan, în **Toponymie**, 119-123, înregistrează acest nume topic și în derivate sau cu determinanți (Capidan, **Toponymie**, 123).

Ar. **Vrăsani**, în **La-Vrăsani**, nume de loc unde păstorii aromâni își pasc turmele (Capidan, **Toponymie**, 123).

Zară, poreclă în satul Vlădeni, jud. Iași (NALR. MB. Date, 172).

Zăbun, în Țara Românească, <1594-1599> (DERS, 267).

Zăcană, teren arabil, **Zăcătoare**, **Zăcătură** (Frățilă, **Studii**, 171, 172).

Zărna, pârau și deal în satul Tudora, jud. Botoșani (NALR. MB. Date, 209).

Zăvoarele, nume topic pe apa Dragoșei, în județul Suceava (Marian, **Legende istorice**, 127).

NOTĂ: Capitol inedit din monografia **Termeni păstorești în limba română**.

BIBLIOGRAFIE

ALRR. Trans. Date = **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania. Date despre localități și informatori**, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Ed. Academiei, 1992.

Balan, **Documente**, I, II = Teodor Balan, **Documente bucovinene**, vol. I, II, Cernăuți, 1933, 1934.

Bunea, **Încercare** = Dr. Augustin Bunea, **Încercare de istorie a românilor până la 1382**, București, 1912.

Blănaru = Alma Blănaru, **Dicționar de termeni păstorești**, Suceava, Mușatinii, 2002.

BL, XIV = „Bulletin linguistique”, București, I (1933).

Bolocan = Gh. Bolocan, Elena Șodolescu Silvestru, Iustina Burci, Ion Toma, **Dicționarul entopic al limbii române**, Ed. Universitaria, 2010.

CADE = I. Aurel Candrea – Gh. Adamescu, **Dicționarul enciclopedic ilustrat. Partea I, Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi de I. Aurel Candrea. Partea II, Dicționarul istoric și geografic universal de Gh. Adamescu**, București, Ed. Cartea românească [1926-1931].

Capidan, III = Theodor Capidan, **Meglenoromânii**. Vol. III. **Dicționar meglenoromân**, București, 1935.

Capidan, **Rom. nom.** = Theodor Capidan, **Românii nomazi**, în **DR**, IV 1, p. 183-352.

Capidan, **Toponymie** = Theodor Capidan, **Toponymie macédo-roumaine**, în „Langue et littérature. Bulletin de la section littéraire”, vol. III, nr. 1-2, București, 1946.

Capidan, Theodor, **Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă**, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1942.

Caragiani, I, II = Ioan Caragiani, **Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică**, București, I, 1929; II, 1941.

Ciubotaru, M., **Oronimia și hidronimia din bazinul superior al Bârladului**, Iași, Ed. Demiurg, 2001.

„Col. Tr.”, 1874 = „Columna lui Traian”, București, I (1874).

Comănescu = Elena Cremona Țintatu-Comănescu, **Migrațiile interne și enclavele culturale**, Pitești, Ed. Tiparg, 2009.

DERS = **Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374-1600**, București, Ed. Academiei, 1981.

Constantinescu-Mircești = C. Constantinescu-Mircești, **Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII-XIX**, București, Ed. Academiei, 1976.

DA, I = **Dicționarul limbii române (A-L)** publicat de Academia Română între 1913-1949.

DD, I, V = **Dicționar dialectal**, Chișinău, Ed. Știința, I, 1985-V, 1986.

DDA = Tache Papahagi, **Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic**. Ediția a 2-a, București, Ed. Academiei, 1974.

Densusianu, **Opere**, I, III = Ovid Densusianu, **Opere**. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb. Cu o prefață de B. Cazacu, vol. I, **Lingvistică**, București, Ed. pt. Literatură, 1968; vol. III, **Limba română în secolul al XVII-lea. Evoluția estetică a limbii române**. Ediție critică și comentarii de Valeriu Rusu, București, Ed. Minerva, 1977.

- DERS** = **Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374-1600**, București, Ed. Academiei, 1981.
- Densusianu, Graiul** = Ovid Densusianu, **Graiul din Țara Hațegului**, București, 1915.
- DEX** = **Dicționarul explicativ al limbii române**, București, Ed. Academiei, 1975, 1996.
- Diaconu, Păstoritul** = I. Diaconu, **Păstoritul în Vrancea**, în *GS*, IV (1930), p. 257-309.
- DOR** = N. A. Constantinescu, **Dicționar onomastic românesc**, București, Ed. Academiei, 1963.
- Dragomir, Silviu, Vlahii și morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic**, Cluj, 1924.
- Drăganu, Românii** = Nicolae Drăganu, **Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii**, București, 1933.
- DRH. A, I, II, III** = **Documenta Romaniae Historica. A. Moldova**, I, 1975; II, 1976; III, 1980, București, Ed. Academiei.
- DR** = „Dacoromania”. „Buletinul Muzeului Limbii Române”, Cluj, I-X (1920).
- DRH. B I-V** = **Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească**, I, 1966; II, 1972; III, 1975; IV, 1981; V, 1983, XXII, XXIII, București, Ed. Academiei.
- DTB** = Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, **Dicționarul toponimic al Banatului**, Timișoara. I (A-B), 1984; III (D-E), 1986; V (H-L), 1987; VI (M-N), 1989.
- DTRO** = Prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan (sub redacția ~), **Dicționarul toponimic al României. Oltenia**, vol. 1 (A-B), 1993; 2 (C-D), 1995; 3 (E-Î), 2002, Craiova, Ed. Universitaria.
- Dunăre, Civilizație** = Nicolae Dunăre, **Civilizație românească tradițională în Curbura Carpatică Nordică**, București, Ed. Șt. Encl., 1984.
- Epure, Trotuș** = Epure, Ștefan, **Valca Trotușului – toponimie și istorie**, Iași, Ed. Vasiliana'98, 2004.
- Frățilă, Studii** = Vasile Frățilă, **Studii de toponimie și dialectologie**, Timișoara, Excelsior, 2002.
- Giuglea, Cuvinte** = George Giuglea, **Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie**. Ediție de Florența Sădeanu, București, Ed. Șt. Encl., 1983.
- Gonța, Locuri** = Alexandru I. Gonța, **Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri**. Ediție de I. Caproșu, București, Ed. Academiei, 1990.
- Gonța, Persoane** = **Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane**, întocmit de Alexandru I. Gonța. Ediție îngrijită și cuvânt înainte de I. Caproșu, București, Ed. Academiei, 1995.
- GS, I-VII** = „Grai și suflet”, I (1923)-VII (1937).
- Grămadă, Toponimia** = Nicolai Grămadă, **Toponimia minoră a Bucovinei**. Îngrijirea ediției, studiul introductiv, bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu-Sireteanu. Introducere: D. Vatamaniuc, vol. I-II, București, Ed. Anima, 1996.
- Homorodean, Vechea vatră** = Mircea Homorodean, **Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei**, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1980.
- Iancu – Stănescu, Valea Argeșului** = M. Iancu, S. Stănescu, **Valea Argeșului**, București, Ed. Științifică, 1970.
- Ionescu, Dicționar Suceava** = Serafim Ionescu, **Dicționar geografic al județului Suceava**, București, 1894.
- Ioniță, Nume** = Vasile Ioniță, **Nume de locuri din Banat**, Timișoara, Ed. Facla, 1982.
- Iordan, Toponimia** = Iorgu Iordan, **Toponimia românească**, București, Ed. Academiei, 1963.
- Iotta, Naum, Din viața zbuciumată a aromânilor: amintiri; povestire istorică**, București, Ed. Predania, 2012.
- Izvoare, Hațeg** = **Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)** de Pop, Ioan-Aurel; Rusu, Adrian Andrei; Drăgan, Ioan, Cluj-Napoca, 1989.
- Latiș, Păstoritul** = Vasile Latiș, **Păstoritul în Munții Maramureșului**, Ediția a II-a, Baia Mare, Ed. Proema, 2000.
- LIGC, II** = **Lucrările Institutului de Geografie din Cluj**, 1926.
- Marian, Legende istorice** = Simion Florea Marian, **Legende istorice din Bucovina**, Iași, Ed. Junimea, 1981.
- Marinoiu, Costea, Toponimia Țării Loviștei**, București, Ed. Vestala, 2001.
- Matasă, Câmpul** = Preot C. Matasă, **Câmpul lui Dragoș. Toponimie veche și actuală din județul Neamț**, București, Casa Școalelor, 1943.
- MDGR** = **Marele dicționar geografic al României**, vol. I-V, București, 1898-1901.

NALR. Banat = Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat. Sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Ed. Academiei; I, 1980; II, 1997; III, 1998.

NALR. MB. Date = Noul atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Ed. Academiei, 1987.

Nucșoara = Preot Oprescu Ion, Prof. Retevoi Valentin ș.a., **Monografia comunei Nucșoara, județul Argeș**, Pitești, Ed. Zodia Fecioarei, 2007.

Obreja = Al. Obreja, **Dicționar geografic al județului Iași**, Iași, Ed. Junimea, 1979.

Pamfile, Teodor, **Cerul și podoabele lui după credințele poporului român**, București, 1915.

Pașca, Glosar = Ștefan Pașca, **Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni**, București, 1928.

Pașca, Nume = Ștefan Pașca, **Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului**, București, 1936.

Păcurariu, Mircea, Istoria Bisericii Ortodoxe Române vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980.

Petrovici, Emil, Texte dialectale, București, 1943.

Philologica, I, sub redacția lui Gh. Ivănescu, București, Ed. Academiei, 1970.

Philippide, OR, I, II = Alexandru Philippide, **Originea românilor**, Iași, I, 1925; II, 1928.

Popescu, R. Sp., Graiul = Radu Sp. Popescu, **Graiul gorjenilor de lângă munte**, Craiova, Scrisul Românesc, 1980.

Popescu – Balkanschi = Radu Sp. Popescu, Todor Balkanski, **Aromânii din Rodopii Bulgariei și graiul lor**, Craiova, Ed. Beladi, 1995.

Popescu-Sireteanu, Ion, Termeni păstorești în limba română, vol. I, Iași, Ed. PrincepsEdit, 2005.

Popescu-Sireteanu, Ion, Vechi nume românești (Memoria limbii române, vol. IV), Iași, Ed. Vasiliana, 2003; ediția a doua, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009.

Popp, Mara N., Ciobănia la ungurenii din dreapta Oltului, în BSRG, 1932, p. 149-172.

Recensămintele, I, II = Academia de Științe a RSS Moldovenești. Institutul de Istorie. Moldova în epoca feudalismului. Vol. VII. Partea I. Partea II. **Recensămintele populației Moldovei**. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P. G. Dimitriev, sub redacția lui P. V. Sovetov, Chișinău, Ed. Știința, 1975.

Russu, Elemente = I. I. Russu, **Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez**, București, Ed. Academiei, 1970.

Sacerdoțeanu, A., Pocelnicul, o instituție românească medievală, în „Analele Univ. București”, Seria Științe Sociale, București, XV, 1960, p.53.

SCO, II = „Studii și cercetări de onomastică”, Craiova, II (1996).

SMO, I = **Studii și materiale de onomastică**, vol. I, București, Ed. Academiei, 1969.

„Studii Vâlcene”, VI, 1983.

Suciu, I, II = Coriolan Suciu, **Dicționar istoric al localităților din Transilvania**, I, 1967; II, 1968, București, Ed. Academiei.

Șăineanu = Lazăr Șăineanu, **Dicționar universal al limbei române**, a șaptea edițiune revăzută și adăugită, Craiova, [1947], **Dicționar universal al limbii române**. Ediție revăzută și adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu, Iași, Mydo Center, 1995-1996.

Șăineanu, Lazăr, Influența orientală asupra limbei și culturii române, București, 1900.

Ștefanelli, Documente = Teodor Ștefanelli, **Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc**. Culese, adunate și publicate de..., București, 1915.

Urbariile, I, II = **Urbariile Țării Făgărașului**. Vol. I-II. 1601-1650. Editate de acad. D. Prodan, cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu, București, Ed. Academiei, 1970.

Vuia, Romulus, Studii, II = Romulus Vuia, **Studii de etnografie și folclor**. Ediție de Mihai Pop și Ioan Șerb, I, Ed. Minerva, 1975; II, Ed. Minerva, 1980.

Vuia, Romulus, Tipuri de păstorit la români, București, Ed. Academiei, 1964.

„CANDELA” - BIRUINȚA SUFLETULUI ORTODOX ÎN BUCOVINA MITROPOLITULUI SILVESTRU MORARIU ANDRIEVICI

Justinian-Remus COJOCAR

Rezumat: Jurnalul bisericesc-literar „Candela” a văzut lumina tiparului la 1 Iulie 1882. Vrednicul de pomenire Silvestru Morariu Andrievici, Mitropolitul Bucovinei și Dalmației, a reușit să mobilizeze suflarea românească ortodoxă din Bucovina și să ridice prestigiul eparhiei prin editarea Revistei „Candela”. A apărut astfel buletinul oficial al Mitropoliei Bucovinei.

„Candela” apărea lunar, în limbile română și rutenă și era răspândită la parohii, în bibliotecile orășenești, în colecțiile cărțurilor vremii și la Universitatea din Cernăuți. A apărut din anul 1882 până în 1946, excepție făcând perioadele Războaielor Mondiale.

„Candela” a contribuit la culturalizarea preoților și a oamenilor bucovineni, a ajutat la misiunea Bisericii în societate și a menținut aprinsă flacăra românismului.

Cuvinte-cheie: Candela, Bucovina, cultură, revistă, Ortodoxie, Mitropolie, 1882, misiune, Cernăuți

Abstract: The religious-literary journal “Candela” was first published on the 1st of July 1882. The worthy of remembrance Silvestru Morariu Andrievici, Archbishop of Bukovina and Dalmatia, managed to mobilize the Romanian orthodox people from Bukovina and raise the prestige of his diocese through the editing of the Journal “Candela”. Thus the official bulletin of the Primate of Bukovina appeared.

“Candela” was issued monthly, in both Romanian and Ruthenian, and was distributed to parishes, city libraries, collections of the scholars of that time and to the University of Chernivtsi. It appeared from 1882 until 1946, except during the two World Wars.

“Candela” has contributed to the enlightenment of the priests and lay people of Bukovina, has helped the Church’s mission in society and has maintained the flame of Romanianism.

Keywords: Candela, Bukovina, culture, journal, Orthodoxy, Primate, 1882, mission, Chernivtsi

Biserica Ortodoxă din Bucovina a reușit să mențină tezaurul spiritual nealterat sub stăpânire habsburgică. Întreg secolul al XIX-lea poate fi caracterizat ca „rezistență”. Lupta pentru identitatea națională, românească și ortodoxă, a devenit mai vizibilă și mai puternică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Jurnalul bisericesc-literar „Candela” a însemnat o marcă biruință a Bisericii din Bucovina. „Candela” era buletinul oficial al Mitropoliei Bucovinei

La data de 8 (20) Aprilie 1882, Silvestru Morariu Andrievici, Mitropolit al Bucovinei și Dalmației (1880-1895), a emis *Circulara* și *Regulamentul pentru Jurnalul bisericesc-literar din Cernăuți* și a trimis cele două documente, în 17 (29) Aprilie 1882, cu nr. de intrare 30, spre publicare în *Foia Ordinăciunilor a Consistoriului arhiepiscopal în afacerile Arhidiecezei ortodoxe orientale a Bucovinei*, nr. 4, anul 1882.

Iată cuprinsul Circularii:

„*Circulară*”¹:

Una dintre dorințele învechite ale autorității spirituale și ale clerului de Domneșcu scutitei Eparchiei Nostre a fost și aceea, de a avea și a susține un Jurnal bisericesc literar, ca organ propriu pentru lățirea și fructificarea științelor teologice în cler, răspândirea învățăturilor religioase morale în poporul creștin și pentru susținerea și învișarea intereselor de viață ale Bisericii noastre drept-credincioase din Bucovina, după dogmele și așezemintele Bisericii ortodoxe ecumenice, între marginile legilor publice de stat.

Pe cât de fierbinte a fost această dorință învechită, pe atât de eră ea și de îndreptățită, pentru că mai vârtos în timpul prezent, încingându-se un concert viu de progresare în toți ramii de

¹ *Foia Ordinăciunilor a Consistoriului arhiepiscopal în afacerile Arhidiecezei ort. orient. a Bucovinei*, nr. 4, anul 1882, pp. 13-15.

știință și de cultură, precum și de dezvoltare a intereselor vitale, comunitatea noastră bisericească, din lipsa unui organ de publicitate literară pentru reprezentarea și însuflețirea intereselor religioase, era lipsită și de acel răzăm, de care se bucură astăzi mai toate corporațiile și comunitățile existente.

Cu toate acestea, pentru lipsa unei subvenții sigure, fără de care, mai cu seamă în mica noastră țară, unde cetitorii și prenumerații unui jurnal bisericesc literar nu se pot număra cu miile, precum și pentru unele alte împrejurări descurajatoare, dorința de obștie și în deosebi a organelor competente și îndatorite nu se pot realiza.

Toamna acum, după ce Maestatea Sa, C. R. Apostolică, cu rezoluțiunea prea înaltă de nra 4 Marte a. c. binevoit a acordat prea grătos de n fondul religios al Eparchiei, de o-cam dată pe trei ani, una subvenție câte de 1500 fl. Ne deciserăm a face îndrumările executării pentru redactarea și editarea jurnalului bisericesc și așa, după discutarea afacerii mai întâi în una conferință prealabilă, era apoi în ședința plenară a Consistoriului dintr'al 8. (20.) Marte a. c. venim a publica Regulamentul pentru jurnalul bisericesc-literar, precum urmăze alătura.

Împreună cu votarea unanimă și aprobarea Regulamentului acestuia, carele, cuprindând toate detaliile respective, va servi de îndreptar pentru toate afacerile redacției și administrației jurnalului «Candela», s'a denumit și personalul concernit și anume:

Administrator și editor pentru toate afacerile economice: Prea Cuvioșia Sa, Părintele Archimandrit Arcadie Ciupercovici;

Redactor primar, responsabil pentru întregul cuprins al jurnalului Prea Cucernicia Sa, Părintele Protopresbiter - staurofor și profesor de teologie Vasile Mitrofanovici;

Redactor al doile și corector pentru textul slavono-rusesc, Prea Cucernicia Sa, Părintele Protopresbiter și profesor de cântarea corală Isidor Vorobchievici;

Revident și corector al textului românesc, Prea Cucernicia Sa, Părintele Protopresbiter și paroh Artemie Berariu;

Actuar pentru afacerile manipulative ale administrației, Domnul asistent Eugeniu Meședer;

Cursor și îngrijitor al afacerilor servitoriale, Patapie Palagian.

De ore-ce fie-carele dintre numiți membri ai redacției este împovărat și cu îndatoririle chemării sale proprie, se înțelege de sine, cumcă compunerea materialului întreg pentru jurnal nu se poate lor pune și necă acceptă numai și numai dela dășii, ci mai vârtos se înțelege de sine, cumcă precum s'a precizat în punctul al 8. din Regulament :

«Colaboratori naturali ai jurnalului sunt toți membrii Clerului Archidieceșei, fiind bineveniți și colaboratori din alte cercuri.» Acceptăm deci cu încredere și nu suntem la îndoelă, cumcă fie-carele membru al iubitului Nostru Cler va mănecă, nu numai cât de a duce și a turna în acesta «Candela» a bisericei noastre din prisosul oleului (unutului de lemn) al seului literar, ci și a depune în acesta visteria comună a Eparchiei noastre înseși ei de pe urmă doi bani, asemenea veducei din Evangeliă, că adecă „Candela” noastră comună, provădută fiind cu oleul literar curat, compus din miezul sănătos al simburilor învățăturilor evanghelice, se nu se atingă, ci se lumineze neincetat, era dinarii de prenumerație în acesta visteria bisericească se nu se înpuțineze, ci se tot adaogă, pentru-că, cu cât mai mult vom coaduce și vom depune cu toții din ofertele noastre spirituale și materiale pe acesta masă comună, cu atât mai frumos, mai îndestulător va fi ospetul mântuirii, de carele vom se ne îndulcim cu toții.

Sporind deci până la stadia presăntă afacerea jurnalului nostru bisericesc, pentru a căruia înființare începurăm Noi a starui încă în pozițiile Noștre de înainte, depunem cu încredere deplină lucrările ulterioare în purtarea de grijă a Redacției și Administrației, era sôrtea viitoare și fructele acceptate și dorite ale acestui organ literar pentru comunitatea noastră bisericească în cooperarea membrilor iubitului Nostru Cler, carele, fiind în acord cu Umiliința Noastră despte toate cele ce sunt mântuitoare și de folos pentru sânta biserică, va recunșce, cumcă și cu acesta «Candela» literară este engăiată onôrea Clerului, cultura poporului întru lumina ortodoxiei și binele al de Domneșcu scutitei Eparchiei Bucovinene.

Cu consiliul venerabilului Consistoriu arhiepiscopal.

Cernăuți într'al 8. (20.) Aprilă 1882.

SILVESTRU

Arhiepiscop și Metropolit²”.

Regulamentul pentru jurnalul bisericesc-literar din Cernăuți are 17 puncte și, pe lângă publicarea în *Foaia Ordinăciunilor*, apare și în primul număr al „Candelei”, 1 Iulie 1882². Iată cuprinsul lui:

„Regulamântă pentru jurnalul bisericesc-literar din Cernăuți.

1. Dela 1. Iuliu 1882 se va edă în Cernăuți sub auspiciile Consistoriului arhiepiscopesc din Cernăuți un jurnal bisericesc-literar, carele este proprietatea Arhiepiscopiei ortodoxe a Bucovinei, sub titlul: «**Candela**».

2. Cu privire la referințele particulare ale Arhiepiscopiei se vor primi în acest jurnal tratate și în limba slaveno-rusă, și materii relative la sporirea culturii religioase-morale a credincioșilor se vor publica în amândouă limbe.

3. Jurnalul va apăre o-dată pe lună, în format de 8^m mare, numărul de 3 până la 4 côle, de o-cam-dată în 600 de exemplare, ăra mai târziu câtă va cere trebuința.

4. Acest jurnal va cuprinde:

a) Articule din toate ramurile științei teologice și anume:

Tratate și documinte privitoare la istoria bisericii creștine, mai ales a bisericii resăritene peste tot și acele din Bucovina în parte; disertațiuni biblice, dogmatice, morale, canonice și apologetice de interes deosebit cu privire la starea actuală a bisericii; disertațiuni relative la chemarea și activitatea omiletică, liturgică, pastorală și catehetică a preoților.

b) Tratat despre învățământul religioasă de școlă;

c) Predică pentru Domineci, serbători și casuri străordinaire precum și catechese;

d) Traduceri din operele mai alese ale s. părinți și tratate asupra acestora;

e) Discutarea de întrebări referitoare la starea actuală a administrațiunii și vieții bisericesc și de alte întrebări sulate în congresul bisericesc, în conferințele pastorale etc.

f) Disertațiuni relative la sporirea cunoștințelor poporului creștin și a culturii religioase morale.

g) Cronica, carea va cuprinde evenimentele cele mai însemnate bisericesc și școlastice din Bucovina și din alte părți ale bisericii creștine, comunicări statistice și alte comunicări de interes bisericesc.

h) Anunțuri și recenzii teologice și religioase.

5. Orice disertațiune de cestiuni politice și naționale, precum și dispute și atacuri personale nu sânt admise în colonele jurnalului.

6. Redacțiunea va constă din un redactoriu primariu, responsabil pentru întregul cuprins al jurnalului; din al doile redactoriu, însărcinat cu redactarea și corectura articulelor în limba slaveno-rusă și din un revident și corector pentru articulele române ale jurnalului.

Fără scirea și consimțământul redactoriului primariu, nu se pôte imprimă nici o piesă a jurnalului.

7. Pentru administrațiunea jurnalului se va institui un administratoriu, carele totu-o-dată va fi și editor al jurnalului.

Administratoriul va îngrijă pentru partea economică a jurnalului și pentru abonamente, va purta corespondințele relative la aceste afaceri, va expedia la abonați jurnalul și la finea anului va da Consistoriului comptă despre veniturile și spesele jurnalului.

Administratoriul va ave în samă jurnalul și totă proprietatea mobilă împreună cu jurnalul.

² *Candela - Jurnal bisericesc-literar*, anul I, nr. 1, 1 Iulie 1882, Tipografia W. Kereckjarto, Cernăuți, pp. 4-6.

8. Colaborători naturali ai jurnalului sîntu toți membrii Clerului Archidieceșei, sîntu înse bine-veniți și colaboratori din alte cercuri.

9. Personalul redacțional și administrativ al jurnalului se denumesc de Consistoriul arhiepiscopal.

10. Jurnalul se va folosi de o limbă corectă, înțelșă în decomună și pentru partea sa cea română de ortografia de curîndu adoptată de societatea pentru cultura și literartura română în Bucovina, ăra pentru partea sa cea slaveno-rusască de ortografia etimologică.

11. Toți membrii activi ai clerului secular și regulăru ai Archidieceșei Bucovinei sîntu oblegați a ține acestu jurnal.

12. Abonamentele se vor face imediatu la administrațiunea jurnalului.

13. Prețulu abonamentului va fi pentru Austro-Ungaria 4 fl. pe anul întreg și 2 fl. pe jumetate de an; ăra pentru România și alte țeri 12 resp. 6 franci.

Acestu prețu se va solvi înainte imediatu la administrațiunea jurnalului.

14. Localul redacțiunii și administrațiunii a jurnalului este în resedința arhiepiscopală.

15. Tôtă lucrarea și colaborarea la acestu jurnal va fi remunerată din cassa jurnalului în următorulu mod:

Redactoriul primariu, anual cu	400 fl.
Administratoriul „ „	250 „
Actuariul „ „	72 „
Cursoriul „ „	48 „
Redactoriulu pentru textulu slaveno-rusescu pentru redactare de cólă cu	10 „
pentru corectura	5 „
Elaboratele sciințifice de cólă de tipariu cu	15 „
Elaboratele cele-lalte de cólă de tipariu cu	10 „
Revederea și corectura textulu român de cólă de tipariu cu	5 „

16. Speșele împreunate cu imprimarea și espedarea jurnalului precum și cu cumpărarea requisitelor necesare și a jurnalelor streine bisericesci, se vor acoperi de asemenea din cassa acestui jurnal.

Tôte jurnalele și cărțile cumpărate se încurse în daru, sîntu proprietatea jurnalului și se depun în biblioteca lui.

17. Din prisosul eventualu al jurnalului se va formă unu fondu de reserva.

Din consiliulu Consistoriulu arhiepiscopal al Bucovinei.

Cernăuți într'ală 8. (20.) Aprilă 1882.

SILVESTRU ”

Cele două documente descoperite le-am prezentat integral. Frumusețea limbii și importanța conținutului lor copleșesc avântul creator al oricărui cercetător.

Preoțimea avea acum un material de culturalizare atât a ei cât și a credincioșilor, un canal de propagandă puternică a credinței ortodoxe și a ideii de unitate națională a românilor. Fiecare parohie avea abonament la „Candela”. Nu existau situații de neplată a abonamentului. Fiecare preot se ostenea să contribuie la editarea revistei. S-au întâmplat cazuri când preoții cereau aprobare să plătească abonamentul „Candelei” din banii discosului³.

Faptul că apărea în două limbi, și pentru români și pentru ruteni, arată dragostea mesajului „Candelei”, care prindea viață datorită ostenitorilor scriitori care au așternut pe hârtiile Jurnalului învățăturile sănătoase și folositoare.

³ Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, Fond Mitropolia Bucovinei, vol. IX, secția Diverse, Dosar 2310/1925, p. 198.

Așadar, apariția Revista „Candela”, Jurnalul bisericesc-literar, a fost o izbândă a Bisericii din Bucovina, păstorită cu multă dăruire de mitropolitul Silvestru Morariu Andrievicei, care „a avut parte de cinste în toată viața”⁴.

Revista „Candela” a apărut neîntreput, lunar, până în anul 1914. Primul Război Mondial a însemnat o pauză în redactarea și tipărirea Jurnalului bisericesc-literar. Se reia apariția „Candelei” în anul 1923. Până la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, „Candela” a luminat clerul și poporul cu învățăturile cuprinse în ea. Anul 1940 este iarăși de pauză în apariția revistei, reluându-se anevoios apoi până în 1946, ultimul an de apariție al „Candelei”.

Dintre redactorii responsabili ai „Candelei”, în ordine cronologică, de la apariția primului număr, 1882, și până în 1946, amintim: pr. dr. Vasile Mitrofanovici (1882-1884), pr. Artemie Berariu (1884-1895), prof. dr. Emilian Voiuțchi (1895-1910), prof. dr. Vasile Gheorghiu (1910-1914), dr. Vasile Tarnavschi (1923-1932). În perioada 1932-1946, director al „Candelei” a fost Vasile Gheorghiu. În timpul său, redactori au fost: Nicolae Cotos (1932-1939), prof. dr. Milan Șesan (1941-1946).

Dintre autorii de articole, traduceri și recenzii ai „Candelei” amintim: Mitropolitul Silvestru Morariu Andrievicei, dr. Vasile Mitrofanovici, pr. Nestor Vorobchievici, prof. E. Popovici, dr. Emilian Voiuțchi, Juv. Stefanelli, Zaharia Voronca, Constantin Sbiera, Mitropolitul Calinic al Ungro-Vlahiei, Constantin Erbiceanu, V. de Repta, pr. N. Popoviciu, pr. Iraclie Porumbescu, pr. Dimitrie Danu, pr. Michaiu Bendeveschi, dr. T. Tarnavschi, dr. I. G. Sbiera, dr. V. Găină, prof. C. Popovici, dr. O. Isopescul, dr. St. Saghin, dr. Vasile Gheorghiu, N. Cotos, Ioan Bucevschi, Artemon Manasterschi, dr. N. Cotlarciuc, Constantin Morariu, I. Tomoioagă, dr. Ioan Puiul, R. Căndea, D. Spănu, V. Șesan, Episcopul Nectarie, pr. Ioan Zugrav, P. Procopovici, V. Loichița, S. Reli, Dumitru Stăniloae, Gh. Ciuhandu, O. Tarangul, I. Belu, V. Grecu, V. Timinschi, Milan P. Șesan, C. Mercheș, P. Rezuș, Șt. Slevoacă, V. Prelipcean.

După căderea comunismului în România, Revista „Candela” a văzut din nou lumina tiparului la Iași, la Mitropolia Moldovei și Sucevei, și la Suceava, la Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților.

În cuprinsul „Candelei”, la rubrica „Cronică”, autorii au surprins cele mai importante evenimente din viața Bisericii și din societatea românească: Congresul bisericesc ortodox din Bucovina (1882), recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române la data de 25 Aprilie 1885⁵, Anul omagial al împlinirii a 1600 de ani de la Edicul de la Milano (313)⁶, înmormântarea marelui compozitor Ciprian Porumbescu⁷ și trecerea la cele veșnice a poetului național Mihai Eminescu⁸, anul 1918, Marea Unire⁹, ridicarea la rangul de patriarhie a Bisericii Ortodoxe Române în anul 1925¹⁰.

Unul din scopurile apariției Jurnalului bisericesc-literar „Candela” a fost cultivarea preoților și a credincioșilor. Ca buletin oficial al Bisericii Ortodoxe din Bucovina, Revista „Candela” avea să dăruiască prestigiu eparhiei, identitate Bisericii și românilor bucovineni.

În administrația Mitropoliei Bucovinei era un compartiment special (Secția Culturală) care se ocupa de editarea și sprijinirea „Candelei” și care ținea o evidență a tuturor factorilor implicați în dezvoltarea culturii în Bucovina.

⁴ Constantin Morariu, *Părți din istoria Românilor bucovineni*, Tipo și litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievicei, Cernăuți, 1893, p. 201.

⁵ *Candela*, *Enciclica patriarchiei ecumenice către Patriarcele Ierusalimului, Alexandriei, arhiepiscopul Ciprului, sinodul Rusiei, Greciei și alii Serbiei și către Arhiepiscopia Carlovățului*, anul IV, nr 9, 1 Septembrie 1885, pp. 542-545.

⁶ *Candela*, anul XXXII, 1913, p.163.

⁷ *Candela*, anul II, nr. 7, 1 Iuliu 1883, pp. 400-402.

⁸ *Candela*, anul VIII, nr. 8, 1 August 1889, pp. 608-610.

⁹ Valerian Șesan, *Reflexiuni asupra unificării organizației bisericii ortodoxe din România întregită*, în *Candela*, anul XXXIV, nr. 9-12, Septembrie-Decembrie 1923, pp. 321-358.

¹⁰ *Candela*, anul XXXVI, nr. 8-10, August-Octombrie 1925, p. 435; vezi și p.67.

Oamenii de cultură ai Bucovinei au scris la „Candela”. Ierarhi, preoți¹¹, diaconi, profesori de Teologie și de alte științe și intelectuali ai vatrei bucovinene, au contribuit la apariția „Candelei” și la răspândirea culturii sănătoase românești.

Datorită Revistei „Candela” se poate face o radiografie completă a vieții culturale din Bucovina. Fiecare comunitate bucovineană este reprezentată în paginile revistei prin preotul satului care este îndemnat să predice și să învețe poporul. Unii preoți cărturari contribuie ei înșiși cu articole și aveau o activitate rodnică în cadrul conferințelor pastorale.¹²

În cuprinsul Revistei „Candela ” aflăm de existența cabinetelor de muzică, de lectură, de teatru și arte frumoase, de prezența hotărâtă în cadrul societății a Societăților de Cultură, a Asociațiilor culturale care doreau revigorarea culturală și morală a poporului român, ortodox și pe cale de afirmare națională și păstrarea tradițiilor sfinte.

O dată cu apariția „Candelei” s-a deschis de către Biserica din Bucovina un canal de propagandă și de misiune foarte eficient. În paginile Revistei „Candela” s-au publicat articole cu învățături dogmatice și mici catehisme. Cărțile Sfintei Scripturi au fost în parte traduse, tâluite din Sfinții Părinți.

Munca de descoperire a întregii colecții de reviste „Candela” este abia la început.

Ne propunem să cercetăm mai ferm și cu aceeași dragoste Jurnalul bisericesc-literar „Candela”, în cadrul unei lucrări de doctorat. Cerem ajutorul Bunului Dumnezeu să ducem lucrarea la bun sfârșit!

BIBLIOGRAFIE

Arhive

Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale

Fond *Mitropolia Bucovinei 1880-1930, 1926, 1929, 1934*

Periodice

Candela, 1882-1946, Cernăuți

Izvoare documentare

Foia Ordinăciunilor a Consistoriului arhiepiscopesc în afacerile Archidiecesei ort. orient. a Bucovinei, nr. 4, anul 1882

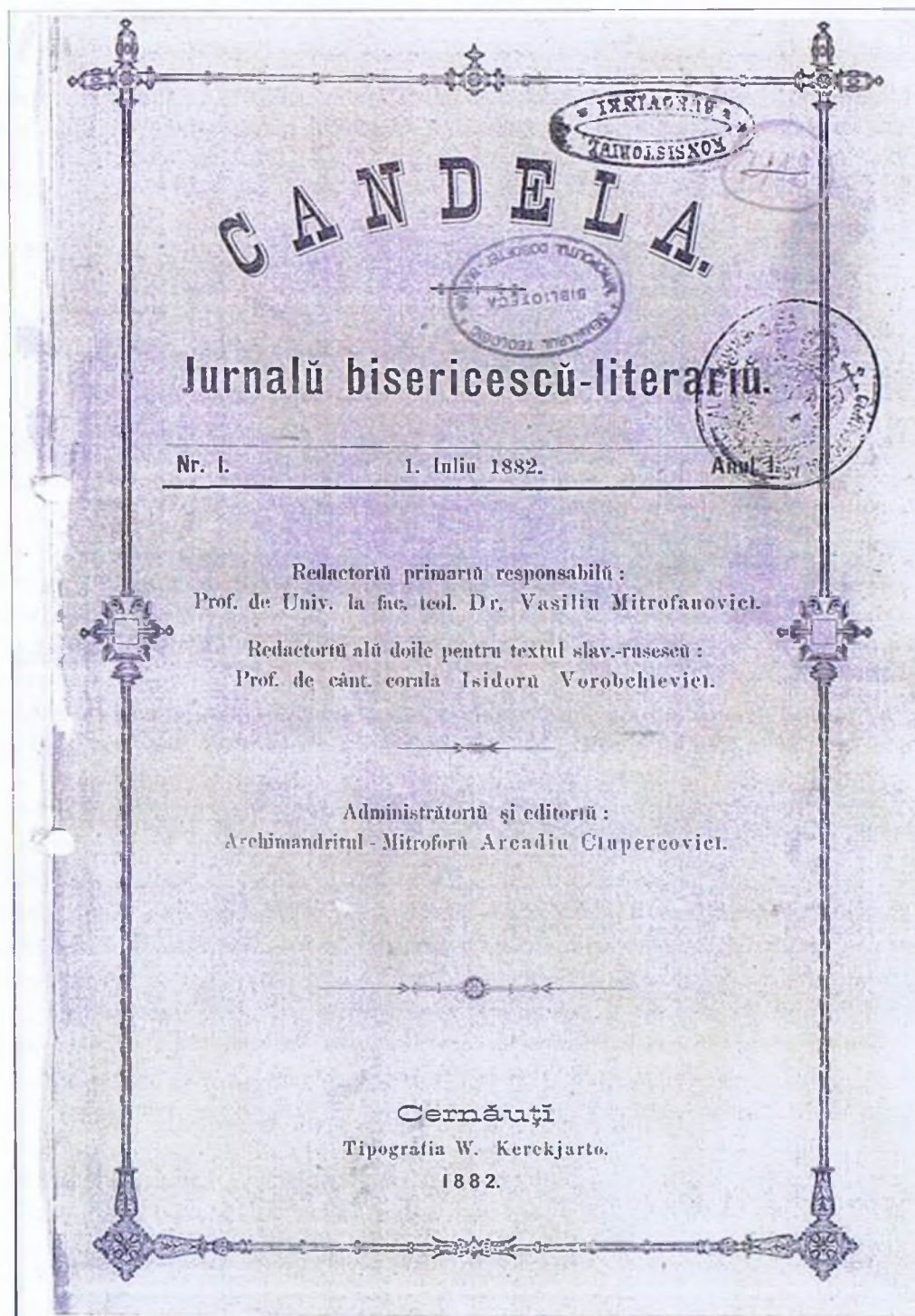
Lucrări generale

- Morariu, Constantin, *Părți din istoria Românilor bucovineni*, Tipo și litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, Cernăuți, 1893

¹¹ *Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale*, Fond *Mitropolia Bucovinei*, vol. VII, secția 13/7, mapa 254, Dosar 39/1926, pp. 1-8.

¹² *Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale*, Fond *Mitropolia Bucovinei*, vol. IX, secția Diverse, mapa 330, Dosare 2328/1929, 23332/1934.

„Candela”, anul I, 1 Iulie 1882

În anul 1875, la 15 ianuarie, a avut loc o sesiune extraordinară a Adunării Generale a Societății, în care s-a decis să se facă o nouă alegere a Comitetului de redacție.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

Comitetul de redacție ales în anul 1875 este compus din: Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu, Dr. I. C. Brătianu.

LIVIU REBREANU, OMAGIAT LA SUCEAVA, CU SCĂDEREA NOTEI LA PURTAREA UNOR ȘCOLARI

Ion FILIPCIUC

Rezumat: O notă informativă din partea Oficiului județean al siguranței publice îl determină pe directorul Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava să convoace Consiliul diriginților și să propună scăderea notei la purtarea unor școlari care au manifestat entuziasm exagerat la conferințele scriitorilor Liviu Rebreanu sau Nichifor Crainic.

Cuvinte cheie: Liviu Rebreanu, Nichifor Crainic, Siguranța publică, Liceul „Ștefan cel Mare”

Abstract: A memo from the Office of the county public safety determines the director of the High School "Stefan cel Mare" of Suceava to convene the Council of form teachers and propose the lowering of conduct mark for pupils who showed exaggerated enthusiasm during the conferences of the writers Liviu Rebreanu and Nichifor Crainic.

Keywords: Liviu Rebreanu, Nichifor Crainic, Public Safety, High School "Stefan cel Mare"

Bucoveninii au avut știre că între românii de pe acest pământ viețuiește și un scriitor Liviu Rebreanu încă din toamna anului 1918, când află că: „*La Iași au fost bătuți profesorul Ilie Bărbulescu, director al gazetei «Iașul», și scriitorul Liviu Rebreanu pentru purtarea lor antinațională.*”¹ Cum faptul era parțial cronat, peste câteva zile redacția își trage pe samă și revine cu precizarea: „*D-nii Ilie Bărbulescu și Liviu Rebreanu n-au fost bătuți la Iași, precum spuneam în numărul trecut, ci la Chișinău.*”²

În ce consta „purtarea ... antinațională” a tânărului Liviu Rebreanu era mai greu de lămurit și, în vârtoarea evenimentelor de atunci, nimeni nu se prea sinchisea cu vreo probă concretă, numeroasele cronică dramatice publicate de prozator în ziarul „Lumina”, administrat de Constantin Stere la București, neavând – semnate cu inițiale sau nume întreg – nici un cuvânt „antinațional”. În acest răstimp, Liviu Rebreanu tipărește însă broșura *Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșana și Bucovina*, semnată Ion Jalea, apărută la editura H. Steinberg, București, 1919, 48 p., unde înfățișează și drama prin care a trecut această „primejduită margine de țară românească”: „*Nicăiri războiul n-a făcut mai crâncene ravagii ca în Bucovina. Invasia rusească, întoarcerea austriacă, noua invazie rusească, reîntoarcerea militarismului austriac... au lăsat răni care numai cu greu se vor putea vindeca. Îndeosebi românii au avut să sufere chinurile cele mai îngrozitoare. Persecutați de austriaci, persecutați de ruși, au trebuit să îndure toate grozăviile războiului. Mii de români nevinovați au umplut temnițele și spânzuratorile, în vreme ce floarea bărbaților bucovineni își vărsau sângele pe toate câmpurile de luptă pentru a salva stăpânirea ce-i schingiua.*”

Dar cine se ostenea să afle adevăratul autor tupilat sub pseudonim Ion Jalea?

Destul că peste doi ani de zile, în aceeași gazetă cernăuțeană, diriguia de ardeleanul Sextil Pușcariu, prozatorul Liviu Rebreanu tipărește povestea *Balaurul*.³ Dar câți dintre cititorii de-acum își mai aminteau bătaia de la ... Chișinău?

De la bun început, bucovinenii l-au întâmpinat însă cuviincios pe prozatorul Liviu Rebreanu, fără să știe că tânărul ardelean, aflat într-un impas cu autoritățile regățene, într-o scrisoare către criticul literar Mihail Dragomirescu, mărturisea să fi avut obârșie bucovineană. Firește că nimeni nu l-a crezut dată fiind lipsa oricărui temei documentar. Amănuntul însă e un semn că, într-un moment de restriște, Liviu Rebreanu invoca Bucovina ca liman de salvare. Faptul se petrecea în 1910, când fostul ofițer al armatei maghiare era să fie extrădat din București sub motiv că avea de lămurit un rest uitat în cazarma honvezilor din Ungaria...

¹ „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, an I, nr. 8, vineri, 15 noiembrie 1918, p. 128.

² „Glasul Bucovinei”, an I, nr. 9, marți, 19 noiembrie 1918, p. 152.

³ „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 579, vineri, 3 decembrie 1920, p. 2-3.

Întâmplător sau nu, originea „bucovineană” a extrădatului Liviu Rebreanu se apropie de primele însemnări ale romanului *Ion*, ceea ce ar fi de înțeles ca flux al memoriei mai pe scurtătură, pentru că de pe malurile ...înmiresmate ale Dâmboviței se ajunge mai lesne în ținuturile Năsăudului dacă tai calca prin Bucovina. Că tot au hărtănit austrieicii Moldova spre a-și croi un drum mai scurt și lesnicios din Galiția înspre Ardeal, în primăvara anului 1774.

În fapt biografic, prietenii din Ilvele și Bârgaiele tinereții prozatorului, când prin satele din Valca Someșului Mare juventudea studioasă organiza în „feriile” de vară petreceri adecvate vârstei și, cu un asemenea prilej, Liviu Rebreanu, îndată ce se întoarce, în februarie 1908, obidit din cazarma de la Gyula, ajunge în casa „maturului” Aurel Sasu din Lunca Ilvei: „*Gospodăria lui Vasile Sasu din Lunca Ilvei se afla la trei ore de mers pe jos până la granița cu Bucovina, pe apa Teșnei, lângă care avea poiana numită Câmpi. De aici, cale mai puțin de o zi, folosind cărări tănuite pe sub Călimani se ajungea în România, trecerile ținându-se lanț protejate de codrii seculari. La îndemnul lui Aurel și îmbrăcat în port local, Liviu nu a rezistat ispitei de a vizita această poiană de pe culmea carpatină pentru a-și arunca privirile peste plaiurile Bucovinei până în zărilor moldave.*”⁴

Liviu Rebreanu ajunge totuși pentru prima oară în Bucovina abia în primăvara anului 1919, când se întoarce din ținutul său natal, coborînd obcinile prin Vatra Dornei, Cîmpulung Moldovenesc, trecînd apoi la Piatra Neamț. Iar peste ani descinderile prozatorului în plaiurile bucovinene s-au întetit.

Oricum, scena petrecută la ieșirea lui Liviu Rebreanu din sala „Dom Polski” din Suceava, unde a conferențiat în seara zile de duminică, 19 mai 1935, i-a oferit o senzație greu de tradus în cuvinte, măcar din amintirile prof. Ștefan Pavelescu:

„*Seara, în sala de spectacole Dom Polski, triumf! Toată intelectualitatea Sucevei și tineretul școlar de la liceele din localitate au ascultat cu sfîntenie conferința maestrului despre George*

⁴ Pompei Boca, *Liviu Rebreanu la Ilva Mare și Lunca Ilvei*, în vol. „Centenarul Liviu Rebreanu (1885-1985)”, Buletin de informare și documentare, Societatea de Științe Filologice din R. S. R., Filiala Bistrița, Bistrița, 1986, p. 7-38.

Coșbuc, vârstată cu multe amintiri din familie, căci tatăl conferențiarului, învățătorul Vasile Rebreanu, l-a cunoscut bine pe autorul baladei Nunta Zamfirei...

Apoi, după conferință – pe cât îmi aduc aminte –, trăsura primăriei aștepta în fața ușii, la ieșirea din scenă. Elevii mai mari l-au luat în brațe, l-au pus în trăsură, alături de doamna Fanny, au deshamat caii și au tras ei trăsura, în entuziasmele urale ale publicului, până la restaurantul din centru, unde autoritățile locale le-au oferit distinșilor oaspeți un banchet.”⁵

Nu peste multă vreme ajung în aceeași sală Dom Polski și în fața acelorași spectatori, poetul Nichifor Crainic și prozatorul Cezar Petrescu...

Partea interesantă este că de la asemenea manifestări nu absenta „oficiul siguranței publice” pentru a consemna ce spun conferențiarul și cum le primește publicul sucevean spusă. Pentru că între spectatori se aflau și școlari din clasele superioare de la cele două licee din urbea Sucevei, organul în drept înștiința prompt școlile despre „destrăbălarea disciplinei” unor elevii cuprinși de entuziasm literar sau politic, fapt oglindit chiar în nota la purtare a împiricinărilor, după cum grăiește un bine întocmit document în consiliul diriginților de la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava:

„Proces verbal nr. 45

Încheiat astăzi, la 3 iunie 1935, în ședința consiliului diriginților.

De față sunt toți diriginții, afară de d-l prof. Pavelescu, plecat la gimnaziul particular din Pașcani pentru a prezida examenele particulare.

Obiectul discuției: Cazul disciplinar al elevilor: Iordachi, Coclici, Stănescu ș. a. pentru participarea la manifestările de simpatie pentru d-l Nichifor Crainic.

D-l director, deschizând ședința, dă următorul comunicat:

Societatea de cultură din localitate „Ateneul Român” și-a organizat pentru luna mai a. c. concursul a trei literați pentru conferințe populare ș. a. a D-lor L. Rebreanu, N. Crainic și C. Petrescu. Dat fiind seriozitatea numitei societăți și personalitățile literaților amintiți, iar afișele pentru fiecare conferință fiindu-i prezentate de D-l prof. Pavelescu, care în calitate de profesor al liceului, trebuia să împartă și d-sa răspunderea pentru educația elevilor, d-l director nu a ezitat de a da elevilor din clasele superioare permisul pentru participarea la aceste conferințe.

Fără știrea direcțiunii și contrar dispozițiunilor regulamentului școlar și a diferitelor ordine circulare care impun școlarilor rezervă desăvârșită și abținerea de la orice manifestări, elevii au manifestat în public după două conferințe, ovaționând atât pe D-l Rebreanu cât și pe D-l Crainic, pe cel dintâi trăgându-l în trăsură de la sala de conferințe până la restaurantul Gartenlaub, iar pe al doilea purtându-l pe umeri de la o distanță oarecare pe strada principală a orașului.

În special demonstrația din urmă, dată fiind și calitatea D-lui Crainic de om politic și de partizan al partidului L. A. N. C., a dat prilej la concluziuni puțin favorabile pentru disciplina școalei în public.

Cu toate că au participat la acea conferință mai mulți d-ni profesori, d-l director a trebuit să fie înștiințat despre cele petrecute din partea oficiului siguranței publice, care i-a comunicat fapte și nume. La ancheta ce-a urmat comunicatului oficios, elevii se justifică cu cazuri de precedentă, unde nu numai s-au tolerat astfel de ieșiri, ci s-au sugerat discret manifestările din partea d-lor profesori, așa că vina elevilor apare considerabil atenuată. În urma acestor incidente, d-l director ține să atragă din nou atenția d-lor profesori asupra îndatoririlor de a supraveghea purtarea elevilor, de a nu dispune, resp[ectiv] îngădui nimică din proprie inițiativă, chiar dacă ar fi vorba de manifestări mai justificabile.

D-l director dă citire apoi depozițiunilor elevilor menționați și deschide discuțiunea.

D-l prof. Sbiera, care este casierul societății numite și vinde biletele, ține să comunice că, de unde la alte conferințe a vândut elevilor și elevelor între 140-200 de bilete, de astă dată, pentru

⁵ Ștefan Pavelescu, *Liviu Rebreanu la Suceava*, în vol. *Amintiri despre Liviu Rebreanu*, Text stabilit, antologie și prefață de Ion Popescu-Sireteanu, Editura Junimea, Iași, 1985, p. 83-86.

amândouă școlile, n-a vândut mai mult de 45 bilete, o dovadă că elevii, simțind că discursul d-lui Crainic ar putea să fie cu caracter politic, au înțeles să rămână departe de el.

Elevii liceului au fost plasați pe galerie, de unde în decursul conferinței, s-au auzit mai puțin zgomot. Adevărat este că tânărul Saviuc, care nu mai este elev la liceul nostru și care se găsea în sală printre studenți și alte persoane adulte, a subliniat mai sgomotos unele pasagii ale discursului.

D-l prof. Cârlan, pentru lămurirea conferinței și a d-lui director, declară că nu a știut înainte nimic despre manifestație, nu a vorbit cu nici un elev al liceului și nici nu a dat cuiva vreo sugestie pentru organizarea manifestației. Despre tânărul Saviuc, care pare să-l fi întrebat ceva, știa pozitiv că nu mai face parte din școlăria liceului.

D-l prof. Bereznițchi crede că de astă dată elevii nu poartă toată vina. Li s-a permis accesul la toate conferințele societăților culturale, ba s-au îngăduit anume ovaționări pentru persoane artistice și literare, fără să li se dea avertismente. Astfel au manifestat pentru artiștii unei trupe, l-au purtat pe umeri pe d-l prof. univ. Leca Morariu întocmai ca pe d-l Crainic, cu câteva zile mai înainte de conferința aceluia, elevii liceului l-au tras pe d-l L. Reboreanu în trăsură pe strada principală ș. a. Ei astăzi se justifică cu cazuri de precedentă, tolerate. Apoi și învățământul le servește atâtea cazuri de manifestații, la care au luat parte personalități ca Eminescu ș. a., apoi generațiile din trecut de la liceul nostru, cari toate îi îndeamnă la imitații. Totuși, pentru a-i reține pe viitor de la astfel de ieșiri și a da și opiniei publice dovadă că profesorii nu privesc pasiv abaterile lor de la disciplina școlară, propune să se reducă elevilor vizați, în prima linie lui Iordachi, nota la purtare. Fiind anul încheiat, o pedeapsă ca eliminarea nu ar mai avea rost.

D-l prof. Polocoșeriu e de părere că elevii trebuie de apreciat după firea și temperamentul lor juvenil. Totodată crede că elevii nu ar trebui să fie reținuți de la manifestațiuni naționale culturale. Dacă sunt obligați să cunoască constituția Ligii Națiunilor, tot așa de bine ar trebui să știe și să cunoască personalitățile marcante ale vieții literare și culturale naționale.

Relativ la cele spuse de d-l prof. Polocoșeriu, d-l director ține să accentueze din nou exigențele regulamentului și ale deselor ordine ministeriale, cari interzic categoric manifestări publice din partea elevilor, deoarece aceste izbucniri, nestăpânite și neînfrânate de școală, pot lesne seduce tineretul la fapte nesocotite și pun și disciplina școlii în lumină rea.

D-l director invită pe d-nii profesori ca pe viitor să-i aducă imediat la cunoștință orice abatere de acest fel, dacă nu vor să se facă complici la destrăbălarea disciplinei.

D-l prof. Pițul [face] propunerea să se dea elevilor cari au manifestat un avertisment din partea d-lui director.

În fine, se formulează inițiativele d-lor Bereznițchi și Pițul într-o singură propunere ca d-l director să cheme elevii vizați în cancelarie și să le dea admonestarea regulamentară, iar d-nii diriginți respectivi să le scadă notele la purtare, cu un grad sau doi. Această propunere este primită cu unanimitate.

La serbarea de fine de an toți elevii vor primi serioase povățuiri cu privire la purtarea lor.

Directorul liceului,

V. Burduhos,

[diriginții]: R. Gassauer, C. Pițul, G. Batariuc, Gh. Cârlan, I. Bereznițchi, V. Ienceanu, M. Polocoșeriu, G. Ionescu, V. Lelcu, I. R. Sbiera și preotul P. Ienceanu”

[Ștampilă rotundă cu exerga: * ROMÂNIA * LICEUL ORT. OR. „ȘTEFAN CEL MARE” / SUCEAVA]⁶

⁶ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Suceava, Documente nr. 22 / 1935, f. 28v-30. Document semnalat de Olimpia Mitric, în articolul „Corigență la purtare” – expoziție organizată de Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale, „Crai nou”, an XXVII, nr. 7140, sâmbătă, 30 aprilie 2016, p. 4, și oferit cu generozitate de d-l cercetător dr. Ion Scripcariuc, de la instituția organizatoare, pentru care oficiu le mulțumesc din inimă și pe această cale.

Obiectul discuției îl formează, precum vedem, doar „manifestările de simpatie pentru d-l Nichifor Crainic”, iar prea expansiva simpatie față de prozatorul Liviu Rebreanu este incriminată ca un caz de „precedență” pentru „destrăbălarea disciplinei” elevilor de la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava; cel puțin această perspectivă pare să se fi creionat din partea Siguranței publice din fosta capitală a Moldovei.

Elevii pomeniți se numeau: *Ienache T. Francisc*, clasa a VII-a, care va rămâne corigent, dar va promova în toamnă; *Coclici I. Gheorghe*, clasa a VII-a, în aceeași situație, avându-l diriginte pe prof. Gh. Cârlan, și *Stănescu P. Mircea*, clasa a IV-a A, diriginte prof. Ion Sbiera.

Ceea ce uimește astăzi este numărul mare al elevilor care au plătit și ascultat conferințele: între 140-200 la Liviu Rebreanu, Leca Morariu sau Cezar Petrescu și doar 45 la prestația poetului Nichifor Crainic, pentru că în anul școlar 1934/1935 efectivul Liceului „Ștefan cel Mare” a fost de 410 elevi, iar al Liceului de Fete „Elena Doamna” doar de vreo 250 de cursante.

Zurbagiul elev *Saviuc*, manifestându-se cel mai „sgomotos... la unele pasagii ale discursului” rostit de Nichifor Crainic, nu mai făcea parte din „școlăria” Liceului „Ștefan cel Mare” pentru că în anul școlar 1933/1934, *Saviuc Ilie G.*, din clasa a VII-a, avându-l diriginte pe prof. V. Ienceanu, a fost declarat repetent și trebuia considerat o ...pagubă colaterală!

Exemplu său punea totuși „disciplina școlii în lumină rea”.⁷

Profesorul I. Bereznițchi invocă precedente care nu au fost socotite a provoca „destrăbălarea disciplinei” școlare, precum purtarea pe umeri a prof. universitar Leca Morariu sau tracțiunea juvenilă a trăsorii în care tronau prozatorul Liviu Rebreanu și soția sa Fanny.

Obiceiul cu trăsura era preluat dintr-o formulă omagială austriacă, unde tineretul universitar își manifesta astfel admirația și recunoștința pentru un compozitor sau pentru un dirijor în urma unui concert de excepție la Opera din Viena. Românii din Bucovina și-au omagiat și ei artiștii în același chip, precum s-au petrecut lucrurile după reprezentația actorilor Cazimir Belcot, Aristizza Romanescu și Petre Liciu, care au jucat, în ziua de miercuri, 15 iunie 1910, la Teatrul din Cernăuți, piesele *Cinematograful* de Blumenthal și Kadelburg, adaptare de P. Gusti; *Lipitorile satului* și *Cinel-cinel* de Vasile Alecsandri; *Ginerele domnului prefect* de O. Blumenthal sau *Suprema forță* de Haralambie Lecca. Deschiderea stagiunii a făcut-o Aristizza Romanescu, apărând pe scenă în costum național românesc și recitând balada *Miorița*. Românii bucovineni și-au răsplătit actorii cu aplauze îmbelșugate, flori și panglici tricolore.

Comentînd cele de mai sus, cercetătoarea dr. Alis Niculică precizează: „Și cea de a doua zi, când s-a jucat piesa *Banii* [3 acte de O. Mirabeau, în traducerea lui Haralambie Lecca], a fost un triumf. La plecarea artiștilor din sala de teatru, studenții au deshămat caii de la trăsura celor doi artiști, Liciu și Aristizza Romanescu, au format un alai impunător și au tras ei trăsura până la Palatul Național unde era programată cina festivă. Pe tot parcursul drumului au cântat *Deșteaptă-te, române!* și *Pe-al nostru steag*.”⁸

Mai la sursă, din cele scrise de Sextil Pușcariu în reportajul *Teatru românesc în Bucovina*, „Patria”, Cernăuți, an V, nr. 48, joi, 23 iunie 1910, p. 2, lucrurile s-au petrecut astfel:

„La reprezentarea de joi seara [16 iunie 1910] a fost entuziasmul la culme. După finele spectacolului n-a plecat lumea imediat acasă, ci a așteptat să vie și toți actorii. Imediat ce au părăsit ei teatrul le-a făcut publicul o manifestație nemaipomenită. Urcându-se doamna Romanescu și dl Liciu într-o trăsură, studenții au deshămat caii și-au tras trăsura din mâni până la palatul național. De la teatru și până la palatul național a fost tot o lume. Corul studenților a cântat mai multe cântece naționale iar uralele publicului nu mai aveau sfârșit. La poarta palatului național a

⁷ Situația școlarilor am apreciat-o după „Anuarul Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava”, publicat la finele anului școlar 1934/1935 de Vasile Burduhos, directorul liceului, Suceava, 1936, Tipografia Hermann Beiner, p. 97-98, oferit de d-șoara Dorina Dominte, bibliotecara Colegiului Național „Ștefan cel Mare” din Suceava, pentru care colegial ajutor îi mulțumesc frumos.

⁸ Alis Niculică, *Din istoria vieții culturale a Bucovinei. Teatrul și Muzica (1775-1940)*, Casa Editorială Floare Albastră, București, 2009, p. 98-99.

mulțumit foarte emoționat dl Liciu pentru frumoasa manifestare. Lumea nu se putea despărți de acești apostoli ai artei naționale.”⁹

Altă precedentă, care ar fi avut șansa de a nu sancționa gestul omagios al școlarilor suceveni față de poetul Nichifor Crainic, chit că era „partizan al partidului L. A. N. C.”, ar fi trebuit amintită purtarea pe umerii sublocotenentului Ilie Lazăr și ai altor bucovineni a generalului Iacob Zadik, în ziua de duminică, 11 noiembrie 1918, la intrarea trupelor române în Cernăuți, despre care lasă mărturie sublocotenentul maramureșan Ilie Lazăr:

„Eu, invitat fiind, am luat loc în mașina generalului Zadik, împreună cu lt. col. Rovinaru. Rolul meu era să conduc pe domnul general Zadik la Casa Națională, unde era așteptat de aproape totalitatea intelectualilor români bucovineni, toți în ținută. Când a stopat mașina în fața Casei Naționale, corul a intonat imnuri, lumea aclama, aruncând flori asupra generalului. Cum era mic de statură, l-am ridicat pe umeri și așa l-am dus în sala mare a Casei Naționale, în bătaia florilor.”¹⁰

Numai că, după șaptesprezece ani, la Suceava, în 1935, agenții Siguranței erau la sfânta datorie și vigilența profesională i-a obligat să întocmească nota informativă de rigoare și să o înfățișeze direcțiunii Liceului „Ștefan cel Mare”, ceea ce s-a lăsat cu sancțiuni pentru școlarii prea entuziasmați de conferențiarilor veniți din capitala României Mari. Mai interesante ar fi însă declarațiile împlicinaților îndosariate în portofoliul directorului.

Corpul didactic din anul jubilar (1935).

N. Darie A. Buleandra Med. Dr. T. Cudla P. Ivanovici O. Alexievici O. Motrici
G. Ionescu I. Cărdciu R. Vasiliu T. Lupășteanu Dr. E. Feuer I. Bujeniță O. Batriuc D. Moldovan
St. Pavelescu I. Sbiera I. Lelcu V. Ienceanu M. Polocoșeriu I. Bereznițchi O. Cărlan M. Căraușu
A. Bucher C. Sorocean L. Ianovici Dir. V. Burduhos A. Karnet Dr. R. Cassauer C. Pițul.

Din păcate pentru școlarii în cauză, nici unul dintre profesorii-diriginți nu s-a învrednicit să atragă prudent atenția că, în cazul când un oarecare năpăstuit ar fi scris prozatorului Liviu Rebreanu

⁹ Articol nesemnat, dar cele precedente le semnează Sextil Pușcariu, începând de marți, 14 iunie 1910, când „Trupa lui Petre Liciu, artiștii de la Teatrul Național din București, sosește la Cernăuți”. Colecția ziarului „Patria” aflându-se la Casa Memorială „S. Fl. Marian” din Suceava, unde am consultat-o prin bunăvoința doamnei dr. Aura Brădățan, căreia îi mulțumesc și cu acest prilej.

¹⁰ Ilie Lazăr, *În Cernăuți* (Preluarea administrației, intrarea armatei române), în vol. *Amintiri*, Editor Romulus Rusan, Prefață de Doru Radosav, Fundația Academia Civică, București, 2000, p. 56-57.

sau poetului Nichifor Crainic despre urmarea instructivelor conferințe rostite de ei la Dom Polski, scandalul cultural ar fi fost mai mare decât impunătoarea clădire a liceului sucevean și rușinea pedagogică, așijderea.

De precizat că directorul Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava, prof. *Vasile Burduhos*, cu specialitatea limbă latină, titular cu grad definitiv, era decorat în acei ani cu „Coroana României” în grad de ofițer și cu „Răsplata Muncii pentru învățământ”, iar ceilalți după cum urmează: *Ilarion Bereznițchi*, prof. de limbă și literatură română, titular cu grad definitiv, diriginte la clasa I-a A (56 elevi); *Vasile Ienceanu*, prof. de limbă franceză, filozofie și drept, titular cu grad definitiv, decorat cu medalia „Regele Ferdinand I”, cu spadă pe panglică, „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918”, și cu „Vulturul de aur al României” în grad de ofițer, diriginte la clasa I B (58 elevi); *Mihai Polocoșeriu*, prof. de științe naturale, titular cu grad definitiv, decorat cu Ordinul „Coroana României” în grad de ofițer, cu medalia „Regele Ferdinand I” cu spadă pe panglică și „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918”, diriginte la clasa a II-a A (43 elevi); *Ștefan Pavelescu*, prof. de limbă română și filozofie, titular cu grad definitiv, decorat cu „Coroana României” în grad de cavaler, diriginte la clasa a II-a B (41 elevi); *Ioan Lelcu*, prof. de istorie, titular și definitiv, decorat cu „Coroana României” în grad de ofițer, diriginte la clasa a III-a A (38 elevi); *Gavril Ionescu*, prof. de limbă română, titular, provizoriu, diriginte la clasa a III-a B (41 elevi); *Ion Sbiera*, prof. de fizică-chimie, titular cu grad definitiv, diriginte al clasei a IV-a A (30 elevi); dr. *Rudolf Gassauer*, prof. de geografie și istorie, titular cu grad definitiv, decorat cu „Steaua României” în grad de cavaler, custodele Muzeului de Istorie-Geografie, membru corespondent al Societății Numismatice Române, diriginte la clasa a IV-a B (34 elevi); *Constantin Pițul*, prof. de matematică, titular cu grad definitiv, decorat cu „Coroana României” în grad de ofițer, diriginte la clasa a V-a (41 elevi); *Gavril Batariuc*, prof. de matematică, titular, provizoriu, diriginte la clasa a VI-a (26 elevi); *Gheorghe Cârlan*, prof. de limbă latină și elină, titular cu grad definitiv, deputat în cameră, decorat cu medalia „Regele Ferdinand I”, cu spadă pe panglică, „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918”, și cu „Vulturul de aur al României”, în grad de ofițer, diriginte la clasa a VII-a (22 elevi).¹¹

Aveau toată îndreptățirea profesională să-și impună un punct de vedere pe care poliția politică nu ar fi avut motive să-l condamne în virtutea legilor în vigoare.

Firește că prezența și intervenția prof. Ștefan Pavelescu, organizatorul acestor conferințe, ar fi salvat „purtarea” școlarilor de o sancțiune pe cât de nedreaptă pe atât de impusă din partea „siguranței publice” și este evident faptul că directorul liceului a profitat de absența din localitate a celui ce ar fi argumentat... setea de cultură și libertatea de exprimare a tineretului. Prin Liga Culturală, Ateneul Român și Reuniunea Muzical-Dramatică „C. Porumbescu”, în Suceava acelor ani au fost invitați să conferențieze O. Trafali, I. Simionescu, N. Iorga, I. Nistor, Ionel Teodoreanu, G. M. Vlădescu, Cezar Petrescu, Gala Galaction, C. Loghin, poetul George Voevidca, Iorgu Iordan, dr. D. Marmeliuc, dr. Vasile Grecu și alții.

În amintirile sale, Ștefan Pavelescu nu ia însă în seamă incidentul din consiliul diriginților.

Concret, poliția politică lucra la proiectul pentru „înfrânarea” libertății poporului român și impunerea dictaturii regale trebuia pornită încă din școală; se atenta discret și din vreme la *quintesenția* menirii învățământului public, unde tinerii erau instruiți într-un adevăr, bine, frumos, dreptate și libertate – pentada antichității greco-romane despre care scrie în acest început de mileniu trei acad. Alexandru Surdu, în *Filosofia pentadică*, vol. I-III, Editura Academiei Române, 2012-2014. Vigilența și măsurile asupra școlarilor suceveni din vara anului 1935 trădează tacit primejdia ce va cuprinde peste doar câțiva ani întreaga țară: interzicerea întrunirilor publice, desființarea partidelor politice, instaurarea dictaturii regale, guvernarea militară a mareșalului Ion Antonescu și „eliberarea” democrației prin dictatura proletariatului.

Din importanța pe care o acordă directorul Liceului „Ștefan cel Mare” sesizării primite de la oficiul siguranței publice din Suceava ar fi de înțeles că asemenea document era întocmit de un

¹¹ Anuarul Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava, ed. cit., p. 97-98.

agent specializat și rapoartele de la conferințele prof. Leca Morariu, Constantin Loghin sau Vasile Grecu, a poetilor Nichifor Crainic și George Voevidca, a romancierilor Ionel Teodoreanu, Gala Galaction sau Cezar Petrescu, a istoricilor Nicolae Iorga și Ion Nistor ar fi astăzi – dacă le-am depista în arhivele ...hulitei instituții – probe grăitoare despre amplitudinea vieții culturale din orașele Bucovinei. Adică dintr-o „primejdută margine de țară” românească...

Cum conferențiarii făceau adevărate turnee – precum a procedat Liviu Rebreanu vorbind în Vatra Dornei, Câmpulung Moldovenesc, Gura Humorului, Solca, Suceava, Rădăuți, Siret și Cernăuți, și nu doar într-un singur an –, astfel de rapoarte ne-ar oferi o impresie cuprinzătoare asupra misiunii conferențiarilor și a comportamentului publicului bucovinean.

Pentru cei câțiva elevi cu „izbucniri neînfrânate și nestăpânite” din Suceava, strălucitorul soare cultural-artistic de la București, s-a arătat, în vara anului 1935, cu oarece ... dinți strepeziți în nota lor scăzută – „cu un grad sau doi” [și în gramatica profesorului !] – la purtare. Măcar pentru o bravură de neuitat...

În cunoaştea constituţiei Legii Hăţanilor, tot aza de bine
ar trebui să fie şi în cunoaştea personalităţile avaru-
ale victor noastre literare şi culturale naţionale.

Relativ la cele şpuse de alt prof. Polozescu,
alt director lui se accentează din nou exigenţele
regulamentului şi ale dărilor ordine administrative
sau interioare categorii manifestări publice de parbo-
leilor, deoarece aceste izbuşiri, nedopanite şi non-
finanţate de statul pot lasa sectoare limitat la
papte necesităte şi pun şi disciplina statului în
lumina rea.

Se director invita pe Stn profesori cu pe aiilor
sa aduca imediat la cunoastanta orice abatere de acest
fel, daca un vor sa se faca complet la destinatia
disciplinei.

St. prof. Lilut, propunerea sa de a da claselor
nari au manifestat un avotament de partea sa de
reclor.

La pînce de parcurtoare inițială a Slt. Buz-
nului și Litul nău a singura propunere la Slt. Director
de alina cleei vizate, în cancelarie și la dea adunarea
tarea regulamentară, iar Slt. Directorul respectiv și la
cada uolote la purlare, cu un grad sau doi. Această
propunere este primită cu muncă. La subarea de
pînce de au doli cleei vor primi un deicase parafra
cu pînce de purlare lor.

V. Reuter

Sydney
10th
Historical
Cairn

T. Munro
W. Munro
W. Munro
T. Munro
J. Munro
T. Munro
B. Munro

CONTRIBUȚII LA ISTORIA UNEI PROVINCII - „ANALELE BUCOVINEI”

Marian OLARU

Rezumat: Aflată în pragul împlinirii a 25 de ani de la apariție, revista „Analele Bucovinei” este periodicul științific al Institutului „Bucovina”, care a fost creat cu scopul publicării articolelor și studiilor privitoare la istoria și cultura Bucovinei, reflectarea în paginile revistei a vieții științifice a Institutului „Bucovina”, precum și implicarea cercetătorilor, a universitarilor și pasionaților de istoria culturii și civilizației Bucovinei din partea septentrională a României în proiecte și programe de cercetare specifice. Viața științifică desfășurată de Institutul „Bucovina” și reflectată în paginile revistei „Analele Bucovinei” a fost în mod deosebit influențată de acad. Radu Grigorovici, acad. Vladimir Trebici, acad. Gheorghe Platon, acad. Ștefan Ștefănescu și m.o. al Academiei Române, Dimitrie Vatamaniuc care au publicat numeroase studii și articole ce au determinat direcțiile ulterioare de evoluție a cercetării științifice ce se regăsesc în paginile revistei. Toți cei enumerați de noi constituie gruparea „canonicilor”, care sunt oameni de cultură cu formație științifică deosebită, formați în mediul cultural al Universității din Cernăuți sau în alte centre universitare de prestigiu, care au avut o puternică legătură cu „exilul” bucovinenilor aflați în țară sau în lume în urma dramaticelor evenimente ale celui de al Doilea Război Mondial și a instaurării regimurilor totalitare ale secolului trecut. În acest articol evidențiem câteva contribuțiile deosebite ale „canonicilor”, care împreună cu echipa de redacție a revistei „Analele Bucovinei” au făcut posibilă apariția a 45 de tomuri de revistă.

Cuvinte cheie: „Analele Bucovinei”, istoria Bucovinei, periodic științific, cercetare științifică, „modelul Bucovina”

Abstract: On the verge of celebrating 25 years since its first edition, the journal “Annals of Bucovina” is the scientific journal of the Institute “Bucovina”, which was created with the aim to publish the articles and studies on the history and culture of Bukovina, to reflect in its’ pages the scientific life of the Institute “Bucovina” and to involve the researchers, academics and history enthusiasts studying the culture and civilization of Bukovina, northern Romania, in projects and research programs. The scientific activity conducted by the Institute “Bukovina” and reflected in the magazine “Annals of Bucovina” was particularly influenced by Romanian Academy members Radu Grigorovici, Vladimir Trebici, George Platon, Ștefan Ștefănescu and Honorary Member of the Romanian Academy, Dimitrie Vatamaniuc, who published numerous studies and articles that determined the future directions of development of the scientific research that is found in the magazine. All those listed by us form the “canonic” group, they are men of culture with an exceptional scientific formation, shaped in the cultural environment of the University of Chernivtsi or other prestigious universities, which had a strong connection to the “exile” of the Bukovinians in the country or in the world following the dramatic events of the Second World War and the establishment of the totalitarian regimes of the last century. In this article we highlight some outstanding contributions of the “canonics”, which together with the editorial team of the journal “Annals of Bukovina” made possible the appearance of the 45 volumes of the magazine.

Keywords: “Annals of Bukovina”, history of Bukovina, scientific periodical, scientific research, “Bukovina model”

„Analele Bucovinei” a apărut în ANUL 1994, ca periodic al Centrului pentru Studiarea Problemelor Bucovinei, acum Institutul „Bucovina” al Academiei Române. De atunci și până acum au fost publicate 45 de tomuri, cu 13.731 pagini, în care au fost tipărite 823 studii și articole (896 cu cele publicate în două numere retrospective: primul publicat este tomul 2 din 2002 (IX), care cuprinde 38 de editoriale republicate și al doilea publicat este tomul 2 din 2012 (XIX), cu 35 de studii și articole republicate). În „Analele Bucovinei”, în perioada pe care o analizăm, au fost publicate 374 articole de prezentare sau de întâmpinare a noutăților editoriale, cărți și reviste, care au ca tematică istoria și cultura Bucovinei, 34 de cronicile ale diverselor evenimente științifice sau culturale din spațiul Bucovinei istorice sau referitoare la Bucovina și 62 de articole cuprinse la

rubricile „Aniversări” sau „In memoriam”. Tomul 2 din 2001 (VIII) are cel mai mic număr de pagini (215) și tomul 1 din 2008, cu 421 de pagini, este cel mai voluminos.

La nr. 1 pe 1994 al „Analelor Bucovinei”, din colegiul de redacție făceau parte: acad. Radu Grigorovici, acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Vladimir Trebici, acad. Liviu Ionesi, acad. Gheorghe Platon, dr. Radu Economu și Marian Olaru. Redactor șef era dr. Dimitrie Vatamaniuc și secretar de redacție Vasile I. Schipor. La nr. 1 din 1998, în colegiul de redacție a fost cuprins dr. Ștefan Purici. La nr. 1 din 2000 al periodicului „Analele Bucovinei”, în colegiul de redacție erau cuprinși: acad. Radu Grigorovici, acad. Gheorghe Platon, acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Liviu Ionesi, prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Marian Olaru și dr. Ștefan Purici. Redactor-șef era dr. Dimitrie Vatamaniuc și secretar de redacție Vasile I. Schipor. În anul 2009, la numărul 1 al „Analelor Bucovinei”, aflăm că în colegiul de redacție erau: acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Dorin Ieșan, prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, dr. Ștefan Purici, dr. Ortfried Kotzian, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, dr. Marian Olaru. Redactor-șef este Dimitrie Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române și secretar de redacție este Vasile I. Schipor. Responsabili de număr au fost, pe rând, cercetătorii: Marian Olaru, Ovidiu Bătă, Sorin Trelea, Rodica Iațencu, Elena Pascaniuc și Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

La tomul 1 din 1994, rubricile începutului de drum au fost: „Editorial”, „Aniversări”, „Evocări”, „Viață culturală, literară și artistică”, „Demografie. Toponimie”, „Folclor. Etnografie”, „Științele naturii”, „Cărți. Reviste” și „Cronică”. La tomul 1 din 1995 se adaugă rubricile „Documente” (care publică materialul semnat de Marian Olaru, intitulat *Două memorii reprezentative pentru situația social-politică a românilor bucovineni la sfârșitul secolului al XIX-lea*) și „In memoriam”. În tomul 2 din anul 1995, redacția revistei redenumeste una dintre rubrici: „Viața politică, culturală, literară și artistică” și introduce rubrica „Opinii”, care debutează cu articolul lui Mircea Grigoriu, *O nouă lucrare despre istoria Bucovinei*. În tomul 1 din 1996 (III), colectivul de redacție introduce rubrica „Aniversări”, în care acad. Ștefan Ștefănescu semnează articolul *Acad. Vladimir Trebici la împlinirea a 80 de ani* și în tomul 2 din 1996, o rubrică importantă pentru conținutul revistei devine „Istorie, demografie, toponimie, onomastică, statistică”. În același număr descoperim rubrica „Documentar”, în care erau publicate, de către Rodica Iațencu și Vasile I. Schipor, *Însemnări zilnice* de Samuil Ioneț. În tomul 1 din 1997 (IV) rubrica dedicată științelor naturii a fost redenumită: „Științele naturii, ecologie” și în tomul 2 din 1998 (V) regăsim rubrica „Folclor, etnografie, arhitectură”, pentru că aceasta găzduia un articol semnat de Mira Voitec-Dordea, *Arhitectura gotică în stilul moldovenesc din secolele al XV-lea și al XVI-lea*. Tomul 1 din anul 2000 (VII) cuprinde comunicările conferinței *Transformare și identitate – revoluții sociale și conștiință etnică*, desfășurată la Rădăuți, între 20–22 septembrie 2000 (este vorba de comunicările susținute de: Ștefan Purici, *Euroregiunile și impactul lor asupra mentalităților – din perspectiva reflectării în presa regională*; Eugen Patraș, *Minoritatea românească din regiunea Cernăuți în căutarea propriei identități*; Marian Olaru, *În căutarea identității naționale în România și Ucraina din perspectiva legislației actuale a învățământului*; Vasile I. Schipor, *Presa din județul Suceava, 1996–1999. Șansele schimbării*).

Pentru a marca evenimentele culturale naționale importante, precum sunt manifestările cuprinse în calendarul evenimentelor UNESCO, redacția dezvoltă anumite rubrici pentru a da consistența dorită tomului de revistă, așa cum este cazul tomului 1 din 2003 (X), când se sărbătorea „Anul Ciprian Porumbescu”. Pentru aceasta, nume de referință pentru cultura română din Bucovina, la rubrica „Evocări”, publică studii, articole, documente dedicate evenimentului menționat. Între semnatori îi găsim pe: D. Vatamaniuc, Doru Popovici, Viorel Cosma, Luminița Vartolomei, Vasile Tomescu, George Muntean ș.a.

Studiile și articolele publicate în „Analele Bucovinei” continuă o parte dintre preocupările istoriografiei din secolul al XX-lea, precum: istoria grupurilor etnice din Bucovina, partide și mișcări politice și sociale din perioada stăpânirii austriece și din vremea României Mari, istoria Bisericii Ortodoxe și a celorlalte culte din Bucovina, situația administrativă, economică și socială a Bucovinei în cadrul Imperiului Habsburgic, partide și personalități politice reprezentative, curente culturale-artistice și rolul orașului Cernăuți și a mediului urban în cadrul provinciei,

multiculturalismul și specificul Bucovinei, istoria instituțiilor, istoria presei etc. Direcțiile noi de cercetare reflectate în periodicul „Analele Bucovinei” privesc: istoria mentalităților, istoria artei și arhitecturii din Bucovina, studiile de istorie economică a provinciei, contribuția diasporei bucovinene la dezvoltarea cercetărilor privitoare la Bucovina, studii de statistică istorică, destinul arhivelor Bucovinei, studii de istoria rezistenței anticomuniste și a exilului bucovinenilor etc.

În evoluția scrisului istoriei Bucovinei, în paginile periodicului științific pe care îl prezentăm, pot fi descoperite două tendințe de abordare: una a autorilor cărora le spunem „canonici”, de formație culturală clasică sau cu studii la Universitatea din Cernăuți sau la universități din România interbelică, activi mai ales în jurul Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, proveniți din mediile universitare cernăuțean, ieșean, bucureștean sau din exilul bucovinean și una a tinerilor istorici, care s-au remarcat prin contribuții istoriografice apărute după 1989, unii formați în jurul publicației „Analele Bucovinei” ca membri și colaboratori ai colectivului de redacție.

Revistă are un caracter enciclopedic, pentru că s-a dorit ca ea să reflecte în cuprins atât structura organizatorică a Centrului pentru Studiarea Problemelor Bucovinei, cum se numea Institutul „Bucovina” între 1992 și 2007, cât și paleta largă a preocupărilor privitoare la Bucovina (istorie, demografie, folclor, istorie literară, arhitectură, ară, geologie, geografie, științele naturii etc.), direcții tematice ce ar fi trebuit să ducă la alcătuirea proiectatei „Enciclopedii a Bucovinei”. Referindu-ne la articolele de istorie, istoria culturii, demografie istorică, istoria mentalităților și a curentelor culturale etc., „Analele Bucovinei” au reflectat, de-a lungul vremii, dezbaterile apărute în cadrul sau între istoriografiile precum cele română, germană, austriacă, ucraineană, rusă, izraelită etc., pe problemele cele mai importante ale istoriei acestei provincii.

Rubrica „Editorial” a fost susținută de nume însemnate ale culturii române precum: acad. Gheorghe Platon, acad. Radu Grigorovici, acad. Vladimir Trebici, acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Valeriu Cotea și acad. Răzvan Theodorescu. Alături de aceștia îi aflăm pe Dimitrie Vatamaniuc – m.o. al Academiei Române, Mihai-Ștefan Ceașu, Ortfried Kotzian, Mihai Iacobescu, Ștefan Purici, Vasile I. Schipor și Marian Olaru. La rubrica „Evocări” găsim articole semnate de: George Muntean, Hans Dama, Alice Mezincescu și Carmen Mezincescu, Rodica Marchidan, Vasile Precop, Pavel Țugui, Ion Popescu-Sireteanu, Liviu Papuc, Luzian Geier, Doru Popovici, Viorel Cosma, Luminița Vartolomei, Vasile Tomescu, Petru Bejinariu, Dumitru Valenciuc, Ion Zadik, Dumitru Burghilea, Petru Rușșindilar, Rodica Iațencu, Elena Cristuș, Ștefănița-Mihaela Ungureanu și Ovidiu Bătă. Însemnată prin consistența și numărul studiilor și articolelor găzduite, rubrica „Viața politică, culturală, literară și artistică” a fost susținută de colaboratori precum: Maria Platon, Dragoș Luchian, Mircea Pahomi, Nicoleta Florea, Tudor Morariu, Ligia-Maria Fodor, Ilie Luceac, Constantin Ungureanu, Vasile Diacon, Mircea Lutic, Elena-Luminița Martiniuc, Radu-Florian Bruja, Otto Hallabrin, Daniel Hrenciuc, Tudor Morariu, Liviu Onu, Aurel Buzincu, Dan Păcurariu, Horst Fassel, Ilie Dan, Mircea Diaconu, Valerian Procopciuc, Mircea Grigoroviță, Nicolae Cărlan, Vasile Demciuc, Constantin C. Cojocaru, Vasile Juravle, Emil Satco, Alis Niculică, Nicolae Havriliuc, Vlad Gafița, Constantin Hrehor, Ihor Jaloba, Segij Osaciuc, Natalia Masijan, Andrei Devnyi, Ion Cernat, Norbert Geschler, Lucia Olaru Nenati ș.a.

În rubrica „Istorie, demografie, toponimie, onomastică, statistică” găsim articole sau studii semnate de Ioan Iosep, Ionuț Cristea, Philippe H. Blasen, Ana-Gabriela Drahta, Bogdan-Petru Niculică, Monica Dejan, Leon Buburuzan, Anghel Popa, Ioan-Paul Valenciuc, Alexandru-Ovidiu Vintilă, Harieta Mareci-Sobol, Bogdan-Alexandru Schipor, Mihai-Aurelian Căruntu, Alain Ruzé, Catinca Agache, Ion Cernat, Elena Firea, Tetjana Klaubert, Ioana Scridon, Alexander OGuy, Simina-Octavia Stan, Volodimir Sapolovskij, Constantin Cenușă ș.a.

Rubrica „Folclor, etnografie și arhitectură” a fost susținută prin contribuțiile semnate de: Dragoș Cusiuc, Elena Pascaniuc, Iulia Brânză Mihăileanu, Ion Filipciuc, Iordan Datcu, Gheorghe Paza, Mihai Camilar, Florin Bucescu, Mira Voitec-Dordea, Alma Blănaru, Magadalena Vasilescu, Toderaș Simion ș.a. La rubrica „Științele naturii” întâlnim studii și articole semnate de: acad. Liviu

Ionesi, Taras Seghedin, Sorin Trelea, Ovidiu Bătă, Nicolae Pomohaci, Petru Bejinariu, Titus Lucescu, Radu Cenușă, I. Ion, Raluca Rășinaru, Loreta Cardan ș.a.

* * *

Numărul 1 din 1994 al revistei „Analele Bucovinei” se deschide cu articolul *Argument*, semnat de acad. Gheorghe Platon, la acea vreme secretarul științific al Filialei Iași a Academiei Române, care considera că rolul periodicului Centrului de Studii „Bucovina” era acela de a contribui la răspândirea valorilor culturii naționale, fiind o „alternativă românească autorizată în dialogul, demult deschis, privind istoria și cultura Bucovinei”¹. În acest context, credea istoricul ieșean, „Analele Bucovinei” trebuie să contribuie la „reconstituirea istoriei (adevărată istoric a rezistenței naționale)”, care este un adevărat imperativ al vremurilor noastre, în contextul în care sfârșirea Moldovei este o realitate și azi. Prin invocarea discursului lui Mihail Kogălniceanu, ținut la Academia Mihăileană, în 1843, Gheorghe Platon susținea o viziune integratoare a istoriei, direcție de dezvoltare pe care o propunea și „Analele Bucovinei”.

În numărul special din 1997, dedicat publicării lucrărilor conferinței internaționale „Bucovina 1775–1862. Aspecte politice, sociale, economice, culturale și demografice”, Gheorghe Platon semnează studiul intitulat *Austria și Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Politică de anexiune sau misiune civilizatoare?*². Autorul determină coordonatele istorico-geografice ale spațiului românesc, teritoriu de convergență pentru cele trei mari imperii vecine care și-au disputat tenace stăpânirea, în perioada analizată. De aceea, considera Gheorghe Platon, exista o amenințare din toate azimuturile pentru Principatele Române, acestea fiind între „Scylla crucii și Charibda semilunii”³, formulă aplicabilă situației lor din epoca modernă. Cu argumente bine susținute, culese din documentele de epocă, Gheorghe Platon analiza locul „alternativei austriece” în strategia luptei politice naționale a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, subliniind poziția unică a blocului românesc între marea slavă și Imperiul Habsburgic. Cu toate acestea, românii au fost supuși unei sistematice opresiuni naționale, atât în Transilvania cât și în Bucovina, fapt explicat prin politica imperialilor de „ignorare sau neglijare a identității românilor și a obiectivelor lor naționale”⁴. După o perioadă de relativă și iluzorie libertate, din timpul Revoluției de la 1848–1849, când Austria a fost transformată în monarhie constituțională, românii s-au găsit din nou sub stăpânirea unui regim conservator. Între soluțiile propuse în epocă, N. Bălcescu milita ferm pentru o singură Românie, constituită nu prin sprijinul unei mari puteri, ci pe „voința și forța națiunii”⁵, combătând ferm ideea formării a două Românii (una austriacă și alta turcă). Mai târziu, după Războiul Crimeii, soluția națională în Europa a triumfat împotriva voinței marilor puteri vecine românilor, mai ales datorită sprijinului oferit de Imperiul Francez. Austria își afirmă „misiunea civilizatoare” în sud-estul Europei, ca urmare a faptului că a fost obligată să renunțe la expansiunea în Occident, în Italia și Confederația Germană, în ultimul caz datorită veleităților Prusiei de a realiza unirea germanilor sub autoritatea sa. Pentru a slăbi puterea crescândă a panslavismului, Austria a fost obligată să constituie o confederație în sudul și estul Europei, clamând rolul său civilizator, sperând să ajungă la gurile Dunării înaintea Rusiei. Criza din 1853 a fost începutul sfârșitului Imperiului Austriac, soluția dualistă fiind, de fapt, o încercare disperată de a se slava de la prăbușire⁶. Conform publicistului francez Paul Bataillard, invocat de Gh. Platon, „destinul Austriei este și rămâne indisolubil legat de cel al Rusiei”⁷, legătură ce s-ar fi menținut

¹ Gh. Platon, *Argument*, „Analele Bucovinei”, I, nr. 1, 1994, p. 5.

² Idem, *Austria și Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Politică de anexiune sau misiune civilizatoare?*, „Analele Bucovinei”, IV, nr. 3, 1997, p. 567–586.

³ *Ibidem*, p. 567.

⁴ *Ibidem*, p. 569.

⁵ *Ibidem*, 573.

⁶ *Ibidem*, p. 576.

⁷ *Ibidem*, p. 579.

până când una dintre ele ar fi căpătat o superioritate decisivă asupra celeilalte. Relevantă pentru situația Austriei din perioada analizată ni se pare următoarea apreciere: „Acasă sau afară, în Confederație sau în concertul european, Austria nu stăpânește decât prin divizare, nu se mărește decât prin dezordine. Politica sa nu urmează o linie dreaptă; profită, în mod egal, de toate alternativele contrarii, lăsând problemele să se amestece, să se angajeze conflicte, pentru a interveni”⁸. Cât privește misiunea civilizatoare a Austriei în Principate și pe teritoriul românesc stăpânit în secolul al XIX-lea, Gh. Platon scria că Austria nu a făcut nimic pentru a valorifica ascendentul pe care îl avea față de Rusia, ba mai mult, românii din Banat, Transilvania și Bucovina nu au putut să se bucure decât în măsură redusă de binefacerile civilizației a cărei purtătoare era Monarhia.

Acad. Radu Grigorovici, fizician de formație, bucovinean prin naștere, în articolul cu titlul *Bucovina, fereastră către vest a Moldovei*, apărut la rubrica „Editorial”, lansa principalele teme de cercetare pentru istoricii români preocupați de istoria Bucovinei, unele dintre ele binecunoscute în istoriografia secolului al XX-lea. Între acestea amintim: o parte a Principatului Moldovei a fost cumpărată de austriecci de la turci, ca urmare a acestei părți a Moldovei – numită mai târziu Bucovina –, după ce fusese supusă influențelor dinspre sud și est, avea să fie supusă influențelor venite dinspre vest. „Dacă acceptăm orice deschidere către Vest drept criteriu pozitiv dominant, răspunsul va fi distorsionat automat în favoarea unei aprecieri pozitive a trecerii” Moldovei septentrionale sub stăpânirea Austriei, mai ales că administrația austriacă a fost relativ eficientă și cu putere militară „apreciabilă”, fapt care a scutit teritoriul de „intervenții străine”⁹. După 144 de ani de stăpânire austriacă în Bucovina, populația a crescut de aproape 13 ori; în același timp, provincia a trecut de la o civilizație de tip tradițional, cu caracter preponderent rural, la una cu un nivel de trai mai ridicat, cu un ridicat nivel de urbanizare, în care au avut loc „industrializarea și tehnologizarea agriculturii și a zootehniei” și care stabilea un contact mai strâns cu una dintre „marile culturi europene, cea germană”¹⁰. Pentru a realiza un just echilibru între cauze și efecte și pentru a respecta principiul obiectivității studierii istoriei, autorul adaugă: „Dacă ne-am opri aici cu judecata, bunicii și părinții noștri s-ar răsuci în mormintele lor. Căci această occidentalizare s-a plătit scump de către românii din teritoriul Bucovinei. Ei nu mai reprezentau în anul 1910 decât 34% din populația Ducatului Bucovinei, căzând, conform statisticilor oficiale, pe locul al doilea, imediat după ucraineni, de unde reprezentaseră circa 85% din populația Bucovinei în 1775”¹¹. Schimbările pe care le-a urmat Bucovina au fost profunde, pentru că, în 1786, în Cernăuți, nu era nicio casă proprietate a unui ucrainean. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Universitatea, teatrul, școlile medii erau germane și vorbitorii de limbă germană reprezentau cam 22% din populație (între care evreii formau cam 2/3). În același timp, în noua „achiziție” austriacă se aflau fostele capitale ale Moldovei și numeroasele opere ale artei și arhitecturii medievale din Moldova („inițial ignorate pe teritoriul înstrăinat”¹²). Dându-și seama că izvorul imigrației era alipirea Bucovinei la Galiția, românii au acționat pentru „închiderea sistemului, prin anularea contopirii Bucovinei cu Galiția”¹³. Radu Grigorovici acordă atenție imigrației germane în Bucovina (colonii constituite cu scopuri precise, precum susținerea industriei lemnului, a mineritului, a industriei sticlei și pentru creșterea cailor), rolului Fondului Religionar Ortodox din Bucovina, Revoluției de la 1848–1849, sistemului școlar elementar, școlilor medii din Bucovina, precum și contribuției culturii în afirmarea identitar-națională. Pentru a ilustra diversele caracteristici ale „modelului” Bucovina, Radu Grigorovici vorbește despre Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, relevând rolul deosebit al familiei Hurmuzaki și, mai ales, al lui Eudoxiu Hurmuzaki în viața culturală și politică a Bucovinei, reliefează contribuțiile lui Dimitrie Onicul, Epaminonda Bucevschi, Ciprian Porumbescu, Emanoil Grigoriu și Ernst

⁸ *Ibidem*.

⁹ Radu Grigorovici, *Bucovina, fereastră către vest a Moldovei*, „Analele Bucovinei”, I, nr. 1, 1994, p. 8.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

Rudolf Neubauer la dezvoltarea culturii în Bucovina, precum și rolul Facultății de Teologie Ortodoxă din Cernăuți, ai cărei profesori erau aproape toți români, care aveau ca limbă de predare germana și unde s-au format mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, patriarhul Kiril al Bulgariei, părintele Gala Galaction, mitropolitul Vladimir de Repta, precum și învățații Eusebie Popovici, Vasile Gheorghiu și părintele Dumitru Stăniloae¹⁴. Deși românii au pătruns târziu ca profesori în Universitatea Francisco-Josefină de la Cernăuți (I. G. Sbiera, Sextil Pușcariu, Ion Nistor, Constantin Isopescu-Grecul, Eugen Botezat ș.a.), Bucovina a dat 49 de membri ai Academiei Române, care este „un record pentru un grup atât de redus și geografic atât de excentric ca românii din Bucovina”¹⁵.

În aceeași logică, Radu Grigorovici scrie despre întrepătrunderile culturale și joncțiunile spațiului cultural românesc cu Occidentul care se realizează în Bucovina; dovadă stau Eusebie Mandicevschi – renumit muzicolog al Vienei, prieten cu Brahms, editorul operelor complete ale lui Bach, Haydn și Brahms; sculptorul Ion Sârghie; solista Viorica Ursuleac – care s-a afirmat în rolurile principale din operele lui Richard Strauss etc. La Cernăuți, arhitecții Fellner și Helmer au construit, în 1908, teatrul în care au jucat actori celebri, precum cei de la Burgtheater din Viena, unde a fost pictor scenograf George von Löwendal și unde conducerea a fost exercitată și de către Victor Ioan Popa. Sediul Mitropoliei Ortodoxe a Bucovinei a fost proiectat de cehul Iosif Hlavka, Karl Romstorfer a restaurat unele dintre bisericile în ruină din Bucovina, fapt pentru care a fost ales, în 1914, membru corespondent al Academiei Române. Prieteni ai românilor, sublinia Radu Grigorovici, au fost Friedrich Kleinwächter, ales membru al Academiei Române în 1922, Eugen Ehrlich, creatorul sociologiei juridice și Mathias Friedwagner, romanist și culegător de folclor românesc¹⁶.

Între urmările „neșteptate” de după unirea Bucovinei, din 1918, Radu Grigorovici evidențiază apariția fenomenului cultural „Iconar” și afirmarea unui grup de scriitori și poeți evrei precum: Paul Celan (Ansel), Alfred Murgul-Sperber și Rose Ausländer.

Preocupat de așezarea studiului istoriei Bucovinei pe baze temeinice, pentru că datele statistice ale recensământului din 1880 au dat prilejul contestării lor din cauza modului deformat de colectare pe teren a acestora și în principal a folosirii criteriului limbii de conversație, Radu Grigorovici publica, în tomul al II-lea al „Analelor Bucovinei, din 1994, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. I. Manipularea ulterioară a datelor și Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. II. Știința de carte*. Dintre concluziile primului studiu reținem următoarele idei: tendința evidentă a galițienilor de emigrare în Bucovina – cele mai mici valori ale imigrației în Bucovina se înregistrau, în 1880, la locuitorii din Moravia, o tendință slabă de imigrare se înregistra și pentru locuitorii din Ardeal, în general bărbați singuri; un număr mic de imigranți proveneau din Rusia și, în final, recensământul evidențiază un număr însemnat al celor care se deplasau în România, în special din sudul Bucovinei, care lucrau pe moșii sau în industrie. Ca urmare a acestor constatări, Radu Grigorovici arată că populația estimată a Bucovinei era cuprinsă, în 1880, între 551 651 și 554 055 de locuitori. În ceea ce privește populația vorbitoare de limba română din Bucovina, aceasta era cuprinsă între 33% și 34,5%, diferență constatată între *Rezultatele recensământului efectuat asupra populației și animalelor din gospodăriile Bucovinei la data de 31 decembrie 1880 și Repertoriul special al localităților din Bucovina*, editat la Viena în 1885, diferența între *Rezultate...* și *Repertoriu...* fiind de 9,5%. Concluzia autorului este următoarea: „Trebuie constatat că eforturile de manipulare a datelor pe teren obținute la recensământul austriac al populației Bucovinei din 31 decembrie 1880, printr-o prelucrare voit defavorabilă elementului românesc autohton, prin includerea imigranților galițieni încă neîncetățeniți în Bucovina în numărul bucovinenilor autohtoni, paralel cu excluderea din acest număr al cetățenilor României și, mai grav, a ardelenilor, cetățeni ai

¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

¹⁵ *Ibidem*, p. 11.

¹⁶ *Ibidem*, p. 11–12.

Regatului Ungariei, parte a Monarhiei austro-ungare, au modificat relativ puțin raportul dintre numărul vorbitorilor de limba ruteană în cadrul populației autohtone a Bucovinei”¹⁷.

În ceea ce privește știința de carte în Bucovina, autorul constată că numărul școlilor, numărul cadrelor didactice și gradul de urbanizare au contribuit în mod direct la dezvoltarea științei de carte. Din această perspectivă, județele Bucovinei se împărțeau în trei categorii: Cernăuțiul și Câmpulungul, cu un număr mai mare de știutori de carte (14–17%, fără orașul Cernăuți, care avea 36%), Rădăuțiul, Suceava și Siretul (8,37–11,9% știutori de carte) și județele Storojineț, Coțmani și Vijnița (3,97–4,56%)¹⁸. O constatare se impune: numărul femeilor știutoare de carte era mai mare în județele cu un grad mai ridicat de urbanizare (Cernăuți, Câmpulung, Rădăuți, Suceava). Explicația ar fi dată de faptul că femeile se bucurau de mai multe drepturi în dreptul obișnuințelor românești în comparație cu jurisdicția occidentală și că femeile învățau alături de copii ceea ce ele însele nu învățaseră la școală¹⁹.

Un alt studiu al academicianului Radu Grigorovici, intitulat *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900*²⁰, contribuie la lămurirea proceselor demografice din Bucovina sfârșitului de secol XIX, evidențiind rolul de teritoriu de pasaj al acestei provincii pentru evreii galițieni în drumul lor spre România. Concluziile acestui studiu critic, întemeiate pe calcule făcute pentru perioada 1850 și 1910, demonstrează existența unei perioade de creștere bruscă a imigrației evreiești, după 1850, urmată de o scădere a acesteia, după 1880, concomitent cu fenomenul tranzitării Bucovinei de către evreii originari din Basarabia spre România. Chiar și în condițiile acestei ultime perioade, autorul demonstrează că s-a menținut un cordon de creștere relativă a populației izraelite în vecinătatea granițelor Bucovinei, în localitățile în care existau căi de comunicație, care se legau de capitalele de județ Dorohoi, Botoșani și Fălticeni²¹.

În studiul *Die Österreichische Politik gegenüber der Bukowina und ihre oft unerwarteten Folgen* (Politica austriacă față de Bucovina și rezultatele ei adeseori neașteptate), Radu Grigorovici pornește de la lucrarea *Principele*, a lui Niccolò Machiavelli, pentru a analiza politica austriacă față de Bucovina, pentru a constata că austriecii au urmat, în cea mai mare parte, sfaturile gânditorului italian, dar constată și unele abateri de la acestea: antimonahismul lui Iosif al II-lea, care a expropriat averile mănăstirești și a desființat 31 de mănăstiri bucovinene, cu excepția Putnei, Suceviței, Dragomirnei și a Chinoviei Sf. Ioan cel Nou de la Suceava; a înființat Fondul religios greco-oriental, ale cărui averi au fost folosite pentru salarizarea clerului ortodox, întreținerea mănăstirilor rămase și a școlilor moldovenești²²; înființarea de școli care a dus la dezvoltarea învățământului primar, apoi a celui secundar și a Universității – în care limba de predare a devenit germană –, prin intermediul căreia s-a realizat accesul la cultura occidentală și posibilitatea schimbării poziției sociale (în felul acesta, la a doua generație a sporit rolul sau importanța elitelor din ducat).

Autorul trece în revistă câteva dintre succesele și eșecurile politicii austriece în Bucovina, între care enumeră: existența unei administrații capabile, care a dus la aplicarea timpurie a unor structuri și metode apusene; încorporarea Bucovinei la România, datorită incapacității Austriei de a apăra Bucovina; creșterea rapidă a populației cu un factor de 13 în numai 135 de ani, ca urmare a imigrării masive a alogenilor, care aveau să slăbească elementul românesc care era dominant la

¹⁷ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. I. Manipularea ulterioară a datelor*, „Analele Bucovinei”, I, nr. 2, 1994, p. 356.

¹⁸ *Ibidem*, p. 366.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Idem, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina, teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900*, „Analele Bucovinei”, II, nr. 2, 1995, p. 339-356.

²¹ *Ibidem*, p. 354.

²² Idem, *Die Österreichische Politik gegenüber der Bukowina und ihre oft unerwarteten Folgen*, „Analele Bucovinei”, II, nr. 1, 1995, p. 9.

începuturile stăpânirii austriece; nerespectarea sfatului lui Machiavelli de a nu lăsa să pătrundă în noua stăpânire un străin tot atât de puternic ca și cuceritorul – e vorba aici, sublinia Radu Grigorovici, de galițieni care s-a stabilit compact între Prut și Nistru, primejdie pe care nici boierii români n-au sesizat-o; concentrarea averilor mănăstirești în Fondul religios greco-oriental, care au făcut ca Mitropolia Ortodoxă a Bucovinei să devină dependentă de stat, fapt care a dus concomitent la eșecul politicii de catolicizare prin sprijinirea elementului greco-catolic; creșterea gradului de școlarizare a bucovinenilor a avut ca măsură însoțitoare și introducerea limbii germane ca obiect de studiu obligatoriu, dar care n-a reușit să înlocuiască limbile materne ale grupurilor etnice din provincie, fapt care a făcut posibilă afirmarea identitar-națională în ducat etc. La sfârșitul articolului, autorul concluzionează astfel: „Astăzi, după distrugerea unității Bucovinei și a multiplicității ei etnice, cu foarte mare greutate mai găsești de amândouă părțile graniței care o divide cunoscători de limba germană”²³.

Plecând de la realitățile statistice cu care operau austriecii, așa cum au fost ele furnizate de către Comisia centrală de statistică din Viena, cu privire la rezultatele recensământului populației și animalelor Bucovinei, în anul 1900, acad. Radu Grigorovici scrie studiul *Trei lumi paralele*²⁴, acestea fiind orașele sau târgurile, satele și domeniile („Gutsgebiete”), scopul studiului fiind acela de a stabili caracteristicile fiecăreia dintre ele, precum repartitia naționalităților și compoziția etnică a populației Bucovinei, tipurile de economie dominante, caracterul terenului exploatat la sate și pe domenii, limba de conversație și naționalitatea locuitorilor, repartitia confesională etc. Sprijinit pe calcule temeinice, hărți și grafice, autorul demonstrează următoarele: locul și importanța fiecărui district din Bucovina austriacă, determinată de densitatea populației și natura terenului din district (păduri/ogore și grădini), natura etnică a celor trei unități teritoriale, în special a domeniilor, care a influențat în mică măsură ansamblul Bucovinei (cu unele rezerve pentru evrei, care foloseau ca limbă de conversație idișul); faptul că românii și rutenii erau mai numeroși la sate și puțini la orașe și pe domenii, în timp ce germanii, evreii polonezii sunt puțini la sate; grupul etnic cel mai urbanizat din Bucovina era cel al evreilor și este evidentă preferința acestora pentru activitățile comerciale și culturale, în timp ce germanii preferau să-și folosească cunoștințele avansate în tehnologie, activități miniere, fabrici²⁵ etc.

O contribuție importantă la dialogul științific pe teme de istoria și cultura Bucovinei o reprezintă studiul lui Radu Grigorovici, *Das Modell Bukowina (Modelul Bucovinei)*, publicat în germană și română la rubrica „Editorial”²⁶. Studiul apăsese în condițiile unor ample dezbateri care erau în societatea românească pe tema integrării euro-atlantice a României, context în care Bucovina era dată, de către unii, drept model al conviețuirii interetnice, pentru toleranță și multiculturalitate. Prin acest articol, Radu Grigorovici prezintă o viziune personală asupra unui subiect mult discutat în istoriografia contemporană, vehiculat mai ales în spațiul istoriografic occidental de expresie germană, dar și în istoriografiile românească și ucraineană: „Se știe că repetarea frecventă a unei idei duce la acceptarea ei necritică drept axiomă. Fizicienilor acest procedeu li se pare suspect. Ei caută mereu noi dovezi sau excepții sau chiar contradicții flagrante cu axiomele. Ei sunt înclinați spre scepticism”²⁷. Autorul răspunde printr-o argumentare pertinentă a chestiunilor privitoare la felul cum Bucovina a ajuns un model pentru întreg spațiul european, cum a evoluat Bucovina spre realizarea unei convenții armonice între numeroasele ei naționalități și dacă Ausgleich-ul bucovinean, din 1910, era/este un model pentru integrarea europeană sau un mod de a reveni „la forme de stat desuete sau realizarea unor visuri nostalgice”²⁸. Cât privește Ausgleich-ul bucovinean, Radu Grigorovici consideră că, în ciuda unor aspecte pozitive înregistrate în societatea bucovineană înainte de Primul Război Mondial, ca urmare a bunei administrări și a unei îndelungate

²³ *Ibidem*, p. 12.

²⁴ Idem, *Trei lumi paralele*, „Analele Bucovinei”, III, nr. 1, 1996, p. 79–109.

²⁵ *Ibidem*, p. 95.

²⁶ Idem, *Das Modell Bukowina*, „Analele Bucovinei”, III, nr. 2, 1996, p. 261–281, 281–298.

²⁷ *Ibidem*, p. 281.

²⁸ *Ibidem*.

perioade de pace, „cauzele principale ale creării și eșecului Ausgleich-ului trebuie căutate, pe de o parte în istoria Imperiului Austriac, pe de altă parte în evenimentele particulare ale Primului Război Mondial”. Ausgleich-ul bucovinean a eșuat în condițiile Războiului Mondial și prin unirea Bucovinei cu România, fapt recunoscut inclusiv de un fervent susținător al acestuia – Aurel Onciul. De asemenea, existența unui *Homo Bucovinensis*, detașat de naționalitatea sa și credincios împăratului, nu poate fi acceptată ca împlinire, deși mulți și-au dorit să vadă în Bucovina un fel de „Elveție est-europeană”²⁹ sau un loc în care s-a produs o contopire a naționalităților întocmai ca în S.U.A. Crepusculul acestei societăți oferită ca model de inter și multiculturalitate s-a produs în preajma declanșării celui de al Doilea Război Mondial, când au apărut importante tensiuni interetnice, xenofobia și antisemitismul³⁰. „Astăzi Bucovina este un teritoriu despărțit cu forța în două părți, în care trăiesc practic doar două naționalități”³¹, ucrainenii în nord și românii în sudul fostei provincii austriece. Germanii au plecat din „patria de ieri” („Heimat von gestern”) pentru a reveni „acasă” în Reich, unii dintre ucrainenii bucovinenii, ca și unii dintre românii din această provincie, au fost deportați de sovietici în Siberia, iar evreii, atât din partea devenită sovietică (în 1940/1944), cât și din partea românească, au emigrat în Israel „sau aiurea” și polonezii, în parte, au revenit în patria lor renăscută. „Astfel că modelul viitoarei U.E. s-a spulberat”, concluzionează Radu Grigorovici³².

Prin studiile sale, Radu Grigorovici a aplicat metodele de cercetare ale științelor exacte la știința istoriei, la care a adăugat informațiile culturale bogate din existența sa vieneză și cernăuțeană, pentru a da istoriei studii relevante, care rămân adevărate jaloane pentru sagacitatea și spiritul științific obiectiv. Deși „canonic” prin formație, Radu Grigorovici s-a dovedit unul dintre cei mai moderni cercetători ai fenomenului cultural numit Bucovina. De aceea, echipa de cercetători de la Institutul „Bucovina” îi datorează foarte mult pentru implicare sa în formarea colectivului de cercetare și în dezvoltarea continuă a revistei și a Institutului.

Un alt „canonic” care s-a dedicat cu pasiune prezentării istoriei Bucovinei a fost demograful Vladimir Trebici, spirit enciclopedic, bun cunoscător al Bucovinei interbelice, care s-a preocupat, între altele, cu evocarea profesorilor săi de la Universitatea din Cernăuți. Între paginile dedicate profesorului Vasile Grecu, universitar cu importante studii în domeniul istoriei și filologiei, exprima crezul său conform căruia „cinstirea memoriei înaintașilor noștri, care s-au ostenit pe ogorul culturii naționale, sporindu-i strălucirea și lăsând urmașilor o zestre de preț, este întâia datorie a generațiilor de azi și de mâine, cheazășia continuității și propășirii unui popor, a spiritualității sale”³³. Din „strălucita pleiadă” a profesorilor de la Universitatea din Cernăuți a făcut parte și Constantin Brătescu, profesor și decan la Facultatea de Științe a aceleiași universități (1924–1939), pe care Vladimir Trebici l-a cunoscut în perioada studenției sale la Cernăuți. C. Brătescu a activat în capitala Bucovinei alături de nume de seamă ale științei românești, cei mai mulți dintre ei membri ai Academiei Române, precum: Simion Stoilov, Gheorghe Vrânceanu, Tiberiu Popoviciu – matematicieni; Eugen Bădărău – fizician; Mihai Gușuleac și Eugen Botezat – specialiști în științele naturii; Nicolae Florescu – cunoscut medic fiziolog³⁴. Pagini de o deosebită frumusețe consacră Vladimir Trebici prezentării unui alt fost profesor universitar de la Cernăuți, Traian Brăileanu. Rândurile dedicate sociologului Traian Brăileanu apăreau după o perioadă lungă de uitare a acestuia și de interzicere a operei în timpul regimului comunist³⁵, de aceea bucovineanul Vladimir Trebici s-a angajat să împlinească o sarcină grea „cu bună cuviință, fără hagiografie, cu respectarea neabătută

²⁹ *Ibidem*, p. 289.

³⁰ *Ibidem*, p. 291–292.

³¹ *Ibidem*, p. 292.

³² *Ibidem*.

³³ Vladimir Trebici, *Profesorul Vasile Grecu (1885–1972)*, „Analele Bucovinei”, II, nr. 1, 1995, p. 15.

³⁴ Idem, *Constantin Brătescu, profesor la Universitatea din Cernăuți*, „Analele Bucovinei”, III, nr. 1, 1996, p. 13–16.

³⁵ Idem, *Traian Brăileanu, omul și opera*, „Analele Bucovinei”, V, nr. 1, 1998, p. 13–19.

a adevărului”³⁶. În logica aceleași preocupări, academicianul Vladimir Trebici a scris și despre Ion Negură, absolvent al Facultății de Drept și al Facultății de Litere și Filozofie din Cernăuți, membru al Societății Academice „Dacia”, care a avut un rol important, în 1940, în Comisariatul Român pentru Repatrierea Etnicilor Germani din Sudul Bucovinei și care s-a evidențiat după al Doilea Război Mondial prin preocupările sale de istoria și cultura Bucovinei. I. Negură a fost o „personalitate proteică” care i-a reunit pe bucovinenii așezați în București în jurul idealurilor Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și care a activat la ASE București, apoi la Centrul de Statistică Matematică, ca apropiat colaborator al academicienilor Octav Onicescu și Gheorghe Mihoc, apoi membru al Direcției Centrale de Statistică³⁷. Cu deosebit respect scria Vladimir Trebici și despre „bădița” George Macrin, membru al Societății Academice „Dacia”, înființată în anul 1905, pe care-l consideră „un bucovinean autentic”, „intelectual de aleasă stirpe”, care i-a fost coleg și care a devenit preparator și asistent la Facultatea de Științe din Cernăuți³⁸ până în anul 1939. Ca fost membru al Întineririi Academice „Bucovina” din Cernăuți, Vladimir Trebici a considerat că este de datoria lui să prezinte câteva aspecte privitoare la viața celor șase societăți ale studenților români din Cernăuți, care s-au inspirat din tradiția universitară germană. Acestea au avut bune raporturi cu cele germane („Alemania”, „Arminia”, „Teutonia”) între anii 1933 și 1938. Dintre cele șase societăți academice românești, doar câteva fac obiectul unei prezentări mai detaliate, datorită modului de organizare și funcționare. Dintre acestea, doar două aveau caracter conservativ și practicau mensura. Este vorba de Întineririle Academice Române „Bucovina” și „Moldova”³⁹.

În numărul special al „Analelor Bucovinei”, din 1997, dedicat cuprinderii textelor comunicărilor de la Conferința internațională „Bucovina 1775 – 1862. Aspecte politice, sociale, economice, culturale și demografice”, desfășurată la Rădăuți și București, în mai–iunie 1996, găsim și un articol al academicianului Vladimir Trebici, *Despre demografia Bucovinei*⁴⁰. Deși redus ca dimensiune, articolul de numai șase pagini este deosebit de important prin viziunea și direcțiile tematice pe care se așează, scrierile ulterioare din istoriografia română fiind în mod evident influențate de acesta. Vladimir Trebici, preluând un citat al unui istoric spaniol, consideră că „istoria fără demografie rămâne o enigmă”⁴¹, lucru cu atât mai evident când este vorba despre Bucovina, o provincie care prin miza politică deosebită pe care o implică a influențat și influențează istoriografiile română, ucraineană și germană (austriacă). Atunci când se scrie istoria Bucovinei, deși este invocat principiul lui Tacitus, *sine ira et studio*, acesta nu este respectat. Istoriografia austriacă, scria Vladimir Trebici, nu este preocupată de caracterul juridic al anexării din 1775 – pentru că în epocă imperiile recurgeau la astfel de procedee, cât mai ales de rolul pozitiv jucat de stăpânirea habsburgică, fapt recunoscut și de istoriografia română, în domenii ca administrație, învățământ și economic⁴². Însă, colonizările și imigrațiile sunt interpretate diferit. Istoriografia română, prin principali săi reprezentanți, arată că Bucovina a fost teritoriu românesc, anexat de Imperiul Habsburgic, fapt care a avut o serie întreagă de consecințe. Istoriografia ucraineană este preocupată să demonstreze că Bucovina este pământ „strămoșesc ucrainean” și că ucrainenii sunt „autohtoni”, care au stăpânit acest ținut cu mult înainte de întemeierea Moldovei⁴³. „Disputa cea mai vie între istoriografia română și cea ucraineană vizează drepturile istorice”, cu implicații directe asupra interpretării Pactului Ribbentrop-Molotov. Istoricii români consideră ca Pactul Ribbentrop-Molotov „este un act tipic imperialist, un fapt asemănător cu cel din 1775”⁴⁴. Pentru ucrainenii,

³⁶ *Ibidem*, p. 13.

³⁷ Idem, *Ion Negură (1909–1985)*, „Analele Bucovinei”, III, nr. 2, 1996, p. 299–304.

³⁸ Idem, *George Macrin (1911–1991)*, „Analele Bucovinei”, V, nr. 2, 1998, p. 245–248.

³⁹ Idem, *Relațiile dintre societățile studențești române și germane de la Universitatea din Cernăuți ca model de înțelegere interetnică (1875–1938)*, „Analele Bucovinei”, IV, nr. 2, 1997, p. 281–286.

⁴⁰ Idem, *Despre demografia Bucovinei*, „Analele Bucovinei”, IV, nr. 3, 1997, p. 591–596.

⁴¹ *Ibidem*, p. 591.

⁴² *Ibidem*, p. 592.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

acesta a însemnat „eliberarea teritoriilor ucrainene istorice”⁴⁵. În acest context, oarecum diferit, dar și cu unele puncte de convergență, cele trei istoriografii amintite scriu despre multiculturalitate, toleranță și *Homo Bucovinensis*. În paginile care urmează, Vladimir Trebici prezintă contribuțiile cele mai importante, la acea dată, din perspectiva demografului, din cele trei istoriografii mai importante pentru tema în dezbatere, pentru înțelegerea principalelor fenomene prin care trece provincia în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Astfel este amintită lucrarea *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50. Jahringen glorreichen Regierungsjubilaums Seiner k.u.k. Apostolischen Majestet*, scrisă de comandatul Jandarmeriei nr. 13 din Bucovina, la 1899, care cuprinde date importante despre relief, climă, faună, floră, hidrografie, compoziție etnică pe comune etc. Apoi este amintită o a doua monografie, care i-a avut între autori pe Dimitrie Onciul, I. Gh. Sbiera, Simion Florea Marian, Dimitrie Dan și Isidor Onciul. Pentru sfârșitul secolului al XIX-lea sunt amintiți istoricii Ferdinand Ziglauer von Blumnethal, Franz Adolf Wikenhauser, Johann Polek și Raimund Friedrich Kaindl, acesta din urmă considerat – arată Vladimir Trebici – „cel mai mare istoric al Bucovinei”⁴⁶ de către A. Jukovski. Primul român care interpretează critic recensămintele austriece, propunând corecții importante ale acestora, a fost I. E. Torouțiu, care își găsește locul cuvenit în prezentarea lui Vladimir Trebici. Apoi este prezentat Ion Nistor, istoric bucovinean, care a publicat, în 1915, *Românii și rutenii. Studiu critic și statistic*, apărut și în limba germană în 1919 și reluat într-o formă dezvoltată în 1934. Mult mai târziu, în 1991, a fost publicată lucrarea *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, la Editura Humanitas, în 1991, acestora adăugându-se lucrarea lui Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, publicată la București, la Editura Academiei Române, în 1993. La data scrierii articolului de către Vladimir Trebici, Mircea Grigorovița publica lucrarea *Din istoria colonizării Bucovinei*, apărută la București, la Editura Didactică și Pedagogică, în anul 1996⁴⁷. Aceasta lucrare se dorea a fi un răspuns la lucrarea lui E. Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Social und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wisbaden, Harasowitz Verlag, 1993, publicată în colecția *Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund. Herausgegeben von Johannes Hoffman*, Band 14, lucrare întâmpinată de Mircea Grigorovița cu multe rețineri și amendată drastic în scrierile sale ulterioare.

În grupul prodigioșilor contribuitori la dezvoltarea fenomenului cultural „Analele Bucovinei” și a Institutului „Bucovina” poate fi lesne așezat dr. Dimitrie Vatamaniuc, m. o. al Academiei Române, cunoscut eminescolog, coordonator, după Perpessicius, al colectivului care a publicat ediția integrală a operei lui M. Eminescu și editor sau îngrijitor al operelor unor nume de marcă ale culturii române precum Slavici, Agârbiceanu și Rebreanu, este redactor-șef al revistei „Analele Bucovinei”, de la apariție și până acum. D. Vatamaniuc a contribuit în mod deosebit, prin experiența sa științifică, la realizarea echipei de redacție și la dezvoltarea relațiilor de colaborare cu cercetători din țară și străinătate preocupați de istoria și cultura Bucovinei. Cu acribia cercetătorului ce se bazează pe informația istorică oferită de documentele istorice, D. Vatamaniuc este o personalitate ce se înscrie în categoria pe care noi am denumit-o a „canonicilor”. Numărul al doilea

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 594.

⁴⁷ Lucrarea lui Mircea Grigorovița are un pronunțat caracter polemic, preocupându-se de chestiuni de o deosebită actualitate la vremea apariției lucrării și care au fost mult dezbătute în istoriografia interbelică precum: atribuirea numelui de „Bucovina” părții septentrionale a Moldovei ocupată de austrieci în 1775, „colonizarea” Bucovinei și constituirea multinationalității acestei provincii, despre recensămintele austriece, despre atmosfera interetnică a Bucovinei, despre *Homo Bucovinensis* – creație a politicii habsburgice în provincie, despre progresul și occidentalizarea provinciei între anii 1775–1918 etc. Bun cunoscător al limbii germane, descendent direct din familia lui Em. Grigorovitză autorul amintit a mai publicat lucrările *Învățămintul în nordul Bucovinei (1775–1944)* București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993 și *Din istoria culturii în Bucovina (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1994.

al „Analelor Bucovinei” începe cu editorialul *Bucovina în viziunea a trei institute de cercetare*⁴⁸, în care D. Vatamaniuc subliniază particularitățile preocupărilor de cercetare ale institutelor de la Augsburg, Cernăuți și Rădăuți, arătând diferențele dintre cele trei abordări, deși aparent obiectivele cercetării erau/sunt comune. Astfel, constată cercetătorul român, Bukovina Institut este preocupat să prezinte rolul civilizator al Imperiului Habsburgic și că „unirea” Bucovinei cu Austria a avut efecte benefice, între care cele mai des invocate sunt multiculturalitatea și occidentalizarea provinciei, în care un rol determinant l-a avut limba germană, care a permis legături strânse cu Occidentul. Centrul de Cercetări privind Bucovina de pe lângă Universitatea „Jurii Fedkoviici” din Cernăuți avea ca obiectiv să demonstreze că Bucovina este vatra vechilor slavi, continuând, într-un fel sau altul, teze ale unei istoriografii ce mai demult se scria la Moscova, iar Centrul de Studii „Bucovina” al Academiei Române, înființat în septembrie 1992, privește Bucovina ca întreg, în ciuda evenimentelor din anii 1940 și 1944, arătând că în 1775, așa-zisa unire cu Austria a avut importante urmări asupra provinciei, între care unele pozitive (în domenii ca: economic, educativ și cultural, administrativ, edilitar etc.) și multe negative. În finalul articolului indicat, D. Vatamaniuc scria: „Actuala graniță care taie Bucovina în două, făcând din ea o Coree în miniatură, este opera unor conjuncturi politice și răspunderea nu cade asupra românilor și nici asupra ucrainenilor. Dacă această situație este consecința unor conjuncturi politice, se cuvine ca viitorul să fie lăsat tot în seama istoriei. Stă, însă, în puterea ucrainenilor să hotărască asupra «spiritualizării graniței», spre a facilita libera trecere dintr-o parte în alta și să acorde și românilor din nordul Bucovinei aceleași drepturi de care se bucură ucrainenii din sudul Bucovinei”⁴⁹.

La împlinirea a două decenii de la înființarea Institutului „Bucovina”, acad. D. Vatamaniuc prezenta pe larg contextul și obiectivele urmărite la înființarea acestuia. Aflăm, astfel, că, urmând exemplul institutelor Academiei Române, ca și acela oferit de Bukovina Institut din Augsburg, instituția de cercetare științifică din Rădăuți a dorit să aibă publicația sa proprie, pentru a găzdui lucrările științifice ale cercetătorilor săi, precum și pentru a tipări lucrările celor preocupați de fenomenul cultural și istoric numit generic Bucovina. Revista „Analele Bucovinei” are un „caracter enciclopedic, singura de acest profil între revistele institutelor Academiei Române”⁵⁰, care este „deschisă contribuțiilor științifice autentice” – cum remarcă acad. Ștefan Ștefănescu, fapt care a determinat atragerea printre colaboratori a unor nume ilustre de oameni de cultură români și străini, printre care și mulți tineri talentați⁵¹.

Privind retrospectiv asupra sumarului celor 44 numere de revistă, constatăm că acad. D. Vatamaniuc a publicat în fiecare număr măcar câte un studiu sau un articol, contribuind în felul acesta la lămurirea sau readucerea în atenția cercetătorilor a unor aspecte ale istoriei și culturii Bucovinei și la introducerea publicației noastre în circuitul științific național și internațional de specialitate. Din multitudinea acestora le menționăm pe acelea care privesc activitatea unor personalități care au avut legătură cu Bucovina și care definesc unicitatea spirituală a acestui spațiu al culturii: Ernst Rudolf Neubauer⁵², August Nibio⁵³, Lucian Blaga⁵⁴, Dionisie Olinescu⁵⁵, Aron

⁴⁸ D. Vatamaniuc, *Bucovina în viziunea a trei institute de cercetare*, „Analele Bucovinei”, I, nr. 2, 1994, p. 239–242.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 242.

⁵⁰ Idem, *Institutul „Bucovina” al Academiei Române la două decenii de activitate științifică și periodicul său „Analele Bucovinei”*, „Analele Bucovinei”, XIX, nr. 2, 2012, p. 358.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Idem, *Ernst Rudolf Neubauer, profesor, scriitor și jurnalist*, „Analele Bucovinei”, I, 1, 1994, p. 113–121.

⁵³ *Ibidem*, p. 133–136; *August Nibio și presa germană rădăuțeană*.

⁵⁴ Idem, *Bucovina și Lucian Blaga la centenarul nașterii sale*, „Analele Bucovinei”, II, nr. 2, 1995, p. 247–249.

⁵⁵ Idem, *Dionisie O Olinescu, arheolog și cronicar al vieții științifice, culturale și artistice*, „Analele Bucovinei”, III, nr. 1, 1996, p. 17–32.

Pumnul⁵⁶, George baron Løvendal⁵⁷, Martha Bibescu⁵⁸, Claudiu Isopescu⁵⁹, Mihai Eminescu⁶⁰, Ion Slavici⁶¹, Iračlie Porumbescu⁶², Vladimir Trebici⁶³, Victor Ion Popa⁶⁴, Leca Morariu⁶⁵, Dimitrie Onciul⁶⁶, Radu Grigorovici⁶⁷ și Gheorghe Barițiu⁶⁸.

În efortul de direcționare a activității de cercetare, precum și de editare a periodicului „Analele Bucovinei”, acad. D. Vatamaniuc, în calitate de director al Centrului pentru Studierea Problemelor Bucovinei, așa cum s-a numit în mod oficial instituția noastră până în ianuarie 2007, a publicat mai multe articole, între care amintim *Bucovina în viziunea a trei instituții de cercetare și Centrul de Studii „Bucovina” la un deceniu de activitate* în care sunt evidențiate, între altele, eforturile de colaborare cu Bukowina Institut din Augsburg și Centrul de Cercetări privind Bucovina din Cernăuți. Aici sunt amintite rezultatele colaborării pe tărâm științific a Institutului Bucovina, până la acea data, precum conferința științifică internațională organizată de instituția rădăuțeană în 1996 (31 mai – 3 iunie la Rădăuți și 5 iunie la București, în Aula Academiei Române), cu titlul *Bucovina 1775–1862. Aspecte politice, sociale, economice, culturale și etnografice*. Conferința a fost realizată prin participarea cercetătorilor de la cele trei institute implicate și a fost susținută de Consiliul pentru Problemele Românilor de Pretutindeni al Guvernului României. O a doua conferință internațională a celor trei institute a fost organizată între 20 și 22 septembrie 2000 și a avut ca temă *Bucovina 1861–1918. Procese politice, sociale, culturale și economice. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită?* Aceasta a pus în evidență schimbările demografice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea din Bucovina, care au dus la scăderea ponderii românilor în ansamblul populației provinciei și care au avut drept consecință politică Ausgleich-ul bucovinean,

⁵⁶ Idem, Aron Pumnul și biblioteca gimnaziștilor din Cernăuți, „Analele Bucovinei”, IV nr. 1, 1997, p. 17–25.

⁵⁷ Idem, George baron Løvendal la un secol de la naștere, „Analele Bucovinei”, IV, nr. 2, 1997, p. 289–291.

⁵⁸ Idem, Principesa Martha Bibescu despre Bucovina, „Analele Bucovinei”, VI nr. 1, 1999, p. 19–24.

⁵⁹ Idem, Claudiu Isopescu, mesager al spiritualității românești în Italia, „Analele Bucovinei”, VI, nr. 2, 1999, p. 267–288.

⁶⁰ Idem, Eminescu și Bucovina, „Analele Bucovinei”, II, nr. 1, 1995, p. 23–37; Eminescu și federalizarea Europei, „Analele Bucovinei”, V, nr. 1, 1998, p. 5–12; Eminescu și propaganda ucraineană în Bucovina, „Analele Bucovinei”, VII, nr. 1, 2000, p. 7–9; Anul Eminescu, „Analele Bucovinei”, VII, nr. 2, 2000, p. 315–318.

⁶¹ Idem, Bucovina și Ion Slavici – un veac și jumătate de la nașterea prozatorului, „Analele Bucovinei”, V, nr. 2, 1998, p. 239–244.

⁶² Idem, Iračlie Porumbescu, colaborator la „Revista Politică” și traducător din germană, „Analele Bucovinei”, XV, nr. 1, 2008, p. 55–60; Iračlie Porumbescu în Revoluția din 1848 și după aceea, „Analele Bucovinei”, XV, nr. 2, 2008, p. 473–489; Iračlie Porumbescu în corespondență cu contemporanii săi (I), „Analele Bucovinei”, XVI, nr. 2, 2009, p. 535–550; Iračlie Porumbescu în corespondență cu contemporanii săi (II), „Analele Bucovinei”, XVII, nr. 2, 2010, p. 601–609; Iračlie Porumbescu în corespondență cu contemporanii săi (III), „Analele Bucovinei”, XVIII, nr. 1, 2011, p. 273–277; Călătorii imperiale în Bucovina după Revoluția din 1848. Iračlie Porumbescu – cronicar al Bucovinei, „Analele Bucovinei”, XX, nr. 2, 2013, p. 495–515; Iračlie Porumbescu în Revoluția de la 1848–1849, „Analele Bucovinei”, XXI, nr. 1, 2014, p. 49–79; Bucovina și Transilvania în Revoluția din 1848 (I). Iračlie Porumbescu corespondent al Bucovinei, „Analele Bucovinei”, XXII, nr. 2, 2015, p. 417–453.

⁶³ Idem, Vladimir Trebici (1916–1999), „Analele Bucovinei”, XIII, nr. 1, 2006, p. 37–38.

⁶⁴ Idem, Victor Ion Popa – desenator și colaborator al mai multor publicații, „Analele Bucovinei”, XIV, nr. 2, 2007, p. 435–443.

⁶⁵ Idem, Contemporani în corespondență cu Leca Morariu, „Analele Bucovinei”, XIV, nr. 2, 2007, p. 677–690.

⁶⁶ Idem, Dimitrie Onciul, istoric al Bucovinei și Transilvaniei și lexicograf, „Analele Bucovinei”, XIV, nr. 1, 2007, p. 15–28.

⁶⁷ Idem, Radu Grigorovici, de la fizică la istoria Bucovinei, „Analele Bucovinei”, XVIII, nr. 2, 2011, p. 349–350.

⁶⁸ Idem, Românii din Imperiul Habsburgic în Revoluție și după Revoluția din 1848–1849 (I), „Analele Bucovinei”, XXI, nr. 2, 2014, p. 359–383.

din 1909, invocat ca model de conviețuire interetnică, conform cu spiritul actual european. Cea de a treia conferință științifică internațională organizată de Centrul de Studii „Bucovina”, în cadrul „Zilelor academice ieșene”, a avut loc între 20 și 21 septembrie 2002 și s-a intitulat *Bucovina istorică, 1945-1989. Memoria culturală și procesul de comunizare*. Conform hotărârii celor trei conducători ai institutelor preocupate de istoria Bucovinei urma ca, într-o conferință ulterioară, să fie abordată tema: *Bucovina, 1918-1945. Viața politică, economică, culturală și schimbările teritoriale*. Schimbările politice din Ucraina, precum și reorientarea activității institutului din Augsburg, după intrarea României în structurile euro-atlantice în anii 2004-2007, au făcut ca Institutul „Bucovina” din Rădăuți să preia în exclusivitate sarcina organizării unor astfel de întruniri științifice, organizate de atunci anual la Rădăuți.

Între realizările de până atunci ale Institutului „Bucovina” al Academiei Române, acad. D. Vatamaniuc evidențiază colaborarea pentru înființarea la Rădăuți a Asociației „Uniunea pentru Europa din România” care s-a afiliat la Europa – Union Deutschland din München și care a organizat un colocviu internațional la 31 mai 1996, la Rădăuți, în cadrul căruia au conferențiat Franz Holz, Radu Grigorovici, Vladimir Trebici și D. Vatamaniuc⁶⁹, deosebit de importante fiind legăturile institutului din Rădăuți cu personalități ale vieții științifice din Europa, S.U.A. și Australia, între care amintim pe Rudolf Wagner și Erich Beck din Germania, Kazimir Felesko de la Institutul de Filologie al Universității din Varșovia, precum și Helmuth Frisch, de la Universitatea din Bochum.

Pentru că unul dintre obiectivele înființării Centrului de Studii „Bucovina” aflat, până în 2007, în subordinea Filialei Iași a Academiei Române, a fost realizarea unei *Enciclopedii a Bucovinei*, proiect elaborat sub coordonarea acad. Vladimir Trebici și lansat în spațiul public de Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, după 1990, D. Vatamaniuc publică în *Anexă* acest proiect. În articolul *Institutul „Bucovina” al Academiei Române la două decenii de activitate științifică și periodicul său „Analele Bucovinei”*⁷⁰, acad. D. Vatamaniuc revine, precizându-i structura organizatorică și dimensiunea gigantescă a acestuia. Pornind de la faptul că în capitolele IX. *Sate și orașe* (monografii) și X. *Personalități culturale și politice* (monografii) ale proiectatei *Enciclopedii* erau prevăzute obiectivele de etapă ale acestei lucrări, cu resursele sale puține, Institutul „Bucovina” își asuma realizarea acestora prin înființarea Colecției „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii”, ajunsă la data prezentului articol la volumul cu numărul 44.

Pe parcursul întregii sale activități de redactor-șef la „Analele Bucovinei” și director al Institutului „Bucovina”, acad. D. Vatamaniuc a rămas fidel ideilor formulate în articolul *Obiective, opțiuni și realizări*, publicat în nr. 1 din 1998 al „Analelor Bucovinei”⁷¹. Între altele, D. Vatamaniuc a susținut necesitatea respectării *Declarației comune* a celor trei institute, semnată în anul 1996, la finele conferinței internaționale, care sublinia necesitatea colaborării științifice, realizarea unui schimb intens de cercetători, a schimbului de cărți, reviste și facilitarea accesului la sursele documentare din arhive și bibliotecile din țările în care își aflau sediul institutele partenere, realizarea de proiecte și programe comune de cercetare în domeniul istoriei și culturii Bucovinei etc. Sub semnătura sa, în același periodic, găsim articolul *Biblioteca Aron Pumnul*, în fapt o lista a cărților dăruite de Catina, soția lui Aron Pumnul, Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, în anul 1868 și care a fost descoperită de Ion Negură în arhivele Societății. Aceasta cuprindea 166 de titluri dintr-un total de 300 (127 de titluri donate bibliotecii elevilor)⁷². Un alt articol al acad. D. Vatamaniuc este *Academia Română și Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina* în care sunt subliniate legăturile perene ce au existat între înaltul for științific și Societatea pentru Cultură, unii dintre membri acesteia fiind și membri ai Academiei Române,

⁶⁹ Idem, *Centrul de Studii „Bucovina” la un deceniu de activitate*, „Analele Bucovinei”, IX, nr. 2, 2002, p. 320.

⁷⁰ Idem, *Institutul „Bucovina” al Academiei Române la două decenii de activitate științifică și periodicul său „Analele Bucovinei”*, „Analele Bucovinei”, XIX, nr. 2, 2012, p. 357-359.

⁷¹ Idem, *Obiective, opțiuni și realizări*, „Analele Bucovinei”, V, nr. 1, 1998, p. 191-194.

⁷² Idem, *Biblioteca Aron Pumnul*, „Analele Bucovinei”, V, nr. 2, 1998, p. 285-292.

precum I. Gh. Sbiera, Alexandru Hurmuzaki, Eudoxiu Hurmuzachi, Constantin Hurmuzaki, Dimitrie Onciul, Radu Grigorovici, Vladimir Trebici⁷³ etc. Alăturăm acestor titluri și articolele *Literatura bucovineană în tezele de doctorat*⁷⁴, „Tribuna”, cotidianul sibian, la 140 de ani de la fondarea sa și *O pagină din istoria presei românești din Bucovina*⁷⁵ – ultimul articol dedicat prezentării „Gazetei Bucovinei”, organ al Societății „Concordia”, fondată la Cernăuți, în 1885, la inițiativa lui Ion I. Bumbac.

Reputatul istoric Ștefan Ștefănescu, cunoscut pentru numeroasele lucrări în domeniul medievisticii românești, membru al Academiei Române din anul 1974, care a susținut constant activitatea Institutului „Bucovina” încă de la începuturile sale, publică în periodicul „Analele Bucovinei” câteva articole. Primul dintre acestea este intitulat *I. I. Nistor și opera lui istorică*⁷⁶, în care îl apreciază pe Nistor ca fiind „printre marii istorici deșteptători de conștiințe”⁷⁷, ce „a scris istorie, dar a și înfăptuit istorie”, fiind implicat activ în anii de dinaintea Marii Uniri, în activitatea Comitetului refugiaților bucovineni din Vechiul Regat, în refugiul din anii 1917–1918, la Iași, Chișinău și Odessa, în activitatea Congresului General al Bucovinei, din 28 noiembrie 1918, în activitatea politică de edificare a României Întregite, în calitate de ministru, în mai multe rânduri și de rector al Universității din Cernăuți. Cu operă istorică impresionantă, ce acoperă varii subiecte de istorie regională, națională și universală, Nistor „s-a străduit să fie receptată în lume cât mai corect identitatea politică și culturală a poporului român, care era condamnat să-și piardă propria identitate”⁷⁸. După venirea regimului comunist la putere, în timpul căruia i s-a retras titlul de academician, Nistor a fost închis din motive politice, însă, cu toate acestea, a găsit în el forța de a lăsa în manuscris *Istoria Bucovinei* – menționa acad. Ștefan Ștefănescu.

În *Anul Ștefan cel Mare*, acad. Ștefan Ștefănescu publică în periodicul rădăuțean articolul intitulat *Ștefan cel Mare și remodelarea puterii domnești*⁷⁹, în care arată că „Ștefan cel Mare a înălțat Moldova și a implicat-o ca putere în procesul complex, transformator, care a făcut din Europa celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea o «nouă Europă»”⁸⁰. Apreciat drept „cel mai mare geniu politic al trecutului nostru”, Ștefan cel Mare era la înălțimea contemporanilor săi, ca Mahomed al II-lea, Matei Corvin, Kazimir al IV-lea, G. Castriota (Scander-beg), Lorenzo de Medici, Ludovic al XI-lea, Ferdinand al II-lea de Aragon etc. Biruințele lui Ștefan cel Mare sunt rodul unei cumpănite politice interne, de dezvoltare economică, de întărire a sistemului militar și de apărare al țării, de realizare a unui eficient sistem de alianțe politice și militare cu puterile vremii. Istoricul Ștefan Ștefănescu evidențiază faptul că domnitorul Moldovei este printre promotorii echivalenței Europa – creștinătate⁸¹, asemenea umanistului Enea Silvio Piccolomini (Papa Pius al II-lea). Toate acestea au dus la redefinirea interesului mediilor politice și culturale europene, care desemnau Moldova drept Valahia Magna, așa cum aflăm din Harta Europei Centrale întocmită de Nicolas de Cusa, la 1491, la Eichstätt (Bavaria)⁸². Pentru a evidenția anvergura deosebită a personalității lui Ștefan cel Mare, acad. Ștefan Ștefănescu citează din cronica rusă *Hustânscaia Letopis*: „A murit Ștefan, voievodul Moldovei, oștean viteaz, ca un al doilea Alexandru; de multe

⁷³ Idem, *Academia Română și Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, „Analele Bucovinei”, IX, nr. 1, 2002, p. 5–6.

⁷⁴ Idem, *Literatura bucovineană în tezele de doctorat*, „Analele Bucovinei”, X, nr. 2, 2003, p. 363–364.

⁷⁵ Idem, *O pagină din istoria presei românești din Bucovina*, „Analele Bucovinei”, XVIII, nr. 2, 2011, p. 389–394.

⁷⁶ Ștefan Ștefănescu, *I. I. Nistor și opera sa istorică*, „Analele Bucovinei”, I, nr. 1, 1994, p. 29–37.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 37.

⁷⁹ Idem, *Ștefan cel Mare și remodelarea puterii domnești*, „Analele Bucovinei”, XI, nr. 1, 2004, p. 7–13.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 7.

⁸¹ *Ibidem*, p. 10.

⁸² *Ibidem*, p. 11.

ori a biruit pe împăratul turcesc cu oștile lui mari, de asemenea și pe tătari și pe Matciaș, regele Ungariei, și pe regele Poloniei, Albert”⁸³.

Continuând seria studiilor privitoare la Moldova septentrională, acad. Ștefan Ștefănescu publica în 2006, în același periodic, *Bucovina, „Cheia Moldovei” sub stăpânirea Austriei habsburgice*⁸⁴, urmat, în 2007, de studiul *Dimitrie Onciul (1856–1923). Son rôle dans le développement de l'historiographie critique, objective et érudite*, în care aduce opt serii de argumente pentru a arăta că, inspirat de profesorul vienez Ottokar Lorenz, istoricul bucovinean a dezvoltat un sistem filosofic coerent de periodizare a istoriei⁸⁵, că a raportat constant istoria națională la fenomenele din istoria universală, a subliniat în scrierile sale forța educativă a istoriei, făcând observații interesante despre rolul factorilor istorici în dezvoltarea statului. De asemenea, D. Onciul s-a dovedit foarte „metodic” în organizarea seminariilor, care puneau un accent deosebit pe studiul minuțios și controlul sever al autenticității surselor istorice, fapt evidențiat și de N. Iorga; aceasta a dus la afirmarea ulterioară a unor mari istorici români, precum V. Pîrvan, C. Giurescu, I. Minea⁸⁶ etc. După apariția manualului lui Ch. V. Langlois și Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, pe care H. I. Marrou îl considera „manualul perfect pentru istoria pozitivă”, D. Onciul a prezentat studenților conferința intitulată *Despre periodizarea istoriei românilor și sursele istorice*, care a avut un impact major în epocă⁸⁷. Autorul subliniază prin studiul său că istoricul bucovinean D. Onciul a fost „creatorul unei serioase școli românești de istorie, în care a făcut cunoscut, în manieră critică, progresul înregistrat în acest domeniu în marile centre științifice europene”⁸⁸.

În anul 2008, acad. Ștefan Ștefănescu publică articol intitulat *Cernăuți. 28 noiembrie 1918. Unirea Bucovinei cu România*. Articolul a fost prilejuit de celebrarea a 600 de ani de la prima atestare documentară a acestui oraș, devenit mai târziu capitala Ducatului Bucovinei. După ce autorul trece în revistă principalele evenimente ale istoriei acestui oraș, din perioada medievală, se oprește asupra unor momente importante din vremea stăpânirii austriece, prezentând situația orașului în Revoluția de la 1848–1849, apoi, după transformarea Bucovinei în Kronland (Țară de coroană), și Cernăuțiul a devenit capitala provinciei, insistând asupra formei de organizare administrativă a Țării, asupra rolului Dietei Bucovinei și a „Căpitanului țării” etc. Cernăuțiul a fost locul în care au funcționat importante instituții ale monarhiei bicefale, dar și locul unde au sălășluit importante asociații culturale și naționale, între care Fondul religios ortodox, Universitatea, întrunirile academice studențești, teatrul, redacțiile ziarelor și revistelor culturale etc. Finalul articolului este dedicat prezentării succinte a evenimentelor din octombrie–noiembrie 1918, care au dus la unirea Bucovinei cu Regatul României, autorul concluzionând că unirea Bucovinei cu România a creat cadrul propice pentru dezvoltarea acestei provincii și a orașului Cernăuți, care a devenit unul dintre marile centre cultural-științifice ale țării⁸⁹.

În gruparea cercetătorilor rădăuțeni formați în jurul publicației „Analele Bucovinei” și care au beneficiat de îndrumarea întemeietorilor Institutului „Bucovina” și a publicației „Analele Bucovinei” se înscriu: Marian Olaru, Vasile Schipor, Ștefan Purici, Rodica Iațencu, Ovidiu Bătă, Ștefănița-Mihaela Ungureanu și Elena Pascaniuc. Aceștia au susținut, de-a lungul timpului, cu studii și articole, prin editarea de izvoare istorice inedite rubricile: *Editorial, Evocări, Viață politică, culturală, literară și artistică, Istorie, demografie, toponimie, onomastică, statistică, Opinii* și

⁸³ *Ibidem*, p. 12.

⁸⁴ Idem, *Bucovina, „Cheia Moldovei”, sub stăpânirea Austriei habsburgice*, „Analele Bucovinei”, XIII, nr. 1, 2006, p. 7–14.

⁸⁵ Idem, *Dimitrie Onciul (1856–1923). Son rôle dans le développement de l'historiographie critique, objective et érudite*, „Analele Bucovinei”, XIV, nr. 1, 2007, p. 9.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 10.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 11.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁸⁹ Idem, *Cernăuți. 28 noiembrie 1918. Unirea Bucovinei cu România*, „Analele Bucovinei”, XV, nr. 2, 2008, p. 427–433.

Documentar. Alături de cei enumerați s-au aflat universitari, cercetători, arhiviști, muzcografi sau cei îndrăgostiți de istoria Bucovinei din marile centre culturale ale României precum: Iași, București, Cluj-Napoca, Timișoara, Brașov, Sibiu și Suceava. În studiile publicate de membrii acestei grupări rădăuțene se regăsesc preocuparea pentru plenitudine, dorința de a aduce în câmpul istoriografic a noi izvoare istorice, aspecte necunoscute din trecutului dramatic al Bucovinei, care sunt cercetate sistematic și cu respectarea riguroasă a principiului *sine ira et studio* – toate acestea sunt inspirate de gruparea „canonicilor” mai sus prezentați, oameni de cultură formați în spiritul Universității din Cernăuți sau al culturii române interbelice – care au contribuit la transformarea în realitate a dorinței Societății pentru Cultura și Literatura Română de a avea o instituție de cercetare academică dedicată exclusiv Bucovinei.

În pragul împlinirii a 25 de ani de la înființarea Institutului „Bucovina”, a cărei activitate a fost sprijinită în mod direct sau indirect de nume importante ale culturii românești, unele dintre ele amintite de noi mai sus, „Analele Bucovinei” au devenit un reper al cercetării științifice în problematica culturii și civilizației Bucovinei, care împreună cu celelalte periodice științifice de profil din provincie sau din lume, acolo unde se află bucovinenii, întregesc imaginea unui țărâm de multe ori oferit ca exemplu contemporanilor pentru multiculturalitate și toleranță.

În primul rând, trebuie să se înțeleagă că limba este un fenomen social, care se dezvoltă și se schimbă în funcție de contextul social în care este folosită. Astfel, limba este un mijloc de comunicare, care permite oamenilor să se înțeleagă reciproc și să interacționeze în societate. De asemenea, limba este un fenomen cultural, care reflectă valorile și tradițiile unei comunități. În acest sens, studiul lingvistic trebuie să țină seama de aceste aspecte sociale și culturale, pentru a înțelege mai bine natura și funcția limbii.

În al doilea rând, trebuie să se înțeleagă că limba este un sistem complex, care include un set de reguli și convenții care guvernează utilizarea ei. Aceste reguli și convenții sunt învățate de către vorbitori și sunt folosite pentru a comunica în mod eficient. Astfel, studiul lingvistic trebuie să se concentreze pe înțelegerea acestor reguli și convenții, pentru a putea explica și prezice utilizarea limbii în diferite contexte.

În al treilea rând, trebuie să se înțeleagă că limba este un fenomen dinamic, care se schimbă în timp și în spațiu. Astfel, limba este un sistem în continuă evoluție, care se adaptează la schimbările din societate și în mediul înconjurător. În acest sens, studiul lingvistic trebuie să țină seama de aceste schimbări și să încerce să explice cauzele și efectele lor.

În al patrulea rând, trebuie să se înțeleagă că limba este un fenomen individual, care este folosit de fiecare om în mod unic. Astfel, fiecare vorbitor are propriile sale caracteristici lingvistice, care sunt influențate de factori precum vârsta, educația și mediul social. În acest sens, studiul lingvistic trebuie să țină seama de aceste diferențe individuale și să încerce să explice cauzele și efectele lor.

În al cincilea rând, trebuie să se înțeleagă că limba este un fenomen colectiv, care este folosit de o comunitate întreagă. Astfel, limba este un sistem comun, care permite oamenilor să se înțeleagă reciproc și să interacționeze în societate. În acest sens, studiul lingvistic trebuie să țină seama de aceste aspecte colective și să încerce să explice cauzele și efectele lor.

CONSERVAREA LEMNULUI ARHEOLOGIC

Gelu ȚICULEANU

Rezumat: Frecvența lemnului provenit din *situri* arheologice investigate științific este destul de mică în comparație cu alte piese de natură anorganică. Din punct de vedere istoric, foarte importantă este vechimea lemnului descoperit la Băile Figa, care datează din epoca bronzului, descoperirile fiind considerate până în prezent ca fiind cele mai vechi bunuri de pe teritoriul României, și nu numai, păstrate în condiții relativ bune.

În lucrarea de față am consemnat cele mai importante căi și metode privind salvarea patrimoniului mobil prin aplicarea unor măsuri de intervenție referitoare la conservarea, restaurarea și valorificarea artefactelor din lemn arheologic descoperite la Băile Figa, județul Bistrița-Năsăud.

În cadrul Laboratorului de Conservare-Restaurare al Muzeului Bucovinei din Suceava, piesele de lemn arheologic au fost supuse unui tratament de conservare-desalinizare și impregnare. Aceste piese din lemn au fost pregătite pentru a fi restaurate și valorificate de către Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe, jud. Covasna.

Cuvinte cheie: lemn arheologic, Epoca Bronzului, Băile Figa

Abstract: The frequency of wood from scientifically investigated archaeological sites is fairly small compared to other artifacts of anorganic nature. From a historical point of view, the wood discovered at Băile Figa has a great importance, dating from the Bronze Age. These discoveries are considered to date as the oldest artifacts in Romania and not only, preserved in relatively good conditions.

In the present study we recorded the most important ways and methods regarding the rescue of the mobile patrimony by applying intervention measures relating to the conservation, restoration and valorization of the archaeological artifacts discovered at Băile Figa, Bistrița-Năsăud county.

In the Laboratory for Conservation and Restoration of the Museum of Bukovina in Suceava, archaeological pieces of wood have undergone a treatment for conservation, desalination and impregnation. These pieces of wood were prepared to be restored and used by the National Museum of Eastern Carpathians in Sfântu Gheorghe, Covasna county.

Keywords:

Introducere

Obiectele de patrimoniu descoperite în urma săpăturilor arheologice reprezintă mărturii importante ale trecutului istoric, ele constituind dovada materială și spirituală a evoluției modului de trai, a inteligenței și sensibilității umanității, pe cât de diversă, prin aspectele sale, pe atât de constantă în devenirea sa. Astăzi mai mult ca oricând, oamenii de știință, prin aplicarea tehnologiilor avansate, au la îndemână mijloace tehnice diverse pentru a studia și conserva acest patrimoniu arheologic de valoare inestimabilă. Incontestabil, prin aplicarea tehnologiilor avansate în domeniul restaurării și conservării materialelor rezultate din campaniile de săpături arheologice sunt pe măsura așteptărilor. Colaborarea interdisciplinară prin grija permanentă a conservatorului, experiența restauratorului și ochiul pătrunzător al investigatorului științific, conduce la descoperirea de noi argumente științifice care refac traseul omenirii în evoluție, stabilind astfel coordonatele aventurii umane.

În lucrarea de față ne ocupăm de valorificarea științifică a datelor rezultate din procesul conservării lemnului arheologic provenit din șantierul de la Băile Figa, jud. Bistrița Năsăud, descoperit de arheologi de la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, din localitatea Sfântu Gheorghe, jud. Covasna. Investigațiile arheologice sistematice de la șantierul amintit au fost coordonate de către directorul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, Valerii Kavruk. În baza

unui contract de colaborare, piesele au fost aduse la Laboratorul de Restaurare și Conservare al Muzeului Bucovinei, în vederea conservării și restaurării.

1.2. Lemn arheologic în mediu sărat

În contrast cu abundența datelor referitoare la regimul juridic și administrarea salinelor, extragerea, prelucrarea sării, comerțul cu acest mineral precum și implicațiile socio-economice și politice ale exploatării acestei surse în perioadele istorice, mărturiile privind exploatarea preistorică a sării se limitează până de curând la câteva descoperiri fortuite printre care le menționăm pe cele de la Valea Florilor, Ocna Dej, Turda și Ocna Mureș din Transilvania, precum și cele de la Tislovo (Valea Regilor) și Solotvino din Maramureșul de nord.¹ Din acest punct de vedere, Transilvania este una din cele mai bogate provincii salifere ale Europei.

În epoca bronzului (mileniul III-II î.Hr.), anvergura exploatării sării pe teritoriul Europei, în comparație cu epocile precedente, a crescut considerabil. În această perioadă, după cum arată o serie de descoperiri arheologice din Europa de Vest și Centrală, exploatarea apelor sărate din izvoarele de slatină s-a practicat pe o scară cât mai largă.

Cercetările arheologice din anul 2005 de la Băile Figa au scos la iveală importante vestigii arheologice de exploatare a sării. Situl de la Băile Figa este situat în nord-estul Transilvaniei, în partea de vest a județului Bistrița-Năsăud. A fost descoperit în 1977 de geologul bistrițean Ioan Chintăuan, care a remarcat mai multe amenajări și obiecte din lemn care au fost atribuite celei de-a doua epoci a fierului. Situl cuprinde partea superioară a văii unui pârâu cu apă sărată, în albia căruia se observă numeroase urme de construcții și amenajări de lemn. Cele mai frecvente sunt pari înfiți în pământ, uneori vădite urme de lovire în vârf cu scopul înfîngerii lor în pământ.

Fig.1.5. Șantierul de la Băile Figa
(Valeriu Cavruc - MNCR și Anthony Harding -Universitatea Exeter, UK, *Cercetările ....*)

În anul 2005, Anthony Harding (Universitatea Exeter, UK) și V. Cavruc (Muzeul Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe) au examinat unul din artefacte numit „troaca nr. 1”, de la care au prelevat probe de lemn. Probele au fost trimise pentru analize prin datare cu C₁₄ la laboratorul Universității din Groningen (Olanda) și în Marea Britanie, unde s-a constatat că acestea datează din epoca bronzului târziu (1090-970 î.Hr.).² Datele obținute sugerează că anumite activități s-au desfășurat în cadrul sitului încă de la începutul perioadei timpurii a epocii bronzului. Unul din obiecte, „troaca nr.2”, pare a fi cel mai vechi, datând din epoca bronzului mijlociu și târziu: 1620-1500 î.Hr.³ Până în prezent s-au obținut 50 de date C₁₄ ce sunt prezentate în Anexa I⁴.

¹ Valeriu Cavruc (MNCR) și Anthony Harding (Universitatea Exeter, UK), *Cercetările privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei (2006-2010). Raport preliminar*, în ANGVSTIA, 14, Arheologie, Etnografie, Educație muzcală, Ed. Angustia, Sfântu Gheorghe, 2010, p. 165.

² *Ibidem*, p. 166.

³ *Ibidem*, p. 196.

⁴ Valeriu Cavruc (MNCR) și Anthony Harding (Universitatea Exeter, UK), *op. cit.* pp. 196-197.

În urma investigațiilor arheologice au fost descoperite numeroase elemente din lemn din construcția minei cum ar fi: elemente de rezistență, împletituri de nuiele precum și elemente de instalații de extragere a sării, unelte de minerit, o scară, etc.

Identificarea speciilor de lemn a tuturor artefactelor scoase din situl arheologic a fost efectuată de Ionel Popa de la Institutul de Cercetări și Amenajări Silvice de la Stațiunea Experimentală de Cultura Molidului din Câmpulung Moldovenesc.⁵ Majoritatea speciilor sunt din lemn de stejar, ulm, soc ș.a. (vezi Anexa nr. II).

În vara anului 2006, echipa de cercetare româno-britanică, condusă de A. F. Harding și V. Courme, a colectat o serie de probe de la aceste construcții și amenajări. Conform analizelor cu C₁₄, cinci probe datează aproximativ din anul 1000 î.Hr., iar una aproximativ din anul 500 î.Hr.⁶

În albia Pârâului Sărat au mai fost găsite o serie de elemente componente ale unor instalații de lemn, precum și unele de piatră. În 1977, geologul Ioan Chintăuan, a descoperit în albia superioară a albiei pârâului o așa-zisă „troacă” de lemn, care se afla în poziție oblică (o mare parte din aceasta se afla în fundul mîlos al pârâului). Această troacă a fost comparată cu cea descoperită în Valea Florilor. În 2005, Ioan Chintăuan a scos „troaca” din Pârâul Sărat, aceasta fiind într-o stare de conservare foarte bună. În urma analizelor efectuate cu C₁₄ în laboratorul din Groningen, s-a stabilit vârsta acesteia de cca 3000 de ani, adică în jurul anului 1000 î.Hr. Această datare se potrivește și cu rezultatele analizei C₁₄ efectuată în SUA asupra uneia din „troacele” de la Valea Florilor⁷.

Troace sau jgheaburi din lemn asemănătoare cu cele de la Valea Florilor și Băile Figa au fost descoperite și la Ocna Dejului, într-o exploatare de sare. Specialiștii în domeniu cred că aceste „troace” au fost folosite pentru exploatarea sării. Urmele exploatarei miniere a sării din perioada preistorică, au fost găsite și în zona Ocna Mureș, județul Alba. De la Turda, provin o lopățică de lemn cu mâner scurt (identică cu exemplarul de la Ocna Mureș), ea fiind descoperită de Istvan Teglas împreună cu alte unelte de lemn în anul 1902, cu ocazia îndepărtării depunerilor de la o veche exploatare saliferă din zonă. Ele ar putea data tot din perioada preistorică, deși descoperitorul le consideră romane.⁸

Urme de exploatare a sării au fost identificate în albia Pârâului Sărat, aici observându-se numeroase elemente de construcții și amenajări de lemn. Acestea sunt răspândite neuniform, cele mai multe și mai bine conservate apărând în partea superioară a cursului principal al pârâului pe o lungime de cca 120 de m de la primele două izvoare în jos. Urmele de construcții și amenajări de lemn ce se observă în albia Pârâului Sărat însumează peste 460 de elemente (pari, bârne, scânduri). Cei mai frecvenți sunt pari înfiți în pământ, uneori păstrând în vârf urme de lovituri provenite de la loviturile mecanice de înfigere a lor în pământ.

Una dintre „troace” descoperită pe malul stâng al pârâului are lungimea de 172 cm, lățimea de 34,5 cm, înălțimea de 34,5 cm, diametrul orificiilor este de 2-2,5 cm iar distanța dintre ele este de 6 și 9 cm. Rezultatul datării cu C₁₄, (experiment realizat la laboratorul din Oxford), arată că datarea se încadrează în sec. al XVI-XV-lea î.Hr. (probabilitate de 95 %).⁹ În stratul de nămol din jumătatea vestică a Secțiunii I, în apropiere de cele două „troace” și în condiții stratigrafice asemănătoare, au mai fost găsite două ciocane de lemn, o scară lungă de 5-6 m, două lopățele de lemn. Obiectele de lemn descoperite („troacele”, scara, ciocanele și lopățelele) își găsesc cele mai

⁵ *Ibidem*, p. 168.

⁶ Valeriu Cavruc și Andreca Chiricescu, *Sarea, Timpul și Omul*, Editura Augusta, Sfântu Gheorghe, 2006, pp. 44-45.

⁷ *Ibidem*, p. 45.

⁸ *Ibidem*, p. 46.

⁹ Valeriu Cavruc și Anthony F. Harding, *Noi cercetări arheologice privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei. Raport preliminar*, în Gheorghe Dumitroaia și Dan Monah, *Sarea de la prezent la trecut*, Piatra Neamț, 2008, p. 163.

ample analogii în „depozitele” de obiecte de minerit de la Valea Regilor și Valea Florilor și după toate probabilitățile datează din epoca bronzului târziu.¹⁰

În albia pârâului se observă o grupare de urme ale unor construcții și amenajări de lemn în situ: garduri de scândură, numeroși pari de la garduri de nuiete împletite. Observațiile stratigrafice și datarea prin C₁₄ au arătat că urmele de construcții de lemn descoperite în situ sunt din trei perioade distincte. Cele mai vechi sunt garduri sau pereți făcuți predominant din scândură masivă. Probele prelevate aici și supuse analizei C₁₄ datează din anii 1050-975 î.Hr (68% probabilitate).¹¹

Se constată că descoperirea de la Valea Regilor cuprinde o serie de obiecte foarte asemănătoare, uneori până în cele mai mici detalii, cu cele de la Băile Figa. De exemplu scările de lemn de la Băile Figa au aceleași caracteristici precum cea de la Valea Regilor, barele lungi ale scărilor de la Băile Figa și a celei de la Valea Regilor sunt perforate cu orificii rectangulare în care sunt introduse fuscei. La ambele capete ale fusceilor sunt realizate praguri mai late decât orificiile din barele longitudinale, iar părțile introduse în orificii au forma și dimensiunile apropiate cu cele ale orificiilor. La ambele capete ale fusceilor, în locul în care acestea ies din bare, de obicei sunt realizate orificii mai mici rectangulare în care se introduceau pene de lemn. Astfel se asigura imobilizarea fusceilor și stabilitatea întregii scări.¹²

Situl arheologic de la Valea Florilor a fost descoperit în 1938, însă publicarea lui s-a produs de abia în 1971. Descoperirile includ obiecte de lemn, printre care: o „troacă” cu ambele capete închise, lopeți, lopățele și altele. Întrucât, alături de „troacă” a fost găsită o râșniță de piatră de „tip dacic”, „depozitul” a fost atribuit celei de-a doua epoci a fierului. Recent, însă, V. Wollman și N. Ciugudean au făcut două precizări deosebit de importante. Prima se referă la încadrarea cronologică a „troacei” conform dotării C₁₄, ea a fost încadrată în perioada 1420-990 î.Hr. (95 % probabilitate). Cea de a doua precizare, se referă la faptul că în realitate, la Valea Florilor au fost descoperite mai multe „troace”, cel puțin trei, nu una, așa cum se afirma în publicațiile anterioare. Autorii reiterează ipoteza lui E. Preissig, conform căreia „troacele” erau folosite la sfredelirea masivului de sare, cu ajutorul jeturilor de apă, în cadrul exploatării miniere.¹³

3. Conservarea lemnului arheologic

Ca orice material organic, lemnul arheologic, suferă profunde deteriorări datorită agenților fizici, chimici și biologici. Conservarea cu succes a lemnului arheologic depinde de cunoașterea structurii și a tipurilor de lemn. Este foarte important să cunoaștem tipurile de esențe lemnoase pentru ca tratamentele de conservare și impregnare să fie cele adecvate.

3.1. Măsuri de conservare pentru menținerea intactă a stării obiectelor

O conservare eficientă a obiectelor arheologice de natură organică este condiționată de luarea unor măsuri imediate la locul descoperirii, măsuri ce vizează menținerea intactă a stării obiectelor în funcție de mediul din care provine.

Astfel există situații când o deshidratare imediată duce la degradarea pieselor prin uscare, iar o umiditate persistentă sau ridicată corelată cu o temperatură adecvată favorizează intensificarea acțiunilor biologice.¹⁴

Cercetările au demonstrat că și la obiectele care au stat în condiții de zacere, la temperaturi foarte scăzute, au loc unele schimbări secundare, puse pe seama mobilității foarte mari a ionilor de hidrogen din apa înghețată.

¹⁰ *Ibidem*, p. 164.

¹¹ *Ibidem*, p. 165.

¹² *Ibidem*, p. 174.

¹³ *Ibidem*, p. 174.

¹⁴ Ioan Opriș, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, Editura Meridiane, București, 1986, p. 24.

Solurile uscate pot constitui și ele un mediu bun de conservare, cu condiția ca prezența și mobilitatea apei, pH-ul solului, prezența sărurilor, stabilitatea microclimatică să fie favorabile unei bune conservări¹⁵. Se impune adoptarea unor măsuri eficiente chiar la locul descoperirii, pentru conservarea obiectelor arheologice de natură organică, în cazul nostru din lemn.

3.1.1. Conservarea obiectelor arheologice din lemn provenite din situri cu apă.

Foarte multe fragmente au fost și sunt scoase de arheologi din straturi adânci ale solului, acolo unde acesta este puternic îmbibat cu apă. Un bun mijloc de conservare inițială la locul descoperirii este păstrarea acestora în continuare în stare umedă. Dacă aceste obiecte sunt scoase și lăsate la suprafață chiar și o perioadă scurtă de timp, ele vor pierde apă. Acest proces de pierdere rapidă de apă favorizează dezintegrarea și chiar distrugerea¹⁶. E necesară adoptarea unor măsuri pentru evitarea pierderii umidității, în cazul materialelor arheologice saturate cu apă. Dintre măsurile necesare enumerăm:

- utilizarea pungilor de polietilenă umplute cu apă în care să fie transferate materialele respective;
- imediata sigilare a pungilor de polietilenă;
- analizarea din punct de vedere al pH-ului, concentrației și tipului de săruri conținute de apa care trebuie folosită pentru creșterea umidității;
- se recomandă folosirea de apă provenită din râuri, evitându-se apa din lacuri, bazine, stătută, care conține o cantitate crescută de săruri și microorganisme.

Fig. 3.12. Ambalarea pentru transport a pieselor din lemn arheologic (a) și aparatul de produs apa distilată (b).

¹⁵ Aurel Moldoveanu, *Op.Cit.*, p. 313.

¹⁶ Doina Maria Creangă, *Conservarea patrimoniului...*, p. 22.

Pentru a se evita orice modificare de structură, apa trebuie filtrată sau trebuie folosită apă deionizată. Dacă se consideră că temperatura este prea ridicată și există pericolul declanșării acțiunii microbiologice, se pot adăuga fungicide cu condiția păstrării unei probe din acesta. Adăugarea fungizilor trebuie să se facă pornind de la cercetări în acest domeniu și alegându-se doar acea gamă care a fost testată și acceptată de practica conservării și restaurării¹⁷.

3.2. Conservarea artefactelor arheologice din lemn

Lemnul fiind un material organic este întâlnit rar în șantierele arheologice, deoarece ca și textilele, pergamentul și pielea se deteriorează în timp îndelungat datorită sărurilor sau prezenței oxigenului și fluctuațiilor temperaturii și umidității solului. Sunt însă unele medii speciale (apă de mare, turbării, sol argilos, mine părăsite, saline etc.) unde au fost descoperite obiecte diferite, vase sau fragmente de lemn în cantități importante¹⁸.

De regulă există trei situații în care, pe parcursul efectuării cercetărilor arheologice, pot fi descoperite resturi aparținând unor structuri alcătuite din lemn. Acestea sunt: complexe arheologice *in situ* (locuință de suprafață, locuințe semi-îngropate, locuințe cu platformă, pivnițe ale unor locuințe de suprafață, etc.), alte construcții, precum debarcadere, structuri ale unor poduri și podețe, ambarcațiuni de tipul monoxilelor, bărci, corăbii etc. și, ultimul caz, al obiectelor de uz casnic confecționate din lemn.¹⁹

4. Studiu de caz. Conservarea – restaurarea lemnului arheologic provenit de la Băile Figa, jud. Bistrița Năsăud

Artefactele din lemn descoperite în săpăturile arheologice de la Băile Figa, jud. Bistrița Năsăud, reprezintă o descoperire importantă având în vedere sărăcia probelor documentare pentru datarea lemnului arheologic de pe teritoriul României. Atât calitatea cât și cantitatea de material descoperit necesită atenție specială din punct de vedere al protejării acestuia. Lemnul descoperit la Băile Figa, fiind imersat până la gradul de saturație al fibrei, este destul de fragil, susceptibilitatea distrugerii putând împiedica analiza acestuia și deci privarea de informații prețioase privind atât *situl* cât și destinația.

Natura *sitului* de la Băile Figa joacă un rol deosebit datorită conținutului bogat de sare (clorura de sodiu) a mediului în care s-a descoperit lemnul arheologic. Concentrația ridicată de sare a solului are un dublu rol: de conservare dar și de deteriorare. Deteriorarea provocată de conținutul bogat de sare aflat în fibra lemnului, se manifestă atunci când se trece în stare anhidră (prin uscarea lemnului), sarea cristalizează conducând la exercitarea unei presiuni asupra pereților celulelor materialului.

În acest caz distrugerea este ireversibilă, făcând imposibilă analiza lemnului pentru identificarea speciei, urmelor de prelucrare etc. Toate fragmentele de lemn arheologic după ce au fost extrase au fost protejate de lumina directă a razelor solare și au fost menținute cu aceeași umiditate, cu tot cu depunerile din sol. Ele au fost transportate în recipiente adecvate respectând condițiile din *situl* de proveniență, până ce au ajuns la Laboratorul de restaurare-conservare a Muzeului Bucovinei, unde au fost preluate de specialiștii în domeniul restaurării și conservării lemnului.

4.1. Inventarul pieselor pentru conservare

Lucrările din șantierul arheologic de la Băile Figa sunt coordonate de către directorul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni din localitatea Sfântu Gheorghe, jud. Covasna iar

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Livia și Corneliu Bucșă, *Identificarea esențelor la lemnul arheologic*, p. 327. http://istorie.ulbsibiu.ro/studia/studia3_4/Bucsa.pdf, 11.05.2012.

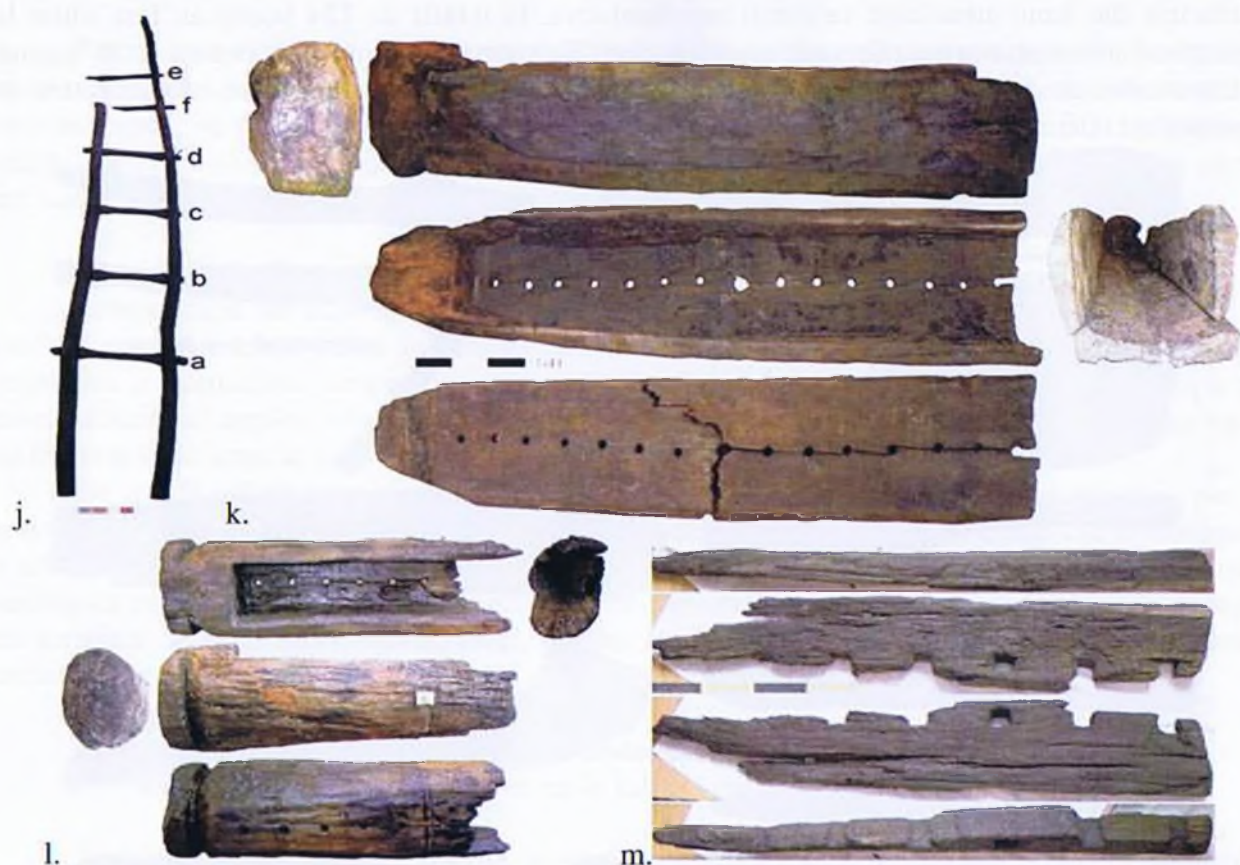
¹⁹ Oana Damian, *op. cit.*, pp. 213-216 (cu referire specială la procedeele în materie de conservare).

artefactele din lemn arheologic cele mai reprezentative, în număr de 124 bucăți au fost aduse la laboratorul de restaurare-conservare al Muzeului Bucovina din Suceava pentru a fi supuse tratamentului de conservare-restaurare în vederea valorificării expoziționale, documentare și cercetare științifică.

Fig. 4.1. Artefacte din lemn arheologic – tocător (a), coadă de celt nr. 2 (b), lopată (c), carlig (d), cep (e), coadă de celt nr. 1 (f), covată nr. 1 (g), împletitură (h), covată nr. 2 (i), scară (j), troaca nr. 2 (k), troaca nr. 1 (l), troaca nr. 3 (m) (Fotografii preluate din baza de date a Muzeului Național al Capaților Răsăriteni).

Fig. 4.2. Artefacte din lemn arheologic - baros (a), ciocan (b), cep (c), cârlig (d), împletitura (e). (Fotografii preluate din baza de date a Muzeului Național al Capaților Răsăriteni)

Fig. 4.3. Artefacte din lemn arheologic – cârlig (a), covată (b), pană (c), jgheab (d).
(Fotografii preluate din baza de date a Muzeului Național al Capașilor Răsăriteni)

Fig. 4.4. Artefacte din lemn arheologic – ciocan (a), covată (b), scândură (c).
(Fotografii preluate din baza de date a Muzeului Național al Capașilor Răsăriteni)

4.1.1. Desalinizarea

Determinarea gradului de salinitate

După ce s-au efectuat primele curățiri, piesele au fost introduse în cuvele tipodimensionate, termostatare și care au fost imersate în soluție pentru începerea desalinizării. Primele măsurători ale soluției s-au făcut după trei săptămâni, consemnându-se parametrii soluției de către investigator și restaurator. Măsurătorile s-au repetat de fiecare dată înainte de schimbarea soluției din cuve, în primele 6 luni mai frecvent iar în continuare din 30 în 30 de zile. Terminarea desalinizării lemnului s-a considerat a fi atunci când parametrii rezultați din măsurătorile soluției au ajuns să fie echivalenți apei potabile.

Desalinizarea se realizează în cuve tipodimensionate, în funcție de dimensiunile pieselor și de speciile lemnoase. Foioasele moi sunt separate de foioasele tari deoarece diferă densitatea lemnului și desalinizarea se face diferit. În afară de dimensiunile de gabarit (pe lungime), piesele de lemn arheologic au fost selectate diferit în funcție de volum, cele cu volum redus (cepuri, lopățele, nuiiele) fiind grupate separat, acestea se vor desaliniza într-un timp mai scurt decât cele cu volum mare.

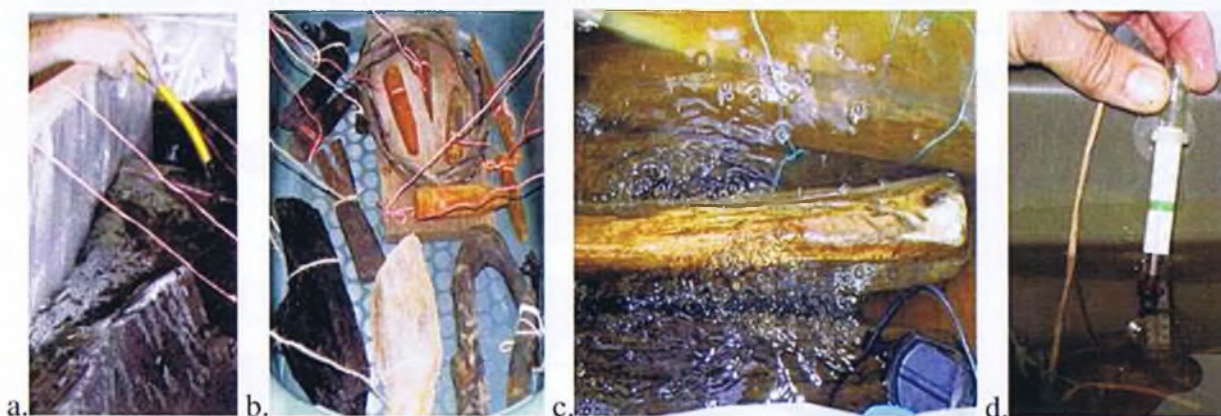

Fig. 4.15. Aspecte din timpul desalinizării lemnului arheologic – schimbarea soluției de desalinizare (a, b), agitare soluției (c), verificarea temperaturii soluției (d).

Durata desalinizării depinde și de volumul de soluție din cuve, frecvența schimbării soluției, menținerea temperaturii de cca 35°C și de agitare continuă a soluției din cuve.

4.1.2. Împregnarea

Pentru a se putea face impregnarea (pentru stabilizarea dimensională și mecanică) este necesar a se scoate sarea din structura lemnoasă care va fi înlocuită cu o substanță compatibilă cu

fibrele lemnului pentru ca acesta să-și păstreze elasticitatea și duritatea corespunzătoare. Această operațiune poate dura de la 8 la 12 luni (și mai mult).

Se cunosc mai multe substanțe pentru impregnarea lemnului arheologic ce au fost experimentate; acestea sunt: polietilenglicolul, sucroza, rășina de pin, rășinile sintetice (epoxidice) etc. Metoda de impregnare cu polietilenglicoli a fost prima metodă viabilă utilizată la tratarea lemnului arheologic descoperit într-un mediu saturat cu apă. Impregnarea cu polietilenglicoli este o metodă relativ simplă, îndepărtează apă aflată în exces și în același timp umflă fibrele lemnului aflat în tratament. După curățirea suprafeței lemnului, acesta este introdus într-un container ventilat care conține o soluție de polietilenglicol și solvent (apă distilată sau alcool etilic). Temperatura din container va crește treptat într-o perioadă cuprinsă de la câteva zile la 2-3 săptămâni, până ajunge la 53-55°C. În acest timp procentul de polietilenglicol al soluției crește prin adăugarea de polietilenglicol concomitent cu evaporarea apei.

Polietilenglicolul (PEG) este un amestec de polimeri cu formula generală $H_2OCH(CH_2OH)_2CH_2OH$. Polietilenglicolii cu masa moleculară medie cuprinsă între 300-600 sunt lichizi, polietilenglicolii cu masa moleculară medie cuprinsă între 1000-1500 sunt semilichizi, au consistența vaselinei, iar cei cu masa moleculară medie cuprinsă între 3000-6000 sunt solizi, de consistența cerii. În acest caz, s-au folosit polietilenglicoli cu masa moleculară medie de 1500, respectiv 4000, care au dat rezultate bune, verificate în timp. Aceștia au punctul de topire cuprins între 53-55°C, sunt solubili în alcool (etanol, metanol, isopropanol) precum și în apă încălzită, iar după impregnare sunt cel mai puțin higroscopici.²⁰

În timpul tratamentului, prin menținerea temperaturii soluției la 53-55°C, PEG-ul pătrunde ușor în fibrele lemnului înlocuind apa. Concentrația de PEG va crește periodic până se va ajunge concentrație de 70-100%, în funcție de natura lemnului.

Fig. 4.16. Faze intermediare din timpul impregnării cu polietilenglicol.

²⁰ Fișa tehnică a furnizorului CTS Sibiu.

Polietilenglicolul este solubil atât în apă cât și în alcool. De regulă se folosește apa pentru artefacte cu volum mare pentru că este mai ieftină și nu prezintă pericol de incendiu. În soluția de impregnare se introduc și fungicide, astfel, biocizii folosiți pătrund în masa lemnoasă odată cu substanța de impregnare. Pentru artefactele de lemn arheologic de dimensiuni mici se folosește ca solvent alcool etilic absolut, astfel se reduce durata de impregnare, iar aspectul, culoarea lemnului nu se modifică. Soluția de polietilenglicol are rolul nu numai de a stopa apariția cristalelor de gheață în structura lemnului arheologic, ci și unul de umezire după tratament prevenind ca artefactul să sufere o micșorare a volumului. Din practica conservatorilor s-a observat că o soluție de polietilenglicol cu o concentrație de cel puțin 20% va deshidrata și distruge toate microorganismele din lemnul arheologic prin fenomenul de *osmoză*.

4.3.6. Restaurare – propuneri

Restaurarea artefactelor arheologice se va face în urma întrunirii unei comisii de restaurare în care se vor stabili metodele, substanțele, materialele și tehnica de restaurare.

La propunerea restauratorului se aprobă sau se aduc unele amendamente pentru buna activitate de restaurare, materialele și substanțele trebuie să fie compatibile cu substanța folosită pentru impregnarea lemnului arheologic. După încheierea procesului de conservare, impregnare, uscarea, piesele vor fi supuse operațiunilor de restaurare. Nu toate piesele din lemn arheologic vor fi restaurate ci doar cele care întrunesc condițiile conform normelor de restaurare.

În procesul de restaurare al lemnului arheologic impregnat cu polietilenglicol se vor folosi adezivi, chituri și materiale de finisare compatibile cu substanța de impregnare și care să respecte reversibilitatea și durabilitatea obiectului restaurat.

Pentru piesele cu fibrele desprinse și fragilizate s-a revenit prin impregnarea cu amestec de PEG și colofoniu într-o anumită proporție pentru fixarea și stabilizarea fibrelor lemnului.

După finalizarea restaurării piesele expuse sau depozitate se vor monitoriza respectându-se parametrii optimi de microclimat prevăzuți în normele de conservare-restaurare.

Piesele de lemn arheologic, pentru a fi restaurate trebuie să fie uscate până la parametrii optimi de umiditate, microclimatul din laboratorul de restaurare să se încadreze în parametrii optimi (UR= 50-65%, T 18°C). Unele piese din lemn prezintă fisuri, crăpături, lipsuri din material lemnos, desprinderi ale fibrelor etc. Pentru a readuce la forma inițială și pentru mărirea rezistenței și durabilității acestor piese este necesar intervenția restaurării. Pentru restaurare s-a propus completarea elementelor lipsă cu lemn nou, din aceeași esență, impregnat ca lemnul original pentru a fi compatibile materialele folosite pentru chituitură, lipire, patinare.

Pentru unele piese mai fragile vom folosi pentru completări lemn de balsă, fiind foarte ușor și care să nu tensioneze partea originală. Pentru îmbinări sau prelungiri vom folosi cepuri din lemn, încheiate cu adezivi pe bază de paraloid de ceară de albine și de colofoniu acestea fiind compatibile cu materialele de impregnare a lemnului. De asemenea chiturile și materialele pentru patinare și de integrare cromatică vor fi pe bază de ceruri naturale sau sintetice, coloranții fiind înglobați în masa de impregnare și de chituitură.

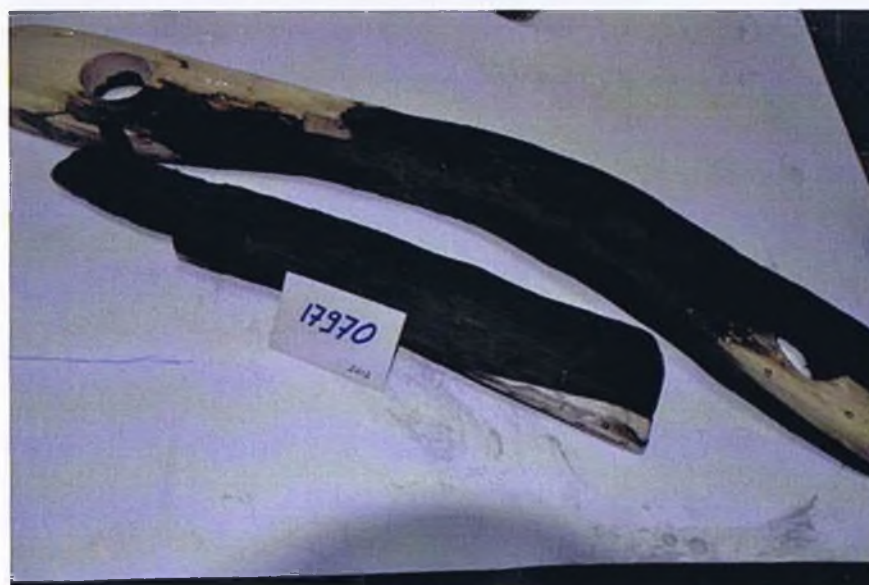
Modelarea lemnului nou se va face prin sculptură cu ajutorul unor dălți corespunzătoare se vor efectua șlefuirile și finisările după care se va aplica un strat de șelac colorat în nuanțele dorite având ca reper părțile originale ale artefactului. Dacă în timpul restaurării intervin unele probleme deosebite, restauratorul va convoca comisia de restaurare pentru rezolvarea cazului și continuarea procesului de restaurare în mod corespunzător.

După încheierea restaurării și comisia acceptă recepția pieselor, acestea vor fi preluate de beneficiar, adică de Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni. Se va recomanda ca monitorizarea pieselor să se facă în continuare de către conservatorii desemnați de instituția muzeală.

Concluzii

Lucrarea de față tratează problematica deosebit de complexă a lemnului provenit din diverse tipuri de *situri*, a fenomenelor de degradare care apar la asemenea materiale, precum și a principalelor măsuri de prevenire a efectelor proceselor de încălzire și de pierdere a conținutului de umiditate din lemn, imediat după descoperirea arheologică.

Conservarea lemnului arheologic este condiționată de luarea măsurilor imediate, la locul descoperirii, care au în vedere menținerea intactă a stării obiectului, în funcție de mediul din care provine. Deshidratare imediată duce la degradarea acestui material, care se fragilizează prin uscare. Totodată, umiditatea sporită, corelată cu o temperatură propice, favorizează intensificarea activităților biologice.

Descoperirea multor obiecte din lemn în medii uscate arată că unele se păstrează bine în această stare. Cele mai multe materiale de natură organică au fost descoperite în turbării. Condiția esențială pentru păstrarea lor în sol, este natura acestuia, prezența și mobilitatea apei, pH-ul solului și stabilitatea sau instabilitatea microclimatică, prezența sărurilor.

O problemă de maximă importanță pentru conservarea obiectelor arheologice din lemn o constituie luarea unor măsuri optime, chiar la locul descoperirii. Aceste măsuri sunt diferite, în funcție de condițiile microclimatice din sol și de conținutul de apă al materialelor.

Datorită frecvenței scăzute a lemnului arheologic comparativ cu alte artefacte precum și susceptibilitatea crescută la atacul factorilor degradanți tratamentele sunt complexe și de durată. Acest aspect a rezultat din activitatea noastră în domeniul restaurării, așa cum indică datele inedite referitoare la intervențiile de conservare-restaurare a lemnului arheologic provenit din șantierul Băile-Figa jud. Bistrița Năsăud, descoperit de arheologi de la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni din localitatea Sfântu Gheorghe, Jud. Covasna, care au fost conservate în cadrul Laboratorului zonal de conservare-restaurare al Muzeului Bucovinei, singurul laborator specializat în conservarea lemnului arheologic.

Bibliografie

1. Bucșă Livia și Corneliu, *Identificarea esențelor la lemnul arheologic*, p. 327. http://istoric.ulbsibiu.ro/studia/studia3_4/Bucsa.pdf, 11.05.2012.
2. Bucșă Livia, Bucșă Corneliu, *Agenți de biodegradare la monumentele istorice din România – prevenire și combatere*, Ed. Alma Mater, Sibiu, 2005.
3. Căvruc Valeriu și Chiricescu Andreea, *Sarea, Timpul și Omul*, Editura Augusta, Sfântu Gheorghe, 2006.
4. Căvruc Valeriu și Harding Anthony F., *Noi cercetări arheologice privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei. Raport preliminar*, în Gheorghe Dumitroaia și Dan Monah, *Sarea de la prezent la trecut*, Piatra Neamț, 2008.
5. Căvruc Valeriu (MNCR) și Harding Anthony (Universitatea Exeter, UK), *Cercetările privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei (2006-2010). Raport preliminar*, în ANGVSTIA, 14, Arheologie, Etnografie, Educație muzeală, Ed. Angustia, Sfântu Gheorghe, 2010.
6. Creangă Doina Maria, *Conservarea patrimoniului arheologic mobil*, Ed. Universității Suceava, Suceava, 2007.
7. Damian Oana, *Raport preliminar de cercetare arheologică*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, Campania 2002, București, 2003, nr. 137, pp. 223-224.
8. Moldoveanu Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, editat de Centrul de Perfecționare a persoanelor din cultură și artă, București, 1999.
9. Oprea Ioan, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, Editura Meridiane, București, 1986.

RESTAURAREA TEXTILELOR ARHEOLOGICE – ANSAMBLUL ACOPERĂMÂNT DE CAP DESCOPERIT LA BISERICA „SFÂNTUL GHEORGHE” (MIRĂUȚI) DIN SUCEAVA

Maria PAPUC

Rezumat: Ansamblul Acoperământ de cap a fost descoperit în cavoul 1 din naos, cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate la Biserica „Sfântul Gheorghe” (Mirăuți) din Suceava în anii 1996 și 1997. Mormânt care a aparținut unui personaj neidentificat, aparținând perioadei Evului Mediu. Este primul ansamblu de acest fel, utilizarea lui fiind cunoscută din opera scriitorului Simion Florea Marian „Datini și obiceiuri la romani”, ca făcând parte din ritualul de înmormântare legătura de ochi și maramă, iar boneta și coafa fiind obiecte de port. Boneta este confecționată din țesătură de pluș, decorată cu motiv vegetal din fir metalic de argint aurit, fir mătase buclat. Coafa este confecționată din mătase tip pânză de culoare roșie-brună. Marama este confecționată din borangic, iar legătura de ochi este realizată dintr-o bentiță de mătase de culoare roșie pe care sunt dispuși 29 de ciucuri din mătase policromă și fir de argint aurit. Piese au intrat în laborator într-o avansată stare de degradare. În urma tratamentelor efectuate, a operațiilor de restaurare, ele au căpătat formă și redau semnificația lor inițială.

Cuvinte cheie: Biserica „Sfântul Gheorghe” (Mirăuți), Suceava, arheologie, bonetă, mătase, fir metalic, restaurare, conservare, expunere, curățire, emoliere, hidratare

Abstract: The ensemble Head Cover was discovered in the tomb 1 of the nave, during excavations carried out at the St. George (Mirăuți) church in Suceava, in 1996 and 1997. The tomb belonged to an unidentified person from the Middle Ages. It is the first ensemble of this kind and its use is known from the work of writer Simion Florea Marian, “Customs and traditions of the Romanians”. The eye bind and the headkerchief are part of the burial ritual, while the bonnet and the veil are part of the usual costume. The bonnet is made of plush fabric, decorated with vegetal motifs made of gilded silver metallic thread, curly silk thread. The veil is made of canvas-type silk, colored red-brown. The headkerchief is made of silk and the eye bind is made from a red silk ribbon with 29 tassels of polychrome silk and gilt silver thread. The artifacts were brought to the lab in an advanced state of decay. After performing treatments and restoration operations, they have taken shape and they can show their original meaning.

Keywords: “St. George” Church (Mirăuți), Suceava, archeology, bonnet, silk, metallic thread, restoration, conservation, exhibition, cleansing, softening, moisturizing

Restaurarea reprezintă, conform normelor de conservare și restaurare a obiectelor de patrimoniu, competența cu mijloace specifice asupra unui bun cultural, cu scopul de a întrerupe procesele de degradare, de a conserva cât mai mult posibil din original și de a reda semnificația sa inițială.¹

Activitatea de restaurare reprezintă o muncă complexă ce cuprinde mai multe etape din metodologia de lucru, și anume: investigațiile fizico-chimice și biologice, tratamente de curățire și restaurarea propriu-zisă.

Investigațiile fizico-chimice și biologice sunt realizate de restauratorul de textile în colaborare cu arheologul care a descoperit obiectul, istoricul de artă, muzeograful și investigatorii fizicieni, chimiști și biologi, din cadrul laboratorului de restaurare. Ele constau în investigarea amănunțită a obiectului înainte de începerea procesului de restaurare.

Investigația tehnică determină descoperirea tehnicii de realizare a materialelor componente: fire (simple sau metalice), țesături cu două sau mai multe sisteme de țesere, tehnici de asamblare a elementelor de croi, a accesoriilor (pasmanterii, etc.), și alte elemente tehnice specifice.

¹ Hotărârea nr. 1546 din 18 decembrie 2003 pentru aprobarea *Normelor de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate*.

Buletinele de analize, alături de celelalte elemente: fișa de evidență analitică și de conservare, documentația restaurărilor anterioare, fișa cu diagnosticul și propunerile de tratament și restaurare, procese verbale ale comisiei de restaurare la stabilirea diagnosticului, tratamentului și recepția lucrării, precum și nota cu itinerariul obiectului în laborator, jurnalul restauratorului și fișa cu recomandări de expunere și depozitare fac parte din dosarul de restaurare al obiectului.²

Intervenția de conservare/restaurare este determinată de starea de sănătate a obiectului, metodologia de tratament este specifică fiecărui obiect în parte.

Restaurarea Ansamblului de cap descoperit la Biserica Mirăuți constituie o etapă importantă în cercetarea interdisciplinară a unui obiect arheologic și confirmarea existenței unui accesoriu vestimentar descris de autori. Acest obiect de patrimoniu a fost studiat, conservat și restaurat de mine în perioada 2001-2005, în cadrul Laboratorului de Conservare-Restaurare al Muzeului Bucovinei, unde îmi desfășor activitatea ca restaurator textile din anul 1994.

Cercetările arheologice întreprinse în anii 1996-1997, în interiorul Bisericii Sfântul Gheorghe, Mirăuți, județul Suceava de către arheologi: Mircea D. Matei, Florin Hău, Paraschiva Batariuc, au dus la descoperirea a numeroase vestigii. În cavoul 1. din naos aparținând unui personaj masculin neidentificat, au fost descoperite: un giulgiu din mătase damasată și broșată; un giulgiu din borangic pictat cu aur; un anterior din mătase damasată cu mâneci din *drappi d'oro*; o cămașă din mătase cu mâneci lungi și piepții plisați; un guler brodat cu fir metalic; o pernă din mătase brodată și un ansamblu acoperământ de cap format din patru piese; bonetă, coafă, maramă și legătură de ochi.

Este primul ansamblu de acest fel recuperat dintr-un mormânt, deși utilizarea pieselor este recunoscută din broderii sau descrierile autorilor români. Ansamblul face parte din epoca evului mediu. (vezi fig.1, fig. 2)

Bonetă are corpul compus din două fragmente de țesătură prețioasă al cărei aspect artistic este dat de materialele folosite (mătase fir metalic), de tehnica de țesere (plus, fir metalic buclat, fir de mătase buclat), de motivul ornamental vegetal. Bentița de frunte, un galon, realizat din fir metalic (banda de argint aurit spiralată pe suport de mătase), iar pe avers este căptușită cu un dreptunghi de mătase roșu-brun care stabilizează marginea de care s-a prins galonul. Bentița de la baza bonetei este confecționată din același material ca boneta. Dimensiunile bonetei sunt: 435mm/200mm. (vezi fig. 3)

Coafa este confecționată din mătase tip pânză de culoare roșie - brună. S-a realizat dintr-un dreptunghi de țesătură, la unul din capete s-au unit cele două colțuri ale laturii mici, printr-o cusătură ascunsă, cu tiv dublu. Celalalt capăt este răscoit ovoidal iar marginile dreptunghiului rămase în urma croiului sunt înnădite cu fâșii din aceeași țesătură, în tehnica „tiv dublu”, formându-se două pamblici în lungime de 1000 mm, care înlesnesc înfășurarea coafei în jurul capului. În momentul detașării capetele pamblicilor erau legate în nod. Coafa prezintă pe una din laturi liziera, cealaltă latură fiind stabilizată cu punct de feston realizat manual. Dimensiunile coafei sunt: 560/290mm (corpul coafei) și 1000/3mm pamblici. (vezi fig. 4)

Marama are formă de dreptunghi, din borangic, pe una din lungimi are liziera (de 5mm lățime, tip pânză), iar pe una din lățimi s-a identificat un ornament din fir metalic (banda). Dimensiunile maramei sunt: 700/430 mm. (vezi fig. 5)

Legătura de ochi, este realizată dintr-o bentiță de mătase, țesătura tip pânză, pe care sunt dispuși opt ciucuri din fir metalic, argint aurit și douăzeci și unul din fire de mătase policromă, un total de douăzeci și nouă de ciucuri. Dimensiunile piesei sunt: 650/250 mm. (vezi fig. 6)

Piesele au intrat în laborator într-o stare avansată de degradare, datorată mai multor factori care au concurat la aceasta. Dintre tipurile de degradări se evidențiază următoarele:

² *Norme privind reglementarea activității de restaurare a bunurilor istorice, artistice, științifice, tehnice, de istorie naturală care fac parte din patrimoniul cultural național*, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, 1982, p.78

- a. depuneri de pământ și produși de descompunere - din mediul de înhumare;
- b. prezența produșilor de coroziune ai firului metalic;
- c. oxidarea colorantului din firele de mătase;
- d. îmbătrânirea firelor textile;
- e. șifonabilitate ridicată;
- f. pierderea elasticității și flexibilității firelor și a pieselor în general;
- g. prezența zonelor acoperite cu clorură și sulfat de argint;
- h. lipsă sisteme de urzeală și băteală , aproximativ 5% la bonetă, 30% la coafa, 40% din maramă;
- i. deshidratare avansată, uscure excesivă, fragilizare etc. (vezi fig. 7)

Procesul de restaurare cuprinde etapele: tratamente de curățire(uscată ,umedă) și restaurare propriu-zisă. Tratamentele de curățire uscată au rol de îndepărtare a agenților de degradare cu ajutorul mijloacelor mecanice: perii moi, bisturiu. Astfel se elimină depunerile de pământ sau alte depuneri care sunt puțin aderente la suprafața obiecte.

Din cauza deshidratării avansate a materialului textil se procedează la hidratarea progresivă a acestuia, prin aplicarea pe suprafața obiectelor, de comprese din tifon umezite cu soluție apoasă de glicerină. Pe parcursul operației de hidratare o parte din depunerile aderente se îndepărtează ușor, desprinzându-se singure de materialul textil. Odată cu hidratarea materialului textil se obține și relaxarea acestuia, desfacerea cutelor și întinderea țesăturii. Se realizează demontarea pieselor în elementele de croi componente. (vezi fig. 3,4,5,6).

Pentru fiecare piesă din ansamblu s-au folosit soluții diferite de curățire. Tratamentele pentru îndepărtarea produșilor de coroziune determină deshidratarea ușoară a materialelor textile, odată cu diminuarea rezistenței mecanice a acestora.

Hidratarea se realizează prin tamponare cu soluții de glicerină, foarte slab concentrată și uscarea liberă pe o suprafață de sticlă. Procesul se reia până la obținerea unui rezultat satisfăcător, care să permită consolidarea pe un suport nou. (vezi fig.8)

Restaurarea cuprinde patru etape: pregătirea materialelor, instrumentarului și aparaturii necesare, consolidarea pe un suport nou, reasamblarea și dublarea.

Pregătirea materialelor reprezintă: alegerea suportului de consolidare identic sau cu proprietăți foarte asemănătoare cu originalul; executarea gherghelului de lucru care să permită consolidarea integrală a suprafeței unui element de croi netensionat aflat în stare întinsă; pregătirea firelor și acelor de consolidare și alegerea dublurii. Suportul de consolidare trebuie să aibă câteva caracteristici obligatorii: o bună stabilitate dimensională, o desime suficientă pentru a putea prelua punctele de consolidare și un aspect cât mai apropiat de cel original.

Culoarea acestuia trebuie să fie apropiată cromatic, dar nu identică cu originalul, pentru a face lizibilă intervenția de restaurare. Sunt preferate țesăturile vopsite industrial, datorită uniformității culorii și stabilității coloranților.

Consolidarea pe suport nou se face prin coasere cu fire asortate cromatic, de mătase naturală, cu acc de restaurare lungi și foarte subțiri, folosind puncte de restaurare corespunzătoare tipului de degradare și categoriei de textile de restaurat. Firele de consolidare alese sunt fire de borangic de culoare brună, asortate cu materialul original.

Fragmentele originale au fost fixate provizoriu pe suportul nou cu punct de înșăilare rar, cu fir de bumbac, de culoare albă. Consolidarea s-a executat cu fir de mătase naturală asortată cromatic, folosind puncte de restaurare adecvate. Reasamblarea s-a executat respectând întru totul tehnica de asamblare originală. (vezi fig. 9)

Dublarea obiectului consolidat pe suport nou se realizează pentru protejarea punctelor de consolidare de pe versoul piesei și pentru redarea aspectului estetic. Dublarea poate fi identică cu suportul de consolidare sau diferită. Și aceasta trebuie să aibă proprietăți fizico-mecanice similare cu originalul pentru a se comporta în timp la fel.

Piese restaurate (fig. 10.) s-au predat beneficiarului cu recomandare de transport, depozitare și expunere. Analogie pentru bonetă este boneta purtată de Sfântul Spiridon, în Epitrahilul cu sfinți de la Mănăstirea Putna, datat sec. al XV-lea.

Fig. 1. Ansamblu acoperământ de cap înainte de restaurare

Fig. 2. Identificare piese

Fig. 3. Demontare elemente de croi bonetă

Fig. 4. Coafă înainte de restaurare

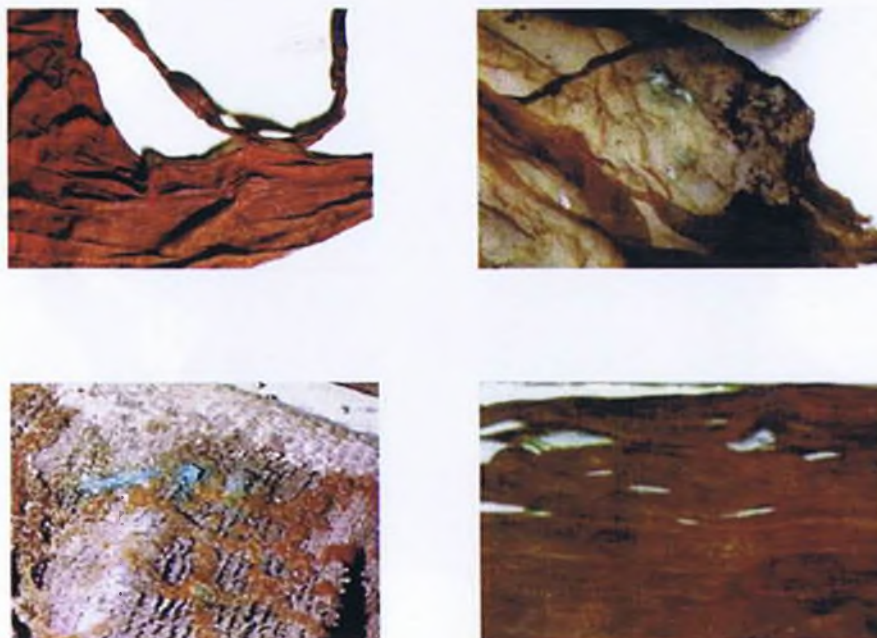

Fig. 5. Maramă înainte de restaurare

Fig. 6. Legătură de ochi înainte de restaurare

Fig. 7. Degradări, deteriorări

Fig. 8. Tratamente umede

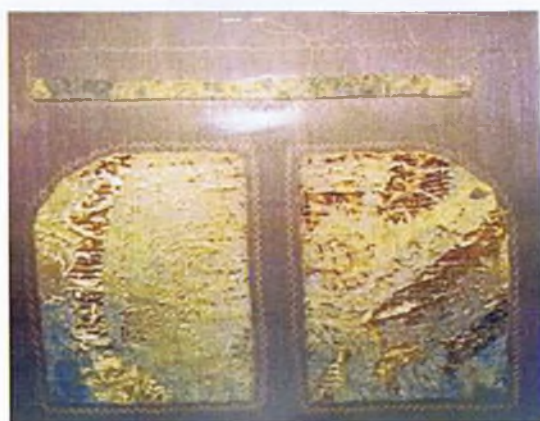

Fig. 9. Consolidare propriu-zisă bonetă (avers-revers)

Fig. 10. Pielele după restaurare

RESTAURAREA UNUI ANTERIU DE SECOL XVI

Elena Mihaela MARTINEAC

Rezumat: Piesa face parte din ansamblul de veșminte provenite din șantierul arheologic de la Mănăstirea Probota, fiind descoperită în luna octombrie 1995. Este numită „Anteriu” și a aparținut pârcălabului de Neamț *Frățian*, mort în anul 1545. Piesa este realizată dintr-o mătase brocart, cu motive vegetale mărunte, stilizate, de culoare ocru (culoare specifică pieselor arheologice). A ajuns în laboratorul de restaurare sub forma unor resturi vestimentare, într-o stare de degradare avansată, în proporție de 40-45%, motiv pentru care a intrat în procesul de restaurare în regim de urgență.

Cuvinte cheie: anteriu, textile arheologice, restaurare, consolidare, reasamblare

Abstract: The artifact is a part of the set of garments from the archaeological site of Probota Monastery, being discovered in October 1995. It is called “surplice” and it belonged to the chief magistrate of Neamț *Frățian*, deceased in 1545. The artifact is made of silk brocade with small, stylized vegetal motifs of ocher color (a specific color for archaeological artifacts). It arrived at the conservation laboratory in the form of scraps of clothing, in an advanced state of decay, a rate of 40-45%, which is why it underwent restoring processes urgently.

Keywords: surplice, archaeological textiles, restoration, consolidation, reassembling

Piesa face parte din ansamblul de veșminte provenite din șantierul arheologic - Mănăstirea Probota 1995. Veșmântul descoperit a aparținut pârcălabului de Neamț, *Frățian*, decedat în anul 1514¹ – ne spune arheologul Voica Pușcașu.

La intrarea obiectului în Laboratorul de Restaurare și Conservare Suceava, acesta se prezenta sub forma unor resturi vestimentare, într-o stare de degradare avansată, îmbâcsit cu depuneri humice și organice rezultate din condițiile de zacere.

Veșmântul este realizat dintr-o mătase brocart de culoare ocru - culoare specifică textilelor arheologice -, cu motive vegetale, având ca dublură tafta în partea inferioară, la deschizături și lițuri și linia de deschidere a fețelor.

Țesătura brocart este o țesătură compactă, din mătase și mătase înnobilită cu bandă de argint aurit. Piesa este compusă din următoarele elemente:

- față croită odată cu spatele;
- clini centrali față, triunghiulari pentru a da lărgime veșmântului;
- clini laterali, triunghiuri echivalente, obținute din două elemente (un clin mare și unul mic);
- mânecile strâmte.

---

¹ Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Probota – arheologie și istorie*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2013.

Foto 1. Anteriu, în faza scoaterii din mormânt

Foto 2. Piesa după curățiri prealabile de resturi humice

După degajarea fragmentelor textile de resturile ce provin din condițiile de zacere și aclimatizarea lor, s-a analizat starea de conservare a piesei și s-a constatat că agenții de degradare au dat naștere la procese de :

- oxidarea colorantului din fibra de mătase;
- formarea produșilor de coroziune a benzii metalice din zona pieptului;
- mineralizarea benzii metalice pe toată suprafața piesei și pulverizarea ei;
- alterarea culorii și neuniformitatea ei pe toată suprafața;
- higroscopicitate scăzută;
- elasticitate mică;
- friabilitate ridicată;

- șifonabilitate mărită;
- fragilizare;
- pierderea elasticității, flexibilității firului textil și a piesei în general.
- pierderea integrității piesei;
- rupturi mari și sfâșieri;
- îmbâcsiri cu depuneri humice și organice;
- destrămări de jur-împrejurul zonelor sfâșiate;
- pete negre rezultate din descompunerea cadaverică;
- distrugerea sistemelor de țesere.

Studiul teoretic referitor la istoricul piesei, proveniența modului de croi al veșmântului, investigațiile științifice privind natura materialelor compozite, precum și analiza gradului de degradare și deteriorare a acestora, au permis redactarea concluziilor sub forma unui diagnostic de caz în baza căruia s-a propus tratamentul de restaurare. După stabilirea diagnosticului și susținerea acestuia în comisia de restaurare, primele etape de lucru au constat în:

- demontarea piesei în elemente componente pentru desfășurarea unei curățiri optime urmate de dezinsecții, dezinsecții cu soluții de formaldehidă și timol;
- curățiri mecanice, umede și uscate, hidratări și emolieri;
- examinări minuțioase la stereo-microscop, urmate de perioade de relaxare.

Foto 3. Piesa după tratamentele de curățire umede

După obținerea rezultatelor bune ale tratamentelor de curățire efectuate, cu soluții de curățire stabilite în urma microtestelor de solubilitate, piesa a rămas pentru o perioadă de timp în relaxare. Între timp, s-a vopsit suportul de consolidare din saten (mătase naturală) cu coloranți direcți, într-o culoare apropiată de cea originală (ocru).

A urmat apoi apretarea cu CMC a suportului de consolidare. După îmbibarea cu soluție de CMC, suportul s-a întins și s-a uscat pe plăci din sticlă.

Excesul de apret a fost îndepărtat cu ajutorul unor tampoane din vată. Între timp a fost pregătit ghergheful, s-au confecționat patru suporturi din lemn de înălțimi diferite.

Pe o ramă s-a fixat suportul de consolidare cu piesa însăilată, care urma să fie consolidată. Restul piesei a fost înfășurată pe cilindru din carton presat, pe care era înfășurat restul piesei.

Foto 4. Detaliu țesătură brocart

Foto 5. Piesa în timpul restaurării

Foto 6. Mânci, în timpul restaurării

Punctele de coasere pentru consolidarea piesei au fost de mai multe feluri, în funcție de degradări. Firul de consolidare folosit a fost din borangic (filloflos). În zona în care piesa și-a păstrat integritatea s-a folosit punctul de coasere zigzag, iar în zonele lacunare s-a făcut punctul de coasere pe fir drept. Pe conturul piesei a fost folosit festonul.

După consolidarea piesei pe suportul nou, a fost scoasă piesa din gherghef și s-a procedat la reasamblarea ei, începându-se cu decuparea elementelor componente:

- clinii mari drept și stâng;
- clinii mici, mânecile, fața și spatele piesei.

Au fost prinși clinii mici de cei mari printr-un punct de coasere ascuns, din muchie în muchie. Acest mod de prindere îl respectă pe cel original. S-a calculat mijlocul umerilor de care s-au prins mânecile cu acul, folosind fir din mătase răsucită, la culoarea piesei.

După încheierea părților laterale ale piesei s-a continuat cu secționarea, dublarea, festonarea și formarea șlițurilor de pe părțile laterale, centrale și față. În partea superioară laterală a feței erau două fente. Acestea au fost dublate cu tafta și s-au festonat prin punctul de coasere „os de pește”, prin care se scoteau mâinile din anterieu, mânecile având rol decorativ².

La nivelul taliei sunt practicate alte două fente de dimensiuni mai mari cu rol funcțional de a manevra spada. La fel au fost reasamblate și acestea din urmă.

La o distanță de 8 cm de la gât în jos a fost confecționată o gaică și prinsă de clinul stâng. (singura gaică existentă). Pe suprafața clinului mai existau martori care confirmau existența celei de-a doua.

Prezența acestor două găici dovedește că piesa se încheia până la nivelul taliei. A urmat răscroiala gâtului într-o formă aproximativ rotundă, finisarea acestei răscroiri fiind făcută cu ajutorul unui paspual, cu lățimea de 1 cm. A fost confecționată o dublură pentru piesă din mătase

² Corina Nicolescu, *Costumul de curte în Țările Române* (sec. XIV-XVIII), Editura Muzeul de Artă al României, 1970, *passim*.

naturală. Aceasta a fost vopsită, apretată, croită și cusută de piesă. Pentru păstrarea piesei s-au confecționat niște suporturi din pânză albă, cu umplutură din vatelină. La sfârșit a fost întrunită comisia de recepție, apoi obiectul a fost predat beneficiarului, cu recomandări precise privind păstrarea și expunerea.

Foto 7. Piesa după restaurare (față)

Foto 8. Piesa după restaurare (spate)

RESTAURAREA UNUI EPITAF DE ÎNCEPUT DE SECOL XIX

Alexandrina CUȚUI

Rezumat: Epitaful „Punerea în mormânt a Domnului Iisus Hristos” aparține Bisericii „Sfinții Trei Ierarhi” din Valea Călugărească, județul Prahova. Este un epitaf de început de secol XIX. Tehnica de execuție este mixtă: pictură în culori de ulei pe suport din material textil, catifea, elemente fitomorfe executate din grund pe catifea, elemente decorative din mătase cu fir metalic. Datorită faptului că obiectul a deservit cultul religios, starea de conservare era una precară. Restaurarea s-a executat diferențiat în funcție de tehnica de execuție și materialele folosite. Restaurarea s-a făcut în regim de urgență pentru salvarea obiectului.

Cuvinte cheie: epitaf, pictură, culori de ulei, pânză, catifea, grund, deteriorare, restaurare

Abstract: The epitaph „Burial of Lord Jesus Christ” belongs to the „Three Hierarchs” Church from Călugărească Valley, Prahova County. It is an early nineteenth century epitaph. The execution technique is mixed: oil colors painting on textile support, velvet, phytomorphic elements made of primer on velvet, decorative elements of silk with metallic thread. Because the object had served the religious cult, it had a precarious state of conservation. The restoration was performed differently, depending on the execution technique and materials used. The restoration was done urgently to save the object.

Keywords: epitaph, painting, oil paints, canvas, velvet, primer, damage, restoration

Epitaful „Punerea în mormânt a Domnului Iisus Hristos” aparține Bisericii „Sf. Trei Ierarhi” din comuna Valea Călugărească, județul Prahova. Biserica a fost construită în anul 1832, de către locuitorii din sat, deși la vremea aceea se numărau doar patruzeci de familii. Epitaful a fost făcut cel mai probabil în aceeași perioadă (după caracterele chirilice care au fost folosite la scrierea troparului).

Descrierea obiectului:

Epitaful reprezintă punerea în mormânt a Domnului Iisus Hristos. Este realizat în tehnică mixtă: trupul Mântuitorului este pictat în culori de ulei pe suport din pânză de bumbac, aplicată prin lipire pe carton. Trupul Mântuitorului este încadrat de ornamente de material textil (mătase cu fir metalic), aplicate prin lipire pe suport din carton.

Aureola Mântuitorului este din fir metalic (Cu) care a fost montat prin coasere tot pe suport din carton. Atât elementele pictate cât și cele din material textil au fost aplicate prin coasere pe epitaf. Acesta este realizat din catifea grenă. Pe suprafața epitafului, direct pe materialul din catifea, au fost realizate din chit, elemente fitomorfe (frunze de viță de vie, struguri, flori). Tot din grund a fost realizat și textul troparului punerii în mormânt: „Iosif cel cu bun chip, de pe lemn luând precurat Trupul Tău, cu giulgiu curat înfășurându-L și cu miresme, în mormânt nou îngropându-L, L-a pus”¹.

Pentru a înnobila ornamentele și literele textului, acestea au fost cromatizate cu argint coloidal. Dimensiunile obiectului sunt de 97cm/180cm.

¹ Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, Arhim. Prof. Ghenadie Nițoiu, Pr. Prof. Gheorghe Neda, *Liturgica teoretică, (Manual pentru seminariile teologice)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984, p. 121.

Foto. 1. Epitafiu înainte de restaurare

Foto 2. Elementele pictate și elementele decorative din pânză aplicate prin lipire și coasere pe carton

Starea de conservare

În general, conservarea se referă la asigurarea integrității valorilor culturale și prelungirea la maxim a vieții lor.

Epitafiu în cauză fiind realizat în tehnici de execuție mixte, (pictură în ulei pe suport din pânză, grund aplicat pe material textil din catifea, mătase cu fir metalic și aureolă din fir metalic) se află într-o stare de conservare precară. Formele de degradare prezente sunt multiple și sunt prezente la toate nivelurile: verni, strat pictural, grund și pânză (la partea pictată), deteriorarea catifelei, grund fragilizat (în cazul ornamentelor fitomorfe), oxidarea cuprului de la firul metalic al aureolei .

Foto 3. Pete de murdărie aderentă pe suportul textil și pe suprafața stratului pictural, pete de oxid ale cuprului din firul metalic de la aureolă

Verni-ul care are rol de protecție a stratului pictural este brunificat, iar pe alocuri prezintă îngroșări sau halouri, datorate unei tehnici de aplicare mai defectuoase. Pe suprafața picată sunt prezente pete provocate de un atac fungic, precum și pete de murdărie aderentă (ceară, fum, rășini de la tămâie). Pe suprafețe mici sunt lacune ale stratului pictural. După îndepărtarea materialului textil care reprezenta veșmântul cu care era înfășurat Mântuitorul, pe suprafața pictată au rămas depuneri de murdărie neaderentă (praf, fragmente de insecte, scame din materiale textile).

Foto 4. Atac fungic, tăieturi la nivelul suportului din pânză, lacune ale stratului pictural, depuneri de murdărie aderentă și neaderentă

Catifeaua care reprezintă suportul de bază al epitafului, datorită faptului că a deservit cultul religios (în timpul anului liturgic stă așezat pe Sf. Masă a Altarului, fiind marginile împăturite), aceasta prezintă o uzură mai pronunțată (sunt prezente lacune și tăieturi ale materialului textil, arsuri etc.). Suportul (catifea) prezintă depozite de murdărie aderentă și neaderentă datorită faptului că a deservit cultul religios. Pe reversul pânzei sunt prezente atacuri biologice identificate prin pete provocate de atacul fungic. Pânza prezintă higroscopicitate redusă ceea ce i-a mărit gradul de friabilitate.

În timp, datorită „îmbătrânirii” fibrei, aceasta slăbește și se găurește sau se sfășie foarte ușor atunci când obiectul este expus unor șocuri mecanice fie ele chiar și de mică intensitate. Unul din cele mai importante cauze a putrezirii pânzei este acțiunea cumulativă a dioxidului de sulf absorbit din atmosferă și transformarea sa în acid sulfuric, prin acțiunea catalitică a fierului².

La o simplă analiză macroscopică, pe suprafețe mici, sunt prezente sfășieri care au dimensiuni variabile între 1cm și 4 cm. Acestea se datorează unor manipulări defectuoase. Tot datorită șocurilor mecanice, pânza epitafului a fost în unele locuri perforată.

În timp, catifeaua și-a modificat cromatica prin decolorare. În prezent culoarea variind în nuanțe de brun și ocru. Pe suprafața catifelei sunt foarte multe pete de ceară de la lumânări și pete de rășini de la tămâie. Grundul din care au fost făcute ornamentele fitomorfe i-au fost diminuate proprietățile fizico-chimice și a pierdut din aderența față de suport.

Ca și la picturile pe pânză și în cazul ornamentelor de grund de pe catifea, mediul înconjurător joacă un rol aparte în conservare. Deși grundul și straturile de pigment metalic care se aplică suprapuse pe pânză sunt mai adaptabile la mișcările suportului decât grundul gesso și straturile de culoare în pictura pe panou din lemn, totuși elasticitatea cleiului din componența grundului este treptat redusă odată cu trecerea timpului. Acesta devine friabil și se crapă ușor datorită mișcării suportului, chiar dacă obiectul nu este manipulat ci doar la schimbările umidității relative³.

O lovitură întâmplătoare pe spatele unei pânze vechi grunduite, produce o întindere locală și duce la formarea unei serii de cracheluri concentrice în grund și straturile de vopsea. Acest fenomen este prezent și în cazul epitafului supus examinării. Aceste acțiuni dacă sunt mai puternice pot provoca o „desfigurare” mai gravă a suportului ceea ce provoacă desprinderea grundului și clivajul acestuia. Astfel s-au format lacune la ornamentele fitomorfe și la literele care compun textul. În colțurile epitafului, încadrate în medalioane florale, cel mai probabil erau reprezentați cei patru evangheliști (conform canoanelor bisericești), însă aceștia în timp s-au pierdut.

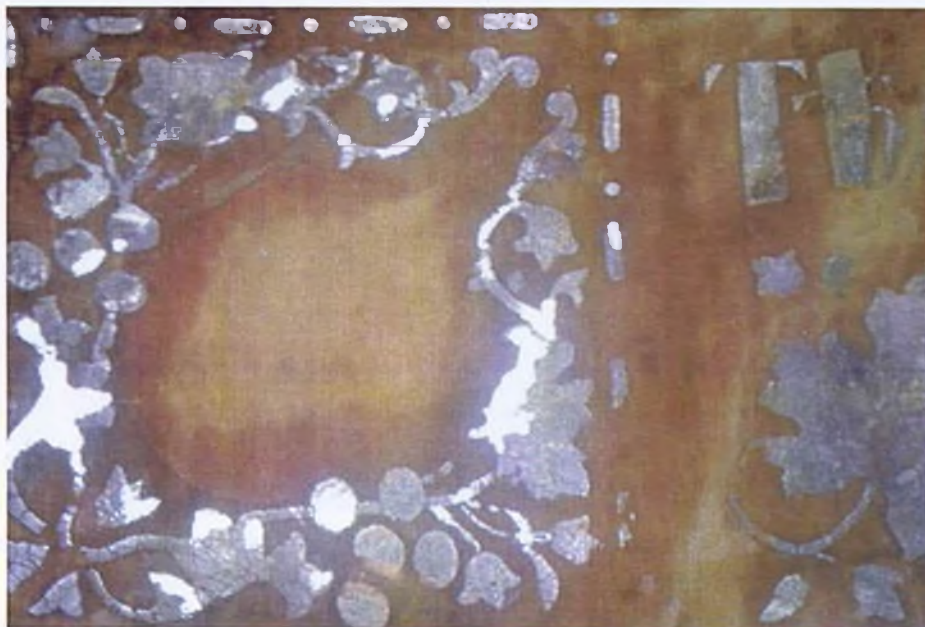

Foto 5. Lacune ale grundului care formează ornamentele fitomorfe (în timpul chituirii)

² Alexandrina Cuțui, *Conservarea icoanelor ca bunuri de patrimoniu*, în „Candela” revistă de teologie și cultură a Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, an XVII, nr. 2-3 martie-aprilie/2007, p. 44.

³ Idem, *Restaurarea tablourilor care reprezintă voievozii: Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Dragoș Vodă și Mircea cel Bătrân creații ale lui Gheorghe Tattarescu*, în *Anuarul Muzeului Militar „Regele Ferdinand I”*, Editura Muzeului Militar „Regele Ferdinand I”, București 2013, p. 371.

Restaurarea:

Importanța liturgică și artistică precum și starea de conservare, a impus intrarea epitafului în procesul de restaurare. Pentru început s-a impus transferul obiectului într-un mediu cu microclimat fără variații ale parametrilor fizici. Odată ajuns în mediu stabil, epitaful a fost așezat în plan orizontal pe o planșetă, pentru ca pânza să se relaxeze. A urmat apoi desprăfuirea, fiind folosite pensule moi din păr natural și aspirator cu putere mică de aspirare (pentru a nu deteriora pânza fragilizată).

A urmat efectuarea unor tratamente de dezinfecție piesa fiind cât mai bine curățată pe toată suprafața (avers și revers).

Pentru dezinfectare s-a folosit metoda sanvici, pânza pictată fiind pusă cu stratul pictural în jos, pe coli de hârtie de filtru. Reversul pânzei a fost pulverizat cu o soluție de tymol în concentrație de 1%. Deasupra s-au așezat alte coli de hârtie de filtru care la rândul lor au fost pulverizate cu soluție de tymol de 1%. Piesa a fost ținută în mediu de tymol timp de trei săptămâni. O dată la două zile au fost schimbate straturile de hârtie de filtru.

După ce s-au efectuat operațiile de conservare care au constat în desprăfuire, dezinfecție și emolierie, componenta pictată a epitafului a fost întinsă pe planșetă și călcată⁴.

Suportul epitafului din catifea a fost curățat separat. Pentru că pe suprafața catifelei erau aplicate motivele fitomorfe din grund, aceasta nu a putut fi spălată. Au fost scoase petele din ceară folosindu-se spatula electrică ca sursă de căldură și hârtia de filtru prin care s-a absorbit ceara topită. Ulterior suprafața s-a curățat cu apă distilată și alcoolizată (50:50). La final, pentru îmborsăvirea culorii, catifeaua s-a curățat cu apă distilată și acid acetic (95:5). Tăieturile au fost consolidate prin coasere. Pe reversul epitafului au fost așezate fâșii din material de bumbac grena de care s-au cusut marginile tăieturilor din materialul de catifea. Acolo unde în suportul de catifea erau prezente lacune, acestea au fost completate cu alt material din catifea. S-a urmărit ca materialul adăugat să aibă culoarea apropiată ca ton cromatic cu cea a epitafului.

Motivele fitomorfe de pe suprafața epitafului au fost consolidate cu clei de pește⁵ în concentrație de 6%. Lacunele formate au fost chituite și completate, folosindu-se un chit de consistență păstoasă, obținut din clei de pește 6% și praf de cretă. Același chit a fost folosit și la chituirea lacunelor din stratul pictural de la pânza pe care era pictat chipul Mântuitorului.

Îndepărtarea vernisului brunificat și opacizat s-a efectuat prin tamponarea și ștergerea cu tampoane din vată umectate în soluție standard III. Soluția a fost stabilită în urma microtestelor efectuate pe epitaf în partea dreaptă inferioară⁶. În zonele în care vernisul era mai îngroșat sau erau prezente depuneri de murdărie aderentă, au fost efectuate emolieri iar subțierea vernisului și îndepărtarea acestuia și a murdăriei s-a efectuat mecanic cu lama bisturiului.

Foto 6. Curățirea suprafeței pictate

⁴ Alexandrina Cuțui, *Restaurarea Epitafului „Plângerea lui Iisus” de la Mănăstirea Probota*, în revista „Patrimoniul Bisericesc”, Nr. 1/2013, Mitropolia Chișinăului și a întregii Moldove, Departamentul mitropolitan de arhitectură, restaurare și pictură bisericească, Chișinău, 2013, pp.63-71.

⁵ Ioana Demetrescu, Sorin Ionescu, Horia Gheorghiu, *Adezivi-proprietăți, utilizări*, Editura Tehnică, București, 1994, p. 32.

⁶ Ioan Istudor, *Noțiuni de chimia picturii*, Editura Diam. București, 2006, p. 64.

Integrarea cromatică a fost realizată în tehnica velatura fiind folosite culori pe bază de apă la început, iar după uscare s-a intervenit cu culori de verni. În zonele în care erau prezente rosături, integrarea cromatică s-a realizat doar cu culori pe bază de verni.

Vernisarea s-a făcut diferențiat⁷; pentru început au fost izolate zonele integrate cromatic cu verni de retuș, iar după uscare a fost realizată vernisarea finală folosindu-se un verni mat obținut din rășini naturale⁸.

Ornamentele din material textil (mătase cu fir metalic), au fost îndepărtate de pe carton, au fost spălate cu apă caldă 30°C, folosindu-se detergent aionic. Au fost clătite în mod repetat, apoi au fost călcate și fixate pe un alt suport din carton nou. După fixarea picturii pe suportul din catifea, au fost fixate și aceste elemente ornamentale. Aureola a fost curățată diferențiat, folosindu-se soluție de complexon 10%: pH 5,5 și la o temperatură de 25°C, urmate de clătiri repetate cu apă distilată⁹. Tratamentele de curățire pentru îndepărtarea produșilor de coroziune determină deshidratarea ușoară a materialelor textile. Rehidratarea se realizează prin tamponare cu soluții de glicerină și apă distilată (glicerina în concentrație mică de 2-3%), urmată apoi de o uscare liberă pe o suprafață de sticlă¹⁰.

A urmat apoi dublarea epitafului. Pentru aceasta s-a ales o pânză nouă, din bumbac subțire, de culoare grenă. Pânza folosită la dublare a fost spălată în prealabil pentru ca aceasta să se contragă. După uscare, pânza a fost călcată, apoi aceasta s-a cusut ca dublură a epitafului.

Foto 7. Epitaful după restaurare

⁷ Monahia Iuliana, *Truda iconarului*, Editura Sophia, București, 2001, p. 124.

⁸ Nicoleta Melniciuc Puică, *Studiul Materialelor folosite în restaurare*, Editura Technopress, Iași, 2001, p. 23.

⁹ *** la aceste curățiri au fost consultați colegii de la restaurare metal și restaurare textile.

¹⁰ Maria Papuc, *Restaurarea unei pălării descoperită pe șantierul arheologic de la Mănăstirea Probota*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Bucovinei, an XLII, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Suceava, 2015, p. 230.

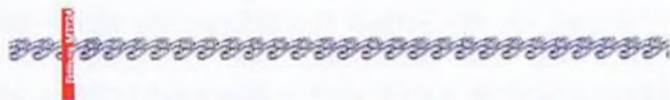
JÓZSEF SÁNDOR SZTÁNC SUJ, *GRUPUL CULTURAL ARIUȘD PE TERITORIUL TRANSILVANIEI*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, 593 p.

Nicolae URSULESCU

Sándor József Sztáncsuj

**GRUPUL CULTURAL ARIUȘD
PE TERITORIUL TRANSILVANIEI**

În cadrul marelui complex cultural Cucuteni-Tripolje/Trypillia, care, în mileniile V-IV î. Hr., a ocupat, de-a lungul mai multor faze de evoluție, un spațiu imens (din estul Transilvaniei până la Nipru și din sud-estul Poloniei până în nord-estul Munteniei), zona din sud-estul Transilvaniei s-a constituit într-un aspect cultural aparte, cu evidente afinități față de restul arealului, dar și cu anume trăsături distinctive, datorate atât substratului cultural local, cât și relațiilor cu cercurile culturale situate spre vest. Cunoscut multă vreme mai ales datorită descoperirilor de la Ariușd, puse în evidență prin cercetările sistematice ale lui Ferenc László de la începutul secolului XX, acest aspect cultural a devenit mai bine cunoscut prin numeroasele săpături întreprinse în zonă după 1950, prin strădania atât a cercetătorilor de la muzele locale (dintre care merită amintite, în primul rând, eforturile lui Zoltán Székely), cât și a unor arheologi de marcă de la București (Ion Nestor, Eugenia Zaharia, Eugen Comșa), Iași (Anton Nițu, Attila László) și Cluj-Napoca (Gh. Lazarovici). S-a acumulat astfel treptat un material consistent, în cea mai mare parte păstrat în colecțiile muzeelor din zonă, care impunea o tratare globală a acestui fenomen cultural, mai puțin cunoscut, în comparație cu realitățile din ariile culturale Cucuteni și Tripolje/Trypillia.

Monografia de față, elaborată de dr. Sándor Sztáncsuj, muzeograf la Sfântu Gheorghe, răspunde tocmai unui asemenea deziderat. Lucrarea pornește de la remarcabila teză de doctorat pe care autorul a susținut-o în 2011 la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, sub îndrumarea profesorului Attila László, care, de altfel, semnează și o documentată prefață la începutul acestei

cărți. Cu certitudine, autorul era pe deplin îndreptățit să întreprindă un asemenea demers dificil, mărturie stând, în acest sens, studiile de înaltă ținută științifică, prin care a introdus în circuitul științific date noi pentru cunoașterea entității culturale ariuşdene.

Monografia, bazată pe cercetările proprii ale autorului și pe valorificarea unei însemnate părți a materialelor provenite din săpăturile mai vechi, păstrate în diferite colecții muzeale și particulare din țară și de peste hotare, precum și pe studierea unui vast material arhivistic referitor la istoricul cercetărilor și la soarta (uneori vitregă) a vestigiilor descoperite, reprezintă prima sinteză vastă și competentă asupra problemelor esențiale ale istoriei acestui aspect cultural, remarcându-se printr-un ridicat grad de originalitate și printr-o tratare, solid documentată, la un înalt nivel științific. Ne-a impresionat plăcut faptul că autorul a dedicat lucrarea, în semn de respect, memoriei celor patru înaintași de seamă în cercetarea aspectului Ariuşd (Ferenc László, Ion Nestor, Zoltán Székely și Eugenia Zaharia), care, prin strădania lor, au contribuit la încadrarea eneoliticului din sud-estul Transilvaniei în contextul preistoriei europene.

Pe ansamblu, monografia este formată din 351 pagini de text (în care sunt incluse și cele 90 de figuri, opt tabele, opt diagrame, rezumatul în limba engleză, abrevierile și cele 28 de pagini de bibliografie), la care se adaugă o bogată ilustrație, cu două hărți și 236 de planșe. Textul este logic structurat, oprindu-se asupra tuturor aspectelor esențiale ale evoluției grupului cultural Ariuşd, chiar dacă, în unele cazuri, ar putea să existe și soluții alternative în privința modului de abordare și prezentare a diferitelor probleme.

În ceea ce privește Introducerea, remarcăm faptul că autorul exprimă și argumentează preferințele în alegerea termenilor fundamentali cu care operează, oprindu-se la noțiunea de „grup cultural Ariuşd” și la încadrarea acestui grup în perioada eneolitică – puncte de vedere cu care suntem și noi (de multă vreme) întru totul de acord.

În ceea ce privește istoricul cercetărilor (capitolul II), cu toate că s-a scris deja mult despre acest subiect, autorul reușește o sistematizare coerentă, aducând și numeroase date noi, prin cercetarea unor fonduri arhivistice, mai ales a celor de la Muzeul Național Secuiesc din Sf. Gheorghe. Acest istoric ar fi avut de câștigat dacă, în afară de enumerarea săpăturilor și a studiilor publicate, s-ar fi insistat mai mult, prin comparație cu stadiul actual al cercetărilor, asupra ideilor exprimate în aceste studii.

Corpusul descoperirilor (capitolul III), la care autorul a muncit foarte mult pentru adunarea atentă a datelor, sistematizarea lor, ca și prin observarea pe teren a majorității siturilor, prezintă date amănunțite despre 90 de stațiuni de tip Ariuşd (considerate ca sigure sau cu un mare grad de certitudine), pe lângă acestea mai fiind menționate încă 15 incerte sau cronat atribuite. Pentru prezentarea fiecărui sit autorul a alcătuit o grilă, care ia în considerație opt elemente (p. 44), dar, din păcate, acestea nu sunt evidențiate și în expunere, astfel că textul apare ca o narațiune nediferențiată, îndepărtându-se astfel de cerințele unei baze de date – modalitate actuală de prezentare a unui repertoriu. Chiar definirea unor componente ale repertoriului lasă loc unor ambiguități sau comasează mai multe elemente, care, în mod normal, ar fi trebuit să fie prezentate separat, dacă s-ar fi avut în vedere cerințele unei baze de date. Astfel, La punctul 3 (Localizarea geografică) nu se precizează, în toate situațiile, raportul dintre forma de teren pe care este situată așezarea și rețeaua hidrografică – element esențial pentru definirea ambientului. La punctul 4 sunt comasate atât istoricul cercetării sitului respectiv, cât și date despre rezultatele cercetării, care ar fi trebuit să alcătuiască un câmp aparte. La punctul 5 („caracterul descoperirilor”) este vorba mai curând de conținutul descoperirilor; caracterul descoperirilor ar fi trebuit să se refere la modul cum s-a făcut descoperirea (întâmplător sau prin cercetări sistematice). Exemple benefice pentru sistematizarea cât mai clară a unui repertoriu nu lipsesc în literatura arheologică de referință din România, ca și din alte țări.

Pe baza datelor din corpus, autorul întreprinde, în capitolul al IV-lea, o analiză amănunțită a componentelor habitatului în care au trăit comunitățile de tip Ariuşd (mediu; așezări, cu toate elementele lor, inclusiv organizarea internă). La analiza locuințelor, accentul s-a pus mai ales pe tipologia acestora și pe tehnicile de construcție folosite, dar mai puțin pe elementele de amenajare interioară. În acest sens, se ridică întrebarea dacă nu cumva unele dintre structurile interioare, cu

gardini patruleter, considerate în bloc drept instalații de încălzire, nu au fost cumva casete de păstrare a cerealelor, așa cum s-au dovedit a fi acestea în aria culturii Cucuteni din Moldova (încă din perioada Precucuteni) sau în cadrul culturii Gumelnița din Muntenia.

În ceea ce privește trăsăturile generale și organizarea internă a așezărilor, credem că s-ar fi impus o analiză separată a celor delimitate prin lucrări de fortificare față de cele deschise, deoarece și dispunerea locuințelor este diferită în cele două situații.

Câteva concluzii preliminare judicioase încheie acest capitol consistent, ale cărui date au fost apoi folosite și în secvența dedicată reconstituirii vieții economice și organizării sociale. Reținem în mod deosebit, dintre aceste concluzii, pe aceea că soluțiile eclectice folosite în aria Ariușd la amenajarea așezărilor și la construcția locuințelor ar indica rolul de mediator al acestei zone între diversele cercuri culturale din acea vreme (p. 137).

Un amplu capitol (al V-lea) este dedicat analizei minuțioase a vestigiilor culturii materiale, pe primul plan autorul punând ceramica, pe care o consideră elementul decisiv în tentativa de stabilire a unei cronologii și periodizări interne a aspectului cultural Ariușd, în condițiile în care datări radiocarbon există doar pentru o așezare din acest spațiu. Remarcăm faptul că autorul mănuieste cu siguranță metodele clasice și moderne de analiză a artefactelor, pregătind astfel terenul pentru desprinderea unor concluzii de ordin istoric privind evoluția particulară a aspectului Ariușd, în care se regăsesc atât elemente specifice celorlalte zone ale complexului cultural Cucuteni-Tripolie, cât și prezențe clare ale unor culturi vecine din vest. Totuși, considerăm că, din punct de vedere logic, ar fi trebuit ca acest capitol să înceapă, așa cum se procedează de regulă, cu prezentarea utilajului și apoi a ceramicii, deoarece uneltele se află la baza întregului flux al ocupațiilor, ceramica reprezentând doar un aspect al acestora, chiar dacă unul extrem de important. Aceasta, cu atât mai mult cu cât zona ocupată de comunitățile ariușdene este bine cunoscută pentru bogățiile sale în resurse minerale; de altfel, autorul acordă o atenție deosebită obiectelor de metal (aramă și aur), care permit, printre altele, evidențierea unor legături cu alte zone metalurgice.

Problema schimburilor interregionale este reluată și într-o secțiune a capitolului al VI-lea, care tratează, în ansamblu, aspecte ale economiei și societății ariușdene: principalele îndeletniciri, schimburile și organizarea socială. Subcapitolul dedicat ultimei probleme este cel mai amplu, aplicându-se aici principii ale teoriei și arheologiei sociale la situațiile concrete din aria Ariușd. O atenție deosebită se acordă bunurilor de prestigiu, inclusiv acumulării acestora în tezaure/depozite – domeniu în care autorul a dus contribuții însemnate, prin reconstituirea componenței cunoscutului depozit de la Ariușd. Autorul susține cu argumente existența unor meșteri specializați și în cadrul aspectului Ariușd.

În ceea ce privește sceptrele de piatră, considerăm că discuția putea fi aprofundată în legătură cu atribuirea cultural-cronologică a exemplarelor de la Hărman și Văleni (Vaja), descoperite în mediul Ariușd, prin consultarea unor lucrări dedicate acestei probleme¹.

Capitolul al VII-lea analizează câteva aspecte ale vieții spirituale, oprindu-se în mod deosebit, așa cum este și firesc, asupra plasticii și reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe, dar și asupra altor obiecte și structuri de cult. În ceea ce privește ultima categorie, credem că ar fi trebuit mai mult accentuat faptul că unele descoperiri de acest fel se interferează cu aspecte ale organizării sociale. Remarcăm și faptul că, în privința plasticii, accentul s-a pus mai mult pe aspectele tipologice și mai puțin pe cele interpretative, autorul nefolosind o serie de sinteze mai noi, precum cele ale lui Douglas Bailey sau Svend Hansen², care aduc o altă perspectivă asupra rolului pieselor de plastică în viața comunităților eneolitice din sud-estul Europei.

¹ M. Brudiu, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 169-179; care vorbește de „tipul Vaja”; sintezele lui B. Govedarica – E. Kaiser, Eurasia Antiqua, 2, 1996, p. 59-103; N. Harțușche, Pontica, 37-38, 2004/2005, p. 71-97.

² D. Bailey, *Prehistoric Figurines. Representation and Corporeality in the Neolithic*, Routledge, London – New York, 2005; S. Hansen, *Bilder von Menschen der Steinzeit: Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*. Archäologie in Eurasien 20, Philipp von Zabern, Mainz, 2007.

În ceea ce privește acest capitol, considerăm că locul său era mai curând după cultura materială, înaintea celui referitor la economie și societate, deoarece ultimul, fiind un capitol de sinteză, trebuia să facă referire atât la aspectele materiale, cât și la cele spirituale ale vieții comunităților ariușdene.

În capitolul al VIII-lea, ca un corolar al analizelor întreprinse anterior, autorul încearcă să realizeze încadrarea materialelor descoperite în trei etape evolutive, pornind de la deosebirile dintre unele așezări, deja semnalate de câțiva cercetători ai acestui aspect cultural. Autorul are meritul de a folosi, drept criteriu de bază pentru realizarea acestei periodizări, în primul rând analiza materialelor caracteristice spațiului ariușdean, la care, ulterior, discută și elementele străine, ajunse aici, fie prin influențe, fie prin importuri sau chiar prin coabitare. Desigur, principalul element de raportare rămâne cultura Cucuteni, cu periodizarea ei bine elaborată și verificată de-a lungul timpului. Constatând că principala dificultate care a împiedicat până acum o periodizare clară a vestigiilor ariușdene a constituit-o lipsa sau raritatea unor materiale care să depășească indubitabil, din punct de vedere cronologic, nivelul corespunzător fazei Cucuteni A, autorul propune o soluție ingenioasă și plauzibilă în același timp. Luând în considerare existența unor aspecte evolutive locale și în alte arii culturale, explică presupusa lipsă a unor așezări ariușdene contemporane cu fazele A-B și B ale aspectului Cucuteni din Moldova prin faptul că evoluția din sud-estul Transilvaniei ar fi avut un drum aparte, perpetuând formele ceramicii de tip Cucuteni A (printr-un proces de retardare, am sublinia noi), dar alături de care apar sporadic și elemente mai noi, specifice fazelor cucuteniene ulterioare. Un asemenea punct de vedere ar putea fi susținut și prin invocarea situației din alte zone ale complexului cultural Cucuteni-Ariușd-Tripolie. Astfel, în spațiul tripolian, mai ales în zonele periferice nord-estice și răsăritene ale acestuia, ceramica cu decor adâncit continuă să existe și chiar să predomine față de cea pictată, până la sfârșitul culturii. De asemenea, în zona nord-estică a Moldovei, pe tot parcursul fazei A-B, persistă utilizarea stilurilor mai vechi (α și β), neexistând decât rare prezențe ale stilurilor mai noi (γ și δ), specifice, în schimb, etapei mai evolute din zona subcarpatică.

Pentru existența presupusă a unor locuri Ariușd mai târzii decât faza Cucuteni A din Moldova, crucială ar fi evidențierea, în aceste așezări târzii, a unor fragmente ceramice de tip Cucuteni C, despre care, însă, în momentul de față, nu se amintește încă.

Așa cum subliniază și autorul în capitolul de concluzii (IX), lucrarea de față reprezintă o oglindă, care se dorește cât mai fidelă și obiectivă, a stadiului actual al cunoștințelor, astfel că, pe lângă multe probleme prezentate în mod convingător, rămân altele, care așteaptă, în vederea rezolvării lor, un plus de documentare prin cercetări viitoare. Chiar autorul și-a exprimat intenția de a continua cercetările în această direcție, pentru a elabora, în viitor, o nouă monografie asupra acestui important grup cultural.

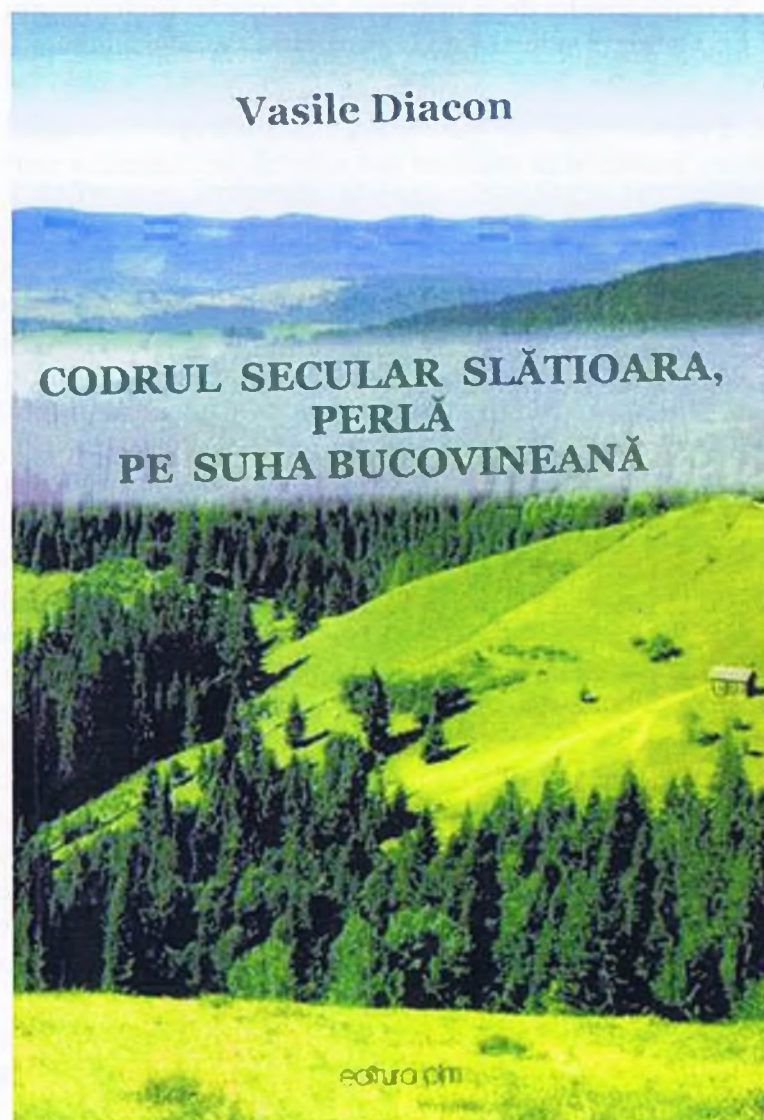
Bogata ilustrație a tezei, bine realizată din punct de vedere tehnic și estetic, este plasată parțial în cadrul textului lucrării, iar o bună parte la sfârșitul acesteia, introducând în circuitul științific numeroase piese inedite, valorificate de autor mai ales în urma căutărilor asidue în depozitele muzeelor, ceea ce contribuie din plin la o mai bună cunoaștere a aspectului vestic al complexului cultural Cucuteni-Tripolie. Ar fi fost bine dacă la lista ilustrațiilor cuprinse în text (p. 305-308) s-ar fi indicat și paginile unde sunt plasate, pentru o mai ușoară regăsire a figurilor, tabelelor și diagramelor. Planșele finale au fost ordonate corect pe stațiuni, iar în cadrul acestora, acolo unde a fost cazul, pe niveluri de locuire, eventual complexe, ceea ce permite o evaluare comparativă a materialelor atât teritorial, cât și cronologic.

Suntem convinși că seriozitatea deosebită cu care dl. Sztancsuj a elaborat această monografie, bogata informație pe care o introduce în literatura arheologică, precum și caracterul original al multor interpretări, vor contribui la impunerea acestei remarcabile contribuții ca o lucrare de referință pentru cunoașterea civilizației cucuteniene.

**VASILE DIACON: CODRUL SECULAR SLĂTIOARA, PERLĂ
PE SUHA BUCOVINEANĂ, Iași, Ed. Pim, 2015, 338 p.**

Ion POPESCU-SIRETEANU

Cu studii filologice și de drept, autor al multor cărți privitoare la etnografia Bucovinei, dr. Vasile Diacon reușește acum să ne surprindă printr-o scriere neașteptată și unică în felul ei: Este vorba de monografia **Codrul Secular Slătioara, perlă pe Suha Bucovineană**, Iași, Ed. Pim, 2015, 338 pagini, format academic.

Cartea se deschide cu o strofă din Eminescu: **Împărat slăvit e codrul, Neamuri mii îi cresc sub poale. Toate înflorind din mila Codrului, Mărici-Sale.**

Într-o **Precizare**, care ține loc de prefață, autorul ne introduce în problematica cercetării sale:

„O încercare monografică asupra unei păduri seculare pare a fi o întreprindere ușor riscantă datorită complexității problematicei care trebuie abordată. Conștient de acest fapt, am cutezat să atacăm acest subiect făcând apel la diverse lucrări de specialitate din domeniile geografie, geologie, botanică, zoologie și altele. Pentru realizarea istoricului Codrului Secular Slătioara, am utilizat documente de arhivă, articole din presa vremii respective, dar și alte scurte prezentări, mai mult sau

mai puțin ample și corecte, publicate până la această dată”. Autorul îi menționează „într-un fel sau altul pe toți acei specialiști care și-au legat numele și de aceste locuri, ca un respectuos omagiu adus memoriei lor”, p. 7.

Trebuie să menționez că autorul a solicitat girul unor specialiști, între care prof. dr. Ilie Turculeț și conf. dr. Viorel Ionesi, apreciați geologi. Prof. dr. Ilie Turculeț scrie câteva cuvinte de apreciere arătând că lucrarea „reflectă o muncă asiduă și bine orientată, motiv pentru care meritați toate laudele”. Dr. Vasile Diacon are și aprecierile unor specialiști în silvicultură. Este vorba de cercetătorul grad I dr. Nicolae Vasiliu de la Institutul de Cercetări Biologice din Iași, prof. univ. dr. Radu Cenușă și conf. dr. Gabriel Duduman de la Facultatea de Silvicultură a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Lucrarea are o bogată bibliografie și o seamă de fotografii, desene și hărți, - toate necesare cititorului interesat.

În carte sunt prezentate următoarele capitole: **Așezarea geografică a zonei, Alcătuirea geologică a bazinului Suha Bucovineană, Resurse minerale ale bazinului Suha Bucovineană, Caracterizarea reliefului bazinului Suha Bucovineană, Rețeaua hidrografică, Caracterizarea climatică, Tipurile principale de sol, Considerații asupra evoluției florei și vegetației în bazinul Suha Bucovineană, Aspecte ale florei locale, Din fauna locală, Codrul Secular Slătioara, laborator de cercetare științifică, Fânațele montane Todirescu, Bătălia pentru o idee: Codrul Secular Slătioara, Publicațiile vremii și Codrul Secular Slătioara, Anexe, Bibliografie, Amintiri dintr-un album de silvicultor.**

Despre această pădure, învățatul Tr. I. Ștefureac a scris în 1972: „Grandios ansamblu geomorfologic și silvestru, adevărat sanctuar al naturii nemodificate, în mijlocul unui ocean de păduri antropizate, Codrul Secular Slătioara este și cea mai veche rezervație naturală din țara noastră, de o valoare științifică inestimabilă” (p. 148).

La începutul secolului al XX-lea se discuta despre rezervarea unor păduri din Bucovina. După primul război mondial în Bucovina, aparținând acum statului român, se aprobă ca pădurea Slătioara să aibă statut de rezervație, stabilindu-i-se și suprafața.

Dar, în urma unor înțelegeri ascunse dintre comercianți din Gura Humorului și mitropolitul Nectarie Cotlarcu, un mare apărător al Codrului Slătioara, anume Franz Czech, se retrage prin demisie, nevoind să fie cel care aprobă târgul murdar la care participa înaltul prelat. Alături de Nectarie este și istoricul Ion Nistor, interesat de afacere! Împotriva tuturor și a evreilor din Gura Humorului se ridică profesorul Mihai Gușuleac. Cu greu s-au putut neutraliza cererile de distrugere a acestui codru, dar astăzi, Codrul Slătioara, în suprafață de 1064,20 hectare, este o mare rezervație naturală. Un rol nefast în înstrăinarea Codrului Secular a jucat Fondul Bisericesc prin slujbașii săi, subordonați mitropolitului Nectarie.

Până la urmă învinge bunul simț, iar cei care voiau să dispună tăierea acestui Codru au pierdut lupta, încât în 1950 Codrul secular dobândește statut de „monument al naturii”.

În prezent, rezervațiile naturale din țară au o suprafață de 80.000 ha.

Salvarea de la distrugere, dar și popularizarea acestei mari rezervații i-a determinat pe mulți specialiști, cărturari, dar și oameni ai pădurilor, deci silvicultori, să scrie despre marea bogăție pe care o reprezintă Codrul Slătioara. Autorul cărții îl amintește în „această onorantă galerie” mai întâi pe profesorul doctor Anton Mühldorf, conferențiar la Institutul Botanic al Universității din Cernăuți, care scrie despre pădurea de la Slătioara ca despre „o pădure seculară adevărată, originală, care a rămas neatinsă din punct de vedere forestier”. Și considera Codrul secular de la Slătioara ca fiind „un areal care, datorită componenței elementelor sale, a poziției sale și a priveliștei pe care o oferă, exercită o puternică atracție pentru fiecare vizitator și de aceea ea va fi întotdeauna o rezervație naturală deosebită pentru generațiile care vin și care o vor admira în patria lor, mereu într-un veșmânt schimbător, plin de încântare și de bucurie în fața naturii. Va fi un testament neschimbat, care va fi transmis de la o generație la alta. Pentru România, reprezintă, ca rezervație naturală, o pădure seculară carpatină, deoarece în curbura Carpaților, cât aparține României, nu s-a găsit o alta cu un caracter asemănător” (p.189, 190). În 1943, profesorul universitar Leca Morariu scria despre

acest codru că este „minune neatinsă de pângărire omenească, pentru care s-a dat nu puțină luptă” (p. 195). O frumoasă descriere a Codrului de la Slătioara realizează George Sidorovici: „Codrul cel bătrân era brumat în octombrie, verde și aurit puțin și purtând pe alocuri, ca niște presimțiri, albe înfiorări de argint. Văzusem cel dintâi omăt în toamna aceea, atârnat neverosimil pe creste. Intram ca într-un templu uriaș, cu tăceri adânci încărcate de taină (...). Totul avea un aer de miracol vegetal, de poveste încremenită în timp (...).

Virgin și sălbatic, Codrul de la Slătioara e un imens monument natural destinat cercetărilor silvestre. Securea nu bate aici în scoarța veacurilor.

În jur creștea o tăcere străveche, plină de zvonuri. Se înfioară arborii aceștia străbuni, suind în spații. Treaptă cu treaptă, contemporani cu zugravii de la Voroneț și Humor, cu zimbrii din vremea lui Ștefan și Rareș (p. 195, 196).

O altă descriere a acestui colț de rai a fost realizată de scriitorul Ion Beldeanu. Reținem aici un fragment: „Codrul de la Slătioara își măsoară vârsta în secole: un eden fascinant în care ciclurile biologice se rotesc prin anotimpuri ca-n vremurile imemorale. Trunchiuri prăbușite, peste care mustesc mușchi groși, mai încolo, fragezi și lacomi, țâșnesc spre lumină zeci de puieți trăgându-și seva din putregaiurile fosforescente și – copleșitoare, debordante – siluetele monumentale ale copacilor uriași, zvâcnind până la înălțimi amețitoare de șaizeci de metri. Apoi, liniștea gravă în care se aude cum se deschid florile, florile cu parfumuri tari și nume rare, sau ropotul înfundat al ciutelor și, deasupra, torentul sonor al orchestrei păsărilor.

Acesta este raiul sălbatic și virgin de la Slătioara” (p. 197).

Autorul acestei cărți scrie la un moment dat: „Codul Secular Slătioara și golul alpin Todirescu sunt cele mai importante obiective turistice din întregul areal al Suhei Bucovinene” (p. 200).

În **ANEXE**, Vasile Diacon a inclus **Articole despre Codrul Secular Slătioara** și o seamă de acte juridice.

Cartea se încheie cu o bogată bibliografie (p. 295-325) și cu unele fotografii.

Închei această prezentare a cărții lui Vasile Diacon cu aprecierea că suntem în fața unei lucrări excepționale și emoționante.

ADRIAN FOCHI, UN SAVANT ÎN ETNOLOGIE

[Iordan Datcu, *Adrian Fochi. Receptarea critică a operei și bibliografie*, RCR Editorial, București, 2014, 384 p.]

Ion FILIPCIUC

Interesant cum istoria lucrează cu câte un mănunchi de jumătate de veac în cultura românească – în literatură pare-se chiar cu mai multe veacuri de vreme ce românii încă nu au o altă poemă asemănătoare *Luceafărului* eminescian sau un basm mai bine alcătuit decât *Povestea lui Harap-Alb* – și un exemplu ilustrativ ar fi savantul bucovinean Adrian Fochi, născut la Cernăuți, în ziua de marți, 26 octombrie 1920, și pornit întru cele veșnice în ziua de sâmbătă, 5 octombrie 1985. Fapt este că cel mai de seamă folclorist al Bucovinei, S. Fl. Marian, moare în ziua de marți, 11/24 aprilie 1907, în Suceava (născut în ziua de luni, 1/13 septembrie 1847, în satul Ilișești, ținutul Sucevei), iar după mântuirea râvnei sale în adunarea și comentarea textelor folclorice din Bucovina și nu numai, nu-l urmează nimeni de anvergură asemănătoare, deși, după unirea Bucovinei cu Regatul României (28 noiembrie 1918) și până la izbucnirea celui dintâi război mondial (1 septembrie 1939), inteligența românească produce spornic în mai toate domeniile, mai puțin în etnologie.

IORDAN DATCU

Adrian Fochi. Receptarea critică a operei și bibliografie

RCR Editorial

Adrian Fochi a fost un copil și un tânăr hărăzit culturii, cu profesori înzestrați – Laurenție Tomoiagă, traducătorul lui Eminescu în germană, i-a fost director în școala primară; Constantin Narly, director al Seminarului pedagogic universitar; Ipolit Tarnavski, Arcadie Dugan, Simeon Relli și Emilian Țopa i-au fost profesori în anii liceului, iar la Facultatea de Litere și Filosofie de la

Universitatea din Cernăuți urmează cursurile prof. Leca Morariu, Ilie Bacinschi, Grigore Nandriș și I. D. Ștefănescu – pe parcursul formării sale cărțurărești.

Din păcate, după doi ani de studii universitare, cu cea dintâi rășuire sovietică a Bucovinei (22 iunie 1940), tânărul învățăcel se va refugia cu familia în București, unde își continuă pregătirea la Facultatea de Litere, secția filologie modernă, sub îndrumarea prof. D. Caracostea, autorul unor studii compacte despre balada populară românească și mai cu seamă despre capodopera *Miorița*. Peste ani, Adrian Fochi își va elogia fostul său profesor: „*nu există nici un drum și nici o cărare măcar în folcloristica românească pe care să nu întâlnești urmele pașilor lui D. Caracostea, care, fie că a tratat subiectul în fundamentul său, fie că l-a urnit din imobilitatea sa, lăsându-ți un îndemn teoretic sau deschizându-ți o perspectivă metodologică*”, întrucât Caracostea este „*de o modernitate extremă, el apare ca un premergător al actualei teorii a oralității, promovate astăzi de școala americană*.” (Iordan Datcu, p. 31)

În aceste împrejurări soarta proaspătului profesor, cu diploma de absolvire din 8 aprilie 1947, este hotărâtă; va preda vreo doi ani limba franceză la Gimnaziul din Râșnov sau limba română la Școala elementară din Conțești-Răcari, dar în 1953 contractează cu Institutul de Folclor din București întocmirea unei bibliografii a folclorului, etnografiei și artei aplicate în periodicele românești. Ceea ce-l obliga să lucreze în „mina de aur” a Bibliotecii Academice Române, unde o va întâlni pe Rodica Huzum, bibliograf, cu care peste doi ani se va și căsători sub cele mai faste auspicii: o instituție a cărților și o tovarășă de viață dedicată cărților. Iar roadele nu întârzie să se arate, căci în 1957 – așadar după jumătate de secol de la moartea lui S. Fl. Marian – Adrian Fochi depune la Editura Academiei R.P.R. volumul cu cele aproape 1000 de variante ale *Mioriței*, exegeza cuvenită și bibliografia de rigoare. Cartea *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte* (1106 p.) așteaptă în sertarele editurii nu mai puțin de șapte ani și se va tipări mutilată cu un studiu introductiv și de prisos, semnat de Pavel Apostol, în 1964 (monument cultural care a fost totuși ocolit de autorii cronologiei *Istoria României în date*, sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, Ed. Enciclopedică Română, București, 1971). Cu toate acestea, probitatea documentară, travaliul prelung și supliciuul ...cenzuralnic îi vor fi încununate cu premiul „B. P. Hasdeu” (1966) din partea Academiei R.S.R., iar autorul rezistă în postul de cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene, de unde se va întoarce, peste un deceniu, la Institutul de Etnografie și Folclor. Între timp, își susținuse (24 aprilie 1970) teza de doctorat *George Coșbuc și creația populară*, tipărită în 1971.

Asemenea amănunte se află din belșug în cartea întocmită nu demult de etnologul Iordan Datcu, sub titlul *Adrian Fochi. Receptarea critică a operei și bibliografie*, tipărită de RCR Editorial, București, 2014, 384 p., cuprinzând *Introducere* (p. 5-28) *Tabel cronologic* (p.29-32), *Notă asupra ediției* (p. 33-24) și contribuții în creionarea personalității savantului Adrian Fochi, semnate de Al. Zub, Traian Cantemir, Alex Ștefănescu, Gr. G. Bostan, Ștefan Borbely, Constantin Eretescu și Ion Alexandru, urmate de recenzii la cărțile *Miorița* (I. Oprișan, Ion Taloș, Paul H. Stahl, Traian Herseni, Emil Manu, Pavel Ruxăndoiu, Gáldi László, Vladimir Streinu, Gheorghe Vrabie, Ovidiu Bîrlea, Al. I. Amzulescu, Ion Taloș, p. 69-116), *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc, vol. I, 1800-1892*, (Pimen Constantinescu, Irina Cajal-Marin, Constantin Catrina, Al. Dima, Al. Duțu, Nicolae Constantinescu, Iordan Datcu, Nicolae Bot), vol. II, 1892-1904 (Ion H. Ciubotaru, Nicolae Cosntantinescu, p. 118-155), *George Coșbuc și creația populară*, 1971 (Iordan Datcu, Ion Cuceu, Virgil Căndea, Mihai Berza, p. 170-180), *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*, 1975 (Ion Cuceu, Radu Răutu, Iordan Datcu, Octav Păun, Ion Taloș, p. 198-215), *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea Răspunsuri la chestionarul lui Nicolae Densușianu*, 1976 (Dim. Păcurariu, Al. Zub, Vasile Avram, Iordan Datcu, Lucia Cîreș, Constantin Eretescu, p.216-236), *Estetica oralității*, 1980 (Mihai Coman, Sabina Ispas, Nicolae Constantinescu, Petre Froicu, Alexandru Iacobescu, Ion Taloș, p. 237-255), *Femeia lui Putiphar (K2111). Cercetare comparată de folclor și literatură*, 1982 (Șerban Cioculescu, Vasile Vetișanu, Silvia Ciubotaru, Al. Zub, p. 256-267), *Paralele folclorice. Coordonatele culturii carpatice*, 1984 (Mihai Coman, Dumitru Pop, p. 268-273), *Cântecul epic tradițional al românilor*, 1985 (Valeriu Rusu, Ovidiu Papadima, Dumitru Pop, p. 274-285), apoi lucrarea apărută postum, *Valori ale culturii populare românești*, vol.

I, 1987 și vol. II, 1988 (Mihai Coman, Mircea Anghelescu, Mircea Fotea, Ion Șculeanu, p. 286-301), *Necrologuri* (Iordan Datcu, Constantin Eretescu, Dumitru Pop, p. 302-316) și o *Bibliografie* realizată de Rodica Fochi (p.317-364).

Mențiunea celor care au scris despre lucrările lui Adrian Fochi, prezentate prob de Iordan Datcu, alcătuiește oglinda aprecierilor superlative de care s-a bucurat savantul etnolog la vremea respectivă, întrucât paginile aparțin unor specialiști în domeniu, cu autoritate în presa științifică românească sau de peste hotare și din acest maiestuos tablou regretabilă rămâne doar absența semnăturii lui Mircea Eliade, cu atât mai mult cu cât cele 930 de variante reproduse în volumul *Miorița* din 1964 l-au ajutat pe istoricul religiilor să-și definească viziunea despre „teroarea istoriei” în spațiul cultural românesc.

Să nu uităm însă de studiul *Recherches comparées de folklore sud-est européen*, 1972, care încununează eforturile comparatiste ale lui Adrian Fochi cu concluzia privitoare la „dimensiunea europeană a eposului” românesc, „una din cele mai importante vetre de creație epice din Europa, atât prin numărul mare de subiecte care circulă în folclorul nostru, cât și prin marele număr se subiecte care circulă numai la noi”. (Iordan Datcu, p. 19) și să observăm că autorul merge pe drumul cercetării paradigmelor balcanice sau europene ale creațiilor folclorice românești, în tradiția lui Al. Odobescu, G. Coșbuc, Lazăr Șăineanu, Petru Caraman, făcând și călătorii de studii în Albania, Bulgaria și Iugoslavia.

Cartea alcătuită de etnologul Iordan Datcu nu este doar un fructuos omagiu adus savantului Adrian Fochi, ci și un îndemn pentru tinerele generații de a păși pe cărările și drumurile bătătorite sau deschise de cei doi bucovineni de peste veac – S. Fl. Marian și Adrian Fochi – deoarece cultura folclorică românească încă nu și-a desferecat toate tainele.

1. The first part of the book is devoted to the study of the history of the Romanian language, from its origin to the present day. It covers the period from the 15th century to the 19th century, when the Romanian language was still in its infancy and was heavily influenced by the Greek and Latin languages.

2. The second part of the book is devoted to the study of the Romanian language in the 19th century, when it began to develop as a modern language. It covers the period from the 18th century to the 19th century, when the Romanian language was still in its infancy and was heavily influenced by the Greek and Latin languages.

3. The third part of the book is devoted to the study of the Romanian language in the 20th century, when it began to develop as a modern language. It covers the period from the 19th century to the 20th century, when the Romanian language was still in its infancy and was heavily influenced by the Greek and Latin languages.

4. The fourth part of the book is devoted to the study of the Romanian language in the 21st century, when it began to develop as a modern language. It covers the period from the 20th century to the 21st century, when the Romanian language was still in its infancy and was heavily influenced by the Greek and Latin languages.

5. The fifth part of the book is devoted to the study of the Romanian language in the 22nd century, when it began to develop as a modern language. It covers the period from the 21st century to the 22nd century, when the Romanian language was still in its infancy and was heavily influenced by the Greek and Latin languages.

CALAFINDEȘTI, UN SAT BOGAT – în cîntece și descîntece –

[Simion Florea Marian, *Folclor din Calafindești*, ediție îngrijită de Aura Brădățan, argument de Mircea Tinescu, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2015, 300 p.]

Ion FILIPCIUC

Precum probează volumul lui Simion Florea Marian, *Folclor din Calafindești*, ediție îngrijită de Aura Brădățan, argument de Mircea Tinescu, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2015, 300 p., cuprinzând o selecție din textele marelui folclorist bucovinean culese doar din satul Calafindești din ținutul Sucevei. De precizat că textul a fost stabilit de Aura Brădățan, fotografiile realizate de Eugen Harasim și Mircea Tinescu, iar coperta de Zamfira Bârză, lucrarea fiind finanțată de Consiliul Județean Suceava, prin grija președintelui Ioan Cătălin Nechifor și Viorel Varvaroi din fruntea Centrului Cultural Bucovina.

Cartea a fost pornită însă în cadrul unui proiect ce urma să comemoreze 375 de ani de la moartea jupânesei Sofronia, soția logofătului Pătrașcu Ciogolea, din divanul domnitorului Vasile Lupu, și să readucă în lumină cuvântarea rostită cu acel trist prilej (1639) de diacul Toader, panegiric apreciat peste veacuri de Nicolae Iorga și Vasile Pârvan întrucât contează ca primul text literar scris în

limba română – motiv pentru care ar fi trebuit reprodus în *Argument* – și încă mai important că s-a petrecut în această „margine primejdă de țară” ce se va numi, după 1775, Bucovina.

Din întregul proiect – sesiune de comunicări științifice, broșură cu texte folclorice culese de Alexandru Voevidca din Calafindești în 1914, și o monografie a comunei – nu s-a adus în lumină decât obolul folcloristului S. Fl. Marian, prin râvna doamnei cercetătoare dr. Aura Brădățan, încununată anterior printr-un prestigios premiu al Academiei Române pentru ediția monumentală, Simion Florea Marian, *Botanica poporană română*, vol. I, Editura Mușatini, Suceava, 2008, 700 p; vol. II-III, Editura Academiei Române, București, 2010, 710+741 p., muzeografă care a selectat mai tot ce a cules S. Fl. Marian din satul Calafindești și le-a publicat în cunoscutele și mult apreciatele sale cărți cu *Tradițiunii populare române* (1878), *Cromatică poporului român* (1882), *Ornitologia poporană română* (1883), *Descânțete populare române* (1886), despre nunta (1890), nașterea (1892) și *Înmormântarea la români* (1892), *Vrăji, farmece și desfaceri* (1893), *Sărbătorile la români* (1998-1901) *Insecte în limba, credințele și obiceiurile românilor* (1903), precum și din manuscrisele încă inedite aflate în colecția Casei Memoriale S. Fl. Marian din Suceava.

Aura Brădățan identifică mai mulți oameni simpli din Calafindești – Maria Molociu, Catrina Racolța, Sofia Frâncu, Vasile Șerban, George Șerban, Constantin Diaconescu și Vasile Alicsei –, care i-au furnizat folcloristului nenumărate piese dar explicația că dintr-un singur sat au fost culese atât de multe cântece, descânțete, vrăji, obiceiuri și credințe, stă în faptul că preotul Marian avea în casă o tânără slujnică, Irina a lui Vasile Lazurcă, din Calafindești, căreia cărturarul i-a dăruit la un moment dat, peste banii ce-i primea tatăl fetei, „o fustișoară de 95 cr., ciuboșele de 2.70 cr., o cațaveică de 1.30 cr. colțuni 20 de perechi”. Să nu uităm însă că satul Calafindești este așezat în drumul de la Suceava, Călineștii, Șerbăuți la Siret, iar tânărul preot cooperant S. Fl. Marian a slujit la biserica din Siret din 1877 până în 1883, când primește postul la biserica Sf. Nicolae de lângă Liceul de băieți din Suceava.

Poate că ar fi fost nimerit ca în *Argument*, Mircea Tinescu să prezinte câteva amănunte despre satul Calafindești, prima atestare documentară, evenimente istorice, populație, nume de familie, porecle, biserică, școală, dacă nu chiar despre obârșia toponimului ca atare, de bănuir dintr-un cuvânt grecesc, pentru că undeva, în preajmă, a fost un sat *Greci*, iar mama lingvistului Ioan Bilețchi-Albescu, de loc din Oprișeni, era poreclită *Greculeasa*, copiilor ei spunându-li-se *a Greculesii* –, formula *Calopindos* evoluind în vorba sătenilor *Calapindu*, adică „frumosul din Pind”, conferită unui boier grec sau aromân, explicabilă fonetic prin analogie cu *Agripina* > *Agripina*, ceea ce ar da pentru urmași ori supuși numele *Calapindești* și *Calafindești*.

Paginile intitulate *Simion Florea Marian, o viață în slujba culturii populare românești*, nesemnate dar aparținând doamnei Aura Brădățan, oferă cititorului date despre activitatea cărturarului bucovinean, membru activ al Academiei Rămâne încă de la vârsta de 34 de ani, precum și despre sfârșitul neașteptat „la nici 60 de ani împliniți”, bucovinean care a slujit cu același har și devotament două altare – al credinței întru Hristos și al culturii folclorice românești.

Cartea se desface în câteva capitole – *Doine și balade* (p. 25-25), *Colinde* (p. 36-41), *Descânțete* (p. 42-56), *Datini la nuntă* (p. 57-60), *Datini la înmormântare* (p. 61-72), *Datini și credințe la sărbători* (p. 73-86), *Datini și credințe despre păsări* (p. 87-140), *Datini și credințe despre insecte* (141-148), *Datini și credințe despre planate* (p. 149-265), o *Bibliografie*, cu surse inedite, edite, altele și din notele lui S. Fl. Marian (p. 267-272) –, precum și un set de fotografii cu peisaje, chipuri de oameni, case, biserici, păsări, buruiene, flori sau facsimile după manuscrisele autorului.

De la Maria Molociu din Calafindești, S. Fl. Marian culege și următorul descântec de *samcă*:

„Un cal murg și pântănog / Pe cale că s-a pornit, / Din gură rânchezând, / Din picioare scăpărând, / Din nări pară de foc dând. / Munții împănând, / Ape turburând, / Samca căutând. / Nime nu l-a auzit, Nime nu l-a văzut. / Numai Maica Domnului / Sus din poarta cerului. / Și ea, cum l-a auzit / Și cum l-a văzut, / Pe Scară de aur s-a scoborât, / Poale albe a întins, / Calea i-a cuprins, / Și l-a întrebat / Și i-a cuvântat: / – Cal murg, pântănog ! / Unde te-ai pornit? / Unde te duci tu, sahan, / Unde te duci tu, corbane, / Din gură rânchezând, / Din picioare scăpărând, / Din nări pară de foc dând. / Munții împănând, / Ape turburând? / – Eu mă duc ca undeva, / Doară de samcă voida! / –

Tu, sahanе, / Tu corbane! / În munți nu te duce, / C-acolo n-ai ce căuta, / Ci te du la n. / C-acolo samca-i afla. / Și i-o ia / Din sgârcu' nasului, / Din fața obrazului, / Din toate încheieturile / Și din toate ciolanele. / Și-o du înapoi în pustie / Ca-napoi să nu mai vie. / N. să rămâie / Curat / Și luminat / Precum Dumnezeu l-a dat / Și maica sa l-a fapt!"

Și spre a da încă o pildă cu frumusețea textelor culese din Calafindești, am să reproduc un fragment din legenda despre *Rândunică*, istorisită de Catrina Racolța:

„A fost o dată o fată, căreia, murindu-i părinții, nu ia rămas altă moștenire de la dâșii, decât numai o turmă de oi și un cățel.

Într-o zi ... ce-i vine fetei acesteia în minte?... se-mbracă în haine bărbătești, ie oile și cățelul cu dânsa și se duce într-un munte. În muntele acela, mergând ea cu oile și cu cățelul tot înainte, tot mai departe, iată că de la un timp se întâlnește cu un fecior de zmeu, care încă păștea o turmă de oi. Fiind fată îmbrăcată în haine bărbătești și purtând cușmă în cap, feciorul nu putu s-o cunoască: fată e ori fecior?"

Enigma încearcă să o dezlege mama smeului, care propune proba brăbănocului așezat sub perna ...ciobanului dubios. Din fericire, cățelul fetei era năzdrăvan și își previne stăpână în privința capcanei. Ajungând apoi la o mare, fata ciobăniță desface cu toiagul valuri și trece cu turma ei pe celălalt mal. Atunci, smeoaică își înzestrează feciorul cu o corabie plină de mărfuri scumpe, podoabe față de care ochii fetei nu rezistă și ajunge astfel pe corabia smeiască.

„Dar ... atâta i-a trebuit smeului!... Mai mult nemic!... Cum o vede înluntru, deauna pornește corabia de la mal și ... pe ici în acolo ți-i drumul!..."

Prinsă la strâmtoare, fata își scoate din deget inelul și, aruncându-l în apă, zice:

„- Când vei afla tu inelul acesta, atunci voi vorbi eu cu tine!"

Firește că la casa smeului niște pescari aduc de vânzare pește.

„Smeul, adică feciorul smeioaicei, după ce cumpără peștii, se dete singur să-i curățească. Dar ce să vadă... Într-un pește dă de inelul nevastei sale!..."

Apoi, cu mîna plină de sîngele peștelui își mângîie nevasta care se prefacă într-o *rândunică* și zboară ori încotrova.

Într-un cuvânt, o lucrare bine structurată – ca să nu mai lăudăm și condiția grafică de excepție, reproduceri color, hârtie media-print – înfățișând universul folcloric al unui sat demn de admirat în puritatea tradițiilor și memoria celor care au tezurizat și perpetuat cultura strămoșilor.

O TENDINȚĂ ISTORIOGRAFICĂ?

Arcadie M. BODALE

În ultima vreme, libertatea cuvântului și tehnologia revoluționară din domeniul editorial au contribuit din plin la o avalanșă istoriografică! Din păcate, nu toate lucrările care văd lumina tiparului respectă un standard minimal de probitate științifică și editorială. Regretabil este și faptul că această efervescență editorială nu este însoțită totdeauna de reflecții critice, căci recenziile aproape că au dispărut din paginile revistelor de specialitate. Prin urmare, orice pasionat de istorie poate fi lesne manipulat de pseudo-cercetători, iar adevărații profesioniști trebuie să amintească acest balast istoriografic atunci când acesta se intersectează cu subiectul de care se ocupă.

Între astfel de lucrări se numără și cele consacrate de către Daniel Hrenciuc minorităților etnice ale Bucovinei. Extrem de prolific, autorul a publicat nouă volume consacrate acestei arii tematice, într-un interval de numai zece ani¹. La o primă vedere, ar părea că avem de-a face cu un cercetător specializat pe un subiect de interes maxim pentru orice istoric sau consumator de istorie preocupat de istoria Bucovinei, căci comunitățile etnice și confesionale care au trăit pe aceste meleaguri au îmbogățit patrimoniul cultural și gastronomic al acestei regiuni, făcând din ea un model de conviețuire etnică și un spațiu turistic de prim rang în Răsăritul Europei. Din păcate, pentru orice specialist este de ajuns doar să răsfoiască paginile oricăruia dintre volumele amintite, pentru a fi cuprins de dezamăgire științifică. Practic, exceptând condițiile grafice, orice alt aspect sub care pot fi analizate materialele domnului Hrenciuc produce consternare. Așadar, dat fiind faptul că este imposibilă o prezentare exhaustivă a lacunelor acestor cărți, în cele ce urmează ne vom argumenta opinia prin câteva exemple pe care le socotim semnificative.

O primă categorie de probleme (deficiențe), întâlnite în toate lucrările domnului Hrenciuc, este cea a greșelilor de stil. Ele sunt diverse, de la incoerența în expunere, până la exprimări redundante și structuri pleonastice. Stilul confuz din volumele amintite este cauzat de faptul că aproape niciodată autorul nu urmărește subiectul anunțat în titlurile cărților, uneori nici tema capitolelor și a subcapitolelor lor. Astfel, imediat ce un cititor parcurge câteva pagini din oricare lucrare semnată de domnul Hrenciuc, constată, cu stupeoare, că – de cele mai multe ori – conținutul capitolelor și al subcapitolelor lucrărilor nu are nicio legătură cu titlul acestora, ele sunt diverse divagații în cultura și istoria universală.

Spre exemplu, în volumul *Provocările vecinătății: ucrainenii bucovineni în Regatul României Mari (1918–1940). Contribuții*, deși, prin titlu, autorul anunță că se ocupă de ucrainenii bucovineni în cuprinsul Regatului României Mari (1918–1940), își deschide lucrarea cu capitolul *Începuturile*, plecând din epoca migrațiilor, continuă cu istoria Rusiei Kievene și a Principatului de Halici, dedică apoi un subcapitol așa-numitei diplome bârlădene, face divagații referitoare la Mitropolia Moldovei, prilej cu care se reîntoarce la împărțirea Imperiului Roman, sinoadele ecumenice și domnia

¹ Daniel Hrenciuc, *România și Polonia. 1918–1931. Relațiile politice, diplomatice și militare*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003, 251p.; *Mareșalul Józef Piłsudski și renașterea Poloniei independente (1914–1935)*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003; *Continuitate și schimbare: Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari*, vol. I *Perspectiva național-liberală (1918–1928)*, Rădăuți, Editura Septentrion, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (14), 2005, 242 p.; vol. II (1928–1940), Suceava, Editura Mușatinii, 2007, 319 p.; *Maghiarii în Bucovina (1774–1941)*, Iași, Princeps Edit, 2006; *Un destin pentru istorie: polonezii în Bucovina (1774–2008)*, Iași, Princeps Edit, 2008; *Dilemele conviețuirii: Evreii în Bucovina (1774–1939)*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010; *Provocările vecinătății: ucrainenii bucovineni în Regatul României Mari (1918–1940). Contribuții*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010; *Rușii lipoveni în Bucovina (1774–2012). Contribuții*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2013.

împăratului Justinian, dând impresia cititorului că a uitat titlul lucrării de care se ocupă². În subcapitolul *Spațiul românesc, toponimie slavă*, autorul face o incursiune în onomastica de origine slavă, folosirea limbii slavone ca limbă de cult, prezența cuvintelor de origine slavă în limba română și a celor românești în limba ucraineană, adică orice, numai ceea ce ne promisese prin titlu, nu³.

În capitolul I al lucrării consacrate minorității maghiare din Bucovina, *Maghiarii în Bucovina (1774–1941)*, autorul începe cu o prezentare a istoriei Bucovinei, pe care o lasă neterminată, deoarece consideră că i-ar fi utile cititorului și informații, arhicunoscute deja, privitoare la desfășurarea Revoluției de la 1848 în Imperiul Habsburgic, după care crede necesar să spună ceva și cu privire la obârșia dinastiei de Habsburg; trece apoi, brusc, la problema dualismului, moment în care se teme că nu a fost destul de explicit în introducere și mai enunță o dată scopul lucrării – prilej cu care promite că, în ultima parte a volumului, va oferi „o analiză comparativă a statutului minorităților naționale din Regatul României Mari și Republica Ungară” –, trece apoi la situația minorităților din cadrul Regatului Ungariei, amintește, în fugă, de destrămarea Imperiului și sfârșește, în loc de concluzie, cu crezul autorului, care nu are niciun element de legătură cu cele expuse de domnia sa în capitolul respectiv: „Fără a ne lăsa cuprinși de nostalgiile unei mitizări a istoriei Bucovinei istorice, seduși de valoarea falsă de model a trecutului Bucovinei, refuzând o abordare patetică ori exacerbată, naționalistă, pledăm călăuziți – în măsura limitelor noastre – de spiritul obiectiv al istoricului de bună credință”⁴.

Nici minoritatea polonă din Bucovina nu s-a bucurat de o soartă mai bună în cartea *Un destin pentru istorie: polonezii în Bucovina (1774–2008)*. Spre exemplu, autorul împarte conținutul primului capitol din această lucrare în două părți: relațiile culturale și relațiile politico-militare dintre cele două țări. Deși ne-am fi așteptat, potrivit titlului (*Politică și cultură în relațiile dintre Moldova și Polonia. Legături și interferențe medievale moldo-polone*), să fie prezentate mai întâi aspectele politice, Daniel Hrenciuc își sabotează propriul titlu, căci alege să înceapă cu prezentarea relațiilor culturale. Astfel, autorul vorbește de cronistica polonă medievală și de influența ei asupra cronicarilor noștri, trece apoi, fără a respecta niciun criteriu cronologic, la descrierea generală a operelor întocmite de Miron Costin, Grigore Ureche și Mitropolitul Dosoftei în Polonia, oprindu-se la *Poema polonă* a lui Miron Costin, după care revine la studiile lui Grigore Ureche în Polonia. În continuare, vorbește de pătrunderea influențelor occidentale în Moldova, se întoarce la cronicarul Jan Długosz, după care reia (tot fără rigoare cronologică) problema studiilor lui „Dosoftei, Varlaam, Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin” în mediul polonez, pe care o completează cu cele făcute de „Gheorghe Asachi, Ioan Bogdan, Mihai Kogălniceanu [...], P. P. Panaitescu, Ilie Corfus, Gheorghe Duzinchievici, Nicolae Iorga” în același spațiu.

Abandonează rapid această problemă, pentru a se întoarce în timp, la cititoriile lui Alexandru Lăpușeanu, Miron Barnovschi și Vasile Lupu în Galiția, după care își continuă saltul în trecut până la momentul înființării Universității Jagiellone din Cracovia, la 1364, pentru a trece iar la importanța acestei instituții pentru tinerii moldoveni dornici de învățătură. Mai departe, încearcă să facă niște observații fără sens cu privire la originea numelui Cracovia, după care revine, din nou, la cronicarii polonezi, pentru a sări iarăși la tinerii care au studiat în Polonia, paragraf la sfârșitul căruia leagă – în mod inexplicabil – bătălia de la Plonin⁵, deși aceasta merita un nou aliniat, căci putea fi un bun start pentru partea a doua a capitolului: relațiile politico-militare dintre Polonia și Moldova.

Așadar, pe nesimțite, autorul începe să trateze aspectele politico-militare ale relațiilor moldo-polone. Prin urmare, este nevoit să se întoarcă iar în timp, până în vremea relațiilor Moldovei lui Petru I Mușatinul cu Vladislav Iagiello, după care trece la Ștefan al II-lea, revine la Iliaș I, ajunge la Petru Rareș, se întoarce la Petru I, după care se oprește la Alexandru cel Bun și fiii săi, Iliaș și Petru

² Daniel Hrenciuc, *Provocările vecinătății: ucrainenii bucovineni ...*, p. 19 și urm.

³ *Ibidem*, p. 33–35.

⁴ Daniel Hrenciuc, *Maghiarii în Bucovina*, p. 9.

⁵ Daniel Hrenciuc, *Un destin pentru istorie: polonezii în Bucovina (1774–2008)*, p. 19–22.

Aron, revine la Petru I și regele Vladislav Iagiello, sare iar la Alexandru cel Bun, trece la fiul său Iliăș, revine iar la Alexandru cel Bun⁶ și continuă în aceeași manieră, fără a respecta vreo cronologie sau tematică de-a lungul întregii cărți.

Curios este faptul că, deși Daniel Hrenciuc își propune să profite de minoritatea poloneză din Bucovina pentru a-și începe lucrarea cu o prezentare fragmentară, încălțită și adeseori inexactă a relațiilor moldo-polone din momentul bătăliei de la Plonini, el se oprește brusc cu expunerea la nivelul evenimentelor de la începutul veacului al XVII-lea. Prin urmare, lasă fără sprijin tocmai contextul politic premergător colonizării polonezilor în Bucovina, adică vorbă multă, informație puțină! Ca atare, a neglijat, între altele, campania lui Jan Sobieski în Moldova, deși în aparatul critic își asumă că a folosit lucrarea lui Alois Grigorovici, *Expedițiile regelui Sobiețchi în Moldova și ținutul Neamțului*⁷. De asemenea, la fel de surprinzător este și faptul cum un autor, care ține meru să cuprindă toată istoria umanității în fiecare din volumele sale, a putut omite relațiile economice dintre Polonia și Moldova în Evul Mediu!

Din păcate, această lipsă de sistematizare a informațiilor nu se întâlnește izolat, într-un capitol sau două dintr-o lucrare, ci este o caracteristică a fiecărui volum întocmit de Daniel Hrenciuc. Astfel, după relațiile politice și culturale dintre Moldova și Polonia, autorul încearcă o prezentare a Bucovinei multietnice și multiconfesionale, începând cu momentul ocupării acestei provincii de către Habsburgi. Continuă cu politica demografică a Vienei și cu migrația rutenilor de după 1786, stăruind asupra importanței limbii germane în noul teritoriu, după care prezintă situația românilor și specificul economic, social și cultural al zonei. În continuare, face incursiuni sporadice în trecutul istoriei Austriei, până la nivelul anului 1562, pe care le abandonează pentru a ne vorbi și de *homo bucovinensis* ca expresie a unei inventate conștiințe semi-naționale a bucovinenilor⁸.

În capitolul al III-lea al aceleiași lucrări, *Originile și cauzele emigrărilor polonezilor în Bucovina*, uitând cu desăvârșire subiectul de care se ocupă, autorul deplânge lipsa de preocupare a istoricilor români față de istoria Poloniei, motiv pentru care se consideră dator să acopere această lacună a istoriografiei românești. Prin urmare, îl părăsește pe *homo bucovinensis* din capitolul precedent, pentru a se întoarce în timp, până în secolul al X-lea, în vremea dinastiei Piaștilor. Din acest moment, face un expozeu oarecum cronologic până la domnia regelui Henric de Valois, după care îi menționează în fugă pe Bogdan Hmelnițki și Jan Sobiețki, pentru a ajunge la cele trei împărțiri succesive ale Poloniei⁹. Apoi, un motiv necunoscut îl face să se întoarcă iar la relațiile dintre moldoveni și polonezi în secolul al XV-lea, după care face un salt în timp până la domnia lui Constantin Mavrocordat, pe care-l părăsește rapid, pentru a se ocupa și de Napoleon Bonaparte. Apoi, fără a începe un paragraf separat, fără a respecta vreun criteriu alfabetic ori cronologic și fără nicio trimitere la vreo sursă, dă o înșiruire cu nume de polonezi stabiliți în Bucovina între 1575 și 1937¹⁰!

După capitolul al IV-lea, consacrat localităților în care s-au așezat coloniștii polonezi în Bucovina, urmează un capitol dedicat „armeano-polonilor”, prilej folosit de autor pentru a ne vorbi de armenii din Moldova, începând cu domnia lui Alexandru cel Bun până în veacul al XVII-lea, după care ajunge și la cei din Bucovina, pe care-i urmărește până în perioada interbelică, cu obișnuitele salturi și întoarceri în timp¹¹. În continuare, capitolul al VI-lea este rezervat unor mențiuni despre refugiați polonezi pe teritoriul Bucovinei, Basarabiei și Principatului Moldovei din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și de la începutul anilor '30 ai veacului următor¹².

În contradicție cu teoria lui *homo bucovinensis*, pe care a susținut-o la începutul volumului, capitolul următor al lucrării și-l intitulează *Polonezii bucovineni: identitate etnică și afirmare*

⁶ *Ibidem*, p. 22–28.

⁷ *Ibidem*, p. 29, nota 148.

⁸ *Ibidem*, p. 29–37.

⁹ *Ibidem*, p. 38–50.

¹⁰ *Ibidem*, p. 50–54.

¹¹ *Ibidem*, p. 55–105.

¹² *Ibidem*, p. 106–110.

națională (1848–1918)¹³. În acest moment, autorul și-a amintit că au existat și relații religioase între cele două state, așa că în următorul capitol se întoarce iar în veacul al XV-lea pentru a vorbi și despre începutul cultului catolic din Moldova, Episcopiile romano-catolice de Siret și Bacău și, în sfârșit, de biserica romano-catolică polonă din Bucovina¹⁴. Din păcate, în cadrul acestor relații interconfesionale, dintr-un motiv necunoscut, autorul îi omite pe credincioșii ortodocși din Polonia, puternic susținuți de domnii Moldovei până în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, așa că trece la un nou capitol, consacrat elitelor politice și culturale ale polonezilor din Bucovina. Mai menționăm că o situație asemănătoare se întâlnește și în cartea referitoare la minoritatea ebraică, pentru care reținem ca exemplu ilustrativ modul în care enumeră cele dintâi atestări de evrei în orașul Cernăuți: 1766, 1782, 1773, 1762, 1788, 1762, 1782, 1776, 1775 și 1817¹⁵.

De fapt, atât de mult și atât de des se abate autorul de la tematica anunțată în titlul cărților sale, încât cititorul poate ajunge să se întrebe dacă nu citește o altă lucrare decât cea pe care o viza. Spre exemplu, la un moment dat, istoricul Daniel Hrenciuc consideră întinderea Cnezatului de Halici o problema esențială pentru istoria minorității poloneze în Bucovina, motiv pentru care amintește în lucrarea sa și despre acest aspect¹⁶.

Confuzia autorului față de temele pe care le analizează răzbate și din modul în care acesta își structurează volumele. Spre exemplu, deși distincte în cadrul lucrărilor, unele capitole se referă la aceeași problemă, precum *Originea și stabilirea maghiarilor în Bucovina* (*Maghiarii în Bucovina*, p. 20–28) și *Apariția coloniilor maghiare în Bucovina* (*Maghiarii în Bucovina*, p. 29–49); *Originile și cauzele emigrările polonezilor în Bucovina* (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 38–54) și *La Valahia! Emigrația politică poloneză în Bucovina* (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 106–110) sau *Elitele politice și culturale ale polonezilor din Bucovina* (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 162–171) și *Cultură și spiritualitate poloneză în Bucovina* (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 185–205).

Așadar, observăm că lucrările semnate de istoricul Daniel Hrenciuc sunt lipsite de o idee centrală, ele reducându-se la o sumară înșiruire descriptivă de fapte și evenimente diverse (luate din diferite publicații sau de pe net), ce nu respectă nici teritoriul Bucovinei, anunțat prin titluri, dar nici derularea lor în ordine cronologică. Firește, în asemenea condiții, analizele științifice asupra fenomenelor și evenimentelor istorice lipsesc aproape cu desăvârșire.

Este posibil ca asemenea scăpări să fi fost cauzate de faptul că autorul este mereu presat de următoarea sa carte, căci fiecare dintre volumele sale se grăbește atât de mult să vadă lumina tiparului, încât pare că nu-i mai lasă timp să-și finalizeze ideile pe care dorea, inițial, să le dezvolte în lucrări.

Tratând cu superficialitate obiectivele pe care și le fixează înainte de a-și începe cercetarea, istoricul rădăuțean își extinde mereu studiul, așa încât, uneori, ceea ce anunță în introducere nu se regăsește pe coperta și în interiorul cărților. Spre exemplu, în introducerea volumului consacrat minorității polone din Bucovina, afirmă că „Intervalul temporal ales de noi (1775–1947) corespunde individualizării Bucovinei istorice ca provincie distinctă aparținând Imperiului Habsburgic”¹⁷. Or, prin titlul, autorul dă de înțeles că se ocupă de destinul polonezilor bucovineni între anii 1774 și 2008, iar conținutul lucrării coboară în timp, până în Evul Mediu.

O altă greșeală impardonabilă este cauzată de organizarea defectuoasă a lucrărilor. Astfel, capitolele și subcapitolele nu numai că nu au nicio legătură cu subiectul cărților, dar adeseori, descrierea evenimentelor nu respectă nici măcar condițiile elementare ale unei lucrări științifice, precum desfășurarea cronologică și legătura de cauzalitate dintre evenimentele și fenomenele istorice.

¹³ *Ibidem*, p. 111–136.

¹⁴ *Ibidem*, p. 137–161.

¹⁵ Daniel Hrenciuc, *Dilemele conviețuirii. Evreii*, p. 83–84.

¹⁶ Idem, *Un destin pentru istorie: polonezii în Bucovina (1774–2008)*, p. 29.

¹⁷ *Ibidem*, p. 7.

Apoi, dat fiind faptul că unele capitole sunt extrem de reduse ca dimensiuni, autorul se străduiește să le sporească importanța, adăugându-le pagini cu numeroase planșe, reprezentând hărți și diverse fotografii de pe documente și ziare (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 49, 52, 53, 54, 57, 58, 62, 68, 70, 392–401 etc.; *Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 253–255, 258–262, 267–271, 280–281, 284, 311–314 etc.; *Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 40, 100, 115–119, 171, 176–196, 202–205, 287, 290–296, 298–302, 318–327 etc.). De fapt, prin această metodă, domnul Hrenciuc a inventat o nouă manieră de a aduce documentele din arhive la dispoziția publicului. Astfel, a abandonat maniera clasică de editare și a adoptat fotografia (la o rezoluție slabă și fără a cuprinde toată foaia) pentru mai multe documente. Din păcate, majoritatea acestora sunt ilizibile, așa că nu pot fi folosite de cititori. Și mai curios este faptul că autorul descarcă mai multe fotografii de ziare de pe net, pe care le inserează (la o rezoluție foarte mică) în volumele pe care le tipărește¹⁸. Ne întrebăm, desigur, retoric, care este utilitatea unui asemenea demers? De ce ar apela cineva la cărțile domnului Hrenciuc, atâta vreme cât domnia-sa folosește internetul ca sursă de informare?

Mai mult chiar, multe dintre fotografiile inserate în paginile cărților nu au nici cea mai mică legătură cu subiectul volumelor în care se regăsesc. Spre exemplu, deși istoricul ne vorbește de polonezii din Bucovina, el ne propune harta etnică și cea a împărțirii Cehoslovaciei (1919–1939) sau harta Poloniei (1937–1945)¹⁹. Apoi, în volumul despre ucraineni se dau niște schițe de hărți ale Poloniei, fără nicio referință cronologică, intitulate complet neinspirat „Statele medievale” și, respectiv, „Vecinătăți statale în epoca modernă”, la care autorul menționează: „Sursa: Arhivele Militare Române, Pitești, fond Marele Stat Major General, Secția II Informații, dosar 793”²⁰, deși o hartă a Poloniei dintr-un banal atlas istoric este mult mai exactă și, implicit, mai utilă decât schițele pe care ni le propune autorul. În aceeași lucrare, a mai fost imprimată o hartă neclară și fără vreo explicație, a spațiului cuprins între Ceremușul Alb și Tisa, intitulată eronat *Aspecte din Carpații polonezi* (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 49). Cu același titlu, se mai găsește și altă hartă neclară, ce conține toponimele românești întâlnite în Carpații Nordici, pe teritoriul Poloniei și Cehoslovaciei interbelice (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 52). În sfârșit, fără nicio motivație științifică, autorul a mai adăugat în volumul menționat și hărțile întocmite de Constantin Burac pentru ținuturile Suceava și Cernăuți, însă complet neclare (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 79–80).

De asemenea, în lucrările domnului Hrenciuc se găsesc și foarte multe tabele luate din diferite publicații, unele dintre ele, fără nicio legătură cu comunitatea etnică la care se referă lucrarea. Astfel, dacă în volumul consacrat minorității maghiare se poate vedea doar un „Tabel nr. 6. *Evoluția demografică a localității Sucevița între anii 1925–1929*” (*Maghiarii în Bucovina*, p. 80), numărul acestora crește spectaculos în celelalte cărți. Este vorba, spre exemplu, de situațiile privitoare la mișcarea populației în România, din anii 1935 (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 232–234) și 1937 (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 235–237); de tabelele cu întreprinderile industriale și comerciale din România, la 1930, în funcție de numărul personalului întrebuințat (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 248–252) sau de rezultatele alegerilor din România pentru Camera Deputaților, la 20 decembrie 1937 (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 356–357). De asemenea, în lucrarea dedicată minorității poloneze se întâlnesc tabelele cu alegătorii din Nordul Bucovinei în 1910 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 120), rezultatele alegerilor parlamentare din Nordul Bucovinei în 1911 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 121), „evidențe (sic!) ale efectivului catolicilor în Moldova 1643–1742” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 145), populația urbană pe sexe din Bucovina la 29 decembrie 1930 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 290), starea drumurilor naționale din Bucovina (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 291), numărul abonaților la radio din Bucovina în perioada 1927–1937 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 291), tabele cu prețuri (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 293), situația pădurilor statului din Bucovina între 1934 și 1936 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 298), situația populației din Bucovina în funcție

¹⁸ Cf. Daniel Hrenciuc, *Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 100, 199.

¹⁹ Daniel Hrenciuc, *Un destin pentru istorie: polonezii în Bucovina (1774–2008)*, p. 379 și 382.

²⁰ Idem, *Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 35 și 87.

de starea civilă, la 29 decembrie 1929 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 303) ori raportul natalitate-mortalitate în câteva țări europene (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 309).

În același timp, multe din paginile cărților domnului Hrenciuc ne uimesc prin formulări redundante. Astfel, primul capitol din lucrarea consacrată minorității polone din Bucovina a fost intitulat *Politică și cultură în relațiile dintre Moldova și Polonia. Legături și interferențe medievale moldo-polone*.

De asemenea, lucrările domniei-sale ne rețin atenția și prin densitatea structurilor pleonastice: „prestigioase publicații științifice de rang academic”, „îndelung studiat și analizat”, „sursele primare în perioada comunistă [...] din perioada regimului totalitar de extremă stângă” (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 7). În aceeași categorie se înscrie și „completarea” noțiunii de istoric cu cca de cercetător (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 6; *Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 7 și p. 10), deși ambele sunt sinonime în domeniul istoriografic.

O altă categorie importantă de erori sunt cele de conținut. Astfel, din păcate, una dintre cele mai mari curențe a volumelor domnului Hrenciuc este insuficiența documentării. Oricât de pregătit și de bine intenționat este un cercetător preocupat să trateze problema minorităților din Bucovina, eforturile sale științifice sunt sortite eșecului atâta vreme cât îi lipsesc cercetările – fie ele și sporadice – în arhivele din țară și străinătate. Prin urmare, cele câteva dosare văzute de domnul Hrenciuc în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe-București, Arhivele Naționale Istorice Centrale-București, Arhivele Militare Române-Pitești, în Arhivele de Stat a Regiunii Cernăuți sau în Arhivele din Cracovia sau Varșovia, toate scrise în grafie modernă și citate invariabil aproape în majoritatea volumelor editate, sunt insuficiente pentru o lucrare ce se dorește științifică. Spre exemplu, este inadmisibil să se trateze problema minorităților din Bucovina fără a consulta fondurile Consiliul Aulic de Război-Bucovina sau Colecția Microfilme Austria (de la Arhivele Naționale Istorice Centrale), Inspectoratul Cadastral Bucovina (din acest fond uriaș, domnul Hrenciuc a văzut doar două dosare: 55/1854–1867 și 61/1854–1886) sau Mitropolia Bucovinei (de la Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale). Putem înțelege că unui cercetător din România, preocupat de trecutul Bucovinei, îi este destul de greu să facă investigații în Österreichisches Staatsarchiv din Viena, chiar dacă ele abundă de informații prețioase pentru trecutul acestei provincii²¹, însă socotim inacceptabilă insuficienta documentare în arhivele românești. Nestăpânirea paleografiilor chirilică, germană, latină, maghiară și idiș nu poate fi folosită drept scuză pentru ocolirea fondurilor documentare amintite mai sus, atâta vreme cât cercetătorul pretinde că se ocupă de istoria Bucovinei, din momentul ocupării ei de către Imperiul Habsburgic până în zilele noastre. De fapt, domnia-sa încearcă să-și ascundă adeseori documentarea precară asupra temelor de care se ocupă, prin navigarea sistematică pe paginile de internet, de unde descarcă (fără nicio analiză critică) informațiile de care are nevoie pentru a le introduce, apoi, în volumele sale. Simptomatice pentru această manieră de lucru sunt numeroasele citări din Wikipedia (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 29, nota 112; p. 31, nota 120; p. 35, nota 144; p. 38, notele 154 și 156; p. 42, nota 171; p. 150, nota 554; p. 159, nota 581; p. 160, nota 588 etc.).

²¹ Spre exemplu, doar în cazul miciei comunități maghiare din Bucovina. Astfel, în direcția (*Abteilung*): Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecția de fonduri (*Bestandsgruppe*): Inneres (cca. 1500–cca. 1918); fondul (*Bestand*): Hofkanzlei (cca. 1550–1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Allgemeine Reihe (cca. 1550–1848); seria (*Serie*): Akten (cca. 1550–1848), cutia (*Karton*) nr. 1829. În aceeași direcție (*Abteilung*): Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecția de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca. 1500–cca. 1940); fondul (*Bestand*): Neuer Kultus (1849–cca. 1946); sub-fondul (*Teilbestand*): Katholischer Kultus (1849–1946); seria (*Serie*): Akten (1849–1946); cutiile/fascicolele (*Kartons/Faszikels*) nr. 681 Pfarren in der Bukowina (nach Orten) A-E (1850–1919) și nr. 682 Pfarren in der Bukowina (nach Orten) G-J (1850–1918). Tot în direcția (*Abteilung*): Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecția de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca. 1500–cca. 1940); fondul (*Bestand*): Studienhofkommission (cca. 1500–1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Studienhofkommission Teil 2 (1792–1847); seria (*Serie*): Akten (1792–1847), cutiile/fascicolele (*Kartons/Faszikels*) nr. 739 și 741.

În același timp, urmărind fondurile documentare pe care domnul Hrenciuc pretinde că le-a cercetat, nu putem să nu remarcăm că acestea sunt scrise în diferite limbi, însă cu grafie modernă. Prin urmare, ne întrebăm, desigur, retoric, de ce autorul nu își limitează aria de investigație în funcție de abilitățile științifice pe care le stăpânește!

Data fiind lipsa unor documentări serioase și graba cu care au fost întocmite, lucrările domnului Hrenciuc au numeroase informații și interpretări eronate. Spre exemplu, autorul pune venirea secuilor în Bucovina pe seama masacrării de către austrieci la Siculeni a participanților la adunarea de la Madefalva (1764) (*Maghiarii în Bucovina*, p. 5), deși între cele două evenimente este un interval de cca. 15–20 ani, iar nemulțumiri față de autoritățile austriece nu se puteau refugia tot pe un teritoriu stăpânit de dinastia de Habsburg. Apoi, se susține în mod cu totul surprinzător că, după pacea de la Satu Mare (1711), o parte din curuții refugiați „lângă Oituz, Trotuș și Siret” au primit permisiunea de a se întoarce în Transilvania, iar restul au rămas în Moldova (*Maghiarii în Bucovina*, p. 21). De asemenea, autorul este la fel de confuz și în ceea ce privește momentul așezării maghiarilor în Bucovina, căci propune – fără nicio critică – mai multe date pentru venirea lor în această provincie: 1751–1774, 1764–1774, 1776–1777, 1777–1786 și 1784–1786 (*Maghiarii în Bucovina*, p. 24–25), încât cititorul nu mai are cum să înțeleagă ceva dintr-o lucrare ce ar fi trebuit să-l lămurească măcar sub acest aspect. Dimpotrivă, cu acest prilej, domnul Hrenciuc probează că obișnuiește să citeze informații din cărți fără să citească/înțeleagă ceea ce scrie în ele. Astfel, făcând trimitere la pagina 116 din lucrarea *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde*, autorul afirmă că „în anul 1777 este atestată documentar stabilirea maghiarilor pe teritoriul viitoarelor colonii maghiare Istensegits și Fogadjisten” (*Maghiarii în Bucovina*, p. 25). Or, volumul invocat lămurește în trei jumătăți de rânduri ceea ce domnul Hrenciuc exprimă atât de confuz de-a lungul mai multor pagini: „Coloniile «maghiare» existente în prezent, Istensegits și Fogadisten au fost întemeiate în anul 1779, iar Hadikfalva, Andrasfalva și Josefffalva în 1786”²². Aceste date referitoare la începuturile coloniilor maghiare din Bucovina sunt confirmate și de o serie de lucrări în limba română, precum volumul lui I. G. Sbiera²³ sau Em. Grigorovița²⁴, însă domnul Hrenciuc le ignoră cu desăvârșire.

De fapt, în cele circa 90 de pagini de text, ce se pretind ilustrative pentru istoria comunității maghiare în Bucovina, predomină anexele (fotografii și tabele), precum și numeroase incursiuni în istoria umanității, așa încât autorul atinge prea puțin istoria coloniilor maghiare din Bucovina.

După acest scurt material cu informații diverse, urmează 372 de pagini de documente – ca anexe numerotate și nenumerate – referitoare la plecarea în Ungaria a maghiarilor bucovineni, între 1940 și 1941, îndeosebi a celor din Țibeni (Istensegits), Dornești (Hadikfalva) și Măneuți (Andrasfalva). Din păcate, nici editarea acestor documente din perioada contemporană nu a fost făcută potrivit normelor științifice, căci în rubricile în care Daniel Hrenciuc nu a înțeles ceea ce scrie în documentul original din Arhivele Suceava, fond Prefectura Județului Rădăuți, a pus puncte de suspensie sau a lăsat, pur și simplu, spațiile necompletate, fără nicio notă (*Maghiarii în Bucovina*, p. 197, 202, 227, 255, 259, 261, 265, 270, 271, 273, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 290, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 306, 307, 309, 312, 314, 315, 316, 319 etc.); la altele nu a pus aparatul critic (*Maghiarii în Bucovina*, p. 343–345; 375–385). Prin urmare, având în vedere aceste deficiențe, recomandăm cititorilor să folosească aceste documente cu multă circumspecție, fiind preferabilă studiarea lor în continuare la sala de studiu a filialei din Suceava a Arhivelor Naționale.

²² *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50 Jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner keiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät unseres allergnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn „Franz Joseph I” durch die K. K. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie Comandos No. 13, Czernowitz, Commissionsverlag der K. K. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini (Enfgel & Suchanka), 1899, p. 116.*

²³ Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, Tipografia Universitară î.r. a lui R. Eckhardt, 1899, p. 81–83.

²⁴ Em. Grigorovița, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 2, 96, 107, 118 și 119.

Apoi, Daniel Hrenciuc susține cronat existența unui „homo bucovinensis” ca expresie a unei pretinse conștiințe regionale a bucovinenilor, indiferent de originea etnică ori de credința religioasă (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 34-37; *Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 14-15). Legat de acest aspect, credem că ar fi meritat să reflecteze puțin la disputele pe tărâm național dintre români și ucraineni din veacul al XIX-lea și începutul celui următor, pentru a conștientiza lipsa de temei a acestei ipoteze. De fapt, fruntașii românii și cei ruteni aveau o conștiință etnică atât de pronunțată, încât părerile lor nu numai că erau contradictorii, dar deveneau adeseori radicale. În plus, dacă ar fi existat o asemenea conștiință regională, în Bucovina ar fi predominat căsătoriile interetnice și interconfesionale, însă o asemenea situație nu poate fi ilustrată decât prin câteva cazuri izolate. Este drept, la un moment dat, domnul Hrenciuc încearcă să definească „homo bucovinensis” drept „prototipul individului care, indiferent de originea etnică și ierarhia social profesională, folosește limba germană, este loial împăratului și monarhiei austro-ungare” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 34), însă el nu a remarcat că astfel de indivizi erau numeroși în toate provinciile Imperiului, nefiind o caracteristică a Bucovinei. Dimpotrivă, în această provincie, majoritatea populației nu vorbea germana, iar mulți dintre cei care o vorbeau puneau interesele proprii etniei deasupra intereselor monarhiei, chiar dacă, aparent, nu se manifestau deschis în acest sens. Prin urmare, ipoteza lui „homo bucovinensis” devine doar un reflex palid al unei propagande imperiale lipsite de orice acoperire în realitatea vremii, dar care a reușit să-l convingă mult mai târziu pe domnul Hrenciuc.

În același timp, preocupat să scoată cărți voluminoase, adeseori autorul se hazardează să prezinte date și fenomene care exced temporal și spațial temei de care se ocupă și despre care are doar o imagine extrem de generală. Cel mai ilustrativ exemplu în acest sens o reprezintă incursiunea în istoria catolicilor din Moldova (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 137-146), prilej cu care domnul Hrenciuc ne face dovada că nu cunoaște nici măcar izvoarele publicate în această privință²⁵, așa încât a-i imputa ignorarea imensei bibliografii aferentă subiectului devine o chestiune lipsită de sens.

Totodată, fără niciun argument, domnul Hrenciuc contrazice tot ceea ce ne spune Jan Dlugosz cu privire la conflictul dintre fiii voievodului Moldovei, Petru și Ștefan. Astfel, autorul plasează bătălia de la Plonini în anul 1367, deși cronicarul polon ne spune că evenimentul a avut loc în 1359. Cu acest prilej, îl socotește pe Ștefan drept nepotul de fiu al lui Bogdan I, iar pe Petru l-a identificat cu Petru I Mușatinul, pe care-l botează „Mușat” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 22), deși Jan Dlugosz spune că cei doi rivali erau frați, fiii răposatului domn Ștefan al Valahiei. Chiar dacă am accepta data bătăliei de la Plonini în 1367, domnului Hrenciuc nu-i ridică niciun semn de întrebare faptul că în acea vreme pe tronul Moldovei domnea Lațcu. La fel de curios este și faptul că, deși există o bogată literatură de specialitate în legătură cu acest subiect (datorată lui Dimitrie Onciu, I. Ursu, Ion I. Nistor, Gh. Brătianu, P.P. Panaitescu, Constantin Cihodaru, Ștefan S. Gorovei, Victor Spinci, Șerban Papacostea, Constantin Rezachievici și lista poate continua), domnia sa face referire la istoria orașului Siret, scrisă în limba germană de Victor Prelicz, deși între notele și la bibliografia lucrării se regăsește volumul lui Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, dar pe care-l citează doar într-o chestiune pe care o socotim irelevantă pentru istoria minorității poloneze din Bucovina, respectiv subordonarea Moldovei față de Cnezatul de Halici. Apoi, același autor insinuează că Petru I a stăpânit Pocuția până în 1433, fiind cedată inițial de Ștefan al II-lea la 13 septembrie 1433, iar apoi definitiv de Petru Rareș, în august 1438 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 20). E lesne de observat că domnul Hrenciuc nu stăpânește nici măcar cronologia primilor domni ai Moldovei.

De asemenea, în lucrarea dedicată comunității ucrainene, domnul Hrenciuc inventează, între altele, o incursiune a lui Ștefan cel Mare în Pocuția, în 1490. Tot aici, reia problema colonizării de către domn a unui mare număr de ruși în Moldova, dar fără a cunoaște și opinia filologului Mircea

²⁵ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-II, *Socoteșile Bistriței (Ardeal). Acte relative la istoria cultului catolic în Principate, adunate și tipărite cu o prefață despre propaganda catolică până la 1500*, București, 1901.

Ciubotaru²⁶ față de această problemă, trece apoi *ex abrupto* la diferendul moldo-polon asupra Pocuției. În continuare, face un salt la ctitoriile domnilor Moldovei în Galiția, citând doar bibliografie fără importanță cu privire la acest aspect, inventează un sat, Schitul Mare din Galiția (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 45–47). Cu acest prilej, autorul demonstrează cititorului că nu cunoaște studiile consacrate patronajului domnilor Moldovei asupra ortodoxiei din Galiția, chiar dacă unele dintre ele sunt fundamentale chiar pentru subiectul cărții propus de autor²⁷. Îl botează pe domnul Miron Barnovschi, care în lucrările sale figurează sub numele de Miron Radu Barnovschi (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 20; *Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 47), așa încât ne vedem nevoiți să-i recomandăm lecturarea cu atenție a monografiei întocmită de Aurel H. Golimas, *Un domnitor, o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, voievod al Moldovei*.

Afirmă apoi că, după ce Petru Movilă a introdus latina în Academia Kieveană, această limbă a fost „folosită ulterior și în instituțiile de învățământ din Țara Moldovei” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 19) sau că influențele occidentale în Moldova „au venit pe filieră poloneză, într-o proporție superioară celei obținute de Transilvania prin intermediul Ungariei” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 20). Îi atribuie doamnei Margareta Mușata o origine poloneză (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 24) sau susține că urmașii unui Petru Movilă – probabil, mitropolitul, căci doar el a avut acest nume – au încheiat legături matrimoniale în Polonia (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 26).

Apoi, susține că intervalul „1775–1947 ar corespunde individualizării Bucovinei istorice ca provincie distinctă aparținând Imperiului Habsburgic” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 7), uitând, desigur, „amănuntele” că în 1947, Bucovina nu mai era întreagă de trei ani, iar administrarea Vienei asupra acestui teritoriu încetase încă din 1918.

La fel de trist este și faptul că, adesea, domnul Hrenciuc nu poate nici măcar să transcrie informațiile din alte lucrări. Astfel, după ce a consultat *Anuarul Statistic al României. 1937–1938*, autorul extrage datele referitoare la Bucovina din tabelul cu „Populația în Bucovina după stare civilă, pe județe și medii, la 29 decembrie 1929”²⁸, însă omite rubrica de necăsătoriți, copiază greșit unele cifre (precum numărul total al femeilor necăsătorite) sau lasă, pur și simplu, aproape jumătate din rubrici necompletate, deși ele figurează cu date în sursa citată (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 303).

De asemenea, pe baza aceluiași „Anuar statistic”, domnul Hrenciuc afirmă că „în anii școlari 1930–1931 și 1936–1937, în școlile primare din fosta (sic!) Bucovină istorică erau înscriși 2 705 de băieți de confesiune romano-catolică și 2 589 de fete din aceeași religie” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 285). Or, situații referitoare la numărul elevilor pe provincii există în această situație statistică doar pe anii școlari 1935–1936 și 1937–1938. Conform acestui „Anuar”²⁹, în Bucovina era următoarea situație în ceea ce privește repartitia elevilor romano-catolici din școlile de stat:

	1935–1936		1936–1937	
	B	F	B	F
Comune urbane	233	247	248	203
Comune rurale	199	198	276	280
Total	432	445	524	483

²⁶ Mircea Ciubotaru, *O problemă de demografie istorică de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, I, 2005, 1, p. 69–78.

²⁷ Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, ediție îngrijită de Ștefan Purici, Rădăuți, Editura Septentrion, 1997, p. 90–92. Altă ediție, în CC, an VIII (1933–1934), Cernăuți, 1934, p. 1–281; P.P. Panaiteșcu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în BCMI, Vălenii de Munte, anul XXII (1929), fasc. 59, p. 1–23.

²⁸ „Anuarul Statistic al României. 1937 și 1938”, București, Institutul Central de Statistică, Imprimeria Națională M. O, 1939, p. 50–51.

²⁹ *Ibidem*, p. 206–207.

Cum a reușit autorul să ajungă la cifrele pe care ni le propune, va rămâne un mister inclusiv pentru el. În plus, dat fiind faptul că romano-catolicii din Bucovina erau reprezentați de mai multe etnii (germani, polonezi, maghiari, slovaci și armeni), informația oferită de autor nu este numai eronată, ci și complet inutilă, căci nu are nicio relevanță pentru comunitatea poloneză.

Din păcate, conținutul acestor lucrări este presărat de numeroase greșeli de tehnoredactare și/sau ortografic. Astfel, scrie Wilhem (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 26, nota 132) în loc de Wilhelm; Jan Dugłosz (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 19–22) în loc de Jan Długosz, Petru Mușat în loc de Petru Mușatinul³⁰ (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 22, 23 etc.); „Populația urbană și pe sexe din Bucovina” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 290) în loc de „Populația urbană și rurală a Bucovinei, pe sexe”; „pictorii se seamă” (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 142) în loc de „pictorii de seamă” și exemplele pot continua. Firește, în această categorie se înscrie și citarea greșită a unor expresii latinești, pentru care nu se folosesc ghilimele sau caracterele italice. Oricum, autorul reușește să le încurce într-un mod incredibil pentru cineva care se pretinde istoric. Astfel, apare expresia *sine ira studio* (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 5) sau *sine ira et studiorum* (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, coperta a IV-a), în loc de *sine ira et studio*. Apoi, într-un tabel cu „populația municipiului Rădăuți” se regăsește, de fapt, numărul germanilor, românilor, rutenilor și polonezilor din orașul Cernăuți și din suburbiile sale (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 81); unele titluri de cărți au fost scrise cu litere drepte sau chiar omise (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 397, 400, 412, 414 etc.), prenumele unor autori este trecut ca titlu de studiu (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 406) etc.

În sfârșit, prin volumele editate, domnul Hrenciuc probează faptul că nu stăpânește instrumentarul unui istoric, neavând acces la bibliografia temelor de care se ocupă. Astfel, vorbind de bogata istoriografie consacrată Bucovinei, amintește în volumele sale doar câte o singură carte. Astfel, în volumul consacrat minorității poloneze, face trimitere la A. J. P. Taylor, *Monarhia Habsburgică (1809–1918). O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei* (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 30, nota 168), iar în tomul dedicat comunității evreiești citează lucrarea lui Ellis Ashmead, *Bartlett The Tragedy of Central Europe* (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 13). Ne întrebăm de ce autorul tot încearcă să scrie lucrări despre istoria Bucovinei, atâta vreme cât nu poate face trimitere măcar la o lucrare de sinteză consacrată acestei probleme, și nu cunoaște nici măcar instrumentele de lucru indispensabile unui istoric, precum numeroasele volume întocmite de Erich Beck în această problemă: *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*. Dacă istoricul austriac i se pare inaccesibil, poate fiindcă l-a cunoscut doar indirect, grație unui articol al lui Mihai Iacobescu (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 35–36, și nota 198), atunci domnul Hrenciuc se putea informa măcar despre o parte din această istoriografie din volumele cuprinzând *Bibliografia istorică a României* sau, în caz extrem, din *Enciclopedia istoriografiei românești*. Această carență de documentare este extrem de vizibilă în cazul volumelor dedicate comunităților ucraineană și ebraică din Bucovina, pentru care autorul nu a văzut lucrări fundamentale, editate nu numai în limba germană³¹, dar chiar și în limba română³².

În sfârșit, crezul nostru este că un profesionist al istoriei trebuie să fie cinstit cu sine însuși și cu publicul căruia i se adresează. Astfel, în cercetarea unei teme, el nu poate decât să-și limiteze aria de investigații la perioada și domeniul pentru care are acces la izvoare. Or, accesul se poate face fie direct, atunci când istoricul stăpânește limbile și paleografiile în care sunt scrise documentele, fie

³⁰ Acest lucru este extrem de curios, căci, deși afirmă că a văzut lucrarea lui P. P. Panaitescu închinată lui Alexandru cel Bun (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 24, nota 116), nu a reținut că numele de Mușatinul înseamnă, de fapt, „al Mușatei” (P. P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani de la moartea lui*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1932, p. 6).

³¹ Raimund Friedrich Kaendl, *Die Huzulen: Ihr Leben, ihre Sitten, und ihre Volksüberlieferung*, Wien, A. Holder, 1894.

³² Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 1–300; Dimitrie Dan, *Rutenii din Bucovina. Schiță etnografică*, în AARMSL, s. II, t. XXXV, 1912–1913, p. 37–81, + pl. (și Extras, 44 p.); idem, *Evreii din Bucovina, Studiu istoric, cultural, etnografic și folcloric*, Cernăuți, 1899, Editura autorului, 37 p.

indirect, prin intermediul unor specialiști, dacă pregătirea proprie nu-l ajută să descifreze și să înțeleagă izvoarele respective. Istoricul care se abate de la aceste reguli va crea o imagine deformată a trecutului, așa încât lucrările sale vor avea drept rezultate formarea unor percepții greșite și pierdere de vreme din partea cititorilor. Prin urmare, având în vedere pagubele uriașe pe care le produce pseudoștiința, suntem de părere că amatorismul trebuie descurajat și marginalizat în orice domeniu de activitate. Așadar, în specializarea noastră, acest lucru nu poate fi realizat decât prin dezbateri și recenzii științifice.

De fapt, sunt atât de multe greșeli flagrante în fiecare dintre lucrările domnului Hrenciuc, încât ar fi nevoie de munca unui întreg institut pentru a reuși să le corecteze. Din acest motiv, ne-am bucura enorm dacă, în viitor, domnia sa ar reflecta puțin la expresia: *non multa sed multum*!

În sfârșit, ultima categorie de greșeli privește modul de întocmire a aparatului critic și a bibliografiei. La o primă vedere, se remarcă multitudinea de note pe care autorul le folosește în volumele sale. Deși bogăția acestor referințe ilustrează, de obicei, erudiție și probitate științifică, în cazul de față, Daniel Hrenciuc se folosește de note doar pentru a epata. Acest lucru este dovedit de faptul că majoritatea studiilor sunt citate – de regulă – doar o singură dată, cu scopul evident de a se îmbogăți aparatul critic al cărților. În același scop, la *Bibliografie*, când un autor are un studiu în mai multe părți/volume, D. Hrenciuc citează fiecare parte/volum ca o lucrare distinctă (*Maghiarii în Bucovina*, p. 473, 481–482; *Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 390–391 etc.)

Mai mult chiar, în multe situații autorul pune câte o notă la fiecare al doilea sau al treilea cuvânt dintr-o frază, fără ca acestea să poată argumenta o idee sau a ilustra preluarea unei informații dintr-o altă carte. Ca atare, adescori Daniel Hrenciuc alcătuieste fraze fără noimă, la care pune note fără nicio legătură cu afirmațiile pe care le face, de genul: „Acest teritoriu [Bucovina – n. n., A. Bodale] a făcut parte din Țara Moldovei [trimitere la un articol al lui N. Grigoraș – n. n., A. Bodale] (o simplă incursiune în istoria sa ne conduce la descoperirea unor mărturii concentrate pe un spațiu mic [trimitere la paginile vol. al II-lea din *DRHA* – n. n., A. Bodale], însă cu o semnificație profundă pentru întreaga românită [trimitere la T. Balan, *Noi documente câmpulungene* – n. n., A. Bodale] în ansamblul său) [trimitere la cursul lui Ilie Minca, referitor la Istoria românilor, publicat în 1926 – n. n., A. Bodale] (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 29, notele 149–152) sau: „Elementele comune [nu precizează despre ce elemente este vorba – n. n., A. Bodale] sunt reprezentate de interesul manifestat pentru istoria Bucovinei [trimitere la N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, *Ctitorii* și vol. V, *Vitejii*, deși volumul intitulat *Ctitorii* se referă la constituirea statelor medievale, încheindu-se cu domnia lui Mircea cel Bătrân, iar volumul al V-lea începe cu înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu și se oprește la începutul veacului al XVII-lea – n. n., A. Bodale], percepută drept un spațiu de formare și afirmare a unor personalități de etnie [trimitere la un volum propriu – n. n., A. Bodale] și confesiuni diferite [subl. n., A. Bodale], având în comun spiritualitatea și cultura de factură central-europeană, caracteristică părții de nord-vest a Moldovei” [trimitere la un articol în limba engleză, al lui Ladis K. D. Kristof – n. n., A. Bodale] (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 29, notele 155–157).

Apoi, majoritatea lucrărilor folosite de autor sunt lipsite de importanță pentru subiectul tratat în cărțile respective. Spre exemplu, redă fragmentar și fără nicio trimitere documentul lui Alexandru cel Bun, prin care domnitorul dă târgul Siret și satul Volovăț cneaghinei „Ringalla” (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 23), după care urmează rezumatul documentului prin care Petru Aron a dăruit aceleași moșii mării cneaghine Maria, mătușa craiului. Aceste informații sunt argumentate printr-o trimitere la monografia consacrată lui Alexandru cel Bun de către P. P. Panaitescu, dar fără a da paginile (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 23–24, nota 116). În realitate, P. P. Panaitescu a făcut doar un rezumat al actului prin care Alexandru cel Bun își înzestra fosta soție³³, iar documentul original (în variantă slavonă și latinească) a fost publicat în primul volum din *Documenta Romaniae Historica*, Seria A. *Moldova* (p. 69–72, doc. nr. 48). În schimb, cel de-al

³³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 46–47.

doilea document invocat de domnul Hrenciuc nu se regăsește în lucrarea lui P. P. Panaitescu, ci a fost publicat de Mihai Costăchescu³⁴.

De fapt, aproape de fiecare dată când am verificat o trimitere bibliografică făcută de domnul Hrenciuc, am constatat că aceasta este greșită, ceea ce ne face să credem că majoritatea trimiterilor din volumele domniei sale sunt fanteziste. Spre exemplu, folosește ca referință pentru căsătoria celor patru fiice ale lui Ieremia Moghilă vol. al XXI-lea din *DRHA (Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 26, nota 139), deși acesta, la pagina citată de D. Hrenciuc, p. 479, conține un document al mănăstirii Galata pentru satul Teişorii. Apoi, citează pentru legăturile matrimoniale ale Movileștilor în Polonia o lucrare în limba germană a lui Wilhelm Schmidt, apărută în 1876. Mai jos, reia încă în două locuri chestiunea acestor legături, însă citează, într-un loc, două din lucrările lui Ștefan S. Gorovei (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 26, notele 132, 136 și 137), iar mai apoi, pe A. D. Xenopol, P. P. Panaitescu, Lilia Zabolotnaia și, în sfârșit, Sever Zotta, la care se mai adaugă o lucrare în limba polonă a lui Funika Włodzimierz (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 27), deși ar fi fost suficient dacă ar fi folosit doar pe Sever Zotta și Ștefan S. Gorovei, căci cei doi istorici români au lămurit cât se poate de bine lucrurile în această privință.

Totodată, multe dintre notele domnului Hrenciuc sunt inutile, căci evenimentele la care se face referire sunt arhicunoscute. Astfel, domnia sa a aflat că Bucovina a făcut parte din Țara Moldovei dintr-un articol al lui N. Grigoraș (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 29, nota 149), iar numele fraților Ieremia și Simion Movilă (cărora le mai alătură un Petru Movilă, fiind vorba, foarte probabil, de viitorul mitropolit de Kiev) îi devin cunoscute doar din volumul lui Alexandru Gonța, *Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de persoane (Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 26). În același timp, domnul Hrenciuc ține să-și argumenteze afirmația potrivit căreia NV Moldovei se numește Bucovina făcând trimiteri la Ion Nistor și la *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzachi în Dieta Bucovinei (Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 5). În aceeași lucrare, susține că a aflat anul în care a fost ocupată Bucovina dintr-un articol al lui Constantin Ungureanu (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 30, nota 166). De asemenea, despre data organizării Monarhiei Austro-Ungare (1867), domnul Hrenciuc a aflat dintr-un articol despre demografie al lui Vladimir Trebici (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 14), iar despre pierderea NV Transilvaniei prin Dictatul de la Viena doar grație unui articol publicat în limba engleză de către Stephen Fischer-Galați (*Maghiarii în Bucovina*, p. 8) și exemplele pot continua.

Alteori, îmbină notele greșite cu evenimente arhicunoscute. Spre exemplu, pentru data ocupării NV Moldovei de către Imperiul Habsburgic într-un loc se citează, eronat, fragmentul (paginile 163–166) referitor la uciderea domnitorului Grigorie Alexandru Ghica din vol. al IX-lea al *Istoriei Românilor din Dacia Traiană*, lucrare a lui A. D. Xenopol (*Maghiarii în Bucovina*, p. 5), ediția 1930 – deși, începând cu anul 1985, a fost făcută o ediție critică de Al. Zub. După numai câteva pagini, autorul revine asupra evenimentului, prilej cu care dovedește că a uitat de trimiterea făcută anterior (*Maghiarii în Bucovina*, p. 5), și corijează oarecum paginile din amintita sinteză a lui A. D. Xenopol referitoare la anexarea Bucovinei, la care mai adaugă, din două în două cuvinte, referiri la lucrările lui Al. Odobescu, Demir Dragnev și Radu Grigorovici (*Maghiarii în Bucovina*, p. 9). Cum dintr-o asemenea înșiruire nu putea lipsi N. Iorga, domnul Hrenciuc ne trimite și la marele istoric, însă se încurcă grav în sinteza acestuia, *Istoria Românilor*, căci la pagina 75 din volumul al III-lea: *Ctitorii*, nu se face nicio referire la ocuparea Bucovinei. În realitate, N. Iorga își consacră volumul, după cum sugerează și titlul lui, întemeierii statelor medievale, însă domnul Hrenciuc a fost prea grăbit să-și termine volumul pentru a remarca un asemenea „detaliu”.

De asemenea, pentru a ilustra contextul politic în care este răpită Bucovina, autorul citează lucrarea lui Alois Grigorovici, *Expedițiile regelui Sobiețchi în Moldova și ținutul Neamțului (Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 29, nota 148 și p. 512), deși în acest articol nu se face referință la

³⁴ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 776, nr. 228.

această problemă. Dacă imensa bibliografie legată de acest aspect nu-l mulțumea îndeajuns și dorea să reintroducă în circuitul științific opera uitată a acestui istoric bucovinean, ar fi trebuit să consulte și să citeze lucrarea *Răpirea Bucovinei și politica Franței*, publicată la Cernăuți, în 1939, cu atât mai mult cu cât aceasta este un fragment din teza de doctorat pe care Alois Grigorovici a susținut-o la Universitatea din Cernăuți, în anul școlar 1933–1934. Apoi, D. Hrenciuc a descoperit perioada în care Bucovina a fost organizată ca ducat (1849) din secțiunea dedicată minereurilor în lucrarea *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde (Maghiarii în Bucovina)*, p. 10). Un alt miracol îl constituie modul cum a reușit istoricul să afle denumirea românească a satului Joseffalva (Vornicenii Mari) din registrul parohial de stare civilă al satului Iacobcești (*Maghiarii în Bucovina*, p. 66)! Apoi, domnul Hrenciuc citează consistent din Erich Beck, trimițând eroonat la un articol al lui Mihai Iacobescu, căci fragmentul se regăsește în Erich Beck (Germania), *Discurs de recepție la acordarea titlului de Doctor Honoris Causa de către Universitatea din Suceava*, ce a fost publicat în „Codrul Cosminului”, vol. XII (2006), p. 278–285. Confuzia domnului Hrenciuc nu se oprește aici, căci plasează articolul lui Mihai Iacobescu, *Erich Beck și Bucovina* în revista „Codrul Cosminului”, nr. 1–2 (sic!), 2004, căci în realitate este vorba de aceeași revistă, dar de vol. XII (2006), p. 269–277. La pagina citată a vol. X (2004) din „Codrul Cosminului”, se regăsește medalionul publicat de Mihai Iacobescu în onoarea *Istoricului Dumitru Sandru la 70 de ani*. După cum se vede, autorul reușește să facă mai multe confuzii la o singură notă. Acest aspect ne dă certitudinea că nimeni nu se va încumeta să facă peste mai mulți ani o ediție critică a „operei” pe care Daniel Hrenciuc o lasă posterității!

Lipsa de precizie din aparatul critic este o trăsătură comună tuturor volumelor lui Daniel Hrenciuc. Uneori, reușește să pună cititorul în imposibilitatea de a verifica sursa. Spre exemplu, la un moment dat, autorul a citat unul dintre volumele apărute sub patronatul Arhivelor Naționale și coordonarea lui Ioan Scurtu, *Minoritățile naționale din România*, însă nu a precizat numărul tomului și nici nu a oferit alte elemente de identificare (coordonatori, an de apariție, intervalul de timp abordat) [*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 271].

De altfel, sunt și alte trimiteri ce dovedesc faptul că domnul Hrenciuc citează sursele fără să le vadă. Astfel, la *Bibliografia* de la finalul unui volum susține că a consultat fonduri din Arhiva Actelor Noi din Varșovia (Komitet Narodowy Polski, Opieka Polska nad Rodakami na Obczyźnie, Ambasada R P w Bukareszcie, M. S. Z. și Agencja Konsularna w Cluj) (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 507) dar, când se referă în cuprinsul textului la documentele păstrate la instituția menționată, citează doar inventarul întocmit de Edward Kolodziej pentru fondul Ambasadei Republicii Polonia la București (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 11). Apoi, vorbește de prima atestare documentară a orașului Cernăuți în privilegiul dat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni, la 8 octombrie 1408, făcând trimitere la p. 59 din *Dicționarul geografic al Bucovinei* al lui Em. Grigorovitz (Dilemele conviețuirii: Evreii, p. 82), numai că în lucrarea citată se spune doar că „într-un hrisov al lui Alexandru cel Bun, din anul 1407, găsim Cernăuțul amintit ca punct vamal între Moldova și Polonia”³⁵. Este evident că Daniel Hrenciuc are informația din altă parte (poate de pe internet), căci dacă ar fi știut unde se găsește publicat documentul respectiv, nu ar fi făcut o trimitere la o publicație unde acesta este doar sub formă de mențiune și cu data greșită³⁶.

Apoi, domnul Hrenciuc reușește să redenumescă titluri de lucrări pe care le folosește în aparatul critic, semn că acestea nu i-au trecut niciodată prin fața ochilor. Astfel, el citează: Gheorghe Giurcă, *Bibliografia Bucovinei istorice*, Suceava, 2009 (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 14, nota 38), în loc de: Gheorghe Giurcă, Alis Niculică, *Din bibliografia Bucovinei*, Suceava, Biblioteca Bucovinei „I.G. Sbiera”, 2009. Firește, nevăzând această lucrare, a uitat că a folosit-o în note, așa că nu a mai trecut-o la bibliografia de la finalul volumului.

O altă dovadă că autorul pune lucrările în note și bibliografie fără să le consulte este și faptul că în aparatul critic nu se regăsesc citate unele surse documentare ce figurează în *Bibliografia*

³⁵ Em. Grigorovitz, *op. cit.*, p. 59.

³⁶ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630–637, doc. nr. 176.

selectivă de la finalul lucrării. Spre exemplu, în redactarea volumului referitor la minoritatea polonă, domnul Hrenciuc susține că a văzut fondurile: Registrul de Naționalitate Siret și Primăria Poiana Micului de la Arhivele Naționale, Filiala Suceava, (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 507), însă niciunul dintre ele nu se regăsește în notele de subsol din cuprinsul lucrării respective.

Apoi, la *Bibliografie*, pentru izvoarele inedite folosite la redactarea lucrării consacrată minorității maghiare, autorul enumeră o mulțime de documente păstrate la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (fondurile: România 1920–1944 și 71–Tratatul de la Budapesta – 1940), la Arhivele Naționale Istorice Centrale – București (fondurile: Iancu Nistor, Ministerul Instrucțiunii Publice, Direcția Generală a Siguranței Naționale și Inspectoratul General al Jandarmeriei) și la Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (Serviciul de Siguranță Rădăuți, Serviciul de Siguranță Suceava, Serviciul de Siguranță Câmpulung, Prefectura Județului Siret, Prefectura Județului Suceava, Prefectura Județului Rădăuți, Colecția stare civilă-parohiile Iacobești și Dornești, Școala primară Măneuți, Școala primară Dornești, Școala primară Iacobești și Consilieratul Agricol Rădăuți), cu mențiunea că Serviciul Arhivele Naționale Istorice Centrale din București a fost trecut ca fond arhivistic păstrat la Ministerului Afacerilor Externe (*Maghiarii în Bucovina*, p. 471–472). Din păcate, la o verificare sumară a lucrării, se poate constata că autorul își înșală cititorii, căci în cuprinsul volumului au fost citate doar câteva dosare din fondurile Prefectura județului Rădăuți (*Maghiarii în Bucovina*, p. 36, 46–47, 60, 83, 84, 88–91 și 97–468) și Consilieratul Agricol (*Maghiarii în Bucovina*, p. 78–80), câte o matricolă școlară din fondurile Școala primară Dornești (*Maghiarii în Bucovina*, p. 71) și Școala primară Iacobești (*Maghiarii în Bucovina*, p. 72), un registru parohial de stare civilă al satului Iacobești (Fogadjisten) (*Maghiarii în Bucovina*, p. 44 și p. 66) (păstrat la Arhivele Naționale Suceava), fondul Inspectoratul General al Jandarmeriei, de la Arhivele Naționale Istorice Centrale – București (*Maghiarii în Bucovina*, p. 85 și p. 89), precum și fond 71 – Tratatul de la Budapesta – 1940, existent la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (*Maghiarii în Bucovina*, p. 90).

Totodată, în interiorul unui volum citează o singură dată vol. al II-lea din *Documentele* editate de Arhivele Naționale referitoare la minoritățile naționale din România interbelică (*Maghiarii în Bucovina*, p. 73), însă la bibliografia de la finalul cărții figurează vol. I și III din această lucrare (*Maghiarii în Bucovina*, p. 474).

În același timp, deși ar părea că Daniel Hrenciuc folosește, pentru realizarea aparatului critic și a bibliografiei, *Îndrumătorul* Academiei Române din 1956, el are doar o idee extrem de vagă cu privire la modul în care trebuie realizate trimiterile bibliografice. Astfel, deși denumirile fondurilor de arhivă se scriu întotdeauna cu litere drepte, domnia sa le scrie cu italice (*Maghiarii în Bucovina*, p. 99–468; *Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 389; *Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 359; *Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 507). Apoi, în cuprinsul unui volum, deși o lucrare este citată anterior, atunci când o folosește din nou reia (de cele mai multe ori) în note denumirea întregii lucrări, cu loc de apariție, editură și an, în loc să folosească *op. cit.* sau o formă abreviată a denumirii.

De asemenea, în aparatul critic al lucrărilor domnului Hrenciuc, nu există o uniformitate în modul de citare. Astfel, aceleași fond este folosit în note sub denumiri diferite, precum: fondul 71 – Polonia. Relațiile cu România: 1920–1944 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 221); 71/Polonia (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 243, 246, 249, 262, 356), România. 1920–1944 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 242) sau 71/România. 1920–1944 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 246, 247, 250, 259, 262, 264, 267, 345, 346, 348–350). Apoi, unele surse sunt citate într-un fel în note [fondul K.N.P. (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 113, 231, 232, 246, 247)] și altfel în *Bibliografia selectivă* [Komytet Narodowy Polski (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 507)].

Totodată, autorul citează doar sub formă de sigle unele colecții de documente (DRH.A. Moldova, vol. III) [*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 360], precum și o parte din fondurile de arhivă românești (M.P.N., D.G.P., P.C.M.) sau poloneze (K.N.P., N.K.N.) (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 507), neoferind publicului nefamiliarizat cu aceste izvoare denumirea completă a denumirii lor. De asemenea, la unele titluri prescurtate semnificația se regăsește în note, la altele, la

Bibliografie, iar la cele mai multe nu se regăsește nicăieri. Uneori schimbă sistemul de prescurtare folosit anterior, așa încât doar un cercetător foarte inspirat mai poate intui semnificația siglelor. Spre exemplu, după ce în majoritatea cazurilor folosește sigla DJANS pentru a desemna (credem) Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, la un moment dat, din motive necunoscute, autorul optează pentru sigla ANS (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 361) pentru a desemna aceeași instituție. Ca atare, dat fiind faptul că autorul folosește numeroase sigle și abrevieri, în special pentru fondurile de arhivă, la finalul fiecărei lucrări trebuia anexată câte o listă cu siglele și abrevierile folosite.

Din păcate, rigoarea lipsește și la întocmirea secțiunilor consacrate *Bibliografiei selective*. Spre exemplu, documentele din această secțiune nu sunt inedite și editate (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 359–360; *Maghiarii în Bucovina*, p. 471–474; *Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 359–362; *Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 507–510), ci pot fi doar inedite și editate. Apoi, nu se dau paginile articolelor din reviste, ziare și volume.

De asemenea, grave carențe se găsesc și la modul de ordonare a lucrărilor cuprinse în bibliografia de la sfârșit. Astfel, dacă vol. al III-lea din *DRH.A. Moldova* a fost ordonat la litera D, vol. al II-lea din această colecție a fost ordonat în funcție doar de unul din editori: Leon Șimanschi (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 360 și 362), deși alături de acesta mai figurează pe pagina de titlu Georgeta Ignat și Dumitru Agache. Apoi, o lucrare a lui Silvestru Morariu Andrievici a fost ordonată la litera A și nu la litera M, cum ar fi fost firesc (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 360).

Chiar și ordinea alfabetică a autorilor și a lucrărilor din secțiunea *Bibliografie* este o necunoscută sau (în cel mai bun caz) o chestiune opțională pentru Daniel Hrenciuc. Astfel, după Lupaș, urmează Loghin, Iliescu, Livezeanu, Lebouton și iar Loghin. Apoi, litera T, în viziunea ordinii alfabetice inventată de autor urmează se regăsește între O și R; Taylor este înaintea lui Tat; Turczynski și Turliuc îl preced pe Trebici, Trebici pe Tcaciuc, Țugui pe Țopa, Țopa pe Țăranu, Riabciuk pe Reguș, Reguș pe Rebușapcă, Svetlicinai pe Smogorzewski, Șesan pe Șeicar, Șapcă pe Sbiera etc.; Seller a fost plasat între Repington și Riché și exemplele pot continua (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 379–393). Într-o altă lucrare, după Direcția Județeană a fost „ordonată” Arhiva de Stat; Florescu este după Heimatskunde, Scurtu după „The Peace”, Stern după Trasse, „Revista Bucovinei” după „Revista Geografică”, Abutnăriței după Ancel, Agrigoroaici după Aleksin, Bocănețu după Bornemann ș.a.m.d. (*Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 389–414). De asemenea, Braun îl precede pe Bocănețu, iar Bujak și Busko pe Bucevschi; Buruiiană este înainte de Bucovina, iar Bozgan înainte de Boia și exemplele pot continua (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 516 și urm.).

De asemenea, deși folosește sub formă de extras lucrarea lui Alois Grigorovici, *Expedițiile regelui Sobietchi în Moldova și ținutul Neamțului*, nu este trecută la bibliografie, la secțiunea *Lucrări speciale și generale*, ci trece în rândul publicațiilor consultate „Anuarul Liceului de băieți pe anul 1933–1934”, Piatra Neamț, 1934 (*Un destin pentru istorie: polonezii*, p. 29 și p. 512). De fapt, numele corect al publicației în care A. Grigorovici își publicase articolul este: „Anuarul Liceului de băieți «Petru Rareș» din Piatra Neamț”, 1933–1934, *Omagiu prof. G. Mihailescu*, Piatra Neamț, Tipografia «Lumina», 1934, dar D. Hrenciuc este prea grăbit ca să dea importanță acestor detalii, așa încât cititorul poate căuta în van lucrarea citată, căci niciodată nu va găsi în bibliotecă un anuar după cum îl citează autorul.

Curios este și faptul că, deși susține că oferă cititorului o *Bibliografie selectivă*, autorul propune cititorilor săi lucrări lipsite de importanță pentru epoca de care se ocupă. Spre exemplu, între documentele legate de comunitatea ucraineană, D. Hrenciuc enumeră: Costăchescu Mihai, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II; Corfus Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*; *DRH.A.*, vol. III, Nistor, Ion I., *Un român iscoadă la 1683*, etc. (*Provocările vecinătății: ucrainenii*, p. 360–361). Apoi, în volumul consacrat minorității maghiare, folosește lucrările: Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I; Mihai Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare; Călători străini în Țările Române*, vol. VII;

Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți* etc. (*Maghiarii în Bucovina*, p. 472–473). Nici volumul referitor la comunitatea ebraică nu scapă de asemenea balast, căci avem: Daniel Hrenciuc, *Un destin pentru istorie: polonezii*; idem, *Provocările vecinătății: ucrainenii (Dilemele conviețuirii: Evreii*, p. 401).

De fapt, secțiunea *Bibliografie* este în parte identică de la un volum la altul, dând impresia că a fost copiată *tale quale* din manuscrisul precedent, la care autorul a mai adăugat câteva titluri, pentru originalitate. Astfel, autorul a reușit să anuleze în mare parte rolul științific al aparatului critic și să-i confere doar o menire pur decorativă. Această situație ne face să credem că toate cărțile care i-au trecut prin mână sau măcar i-au fost semnalate ca apariții editoriale recente, le-a trecut în mod obligatoriu în aparatul critic și/sau *Bibliografie*, indiferent dacă acestea au sau nu vreo legătură cu subiectul de care domnia sa s-a ocupat la un moment dat.

Prin urmare, după lectura cărților lui Daniel Hrenciuc, cititorul nu poate fi decât „lămurit buștean”! De fapt, ce-și poate dori mai mult un cercetător sau un pasionat de istorie decât să citească volume în serie, cu divagații substanțiale de la subiectul enunțat în titlu, pline de erori de amănunt și de interpretare, fără nici un fir logic, cu contribuții științifice mediocre, cu o bibliografie impresionantă, dar complet inutilă și cu foarte multe anexe prost fotografiate și lipsite de importanță?!

Așadar, sunt atât de multe greșeli în lucrările lui Daniel Hrenciuc încât o recenzie nu poate corija datele sau faptele neînțelese de autor și redate eronat de către acesta cititorilor săi. Urmărirea și scoaterea sistematică a acestor scăpări la lumină ar aduce cel puțin un număr dublu de tomuri față de cel tipărit de autorul amintit. Din păcate, orice tentativă de recenzare a acestor cărți este descurajantă pentru specialiști, din cauza stilului confuz al autorului și a nenumăratelor erori pe care acesta le comite. În plus, pentru D. Hrenciuc fenomenul istoric nu există și, prin urmare, nu poate fi interpretat. Informațiile nu sunt puse nici măcar într-o evoluție cronologică sau tematică, căci începe să descrie un fapt istoric, pe care nu mai reușește să-l termine, se grăbește să treacă la altele, fără nicio importanță pentru subiectul cărților de care se ocupă. Nici pe acestea nu reușește să le ducă la bun sfârșit, căci revine, periodic, la cele analizate anterior sau trece la alte probleme, semn că ceea ce încearcă să aștearnă pe hârtie nu este clar nici măcar pentru el.

Lucrările apar ca o înșiruire de fapte din istoria românilor și istoria Europei, în bună măsură inexacte, pe care autorul se străduiește să le unească sub pretextul că se ocupă de una dintre comunitățile etnice ale Bucovinei. Pentru a se elimina erorile și confuziile stârnite de D. Hrenciuc cititorilor săi, o soluție ar fi rescrierea istoriei comunităților etnice și confesionale din Bucovina de către istorici de profesie, care au întotdeauna răbdare să-și expună părerile până la capăt, fără a sări de la un subiect la altul.

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC
(13 ianuarie 1948 – 17 iunie 2016)

Născută la Deva, în 13 ianuarie 1948, într-o familie de intelectuali bucovineni, bunicul patern fiind membru fondator al Societății „Muzeul” din Suceava, dr. Paraschiva-Victoria Batariuc a absolvit Liceul teoretic „Petru Rareș” din Suceava în 1966 și Facultatea de Istorie a Universității din București în 1972; în 1997 a obținut titlul de „doctor în istorie” al Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

Și-a desfășurat întreaga activitate profesională în cadrul Muzeului Bucovinei, de la absolvirea studiilor superioare până la pensionare, în 2005, îndeplinind funcțiile de îndrumător la Cetatea de Scaun a Sucevei (1972-1974), muzeograf (1974-1988), muzeograf principal (1988-1992), muzeograf IA (1994-2005), șef al secțiilor Relații Publice, Istorie și Arheologie.

Ca arheolog a întreprins sau a participat la 22 de campanii arheologice, între care amintim: Bosanci-*La Pod la Rediu*, Mihoveni-*Cahla Morii*, Casa domnească de la Mănăstirea Putna, Biserica Sf. Ilie, Biserica Sf. Gheorghe (Mirăuți), Mănăstirea Probota, Biserica Pogorârea Sf. Duh Horodniceni sau Curtea Domnească din Suceava.

Ca muzeograf, a organizat peste 40 de expoziții temporare; alături de colectivul Muzeului Județean Suceava, a participat la realizarea și amenajarea expoziției permanente a acestei instituții, deschisă publicului vizitator în 1980; sfaturi, idei sau îndrumări bibliografice a oferit și pentru expozițiile permanente ale Cetății de Scaun a Sucevei și Muzeului de Istorie Suceava, inaugurate în vara anului 2016. În același timp, ani la rând, a organizat și sistematizat depozitele de arheologie, împreună cu conservatorii muzeului, acestea devenind de referință în România. Vasta sa experiență profesională a fost împărtășită la diversele simpozioane științifice din România (Iași, București,

Cluj-Napoca, Sibiu, Braşov, Piatra Neamţ, Brăila, Suceava etc.); în acest context menţionăm fondarea simpozionului *Artă şi civilizaţie medievală*, organizat anual de muzeul sucevean, începând cu anul 1993.

Între 1990-2003 a fost secretarul de redacţie a revistei *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*. A fost membru fondator al *Comisiei de Istorie a Oraşelor din România*, al *Asociaţiei Arheologilor Medievişti din România* şi al *Asociaţiei Ars Transilvaniae*.

Recunoscută de comunitatea ştiinţifică drept „doamna cahlelor medievale”, dr. Paraschiva-Victoria Batariuc este autoarea a peste 90 de studii şi articole publicate în diverse reviste de specialitate din România, majoritatea având ca subiect soba medievală şi componentele ei; încununarea acestei pasiuni a venit în 1999, odată cu apariţia volumului *Cahle din Moldova medievală. Secolele XIV–XVII*, cea mai importantă lucrare românească referitoare la acest subiect. Demnă de menţionat este şi preocuparea pentru arhitectura medievală moldovenească, cercetătoarea suceveană publicând în 2011 lucrarea *Contribuţii mărunte la istoria arhitecturii din ţinuturile Suceava şi Cernăuţi*; în acelaşi timp, alături de dr. Tereza Sinigalia, s-a preocupat de reeditarea critică a operei lui G. Balş – *Bisericile lui Ştefan cel Mare* (apărută în 2012 la Editura Karl A. Romstorfer) şi *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea* (rămasă în manuscris).

Alături de cercetarea Evului Mediu, Paraschiva-Victoria Batariuc a elaborat valoroase studii de preistorie, valorificând atât materialele aflate în depozitele de arheologie ale muzeului din Suceava, cât şi propriile descoperiri, rezultate în timpul deceniilor de periegeze şi de săpături sistematice. Astfel, amintim piesele antropomorfe şi zoomorfe descoperite la Mihoveni – *Cahla Morii* şi publicate împreună cu Nicolae Ursulescu sau cu mai tinerii colegi, Bogdan Petru Niculică şi Sorin Ignătescu, ori vestigiile aparţinând epocii bronzului din zona municipiului Suceava sau din apropierea acestuia, cum sunt cele de la Bosanci – *La Pod la Rediu*.

Academicianul Victor Spinei considera că întreaga ei activitate ştiinţifică a fost un „travaliu ambiţios, depus cu competenţă, acuitate şi pasiune”, cercetătoarea suceveană deplasându-şi „centrul de greutate al preocupărilor din domeniul strict al arheologiei spre cel al istoriei artelor, teren pe care se manifestă, de asemenea, cu deplin profesionalism.” Pentru meritele sale în slujba culturii româneşti, dr. Paraschiva-Victoria Batariuc a fost decorată în 2004 cu Ordinul Meritul Cultural, cls. I. De asemenea, volumul *Catalogul Colecţiei Romstorfer. Ceramica monumentală*, apărut la editura Karl A. Romstorfer, a fost onorat, în 2008, de către Academia Română, cu premiul „George Oprescu”. În 2010, pentru implicarea în viaţa comunităţii sucevene, a devenit „Cetăţean de onoare” al municipiului Suceava.

Dr. Paraschiva-Victoria Batariuc, „o adevărată enciclopedie istorică”, critică când a fost cazul, mentor pentru cine a dorit acest lucru, a fost poate cel mai important reper ştiinţific al muzeului sucevean; fină cunoscătoare a realităţilor arheologice româneşti, a răspuns întotdeauna cu amabilitate cererilor profesionale ale colegilor sau publicului larg şi a pus mereu la dispoziţia tuturor celor interesaţi, atât informaţii, cât şi materiale arheologice. Dispariţia sa prematură reprezintă o grea pierdere, atât pentru muzeografia bucovineană, cât şi pentru întreaga comunitate ştiinţifică românească. Activitatea sa muzeografică precum şi importante contribuţii ştiinţifice rămân însă la loc de cinste în istoria culturii şi arheologiei medievale româneşti.

SIT TIBI TERRA LEVIS !

Constantin-Emil Ursu

LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE

VOLUME:

1. *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979 (în colab. cu R. Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu);
2. *Cahle din Moldova medievală. Secolele XIV-XVII*, Suceava, 1999.
3. *Cetatea de Scaun a Sucevei. Monografie*, Suceava, 2004.
4. *Atlas istoric al orașelor din România. Suceava/Stadtegeschichteatlas Rumaniens. Suceava*, București, 2005 (în colaborare cu T.O. Gheorghiu, D.D. Iacob, M.D. Matei –coordonator);
5. *Comori arheologice restaurate în Bucovina*, Suceava, Ed. Accent Print, 2006 (în colaborare cu Ileana Bondoc, Carmen Tănăsioiu, Doina Maria Creangă);
6. *Quand le Département de Nord (France)et le județ de Suceava (Roumanie) se recontrent...Histoires de cultures. Monastères orthodoxes de Bucovine et retables de Flandre/ Întâlnirea dintre departamentul de Nord (Franța) și județul Suceava (România). Istoria a două culturi. Mănăstiri ortodoxe din Bucovina și „retable“ din Flandra*, Suceava, 2006 (în colaborare cu Association des Retables de Flandre);
7. *Europa necunoscută - Comori din Bucovina/Unbekanntes Europa– Schätze aus der Bukowina*, Suceava, Ed. Lidana, 2007, (în colab. cu I. Mareș, C.E. Ursu, M. Andronic, Violeta Marianciuc, Suzana Cosovan, Laura Ursu);
8. *Catalogul Colecției Romstorfer. Ceramica monumentală*, Suceava, Ed. Mușatinii, 2008;
9. *Suceava între trecut și prezent*, Suceava, Ed. Mușatinii, 2008 (în colab. cu C. E. Ursu, M. A. Căruntu, M. Andronic, Laura Ursu);
10. *Atlas istoric al orașelor din România. Siret/Stadtegeschichteatlas Rumaniens. Siret* (în colaborare), 2010;
11. *Sfânta Mănăstire Putna*, Ed. „Mitropolit Iacov Putneanul”, 2010 (în colaborare);
11. *Contribuții mărunte la istoria arhitecturii din ținuturile Suceava și Cernăuți*, Suceava, Ed. Karl A. Romstorfer, 2011;
12. *Civilizație medievală românească – ceramica monumentală din Moldova*, București, Ed. Academiei, 2012.

EDIȚII REVIZUITE:

1. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, Suceava, Ed. Karl A. Romstorfer, 2012 (în colaborare cu Tereza Sinigalia);
2. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, manuscris (în colaborare cu Tereza Sinigalia).

STUDII ȘI ARTICOLE:

1. *Câteva piese provenite dintr-un cimitir medieval de la Suceava*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, IV, 1977, pp.313-316;
2. *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava) - 1973*, în *Suceava*, V, 1978, pp.89-106 (în colab. cu Nicolae Ursulescu);
3. *O stemă cu pisanie descoperită la Cetatea de Scaun de la Suceava*, în *Suceava*, V, 1978, pp.573-576;
4. *Așezarea precucuteniană de la Bosanci (județul Suceava)*, în *Suceava*, VI-VII, 1979-1980, pp.33-44;
5. *O cahă cu inscripție din colecțiile Muzeului Județean Suceava*, în *Suceava*, VI-VII, 1979-1980, pp.663-666;

6. *Așezarea culturii ceramicii liniare de la Mihoveni (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, 30, 1979, 2, pp.271-284 (în colab. cu N. Ursulescu);
7. *Motive decorative în ceramica ornamentală din secolul al XVII-lea de la Curtea Domneasca - Suceava*, în *Suceava*, VIII, 1981, pp.111-120;
8. *Un document contrasigilat din secolul al XVI-lea*, în *Suceava*, IX, 1982, pp.521-524;
9. *Ceramica ornamentală din secolul al XV-lea descoperită la Curtea Domnească din Suceava*, în *Suceava*, X, 1983, pp.245-257;
10. *Un mormânt din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Suceava*, în *Suceava*, X, 1983, pp.835-840;
11. *Atelier de olărie la mănăstirea veche a Humorului*, în *SCIVA*, 35, 1984, 2, pp.171-183 (în colab. cu Elena Busuioc);
12. *Motive ornamentale în ceramica smălțuită de uz casnic de la Suceava din secolul al XV-lea*, în *Suceava*, XI—XII, 1984-1985, pp.47-59;
13. *Cahle din secolul al XV-lea decorate cu scene inspirate din viața cavaleriească*, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, pp.147-159;
14. *Din nou despre o inscripție de la mănăstirea Putna - piatră de mormânt sau pisanie de la casa domnească ?*, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, pp.439-445;
15. *L'idole androgyne de Mihoveni (dép. de Suceava)*, în vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, pp.309-312 (în colab. cu N. Ursulescu);
16. *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în *Suceava*, XVII-XIX, 1990-1992, pp.9-24 (în colab. cu M. Andronic);
17. *Descoperiri arheologice la Suceava - contribuții la cunoașterea topografiei orașului medieval*, în *Suceava*, XVII—XIX, 1990-1992, pp.36-61 (în colab. cu M. Andronic);
18. *Cahle cu Sfântul Gheorghe descoperite la Suceava*, în *SCIA -AP*, 39, 1992, pp. 33-40;
19. *Ateliere pentru producerea cahlelor în Moldova medievală*, în *SCIVA*, 43, 1992, 2, pp.207-224;
20. *Necropola medievală de la Suceava - Câmpul Șanțurilor*, în *ArhMold*, XVI, 1993, pp.229-249;
21. *Cahle descoperite la curți domnești din Moldova*, în *Suceava*, XX, 1995, pp.71-86;
22. *Cahle descoperite în Moldova dintre Prut și Nistru*, în *ArhMold*, XVII, 1994, pp.281-292 (în colab. cu P. Bârnea);
23. *Cahle decorate cu subiecte religioase descoperite în Moldova*, în *Ars Transsilvaniae*, IV, 1994, pp.115-134;
24. *Obiecte miniaturale de lut ars din perioada eneoliticului aflate în colecțiile Muzeului National al Bucovinei, Suceava*, în *Suceava*, XXI, 1994, pp.21-29 (în colab. cu I. Mareș);
25. *Descoperiri inedite de ceramică monumentală la Suceava*, în *Suceava*, XXI, 1994, pp.102-113;
26. *Ceramică monumentală descoperită la curți boierești din județul Suceava*, în *SCIVA*, 45, 1994, 1, pp.71-83;
27. *Motive decorative de inspirație literară pe cahle din secolele XV-XVII descoperite în Moldova*, în *Ars Transsilvaniae*, V, 1995, pp.109-122;
28. *Elemente heraldice pe cahle descoperite în Moldova (secolele XV-XVI)*, în *ArhGen II (VII)*, 1-2, 1995, pp.315-343;
29. *Decorul ceramic al monumentelor din Moldova medievală. Secolele XIV-XVII*, în *SCIA-AP*, 42, 1995, pp.3-17;
30. *Un nou tip de idol în cultura Cucuteni*, în *Codru Cosminului*, 1(11), 1995, pp.191-194 (în colab. cu N. Ursulescu);
31. *Probleme care așteaptă răspuns de la cercetarea arheologică a bisericii "Sf. Gheorghe" (Mirăuți), din Suceava*, în *RMI*, 1995, 1-2, pp.5-14 (în colab. cu M. D. Matei, arh. Gh.Sion);
32. *Meșteșugurile în Suceava medievală. Secolele XIV-XVII*, în *Suceava*, XXIII-XXIV, 1995-1996, pp. 246-254;

33. *Cahle descoperite în locuințe de orășeni la Suceava*, în *ArhMed*, Reșița, I, 1996, pp.69-124;
34. *Cahle descoperite la Germisara (Geoagiu-Băi), județul Hunedoara*, în *Sargetia*, XXVI, 1996, pp.391-417 (în colab. cu E. Pescaru);
35. *Momente din viața de curte ilustrate pe cahle descoperite în Moldova - scenele de dans*, în *Ars Transsilvaniae*, VI, 1996, pp.75-91 (în colab. cu Fl. Hău);
36. *Cahle de coronament din Moldova (secolele XIV-XV)*, în *ArhMold*, XX, 1997, pp.127-151;
37. *Orașe, sate, locuințe în Țările Române oglindite în scrierile călătorilor străini*, în *Suceava*, XXIV-XXV, 1997-1998, p.147-177;
38. *Un encolpion din secolele XIII-XIV descoperit la Suceava*, în *ArhMed*, II, 1998, pp.155-160 (în colab. cu Fl. Hău);
39. *Cahle cu reprezentări de cavaleri din Moldova - secolele XVI-XVII*, în *SCIVA*, 49, 1998, 2, pp.195-205;
40. *Instalații de încălzit în locuințe din mediul rural din Moldova, secolele XIV-XVII*, în *ArhMold*, XXI, 1998, pp.149-163;
41. *Din istoria vestimentației în Țările Române – costumul feminin de la Siret*, în *Ars Transsilvaniae*, VIII-IX, 1998-1999, pp.261-286;
42. *Cahle cu reprezentări de cavaler în turnir descoperite în Moldova. Secolele XV-XVI*, în *ArhMold*, XXII, 1999, pp.125-145;
43. *Cahle cu elemente heraldice descoperite la Baia*, în *Herb*, I (VI), 1999/1-2, pp.87-100;
44. *Sobe din cahle în locuințe de orășeni la Suceava*, în *Historia Urbana*, VII, 1999, 1-2, pp.37-66;
45. *Plastica antropomorfă de la Mihoveni – Cahla Morii*, în *Suceava*, XXVI-XXVIII, 1999-2001, pp.109-143 (în colab. cu S. Ignătescu, B. P. Niculică);
46. *Cahle în colecțiile Muzeului de istorie – Roman*, în *Suceava*, XXVI-XXVIII, 1999-2001, pp.385-416 (în colab. cu Domnița Hordilă);
47. *Plăci pavimentare ceramice descoperite la Suceava*, în *Arheologia Medievala*, III, 2000, pp.201-218;
48. *Cercetarea arheologică, condiție a restaurării. Studiu de caz: Biserica Sf. Ilie Suceava*, în vol. *Monumentul. Tradiție și viitor*, Iași, 2000, pp. 139-141;
49. *Plastica zoomorfă cucuteniană de la Mihoveni – Cahla Morii*, în *ArhMold*, XXIII-XXIV, 2000-2001, pp.259-281 (în colab. Cu S. Haimovici, B. P. Niculică);
50. *Cahle din timpul lui Ștefan cel Mare descoperite la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în *Ars Transsilvaniae*, X-XI, 2000-2001, pp.35-62;
51. *Elemente vestimentare figurate pe cahle din Moldova medievală*, în *ActaMM*, XXII-XXIV, 2001-2002, pp.62-83;
52. *Monumente de artă religioasă medievală*, în *Limba română*, Chișinău, an XI, 2001, nr.1-3, pp.33-41;
53. *Din nou despre ceramica cenușie de la Suceava*, în *ArhMold*, XXV, 2002, pp.219-235;
54. *Sticla medievală din colecția Romstorfer*, în *ArhMed*, IV, 2002, pp.189-204;
55. *Virgil Vătășianu și șantierul arheologic Suceava*, în vol. *Arta românească - artă europeană*, Oradea, 2002, pp.15-19;
56. *Imagini ale Cetății de Scaun a Sucevei în picturile murale din bisericile moldovenești*, în vol. *Sub zodia Vătășianu*, Cluj-Napoca, 2002, pp.58-62;
57. *Contribuții la istoriografia bisericii Sfântul Gheorghe (Mirăuți) din Suceava*, în *Monumentul – Cercetare – Proiectare – Restaurare*, Iași, 2002, p.74-79;
58. *Contribuții la istoriografia bisericii Sfântul Gheorghe (Mirăuți) din Suceava*, în *Monumentul – Cercetare – Proiectare – Conservare- Restaurare*, Iași, 2003, pp.74-79;
59. *L'épée en bronze découverte à Măneuți (com. Frătăuții Vechi, dép. de Suceava)*, în *SAA*, IX, 2003, pp.167-172;
60. *Noi cahle descoperite la Curtea Domnească din Suceava*, în vol. *Artă. Istorie. Cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, 2003, pp.121-127;

61. *Cahle cu elemente animaliere descoperite în Moldova*, în *ArhMold*, XXVI, 2003, pp.143-175 , (în colab. cu S.Haimovici);
62. *Biserici din timpul lui Ștefan cel Mare de la Suceava*, în *Ars Transsilvaniae*, XII-XIII, 2002-2003, pp.13-26;
63. *Noi cercetări arheologice de teren în județul Suceava*, în *Suceava*, XXIX-XXX, 2002-2003, pp.117-226 (în colab. cu M. Andronic, Fl. Hău, Monica Gogu, B.P. Niculică, I. Mareș);
64. *Necropola medievală de la Siret – CEC*, în *Suceava*, XXIX-XXX, 2002-2003, pp.363-398 (în colab. cu Fl. Hău);
65. *Motive decorative pe cahle datând din timpul domniei lui Ștefan cel Mare la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt în memoria băcăoanilor*, Bacău, 2004, pp.157-172;
66. *Ștefan cel Mare și Cetatea de Scaun a Sucevei*, în *Revista Muzelor*, 3/2004, pp.29-34;
67. *Un possible tombeau appartenant à la culture Cucuteni découvert à Mihoveni – Cahla Morii*, în *SAA*, X, 2004, pp.21-30;
68. *Biserica Sfântul Gheorghe (Mirăuți) în secolul XIX*, în *Monumentul. Tradiție și viitor*, V, Iași, 2004, pp.115-122;
69. *Locuințe medievale la Suceava*, în *Cumidava*, XXVIII, 2005, pp. 23 – 34;
70. *Acoperișul bisericilor din Moldova. Secolele XV-XVI*, în *Ars Transsilvaniae*, XIV-XV, 2004-2005, pp.13-22;
71. *Din istoricul bisericii Sfântul Dumitru din Suceava*, în *Monumentul. Tradiție și viitor*, VI, Iași, 2005, pp.51-78;
72. *Cahle polono-lituanienne descoperite la Suceava*, în *ArhMed*, V, 2005, pp.159-170;
73. *Observații privind tehnica de obținere a ceramicii decorative de fațadă din Moldova medievală*, în *ArhMold*, XXVIII, 2005, pp.189-200;
74. *Cahle inedite de la Botoșani*, în *Acta Moldaviae Septentrionalis*, IV, 2005, pp.256-267 (în colab. cu E.Setnic);
75. *Arme, armuri, piese de harnașament figurate pe cahle descoperite în Moldova*, în *ArhMold*, XXIX, 2006, pp.129-151;
76. *Biserici dispărute la Suceava*, în *Historia Urbana*, 1/2007, p.177-212;
77. *Fragmente de vase antropomorfe în colecțiile Complexului Mezeal Bucovina Suceava*, în *Suceava*, XXXI-XXXIII, 2004-2006, pp.23-28 (în colab. cu I. Mareș);
78. *Considerații asupra descoperirilor din epoca bronzului de la Bosanci – „La Pod la Rediu“ (com. Bosanci, jud. Suceava)*, în *Suceava*, XXXI-XXXIII, 2004-2006, p.39-59 (în colab. cu B. P. Niculică);
79. *Ceramica de uz comun smălțuită și decorată descoperită la Mănăstirea Putna*, în vol. *Cercetări arheologice la Mănăstirea Putna*, I, Sfânta Mănăstire Putna, 2007, pp. 109-175;
80. *Ceramica monumentală descoperită la Mănăstirea Putna*, în vol. *Cercetări arheologice la Mănăstirea Putna*, I, Sfânta Mănăstire Putna, 2007, pp.199-210;
81. *Éléments vestimentaires représentés sur des carreaux de pôele de la Moldavie médiévale*, în *ArhMold*, XXX, 2007, pp.181-197;
82. *Din nou despre atelierul aulic de ceramică de la Suceava din timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, *ArhMed*, VI, 2008, pp. 195-203;
83. *Mijloace de iluminat medievale păstrate în colecțiile Complexului Muzeal Bucovina din Suceava*, în *ArhMold*, XXXI, 2008, sub tipar
84. *Obiecte de os medievale păstrate în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei*, în *ArhMed*, VII, 2008, pp.273-290;
85. *Cahle fragmentare descoperite la Liteni, comuna Moara, Județul Suceava*, în *Suceava*, XXXIV - XXXVI, 2007-2009, pp. 193-200;
86. *Săsciori, un sat dispărut din ținutul Sucevei*, în *Suceava*, XXXIV - XXXVI, 2007-2009, pp. 225-230 (în colab cu M. Andronic);

87. *Small Finds Dating from the Pre - Cucuteni Culture, from Mihoveni - Cahla Morii*, în vol. *Itinera in praehistoria. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno*, Iași, 2009, pp. 104-114 (în colab. cu C. E. Ursu);
88. *De l' histoire de l'église Sfântul Dumitru de Suceava*, în *Historia Urbana*, 2008, pp.65 -89;
89. *Vase tip Miletus descoperite la Suceava, strada Dragoș Vodă*, în vol. *Românii în Europa medievală (Între orientul bizantin și occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, 2008, pp.755-767 (în colab. cu Niculina Dinu);
90. *O locuință din timpul domniei lui Ștefan cel Mare pe Câmpul Șanțurilor de la Suceava – casa din zona B*, în *Analele Putnei*, IV, 2008, 2, pp.51-68;
91. *Obiecte antice în medii medievale din Moldova*, în *ArhMold*, XXXII, 2009, pp.291-297;
92. *Islamic Water Filter Jug Found in the Romstorfer Collection in Suceava*, în *Peuce*, S.N., VII, 2009, pp.421-424 (în colab. cu Niculina Dinu);
93. *Din nou despre ceramica „Hoardei de Aur” din teritoriul dintre Carpați și Prut*, în *ArhMold*, XXXIII, 2010, pp.243-253;
94. *Case domnești în cuprinsul mănăstirilor din Moldova*, în *Analele Putnei*, VIII, 2012, 2, pp.39-58;
95. *Fragmente de pictură descoperite la curtea domnească din Suceava*, în *Ars Transsilvaniae*, XXII, 2012, pp.73-77;
96. *Un vas „Kraak Wanli” păstrat în colecția de arheologie medievală a Muzeului Bucovinei din Suceava*, în *ArhMold*, XXXVI, 2013, pp. 291-296 (în colab. cu Niculina Dinu);
97. *O descoperire uitată de la Suceava. Un ou din ceramică de Kütahya*, în *Apulum*, L, 2013, 1, pp. 411-417;
98. *Sigiliul episcopului Dosithei Herescu*, în *Analele Putnei*, X, 2014, 2, pp.273-286;
99. *Spitalul din Suceava ctitorit de Anastasie Crimca*, în *Dragomirna și ctitorii ei. Actele colocviului din 20-23 iulie 2009*, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, pp. 377-382.

În atenția colaboratorilor la

Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei

Termen de predare a articolelor - 15 septembrie 2017, prin email, în fișier .doc și .pdf, la adresa:

auracasamarian@yahoo.ro

Articolele trebuie redactate (cu diacritice) în program Microsoft Word, A4, Times New Roman 12, cu text de maximum 16 p. la 1 rând și note de 11 la subsol.

Titlul, rezumatul (cel mult 10 rânduri) și cuvintele-cheie: în limba română și în limba engleză.

Ilustrații (fotografii, desene, tabele): la rezoluție de 300 dpi, incluse de autor în text.

Autorii sunt rugați să respecte *Normele minimale privind prezentarea manuscriselor* elaborate de Editura Academiei Române și să se asigure că **materialele trimise nu încalcă drepturi de autor.**

Redacția nu își asumă răspunderea pentru afirmațiile autorilor din articolele primite spre publicare și are dreptul de a selecta materialele sau de a solicita modificări ori completări considerate necesare.

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

